

ਅੰਕ ੪੪

ਜਨਮੁਆਰੀ : ੧੯੪੧

ਅੰਕ ੪

ਨਾਵਈਯਾ

✽

ਜੰਮ ਜੰਮ ਨਾ ਬੁੰਦੇ, ਨਾ ਵਈਯਾ
ਤਾਰੀ ਜੰਮ ਜੰਮ ਨਾ ਬੁੰਦੇ.
ਜੀਤਾ ਕਰੀਯਾਯਾ ਸੇਵਰੀਯਾ ਸੋਭਾ,
ਦੀਵਨਾ ਦੀਵੇਯਾ ਹੋਭ ਆਪੁ—ਤਾਰੀ.

ਖਰਨੀ ਆਖਰਾਯਾ ਜੇ ਸਾਫ਼ੀਨੀ ਜੋਭਾ,
ਜੁਧਨ ਆਪੀ ਕਰੀ ਆਪੁ—ਤਾਰੀ.

ਆਖਰੀ ਟੋਭੇ ਮਧੁ ਆਖੀ ਚੋਟੇ ਸੁੰ,
ਜੁਧੀ ਜੁਧ ਸਾਫ਼ ਭਰੇ ਆਪੁ—ਤਾਰੀ.

ਆਖਰੀ ਆਖਰਾਯਾ ਆਖਰੀ ਆਖਰੀ ਸੁੰ,
ਜੰਮਨਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਟੁੰ ਰਾਬੁ—ਤਾਰੀ.

ਦੇਤੇ ਬੁਧੇਯਾ ਫਿਰ ਕੋਰਨੇ ਦਿਟਾਯੇ,
ਦੇਖਨਾ ਦੇਤੇ ਦਿਵਾਯੁ—ਤਾਰੀ.

ਸੋ. ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਰ. ਰੇਸਾਏ

બગ્ન હૃદય

પુજન થાળ લઇ પરવરી, હું સખી !

પ્રિતમને મંદીરીએ.

હજી તો જ્યાં ચોકમાં, પગ મુકું છું,

ત્યાં તો એના ત્મદોરના દાર

ખુલ્યાં ન ખુલ્યાં ને દેવાયાં.

મ્હારી પુજન સામગ્રીમાં હતાં; માત્ર,

ઉપારંગી તામ્ર ત્રેમપુખ્પો.

એનાથીજ પ્રિતમને અભિષેકવા હું તો ત્યાંજ થંભીને ઉભી.

પુગના થાળને જીવની પેઠે જાળવતી

ત્યાંતો ત્રાસદાયક શુંડાં વનચરો, મ્હારી આસપાસ ફરી વળ્યાં

હુંતો બપની મારી કુછ ઉઠી.

હતાં કંઈક હિમતથી

કંઈક આશાથી

હું એકી હતી,

પ્રિતમને મનાવતી

અને એ વનચરોથી

ખચાવવા વિનવતી.

હતાં તેનાં દાર ન ખુલ્યાં તે નજ ખુલ્યાં.

પણ સખી એક માનવ હૃદય,

દિસક પશુઓ પાસે યામવાની

કયાં સુધી દોમત કરી ચકે ?

પાછી ફરી હું જીવનની વારે જાંગેલે દેગે,

સાચવી સાચવીને કગ માંડતાં પણ

ઢેલસાંચે કાંટા ને ઝાંખરાંમાં હું અટવાઈ

અને મ્હારાં પુખ્પો વેરણુ છેરણુ સર્પ ઝાંખાં.

નીચી વળાને વીણું છું પણ એ તો

કુર મનુષ્યોના પગ તળે કચરાપલાં છે.

ત્રીશોકના નાથને ચરણે પણ શી રીતે ધર

ત્તને પુકું છું સખી ! ઉત્તર મગધ ?

દે બગ્ન હૃદયની દુદાણીથી હું હસતી તો નથી ને ?

શ્રી. હિરાબહેન નયુરાંકર ભટ્ટ

વાનો દિવસ ન આપેલ ” એમ પ્રાર્થના કરી સંતોષ પામતા.

આમ દિવસર દિન જવા લાગ્યા. વરસાદની મોસમ પણ ખેડી, પુણજી ધાન વાવેલ હોવાથી પહેલ વરસાદની રાહ લેના ખેડા આકાશ બહી દષ્ટિ કરતાં તે પણ રવચ માત્રમ પડ્યું. મોસમ ખાલી જરી કે શું ? પહેલના પેટમાં કારકો પડ્યો આજ આરો, કાલ આવરી, એમ વિચારમાં તે વિચારમાં દિન પર દિન પસાર થવા લાગ્યા. છતાં પણ વરસાદ ન વરસ્યો. રામા પટેલની બારી આશાએ અસ્થિભૂત થઈ. તેમણે માથું સાંકું લેવું, માથું પણ માલિની કુંજવણ કરી મયો. તેણે પણ આકાશ સાથે દષ્ટિ નાંખી અને મૂંઝની માફક પટેલની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. પટેલ દિમ્બ હાથો, સર્વેર વેચીને લાવેલ દાણામાંથી પટેલનો પુણજ પાકવાનો આશા હતી. પરંતુ વરસાદ ન થતાં દાણા પણ ખળી મયા. પટેલની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. હવે વરસાદ નહિ પડે તો પોતાને છુપે મરવાનો દિવસ આવશે એ વિચારે એમને કંપાવ્યા. “ બચવાને ધાયું ” દશે એમ થયો ” એમ ભારે હૃદયે, મનને મનુષી, માથુને લઈ, પટેલ ઘર બહી મયા પરંતુ તેમનામાં નહોતો આનંદ, નહોતો ઉત્સાહ. આવનાર કુષ્માળના પડતા પડછાયાએ પટેલના હૃદયને શયન બનાવી મૂક્યું હતું. રોજ કરતાં આને પટેલના પગ પાસે ઉપડતા, આંગણમાં આડતાં જ પટેલ માથુની ડોકે વળગી પડ્યા અને એક જાળક એમ દુઃખો હૃદયને દગવું કરવાને માટે માતાની જોડમાં રહી પડે તેમ તે રહી પડ્યા. ખૂબ રેયા. હવેનો ભાર દગવો થાય ત્યાં સુધી પટેલ રહ્યા કયું. માથું પણ પટેલનું દુઃખ સમજાવે. અપાર પ્રાણીએ, માલિકને દિશાએ દેવ રોપ તેમ પોતાની ડોક માલિક

કના શરીર સાથે બસવા માંડી, પણ આજે રામા પટેલના દિલને યાંતિ ન મળી. છતાં પ્રાણીના ભાવે તેમનું દુઃખ ધોતુવળું એવું કયું અને પટેલે નેમ તેમ કરી તે વિચ બૂખ્યા થોડે પસાર કર્યો.

બીજા દિવસનો પડો કાલનાં જ આકાશ વાદળથી ઘેરાવા લાગ્યું. રામા પટેલનું હૃદય આથી આનંદથી નાનું. માથુને સાથે લઈ તે ખેતરમાં મયા. ધરતીમાં પહેલ કાલને નિદાળતાં જ પટેલને કંપારી હતી. છતાં વરસાદની આશાએ પટેલ ઘેસ બન્યા. માથુને યાંત્રી, દર્પિત થઈ ઘર તરફ જવા તરત જવા, છતાં માથુના પગ ઉપડતા નહોતા. પટેલે ધણી ડોંગારા કર્યા પણ પ્રાણી ન આવ્યું. પ્રણીને હજી પણ વરસાદના વરસવા પ્રતિ સંકા હતી. નેમ તેમ કરી પટેલ તેને ઘેર લાંબા. ઘેર આવતાં જ પટેલની રહીસદી આશા નહ વધ આકાશનાં વાદળો વિખરાઈ ગયાં. સજિતા નારાયણના પ્રકાશે ધરતીને નહુ શોભવા માંડી. શોખાતી ધરતીની સાથે પટેલનું રૂપિર પણ શોખવા લાગ્યું.

આમ તે આમ આંશમાં પટેલે આઠ દિન પૂરા કર્યા. ધરતી, સરસામાન બધું જ વેચી મારી પટેલ માથુની સાથે દિવસ ગુજરવા લાગ્યા. આને હૃદયો દિવસ હતો. માથું સિવાય એકે વસ્તુ હવે વેચવાની બાકી નહતી. અને ને એમ ન કરે તો આને એક વધુ અપવાસ પટેલને કરવો પડે એમ હતો. પટેલની કાવા તે રહેતા તેમને નહોતી. તેમનો આંખે અપારો આવતાં. એક બાજુ કુષ્માળ બીજા બાજુ બૂખમરો તાંડવ કરી રતા-દના. માથુના ત્યામ સિવાય હવે છૂટો નહોતો. પટેલને તે સાંકું. તેને નહિ વેચવાનો વિચાર કરી એકેસ પટેલને બૂખમરોએ જગાવ્યા. આપરે ભારે હૃદયે અને નાંસ-

શૃહ મંગલા

અથ ! પદ્મલોચના ! સૌમ્ય સદનશોભતા !....
સદનશોભતા....

શશિવદની શી સુન્દરતા,
સાંભ-સરોવર શી ગંભીરતા;
કુસુમ મધુરપ સમ કોમલતા,
ઉપા સૌન્દરતા !
રમા શાન્તિતા !

સૌમ્ય.

સ્તર્ગિય સ્નેહામૃત ઝરણી,
વહે સુગન્ધલીની દોલકરણી;
ભવતારક પ્રેરક બલતરણી,
શૃહ સુમંગલા !
ધીરદ નિશ્ચલા !

સૌમ્ય.

પ્રતિભાન્વિત પાવનકારી
સ્નેહાકિત મહુલી સુખકારી;
મંગલકર નારાયણી ! નારી,
વિમળ જ્યોત્સ્નિકા !
સુદ મધુરિકા !

સૌમ્ય.

રસમાળી રનેહોધાને,
ઉન્નળી જીવન મધુપાને;
યશશાળી ગૌરવ શુભુગાને,
સુમન સુસ્મિતા !
મંજુ પ્રસુહિતા !

સૌમ્ય.

સુલભા પુણ્યોન્નવલ જ્યોતિ,
મતુ મહોદધિતુ ઝગકીત ગોતી,
રાજ્યલક્ષ્મી મતુ રંજ્યંતિ,
વનિતા વસંતિકા !
સુકીના પ્રકાશિકા !

સૌમ્ય સદન શોભતા....!

શ્રી. પુષ્પા શૃહ.

બાળભીખારી

★

નતો હતો ક્યાં? કંઈ લાન ન્હોતું “ઓ માતા! દે અન્ન ભીખારીને રે,
ત્યાં સાંભળ્યો સાદ દયાદ્રનો કો’ ભૂખ્યો છું માતા! હું સવારનો ય
દષ્ટિ કરી, બાળ દીકો ભીખારી ભણું કરે ઈશં સદાય તહાં”
પ્રેમીઓ ‘અંદ્ર મહેલ’ પાસે. ને બાળ આશાભરી મીઠ માંડે.

“ન, ન, ભીખારી અહીંથી જ દૂર થા,
શાને જીવે? માગતાં શરમ ના’વે!
છે હાથ તો કામ કરી અને ખા,
આવે ભીખારાં કંઈ દિવસ આખો.”

નિરાશ તોયે નવ આશ છોડી, “ન, ન, હરામી! કંઈ વાર કહેવું?
પ્રયત્ન કરતો કંઈ અન્ન માટે, નથી અહીં કંઈ મૂડી જ તારો.”
“માતા! દયા કરે, પ્રભુના જ નામે કહી અને ખારણું બંધ કરતી
કંઈકે દઈ, ભુખતું હું ખા રાખો.” માતા મુખે આશાભરી કહેતો.

“શાને ઓ માતા! અપશબ્દ કહે!
હરામી! હા, હાથ, હરામી છું; પણ
માતા તને છે તું જ પુત્ર બહોલો
પેલો. જમી દૂર રમે રમકડો.

એવો જ હા, “એવો અધિક, એથી
બહોલો હું” એ છું મુજ માતાને હો.
જતાં હરામી તું જ પાસ માતા!
ભણું કરે ઈશ સદાય તહાં!”

શ્રી. દેવાયત શ. સોની

:: રશિયાની ક્રાન્તિમાં સ્ત્રીઓ

અરના દુર, અત્યાચારી અને વિલાસ-મય જીવને રશિયાની જનતામાં હાહાકાર મચાવ્યો હતો. ઝારવં નામ સાંભળતાંજ અનેક સારા દેશે પણ કંપી ઉઠતા હતા. એનો દુર પોલાદી પંખો સારાએ દેશે પર નૃશંસતાથી શાસન કરી રહ્યો હતો. શક્તિ અને ઐશ્વર્યના મદથી મહાંધ જનેલા થોડા પૂંછપતિઓ અને જમીનદારો એના આવા કામોને ટેકા આપી એની પ્રશંસા, - પ્રુથામત કરી રહ્યા હતા. રશિયાની અનાથ, અનામી અને અબજુ પ્રગ્ન જાલીમોના જુદાં જુદાં જોડે સહન કરી દિવસો પસાર કરતી હતી. પણ એટલામાં એક દિવસ એવો આવ્યો કે પ્રગ્ન જનશૂન થઈ. બાલકોથી માંડીને તે વૃદ્ધી સુધીના બધાએ પુનર્જન્મ ધારણ કરી એના જુદાં સાથે પોકાર ઉઠાવ્યો. ક્રાન્તિનો દાવાનળ બજુથી ઉઠ્યો. અને એની બજુક્તી જવાળામાં નૃશંસતાનું તાંડવ નૃત્ય કરતો ઝાર એના અમલદારો સહીત હોમાયો. પૂંછપતિઓ અને જમીનદારોની મહેલાઓ નરમીશૂન થઈ, તેમનું ઐશ્વર્ય હોમાઈ ગયું અને તેમનું અભિમાન પ્રગ્નના પગ નીચે કચડાઈ ગયું.

ઝારસાદી બોલમેગી ચતાંજ રશિયામાં સોનીપેટ શાસનનાં મંડાણ થયાં. સિકાઓથી રીયાની-કચડાતી પ્રગ્ન આત્રાદ જનો.

અમાનુષિક અત્યાચારની, ન્યારે દહ આવે છે, નિરંકુશ શાસનથી ન્યારે પ્રગ્ન તારી જાય છે, દુરતાના બીજા પ્રદારોથી આત્મ-સમ્માનની બાવના ન્યારે જનશૂન થવા લાગે છે ત્યારે ક્રાન્તિનો જન્મ થાય છે. એના જન્મથી પ્રગ્નમાં જુદાંસો આવે છે અને એ જુદાંસાદાર જાલીમોના સામાજ્યોની યોર

ખોદાય છે, જર્જરિત થએલી પ્રધાઓ નાશ પામી નૂતન રાષ્ટ્રોનાં ચલુનર ચલુાય છે.

ન્યારે ન્યારે ક્રાન્તિનાં પૂર પીડીત રાષ્ટ્રો પર ફરી વળ્યાં છે ત્યારે ત્યારે ત્યાંના યુવાનો અને યુવતીઓમાં અજન્મ ચેતન રહ્યો છે. ક્રાન્તિનાં રણસીંગા વાગતાંજ નિર્જળ અને બીકણ ગણાતી સ્ત્રી જનતિ અંબળા મરી સમજા બને છે; અને ક્રાન્તિમાં પેતાનો ફાળો આપવા એ સિંહણ સમાન બની રણસંગ્રામમાં ઝડપે છે. રશિયાની રાજ્યક્રાન્તિ, ક્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિ, ચીનની રાજ્યક્રાન્તિ અને અત્યારની હિંદની રાજ્યક્રાન્તિ એના સમજા પુરાવાઓ છે.

રશિયાની રાજ્યક્રાન્તિમાં સ્ત્રીઓએ શો બાગ બજાવ્યો હતો એ આ લેખમાં દર્શાવ્યું છે.

રશિયાને ઝારસાદીના ખપ્પરમાંથી મુક્ત કરનાર “ રશિયન ક્રાન્તિની દાદીમા ” ડેવેરાઇને-એક રથાન પર ખેડૂતોની કંગાળ અને દુઃખદ રિપતિતું વર્ણન કરતાં કહ્યું હતું કે:— “ રશિયાના નિર્ધન ખેડૂતો સૂર્યોદય ચતાં પહેલાંજ ઉઠીને ખેતરોમાં, બાગબગીચાઓમાં અને જંગલોમાં આવે દિવસ સખ્ત પરિશ્રમ કરે છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ મધ્યરાત્રિ સુધી પણ એમને આરામ મળી શકતો નથી. ન્યારે ખેડૂતો પાસે કાંઈ જમીનદાર તેમજ એનો સંજોડો આવે છે ત્યારે આપડા ખેડૂતોને હાથ નોડીને જમીન સુધી હુડી એને પ્રજ્ઞામ કરવા પડે છે. આગ કરવાં છતાં પણ જો એમનાથી કંઈક બચડ્યું તો તરતજ લાતો તથા માળોનો વાંદ વર્ષો છે; અને કેટલીક વખતે તો સાથેથીયામાં દેશનિકાસ પણ થવું પડે છે. ખેડૂતોના નાના નાના બાળકો ધનવાને દુકં-બોની સેવા કરે છે. આ સેવા કંપી બદલ

નો હીરસો ::

: લેખક :

શ્રી. અરવિંદ નર્મદાશંકર શાસ્ત્રી

એમને પેટ પુરતું અન્ન તેમજ વસ્ત્રો પણ મળતાં નથી હિંદુ અપમાન તેમજ માર પણ ખાવો પડે છે ! આ દ્રવ્યો મેં મારો નગરે જ્યાં છે, મને યાદ છે કે મેં ઘણી વખતે મારા પિતાને પગે પડીને નોકરોને મારપીટમાંથી બચાવ્યા હતા. ઘણી વખતે હું ગુપ્ત રીતે પાસેના ગામડાઓમાં જતી અને ખેડુતોની ઝૂંપડીઓના વાતાવરણનું બારીકાપથી નિરીક્ષણ કર્યા કરતી હતી. ”

સ્ત્રીનું હૃદય ક્રોધગળતા, દયા અને સદાનુ-ભૂતિની સજીવ પ્રતિભાવ છે. રશિયાના આ હૃદય-વિદારક દ્રવ્યોને જોવાનો, સાંભળવાનો અવસર એમને મળ્યા જતો હતો. ક્રોધ હૃદયની યુવતીઓનાં હૃદય ઝારના પૈશ્વિક કૃત્યોથી બરાબ જતાં અને તેમની તરફ સદાનુભૂતિ તથા દયાનો સંચાર ઉત્પન્ન થતો ત્યારે તેઓ પોતાના સ્વાભાવિક ગુણાનુસાર મંજીરતાપૂર્વક વિચાર કરતી અને અંતમાં આ બધાં કૃત્યો માટે જાર એમને જવાબદાર લાગતો હતો. આનું પરીણામ એ આવ્યું કે એઓ આ કૃત્યો જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવા કટિગદ થઈ, ખેડુતોની આવી કંઠાળ રિયતિ જોઈને ઠેરઠાઈતું હૃદય વ્યાકુળ બન્યું અને અંતે એ પોને એક મદાન ક્રાન્તિકારિણી બની ગઈ. રશિયાનો સ્ત્રી-સમાજ મડકા કુટુંબો અને પછી તો એમણે ક્રાન્તિને સફળ બનાવવા ને ભાગ લીધો હતો, તે કેવળ રશિયાના સ્ત્રી-સમાજ માટે જ નહિ પરંતુ આખા સંસારના સ્ત્રી-સમાજ માટે ગૌરવરૂપ છે. એમણે પોતાના ધૌવન-વિદાસ, પતિ-પુત્રો તેમજ વ્હાલા માતાપિતાને હોડી સ્વાતંત્ર્યની મઝામઝતી ચિતામાં ધાડેલ જઈ-લાવ્યું હતું. રશિયન યુવતીઓએ જેલની

બંધકર કારમી-વાતનાએને મુઠે મોઢે સડન કરી સંસારના છતીદાસમાં જુદું જ રથાન મેળવ્યું છે. આખી દુનિયામાં રશિયા એક એવો અભાગી દેશ હતો કે ત્યાંની જેલોમાં પણ કેડી યુવતીઓ, જુદાંબી અમલદારો અને સૈનિકોના અસહ્ય જુદમનું સાધન બનતી હતી ! એ જેલોમાં રાજનૈતિક કેદીઓને દવાદાર આપવાના ઝાર તરફથી સખ્ત પ્રતિ-બંધ હતો. પછી બચેને વ્હાએ એવી મંજીર માંદગી કેમ ન હોય ! ક્રાન્તિકારીઓની કંઠાસ દશાનું વહુન વીરાંગના ઠેરઠાઈને નીચે પ્રમાણે ક્યું હતું :—

“ ક્રાન્તિકારીઓની કંઠાસ દશાનું વહુન કરવું એ માનવશક્તિની જહાર છે. એ લોકોને જેલમાં હદ ઉપરત કષ્ટ આપવામાં આવે છે. સંસારનું એવું કોષ્ટ પણ દુઃખ ન હોય કે જે એ દેશમકતોને ન આપવામાં આવ્યું હોય ! એ દુઃખોના કારણથી હજારો ક્રોધ હૃદયના યુવકો તથા યુવતીઓ પોતાના પ્રાણ તથા પરશોક સિધાવે છે. મૃત્યુ પામવા છતાં પણ એ શિક્ષિત દેશમકતો (રશિયાનું જેલ-ખાતું એટલે વિદ્વાનોનું નિવાસ-સ્થાન હતું. ત્યાં આગળ અનેક દાર્શનિકો, અર્થશાસ્ત્રીઓ, વૈદ્યાનિકો, રાજનૈતિકો, લેખકો તથા કવિઓ નગરે પડતા હતા. ત્યાં આગળ રાજા-વિદ્વાલોના વિદ્યાર્થીઓ ડાંગલવની જેમ રહે છે) ના મૃત-શરીરોને રસ્તા પર ફેંકી દેવામાં આવે છે. ”

આવી નરક જેવી જેલોમાં હિંમત કુળની યુવતીઓએ ખારા વતનની ખાતર પોતાનું જીવન વેડી દીધું હતું. માતાઓ પોતાના પુત્ર-પુત્રીઓને રશિયાની ક્રાન્તિમાં ભાગ લેવા માટે ઉત્સાહીત કરતી હતી. પત્નીઓ તથા

પતિઓ, ખડેનો તથા બાઇઓ, અધ્યાપિકાઓ તથા વિદ્યાર્થીનીઓ એ રાષ્ટ્ર-યુગમાં આદૃતિ બન્યાં હતાં.

રશિયાનું સામાજિક જીવન પણ એ સમયે અત્યંત દુઃખદ હતું. ક્રાન્તિ થતાં જ સ્ત્રી-સમાજ પર એનો પણ પ્રભાવ પડ્યો. રાજ-નૈતિક જીવનમાં દાખલ થતાં પહેલાં યુવકોને તથા યુવતીઓને સામાજિક જીવન સાથે લડવું પડ્યું. આવી રીતે એ વીરોએ તથા વીરાંગનાઓએ સામાજિક બંધનો દીર્ઘા કરી રાજનૈતિક ક્ષેત્રમાં કાર્ય શરૂ કર્યું. સામાજિક કુશિલાજીને જડમૂળથી નાશ કરવા માટે યુવતીઓને ધણું કष्ट પડ્યું હતું. ઝાર સત્તનતે સ્ત્રીઓ તથા બાલકો સામાજિક રીતરિવાજોમાં ભાગ ન લે અને જેનવણી લઇ ક્રાન્તિકારી ન બને એટલા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા. પરંતુ રશિયાના યુવાનો અને યુવતીઓના અડગ નિશ્ચય સામે એના બળ, જુસ્મ અને પ્રપંચ પ્રવાહી પદાર્થની જેમ પીગળી ગયા. વીર રમણીઓને ક્રાન્તિકારી આન્દોલનમાં ભાગ લેવાના ઉદ્દેશથી ક્રાન્તિકારીઓની સાથે ખોટાં બનાવટી લગ્નો પણ કરવાં પડ્યાં હતાં. લગ્નો કર્યા પછી એઓ જર્મની, ફ્રાન્સ અને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડના વિશ્વવિદ્યાલયોમાં શિક્ષણ લેવા માટે નીકળી પડ્યાં. આ બધામાં સ્વીટ્ઝર્લેન્ડના ન્યૂરિય વિશ્વવિદ્યાલયમાં અનેક પ્રતિભાશાળી વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થયા હતા. અહીં આવીને એમણે કાર્લમાર્ક્સ, એન્ગેલ્સ અને બકુનીન જેવા સમર્થ ક્રાન્તિકારીના પુસ્તકોનું અધ્યયન કર્યું. આ અભ્યાસનું પરિણામ એ બાબતું કે તેઓના વિચારોમાં નવિન તત્ત્વો દાખલ થયાં અને એઓ પુરાં ક્રાન્તિકારી બની ગયાં. આ પછી પોતાને વતન પાછા આવીને એમણે આખા રશિયામાં ક્રાન્તિનો અગ્નિ પ્રગટાવી દીધો. એ અગ્નિ પ્રગટતાં જ આખું રશિયા ક્રાન્તિકારીઓથી ધમધમી ઉઠ્યું.

રશિયામાં ક્રાન્તિની નોખતો મગડવા લાગી.

ક્રાન્તિકારી સાહિત્યના પ્રચારથી શિક્ષિત-સમુદાય રાજ્યક્રાન્તિ તરફ ઢળતો હતો. પરંતુ ગામડાની પ્રજા અબજુ હોવાને લીધે એમણે રશિયામાં થતા ફેરફારો પર જરાએ લક્ષ્ય આપ્યું ન હતું. આથી ક્રાન્તિકારીઓને ત્યાં આમળ પ્રચાર કરવો આવશ્યક જણાયો. એમણે તરત જ સંખ્યાબંધ ક્રાન્તિકારી યુવાનોને તથા યુવતીઓને ગામડાઓમાં અને કારખાનાઓમાં મોકલી દીધાં. આ કોઠાએ ત્યાં જઈને ત્યાંની અશિક્ષિત પ્રજામાં ક્રાન્તિને મંત્ર પ્રકટે શરૂ કર્યો. આ કાર્ય માટે અનેક ધનવાન અને ઉચ્ચ કુળની યુવતીઓ પોતાના ઘરગર ત્યાજી, સુખ-સમૃદ્ધિને ઠોકર-હાલવી કુળથી બરેલાં ગામડાઓ અને ગંદા કારખાનાઓમાં જઈ રહેવા લાગી. અહીં આવીને તેમણે કારખાનાઓમાં અને ખેતરોમાં મજૂરી કરવા માંડી. હલકો ખોરાક તેમજ ગંદાં અને સાંકડા ઘરોમાં રહી એક શ્રમજીવી જેવું જીવન ગાળવા માંડ્યું. ધીરે ધીરે એ યુવતીઓએ ખેડુતો તેમજ મજૂરોને તેમની ખરી રિયતિનું જ્ઞાન કરાવ્યું અને તેમને ઝાર સત્તનતની સામે બળવો જગાડવા જાગૃત કર્યા. સોફિયા પેરોવસ્કયા, સોફિયા બરડીના અનેકાવત્સી લિબ્કના વિગેરે પ્રખ્યાત યુવતીઓએ આ કાર્યમાં તનતોડ મહેનત કરી હતી.

આ ઉપરાંત ક્રાન્તિકારીઓએ બીજા દેશોમાં પ્રચાર-કાર્ય કરવા માટે વીરાંગના કેથેરાઇનને લંડન, અમેરિકા વિગેરે દેશોમાં મોકલી હતી. આ વીરાંગનાએ ત્યાં જઈને અત્યંત સફળતાપૂર્વક પ્રચાર કર્યો, જેનું પરિણામ એ બાબતું કે એ દેશોનું ધ્યાન આ તરફ આકર્ષિત થયું અને અંતમાં એમણે સફળભૂતિ પણ પ્રગટ કરવા માંડી. આ

ઉપરાંત કેપેરાઇનને બીજા દેશો તરફથી પુષ્કળ ધન રશિયાની રાજ્યક્રાન્તિની મદદ માટે આપવામાં આવ્યું હતું !

રશિયાની રાજ્યક્રાન્તિમાં સ્ત્રીઓનો હીરો અપૂર્વ હતો. એમણે જે કંટો, જે આપ-ત્તિઓ અને જે જીંદગીનો સામનો કર્યો હતો એ સંસારના ઇતીહાસમાં અનુદ છે. રશિયન યુવતીઓને ગામડાઓમાં તેમજ ખેતરોમાં કામ કરતાં અનેક મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી હતી. ગારાહીએ આ આન્દોલન કચડી નાંખવા માટે પોતાની સમગ્ર સક્રિયતા વ્યય કર્યો હતો. એ વખતે એક ખુલ્લાયો તે બીજા ખુલ્લા મુખી છુપી પોલીસોનું રાજ્ય ચાલી રહ્યું હતું. ઉચ્ચ કુળમાં જન્મેલી યુવતીઓ પોતાના સુંદર બદનને ખેડુતો અને મજૂરોમાં છુપાવી શકતી ન હતી અને તેથી એમને પકડાઈ કારાગૃહમાં પુરાવું પડતું હતું. આ આપત્તિમાંથી બચવા માટે યુવતીઓને પોતાનું સૌન્દર્ય છુપાવવા પોતાના હાથ, પગ તેમજ ગોદા પર સ્વહસ્તે તેમજ નાંખવે પડતો હતો જે સ્ત્રીઓએ પોતાની સુંદરતા વધારવા માટે લેસ, પાવડર, વેસેલોન વિગેરે વસ્તુઓ પાછળ દગ્ગરો ફીપાનો ખુમાડો કર્યો હતો તેઓએ એજ સુંદરતાને દેશ ખાતર હોખી દીધી એટલુંજ નહિ પરંતુ હરોળને માટે બેડોળ બનાવી દીધી. આ હરથ કેટલું હલ્લ પિદારક હતું ? તેમજ લગાડવાથી ચરીર કાળું પડી જતું અને તેથી કરીને તેઓ મજૂરોમાં અને ખેડૂનોમાં બેળાઇ શકતી હતી. આવી રીતે એક બે નહિ પરંતુ હજારો યુવતીઓએ પોતાની સુંદરતા આવી નિર્દય રીતે ખરબાદ કરી હતી ! આપું કરવા છતાં પણ એને માટે એઓએ ડાહ્ય પ્રજા વિવસ થોડાં તેમજ વિલાપ કર્યો નહોતો પરંતુ ઉદારે આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો હતો.

રશિયન યુવતીઓના પ્રચાર કાર્યમાં જ

હાથ દતો એટલું જ નહિ પરંતુ યુવા સમિતિઓમાં પણ તેમણે મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. સોશિયલ ડેમોક્રેસિયા કે જેણે ગાર એલેક્ઝાન્ડર બીજાનું ખૂન કરવા માટે આગેવાની લીધી હતી તેના મુકદ્દમા વખતે ન્યાયાધીશે એની કાયદેસરની માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો અને તેમણે એની પ્રથં સા કરતાં કહ્યું હતું કે:—

“ અમે એક રાજનૈતિક વ્યવસ્થાની કલ્પના રહેજે પણ કરી શકીએ છીએ, અમે એ પણ જાણીએ છીએ ક્રાન્તિકારીઓ ભયાનક, ક્રોર અને ઝગૂની હોય છે. આ ઉપદ્રવો અને ક્રાન્તિમાં સ્ત્રીઓ પણ ભાગ લે છે એ પણ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. ઉપર એક સ્ત્રી ક્રાન્તિકારીઓની નેત્રી હોય-અને આવા ભયાનક હત્યાકાન્ડની નામિકા હોય- સહેનશાદના ખૂનનો કુલ પ્રયોધ તે પોતાનાજ હાથમાં લે, તે પોતે બોગળ ફેંકનારને બધું સમજાવતી હોય, પોતે રસ્તાઓનો પ્લાન દોરે અને ક્યાં ક્યાં ઉભા રહેવું તેની પણ પોતેજ નોંધ કરે, પોતે કાયદાખોરાથી દૂર ઉભા રહીને મરતું જીવે અને તે સફળ પ્રાય એટલે તરતજ સહોસલામત જગ્યાએ પાછી શાંતિથી ચાલી જાય. આ બધું એક સ્ત્રી કરે એ અમારી માન્યતામાં જરા પણ આવડતું નથી.” પરંતુ વારત્તમાં આ કથન અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. સ્ત્રીઓનો ક્રાન્તિકારો આન્દોલનમાં વિશેષ ભાગ હતો. એઓ પોતાનું કામ નિર્જયતાથી અને ચતુરતાથી પાર પાડતી હતી. બ્યારે સ્ત્રીઓ પોતાના ક્રાન્તિકારી પતિઓને જેલમાં મળવા જતી ત્યારે મુખ સમિતિ સાથેની અનેક આવશ્યક કાર્યો કરી લાવતી હતી. જેલના સત્તાવાળાઓ જેટલું ક્રોરતા અને ચાલાકી રાજકીય કેદીઓ સાથે કરતા હતા એના કરતાં રાજનૈતિક કેદીઓ એક હાથ આગળ વધતા હતા. બ્યારે ...

પતિઓની સાથે એકાંતમાં વાત કરવાની પરવાનગી નહોતી આપવામાં આવતી ત્યારે એઓ પોતાનો હેતુ પાર પાડવા માટે એક બીજી યુક્તિ કરતાં હતાં—મળવા જનાર યુવતી ને કંઈ વાત કહેવાની હોય તે એક કામળમાં લખી તેનો એઓ વાળની અને તેને રીંછાનું પડ ચઢાવી લઈ પોતાના મુખમાં રાખી મુકતી. ત્યારે એ યુવતી પોતાના પતિને જોઈને અંદર મળતી ત્યારે છૂટા પડતી વખતે પતિ-પત્ની એકબીજાને સુગંધ-આર્ચિ-ગન કરતાં. આમ કરતાં કામળવાળી ગોળા એકના મુખમાંથી બીજાના મુખમાં આવી જતી હતી! યુવતીઓ આ રીતે પત્ન્યદવાર કરતી એટલુંજ નહિ પરંતુ નાના પેન્તીશના ટુકડાઓ તેમજ અન્ય નાની ચીજો પણ પોતાના પતિઓને પહેંચાડી શકતી હતી. ઓઓ આવા સેંકડો કાપો સજ્જતાપૂર્વક પાર પાડતી હતી. પુરો પડ ને કાપો કરી યકના અસમર્થ થયા હતા એ કાપો ઓઓએ સંપૂર્ણ સાવચેતીથી તેમજ હોશીયારીથી પાર પાડ્યાં હતાં. આ કાપો કરતાં એમને ને કંઈ પેડતાં તે તેઓ પીરતાપૂર્વક સહન કરતી હતી. ફાંસીનો તખ્તા પર લટકવું પડતું તો ત્યાં પણ તેઓ જાડાડુરીથી લટકતી હતી. ઝીનીડવારી સીફો કે જેને જનરલ મીનના ખૂન માટે ફાંસીની સજ કરવામાં આવી હતી તેણે પોતે ફાંસી દેવાની રીત સ્વહસ્તે પૂર્ણ કરી હતી. આ રીત કરતી વખતે એના મળામાંનું મેલર ગાંઠ સળગડ લઈ મચેલી હોવાથી નીકળી શકતું નહતું. એટલે તરતજ એક કાણીની પાલુ રાંધેલો વજર એણે એક ઝટકો મારી મળામાંનું મેલર તોડી જમીન પર નાંખી દીધું હતું અને પછી પોતાના મળામાં સ્વહસ્તે રેરામની દોરી નાંખી મળના જોરથી નીચેનું ટેમલ દૂર પેડી મુક્યું હતું. આવી રીતે એણે પોતે

અજ્ઞ હિંમત અને ચાંતિથી પોતાના પ્રાણ કાઢી નાંખ્યા હતા.

આવી રીતે વીર-કૃત્યોથી રસિયાના ઓ સમાજે પોતાના રસિયાની સ્વતંત્રતાના ઇતીહાસમાં સદાને માટે અમરપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. સ્વતંત્રતાની દેવી પ્રેરણાન કે જેનો આ કાન્તિમાં અધિક હાથ હતો તે કહ્યા કરતી હતી કે:—

“We may die in exile, and
our children may die in exile, and
our children's children may die in
exile, but something will come of it
at last.”

અર્થાત્ “માનુષ્યમિથી સેંકડો અને હજારો માંડ દૂર અજ્ઞાત રથાનો પર બસે અમારું મૃત્યુ કેમ ન થાય, હમારા ઓકરાઓ અને ઓકરાઓના પાણી ઓકરાઓ બસે માનુષ્યમિની બહાર કેમ ન મરે, પણ એટલું તો નહીં છે કે અમારું મૃત્યુ વ્યર્થ જશે નહિ અને કોઈ દિવસ એવો પણ આવશે કે ત્યારે અમારા સિદ્ધાન્તોનો વિજય થશે અને આ અલ્યાચારી શાસનનો નાશ થશે.”

ત્યાં રમણીઓની આવી બાવનાઓ હોય ત્યાં વિજય કેમ નહો મળતો? ઓઓના જ પ્રતાપે રસિયાનો કાન્તિમાં વિજય થશે, એના જ પ્રતાપે આરશાહીનો જરૂરૂળથી નાશ થશે હશે. આને ત્યાંની યુવતીઓ પોતાના પરિચયનું ફળ જોગવી રહી છે. રસિયાએ અસ્પર્શમાં જે ઉન્નતિ ખતાવી છે એ સંસારના ઇતિહાસમાં તદ્દન નવીન છે. એ નવિન સામ્રાજ્યમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ઘણું ઉચ્ચ છે. ત્યાં આમળ એમને ઘણા જાણ્યા અધિકારી આપવામાં આવ્યા છે એટલું જ નહિ પરંતુ રાજ્ય ચલાવવામાં પણ એમની સલાહ લેવામાં આવે છે. ત્યાં આમળ ઓઓને જેટલો આનંદ છે.. તેટલો આનંદ સંસારના અન્ય કોઈપણ પરાધીન કે સ્વતંત્ર દેશમાં નથી.”

મારી કહાણી

લેખક :
શ્રી અમૃત વસાવકર

[નોંધ : આ વાર્તા લખવા પાછળ કોઈને બીજી પાડવાનો વિચાર નથી. અનેક સાચી ખબરી કથાઓ સાંભળીને અંતરમાંથી નીકળેલો ઉમરો-આમાં કાઢેલો છે આ વાર્તાનાં પાત્ર કલ્પિત છે; માટે કોઈએ બધા ખેસતી પાપકી પડેશી નહિ આ વાર્તાથી તે કંઈ સુધારો થશે તો મારો આભાર; પ્રવાસ સાપેક્ષ બનશે.]

પ્રિય વાચક ! તમે બન્ને બાઈ હો ? બહેન, પણ મારી વીતક વાર્તા કું તમને સંભળાવું તેમાં તમારે હિંમત આપો અને કલ્પનાના તરંગો કે દિલ્લે બંધાવનારો કોઈ રસિક વાર્તાની આશા રાખવાની નથી. મારી કુખડ વાર્તા સાંભળીને જે તમને હલ્લ હોય તો કુખડનાં બે આંસુઓ અવશ્ય પાડશે એવી મને ખાતરી છે, અને મારા શબ્દમાં બંધેલા બનાવેલો બાળપૂર્વક વિચાર કરી બની શકે તો મારા જેવી દિન-કુ સમાજમાં સડતી અજાણ્યોને કુખડમાંથી દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો. આ મારી કુખડ કથની સાંભળીને મારા જેવી કુખડી અજાણ્યોને પણ કંઈક આસ્વાસન મળશે. આજના યુગમાં રાજકીય સ્વાત્રીને તો નાનાં મોટાં અર્ધાંય કહેલો છે; પણ સમાજને સુદૃઢ કરવાનો દેટણ ઉમંગ રાખે છે ? દિન-દિન મારી કુખડી બહેનોની દરોડમાં હું એ એક કુખડી અજાણ્ય વિધવા છું.

અંબાત પાસેના એક ગામડામાં હું જન્મી હતી. મારું નામ કાન્તા; પિતાનું નામ પરસોતમ; માતાનું અંબા.

મારા પિતા વડોદરામાં કટકરીની કુઠાન કરતા. એટલે વરસનો મોટો ભાગ વડોદરા જ રહેતા. મારા કાકા ને માતા વતનમાં રહી દુધ ઉતરાવતાં. 'લોહો કહેતા કે કાન્તા ખરી રીતે એનું કાકાની દીકરી છે ! એ મને તેમ હો. મારા કાકા પેસે ટો સુખી હતા. અને એ બાઈઓ વચ્ચે હું એકની એક

દીકરી હોવાથી મને લાડકોડમાં ઉછેરવામાં આવી હતી. મને કંઈ ચડું, માઈ જરા મથું હખડું તો સોના ઢોસોસ ઊડી જતા. હું પાણી માથું તો દૂધ મળતું. ને કાકા મને બોલેથી ઉતાળતા જ નહિ એમ કહું તો પણ ચાલે. આ વેલાસવેશમાં ઉછેરેથી હું પડેલેથી જ જરા મનસ્વી ને ઉઝાંછળી હતી.

અમારા કુળાચાર પ્રમાણે દસ વર્ષની નાની ઉંમરે મને એક માતશર કુટુંબના કુળવાન પુત્ર સાથે પરણાવી દીધી. મારે ઘેર જેવાં સુખ ને વેશવ હતાં તેવાં જ બદલે તેનાથી કંઈક ચઢે એવાં વેશવ-સુખ મને સાસરે પણ દતાં. પણ આ સુખ મારું ઝાઝા દડાડા ન હોય. માતા, પિતા, ને કાકા ત્રણે થોડા થોડા અંતરે પ્લેગની મહા-મારીમાં પરજોશવારી થઈ ગયાં. આમ પરણે પૂરાં બે વર્ષ નડોતાં થયાં ને હું લક્ષ્મીસંપન્ન પણ નમાયી ને નજાણી થઈ ગઈ. પાતામાં થોડું પાણી હોય ને તેમાં વધુ ઉમેરતાં એ છલકાઈ ગયે એવી મારી રિયતિ થઈ ગઈ.

હું લક્ષ્મીવાન હતી, પણ લક્ષ્મીને સદુષ્ણેશ નડોતી રાખી. હું સૌંદર્યવાન હતી, પણ સંયમ શું ચીજ છે, એ મેં કદી જાણ્યું નહોતું. સાસરાની મિલકત પણ મારી થઈ ગઈ. અને પતિ તો મારા જ હતા. એમના મારા પર ચારે હાથ હતા. દિવસો આમ સુખમાં વીતતાં ગયા ને વખત જતાં હું પુત્રવતી થઈ, એટલે મારા માનમાં વધારો થયો. પણ જ્યારે હું માનતી કે હું

સુખવિલાસને શિખરે રહેલી છું ત્યારેજ દેવે મને ત્યાંથી ધણી માથોઃ મારા પતિ જીવલેણ માંદગીની પથારીએ પડ્યા બહુ બહુ દવાઓ કરી અને ઘણી ઘણી સારવાર કરી. મુંઝવળ જેવા શહેરમાં મારા પતિ નોકરી ધંધે રહેતા એટલે વેલ દાક્તરની પણ કમી નહોતી. પણ 'તૂટી એની ખૂટી નથી' એ ન્યાયે કથાથી પતિને આરામ ન થયો; છ મહિનાની લાંબી બીમારી બોમ્બી એક દિવસ એ આ ફાળી દુનિયાને છોડી ગયા.

સુખ, વિલાસ ને વૈભવના મધ્યાહ્નકાળે એકાએક કાળની કરાળ રાત્રિ સમાન આ ફટકા મને અસહ્ય લાગ્યો. મારાં સર્વાવસ્થામાં મને ઘેર લાઇ જવા પ્રયત્ન થયો પણ મેં ન માન્યું. ખરી વાત એ હતી કે મુંઝવળની મોહિની મારે માટે જખ્ખર હતી. મને ગામ-ડામાં ગમતું નહિ. સ્વતંત્રતામાંથી એકાએક પરતંત્રતામાં પડવું એ પણ મને કેમ મળે ? હું વૈભવાદારની એટી ને દોહાતમંદની ધણિયાણી કોઇને ગાંઠી નહિ. મેં મુંઝવળમાં જ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મને જન્મથી સુખ મેળ્યું હતું, પણ સરકાર નહોતી મળ્યા મેં દોહાત જાણી હતી, પણ વિદ્યા તો એકંમાં વૈભવ ઉપાડવા પૂરતી સહી કરવાની જ હતી દીકરી માણસને નિશાળે કોણ મોકલે ? સહી કરતાં તો મારે પતિએ જ શીખવ્યું હતું.

મારી ચાતિમાં પુનર્જનની સ્ત્રીએને છૂટ નહોતી ને ખરું પૂછો તો એવો વિચાર પણ મને પડેલાં તો કદી આવેલો નહિ. પણ પહેલાંના હલકાતા વિલાસમય જીવનનાં સ્મરણોએ અને મુંઝવળના મોદમય સંસારનાં આંખ સમક્ષ રમતાં અનેક દરગોએ જ્યારે કેટલાક વર્ષો પછી મારા પર સફળ દુઃખો થયો ત્યારે મારો જીવ યુગળાવા લાગ્યો ખરો.

વિદ્યાર છતાં મેં સંધવાનાં સમજાવ્યાં જ્યાં જ ચિદ્ધો કાપમ શાખ્યાં હતાં. મારો

કેશકલાપ અખંડ હતો. મારાં ધરણીં પણ છોડવાં મને પડેલેથી નહિ જ ગમેલાં મારા બોજનની વાનીઓ પર પણ મેં વૈધવ્યની અસર પડવા દીધી નહોતી. વિધવાએને શયમારો નહિ, વૈભવ નહિ, સ્વાદ નહિ, એવું વિધવાધર્મ જતાવનારા લોકો કહે છે. મને હવે સમજાય છે કે તે નિર્ગર્ક નથી. જેવું રક્ષણ કરનાર પતિ નથી તેને માટે શયમારો ને સ્વાદ કેવા આશ્વસમા છે એ મેં હવે જ જાણ્યું.

મારી પાડોશમાં મારા વતન તરફની એક બીજી વિધવા બાપ રહેતી હતી. તે બહારથી બહુ પવિત્ર ને સંસ્કારી લાગતી હતી. પડેલાં તો મેં એની સોજાત કરવા માંડી તે એવા ધરાદાથી કે એની પાસેથી મને કંઈ સાંત્વન મળે ને મારા મનની 'ફૂગતી નૈયા' તરતી થાય. પણ કીક કીક પરિચય થતાં એવું બહુ સ્વરૂપ મને સમજાયું. એ કૂટણીને છોડી ધંધો કરતી હતી. એણે મારી ડોહાતી નૈયાને વધુ ડોહાવી અને બધાં જાણાપાર સાચવીને આગરોર પરમોગી ચલાવું શિક્ષણ આપ્યું.

તે સ્ત્રીને ત્યાં રોજ રાત્રીને સમયે એક પઠાણ આવતો હતો અને તેની ઇચ્છા પૂરી કરી બાર વાગે ચાલ્યો જતો, તેના જેવા તે જાણને ત્યાં દસ કામી પુરશે. આવતા હતા. પણ તેઓમાંથી કોઈ એક બીજાને મળતા નહિ હેલાથી તેઓ પોતાની અંતે ધારતા કે અમે એકલા જ તે જાણને રખાત છીએ.

મને પડેલીવાર તે સ્ત્રી ઉપર ધણે તિરસ્કાર પેલા થતો. પણ જ્યારે મારે તેના જેવીની વિચવાસનાની તૃપ્તિ અર્થે જરૂર પડી ત્યારે મેં તેની સાથે ધણે સંબંધ વધાર્યો અને મારી ઇચ્છા તેની આગળ પ્રદર્શિત કરી. તેથી તે બાઈ ધણી પ્રુથ યર્થ. અમે મારી ઉપર હેતથી વર્તવા લાગી. તે જાણને આવું જ જોઈતું

હતું. મારા જેવી ટેટલીક અળખાઓને આવી રીતે તેણે મેળવી હતી અને આખરે તે દરેક સ્ત્રીને આગળ પર કહેવામાં આવશે તેવી રિયલિટીમાં મૂકી હતી.

એક દિવસ ખાર વાગે તે સ્ત્રીને ત્યાં દુઃખેસવા મળે, તે વખતે એક પદાણુ તેને ત્યાં આવ્યો. દુઃખ સમજી મળે અને બદાનું કાટી ઘેર જવા ઉઠી પથુ તે બાઈએ પાસેના ખંડમાં બેસવાનું મને કહ્યું, એટલે દુઃખ તે ખંડમાં બેઠી. થોડી વાર પછી બાઈની સાથે તે પુરુષ મારા ખંડમાં આવ્યો, દુઃખ જેવી બહાર નીકળવા બહુ છું તેવી જ તે બાઈએ મને અંદર ધકેલી માર્યો. હું અંદર પડી મળે તેથી મને પક્ષબ વાળ્યો. દુઃખ બેમાન થઈ મળે, પછી શું થયું તેની મને કશી ખબર નહીં.

ત્યારથી દુઃખ રોજ તેને ઘેર જતી અને મારી વાસના પૂર્ણ કરી આવતી. તે પ્રમાણે આશરે ત્રણ માસ સુધી ચાલ્યું પથુ તે પદાણુને ખબર પડી કે મને એક પુત્ર છે. તેથી તે પદાણુ તે છોકરાને, રમાડવાનું બદાનું કાટી લીધો. અને તે મારા વડાના પુત્રને તે પદાણુ કંઈક કરવાથી તે ગિયારા બીજા દિવસે પચારીમાંથી ઉઠવા પામ્યો નહિ અને આ દુનિયા છોડી ચાલ્યો ગયો.

દુઃખ રોજ તેને ઘેર જતી આવતી એટલે આજીબાજીના લોકો વહેમાવા લાગ્યાં અને મારી સાથેનો સંબંધ તે લોકોએ તોડી નાખ્યો. તેથી તે બાઈએ મને તેની સાથે રહેવા માટે બોલાવી અને હું મારી દરેક વસ્તુ લઈ તે સ્ત્રીને ત્યાં રહેવા મળે.

અત્યાર સુધીમાં દુઃખ સુધી મિલકત વાપરી ચૂકી હતી; ફક્ત મારી પાસે જ્યોસો જ બાકી હતી. તે જ્યોસો પથુ તે બાઈએ અને પુરુષે સુકિતથી બંધી લઈ લીધી અને મને ખાલી કરી નાખી. દુઃખ જ્યારે પૈસે ટકે ખાલી થઈ એટલે મારે દબે ફક્ત તે સ્ત્રી જ રહી.

તે સ્ત્રી મારી ઉપર દમન રાખી ચલાવવા લાગી અને મને બહુ દુઃખ દેવા લાગી. તેને ત્યાં આવતા દરેક પુરુષનું મન મારે સાચવવું પડતું હતું. જો દુઃખ તેના કહેવા પ્રમાણે કામ કરતી નહિ, તો તે મને બહાર કાઢી ચૂકવાની ધમકી આપતી હતી, તેથી દુઃખ તેનો અનાદર કરતી નહિ. તેને ત્યાં આવી રિયલિટીમાં મેં છ માસ ગાળ્યા. મને યુદ્ધ રોજ થયો હતો, દુઃખ પીડાતી હતી, છતાં મારે તેનું કામ કરવું પડતું હતું. મેં બહુ કાનાવાના કથો અને જ્યારે દુઃખ મરી જઈશ એવું લાગ્યું ત્યારે તેણે મને તેની મારીને ત્યાં મૂકી આવવાનું કહ્યું. દુઃખ ત્યાં જવા માટે તૈયાર થઈ અને અમે જો જઈ તેની મારીને ત્યાં મયાં. તેની માસીનું ઘર બહુ બગ્યું હતું. અમે અંદર મયાં એટલે તેની મારીએ અમને બહુ આદર-સત્કાર કરી બેસાડ્યાં. તેણે નોકરને ત્રણ કપ ચા બનાવી લાવવાનું કહી પોને પાન બનાવવા બેઠી. હું તેના મકાનનું અવલોકન કરવામાં ગૂંચાઈ. તેના મકાનની દીવાલો ઉપર નગ્ન સ્ત્રીઓના ફેટાઓ બારેલા હતા તેથી મને વિચાર આવ્યો. આવી 'પવિત્ર' બાઈને આવા ફેટાઓની શી જરૂર ? પથુ પ્રિય વાચક ! આ બાઈ કોણ છે તે આમળ ઉપર તમે વાંચશો.

મારી સાથે આવનાર બાઈએ તેની 'માસી'ને કહ્યું કે, "માસી, આ મારી પડોશી બહુ દુઃખી છે. અને તેને કોઈ સચું વહાણું નહિ હોવાથી ગિયારી નિરાધાર બની મળે છે. બહુ બોળા બાઈ છે તમે જો કામ બતાવશો તે કામ કરવાની તે કહી ના પાડશે નહિ તે ગિયારીને દુઃખમાંથી છુટી કરી તમે તમારે ઘેર રાખો. સારી આશીર્વાદ આપશે. તેથી તમારું બહું થશે." આ પ્રમાણે કહી તે ચોલાને ઘેર મળે. દુઃખ તેની 'માસીને' ત્યાં રહી. મને અહીં આજીબાજી

પૂરા દસ દિવસ પણ નહિ થયા હોય અને મને એક વસ્તુ લેવા ઝોરડામાં મોકલી. ઝોરડામાં જઈ જોઈ છું તો એક પુરુષ ખુરશી પર બેસી બીડી પી રહ્યો હતો. હું સમજી ગઈ અને ઝોરડા બહાર આવવા જેવી બારણા આગળ આવું છું કે રત જ તે બાઈએ મને અંદર ધક્કો માર્યો થી હું અંદર પડી ગઈ. મને માથામાં ઝડપું અને તે વાગવાથી હું બેભાન થઈ પડ. હું ભાનમાં આવી અને જોયું તો હું પેઢ પેઢમાં સૂતેલી છું અને મારી પાસે તે બાઈ બેઠી બેઠી પવન નાખે છે અને માથા પર બરફનાં પોતાં મૂકે છે.

મને જાગેલી જોઈ તે બાઈએ મને કહ્યું. 'બહેન, આ ઘર તો એક વેસ્પાનું છે અને તે બજાર દરો કે વેસ્પાને ત્યાં શું હોય ? તારી પડોશબે મને હજાર રૂપિયામાં વેચી છે. તે તારા જેવી ફેટલીક બાઈઓને મારે ત્યાં વેચી પૈસા ખાઈ ગઈ છે. તે બાઈ મારી દલાલ છે, અને તેના આવેજ ધંધા છે તેની તને શી ખબર ? હવેથી મારી શુભામ છે અને હું કદું તેમ તરે કરવાનું છે. મારે પણ હજાર રૂપિયા પાછા લાવવાની ગરજ છે ! જો તું મારું કહ્યું નહિ કરે તો મારા પડાજ રોજ તને ફેટકા મારશે અને બજારબરીથી કરાવીશ ! જો તારે મને રહેવું દોષ ને મારું કહ્યું કરજે, નહિ તો રિજાઈ રિજાઈ મરજે. " આ સાંભળી હું સમજી ગઈ કે મારી પડોશબે મને દરો દોષો છે અને મને એક વેસ્પાને ત્યાં વેચી દીધી છે. હું આઘો બદ્ધ દુઃખી થઈ અને તેથી હું બેભાન થઈ.

હું તે બાઈને ઘેરથી નારી છૂટવાનો રસ્તો જોળવાં લાગી પણ તે બાઈ મને ક્યાંય પણ જવા દેતી નહિ. તેમજ કોઈની સાથે વાત કરવા દેતી નહિ પણ હું એક દિવસ લાગ જોઈ તેને ઘેરથી નારી છૂટી. હું બે દિવસની ભૂખી હતી તેથી હું હોટલ પાસે જઈને તેના માલિક પાસેથી પૈસાની માગણી કરવા લાગી. એટલામાં એક ભસો યુવક બહાર આવ્યો. અને મારી દયા જાણી મને એક આનો આપી ચાલતો ગયો. હું રોજ તે યજ્ઞતે તે હોટલ પાસે આવતી અને પેસો યુવક મને એક આનો આપતો. આમ ફેટલાક દિવસ સુંધી ચાલ્યું. મને તે યુવક ઉપર મમતા થઈ અને મારી દુઃખદ કથની કહી મારા હૃદયને ઉભરો કાઢવા વિચાર કર્યો. એક દિવસ દિવસ કરી મેં તેની પાસેથી તેના ધરતું સરનામું મારી લીધું. તે યુવકે વિના સંકોચે મને તેનું સરનામું આપ્યું. હું બીજે દિવસે તેને ત્યાં ગઈ અને મારી કથની કહી સંભળાવી. તે યુવકની આંખમાં આસુ આવ્યાં કારણ કે તે મારી જ નાતિનો અને મારા જ વતન તરફનો હતો.

તે યુવકને દયા આવવાથી મને વડોદરા લાવી વિધવા-આશ્રમમાં સુખી દાલ હું વિધવા-આશ્રમમાં સુખેથી દિવસો પસાર કરું છું અને પાછલા દિવસો યાદ કરી મારા જોળપણ માટે પશ્ચાતાપ કરું છું. આ મારી દુઃખદ કથની જાહેરમાં મૂકવા હોઈ પત્રમાં છાપવા માટે મેં તે યુવકને કહ્યું. કે જેથી આ વાતો સાંભળી બીજા મારા જેવી દુઃખી અન્યાઓને કંઈક આશ્વાસન મળે. અસ્તુ.

● નિત્યજીવનમાં નિવારી શકાય તેવા અકસ્માતો ●

લેખક : શ્રી. હરરાય અમુલખરાય દસાઇ

અકસ્માત પરની બદ્ધ રસ્તામાં જ ચાલ છે એમ માનવાને કંઈ કારણ નથી. ઘરોમાં પણ દર વર્ષે નાનામોટા અકસ્માતોની યાદી તપાસો તો આપણે જોઈશું કે જેટલા માણસો રસ્તા પરના અકસ્માતથી મરે છે તેટલા જ માણસો લગભગ ઘરમાંના અકસ્માતોથી મરે છે, એને તેથી પણ ચારમણાં માણસોને તેવા અકસ્માતોથી છાન થાય છે. ઘરમાંના અકસ્માતો એવા છે કે જે આપણી ટેવો સુધારીએ કે ઘરોની બંદર બધાની સમામતી વગેરે એ સારું સંવેજસાન ખર્ચ કરીએ તો આવા અકસ્માતો ઓછા થઈ જાય. એક સાધારણ દાખલો બસ થશે.

વિમાન જેવા પોતાને સુધરેલા મણાવતા દેશમાં પણ ગમે ત્યાં મૂકી મેરી દવા છોકરાં ખાઈ કે પી જાય છે અને તેથી ત્યાં દર વર્ષે ચારસો પાંચસો છોકરાં મરે છે. એક વર્ષે તો તે કરાણી ત્યાં ૭૦૦ જેટલાં છોકરાં મરી ગયેલાં, આની સંજેગ જોઈએ તો તેટલું માત્ર પરિણામ આવે છે તેનો વિચાર કરે કે કરવો જોઈએ દરે ઘરમાં થાા જુદા જુદા અકસ્માતો અને તેવા અકસ્માતોમાંથી કેમ બચી જવાય તેની પણ ગાત કરીશું.

પડવાના અકસ્માતો

પરની બંદર જે અકસ્માતો ચાલ છે તે પેટી લગભગ અડધ ઉપરાંત અકસ્માતો પડવાળી ચાલ છે. અને તેના પડવાના અકસ્માતો પેટી મજા અકસ્માતો દાદરાના કે 'બીબી' પમથિયાં પરથી સરી પડવાના ચાલ છે. દાદરાના પમથિયાં ઉપર બેઠાં ધારણી, પૂરા તોરે પૂરી દે છે અથવા નરનાં માનુષો

નાનાં મોટાં વાસણો, સાવરણી વગેરે મૂકી દે છે. તેના ઉપર પગ આવવાથી સરી પડાય છે ને વાગે છે. ડેટલેક ડેકાણે એવા દાદર ઉપર બરાબર અગ્નિવાણું પણ નથી પડતું જોયું તે ચીતે દેખી શકાય. આવા દાદરાને કંઠેડા નથી હોતા કે નીચા કંઠેડા હોય છે. ડેટલેક ડેકાણે દાદર બારી નથી હોતી, ત્યાંથી જીતરવા જતાં કંઈ બૂલ થાય તો નીચે પડી જવાના દાખલા ઘણા જન્યા છે. બારીઓ અને દાદરબારી પર કંઠેડા હોય કે નીચા હોય તો ત્યાં આગળ ડાકવા જતાં માણસો ગમડીને નીચે પડે છે ને તેમને સજન છાન થાય છે. અગાથીઓ ઉપર કે છાનમાં ધોરા નીચા હોય ત્યાંથી પણ ઉછીની જેટલાએ માણસો દર વર્ષે પડી જાય છે. ચોક્કમાં રાંધવાની જગ્યામાં, નકાપોતવાની જગ્યામાં અને પાણીના માર્ગમાં સીત જામે છે, ત્યાં તેજ વગેરે ચોક્કા પદાર્થ પડે છે. સાચુતી કરવો તમેરે પડી રહે છે. અને તે ઉપર પગ પડનાં લપસી જવાય તે વાન ઘણા બૂઝી જાય છે. આ લપસાવ ત્યારે દાણ, પગ, યાપા બાગવાના દાખલા ઘણા છે. તેના અવધવો બાગવાથી ડાહક વખત માણસો કુખી થઈને મરી પડ્યા ગયેલા છે. સંજેગ દરકાર રાખી આવાં રવાનો સાર રાખ્યાં હોય, તો પોતાને તથા પોતાના પરનાં જ માણસોને નેચો. જેટલો સામ કરી શકે તેનો દરેક વિચાર કરવો મટે છે. શાકની છાન વગેરે નકામો કચરો વાળી લઈ કચરો ભરવાના વાસણમાં મૂકવાથી ઘર ચોખ્ખું રહે અને સાચુતી કરવો પડે તે ગમે ત્યાં પડી રહેવા દેવાને બદલે તેમને જીવણીને એક મોટી પાણીવાળી શીશીમાં નાખવાથી દાણ

વગેરે ધોવા માટે સાબુનું પાણી તૈયાર થાય.
એથી કરકસર પણ થાય.

નદાવાની ઓરડીમાં સુવાળી લાદી કે
પટથર જડયા હોય તેની ઉપર મૂકેલા પાટલા
પર પગ મૂકતાં પાટલો સરી પડે છે, તેવા
પાટલા પરથી સરી ન જવાય તે સાફ પહેલાં
સાચવીને પગ લાદી ઉપર અથવા પાટલાની
વચ્ચેનચ્ચ મૂકવા જોઈએ.

અકસ્માતનાં કારણ

યોગ્ય ધોડી કે બીજા સાધના અભાવે
ફેટલાક અકસ્માત થાય છે. કોષ્ટક ચીજ
જેએ મૂકવી કે લેવી હોય અને બાજઠ, ત્રિપાઈ સ્ટૂલ કે ખુરશી ઉપર જોંબા ચતાં
પણ પહેંચાય નહિ, તો તેની ઉપર બીજી
કોષ્ટ ચીજ મૂકીને ફેટલીએ વખતે સાચસો
ઉપર ચડે છે. આ વખતે સહેજ વધારે
જોંબા થવા જવાથી કે સહેજ આધાપાછા
થવાથી જથ્થો પડાય અને જમીન ઉપર
પટકાઈ જવાય. ફેટલાક લોકો નાની નિસર-
ણીને બીંત કે બીજે અંદેશીને તે ઉપર ચડે
છે. આવી નિસરણી સરી પડતાં ચઢવા જનાર
માથુસ સખત પટકાય છે. કવચિત્ એવું
પણ બને છે કે નિસરણી નીચે પડે, પોતે
તે ઉપર પડે અને હાથમાંની ચીજ તેના
ઉપર પડે. તેથી ઘરમાં એકાદ જોંબા ધોડી
રાખી હોય તો સારું. નિસરણી હોય તો તેને
કોષ્ટ પાસે પકડાવી હોય, અથવા હાજવી કે
એવી જગ્યા પાસે તે મૂકવાની હોય તો તેને
ત્યાં કડી કે ચાંકડાથી જોડનારી ગોઠાણ
કરી દોળ તો તે નદા સલામત થઈ જાય.
આજી જુદાજુદા ખર્ચમાં શરીરના અવયવો
બાગનાં બની જાય. નદાવાની ઓરડીમાં
જગ્ન જે દીવાલો પર પકડીને જામા થવા
સારૂ આડી લાકડીઓ કે કંઈ ટેકા જેવું
દોળ તો તેથી ઘરડા અથવા અચકત માણ-
સો ધૂંગે બચાવ થાય.

છાપરેથી પકવાના અકસ્માતો

આવા અકસ્માતો સામાન્ય રીતે ઉત્ત-
રાણુમાં થાય છે. નાનાં જોડાં છોકરાં પતંગ
ચઢાવવા કે જોવા છાપરે અને અગાથીમાં
ચડે છે. અગાથીમાં જો ધોરા નીચા હોય
તો તે ધેજી કોષ્ટક ઉથલી પડે છે. ફેટલાક
તો એવા ધોરા ઉપર ચઢીને પતંગની દોર કે
પતંગ પકડવા દોડે છે અને નીચે ગળડી પડે
છે. ફેટલાક છાપરે ચડે છે અને ત્યાં નેવાં
ખસવાથી કે ભલેચૂકે છેક દોર પર જતા
રહેવાથી પડી જવાના. ધણીએ દાખલા બને
છે. મામડામાં અને બીજે ફેટલેક ઠેકાણે શેવ,
વડી, પાપડ મૂકવા છાપરે ચડે છે, ત્યારે
છાપરાની પાંખો તરફ પીઠ રાખીને ખસતાં
કે બીજા કારણે નીચે પડે છે.

દાઝવાના અકસ્માતો

ઘરમાં બનતા અકસ્માતોમાં દાઝવાના
અકસ્માતો બીજે નંબરે આવે, સગડી પરથી
પહેરેલ લૂગડાંથી કંઈક ઉતારતાં, સ્ટવની
અડક્ટમાં આવવાથી કે તેની પાસે જવાથી
કોષ્ટકનું લૂગડું સળગ્યું અને તે દાઝ્યું;
સળગતા દીવાથી કોષ્ટક બળા મથું, ઉકળતું
દુધ, આ કે બીજી કોષ્ટ ગરમ વસ્તુ શરીર
પર પડી તેથી કોષ્ટક દાઝ્યું; રાંધતી વખતે
અગરાઈ પરથી કંઈ લેવા જતાં કોષ્ટક
ગાઈ સખત દાઝી, સળગતા દીવામાં ગ્લાસ-
તેલ પૂરવા જતાં કોષ્ટક બળ્યું; આવા સમા-
ચારો છાપામાં વારંવાર આવે છે, આના
અકસ્માત ધણે ભાગે છોકરીઓ ને ઓછોતે
થાય છે. ફેટલીક વખતે પેટ્રાલ જેવી સળગી
જેડે એવી ચીજોને જેદરકારીથી વાપરનાર બળ્યા
જેડે છે. સહેજ જ કાળજીપૂર્વક કામ કરવાથી
અને સગડી, સ્ટવ વગેરે એવે રથજો
મૂકવાથી કે કંઈક લેવા જતાં તેની પાસે ન
આવી જતીએ તો આવા અકસ્માતો ધણ-
જોડા થાય, અને ધણીએ કાંમની જિંદગીઓ

બચી જાય. નાનાં છોકરાંએને સગડી કે ચૂલા ઉપર યું રંધાય છે તે જોવા બંધુવાલું કુટુંબ થાય છે તે મોટાંએની નજર ચૂકાવી ત્યાં જઈ પડે એ છે અને તે દાઢે છે. આવી ચીજોને તે પડે એ ન શકે એટલે જો એ કે દુર મૂકવાથી અને રસોડામાંથી બહાર નીકળતી વખતે તેનાં ખાસથી અંધ કબોથી આવાં છોકરાં બચી જશે.

દીવાસળી ધસવાથી તે સળગે છે તે જોઈ નાનાં છોકરાંને નવાઈ ઉપજે છે અને જો તેવી દીવાસળીઓ તેમના હાથમાં આવે તો તે તેમને ધસી જોવા લાગ્યા છે. તેમ કરતાં તે દાઢે છે કે બળી મરે છે. ડેટલીક વખતે તેઓ તેવો દીવાસળીઓ મોમાં ચૂસીને તેવા ઝેરથી મરે છે. આ દીવાસળીઓની પેટીઓ જાંચી મૂકવાથી છોકરાંએને ડેટલી લાભ થશે તેનો વિચાર દરેક જાણે કરવો ઘટે છે.

આસતેજના ડાંગ્રાને ઉઘાડતી વખતે મણુએ માણસો તેના મોઝિયાંની ઉપર ખડકે જળતી ચીજો મૂકે છે. ડેટલીક વખતે તેમ વધારે મરમ થઈ જશે અને તેનો બડકો થશે તેનો તેમને ખ્યાલ નથી આવતો. આવા બડકાથી આગો લાગે છે તે વાદ રાખવાનો જરૂર છે. ડેટલાક માણસો આવાં ઉઘાડ ડાંગ્રાની પાસે બેસી દીવાજાની અથવા ટેપલા ચેતાવે છે ત્યારે તેઓ પણ આલું જ જોખમ ખેડે છે.

પોતાના ભૂમડાંના પાત્રવનો દુડુવંચોગ કરનારી ધણીએ જોઈને છે, તેઓ પોતાના પાત્રવ વડે કે ભૂમડાંની આગ વડે સગડી ચૂલા કે રંધ ઉપરથી તળેલીઓ ઉતારે છે, જે વખતે તેમના ભૂમડાંને આંચ લાગે છે. જો તે ધણી અવકર અકસ્માત થાય છે. આવી કામમાં મસોતાનો કે સાણસીનો ઉપયોગ કરાય તો સાદું. ડેટલાક મરેલાં સડેજ

આજસને સીધે નવી સાણસી જણાતી નથી અને જૂનીને સુધારાતી નથી, તેથી જળડેલી સાણસી વપરાય છે. આ વખતે લપટી સાણસીથી પકડેલી તળેલી કે બીજી વાસણ વાંકું વળી જાય છે અને તેમાંની ચીજ છલકાવાથી કામ કરનાર દાઢે છે.

લાડકાં છોકરાં માતાને ગમે ત્યાં વળગીને તેના શરીર ઉપર ઝડપે છે. તેઓ રસોડામાં પણ એમ કરે છે અને ચૂલા પર કે સગડી પર ઉઘસી પડે છે. માતાઓએ તેમને આવી રેવ પડવા ન દેવી.

ઝેર

વિલાપત જોવા દેશોમાં ત્રણ દર વખે પાંચસો સાતસો છોકરાં અજાણ્યે ઝેર પીવાથી મરે છે. રસકપુર, મોરધુધુ, આયોડાઇન વગેરે ઝેરી દવાઓ મમે ત્યાં બેદરકારીથી મૂકી હોય, તે બાળકોના હાથમાં આવે ત્યારે તે તેને ખાઈ જાય છે, તેથી હેરાન થાય કે મરે છે. તેમને તો ફક્ત ખાવાનું માન હોય છે એટલે તેઓ એમ કરે તેમાં નવાઈ નથી. તેવી ચીજો તેમના હાથમાં ન આવે માટે જો એ આવેલાં અંધ દારૂંદારો કે કપાટમાં મૂકવી એ વડીલોની ફરજ છે. તેમ કરવાથી ડેટલાએ નિર્દોષ છૂવેા જતા અટકી જશે.

ધણી વખતે પીવાની, ચોપડવાની વગેરે દવાઓને એક જ ઠેકાણે મૂકવામાં આવે છે, અને જુલેયુકે મોટાંઓ પણ પીવાનો દવાને જાહેર ચોપડવાનો દવા ખાઈ કે પી જાય છે. મોટા કેમીસ્ટોની દુકાનોમાંથી પણ એડ્રેલિક એસિડ જેવી ઝેરી દવા ચૂકથી બીજી દવાને જાહેર અપાઈ ગઈ છે. એટલે દવાની બાટલીઓ ઉપર તેમનાં નામ અને ઝેરી દવાની બાટલી ઉપર મોટે અક્ષરે 'ઝેર' સમ્મલ લખવો, વળી ડેટલીક દવાઓ અનુક્રમણમાં જ લેવાનો હોય છે, તે જો વધારે પ્રમાણમાં લેવાય તો ઝેરની જ અસર કરે

છે. તેથી દવાઓ ગમે તેવા માણસો પોતાની બેળે ન લે તે પથ્ય બેલું. તેવી દવાની ખાટલી ઉપર ફેટલી દવા લઈ રાકાય તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખેલું હોયું જોઈએ. જે એરી ચીજો માણસો પોતાના ઘરમાં રાખે તે એરનો ઉતાર તે માણસોને આવડેલા જ જોઈએ, કે જરૂર પડે બૂલથી એવું એર કોઈ પી અથવા હોય તો તેનો ઉપાય તેઓ તરત કરી શકે.

એરી ગેસની અસર

મુંગાઈ જેવાં શહેરોમાં કોલગેસનાં મુક્કા વપરાય છે. તેમાં જો ગેસ આવવાની ચકલી સહેજ પછુ ઉઘાડી રહી જાય કે તેમાં કંઈક કાણું પડ્યું હોય તો તેમાંથી ગેસ છૂટે અને તે ઓરડાની ઠંડા સાથે બળી જાય, એ ઓરડામાં જો બેઠા કે સૂતા હોય તેમના ઉપર તે એરી ગિઝલ્યુની અસર થતાં તેઓ બેભાન થાય; અને તેઓ જો ત્યાં વધારે વખત રહે તો મરી પાછુ જાય. એવા ઓરડામાં કોઈ દીવાસળી સળગાવે કે બઢારથી જળતો દીવો લઈને ગેસે તો ત્યાં મોટો બડકો થાય, અને આગે લાગે, અને બીજું નુકસાન પણ થાય, આમ ન થાય માટે ગેસના ચૂલા વાપરનાઓએ બહુ ચોકસાઈ રાખવી જોઈએ.

શિયાળામાં અથવા બીજી વખતે તાપવાની કે શેકવાની જરૂર પડે ત્યારે સગડીને ઉપયોગ થાય છે, તે વખતે જો ઓરડામાં તે ચૂડા હોય તે ઓરડાની ખારીઓ અંદર જોઈતી તાજી દવા આવે અને અંદરનો એરી અંગારવાયું બઢાર જાય એટલી ઉપાડી રાખવી જોઈએ. તેમ ન થતાં જો ખારીવારણાં બંધ હોય તો અંદર જોડેલા માણસો મુંગાઈને મરી જાય. આમ ચૂલાની ખતો છાપામાં આવે છે તેમ છતાં જે તેથી બૂલ કરનારા લોકો પણ છે. જેટલાક નદાવાની ઓરડામાં ચૂલમને જાળો રાખે છે અને તેમાં નદાવા બેસનાર તેનાં પાંચાણાં ગરમ થઈ જાય છે. મળજી

માનવીઓ આવું કરે છે એમ નથી બાણેલાં, સમજીમાં ખપવા અત્યંત કરનાર પથ્ય આવી બૂલ કરી દે છે. આવી રીતે નદાવા જનાર બેભાન થયેલા અને મરી ગયેલા એવા અનેક દાખલા જાન્યા છે. આમાં સહેજ સાવચેતી રાખવાથી છવ બચી જાય એમ છે. આવા નદાવાના ઓરડાની સામસામી ખારીઓ કે ખારણાંઓ ઉપર જો સળિયાની ઉધાડી જાળીઓ રાખવી જોઈએ, આવી રીતે બેભાન થનાર માણસને કૃત્રિમ જ્વાલોઅગ્નિવાસ આપવાથી તેમને પાછું જાન આવે છે. માટે દરેકે તેવું કામ પણ શીખવાની તરફી લેવાની જરૂર છે.

ધા અથવા કાપા

અધુ, છરી, અછાનાં પાનાં, ટાંકણી, પાળી, વગેરે ધાર કે અણીવાળી ચીજો ભોંય પર રખડતી તો ઘણાંયે ઘરોમાં જોવામાં આવશે. આવી ચીજો ધરનાં માણસોને પગમાં વાગે પણ ખરી. પોતાના ઘરનો પાસે પોતાના જ ઘરમાં ફૂટેલા કાંચના પ્યાલા કે શીશીઓના કકડા નાખનાર ઘણાં છે. તે કકડા તેમને પોતાને, તેમના છોકરાંને કે મળવા આવનાર સેદીઓને પણ વાગે. માટે ધરમાં પડેલી ટાંકણીઓ, નકામી ખીલીઓ કે ઝીણી કાચની કણીઓને કચરાના કંડિ-વામાં નાખીને તે કચરો કચરાપેડીમાં નાખી આવવો જોઈએ. ધરમાં રખડતા પડેલાં અધુ, સુડી વગેરે સાથે ધરનાં અણસમજી જાળોકા રમવા લાગે, તેમ કરતાં તેમના શરીરના અંગે તે બાગો કપાઈ જાય, તેથી લા પડે, તે લામાં જંતુઓથી બરપૂર ધૂળ બરાય, તેથી તે પાકે, તેથી જાળોકા ફુગી થાય, કદાચ તેમાંથી મનુષ્ય થાય જે તેથી જાળકનું મૃત્યુ થાય તેનો નિગાર ફૂરે. સાધારણ બુલવું પરિણામ પણ બાગંડર આવે છે, તે બુલવા એવું નથી. આવા ધા ઉપર તરત

આયોજન ચોપડાનું કે શેકવાનું બૂલતા ના-
વળી તેના ઉપર ચોખ્ખું રૂ મૂકી સારી રીતે
ખેટા પછુ ગાંધળો.

આગ

દર વરસે કેટલાકે સાબ રૂપીઆનું તુક-
સાન આમથી થાય છે. તેમાં ઘણી વખતે
માણસો પણ બળી મરે છે. આવી આગેનાં
કારણો તપાસો તો તેમાં બેદરકારીએ મોટે
ભાગ બજવ્યો છે એમ જણાશે. સજાગતી
ખીડી કે દીવાસળી અથવા ત્યાં નાખી, પથારીમાં
ખીડી પીતાં પીતાં કાંઈ આવી ગઈ, આરતેલના
દીવાની ચીમની બજૂકી, દીવા કે સમડી
કે રતવની આંચ કપડાને લાગી, ખૂચ
કકડાવેલા તેલમાં શાક વધારવા જતાં ઠાકો
થયો, વીજળીનાં સાધનો સાકુ રાખીને જરા-
ક બહાર ગયા, જેથી તે ગરમ થઈ મથા
અને તેમાંથી આગ લાગી, આવાં આવાં
અનેક કારણોથી આગો લાગે છે. જરાક
સાવચેતી રાખીએ તો આગથી થતા પારાવાર
તુકસાનમાંથી બચી જવાય.

વીજળીના આંચકા

વીજળીનાં સાધનોને ઉપયોગ હાલમાં
બહુ થાય છે. તે શક્તિ વાપરતાં પણ આચ-
કનું બેઠકો. સફેદ જૂથથી ઘણું જ ગેરલાભ
થાય છે. હલકા તાર નાખ્યા હોય કે ટેલક
ઠેકાણે કંઈક ગમડું હોય તો ત્યાં આગળ
જવાથી સખ્ત આંચકો લાગે છે. ટેલકીક
વખતે ક્યુઝ બળી જાય તો તે કામ જરાજર
ન બજાવનારાં, ઘરનાં માણસ પોતે તે કીક
કરવા જાય છે ને ન મૂકવાના રથે આંચળી
મૂકી ફુગ્ગી થાય છે, આવાં કામ પોતે જ
કરવાની હક ન કરવી પણ તેના કારીગર પાસે
કામ કરાવવું અને વીજળીની લાઈન દર પાંચ
વરસે તપાસાવવી, આમ ન કર્યાથી વીજળીક
શક્તિ પોતાના માર્ગમાંથી ચલિત થાય
તેથી આગ લાગે કે સખ્ત આંચકો આવ-

વાથી માણસો મરે પણ ખરા. ખીજ એક
વાત યાદ રાખવા જેવી છે તે એ કે, વીજ-
ળીનો પ્રવાહ જેમાંથી જતો હોય તેને અડકતાં
પહેલાં પોતાના હાથ, કપડાં વગેરે કાઠાં જ
બેઠકો, બીનો ચીજોમાંથી વિદ્યુતપ્રવાહ પસાર
થાય છે એટલે જો તેને અડકનાર માણસનું
શરીર બીનું હોય તો તેને જરૂર આંચકો
લાગવા સંભવ છે.

ધરતુરહા અકસ્માતો

ઘણી વખતે નાની છાજલીઓ ઉપર
મોટી ચીજો અથવા ઘણી ચીજો મૂકવાનો
પ્રયત્ન થાય છે, ને તે ઉપરથી તે ચીજો
ઊંચથી પડે છે. કદાચ તે ચીજો બારે હોય
તો છાજલી તૂટે પણ ખરી. આવે વખતે
નીચે જીભા શેકા માણસોની માડી જ દશા
થવાની. માટે છાજલીઓને મજબૂત અને
પડેણા કરાવવી બેઠકો અને તેના ઉપર ગરો
તેથી ચીજો ચઢાવવી પણ નહિ. મોટી અને
બારે ચીજો એકસે હાથે ઊંચકવાની હક
કેટલાક કરે છે. આમ કરતાં હાથનાં આંગળાં
ચમકાવાના અને તે ચીજ પડી જાય તો
સખત વામવાના બનાવે પણ બને છે. આવી
વખતે ઘરમાં ખીજ માણસો હોય તેમની
મદદ માંગવાનો સ્ત્રી કે પુરુષ દરેકને હક્ક છે.
વડીલો તેમજ બીજાઓએ આવા કામમાં
વહુવારોને મદદ કરવી જ બેઠકો.

બાળકોને બચાવો

છેક નાનાં બાળકો રમતાં હોય કે બેઠાં
હોય ત્યાં છણી લખોટીએ, કચુકા, વાળ
વગેરે ન મૂકો. તેને મોંમાં, નાકમાં, કાનમાં
વગેરે રથે લાલશે, ને તે - ફુગ્ગી થશે.
આવા અકસ્માતોને મટે મોઢાઓ જ
જવાબદાર છે.

વીજળીના જમાનામાં વીજળીક સાધનો
જેવા કે પંખા, અભા વગેરે નીચે ન મૂકો.
બાળકો ત્યાં આવી ચડશે, ને તેને અડપણું

કરતાં તેની આંગણી કે હાથ કપાણે કે જળશે. ડોલો, ફૂંટીઓ, ટમેા જેવાં પાણીનાં ભરેલાં વાસણોથી જાળકોને દૂર રાખો નહિ તો તે ત્યાં ધસડાપને જશે, તેને પકડી બિનાં થશે. તેની સાથે રમશે, ત્યાં તે પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈને વાંકા વળશે ને તે કદાચ ઉધડીને અંદર પશ્ય પડશે. આવાં પાણીથી ભરેલાં વાસણોમાં બિંબે માથે પડવાથી જાળકો દૂષીને મરી ગયાના દાખલા છે. આ તો સામાન્ય જાળતો પર આપણે વાત કરી. જો જો જાળનેથી આપણને તેમજ આપણા નાનાં ગોટાં સમાં રતેલીઓને થોડી વસ્તો કે કાચમની છળ થાય અર્થવા તેમનો છવ જાય તેવી જાળતો ખ્યાત રાખીને નહિ 'કરવાથી, ખરાજ ટેવો પાડવાથી પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત આવે છે તે યાદ રાખવું' નોંધ્યો. જરાક અગમચેતી, જરાક કાળજી એથી ધુણે લાભ છે આદરભતપાસ

દરેક જણે પોતાની આત્મ તપાસ કરવી. નીચેના સવાલો પોતાની જાતને દરેક પૂછે ને તપાસી જુઓ કે તે પોતાની આત્મ તપાસમાં પસાર થાય છે કે કેમ:

૧. તમારા દાદરા ઉપર ખરાબ અજ્ઞ-વાણું રાખો છો ?

૨. તમારા ઘરની જાડીઓ અને દાદરાને બિંબા કહેરા છે ? તમારી અગાધી વગેરેને બિંબા ધોરા છે ?

૩. સીડીના પગથીયાં ઉપર તમે કશું મૂકો છો ?

૪. તમારા ઘરની દરસાંધી તથા નહાવાની જગ્યા વગેરે પર તેલ, સાબુ, લીલ, કાદવ વગેરે કંઈ દોષ છે ? તે તમે ખરાબ ચોખ્ખાં રાખો છો ?

૫. તમારે ત્યાં બિંબો ધોડીઓ કે રટો છે ?

૬. ઉધાડી સમડીઓ, રટવો, ચીમનીઓ

વગેરે એવી જગ્યાએ મૂકો છો કે તેનાથી કંઈ તુકચાન ન થાય ?

૭. બીડીના ફુંકાં, દીવાસળી, વગેરે એલવીને નાખવાની ટેવ તમારા ઘરનાં બધાં માણસોને છે ? તેમને નાખવાને સારૂ તમે ધાતુનું પાત રાખ્યું છે ?

૮. ગ્યાસના ચૂલા વગેરેની નળાઓ, તથા વીજળીના સાધનો ખરાબ છે તે તમે તપાસો છો ?

૯. ઝેરી દવાઓ વગેરે મૂકવાને માટે જુદું જાંધ કરી થકાય એવું અને ઉંચે આવેલું ઢાંટિયું કે કપાટ રાખો છો ?

૧૦. અણીવાળાં દંથીઆરો કે અણીવાળાં ચીજો કેકણે મૂકો છો, અને તમારાં છોકરાં કે નાનાં બાઇઓ ત્યાં ન જાય એવી સંભાળ લેો છો ?

૧૧. ઝેરી વાયુ પેદા થતો હોય એવી જગ્યાએ ચોખ્ખી દવા આવે એવો જંદોગરત રાખો છો ?

૧૨. ચા, દૂધ વગેરે ઉકાળતી વખતે કે રાંધતી વખતે સાંજુસીઓ, મસોતાં વગેરે લપ્પને હોશાં બેસો છો ? આ સાંજુસીઓ સારી રિશ્તિમાં રાખો છો ?

૧૩. જાળકોને જોખમભરેલી જગ્યાએથી દૂર રાખો છો ? તેમને ચીણી ચીજો રમવાતે તો નથી આપતા ?

યાદ રાખો

(૧) સહેજ બેદરકારીથી આપણે પોતે કે આપણાં વહાલાંને ઘણું જોખમ થાય છે.

(૨) આવાં જોખમો આવે ને અકસ્માત થાય તો તાત્કાલિક ઉપાયો લેતાં ચીખવું નોંધ્યો. આવા વર્ગો હોય તો તે વર્ગોમાં જોગાઇ અથવા ચોપડીઓ વાંચીને કામ કરતાં ચીખવું નોંધ્યો.

(" પ્રભુજી " માંથી)

ગોપીજાની રાવ

[છવન દે સંગ્રામ - એ રાગ]

છે મસ્તાનો કાનો તમારો

વારો એને વારો

યશોદા વારો એને વારો. (૨)

વનવગરે બહુ કનડે અમને

શુ કહીઓ તમને

યશોદા શુ કહીઓ તમને. (૨) છેં દેક.

સરવર તીરે જાતાં ધીરે અગરી ભરતાં શિર પર ધરતાં

જાતાં નિર્મળ નીર જાતાં યશુના ધાટ

અમે સૌ જાતાં નિર્મળાનીર. (૨) અમે સૌ જાતાં યશુના ધાટ. (૨)

કાનો માનો છેલ્લું છપાઇ પાલવ પકડી પ્રેમે જલડી

ચોરે હીરનાં ચીર રોકે મજની વાટ

કાનો ચોરે હીરનાં ચીર. (૨) છેં ૧ કાનો રોકે મજની વાટ (૨) છેં ૨

ઘરઘરે કરતો રખડ્યા કરતો

કહ્યું ન ધરતો કાન

કોઇનું કહ્યું ન ધરતો કાન. (૨)

ગોપુલ મથુરાં મારગ મળતો

માગે મહીનાં દાણુ

કાનો માગે મહીનાં દાણુ. (૨) છેં ૩

જાંસી જાનવે ગોપી ન્યાંવે

ગોવૃંદ આરે કાન

યશોદા ગોવૃંદ આરે કાન. (૨)

ગોપ હુલાશે ખ્યારે તમારો

ન્યારે નંદ કિશોર

યશોદા ન્યારે નંદ કિશોર (૨)

સાલ સમી વાંસલડી વગાડી

સુધી ભુલે સૌ લાન

ગોપી સુધી ભુલે સૌ લાન. (૨) છેં ૪

સોંપો અમને સદ્ય અમારો

ચિત્તડાં કેરો ચોર

કાનો ચિત્તડાં કેરો ચોર. (૨) છેં ૫

શ્રી. મહીપતરામ હી. જોષી

આકાશી ચાંદલો.

[હેવાની હેલ ખાતી ઢેલે—એ લય ૧] :

આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે,
નલમાં ધૂમે સ્વચ્છ સંરમાં રમે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે.

શરદ્દેરી ઠંડી-મીડી સમીરદેરી હોરમાં,
વાદલડી શું, સંતાપુકડી રમે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે.

લાખ લાખ તારલાના અથણી શો એપંતો,
રૂપેરી તેજકિરણ રેડતો ધીમે-ધીમે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે.

માળાણના પિંડ ચમો મૃદુ મૃદુ દેહ ધરી,
કુમળાં રસપુષ્પકેરી પાંખડી ચૂમે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે!

રૂડી રૂપાળી લડી દૂધ દેતી: જૌસમો,
ઉજ્જમાળાં દૂધ એને આંગણે મળે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે.

રૂપ ને સદ્ગુણે દરી સાગરને નેહ વધ્યો,
વાધ્યાં વિચિને ઈંદુ-લેટવાં ગમે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે,

મૃગ, શય, ટોશીમાના રેટિયાનાં લાંછને,
ચિંતા ને દુઃખભારે પાંડુતા ધરે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે.

હસતાં હસતાં ચઢાવ ફૂલડાં ને એરવી,
ખાગુડાંના ચાંદામામા રમજો નલે:
આકાશી ચાંદલો નલમાં ધૂમે.

શ્રી. ઉમિયાશંકર દાકર

જામી નથી એ તમે જાણો છો ? હું જાણું છું ; રમેશભાઈ સાથેનું મારું વર્તન તમને નથી રૂચતું, પણ હું શું કરું ? ”

“ મને તો તારા એ વર્તન માટે શંકા છે. ”

જેસ, ઉગાળી ગિંગનજી ગયો. તરત જ તે તરફથી :—

“ What you doubt my chastity ? What are the proofs with you ? What right have you to put such accusation against me ? ” જરા શાંત

જાળી તે બોલી, “ અનિલ ! આજે નિશું થયું છે ? આપા, વહેમી તમે મને કીધા ? ”

“ મારો એ વહેમ સાચો છે. ”

“ સાચો છે ? સ્ત્રીને સમાવહાણ આપવાનાં મોટાં મોટાં બાપણો તો તમેજ કરો છો. સ્ત્રીને સ્વતંત્રતા આપવા લેખો તો તમેજ લખો છો અને તમારાજ પ્રશ્ન આવતાં, તમારી પત્નીને તો તમે સ્વતંત્રતા નથી આપતા. ત્રાહ રે, કહેવાતા સુધારક ! આવો દંભ ! ”

“ જેસ થયું, ઉપા ! ” મેં તેને બોલતાં અટકાવીને કહ્યું.

“ મારા ચારિત્ર્ય વિશે શંકા લાવવાનું કારણ ? ”

“ તારું વર્તન. રમેશ સાથે તારે શા સંબંધ છે ? ”

“ રમેશ સાથે મારે શા સંબંધ છે ? તમારે શું સંબંધ છે ? પતિના મિત્ર સાથે પત્નીને શું સંબંધ હોઈ શકે ? જે પવિત્ર બંધને, ભારતની ચારિત્ર્યશક્તિ ને સુસંસ્કારીતાની અન્ય દેશે ઉપર સુંદર છાંપ પાડી, એજ માંદ જાહેનનું નિર્દોષ મેન-પિન આગે મૂકી રહ્યું છે. તમારા

મિત્રનો પણ તમને વિશ્વાસ નથી ? મૈત્રી તો સારી રાખો છો, હો ! ”

“ ઉપા ! હવે હું તારું કાંઈપણ સાંભળવા માંગતો નથી. તારો સ્પર્શ કરવામાં પણ હવે હું પાપ સમજું છું. ”

“ જાણે મને અસ્પર્શ ગણ્યો પરંતુ મને કલંકાણી-પાપીણી ન સમજતા. દામ્પત્ય જીવનનાં પહેલાં પૂર આવે તે પહેલાંજ, એનાં નીર-તમારા જેવા કે વહેમી તરનારાં એ વેમના ખરાબા સાથે અજાણી અજાણી છિન્નવિછિન્ન કરી નાંખ્યાં. ખેર. ”

સુધારક ! મને તો ખાતરી છે કે, ઉપાનું પતન થયું છે અને પોતાનાં દોષને ઠાંકવા ખોટી દલીલો આગળ ધરે છે.

જીવનનો પ્રથમજ આઘાત મનુષ્યને જ્યારે નિહવળ જનારી મૂકે છે, જ્યારે એ તોફાનમાં અંપલાવવા માનવ-હૃદય અધીરું બને છે. હું પણ કંઈ તર્કવિતર્કો કરું છું. અનેક પ્રયાસ કરવા છતાં, ઉપાના વર્તનને હું જુલો શકતો નથી.

સાચું કહું છું, સુધારક ! હવે મને જીવનમાં રસ નથી રહ્યો. સંસાર ખારો લાગે છે. ઉપાને મેં મારીજ માની પરંતુ એ મારી ન થઈ, તો પછી જે મારા હતા તેને મારે શા માટે છોડવા ? શા માટે મારે વહીવટની સેવા કરી મારી ફરજ ન જાળવવી ?

મારું જીવન તો તફાન શુષ્ક ખની ગયું છે. રમેશ થા ઉપાને માટે હવે મને જરાયે માન નથી રહ્યું. માત્ર તારી આશાએ જીવી રહ્યો છું. તું કંઈ માર્ગદર્શન ન આપે ?

અમારા સરિતા બાબીને આ પત્ર ન વંચાવતો, નહીતર એક બે વિશેષણો લગાડી દેશે. તેમને મારા રનેહવંદન.

પ્રત્યુત્તર વળતી ટપાલે લખાવજો.

લી. સદાયે તારોજ સગિય.

પ્રત્યુત્તર

પ્રિય અનિલ,

પતિપત્ની શુદ્ધ પ્રેમમાં વહેમ કરી ના ખાશો.

x x x

તારો પત્ર મળ્યો. અને જાને એ પત્ર વાંચીને ખૂબ ખૂબ હરયા. સરિતાને એ પત્ર વાંચવાની મેં ઘણીએ ના કહી તે છતાંય એણે હા લીધી. અતે સરિતાનો નિઃશ્વય થયો. કહાય, હું સરિતાને તારો પત્ર વાંચવા ન આપત તો આ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના યુગમાં તું જ મારા ઉપર સ્વામીત્વનો આરોપ મૂકત. સરિતાએ આ સાથે તને જુદો પત્ર લખ્યો છે, તે વાંચવાથી તારી શંકાનું નિવારણ થશે. તે ઉપરાંત આવા પ્રાંત ઉપર એક ઓળું રતત્ર દ્રષ્ટિનિંદુ બાણવાનું મળશે. એના વિચારો સાથે હું સંમત છું, એમ કહેવાની જરૂર છે.

તારા વિચારોમાંથી કંઈ નવું નજીવતું ન મળ્યું. હું ખાસ્તો હતો કે, ઉપા માટે તું કોઈ દિવસ વહેમો અને બન્યું પણ તેમજ. ઉપા માટે અમને તો સંપૂર્ણ માન છે, તું મને તે ખારે.

રમેશ ને ઉપાને તેં પ્રજ્વલવેટા કરતાં જોયાં. હું તને પૂછું છું કે, નજરે જોયેલી તમા પછી વખત અસલ કરે છે, એવું નથી બનતું? ઉપા માટે પણ એમજ છે. ઉપા પ્રત્યે તું વહેમો. રમેશ ને ઉપાને તેં પ્રજ્વલવેટા કરતાં જોયાં. પરંતુ એ પ્રજ્વલવેટાજ હતી? મને તો સાગે છે કે, તારી આંખે વહેમનાં પાણી છવોયાં હશે અને એટલેજ તેમના સામાન્ય રૂપરંગને તે પ્રજ્વલવેટા કાઢી લીધી. પછી તો તું લખે છે કે, તને યુરંગે ચડ્યો અને મુરખા આડે સારાસારો નિગાર જાણુ કરે છે.

એક બોલ તાત, તે ઉપા પામે એ માટે

જુલાસો કેમ ન માગ્યો? તને નથી લાગતું કે, તેં એને અન્યાય કર્યો છે? તારે એને બચાવ કરવાની તક ન આપવી જોઈએ?

અનિલ! ક્યાં બપો સ્ત્રીસમાન હક્કના તારા વિચારો? ક્યાં મધ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યની તારી ભાવનાઓ?

તું કહે છે કે, "ઉપાને હું વિશુદ્ધ પ્રેમથી ચક્રાતો હતો." હું તને પૂછું છું કે, "વિશુદ્ધ પ્રેમમાં શંકાને સ્થાન હોય કે?"

અને તને નથી લાગતું કે, તેં તારા આ વર્તનથી ઉપાના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ઉપર તરાપ મારી છે?

સગનના પ્રથમ દિવસોમાં તું ઉપાને લખતો, "તું મારી જ છે, હું તારો જ છું." તને નથી લાગતું કે, વચનમંત્ર થઈ, ઉપાએ તારામાં મૂંઝાતો વિશ્વાસનો તું માન કરી રહ્યો છે? પ્રેમ કરવો રહેલ છે, નિભાવવો મુશ્કેલ છે, હો!

સરિતાએ એના પત્રમાં બહુ સમગળબુ છે એટલે હું વધુ નહો લખતો. સરિતા તો ઉપાની માગસખી છે એટલે તારી શંકાનું સારી રીતે સમાધાન કરી શકશે.

બધું વહેમના વમળમાં ક્યાં મુઠી અથમવા કરીશ?

લી. સદાને તારો જ,
સુધાકર.

પ્રિય અનિલમાધ,

સુધાકર ઉપરનો તમારો પત્ર વાંચ્યો. તમે મને પત્ર વાંચવાની સાફ ના લખી હતી અને તમારા મિત્રે પણ તમારો આજ્ઞાનું પાલન કરવા ખૂબ ફાંફાં માયો, પરંતુ મારા સત્યાગ્રહ સમક્ષ એમનો મિત્રધર્મ જરૂરની માફક જોખળો ગયો, અને અંતે મેં તમારો પત્ર વાંચ્યો. તમે શા માટે એ પત્ર જ

વાંચવાની મને મના કરી હતી ? તમને એટલાં જે વિચાર ન આવ્યો કે, તમે એક એક કામ કરવાની ના કહો એટલે તે કરવાની નહીં ? એ દષ્ટિએ જીનો સ્વભાવ તમારા પ્રિય, નાટ્યકાર બનાઈ શો જોવા છે. ખરું ને ?

અને તમારા પત્રમાં હવું જે શું, તે આટલું બહુ માન મંગાવ્યું ? તમારા વિચારો હજીએ સંકુચિત રહ્યા. રમેશભાઈ ને ઉપાને તમે પ્રણય ચેષ્ટા કરતાં જોયાં, બસ, તમારા મંગળને પારો ચડી ગયો ને એ પ્રણયચેષ્ટા હતી કે સામાન્ય મગ્નક હતી એ વિચારવાની તમે તરદી ન લીધી. ગારે આ વિષે સમગ્રન્યું છે એટલે હું પુનરાવર્તન નથી કરતી.

તમે લખો છો કે, ઉપાને તમે અત્યંત પ્રેમ કરતા. તો બાઈ ! રોહ પડ્યા એ રોહ કહેવાય કે ? અને ધડીબર એનો દોષ કબૂલ રાખીએ તો પણ શું આ એક જ દોષથી હોના પ્રત્યેનો તમારો પ્રેમ નષ્ટ થઈ ગયો ! ત્યારે તો કહો ને કે, એ પ્રેમ ન હતો પરંતુ ભિમિનો ઉભરો જ હતો ?

રમેશભાઈ તમારા મિત્ર છે. તમે એને સારી રીતે જાણ્યો છો. પછી એમના ઉપર શંકા લાવવી એટલે મિત્રદ્રોહ કયો ન કહેવાય ? આજે રમેશભાઈ ઉપર તહેમાવા, કાંઈ અનિશ્ચય ઉપર કેમ, ખરું ને ? ત્યારે તો અમારે તમારાથી દૂર દૂર બાગવું પડશે.

શું બધા અપરણિતો જ પોતાની વિષમ વૃત્તિને કાણુમાં નથી રાખી શકતાં. હું તો માનું છું કે, પરણિતો જ વાંચનાના ગુનામ દોષ છે.

અને ગોંડા થવું એ તો વિશુદ્ધ રોહનો સનાતન લક્ષણ છે. એ તમે નથી જાણતા ? પછી એમાં ઉપાનો શો દોષ ?

તમે એટલું જે નથી જાણતા કે, પત્ની જેમ પતિના નયનમાં તેહ પારખી શકે તે જે પતિના મુખ પરનો વહેમ પણ સમજી શકે છે ? ઉપા તમારો વહેમ કયાં ગઇ એટલે તમને ચીકવવાની ખાતર રમેશભાઈ સાથે છુટથી વર્તતી હશે. બાઈ ! તમારી આજ્ઞાને અનાદર કરે એવી એ નથી. હા, પણ જી સમાન હકકના તમે તો હિમાયતી છો એટલે માનું છું કે, ઉપાને કદિ જે આજ્ઞા નહીં કરતા હો.

સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યની વાતો તમે જ કરો છો ને ઉપાને તમે સ્વતંત્રતા આપતા નથી એ જ તમારા સુધારાની પોકળતા સાબીત કરે છે.

તમને પુરૂષોને પરજી સાથે વાત કરવાની, ફરવા જવાની, મરકરી કરવાની, વિનોદી ચેષ્ટા કરવાની-એ બધી જે છુટ, અને અમો-ત્રીઓ પરપુરૂષ, અરે ! તમારા મિત્રો સાથે જરાક હસીને વાત કરીએ ત્યાં તમને-સુધરેલા પુરૂષોને એમાં અમારું પતન બાસે. તમે પુરૂષો તહેમારો મનોબળથી-અન્યના મનોબળની તુલના કરો છો. આવી એક તરેશી દષ્ટિ હવે ક્યારે બદલશે ?

શું જી એ માનવ પ્રાણી નથી ? શું જીને હર્ષ, શોક, રોહ, આગણી, સ્વમાન, અકિંતન, હૃદય કંઈ જ નહીં હોય ?

જો બહે મને અપરણિત ગણો, પરંતુ પાપીણી ન સમજતા ? ઉપાના આ શબ્દો એની પ્રવિવ્રતાની સાબીતી માટે પૂરતા નથી ? અમો-ત્રીઓ એટો આરોપ સહન કરી શકતાં નથી એટલે તમે એનો સ્પર્શ ન કરો એ એ સહી લેશે, પરંતુ તમે એને પતિત માનો. એ ઉપાથી સહન ન થઇ શકે. દર્શન સુખથી જે જી સતોષ થાતી શકે, તમે પુરૂષો એમ કરી શકો ?

આપણે સાથે હતાં ત્યારે તમે મારી

સાથે દસીને વાન ન કરતાં તમારા મિત્રની
ગેરદાજરીમાં મારી પાસે આવી મળક ન
કરતાં આપણે પણ સાથે નાટક સીનેમાં
જેવા ન જતાં પણ કિષાએ તમારા આ
પર્તન પ્રત્યે કદિ ચે ચાંકા દાખવી કે લોકો
પોતે કહે છે તે જીવનને કેમ નહીં કરવા
દેતા હોય ?

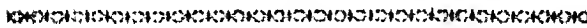
શું જાણે કે કહેવાતા સુધારકો આવ્યા
હોય છે ?

મીસીસ બ્રાઉનોમના પ્રેમ વિષેના વિચારો
આ રહ્યા.

But love strikes one hour-love,
Those, Never loved, who dream,
that they loved once.

એવું તે શું બન્યું છે કે, જાણી !
જીવનમાંથી રસ જડી ગયો છે ? આ તે
માત્ર તમારી ચાંકા છે. જરા કાંડો વિચાર
કરો ને તમારી જાતિ દુઃખરો.

વડેમના વમળમાં અઘડાવું મૂકી દઇ,
રીસામણાં મનામણાં કરી દ્યો. જવાબ
વળતી ટપામે વ્યાખ્યો. ઉપાને સ્નેહવંદન
લી. સો. સરિતાના સ્નેહવંદન

—સ્ત્રીઓના—

મદર, લોકીવા, સુતરોણ, વંચત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

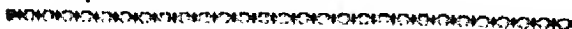
અકસીર છે. કિં. સીસી એન્ડ નો. ૩. ૧) તથા સીસી ૩ ના ૩. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેગાય છે.

ઉ.આં.કાર્મસી— સોલ જોજન્ટ : એમ્સર્સ જોસ. રમણ એન્ડ કું. મોંથી રોડ, અમદાવાદ, તથા મદમીરોડ, પુના સીસી

• દરેક સ્થળે જોજન્ટો લેઈએ છીએ—

દરેક બહુની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

યાદ

[બેરથી]

શેા નામ નો પ્રતાપ છે,
તને યાદ છે કે તે નથી.

લ્યારે દૈત્ય ચાણકે માર્તો,
પ્રહ્લાદ નામ ઉચ્ચારતો.
પ્રભુ નખથી અસુરને મારતો,
તને યાદ છે કે તે નથી.

(૨)

ગ જ રા જ ને વી પ ત પ ડી,
મનમાં લજે તે શ્રી હરિ.
બહુ મારી ને સુકિત કરી,
તને યાદ છે કે તે નથી.

(૩)

તાઈ ગર્ભમાં રક્ષણે ધ્યુ",
ત્યાં ધ્યાન તે સાચું ધ્યુ".
માતા સ્તન મહિ ત્યાં પય લ્યુ",
તને યાદ છે કે તે નથી.

(૪)

દ્રો પ દી ની લા જ' વેળા,
કૃષ્ણ ત્યાં ઘેઢા થયા.
“કનક” ચીર ખેંચી સહુ યાદી ગયા,
તને યાદ છે કે તે નથી.

શ્રી. ગં. સ્વ. કનકકંવર (રાણી સાહેબ માલીયા)

ન્યારે સમાજ લગ્ન કરવાને પાપ અથવા ગુનારૂપ ગણે છે

ગેરરીતનો સંબંધ એ સમાજ ચત્રાવી છે. એ જ વ્યક્તિઓ લગ્ન કરે તો સમાજ રોષ પ્રગટ કરે છે. આવા સેંકડો પ્રાંતમાં જાણવામાં છે, જેમાં ગેરરીતનું વર્તન તે જોડી રીતે માની લીધેલું નથી અને એ વ્યક્તિઓની શુદ્ધ સુદ્ધિતું *proband* કરવાની કામ પથુ બારી નથી. મ્હે કે આવી ગેરરીતિ જાણે ચાલે તે અમને માન્ય છે એમ સમાજ સ્વીકારે *.

૧. બહુ જૂના વખતની વાત છે, એક માઈનાં પત્ની યુગરી ગયાં. પછી ઉત્તર દિશ્વની કાંઈ વિધવા બાઈ રસોઈ કરવા ઘરમાં રહી. તેને તેજ બાઈથી છાકરો થયો. બાઈ સાધારણ અમલનો નોકરી પર દતા કાંઈ કાંઈ લાગ્યું નહીં. બાઈ જોળખીતાંના અભિપ્રાય પ્રમાણે જવાબ આપે, સુધાગ્રવાળાને કહે કે મેં પુનર્જન કયું છે. ખીજને કહે, બહુ જોડું છે. લગ્ન નહિ જ કરેલું એ સાચી વાત છતાં 'જેમણે સમાવેશ' પોત પથુ ચાલ્યું.

૨. સારા ધંધાદારી એક શુદ્ધરથને ત્યાં કાંઈ વિધવા બાઈ આવીને રહી. તે શુદ્ધરથ કુટુંબી દતા. આ ખીજ બાઈ સાથે જુદી આડો વ્યવહાર ચાલ્યો. તેનું એક *parallel* કુટુંબ થયું અને સહુ સાથે રહે. પોતે જાતી જાતિ કહેવાય અને નવી બાઈ નીચી. લગ્ન ન કયું તેથી સહુએ અભિનંદન આપ્યાં અને જાને સ્ત્રીઓનાં સંતાનો સારે કેકણે પરણ્યાં.

૩. સામાન્ય રિયતિના એક બાઈ એક વિધવા સાથે નાતજાતના જગ્યા વચ્ચે રહે છે. વિધવા આમદ કરે છે કે લગ્ન કરો. બાઈ કહે છે કે લગ્ન કરું તો નાતજાતમાં આજર જાથ માટે છાનીમાની ખેસી રહે. બાઈને બાલુહતાનાં પાપ ગટે જાય છે.

૪. ગરીબ રિયતિની વિધવાને ભત્રીજાઓ વીસ પચીસ રૂ. જોરાઈ આપે છે. બાઈ કાંઈ માણસ સાથે યથેચ્છ વર્તે છે, બાઈ લગ્ન કરવા તૈયારી કરે છે તો ભત્રીજાઓ કહે છે કુટુંબની આજર જાય છે માટે જમ છે તેમ આગ્રવા દે. ભત્રીજાઓ ભેગી એક જ ધરના બાગમાં રહે છે. સર્વને તેનાં ગેરવર્તનના સંબંધે પૂરી ખાતરી છે.

૫. ગોરા પ્રતિષ્ઠિત ને ધંધાદારીઓ-કુટુંબીઓ રખાતો સાથે ખુશીથી હરે ફરે છે. શ્રીમંતો છે એટલે તેવી બાઈઓને જાગલાઓ, ગાડીપાડા નોકરો આપે છે. ગરમીમાં હવા ખાવા જાય ત્યારે જૂના કુટુંબને ધેર રહેવા દે. અપરિણીત બાઈઓ અને તેમના વરતારને સાથે લઈ જાય. ત્યાં ખુશી રીતે ગોજાઈ જા કરે છે. શ્રીમંતોની આવી રખાનોતી સંખ્યા તો ઘણી જોડી છે, પરંતુ પ્રજા ધાય અને અનીતિ સંબંધે કાંઈ જ શંકા રહે નહિ તથા જેને જાતે જોળખીએ એવા પથુ અસંખ્ય દાખલા છે.

૬. સદકાર્યકર્તા બાઈઓ તથા સ્ત્રીઓનાં

ગેરવર્તનો આ નવા જમાનાનાં દૃષ્ટિ છે. બાઇઓ પરણેલા ને કુટુંબી જડેનો કુંવારી-એવાં કેટલાંક દૃષ્ટાંત બણીતાં છે. બીજાં સંખ્યાબંધ હશે. પરંતુ જેમાં સંજ્ઞાની બાળતમાં ચોક્કસ માહિતી ન હોય તેવાંને ગણવાં ન જોઈએ. ઉપર કહેલામાંથી કેમ જડેનોને ધરિપતાક્ષના આશ્રય લેવા પડ્યા છે, કેમકે તથિયતનો પાણીનીકળ્યો છે છતાં જંગલમાં જોયાં મોંઢાં લાઇ દૂર છે. ઉપદેશ કરે છે, બીજાંનાં છિદ્રો શીધે છે, સમાજમાં ખુલાશા દરે છે દરે છે, કેમકે લગ્નો કરવાના યુનામાં તેઓ પડતાં નથી.

૭. બે જડેનપણીઓ મુરોપ ગાઇ. ત્યાં બે હિંદીઓ સાથે પરિચય પડતાં લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. હિંદ પાછા ફરી એક જડેને તે અમલમાં મૂક્યો. અને પુરુષો વિવાદીત હતા. આ જડેનનો સમાવેશમાંથી બહિષ્કાર કર્યો. બીજી જડેને સમાવેશમાંથી સિખામણ આપી કે લગ્નનાં લપમાં ન પડવું. પ્રેમપાત્ર બાઇને પોતાને ઘેર રાખવો અગર તેને ઘેર જઇ ગમે તો રહેવું પરંતુ લગ્ન કરવાથી આજર જશે. તે બાઇનાં આંખો છોકરાં છે. આ સીખામણ માની જડેને લગ્ન કરવાની જૂઝ ન કરી જેથી તે માનપાન પામી, હોદ્દા અમલ ને ગમે તે ગેજાની રાંધે છે.

૮. એક ગર્ભશ્રમત હતી. તેમના કુટુંબમાં વડીલોથી આમતી આવેથી રીત મુજબ તેમને એક દખાત હતી. તેમના દાદા યુજ્યા, ત્યારે તેમની રખાતે કેટલીક વડી પોતાને તેમજ પોતાનાં બાળકો માટે મિલકત ગેજવેલી. આમ રખાતે સફૂને માન્ય અને મંજૂર હતી. કેમકે આમતી ચોખ્ખીએ આ બાઇની રખાતે

આજર કર્યો કે તેની સાથે લગ્ન કરવાં. બાઇની તો આજર કાપમ હતી પણ આજરે મારી આજર હલકી પડે છે. આ આજરમાં ફસાઇ તેમણે લગ્ન કર્યાં. આજર વિધવા હતી. એટલે માળાપ, બાઇજડેને મિત્રાએ કપડાનો વરસાદ વરસાવ્યો. બાપ કહે મારી સાત પેઠીનું નામ બેબુ ને કુટુંબનું નામ કાપુ. એમ કહી વારસામાંથી બાતલ કરી ૫૨ બહાર કાઢી મૂક્યાં. બાઇ રજા રખડી મૃત્યુ પામ્યા. બાઇનું શું થયું તે બાળકમાં નથી.

૯. એક કારખાનાના માલિકે એક જડેને પાળી પેલી બાળાવીગણાવી બધી રીતે હોશિયાર બનાવી. આ સમય દરમિયાન તેઓ તેના પર મોહિત થયા. પુખ્ત ઉમરના છતાં આ બાળતમાં તેમનું મન ચલિત થયું. ઘેર સ્ત્રીસંતાનેનું મોહું કુટુંબ એટલે શું થાય ? પેલી જડેને તો ઉપકાર તથા દયા એસી. તે કાંઈ જ વિરોધ કરી શકે નહિ, આ બધી શું થયણમાંથી છૂટવા તેમણે તે જડેને એણીસમાં ટાઇપીસ્ટ તરીકે રાખી અને ઘણેટલાં વ્યવહાર ચલાવવાનો માર્ગ કાઢ્યો. જડેનનું શરીરસ્વાસ્થ્ય ધૂળધાણી થયું અને અતે મરણશરણ થયાં

આવા અનેક દાખલા બાળકમાં છે. ત્યાં ખાતરીબંધ અને નજરે જોએલા એકા વ્યવહાર. જેને પરિણામે બાળકોના જન્મ પણ થયા હોય તેવા-ચલાવી લાઇ સંમાજ તે તરફ આંખ મીચામણ કરે છે અને પોતાના મનથી લગ્નના આદર્શ ટકાવી રાખવાનો આત્મસંતોષ અનુભવે છે.

(" પ્રતિબંધ " માંથી)

જાવેઆપન કે લોભલાલચયો તેને બાધન કરી શકાતી નથી. " (પૃ ૬૪)

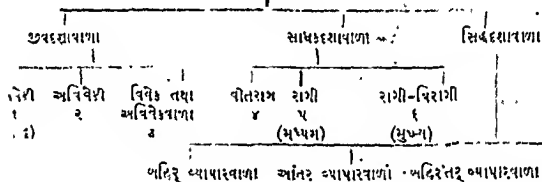
આવા જડગાતોડ જવાગ દેનારા, પર-ધર્મી મવાયદ્ધઃ પું સાચું રહસ્ય સમજ-પૂર્વક આચરણ કરનારાઓની આત્મે ઉજુપ સામે છે.

" આત્મે અપાતી કેળવણીમાં થતું કેળવણિપરવર્તીનું અંકુરપાતન, પ્રગત્યું Internal અને External થતું Demilitarization અને Demoralization", વર્તમાન સિમુલ્યમાં ' ધર્મ ' અને ' સ્વચિ-લંબન ' જેવા જડરી તત્ત્વોનો અભાર,

તમેરે પ્રશ્નોનું જયા પ્રકરણમાં સુંદર સવાદ-સૈલીમાં નિરૂપણ થયેલું છે.

આચાર્યશ્રીના સિદ્ધાન્તસિન્ધુમાંથી કેટલાક શુદ્ધાઓ ઉપર લેખકે ખૂબ ખૂબ ખાર મૂકી વારંવાર વાચકોનું ધ્યાન ખેંચી વિવેચન દરેલું છે, તે તરફ આપણે આંગળી ચિંધીયું લેમાંનો મુખ્ય પાયારૂપ સિદ્ધાન્ત : અધિકાર-વાદ 'નો છે. આધિકારિક પૃથક્કરણની માનસતાસ્ત્રીય વિશાલતા તથા મદત્તા દર્શાવી બાહ્ય મહેન્દ્રકુમારે સંલેખમાં પણ સુંદર રીતે આલોચના કરી છે. અત્રે માત્ર તેનો મેઠો જ આપીશું.

મનુષ્યાધિકારી

વિશેષ પરિચય માટે જિજ્ઞાસુઓએ શ્રી મહેન્દ્રકુમાર દેસાઈએ ગ્રમપૂર્વક લખેલા "શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી" ગ્રંથના અધ્યયનદ્વારા પ્રેરણાથી આચાર્યશ્રીની સાહિત્યશૈલીનું પરિચીલન કરવું જોઈએ. તે દૃષ્ટિએ શ્રી કુમારનો આ પરિગ્રન્થ અભ્યાસીને ચોક્કસ માર્ગદર્શક નીવડે તેમ છે.

એવંસાધક સંસ્થાના ઉગમ અને વિકાસનો ઇતિહાસ આખી, વર્ગના અગ્રણી પુરંધરા શ્રી હોટાલાલ મારતર, શ્રી કલિયા, શ્રી સંધી, શ્રી નર્મદાશંકર મહેતા વગેરેના ઉન્નતિશીલ જીવનની, લેખકે સુસ્થિત, સુંદર અને રસ્યક બાષાશૈલીમાં આપણને જાણી કરાવી છે. આચાર્યશ્રીના પદશિષ્ય કર્મીની મહાત્મા શ્રી વિશ્વવંશ અને જ્યેષ્ઠ પુત્ર મહાનુભાવ સંત શ્રીઉપેન્દ્રભગવાનજી જન્મેનાં જીવન અને સાહિત્યનું, સ્વયંજાગૃહીતે લીધે સંક્ષિપ્તમાં પણ ને સુરેષ અને હૃદયગમ ચિત્ર લેખકે જોડાવ્યું છે તેમાં તેમને અદ્ભુત વિશ્વ પ્રાપ્ત થયો છે. નિરૂપણમાં પણ રુબરુ વર્ણન કરતાં વિવરણ અને સૂચનકલા સ્પષ્ટ આવે છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના વિપુલ ગણપદ-સાહિત્યની એ પ્રકરણમાં કરેલી સક્ષિપ્ત "જા, આપણને કવિ કુમારમાં રહેલાં સારા વિવેચકના લક્ષણોની જાણી કરાવે છે. સ્વરૂપાવરણના છેલ્લા પ્રકરણમાં (અને અન્યત્ર પણ) લેખકે ૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધનું રાજ-ધર્મ-નૈતિક વાતાવરણ આલેખ્ય ખડું કયું છે અને મિન્ન મિન્ન સંસ્થા-ઓના ઉદય, અસ્ત અને અસરો વગેરેની પણ જાણે મધુચિત્રમાળા રજૂ કરી છે. તેમાં તથા, વિષયાંતર ન લાગે એવી રીતે, એક વ્યક્તિગતિગ્રન્થમાં વિવિધ પ્રકારની સત્વ-સામગ્રીઓના સંભાર ખીરસવામાં લેખકે ને કૌશલ વાપર્યું છે તે તેમની દક્ષાપ્રતિભા, બિદતા, અભ્યાસ, સંસ્કારશીલ માનસ વગેરેનો આપણને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપે છે.

છેવટે એક મહત્વની વાત તરફ ટુંક શબ્દ-કલાકારના દૃષ્ટિબિન્દુથી, વાંચકોનું ધ્યાન

જેવીશ. અને તે જો કે, સમગ્ર ગ્રન્થ વાંચતાં આપણને તેમાં તટસ્થતાની ન્યાયવૃત્તિનો સારો સંતોષ સંપડે છે. તેના કારણરૂપે લેખકની નરી નિરપેક્ષતાને જ ન ગણવાતાં, એક સંસ્કારી હૃદયની બાવિકતાના-રાગદોષ-રહિત બાવિકતાના-ખજા લેખકે સાધેલી વિષય સાધેની તદ્દપ્તા જ હેતુરૂપ હોવાનું હું માનું છું. અને ચરિત્રસાહિત્યનાં લેખનમાં તેથી વિશેષ કયો ગુણ અગોષિત છે !

અંતમાં, " સંસ્કારવિશુદ્ધિ, અભ્યાસ અને મતાંતરક્ષમાર્થે શોભતાં સનાતન ધર્મને વિશિષ્ટ રૂપે વ્યક્ત કરનાર તથા "ગૂજરાત ઉપર પ્રયજ છાપ પાડનાર " એવંસાધક વર્ગના આલપિતા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી સંબંધી આધારભૂત માહિતીવાળું પુસ્તક લખવાનો પ્રયત્ન થઈ પ્રાપ્ત કરવા માટે કવિશ્રી મહેન્દ્રકુમારને હું દાર્દ્રિક અભિનંદન આપું છું. અને ઉત્તરોત્તર જીવન તથા સાહિત્યમાં તેઓ પ્રગતિ સાધે એવી પ્રજા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું. લેખકના જ ગ્રન્થનો છેલ્લો પાદપ્રાદ્યો હું આ મારી લઘુસમીક્ષા સંપૂર્ણ કરીશ.

" વ્યક્તિઓનાં તે સંજેતના નિમિત્તાનુસાર આવે છે ને નાપ છે. વ્યક્તિ એ ગદત્વની વસ્તુ નથી. પરંતુ તેણે વ્યાપ્ત કરેલું વ્યક્તિત્વ મહત્વની વસ્તુ છે. સત્કાર્યની ગાધારાગો આવિરત પ્રવાહ આદ્યો આવે છે, અને ચાલવો જોઈએ. માનવજાતની ઉન્નતિ મુદ્દે જે આકર્ષક અને પ્રેરણાત્મક કાર્યક્રમ વર્ગના મૂળ પુરુષે આપણી સમક્ષ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે રચી પાડ્યા છે તેને રૂડી રીતે પાલન કરવાની જવાબદારી સંસ્થાના સંઘો-આક્રમને શિર છે. " કર્તવ્ય-પ્રવાદ વ્યક્તિથી અલિપ્ત રીતે અમર રૂપે ચાલી શકે છે. વર્ગના સામકો અને અનુવાધી વારસદારોએ તેમનાં ઉપાસ્ય પુણ્ય પુરુષોના આદેશ, ઉપદેશ અને સંદેશને ધ્યાનમાં લઈને, આ સંસારમાં વર્ગની વિશિષ્ટતાને અમર કરી, તેમનું સાચું રેમારક કર્યું જોઈએ. "

—શ્રી જગજીવનદાસ દયાળજી મોદી

શ્રીમતિ વિજયાલક્ષ્મી પંડિત

શ્રીમતિ વિજયાલક્ષ્મી પંડિત તા. ૨૮-૧-૪૬ ને સોમવારના રોજ કરાંચી આવી ગયાં છે અને તા. ૨૯મીએ વિમાન દ્વારા અલ્હાબાદ ઉપડી ગયાં છે.

દશ હજારની માનવએકતી તેમના સ્વાગત માટે ભેગી થઈ હતી. જગ્યા નાની હોવાથી એ પ્રસંગે ભારે ધમાલ થઈ હતી અને એથી એઓના સ્વાગતના કાર્યક્રમની જગ્યા બદલાઈ હતી. રામબાગ ખાતે તેઓનું બહેર સન્માન કરાયું હતું.

આ પ્રસંગે પ્રવચન કરતાં શ્રીમતિ વિજયાલક્ષ્મીએ કહ્યું હતું કે “હિંદી આઝાદીની લડત એ શાહીવાદની ધુસરીમાંથી સુકત થવાની એશિયાની લડત છે. ખ્રિસ્તીય ઝેરી પ્રચારે હિંદના સવાલો પર પડેલાં નાંખ્યાં છે અને હું માતું છું કે આ અંગે ખ્રિસ્તીય સત્તાવાળાઓ અને અમેરિકી અંબણારો વચ્ચે એક બંતનું સમાધાન પ્રવર્તે છે. હિંદી આઝાદીની ખરી હકીકતો આપવા હું અમેરિકા ગઈ હતી અને એના પરિણામે તેમજ બીજા પ્રચારના કારણે અમેરિકીઓની સહાનુભૂતિ હિંદ તરફ ઢળી છે.”

શ્રીમતિ પંડિત વિમાની મથકે ઉતર્યાં

ત્યારે ભારે ભીડને કારણે રોકકળ અને કચકચકાઈ થઈ હતી. આથી નાણીતી સ્ત્રીસ લેખીકા ડૉ. હેનારીસ્ટ પાનુ ઘેરાઈ ગયાં હતાં. સંખ્યાગ્રાંથ સ્ત્રીઓ પાનુ કચકચકાઈને ભોગ થઈ હતી.

શ્રીમતિ અરૂણા અસફઅલી

શ્રીમતિ અરૂણા અસફઅલી કે જેમની સામેનાં વોરંટ રદ થયાના સમાચાર પ્રસિદ્ધ થયા છતાં તેઓને સત્તાવાર ખબર અપાઈ નથી. તેઓ કલકત્તામાં છે.

તેઓએ એસોસીએટેડ પ્રેસના એક પ્રતિનિધિને કલકત્તા ખાતે જણાવ્યું હતું કે

“મને કીર્તિના શીખરે ચડાવવી યોગ્ય નથી. મેં તો ફક્ત મોરી ફેરજ બતાવી છે. આઝાદી માટેના જંગનો તે એક ભાગ હતો. મેં બેશક શહીદી અપનાવી નથી.

અંગત રીતે મારે માટે કંઈ કહેવાનું નોંધ્યું નહીં. અંગત વસ્તુઓ માટેનો આજનો સમય નથી. માટે તે વિષય તો હવે બુસીજ નાખવો નોંધ્યો. છેલ્લાં ૪ વર્ષોના બનાવોની મારા પર પડેલી છાંય વીધે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

મારી સામેનું વોરંટ રદ થવાથી મને કંઈ ખુશી ઉપજતી નથી. તેમાં કંઈ મહાન ઉદારતા કે ભવ્ય કલ્પનાનો વિષય નથી, તેનો કંઈ અર્થ પણ નથી અને તેથી નીતિમાં પડેલો આવેલો જણાતો નથી.

પરંતુ આપણને ઉદારતા નોંધતી પણ નથી, મહેરબાની પણ નોંધતી નથી અને સરકારને પણ આપણે કંઈ છૂટછાટ આપવાના નથી.

જેલમાંના અગર છુપાતા ફરતા કાર્યકર્તાઓ માટે મને ખુબજ લાગી આવે છે. વોરંટ રદ થવાથી મારું કાર્ય સહેજ ચરણ બનશે. આ તર્ષમાં પણ મેં મારું કાર્ય ચાલુ રાખ્યું છે. પણ હવે વધુ છૂટથી ફરવાનું, અને કાર્ય કરવાનું શક્ય બનશે એટલોજ ફેર છે નહીં તો આ તો એક સુદની ખાઈમાંથી બહાર આવવાનો સમાન છે.

હું ભુગર્ભ જીવનમાંથી બહાર આવવા માટે ઉઠાપોહ નહીં કરવાની વિનંતિ કરું છું. કાર્ય એ મહત્વની વસ્તુ છે અને હજી મણું કરવાનું છે.

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ : ૧૮^{મું} અધિવેશન *

ડૉ. કુમારી દેવીબાઈ વલીરામનું સ્વાગત-પ્રવચન

અનુવાદક : શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મો. દેસાઈ, બી.એ.

આ સંમેલનના માનનીય પ્રમુખશ્રી શ્રીમતી હંસા મહેતા, સંમાનિત આચાર્ય-દાતાઓ, શિક્ષક બહિનિઓ અને મહેમાનો,

એક વખતની સિંધની રાજધાની સમા પ્રાચીન ગૌરવયુક્ત આ શહેરમાં, સ્વાગત સમિતિ તરફથી, આપને દાર્દ્રિક આવકાર આપતાં મને અત્યંત આનંદ અને મન ઉત્પન્ન થાય છે. આપની સગવડતા અને સરભરા સંજોગથી અમારી ગૌરવ્યવસ્થા તથા પુલિઓ માટે હું પ્રથમથી જ આપની દામા થાગી સહી છું. તે પ્રતિ આપ દુઃસ્વ કરશે, એની ઉદારતાની હું અપેક્ષા રાખું છું. પરંતુ આપને હું ખાતીપૂર્વક મારા ક્ષેત્રમાં વિશ્વાસ રાખવા વિનંતિ કરું છું કે જે જે વ્યક્તિઓએ આ કાર્યની સમગ્રતામાં સારી-રિક કે બોદિક શ્રમદ્વારા પોતાનો ફાળો આપ્યો છે તે ઉદાત્ત હૃદયની સેવા તથા આતુરતાવાળી આતિથ્યભાવથી બરેસો છે. વૈદ્યાનંદ શહેરની સ્થાનિક મનોદાઓ છે જે તદ્દપરાંત જે અમે કહી શકતા નથી તે અમારી નહીં કરતાની રીતિના પરિણામ રૂપે નથી પરંતુ પણ અહીં તે તે માટે અમારી કુવરણી અગત્યનો જ કારણભૂત છે.

શ્રીમતી હંસાદેવી ! આ પરિષદના અધિવેશનના અધ્યક્ષરથાને આપને મેળાપને દૈવાગાદની જનતા પણી જ મગર જની છે. આપની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓથી અમે વાકેફ દોઈ. આપના નિમિત્ત કાર્ય અને વિનિમ્ન નિબાવક સમગ્રતા અને પ્રથમકો છીએ.

સમસ્ત સિંધના સ્ત્રી સમુદાય વતી, હું આપને અમારા પ્રાન્તમાં આનંદભરે આવકાર છું.

શ્રીમતી કમલાદેવી ! મારા પ્રાન્ત તરફથી આપને મળેલા સુંદર સ્વાગતમાં હું મારો નમ્ર સર પૂરાવું છું. દરેક યુવાન હૃદય આપના પ્રતિ આરા બરી મીટ માંડી રહ્યું છે, એટલું જ નહિ પણ આપની અપૂર્વ વ્યવસ્થા શક્તિનાં વખાણ કરતા આપો યુગ યાગે નથી.

શ્રીમતી અમૃતકુંવર ! વિદ્યાર્થીમ અને સાર્વકારિક પરિષદમાં ભાગ લેવા છવ્વેક મર્વા દર્તા ત્યાંથી આપ સમયસર આવી પહોંચ્યાં તેથી અમેને ખરેખર દર્તા થયો છે. મહિલા પરિષદનાં આપ એક વખત પ્રમુખ દર્તા. અને મને ખાતી છે કે, હિંદ દેશની સ્ત્રીઓનો આપને તાગે જ વિશેષ સંપર્ક દેવાથી, દરદશો પરિણામે નીપજનવનાર માનપૂર્ણ નિબૂધો કરવાના કાર્યમાં આપની શ્રેયજા અમને સદાયરૂપ થઈ પડશે.

અમેરિકામાં એકચી નેન્ડુ કાર્ય કરતી સિંધની મદાન સન્નારી ધોમતી વિજયલક્ષ્મી પંડિત ! આજે સિંધમાં અને આ સમામાં આપની ગૌરવાન્તરી સામે છે, આજના સમારંભમાં પંડિતની દાન્તરીથી જે જ્ઞાનંદની

* દેદાગાદ (સિંધ)માં બરાચેલી અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ આ ૧૮ મા અધિવેશન વખતે, સ્વાગત સમિતિના અધ્યક્ષ રથાનેશો અપાવેકું, ડૉ. કુમારી દેવીબાઈ વલીરામનું સ્વાગત પ્રવચન (અંતેષમાં)

ભૂરતી થાય તે અસંભવિત હોવાથી, કુદરતી રીતે જ આપણે બધાં નિરાશા અતુભવી રહ્યાં છીએ.

મનોહર વ્યક્તિત્વની પ્રતિમા રાણી રાજ્યવડેતું રમરણ પણ સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. તેના દુઃખમાં સમરત સિંધુ સમવેદના પૂર્વક ભાગ લે છે. અને મને ખાતરી છે કે, બ્યારે આપણે પરિષદમાં મળ્યાં હોઈશું ત્યારે તમે તેમના તરફ આપણી અંતરની દિલસોછ નિવેદિત કરી જ હશે.

અને, અમાર્ગ પૂજ્ય નેત્રી બુલબુલે-હિંદ હું આપને કેવી રીતે ભેટું અને આવકારું તે સમજાતું નથી. જે હું કવિ હોત તો, આપના પરત્વે સોનેટ જ લક્ષકારત. પરંતુ પરિસ્થિતિ અનુસાર, હું માત્ર મૌનની ભાષા દ્વારા જ મારા હૃદયનો ભાવભર્યો આવકાર આનિષ્કૃત કરીશ. રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રમુખ-સ્થાનને પામનાર પ્રથમ સ્ત્રી-તરીકે અમે આપનામાં અભિમાન લઇએ છીએ. આપ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યક્તિ છો અને અમને સર્વને પાળનાર પ્રેરણારૂપ છો.

Dr. Hanna Rydh (ડૉ. હન્ના રીધ), મેડમ અમીના-ઉલ-સૈયદ, ને. સી. રફીટ, વેલ્ડ ચેરમી અને ક્ર. અગથા હેરિસન (Agatha Harrison), વગેરે ખાસ મહેમાનોને પણ હું નિશાં રીતે સંબોધું છું. અમારા દેશમાં-અમારા શહેરમાં આપ પધાર્યો છો તેથી અમે ઘણા ઉત્કૃષ્ટ થયાં છીએ. પૂર્વની સ્ત્રીઓનો, ખાસ કરીને ભારતીય સ્ત્રીઓનો સંદેશ પ્રસિદ્ધિ મમાં લઈ જનાર તરીકે અમે આપનું ઓરવ કરીએ છીએ. સ્ત્રીઓના પ્રત્ને તો જગતમાં સર્વત્ર સરખા જ હોય છે. અમારે આપના દેશની સ્ત્રીઓ પાસેથી ઘણું શીખવાનું-સીકારવાનું છે. પરંતુ ઐતિહાસિક રીતે પીઠાના જગતમાં આંતરિક શાંતિની સ્થાપનાના

કાર્યમાં અમારે બહુ ઉમદા ફાળો આપવાનો છે, અમે આપ સર્વના સ્વાગત દ્વારા, આપના દેશની સ્ત્રીઓનું અભિવાદન કરીએ છીએ.

આ તકે હું શ્રીમતી કુલસમ સયાનીને (Kulsum Sayani) ભૂલી શકું તેમ નથી. છેલ્લા પંદર દિવસના નિકટ સહવાસના પરિણામે, આપે તો મારા હૃદયમાં ધર કરી લીધું છે. અતિશયોક્તિ ન ગણાય તો હું જણાવીશ કે પ્યારી માતૃભૂમિની મહિમાઓના અમુદય માટે આપે જે ભારે શ્રમ જોડાવ્યો છે તે આપની પ્રશંસનીય પ્રવૃત્તિએ સ્વાગત-સમિતિના સર્વ સભ્યોના દિલનું આકર્ષણ કયું છે. આપની સેવા આગળ અમારાં શિર નમે છે. સ્વાગત સમિતિના સભ્યો તરફથી હું આપને આવકાર આપું છું.

આપ સર્વ હૈદરાબાદમાં પધાર્યાં હોઈ, આ ઐતિહાસિક શહેર માટે કાંઈક જણાવવા આવ્યો હો એ સદજ છે. શહેરની સુવિદિત વિશેષતાઓથી તો આપ સર્વ સારી પેઠે વાકેફ છો એમ હું માની લઉં છું. અત્રેના નિવાસ દરમ્યાન, આ શહેરની પ્રાચીનતાના જે ચોડાક જ અવશેષ રહ્યા છે તે આપ જોઈ શકશો. પરંતુ જે ઘણું બહુ નષ્ટ થયેલું છે તે હુલાંતે જોવા પામી શકશો નહિ. આ પ્રાંતના રાજ્યકર્તા ભૂપતિજીના રાજ્યવડેનો, પ્રાચીન રામયમાં, જે સ્થાનને શોભાવી રહ્યા હતા, તે સ્થળોએ આજે આપને, ' સિંધના વેપારીઓ ' તરીકે વિશ્વ-વિખ્યાત થયેલા હૈદરાબાદના વેપારીઓની મહેસતોનાં દર્શન થશે. એ મહાસભ્યને સંરક્ષતી દર્મની દિવાલનો એક વિશાળ વિભાગ આજે નષ્ટપ્રાય ઘટ મયો છે. કિલ્લાની આમજનો ભવ્ય દરવાજો-કે તેની આસપાસની કાંઠરી વગેરેનું ચિહ્ન પણ આજે તો જોવા મળતું નથી.

અત્યારનું હૈદરાબાદ શહેર, નાનકડા દીપ

જેવો ખાસ આગે છે. પશ્ચિમ બાજુએ ફરે માઈલ સુધી સિંધુ નદી વહે છે અને પૂર્વમાં આશરે સવા માઈલ સુધી તેની અનેક શાખાઓમાંની એક પુલેસી વહે છે. લગભગ તેર માઈલ લાંબો વિશાળ પટ જેવો, ઉત્તર તથા દક્ષિણમાં સરિતાઓથી સમાંતર રીતે પ્રસારતો પડેલો શહેરનો પ્રદેશ લાગે છે. મધ્યાન્તમાં પારસી ટાવર તથા ઉત્તર છેડે કંદેરો નૃપતિઓની કબરો જેવા મળે છે.

ઈ. સ. ૧૭૬૮ માં શુધામણદ કંદેરાએ હેદાયાદને બંધાવ્યું હતું. ૧૭-૨-૧૮૪૩ ના ઐતિહાસિક મીઆની મુદ્દ પછી તરતજ આ શહેર બ્રિટિશોના હાથમાં ગયું. આ રથજે એક વખત, નેરુનકોટ (Nerun Kot) નામનું નગર વસેલું હતું. અને તે દિન્દુ રાજધાનીનું શહેર હતું. સિંદ ઉપર સ્વારી કરતી અને સિંદને પાળનારી, વીરંગના તરીકે વખણાતી, નેરુ નામની સુંદર રાજ-કુમારીના નામ ઉપરથી આ શહેરનું કહે છે કે, નામ પડ્યું હતું.

આ નામ-કથાને તમે માની જ લો એવો મારો આશય નથી. એની સત્યતા માટે હું પોતેજ સંદેહ ધરાવું છું. પરંતુ મેં નેરુનકોટના નામનો હિસ્સેખ આપની આમળ ક્યો છે તો તે સંબંધી રસપ્રદ વાર્તાભાગ પણ જંજીવી દઉં. જે કોઈ સિંદ પર સ્વારી કરી ચકતો હોય તેની જ સાથે પરચુવાનો પોતાનો નિશ્ચય રાજકુમારી નેરુને જાહેર ક્યો હતો. એક દિવસે, રાજમહેલના બગીચામાં, એક દંડ બાંધાના જળાતા સુરિલમ યુવાને સિંદ ઉપર સ્વાગે કરતાં જેવામાં આવ્યો. દિન્દુ રાજકુમારીનું તેના તરફ ચિત્ત આકર્ષવાથી, તેણીએ તેની સાથે લગ્નથી નેડાવાનો નિશ્ચય પ્રકટ કર્યો. કોઈવરો બનેલા પિતાએ, નેરુને એક ખાલી કુવામાં પૂરી અને તે કુવાને મોંઠા ફાંકીથી બંધ કર્યો. પછી એવી કથા છે કે,

તે મુરૂશીમ યુવકે પોતાના અખાતમ ગુરુજી સદાશિતાનો આશ્રય લીધો. તેણે દેવી બળથી કૃત્યવરણ ને આકાશમાં ઉરાડી દીધું અને પોતાના શિષ્યને સારું સુંદર રાજકુંવરીને ઉતારી લીધી. આ આશ્ચર્યકારક દૈવીકાર્ય કરનાર શેખદ દેવરાયનીના નામ પાછળ, મીર શુભામણદે નેરુનકોટના કુવા પાસેના રથજે વસાવેલા શહેરનું દેવરાયાદ રાખ્યું.

આ શહેર સંબંધી વધુ ઐતિહાસિક વિગતો આપીને હું આપને કંટાળો આપવા નથી માંગતી, એટલું કહેવું બસ ધરો કે આજનું હેદાયાદ શહેર, આખા પ્રાંતનું બૌદ્ધિક કેન્દ્ર બની ગયેલું છે. કન્યા શૈવલ્યોને વિચાર કરતાં આપજીને ઇ. સ. ૧૮૭૭ ની સાલ સુધી પાછળ નજર નાંખવી પડે તેમ છે, કે ત્યારે મીસ શર્ટ (Shirt) નામની મિથનરી મદિકાએ એક શાળા સ્થાપી તેમાં માત્ર શુરુબીનું શિક્ષણ શરૂ કર્યું હતું. તે તે સંસ્થા રંબા શાળા નામે ઓળખાતી. મારણ વાલીઓને ધેરથી જાળોને નિશાળમાં લાવવાનું મદતવનું કામ કરનારી એક સ્ત્રી મોકરનું નામ રંબા હતું. આજે તે શાળાનો વિકાસ થઈ, ' મીસ પિગોટ મદર્સ ' રુકલ 'ના નામથી પ્રખ્યાત છે; ૧૮૮૫માં દિવાન નવલ-રાય (Navalrai)ના પ્રયાસથી હેદાયાદ મ્યુનિસિપાલિટી દ્વારા, પ્રથમ જ ' મ્યુનિસિપલ મદર્સ ' રુકલ ' નીકળી તે (Chaudumai) ચંદુમલ શૌકીરામ મદર્સ ' રુકલ ' તરીકે ઓળખાઈ. આ સંસ્થાના શિક્ષણનું માધ્યમ શુરુબી જ રહ્યું. ૧૮૮૮ માં ' દિન્દુ સોસિયલ રીફોર્મ એસોસીએસન ' (દિન્દુ સમાજ સુધારા મંડળ) રચવાતાં, તેના આશ્રય નીચે સંખ્યાબંધ નિશાળોની શરૂઆત થઈ હતી. ૧૯૦૪માં ત્યારે કુંદનમલ મદર્સ ' રુકલ શરૂ થઈ, ત્યારથી પદ્ધતિસરનું અંગ્રેજી શિક્ષણ પણ શરૂ થયું. આજે શહેરમાં કન્યાઓ માટે,

સાત વિદ્યાલયો અને ડેટલીક પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ ચાલે છે. -

મેં આપની સમક્ષ સંખ્યા અને આંકડાઓની રજીસ્ટ્રાર કરી તેટલા ઉપરથી આપ દુદાખાદ શહેરની શિક્ષણીય પ્રગતિ સંબંધી નિષ્ણયો ન કરશો, એવી મારી વિનંતિ છે. ૧૯૪૧ ની વસ્તીગણતરીના હેવાસ પ્રમોણે તો, આ પ્રાંતની પૂરી નારી સમાજ વૈધી, ૪૪૬ ટકા સ્ત્રીઓ જ વિદ્યુધી હોવાનો દાવો દાવો કરી શકે તેમ છે. પ્રાંતની મોટા ભાગની મુસ્લિમ મહિલાઓ હજી સુરતપણે પરદાનધીન રહેવા પામી છે. સિંધની સ્ત્રીઓને શિક્ષણ સંસ્કાર આપવાની દિશામાં હજી ઘણું કાર્ય કરવાનું બાકી રહે છે.

આપણા પોતાના જ ડેટલાક પ્રશ્નો એવા વિકટ બની ગયા છે કે જેને લીધે આપણા પ્રાંતની ઉત્તમ આશા આપતી હુદ્દિ-શક્તિનો વંકાસ ફેલાઈ ગયો છે. ડા. ત. DOWRY-લગ્ન વખતે અપાતી રકમનો પ્રશ્ન, કાયદો પણ આ પ્રશ્નો ઉકેલ લાવી શક્યો નથી. આ અનિષ્ટ પ્રવાની સાથે આપણી અધોગતિ ડેવી રીતે સંડોવાયેલી છે તેનો ખ્યાલ હવે ડેટલીક બહેણી બહેનોના દિલમાં જાગત ચલા માંડ્યો છે, એ આશરપદ છે. મને પોતાને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આખા દેશનો પ્રગ્નમત, ન્યાં ન્યાં આવાં અનિષ્ટો મૂળ ધારી બેઠાં હશે ત્યાં ત્યાં તેને નિર્મૂળ કરવા-કે ઓછો કરવા પૂરતા પ્રયાસો કરશે જ.

આખું વિસ્તારમાં વૈદ્યકીય મદદ પૂરી પાડવાનો પ્રશ્ન પણ મદતવનો છે. પણ મને આશા છે કે આ અગત્યના મુદ્દા તરફ સિંધ સરકારનું ખાસ ધ્યાન ખેંચારો અને સિંધના ગામડે ગામડે, દવાખાનું, પ્રસૂતિ-ગૃહ અને બાળ સંરક્ષણ તથા બાળ ઉછેરનાં કેન્દ્રો બિઠાડવા સક્ય તે સગવડતાઓ આપશે.

પરિપદમાં નોંધાયેલી-સિંધની સ્ત્રીઓએ-એટલે કે આપણે, ગામડાંઓમાં જરૂરી સેવા કરવા તરફ પ્રેરણા આપણો શયો આપવો જોઈએ, આપણી સામે જે વિકટ પ્રશ્ન પડેલો છે તે સલામતીનો છે. સ્ત્રી કાર્યકર્તાઓ તથા સ્ત્રી કારીગરો માટે ગામડામાં કાર્ય કરવાનું સહિસલામત નથી. આ મુશ્કેલીનો અંત તો, સરકાર તરફથી જો સન્નામતિ અને સંરક્ષણની સકયતાની બાંહેધરી ઉપાડાય તો જ આવી શકે તેમ છે.

આપના ઠરાવોનો ઉલ્લેખ અત્રે હું નહીં કરું. તેમજ આપણને જરૂરના છે તે બધા જ સુધારાઓના ક્ષેત્રનો પણ અત્રે નિર્દેશ-ચર્ચ શકે તેમ નથી. મારી સદસ્ય ભગિનિઓ! તમે પોતે જ આ પરિપદમાં અગત્યના ઠરાવો અને નિષ્ણયો કરી, તેને પાર પાડવા અને પૂરવું બળ આપવા પ્રયત્ન કરશો એવી પ્રત્યેક સુશિક્ષિત સિંધી સ્ત્રીની પાસે હું આશા રાખું છું. -

આઝાદ હિંદ ફોજના કેસ માટે, સિંધી સ્ત્રીઓની લાભણીઓ વ્યક્ત કરવાની હું આ તક જતી કરું તેમ નથી. તે ફોજના વીરોને અમે સાચા સ્વદેશભક્તો ગણીએ છીએ, અને તેઓની સુકિત માટેની માર્ગણીમાં અમારી પણ સૂર પૂરાવીએ છીએ, આ ફોજે સાબિત કરી બતાવ્યું છે કે, હિંદુ, મુસ્લીમ વગેરે જુદી જુદી જાતિ અને કેમના હિંદી જનો, પોતાના વાડા-વગોની સંકુચિતતાને બાજુએ મૂકી, પોતાના દેશની આઝાદી હાંસલ કરવાના કાર્યમાં એક હિંદી તરીકે સંપ સાધી શકે છે.

આપે મને ધીરજપૂર્વક સાંભળી છે તે માટે હું આભાર માનું છું. હું પૂરું કરું તે પહેલાં, આ પરિપદને સફળતા આપવામાં ડેટલીક વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓએ જે સેવા

ખાનવી છે તે માટે તેમનું ઝંખુ અમારે સ્વીકારવું જોઈએ. પ્રદર્શનની વ્યવસ્થામાં સફાર આપવા માટે, અમે ઈજનણી, આરોગ્ય અને ઉદ્યોગ ખાતાના મંત્રીઓના આભારી છીએ, આરોગ્ય અને ઇતર સ્વાસ્થ્યને ખાખતોમાં પૂરતી સહાયતા અને અનુકૂળતા આપવા માટે, હૈદરાબાદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ અને સભ્યોનો તથા ખાસ કરીને, 'હેલ્થ ઓફિસર' સા. નો અમે જેટલો આભાર માનીએ તેટલો જોઈએ છે. મનોરંજન કરમાંથી અમને અપવાદ રૂપે મુક્તિ આપવા માટે હું, હૈદરાબાદના કલેક્ટર સા. નો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું. અમારા કાર્યમાં સંપૂર્ણ સફાર અને સહાયતા આપવા ઉપરાંત, પોતાની સંસ્થાઓની છંમંદોનો વિચારેને અમને ઉપયોગ કરવા દેવા માટે, અમે ઈજનણી ખાતાના અધિકારીઓના ઝંખી છીએ. સી. જે. નરી સભા અને બીજી બીજી સંયોજિત - મિત્ર સંસ્થાઓનો પણ અમે આ તરીકે આભાર માનીએ છીએ. દારદા મંદિરના ત્રણ સભ્યોએ, પણે જ શ્રમ તથા તકલીફ લેઈને, કરાંચીથી અત્રે આવી, પ્રદર્શનના કાર્યમાં અમને પૂરતી મદદ કરી છે તે માટે અમે તે સંસ્થાના અત્યંત આભારી છીએ.

અમને સદાયકલી અલેક વ્યક્તિનો નામ-નિર્દેશ કરવાનું કાર્ય અસક્ય છે. આથી જેઓનાં નામ હું નથી જણાવતી, તેઓની સેવાઓ તરફ અમારું દુર્લક્ષ નથી જ. હું તે સપ્તાઓનો અત્રે એકત્ર આભાર માની સહિં છું. કારણ બધાંઓનો જુદો જુદો આભાર માનવામાં, આપણે પણે સમય વધી જાય તેમ છે જો દાખા કરશે.

મિત્રો, ખેડેનો, જેં માડું કાર્ય પૂર્ણ થયું છે. આપની ધીરજ અને ખંત માટે હું આપ શર્વનો પુનઃ આભાર માનું છે.

માત્ર દેર આઈલ જ
નહિ પરંતુ દેરવૈનીક
પણ છે. . . .

દાખના જમાનામાં, માત્ર વાળને ચોંટાડી શખવા માટેજ દેર ચોઈકની જરૂર નથી. વલે તમારે એવા નેચની જરૂર રહે છે જે તમારાં વાળને મજબુત બનાવે, અમર આપે અને ચોઈકની કામગીરીને ન દુરબન રાખે. મુશ્કેલ માત્ર એકું તેલ છે જે તમારી કેપરની જાડીનાં પટ્ટોની વળી રાંધે માત્ર એ ખાસ દોઝમાંથી ફક્ત બનરપતિમાંથી તે બનાવવામાં આવ્યું છે.

વાળની કંઈકે મજબુત બનાવે છે. બિન-કાન નાખુદ કરે છે. કાંચ પડતી બટકાને છે. નેત્ર સંજિને સંધારે છે.

કુકુલ
હેરં આઈલ.

આયુર્વેદશાસ્ત્ર સમંસી લીમીટેડ, મદ્રાસનગર.

૧૮ મું અધિવેશન

પ્રમુખ

શ્રી. હંસાબહેન મહેતાનું

ભાષણ

—

અનુવાદક :

શ્રી. યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી,
એમ. એ., પી. ટી.

પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા.

મિત્રો,

આ પરિષદના પ્રમુખરયને આપે મારી વરણી કરીને મને જે માન આપ્યું છે તેની હું ઘણી કદર કરી શકું છું. હું આશા રાખું છું કે તમે આ રીતે મારામાં જે શ્રદ્ધા દર્શાવી છે તેને હું સંપૂર્ણ લાભક બની શકું અને જે ધ્યેય સિદ્ધ કરવા માટે આપણે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ તેની પ્રાપ્તિ માટે તમારા સંપૂર્ણ સહકારદ્વારા પરિષદને દોરવણી આપી શકું.

કાર્યના મંજલાયરણમાં જ આ પરિષદના મૂલ્યવર્તી પ્રમુખ અને માનનીય સભાસદ રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવાડેને માથે આવી પડેલી આપત્તિ માટે બિંદી સહાનુભૂતિ દર્શાવું છું અને આવી પડેલું દુઃખ સદન કરવાની પ્રભુ તેમને શક્તિ આપે એમ ઇચ્છું છું.

લાંબા કારાગૃહવાસમાંથી મુક્તિ પામેલાં

રાજકુમારી અમૃતકુંવરને હું હાર્દિક અભિનંદન આપું છું. એઓ આ પરિષદના મિત્ર અને સહાયક હોઈ આપણે એમના કારાગૃહવાસ દરમિયાન ધણે સમય એમનાથી વચિત રહ્યા છીએ. સંયુક્ત પ્રજાઓની કેળવણી અને સંસ્કારોની પરિવર્ધ (United Nations Educational and Cultural Conference)માં ભાગ લેવા માટે તેઓ છુટાઈ ગયેલાં ત્યાંથી દમણમાં જ પાછા આવ્યાં છે. મને આશા છે કે હિન્દની સ્ત્રીઓમાં ૬૮ ટકા સ્ત્રીઓ નિરક્ષર છે એ કમનસીબીને પૂરેપૂરી ખમાડ એમણે એ પરિષદને આપેલી જ દશે.

* હેદરાબાદ (સિંધ) મુકામે લશાયલી અખિલ હિન્દ મહિલા પરિષદના ૧૮ મા અધિવેશન સમયે પ્રમુખરયનેથી શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતાનું ભાષણ. (અંગ્રેજીમાં)

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં એક વર્ષ રહીને સહીસલામત. અત્રે પાછાં પધારેલાં શ્રીમતી વિન્યાલક્ષ્મી પંડિતને હું હાર્દિક અભિનંદન આપું છું. એઓ ત્યાં રહ્યાં તે દરમિયાન આ દેશની સ્વતંત્રતા માટે યોતાનાથી બહુ કરતાં જ રહ્યાં છે—એ માટે આપણે એમનાં ઋણી છીએ.

આ ઉપરાંત, હિંદમાંથી તેમ જ વિંદ બહારથી આપણા આમંત્રણને માન આપીને હાલની મુસાફરીની અગવડો વેડીને પણ અત્રે પધારીને પરિપક્વ શોભાવતા આપણા મહેમાનોને પણ હું હાર્દિક આવકાર આપું છું. હિંદબહારથી આવા મહેમાનો ધણે વખતે આવે છે; તેથી વળી એાર આનંદ થાય છે.

છેલ્લે, દેશભરમાંથી ધણા પ્રમાણમાં આવેલા પ્રતિનિધિઓને પણ હું આવકાર આપું છું. યુદ્ધ પૂર્વે થયા પછી આજે જે સ્થનાત્મક કાર્ય આપણે કરવાનું છે તેને માટે આવેા ઉત્સાહ એ પરિપક્વના સરળ કામકાજ માટે શુભચિહ્નરૂપ છે.

વર્ષોના બયંકર આશ અને ચાતનાઓ પછી આપને યુદ્ધ પૂર્વે થયું છે. આખું જગત કંઈક શાન્તિનો નિશ્વાસ લે છે; પણ આપણે ધારતા હતા તે શાન્તિ હજી જગત પર પથરાઈ નથી. છેલ્લા યુદ્ધે વિશ્વમાં એવાં કુદ્દત્તરો વડેતાં કર્યાં છે કે વિશ્વ સાચી શાન્તિ કોઈ પણ કાળે પામશે કે કેમ એ ચંકારપદ છે. મનુષ્યનું જન્મલીપણ અને કુદ્દતાએ જન્મતમાં અકથ્ય દુઃખ અને દિલગીરી ઉત્પન્ન કરી છે અને અણુ બોમ્બના સર્જનમાં એ અસંરૂકારિતા છેલ્લી ક્ષણે પહોંચી છે. ખરર નથી કે હવે શું થશે. ડો. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે યોગ જ માસ પૂર્વે યોતાની ૮૦મી વર્ષગાંઠને પ્રસંગે યોગ જ કહ્યું છે: “ જન્મલીપણના દૈત્યે યોતાનું

ઉચ્ચ સ્વરૂપ હવે ધારણ કર્યું છે અને પોતાની બયંકર ક્ષણો અને દંબૂઓ દ્વારા સમગ્ર જગતને બાંધ કરી જવાની અને બયંકર નાશનું તાંકવનૃત્ય રચવાની તૈયારી કરી છે. અરીથી તરી બધે જ તિરસ્કારની વિષમય જ્વાળાઓ ફેલાઈ રહી છે. જગતના બયંકર નાશનો આ કાલજ્વર પશ્ચિમના સુધરેલા જગતમાં ચાન્ત હોતો, પણ હવે તે જગતના નાશને અર્થે બયંકર સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયો છે અને મનુષ્યને હલકટ બનાવી રહ્યો છે. ” યુદ્ધ વિરામ પામ્યું છે પણ હજી વાદળો તો ઘેરાયેલાં જ છે. દેવની વિષમયી જવાગાઓ હજી વાતાવરણમાં ફેલાયેલી જ છે. જે શુભ હેતુઓ માટે આ યુદ્ધ કરાણું અને જેને માટે ધણાં અમૂલ્ય જીવનોને ભોગ આપવો પડ્યો તે તો આ વિષમય વાદળોમાં ઘેરાઈ જ ગયા છે. હજી પાછી સત્તા માટેની રસાકસી ઉભી થઈ છે અને અણુ બોમ્બથી પણ કોઈ ભારે રસ્તે માટે વિજ્ઞાન પ્રયત્ન આદરી રહ્યું છે. વિજ્ઞાનનો હેતુ મનુષ્યને સુખસમૃદ્ધ આપવાનો મનાય છે—તે જે મનુષ્યના નાશ માટે જ યત્ન આદરે તો જગતમાં કશું જ બાકી રહે નહીં. હમરો વર્ષોની મહેનત વડે સ્થાપિત યોગી જગતની સંસ્કૃતિને બયંકર નાશમાંથી ગમાવી લેવા માટે કંઈક તો કરવું જ જોઈએ. એ સમય અસાગનો છે સંસ્કૃતિના સંરક્ષકોએ આ માટે આગળ આવવું જોઈએ. અને સામુદાયિક લડત ચક્રાવોને વિશ્વની શાન્તિ માટે પ્રયત્નો આદરવા જોઈએ. આપણી પરિપક્વ શ્રેય શાન્તિ અને અર્ધિસા છે. વિશ્વભરની સ્ત્રીઓને અમે ખાતરી આપીએ છીએ કે આ ખેલેા સિદ્ધ કરવામાં અમે હંમેશાં તેમને મદદ કરીશું. સર્વસ્વાતંત્ર્ય, સર્વિષ્ણુતા, ન્યાય અને સમાનતા જેનાં અંગો છે તે વિશ્વશાન્તિનું સ્થાપન કરવા માટે ચાલો આપણે, નિશ્ચયરૂપે જીએ, સંપૂર્ણ યત્ન આદરીએ. .

પશ્ચિમમાંથી આવેલાં મારાં મિત્રોને મારે કહેવું જોઈએ કે પૂર્વમાં-દૂર પૂર્વમાં જનતા જનાવે તરફ અમે ના પસંદગી દર્શાવીએ છીએ. ઇન્ડોનેશીયાને-જેઓ પોતાના સ્વાતંત્ર્ય માટે લડે છે તેમની સામે અમારું સૈન્ય વપરાય એ અમને ગમતું નથી અને સત્તાના આ દુર્વ્યય સામે અમે સખ્ત વાંધો ઊઠાવીએ છીએ. ' ઇન્ડોચીન નેશનલ આર્મી ' ના અમલદારો સામે રાન્યદ્રોહ બાજત કામ ચલાવવામાં આવે એ અમને ગમતું નથી. દ્રોહ ઠાની સામે ? પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા હાંસલ કરવી એ જો રાન્યદ્રોહ હોય તો હિન્દ-બારની દરેક બક્તિ ગુનેગાર છે. અમારા દેશના કેટલાય બંધુઓ કંઈપણ કામ ચલાવ્યા સિવાય જોશમાં સડ્યા કરે છે એ અમને પસંદ નથી. ' યુદ્ધ બંધ થયું ' છે અને એમને જલના ધ્યા પાછળ રાખવાનું હવે કશું જ કારણ નથી; આમ છતાં એઓ છૂટ્યા નથી. રાનાં બી વાવીને શુભ લાગણીનો પાક સંકેત નહીં, મને આશા છે કે સાચી રીતે સ્થાપનમાં મંડતા લાવવા માટે જવાબદાર અનેક રાજનીતિજ્ઞોના લક્ષમાં તેમ આ વસ્તુસ્થિતિ લાવશે.

યુદ્ધ પછી પણ પ્રત્નો ઉપરિચિત્ત યથા છે; પણ તેમાં પુનર્વસવાદના અને રાહતના પ્રત્નો મુખ્ય છે. જે પ્રદેશો લગાછની સીધી અસર નીચે આવેલા તે પ્રદેશની જૂને મરતી અને આખર બનેલી જનતાને મદદ કરવા માટે સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (United Nations) તરફથી પુનર્વસવાદ અને રાહત માટે મંડળ રચાયું છે. ગરીબાઈ અને જૂખમરામાં સડતું હોવા જતાં દિન્દે આ યુદ્ધમાં આદ કરેલા રૂપિયાની મદદ કરી છે અને જે લાખ ડોલરનો માસ આપ્યો છે-જે એના મજબૂદાર હવે.

યુદ્ધને લીધે એમને સહન કરવું પડ્યું છે

એવા હિન્દોએને આ મંડળ તરફથી રાહત મળવી જોઈએ અત્યાર સુધી તો કંઈ જ મળ્યું નથી અને કારણમાં અમને એમ જણાવાયું છે કે હિન્દની સરકારે મદદની માગણી કરી નથી. આવી કંઈક પરિસ્થિતિ ઉભી થાય છે ત્યારે અમને દુઃખ સાથે યાદ આવે છે કે ખરેખર ! જેને અમે અમારી કહી શકીએ એવી સરકાર અમને મળી નથી. જૂખમરાથી પીડાતા યુરપને જેટલી મદદની જરૂર છે તેટલી જ હિન્દને પણ છે જ.

યુદ્ધને લીધે ઉભા થયેલા અનેક પ્રત્નોમાં સ્ત્રીઓને અસર કરતા પ્રત્નો એકાદ બે છે; જે હું તમારા લક્ષમાં લાવવા માટું છું.

યુદ્ધ દરમિયાન મધ્ય અને પ્રાન્તિક સરકારોએ ઉભા કરેલાં અનેક ખાતાંઓમાં સ્ત્રીઓ નોકરી કરતી હતી. હવે આ બધી સ્ત્રીઓ નિર્બંધસાથી બંદરે. તેઓનું શું ? શું સરકાર તેમને ખીખ ખાતાંઓમાં નોકરી આપશે ? નોકરી દરમિયાન તેઓને સારો પગાર મળતાં તેઓ ઉચ્ચ કક્ષાનું જીવન જીવી શકતી. આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય તેઓએ અનુભવ્યું છે અને ભવિષ્યમાં જો એમને નોકરીઓ ન મળે તો એમની સ્થિતિ, ખરેખર, કંઈક જ થાય.

આ પ્રશ્નોમાં જે હિન્દમાંની " લીમેન્સ ઓફ ડીલીયરી ઓફ " ની સંસ્થામાં જેડા-યતાંઓનો પ્રશ્ન વિકટ છે. તેમના ભવિષ્યનું શું ? જેઓને નસી તરીકે કેળવણી મળી છે તેઓ તેાછસ્પીતાઓમાં નોકરી કરીને કે આનગી નસી તરીકે કસણી કરી શકે-કારણ કે આખા દેશમાં, તાલીમ પામેલી નસીની તેા જરૂર જ છે, પણ કચેરીઓમાં મદદનીશ તરીકે કે એવી જગ્યાઓએ જેમણે કામ કર્યું છે તેવી સ્ત્રીઓનું શું ? કેટલી સ્ત્રીઓ આ ' ઓફ ' માં જોડાઈ તેની આપણને માહિતી નથી; પણ મને યાદ છે કે ત્યાં સારો પગાર

આવવામાં આવતો હતો, આથી અનેક સ્ત્રીઓ ગ્રેડાઇ હશે. તેઓને જે પ્રકારનું કામ ત્યાં કરવામાં આવતું હતું તેની હકીકત સત્ય હોય એમ મને લાગતું નથી. આ બાબતની વધુ હકીકત જાણવાની આપણને સ્વાભાવિક જ ઇચ્છા થાય કારણ કે હિન્દની સરકાર સુધને અંગેનું સ્ત્રીઓનું ખાતું એક વર્ષ વધુ ચલાવવાનું યોગ્ય ધારે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓએ અનીતિમય રીતે બાળકોને જન્મ આપ્યાનો તેમજ કુદરતી રીતે બોમ્બ બન્યાની હકીકતો આપણે સાંભળીએ છીએ. હું હિંમતપૂર્વક કહી શકું છું કે આ બધી વાતો અતિચ-યોક્તિભરી છે. સાથે સાથે એમ પણ લાગ્યા વિનાં નથી રહેતું કે એમાં કંઈ પણ તથ્યાંશ હોવો જોઈએ. જે આ બધું હોય તે સુધને કમનસીબ ભોગ જીતેલી આ પીડિત અને પીડાતી અસહાય સ્ત્રીઓ માટે સરકાર તરફથી શાં પચાસ હેવાયાં છે એ પણ જાણવું આપણે જરૂર છે. રાજીય પીડાતી સ્ત્રીઓ માટે સરકાર સંભાળ લે છે કે કેમ અને તેઓની પૂરતી સારવાર થાય છે કે કેમ તે પણ આપણે જાણવું જોઈએ. તેઓને જ્યાં ગમે ત્યાં જવા દેવામાં આવશે, તો તેઓ સમાજમાં બધે જ પોતાનો ચેપી રોગ ફેલાવશે અને સામાજિક તંદુરસ્તીને બચાવ જાશે. આ બધા પ્રશ્નોમાં જોડા ઉતરવા માટે પરિષદ એક ખાસ સમિતિ નીમવી જોઈએ અને જે સ્ત્રીઓને મદદની જરૂર છે તેમને મદદ કરવા માટે ઉપાયો શોધવા જોઈએ. મામડાંમાં જાણવણીવિષયક તેમજ સામાજિક કાર્યો માટે જે આપણે વીએન્સ એકઝીક્યુટીવ કમિટી તાલિમ મેળવેલી સ્ત્રીઓની તાલિમ અને અનુભવનો ઉપયોગ કરી શકીએ તો તેઓ પ્રગતિ ખાસ ઉપયોગી નીવડશે. પણ તેઓની ખર્ચાજી જીવનપદ્ધતિને લીધે મામડાંનું જીવન તેમને બાળે જ રચિકર નીવડે અને આપણે તો મદદની જરૂર મામડાંમાં જ છે.

‘ ઇન્ડિઅન નેશનલ આર્મી ’માં ગ્રેડા-યેન્સ સ્ત્રી સેનિકો આપણને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે. એ ઝારીની રાષ્ટ્રીય સેન્ય કહેવાય છે. અત્રે ખરી મુજારકગાદી તો ભવતી સામે ઝૂમેલાં હો. લક્ષ્મી અને એમના સાથીદારોને ઘટે છે. મને આશા છે કે તેઓ જાતી હિન્દમાં પાછાં આવશે. હો, લક્ષ્મીની હમ-ણાંની ધરપકડ શા માટે થઈ તે મને સમ-જાતું નથી. એમને એકદમ જ હિન્દમાં આવવાની પરવાનગી મળવી જોઈએ. હિન્દની સુહોતર પુનર્પટનામાં આ સ્ત્રીઓએ મેળવેલી તાલિમ, શિસ્ત અને દેશાભિમાનયુક્ત શૌર્ય મહા ઉપયોગી નીવડશે.

આપણી સુહોતર પુનર્પટના એટલે કંઈ અતીતકાલીન ભેચર ફેરફાર જ નહીં પણ આપણા આખા રાષ્ટ્રીય ઘડતરનું નવસર્જન. અનેક પદ્ધતિઓની નજીક આપણે આવી ઉભાં છીએ. આ રાષ્ટ્રીય પુનર્પટનામાં રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ, સામાજિક દષ્ટિએ અને આર્થિક દષ્ટિએ સ્ત્રીનું રયાન ક્યાં હશે એ પ્રશ્ન આપણે માટે અત્યારે ખૂબ મહત્વનો છે, અને એ માટે આપણે ગંભીર વિચાર કરવો જોઈએ. તો આપણે સ્ત્રીનું રયાન જગતમાં ચોક્કસ નક્કી કરવા માટેની આપણી માગ-ણીઓ રિયર રવરૂએ નક્કી કરીએ અને સ્ત્રીઓના હક્કો એક હક્કના ખરડાએ રજૂ કરીએ. આ ખરડામાં સ્ત્રીનું ચોક્કસ રયાન નક્કી હોવું જોઈએ અને સ્ત્રીના હક્કો અને જવાબદારીઓનો એમાં સમાવેશ થતો હોવો જોઈએ. આ દેશ સમયમાં હું આ ખરડાની વિમતોમાં ઉતરી ન શકું. એના મુખ્ય મુદ્દા-ઓની રૂપરેખા હું એવે આપીશ અને ‘ રયાની સમિતી ’ (Standing Committee) તેનું વિચરતર સ્વરૂપ નક્કી કરશે.

પ્રથમ તો આપણે સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય અને પુરુષની સાથે સ્ત્રીની સમાનતા શાપ્ત કરવાં

જોઈએ. સમાનતા એટલે પુરુષના જેવા યુવું એમ નહીં; પણ પુરુષોના જેટલી તકો માટે સ્થાન હોવું, એ કહેવાનું છે. પુરુષ જેટલું મનુષ્ય છે તેટલું જ સ્ત્રી પણ છે. સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતા એ જો મનુષ્યની પ્રગતિના આધારો મનાતા હોય તો સ્ત્રીઓને પણ તે પ્રાપ્ત કરવાના પુરુષો જેટલા જ હક્કો હોવા જોઈએ. સ્ત્રીને માત્ર પોતે સ્ત્રી હોવાને લીધે જ એમાંથી બાતલ રાખવી એ યોગ્ય નથી. સ્ત્રી અને પુરુષ એક રચનાં એ ચકો છે. બન્નેનું અગત્ય સરખું છે, આથી એકના પર બીજાએ અધિકાર ભોગવવો કે એકે બીજાને કચરી નાખવી એ યોગ્ય નથી. આપણા હક્કના ખરડાની આ મુખ્ય ભૂમિકા હોવી જોઈએ, સંયુક્ત રાષ્ટ્રોએ સાન ફ્રાન્સીસકો યુકાએ જે ખરડામાં સહીઓ કરી તેની પૂર્વભૂમિકા (Preamble) માં સ્ત્રી પુરુષની સમાનતા સ્વીકારવામાં આવી છે, એ સંતોષની વાત છે. તેમાં કહ્યું છે, "મનુષ્યના મૂલ્યગત હક્કોમાં, મહત્તામાં અને એની કિંમતમાં તેમ જ પુરુષોના અને સ્ત્રીઓના સમાન હક્કમાં ફરીથી શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરવા...વગેરે." વળી, પહેલી જ કલમમાં એ ખરડો કહે છે, "આર્થિક, સામાજિક, સાર્વિક અને ભૂતકાલિય વ્યવસ્થા આન્તર-રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે આન્તરરાષ્ટ્રીય સહકાર સાધવા માટે તેમ જ મનુષ્યના તરીકેના હક્કો તેમ જ ધર્મના, જાતિના બાધાના કે જાતીયતાના ભેદ વિના સર્વ-સામાન્ય મૂલ્યગત સ્વાતંત્ર્ય માટે આદર ઉત્પન્ન કરવા માટે...વગેરે."

ઇન્ડિઅન નેશનલ કોંગ્રેસ દિન્દીમહાસભામાં તો આ હક્કો વિષે છેક ઈ. સ. ૧૯૩૧ માં દરાવ પસાર થયો છે અને તે આ પ્રમાણે:—

કાયદાની દૃષ્ટિએ ધર્મ, નાતજાત, જાતિ કે જાતીયતાના ભેદ સિવાય બધા સહેરીઓ

સરખા છે. ધર્મ, નાતજાત, જાતિ કે જાતીયતાને લીધે જાહેર નોકરીમાં, હોદ્દામાં કે સત્તા કે માન પ્રાપ્ત કરવામાં કે ધંધો કરવામાં કોઈને કશો જ અંતરાય હોઈ શકે નહીં.

તા. ૩૦ મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૦ ને દિવસે મળેલી રાષ્ટ્રીય રચના સમિતિ (National Planning Committee) એ આ પ્રમાણે દરાવ પસાર કર્યો છે:—

(અ) સુવ્યવસ્થિત સમાજરચનામાં સ્ત્રીનું સ્થાન પુરુષના જેટલું જ રહેશે. સમાજની રચના મને તેવી હશે તો પણ તેમાં સ્ત્રીનું સ્થાન નક્કી કરવા માટે તેને પુરુષના જેટલો જ હોદ્દો, તેના જેટલી જ તકો અને તેના જેટલી જ જવાબદારીઓ-આ સિદ્ધાન્તો પર જ તેનું સ્થાન નક્કી થશે.

(બ) સ્ત્રીને માત્ર સ્ત્રી જ હોવાના કારણે જ કામના કોષ્ટ પણ ક્ષેત્રમાંથી દૂર રાખવામાં નહીં આવે.

(ક) સહેરી જીવનના હક્કો અને આનંદો ભોગવવા માટે તેમ જ આર્થિક હક્કોનો લાભ લેવા માટે સ્ત્રી પરણેલી હોવી જ જોઈએ એવી એના પર ફરજ લાદવામાં નહીં આવે.

પુરુષ અને સ્ત્રીની સમાનતાના આ સ્વીકૃત ધોરણ ઉપર જ આપણે ખરડો નક્કી કરવો જોઈએ અને તેમાં વ્યક્તિ તરીકે તેમ જ સમાજના અંગ તરીકે સ્ત્રીના હક્કો તેમ જ તેની જવાબદારીઓનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

વ્યક્તિ તરીકે, એક સહેરી તરીકે સ્ત્રી બધા જ હક્કો ભોગવી શકશે અને સહેરી તરીકે, સમાજના સામાજિક જીવનની, રાજકીય જીવનની અને આર્થિક જીવનની બધી જવાબદારીઓ એણે આ કરવી પડશે. સમાજના એકમ (Unit) તરીકે વ્યક્તિનું ધોરણ સ્વીકારવું પડશે, કુટુંબનું નહીં. આથી

ત્રી પોતાના અંગત હક્ક તરીકે મત આપી શકશે, નહીં કે પુરુષની પત્ની તરીકે. અમુક આવકવાળા પુરુષની પત્ની તરીકે ત્રી મત આપી શકે એ પ્રમાણેની હાલની પદ્ધતિ આ સિદ્ધાન્તની વિરુદ્ધ હોવાથી એ અમને સ્વીકાર્ય નથી. અમે તો એ જ માગીએ છીએ કે પ્રત્યેક પુખ્ત ઉંમરની સ્ત્રીને મત આપવાનો અધિકાર હોવો. જોઈએ અને તો જ મોટા પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ મત આપી શકશે. અત્યારની પ્રથા મુજબ તો પુરુષ અને સ્ત્રીઓનું મત આપવાનું પ્રમાણ ૬ છે જ્યારે એમની સંખ્યા તો પુરુષોના નોટલી જ છે.

સ્ત્રીઓને ગોમ્ય હોય તો તેઓને રાજ્યકારભારમાં વધુ ને વધુ સમેલ કરવી જોઈએ. જુદી જુદી ધારાસભાઓની ચૂંટણી તાજેતરમાં જ થવાની છે એ લક્ષમાં રાખીને કહું છું કે જેઓને ઉમેદવારો પસંદ કરવાના છે તેઓએ યોગ્ય સ્ત્રી-ઉમેદવારોને પણ પસંદ કરવા. તેઓને પાછળથી એમ કહેવાનો પ્રસંગ ન આવવો જોઈએ કે ચૂંટાયેલા સભાસદોમાં જવાબદારીભર્યું સ્થાન ભોગવો શકે એવી કોઈ સ્ત્રી મળી નહીં. સ્ત્રીઓની ખાસ બેઠકો સીવાય બીજા સામાન્ય વિભાગો માટે પણ સ્ત્રીઓ પસંદ થાય, એમ પણ હું તો સૂચવું છું.

ફેજલખી સિવાય સ્ત્રી કે પુરુષ પોતાની જવાબદારી સમજ જ શકે નહીં. આથી પ્રત્યેક સ્ત્રીને ફેજલખી પ્રાપ્ત કરવાનો હક છે એ પણ આપણે બારપૂર્વક કહેવું જોઈએ અને બાળસન્ન, બાળમજૂરી કે પડદાની પ્રથા જેવાં અનિષ્ટો જે સ્ત્રીફેજલખીમાં નડતરૂપ છે તે દૂર કરાવવાં જોઈએ. સ્ત્રીને કેવા પ્રકારની ફેજલખી આપવી એ પ્રશ્ન પણ વિચારણીય છે. સ્ત્રીશિક્ષણની આપણી હાલની પ્રથા આપણને કશું માર્ગદર્શન આપી શકતી નથી. હાલની પ્રથા કરી જ

પ્રગતિ સાધી શકતી નથી એ દર્શાવી આપે છે કે એ બહુ સ્થિતિર ધમ શકી નથી. 'સાઈન્ટી યોજના' આપણી હાલની ફેજલખીની પ્રથાની પુનર્યવના કરવાનું સ્વીકારે છે, એ જરાખર છે; પણ સ્ત્રીશિક્ષણ માટે એ કહેવું જરૂરી છે કે સ્ત્રીશિક્ષણ એવું હોવું જોઈએ જે એનું વ્યક્તિત્વ ખીલવે અને સમાજમાં એનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં એને સકાયમત બનાવે. ચહેરી તરીકે સમાજમાં સ્ત્રી અને પુરુષનું સ્થાન સરખું હોવાથી એ બેના શિક્ષણમાં કશા મૂલ્યગત ફેરફારની આવશ્યકતા નથી. ફેર માત્ર ક્યારે હોય કે ન્યાં કાંઈ ધંધા માટે સ્ત્રીને કે પુરુષને શિક્ષણ આપવાનો પ્રશ્ન હોય-પણ તે તો પ્રત્યેક ધંધાઈ સ્ત્રી કે પુરુષ માટે બિન્નતા હોય જ.

સ્ત્રી કોઈ પણ પ્રકારની તાલિમનું કે ધંધાનું ક્ષેત્ર પસંદ કરે તે પ્રત્યેક માટે તેને સગવડો હોવી જ જોઈએ. આ પ્રકારની સગવડો તેને હાથ નથી મળતી. દૃષ્ટાન્ત તરીકે ગૃહવિજ્ઞાન માટેની ફેજલખી. આપણી પરિવર્તે ફેજલખીના આ ક્ષેત્રમાં પહેલ કરી છે. પણ આખા દેશમાં લેડી ઇસ્વીન કોલેજની એક જ સંસ્થા બસ નથી. ન્યાં ન્યાં બાધા-બેદ હોય અને ન્યાં ન્યાં માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપી શકાય તેવા પ્રત્યેક પ્રાન્તમાં આવી સંસ્થાઓ હોવી જોઈએ અને લેડી ઇસ્વીન કોલેજ આવી સંસ્થાઓને શિક્ષકો આપી શકે.

સહશિક્ષણનો પ્રશ્ન પણ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓને મૂંઝવી રહ્યો છે. એ પ્રશ્નની બંને બાજુઓ ગમે તેવી હોય તો પણ આપણે એ યાદ રાખવું ઘટે કે આપણે દેશ ગરીબ છે અને સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટે અલગ અલગ સંસ્થાઓ નિભાવી શકે એમ નથી.

ફેજલખી પછીનો બીજો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન તંદુરસ્તીનો છે. સ્ત્રીમાત્રને પોતાની તંદુરસ્તી

બળવવાની સગવડો મળતી નોંધ્યો. સ્ત્રીને તંદુરસ્તી મેળવવાનો હક છે એ તો એક સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત છે. એને વિષે કશું જ કહેવાનું ન હોય. પણ, આ દેશમાં કહેવાનું રહે છે. હિન્દની આયુષ્યમયોદા સત્તાવીશ વર્ષની છે અને મિન્ન મિન્ન રોગોથી હમ્મરો સ્ત્રીપુરુષો મૃત્યુ પામે છે, એ વક્ષમાં રાખીએ તો પ્રભની તંદુરસ્તી બાળત હજી આપણે ધણું કરવાનું બાકી રહે છે, એ સ્પષ્ટ જ છે. સ્ત્રીઓને માટે બચનું એક બીજું વિશેષ કારણ છે; અને તે એ કે માતૃત્વ પામતી સ્ત્રીઓના મૃત્યુની સંખ્યા બેશુમાર છે. ડૉ. મીસ લેઝરેસે 'નરસીંગ સરવીસીઝ' નામની આપણી પરિપદ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી પુસ્તિકા (પૃષ્ઠ નં. ૫)માં દર્શાવ્યું છે કે પ્લેગ, શીનળા કે કોલેરાથી ાઓ અને પુરુષો મરણ પામે છે. તેના સુવાચમાં [જે માત્ર એક સામાન્ય ારોગિક ક્રિયા છે] વધુ સ્ત્રીઓ મૃત્યુ પામે છે. આનું એક કારણ એ છે કે આપણે પાં પૂરતી તખીખી સગવડો નથી. બીજાનું કે જળવણીની ઉણપ, બાળસન્ન, પડાની પ્રથા જેવા અનિષ્ટ રીવાજો અને આરોગ્ય સચવાય એવાં ગૃહોની અછત-એ ગણાવી શકાય. આવાં આરોગ્યને હાનિકર્તા ગૃહોમાં રહેવાના પ્રસંગે સ્ત્રીઓએ બળવો ઉઠાવવો જોઈએ. આવાં ગૃહોમાં વસવાટ સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તીને હાનિકર્તા છે. મચ્છુરી કરીકરીને દુઃખમય જીવનનો અન્ત અકાસ મૃત્યુમાં આવે તેવી પરિસ્થિતિમાંથી બચવા માટે સ્ત્રીઓને આરોગ્યજનક ગૃહોમાં વસવાનો અને જરૂર પડે ત્યારે તખીખી સારવારનો દક્ષ હોવો જોઈએ.

પૈસાની મદદતાના આ યુગમાં મનુષ્યની કિંમત પૈસા વડે જ છે. આર્થિક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીએ પોતાનું સ્થાન સ્થાપિત કરવા લાગત

અલાવવી જોઈશે. પ્રત્યેક સ્ત્રી કામ કરી જ શકે. જાહેર નોકરીમાં કચેરીમાં કે ધંધામાં સ્ત્રી માત્ર સ્ત્રી હોવાથી એને કામ કરવામાં કોઈ જ અંતરાય ન નડવો જોઈએ; એને પુરુષના જેટલું કામ કરે તો પુરુષના જેટલો જ પગાર મળવો જોઈએ. કેટલીક નોકરી-ઓમાંથી પરિણીત સ્ત્રીઓને દૂર રાખવામાં આવે છે. નોકરીની બધી સરતો સ્વીકારે તો આવી સ્ત્રીઓને શા માટે નોકરીમાંથી બાતલ રાખવી ? અપવાદ માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે સખત મજૂરી કરવી પડે એવી જગ્યાઓએ કે બાણોમાં કામ કરવાના પ્રસંગે સ્ત્રીઓને અને ખાસ કરીને ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને કામ કરવા ન દેવી જોઈએ; કારણ કે એથી એની તંદુરસ્તી બધમાં આવી પડે. બિદારની કાલસાની બાણોમાં કામ કરવાની સરકારે બ્યારે સ્ત્રીઓને ફરજ પાડી અને આન્તરરાષ્ટ્રીય કાનૂનનો ભંગ કર્યો ત્યારે આ પરિપદે એનો વિરોધ કર્યો હતો. આ દુકમ પાછો જેથી લેવામાં આવ્યો હતો, એ સંતોષજનક છે, આ દુકમ પાછો એવાવવામાં વડી ધારા-સભામાં ઇમતલી રેલુકાએ જે લડત ઉઠાવી હતી તેને માટે અમે એમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

સ્ત્રીને ઠાંધ પણ ધંધો સ્વીકારવાનો દક્ષ હોવો જોઈએ એ સ્વીકારવાની સાથે એ પણ કહેવું જરૂરી છે કે સ્ત્રીઓને પોતાનો ધંધો પસંદ કરવામાં પરિપદ મદદ કરવી જોઈએ. પ્રગતિપ્રય રચનામાં સ્ત્રીઓને અને પુરુષોને પ્રભના ઘડતરમાં મદદરૂપ થાય એવાં કાર્યો કરવાનાં દશે. સાન્ટ- યોગનાનુસાર અનેક સ્ત્રીશિક્ષકની જરૂર પડશે. અને ડૉ. મીસ લેઝરેસ કહે છે તે મુજબ તંદુરસ્તીનો પ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે પાર પાડવા માટે ત્રીસ વર્ષના માળામાં એક લાખ નસોની જરૂર પડશે. સ્ત્રીઓ આ કાર્યો કરવામાં મરજી નહીં

અને તેઓ નોકરી કરવા તરફ પ્રેરાય છે તેનું આ પથ એક કારણ છે. આ કાર્યની કદર કરવાનો અને કામકાજનો પ્રકાર સુધારવાનો સમય આવી પર્વોચ્ચ છે. ઇચ્છાકાંક્ષામાં આ કાર્યની ગણના થઈ છે કારણ કે ખીવરીજ રીપોર્ટમાં જણાવ્યા મુજબ સામાજિક વીમાની યોજનામાં આ કામનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આપણી સરકાર જો આવી યોજના સ્વીકારે તો આપણે એ જોડું જોડાણ કે ગૃહકાર્યનો પંથ તેમાં સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત પુરુષની કમ્પ્લેક્ષમાં ગૃહિણીને પણ દિરસો મળવો જોઈએ; પુરુષની દયા પર એ છવે એવી લાગણી એના હૃદયમાં થવી ન જોઈએ. હજી તરીકે એને પોતાનો દિરસો મળવો જોઈએ આના સીધા પરિણામ તરીકે પુરુષને સ્ત્રીની સંમતિ સિવાય પોતાની બધી કમ્પ્લેક્ષ નિર્ણયો અધિકાર ન હોઈ શકે.

પ્રત્યેક સ્ત્રીને આરામ મેળવવાનો હક્ક હોવો જોઈએ. થોડીક ધનવાન સ્ત્રીઓને બાદ કરીએ તો સામાન્યતઃ હિન્દની સ્ત્રીઓને આરામ મળતો નથી. એનું જીવન સતત મજૂરીનું જીવન છે. રસોઈ કરવી, કપડાં ધોવાં, અનાજ દળવું, પાણી ભરવું, બાળકોની સંભાળ લેવી—આ બધામાં એને ખીજ ઠોઈ બાજત તરફ કક્ષ આપવોનો બાએજ સમય મળે છે. સ્ત્રીની તંદુરસ્તી માટે કે તેનો માનસિક પ્રગતિ માટે આ બિલકુલ દિતાવડ નથી. એને કળાવિષયક પ્રવૃત્તિ કરવા માટે સમય મળતો જ નથી. અને એનું જીવન કંટાળામય બની જાય છે. એના જીવનમાં આનંદ રહેતો નથી, આરામ વિનાનું મનુષ્ય ખરેખર શુભામ જ છે. આવા શુભામીય જીવનમાંથી સ્ત્રીને મુક્ત કરવાના ઉપાયો આપણે યોજવા જોઈએ. ગૃહકાર્યની સુધારણા દ્વારા, જીવનના સુખ સાધનોની રૂઢિ દ્વારા અને મહેનતમજૂરી

બંધે સ્ત્રીની મુક્તિઓની શોધા દ્વારા આપણે આ પ્રશ્નનો નિકાલ લાવી શકીએ. બાલ-શિક્ષણની સંસ્થાઓના સ્થાપન દ્વારા આપણે સ્ત્રીઓને બાળઉછેરમાં મદદ આપી શકીએ. સ્ત્રીના જીવનને કચરી નાખે એવા બોમ્બ ત્રીસે પીડાતી સ્ત્રીનો જીવનમાર હળવો કરી શકવામાં કરતુરબા રમારક નિધિ પ્રજાની સારામાં સારી સેવા બજાવી શકશે.

વ્યક્તિ તરીકે સ્ત્રીને આપવા જોઈતા અધિકારોમાં આટલા અગત્યના મળ્યાથી શકાય. સમાજના અંત તરીકે સ્ત્રીનો સંબંધ ત્રણ સામાજિક સંસ્થાઓના સંબંધમાં મળ્યાથી શકાય: (૧) મિલકત, (૨) લગ્ન, (૩) કુટુંબ.

મિલકતની બાજતમાં મિલકત પ્રાપ્ત કરવા, મિલકતનો વારસો મેળવવા કે મિલકતનો વ્યય કરવા સ્ત્રી અને પુરુષને સરખો જ હક્ક હોવો જોઈએ, આ બાજતના આપણા હાલનો કાયદો સંતોષકારક નથી કારણ કે એમાં ઉપર દર્શાવેલાં સિદ્ધાન્તનો સમાવેશ થતો નથી. આ બાજતમાં હિન્દુઓને કાયદો (Hindu Law) બદલ જ અસંતોષકારક છે. એ કાયદો વિધવાની અમુક નક્કી કરેલી મિલકત સ્વીકારે છે અને પિતાની મિલકતમાં પુત્રના જેટલો પુત્રીનો અધિકાર સ્વીકારતો નથી. હાલની આ પરિસ્થિતિમાં હિન્દુ કાયદા સમિતિએ સૂચવેલાં હિન્દુઓના કાયદાનો ખરડો ઘણો સુધારો સૂચવે છે કારણ કે એ ખરડામાં સ્ત્રીનો મિલકત ઉપરનો સંપૂર્ણ હક્ક સ્વીકારાયો છે અને એને પિતાની મિલકતની હક્કદાર ગણવામાં આવી છે. આમાં હજી એટલી હેતુપ છે કે આ કાયદો પુત્રો અને પુત્રીઓ વચ્ચે બેદ પાડે છે. આ ખરડામાં સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત ઉપર પુત્રી તરીકે સ્ત્રીનો હક્ક સ્વીકારતો નથી અને પત્ની તરીકે સ્ત્રીને હક્ક અમુક નિયંત્રિત જ છે.

વારસાઈ હકના આ પ્રકારને અંગે

જૂનવાણી વૃત્તિના દિન્દુઓમાં ખૂબ ખળ-
ભળાટ જાયો છે. વાત એમ છે કે જો
કન્યાને સંયુક્ત કુટુંબમાં વારસાઈ હશે
પિતાની મિલકત આપવામાં આવે તો આ
બધી મિલકત જે ધંધામાં રોકવામાં આવે તો
સંયુક્ત મિલકતનું શું થાય એવી ભીતિ રાખ-
વામાં આવે છે. પણ આ ભીતિ યોગ્ય નથી.
આવી બાંધતોમાં પુત્રીની મિલકત કાં તો
નાણું આપીને ખરીદી લેવામાં આવે અથવા
તો તેને તેના ભાગની ભાગેપડતી ઉપજ
આપવામાં આવે.

મુસલમાનોમાં અને પારસીઓમાં સ્ત્રીઓને
પોતાની મિલકત ઉપર સંપૂર્ણ અધિકાર
હોય છે. પણ એઓમાં પણ પુત્ર અને
પુત્રીના હકમાં ભેદ મણુવામાં આવે છે. આ
બંધિતમાં દિંદી વારસાઈ હકનો કાયદો
આપણા આદર્શની ધણી જ નહીં આવે છે
કારણ કે એમાં પુત્રો અને પુત્રીઓના હક
સરખો મેલુવામાં આવ્યો છે.

આથી વધારે મહત્વનો પ્રશ્ન તો પરિશિત
હવેનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન છે તે બાબતને
છે. આપણા દેશમાં સત્તની પ્રથા અધ્યાત્મિકને
પ્રાપ્ત થઈ છે; અને છતાં કેટલાય સંસ્કારોથી
એ પ્રથા એવી ને એવી જ પતિત દશામાં
ચાલી જ આવે છે. એ પ્રથાને અમે તો
ધર્મમાંથી કહે કે કરાર કદો પણ એટલું તો
ગોઠાકસ જ છે કે જે સરકારથી રીકારાગેહું
કરી અને પુરુષનું કાયદેસર જોડાણ છે. અને
એ દષ્ટિએ, સરકારની દષ્ટિએ તો એ એક
કરાર જ છે. સત્તના બિન્ન બિન્ન પ્રકારોની
ચંચીમાં આપણે નહીં ઉતરીએ-મૂખીઓ
ભણે એની ચંચીઓ કયાં કરે-મુદ્દાનો વાત
એ છે કે જો સ્ત્રી અને પુરુષનું જોડાણ થાય
તો કઈ શરતોએ હોઈ શકે. દિંદુઓના અને
મુસલમાનોના કાયદાઓ મુજબ આ શરતો
ખુબ જ સત્તનેગારક છે અને એથી કરીને

સ્ત્રીનું સામાજિક હવેન અત્યંત દુઃખમય-
નરકાગાર સમુપની ગયું છે. આથી પરણવા
કેમ્હનાર સ્ત્રીઓનું દિલ સચવાય એવા
પ્રકારનો શરતો ઘડવાની જરૂર છે અને તે
શરતો આ પ્રમાણે હોઈ શકે :-

(૧) લગ્ન સમયે પરણવા કેમ્હનારનાં
પતિ કે પત્ની લગ્ન વખતે હવેનતં હોય નહીં.
દિંદુઓના તેમ જ મુસલમાનોના કાયદામાં
એક કરતાં વધુ પત્ની હોવાનું કાયદેસર
મણાયું છે, અને હમણાંકમણાં શિક્ષિત
સ્ત્રીપુરુષોએ આનો ખૂબ લાભ લેવાયો છે,
દિંદુઓના કાયદાના ખરડામાં તો એક જ
પત્ની હોવાનું કાયદેસર મણ્યું છે અને આ
યોગ્ય જ છે.

(૨) લગ્ન પહેલાં સ્ત્રી અને પુરુષ
બન્નેની લગ્ન માટેની સંમતિ હોવી જોઈએ.

(૨) કન્યાની ઉંમર સોળ વર્ષની અંદ-
રની હોય અને પુત્રની ઉંમર એકવીસ વર્ષ
અંદરની હોય તો લગ્ન ન થવું જોઈએ.
હાલનો બાળલગ્નનિષેધક કાયદો મટું ઉપયોગી
નીવડી થકયો નથી, કારણ કે તેનું સિદ્ધ કરવા
માટે એમાં મહત્વના ફેરફારો કરવાની
આવશ્યકતા છે. લગ્નના કાયદામાં જ લગ્નની
ઉંમર નિયત થવી જોઈએ, જ્યાં નિયત
થયેલી મુદતની અંદરનાં લગ્નો ગેરકાયદેસર
મણી શકાય.

(૪) નાત કે જાતિને કારણે કોઈ પણ
લગ્ન થવું અટકવું જોઈએ નહીં. અત્યારના
દિન્દુ કાયદા મુજબ, પ્રતિજ્ઞામ વધુન્ટર
સાતિય લગ્નો કરવાની મના કરવામાં આવી
છે; પણ દિંદુ લગ્નના ખરડામાં આ બંધન
રદ કરવાની બલામણુ કરવામાં આવી છે
અને તે બરાબર છે. પણ પોતાના ધર્મનો
સ્વામ કયાં સિવાય આંતરજાતીય લગ્ન થઈ
શકે એવી સગવડ રાખ કાયદો આપતો નથી-
કારણ કે દિન્દુની જાતિઓના પિત્રાગો

ધર્મના આધાર ઉપર રચાયેલ છે. બિન્ન બિન્ન જાતોના બિન્ન બિન્ન કાયદાઓ ઉપરાંત જેઓ આંતરજાતીય લગ્નોમાં માનતા હોય તેઓને માટે એક આંતરજાતીય કાયદો પણ હોવો જોઈએ. ૧૮૭૩ ના લગ્ન સંબંધીના ખાસ કાયદામાંથી આંતરજાતીય લગ્ન કરતી વખતે લગ્ન કરનારે પોતાનો ધર્મ તજવો જોઈએ એ કલમ ને ૨૬ કરવામાં આવે તો એ કાયદો સામાન્ય કાયદા તરીકે ચાલી શકે. હું આશા રાખું છું કે નવી સંવિધાના આશ્રયમાં આ પ્રશ્ન હાથ ઉપર લેવામાં આવશે અને આટલો બાધ દૂર કરવામાં આવશે; અને છેવટે

(૫) લગ્નસંબંધીયો જોડાયેલી બેમાંથી ગમે તે વ્યક્તિ અમુક કારણોસર લગ્ન રદ કરી શકે જેવા કે-કરતા, એકબીજાને તથા દેવું, અસાધ્ય રોગ થવો અથવા જાતીય નમજાઈ આના વિષે વિવેચનની જરૂર નથી. હિન્દુ કાયદો સુધારણા સમિતિને પણ આ કલમની અમલ જણાઈ છે અને પોતાના ખરડામાં આ કલમને સામેલ કરી છે.

છેલ્લે, આપણે કુટુંબમાં સ્ત્રીનું સ્થાન કેવું હોવું જોઈએ, એ પ્રશ્ન પર આવીએ. કુટુંબ એટલે સંયુક્ત કુટુંબ વિશે મારે કહેવું નથી. એ પ્રથા તો બહુ જૂની યર્મગર્મ આપણી નવી યોજનામાં એને સ્થાન નથી. કુટુંબ એટલે પતિ, પત્ની અને બાળકો. અભારના વિચાર પ્રમાણે પતિ કુટુંબમાં મુખ્ય મથાપ છે અને પત્ની અને બાળકોને એ પોતાની મિલકત માને છે. કુટુંબના વડીલ તરીકેની જૂની પ્રથા પ્રમાણે આ પ્રથા સ્થપાયેલી છે; જેમાં સ્ત્રીને પુરુષ કરતાં દલગી મણુવામાં આવી છે. બ્રિટીશ દિન્દોના વાલી-પણીના કાયદો (Guardianship Act) જુલો. એમાં સંતાનને વાલી પિતા મથાપ છે; અને પિતા ખીજા કાંઈ વાલીને ન નીમે તો માતા વાલી થઈ શકે આ બતાવી

આપે છે કે પિતા ધારે તો માતા કે જે સંતાનની કુદરતી રીતે જ વાલી છે તેનો વાલીપણીનો હક રદ કરી શકે છે ન્યારે પિતા ગમે તેવો લાયકાર વિનાનો હોય અને સંતાનની કાળજી લઈ શકે તેમ ન હોય તો પણ માતા તેને કશું જ કરી શકે નહીં. કુટુંબ તો એક સહકારી સંસ્થા છે જેમાં બધા સભ્યોનો સરખો હક્ક હોવો જોઈએ. પિતા અને માતા બન્ને બાળકોના સરખા વાલી છે; અને આ બાબતમાં જો વાંધો પડે અને વાલી તરીકે માતા કે પિતા એમાંથી કોણ વધારે લાયક છે એ નક્કી કરવાનો પ્રસંગ આવે તો ચારિત્ર્ય, પાલન કરવાની શક્તિ વગેરે ધ્યાનમાં લઈને અદાલત બેમાંથી એકને વાલી નીમી શકે.

પોતાના કુટુંબનું નિયમન કરવાની સત્તા સ્ત્રીને હોવી જોઈએ. બાળકોની ઉત્પત્તિની વ્યથાનો ભાર તેમજ તેમનું લાલનપાલન કરીને તેમના સંસ્કારો ધરવાનું કાર્ય સ્ત્રીનું છે. આટલા માટે પોતાનું કુટુંબ કેટલું હોવું જોઈએ એ નક્કી કરવાનો હક પણ સ્ત્રીનો જ છે. સ્ત્રીને પોતાને પોતાના આ હકનું જાનું હોવું જોઈએ અને પોતાના કુટુંબના તેમ જ પોતાના દેશના ભલાની ખાતર આ હકનો ઉપયોગ કરતાં એણે શીખવું જોઈએ. હિન્દી વસ્તી વધી ગઈ છે અને જીવનમાં સાધનો થોડાં હોવા છતાં એ વસ્તી હજી વધતી જતી છે. વધતી જતી આ વસ્તીનું નિયમન કરવા માટે જો આપણે કંઈ નહીં કરોએ તો મરીબાઈ, જૂનમરો અને એવા બીજા અનેક અનિષ્ટોનો ભોગ થવાનો આપણો વખત આવશે જ. આપણને આ ઝડૂમતા બચવું જાન હોવું જોઈએ અને આપણા હાથમાં જે ઉપાયો હોય તે ચોળને અને ટાળવા માટે બનતું કરવું જોઈએ.

આપણે માત્ર દેશ માગીને જ પેસી.

રહેવાનું નથી. શ્રી એક વ્યક્તિ છે એટલું જ નહીં; એ સમાજનું અંગ પણ છે. શ્રીએ માત્ર ખામને બેસી રહેવાનું તો નથી જ; સમાજના કષ્ટાણને અર્થે એણે પોતાનાથી બનવું કરવાનું છે. સંભવ છે કે રાષ્ટ્રની પુનર્કલ્પનાના કાર્યમાં કેળવણીનાં અને તંત્રસ્ત્રીનાં ક્ષેત્રમાં આપણી મદદની જરૂર પડશે. હું ઇચ્છું છું કે આપણી સંસ્થાની શાખાઓ પોતપોતાના વિભાગોમાં શિક્ષકો તરીકે તેમ જ નસી તરીકે કામ કરી શકે એવી શ્રીઓની માઠી તૈયાર કરવા માટે એમની પાસેથી કંઈ મહત્ત્વ કામ કરાવવાનું નથી પણ આપણો દેશ જે યોગ્ય પંચાર આપી શકે તે પમાર લઇને કરવાનું છે. મામડાંમાં કામ કરી શકે એવી શ્રીઓને કેળવણી આપવાનું કાર્ય પણ આપણી જુદી જુદી શાખાઓએ ઉપાદી શેરાવું છે. આપણે ત્યાં નસી પ્રમાણમાં ઓછી છે; કારણ કે આપણે ત્યાં શ્રીઓને આ કાર્ય પ્રત્યે અણુમતો છે. ડૉ. જી. બી. માન્ડેના પોતાના પુસ્તક "હિંદમાં તંત્રસ્ત્રી" (Health in India) જથ્થાઆ મુજબ આપણે ત્યાં માત્ર પીસ્તાગાસો નસી છે. લગભગ લીધે કદાચ આ સંખ્યામાં વધારો થમને આખ્યા છે તેનાથી બમણી થઈ હોય એ શક્ય છે. પણ ડૉ. લેઝરસના કથન મુજબ આપણે તો એક સામ નસીની જરૂર છે. આપણી પરિષદ એ પણ નેતુ નોંધએ કે વધુ ને વધુ શ્રીઓ નસી તરીકે તાલોમ લેવા શેરાય.

અને તેટલા કુટુંબમાં ખરડાની વિમતો આપવાનો જે બાલ કુળો છે. હું ઇચ્છું છું કે આ પરિષદની પ્રત્યેક શ્રી સમાસદ આ ખરડાને અવ્યાસ કરે, એનું રક્ષક સમજે અને એ પાર પાડવા પોતાનાથી બનવું બધું જ કરે. માત્ર માર માર વાનાં આપીને

પરિષદના બેથો વિસરો જાય એવા સમાસદો વધારવાથી કશો જ અર્થ સરવાતો નથી. જે શ્રી સમાસદ આ પરિષદમાં જોડાય તેણે આ ખરડાને સમજવો જોઈએ. અને એ પાર પાડવા માટે પોતાનાથી બનવું કરવું જોઈએ. આપણા કાર્યની આ યોજના છે. મને ખબર છે કે કેટલીક શાખાઓ ઘણું કામ કરે છે. તેઓને હું ધન્યવાદ આપું છું. પણ સાથે સાથે તેઓના લક્ષમાં લાવવા માંથું છું કે આ ખરડામાંનાં મૂક્તત્વો-તાર્ત્વિક સિદ્ધાન્તો તેઓ વિસરી ન જાય. આ ખરડાના સિદ્ધાન્તોદારા જ તેમણે પોતાની કાર્યસિદ્ધિનું મુખ્યાંકન કરવું જોઈએ. એ ખરડું છે કે કેટલાક તાર્કાલિક પ્રશ્નો પર આપણે ધ્યાન આપવું પડે છે, પણ પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં આપણે એ તો ન જ વિસરવું જોઈએ કે આપણું બેથ શ્રીસ્વાતંત્ર્યનું છે અને તે દારા દેશસ્વાતંત્ર્યનું છે, મારા એ દૃઢ અભિપ્રાય છે કે શ્રીસ્વાતંત્ર્ય દારા જ આપણે આપણા દેશનું નવન સર્જન કરવામાં અને એનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરાવવામાં મદદરૂપ થઈ રાણીશું. આથી હું ઇચ્છું છું કે આ દેશની પ્રત્યેક શ્રી-મહા-રાણી હોય કે મજૂરણ હોય-આ સમજે અને આપણા આ સામુદાયિક કાર્યમાં મદદ કરે. તો ચાલો આપણે નાત, જાત કે રાજકીય બેદાને લેમળા મૂકીને બધી જ શ્રીઓ આ પરીસિદ્ધ કરતા મારે કાર્યકુળ બનીએ.

મિત્રો, મે તમારો મળો સમય લીધો છે, જે માટે શુભા માફ છું. આપણા દેશના અવિષ્કારમાં હું ખૂબ જ રસ લઉં છું અને હું માનું છું કે એના સર્જનમાં શ્રીઓ દિસેા મહત્ત્વનો છે. જેઓ આ સત્યની અવગણના કરે છે અથવા તો એમ માને છે કે શ્રીની મદદ વિના દેશનો પુનરુદ્ધાર શક્ય છે તેઓને દેશનો પુનરુદ્ધાર શું તેની જ ખબર નથી, મારી મદદ ઇચ્છા તો એ જ છે કે શ્રીને દરે શું કરવાનું છે તે આ પરિષદ સમજે અને એને માટે શ્રીઓને તૈયાર કરે.

વિજયાલક્ષ્મી પંડિત

★ સુખ-વૈલવમાં જે ઉછરી છે-પ્રશ્નિમની ફેળવણી લીધી છે-છતાં દેશને ખાતર સંકટો વેઠવા હરહંમેશ તૈયાર રહેતી ભારતની એક સન્નારીનો પરિચય.

જે સમયે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદ, પ્રતિષ્ઠિત લોકનેતાઓને કારાગરમાં પુરી દેહ ભારતીય રાષ્ટ્રવાદ અને હિન્દ વિષે મનમાની રીતે ગંદો પ્રચાર કરી જમતની નજરે હલકું પાડવાના કૃત્તિત પ્રયત્નોમાં મદમરત બનેલા હતા, ત્યારે એક માત્ર શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિતની એક જ વાણીને જગત-ભારતના સાચા નાદ તરીકે પીછા-નવું હતું, અને હિન્દની વિશ્વ ઉભો કરવામાં આવેલા બૌદ્ધી પ્રચારકોના અસત્યોને વિદેશમાં સાચો પડકાર દેનારી એ એક જ માત્ર-વીરંગના હતી. ભારતીય રાષ્ટ્રવાદ કેવો છે, સ્વાતંત્ર્યનો સંઘર્ષ હિન્દમાં કેવો તીવ્ર છે, તેનો સાચો ચિતાર તેમણે જગતને આપ્યો છે.

ત્યારે રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામની સાચા-લોક મહાસબાની કારાગારી સમિતિ લોખંડના સળાયા પાછળ ધોલાઇ ગઇ હતી, ત્યારે સ્વાસ્થ્યના એક માત્ર કારણે સજાને વિજયાલક્ષ્મીને મુક્ત કરવાની ફરજ પડી, અને અમેરિકા જવા દેવાની પરવાનગી પણ આપવી પડી.

અમેરિકામાં વિજયાલક્ષ્મી પંડિતે પગ મુકતાંની સાથે, અમેરિકામાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદીઓના ચોળનાંપૂંછું ગંદા પ્રચાર સામે એકલે હાથે ઝડપમાંની જવાબદારી તેમના શરીરે આવી પડી. અને એ ફરજ પૂર્ણ રીતે તેઓ પાર પાડી શક્યાં, તે માટે ભારત તેમનું મણી રહેલો.

શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત આ અઠવાડીયામાં જ હિન્દમાં આવી પહોંચશે. ભારતીય જનતા તેમનું અપુર્વ સ્વાગત કરવા વ્યવસ્થા અનુભવે છે.

ભારતનાં આ સ્ત્રી-રત્નને જન્મ દેનાર પરિવાર, ભારતની રાષ્ટ્રીયતા અને સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધના ઇતિહાસમાં આગેવાન મણાવું નહીં કેટલું છે.

સ્વ. ત્યાગવીર પં. મોતીલાલ નહેરુ જેના પિતાશ્રી છે. ભારતી માતૃત્વની આદર્શ મુર્તિ-સ્વરૂપ, સ્વરૂપરાણી જેની માતા છે, ભારતી યુવાનોના હૃદયસંપ્રાપ્ત જવાહરલાલ જેના વડીલ બંધુ છે, અને સ્વર્ગીય શ્રી. રણજીતસીતારામ પંડિત જેવા વિદ્વાન કર્મશીલ અને પ્રેમી પુરુષ જેના પતિ છે, એવી બાળ્યશાળી વીર નારીના સંસ્કાર માટે, શિક્ષા અને શુદ્ધિ માટે, કહેવાનું જ શું હોય!

શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મીનો જન્મ ૧૯૦૦ ની સાલમાં થયો. તે સમયે પંડિત જવાહરલાલની ઉંમર ફક્ત દસ વર્ષની હતી. પંડિતશ્રીએ પોતાની આત્મકથામાં ઉલ્લેખ કર્યો છે, કે મારે બાપ કે બહેન ન હતી, તેથી મારું મન બચપણમાં ખુબજ ઉદ્વિગ્ન રહેતું હતું. ત્યારે જવાહરલાલજીને સમાચાર મળ્યા કે તેઓ એક બહેન મેળવવા બાંચણાળી બન્યા છે ત્યારે તેમના હૃદયનો પાર રહ્યો ન હતો. સમાચાર આપનાર ડોક્ટર મરફ્ટીમાં જ જવાહરલાલને જણાવ્યું કે તને એક બહેન મળી છે, તેથી તું સદાન

જાગ્યશાળી છે, કેમકે એ તારા પિતાની મીઠક-
તની માગીદાર નહિ બને !” ડોક્ટરની આ
વક્ત સાંભળી પંડિતજીને ક્યું જ લાગી
આવ્યું. તેમની નાની વય છતાં ડોક્ટરને પડ-
કાથી કે “ તમે શું મને નીચ જુલિતો માની
થેલા છો ?” અને ડોક્ટર સરમીઠા બની
ત્યાંથી ચાલી ગયો. બાલ્યકાળથી વિજ્ઞા-
સદશ્મીને બહુ પ્રેમનો વારસ મળ્યો હતો.

જ્યારથી શ્રીમતી પંડિતે સંસારમાં નજર
ઉપાડી ત્યારથી પ્રગતિ, ઉત્થાન, આદર્શસંધર્ષ
વગેરેનું વાતાવરણ તેના જીવનની આસપાસ
ફરી વળેલું જ હતું. પિતાશ્રી મોતીલાલજી
નેહરૂ રાષ્ટ્રના તે સમયના કાર્યધારીમાં અમ-
ભવ્ય હતા. તેઓ આધુનિક યુગની પ્રતિ-
મૂર્તિરૂપ હતા. આત્મમીરવ અને રાષ્ટ્રપ્રી-
ત્વ દ્વિગેશ તેમના વ્યક્તિત્વમાંથી રવિકિર-
ણોની જેમ પ્રકટતાં.

જ્યારે વિજ્ઞાસદશ્મીની ઉંમર કેવળ પાંચ
વર્ષની હતી, ત્યારે તેમને વિદેશયાત્રાનો
અવસર પ્રાપ્ત થયો હતો. સારાયે યુરોપમાં
તેમણે ભ્રમણ કર્યું હતું. શિક્ષણ પણ તેમને
વિદેશી શિક્ષકોદ્વારા મળ્યું હતું. પરિવારની
યશસ્વી રાજનૈતિક પરંપરા અને તેને અનુ-
કૂળ સાલન-પાલન અને શિક્ષા મળતાં તેઓ
પણ ભારતની નવમજૂતિમાં પોતાનો સુર
પુરવા લાગ્યા અને પરિણામે તેમણે મહત્વ-
પૂર્ણ ઓરવ ગેળવી સીધું.

મહાન તેજસ્વી માતા, પિતા, વડીલ
બહુના તેજની આડમાં વિજ્ઞાસદશ્મીનું તેજ
છુપાયું હતું. પરિણામે એકવીસ વર્ષની
ઉંમર સુધી તેઓ ઠાઠ પ્રકારમાં આવી
રાખ્યાં ન હતાં, તેમ ઠાઠ વિશેષ ઉત્તેજ-
નીય પ્રસંગ પણ બંધો ન હતો. સંજ્ઞાન્ત
પરિવારમાં સુખ અને સમૃદ્ધિમાં રાયતી
એક કમ્પ સિવાય તેની મહત્તા વિશેષ ન હતી.

૧૯૨૨ માં ૨૧ વર્ષની ઉંમરે તેમનાં
સમ રાજકોટના વતની વિદ્વાન પંડિત

રણજીત રીતારામ સાથે થયાં. લગ્ન થયા
બાદ શ્રીયુત રણજીત પંડિત અલાહાબાદમાં
જ રહેતા હતા. સંયુક્ત પ્રાંતની મહાસભા
કચેરીમાં તેઓ મંત્રી તરીકે કામ કરતા
હતા. પંડિતજી બેરીસ્ટર હતા. પણ વકી-
લાંત કરતા ન હતા. ધુરંધર વિદ્વાન હતા,
અને સંસ્કૃત મથોનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર
પણ કરતા હતા. જેમાં ‘ રાજતરંગિણી’નો
અનુવાદ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. તેઓ હીંદી-
ના અમમણ્ય લેખક હતા.

૧૯૪૨ ના એપ્રિલ આદિહનમાં તેઓ
જેલમાં ગિમાર પડ્યા, અને કેદની પરિસ્થિ-
તિમાં ઉચિત ‘ સારવારનો પ્રયત્ન ન થઇ
સકવાના પરિણામે તેમનું અવસાન થયું.
શ્રીમતી વિજ્ઞાસદશ્મી પંડિતનું સૌભાગ્ય-
સિંદુર આમ એકાએક શુંસાઇ ગયું. શ્રીમતી
પંડિતનું દામ્પત્ય જીવન આદર્શભવ્ય હતું.
સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિમાં અને વ્યક્તિમત વિકાસમાં
તેઓ એકબેકના પરસ્પર સહાયક બનતાં
હતાં, પણ પ્રશ્નને એ જીગલ બેરીનો સદ-
કાર ન રચ્યો.

શ્રીમતી પંડિતના ધરના તેમજ સાર્વ-
જનિક બંને જીવનથી જેઓ પરિચિત છે,
તેઓ જાણે છે, કે એમનું એક પણ કાર્ય
બાધક નીવડ્યું નથી. પતિની ઉચિત સુસુખા,
બાળકોના સાલન પાલનની જવાબદારી
તેઓએ પુરી કરી હતી.

૧૯૩૦ તથા ૧૯૩૨ માં તેમને બે વાર
જેલમાં જવું પડ્યું હતું. નેહરૂપરિવારની
જેલયાત્રા અપૂર્વ ત્યાગથી ભરી પડી છે,
સ્વ. માતા સ્વરૂપરાણીએ પણ પોલીસની
લાડીનો માર ખાધો છે તે પરિણામે તેમના
માથામાં ધા પડ્યો હતો. ૧૯૩૦ થી શ્રીમ-
તી વિજ્ઞાસદશ્મીએ રાજનૈતિક ક્ષેત્રમાં ભાગ
લેવાનું શરૂ કર્યું હતું.

અહાબાદના ‘અખ્યુલ્ક’ પત્રના મહિત્તા-
વિભાગની સંપાદિકા તરીકે પણ તેઓ કામ

કરતાં હતાં. સને ૧૯૪૭ માં પ્રાંતીય ધારા-સભાની એક બેઠક માટે તેમની વરણી થઈ હતી. સ્વાસ્થ્ય અને સ્થાનિક શાસન વિભાગનાં મંત્રીપદે આવનાર તેઓ પહેલાં જ એ સમ્યક્ હતાં. શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિ-તે જે ધૈર્ય, કુશળતા, કાર્યદક્ષતા અને અસાધારણ જીવિતતાથી પોતાની દુરગ્ગે અદા કરી છે, તે જનતાથી અજાણ્ય નથી. એઓ પણ મંત્રીપદની જવાબદારી પુરી કરી શકે છે, એની તેમણે જનતાને પ્રતિતી આપી છે ને બીજી બહેનોં માટે પ્રોત્સાહનનો મામું ખુલ્લો કરી દીધા છે. આ સમયે તેમણે નારી-જીવનની-જે સેવા ખજાણી છે તે અ-પૂર્વ છે. રાષ્ટ્રના એક કમળોર અંબને તેમણે આ રીતે દર્શવુદ્ધ આપ્યું છે.

૯ મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ માં ન્યારે દેશ-ના સર્વ પ્રતિષ્ઠિત નેતાઓને સરકારે જેલમાં પુરી દીધા, ત્યારે તેમને પણ ત્રીજી વાર કારામારવાસી બનવું પડ્યું હતું. પણ ઉપર જણાવી ગયા મુજબ સ્વાસ્થ્ય ઠીક ના હોવાના કારણે તેમને મુક્ત કરી દેવામાં આવ્યાં ને તેમને અમેરિકા જવાની પણ પરવાનગી આપવામાં આવી. સરકારે મહા-સભાના સર્વ નેતાઓને ગીરફતાર ક્યો અને તેથી જનતા અત્યંત, ઉત્તેજિત બની હતી, તેના પર નિયંત્રણ મેળવું પણ રહ્યું નહિ, તેથી તેમની ઉત્તેજના વધી પડી, અને ઠેરઠેર ક્રાંતિની આગ સળગી ઉઠી. સરકારે જનતા પર મનમાન્યા અત્યાચાર આદરવા શરૂ ક્યો. અને અમાનુષિક દમનનો સંઘર્ષ જનતાને સરકાર વચ્ચે ચાલુ જ રહ્યો, ભારત પ્રતિ દમદમી દાખવનારા સર્વ દેશોની જનતામાં, ભારત દાસીજનમું પોષક અને સદાચક્ર છે. એવો મંદો પ્રચાર, બાકુતી માણસો દ્વારા સરકારે શરૂ ક્યો. સરકારે આ મોજનાપુર્ણ મંદો અને જુકો પ્રચાર જોરજોરથી ચેરી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરતો દેતો.

શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મીએ એકમે દાયે સરકારી બાકુતી માણસોના આ જુકા પ્રચારને પ્રખર રીતે પડકાર્યો અને બાકુતી પ્રચારકોનાં દુષિપાર હેઠાં પાડી દીધાં. સનદાન્તી-રંગ આંતરરાષ્ટ્રીય પરીષદમાં ભારતના પ્રતિનિધી તરીકે સર ગુન અને મુદલીઅર જેવી વ્યક્તિઓ ત્યાં પહોંચી હતી, તેમના કથન કરતાં આંતરરાષ્ટ્રીય જનતાએ શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મીની વાતને વધુ સત્ય માની હતી.

શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મીએ કુશળતા અને અસાધારણ કાર્યદક્ષતાથી સરકારના મિથ્યા પ્રચારને સત્યો પડકાર આપ્યો, ભારતના સ્વાતંત્ર્યસંપ્રાપ્તિના સંઘર્ષની સાચી રૂપરેખા, વાસ્તવિક રીતે આંતરરાષ્ટ્રીય જનતા સમક્ષ સચોટ રુપમાં દોરી બતાવી એનો પ્રભાવ ફક્ત મંત્રી મોમેટોશવ પર પડ્યો, ને આંતર-રાષ્ટ્રીય પરિષદના ખુલ્લા અધિવેશનમાં તેમણે જાહેર ક્યું કે 'આપણી સનમુખ જે કહેવાતા ભારતના પ્રતિનિધીઓ છે, તે સ્વતંત્ર નથી. સ્વતંત્ર ભારતનો અવાજ તો હવે પછી આપણને સાંભળવા મળશે.' આ જાહેરાતને બ્રિટિશ પ્રતિનિધીઓ સિવાય અન્ય રાષ્ટ્રના પ્રતિનિધીઓએ તાળીઓના ગડગડાટ સાથે વધાવી લીધી હતી. શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિતના પ્રચારકાર્યનો આ અનેરો વિજય હતો. ભારતની આત્મહોના સ્વરૂપની ખરે-ખરી ઝાંખી જનતા સમક્ષ દાખવનાર, એ જ વીરોએના શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી હતી.

ગુણગ્રીના દિવસોમાં જ શ્રીમતી વિજયા-લક્ષ્મી હોદમાં આવી પહોંચશે. પ્રાંતીય ધારા-સભાની આઝાદી મુદ્દણીમાં તેમણે ઉમેદ-વારી નોંધાવી છે. શ્રીમતી પંડિતમાં અદ્યતન આકર્ષણ છે. કુશળ વક્તા અને ભેખિકા તરીકે પણ તેઓ આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવે છે. રાજનૈતિક નેતૃત્વની અસાધારણ ક્ષમતા પણ તેમનામાં છે, એ તેમના અમેરિકાના કાર્ય સાગીત કરી પણ આપ્યું છે.

કે-૨૮-ન-લ-લક્ષ્મી

પરિચયકાર : શ્રી. હુપ્પેશય જેઠાલાલ સંઘવી

હિન્દના ઉગ્ગ્રવક્ત્ર ઇતિહાસમાં ધણી જે રાજપૂત નારીઓની શૌર્યકથાઓ સુવર્ણના આકારોએ લખાઈ છે. રાણી કુઓ-વતી, પદ્મીની, રાણકદેવી એ બધી મધ્યયુગની વીરાંગનાઓ પછી છેલ્લે છેલ્લે મધ્યભારતના ઝાંસી સંસ્થાનની મહારાષ્ટ્રીય વીર શૌર્યમયિ લક્ષ્મીબાઈ આપણા ઇતિહાસમાં નિજના સ્વાતંત્રપ્રાપ્તિના યુદ્ધમાં રમણીય વીરતા દાખવી ઠીક ઠીક પાના રોઢી મધ છે. આ પછી ખરેખર અને મૃત્યુથી નિઃસ્વર્ગની સશસ્ત્ર યુદ્ધ લડનાર એક અતિ નોંધપાત્ર નારીએ હિન્દના નારીત્વનું અતિ ઉચ્ચ દર્શન કરાવ્યું. વીસમી સદીમાં અને તેમ પાશ્ચિમાત્ય પ્રગ્મના તાબાના પ્રદેશમાં આવી નારીઓ ધણી એટલી મળે છે. તેમાં જે સર્વ પ્રકારની ચિરંતન લડત લડનારી સેનાપતિની તો કદાચ આ એક જ હશે ! ઝાંસીની રાણી સ્વ. લક્ષ્મીબાઈની મુર્તિને નજર સામે રાખીને અને હિન્દુસ્તાનના લાડીલા વીર સુભાષચંદ્ર બોઝ બાણુની દોરવણી હેઠળ આ નારીએ રચેલી સ્વતંત્ર ભારત સરકારની “ ઝાંસીકો રાંતી રેછમેન્ટે ” હિન્દની આઝાદી માટે મૃત્યુ અને સફળ-નિષ્ફળ પ્રયત્ન કયો હતો. નામ વચ્ચે અદ્ભુત રીતે સામ્ય ધરાવતી આ દક્ષિણ ભારતની મહિલાએ ખરેખર જૂતકાળના ઇતિહાસ પ્રમાણે-રાણી લક્ષ્મી-બાઈની માફક ચલેા ઝાંસ્યા તે એક વિશ્વકોણ જેગણુજેમ અણ્યા ! સાથે જ ‘ History repeat itself ’ની વાતને તેણે સાચીત કરી પંતાવો.

મદ્રાસની આ ક્ષાત્ર તેજસ્વી રમણીય

અને ઝાંસીની એ સ્વાતંત્ર્ય લક્ષ્મી રાણી લક્ષ્મીબાઈ સાથેનું સામ્ય નામમાં તો છે પણ રૂપમાં અને ગુણમાં પણ છે. બંને સ્વરૂપવાન હતાં અને વીર હતાં, રાણીને ખાતર બંનેએ આઝાદી જંગમાં દક્ષિણે લડતે બિટીચરો સાથે યાદોમ પ્રપલાબ્ધ હતાં. હિન્દની એ વીરપુત્રીઓ આજે સર્વ સ્વતંત્ર્ય પ્રેમીઓથી પૂજ્ય છે. મહારાષ્ટ્રમાં ઝાંસીની રાણી સ્વ લક્ષ્મીબાઈના પોંવાડા (કુદા જેવા ગીતો) ઠેર ઠેર અણુપતિ ઉત્સવને અથવા બીજે પ્રસંગે ગવાય છે. ‘ આના ગુણુમાન સમસ્ત આયોગતમાં ગવાય છે. ’

ક્રિષ્ન લક્ષ્મીને જન્મ ઇ. સ. ૧૮૧૩માં થયોતો. શ્રીમંત માતાપિતાને ઘેર તે જન્મ પામી હતી. તેનું સૌંદર્ય અદ્ભુત છે. નાનપણથી જ તેનામાં સાદસગ્રિય-સ્વભાવનું મિશ્રણ થયું હતું હતું, અને તેને થોડા મામ મળતા, તેને સંસ્કાર અને શિક્ષણ પ્રાપ્ત થતાં તેની શક્તિઓએ તેને જાતના સુવ્યવસ્થી અને સંમંદિત નારી લક્ષ્મીની રચના કરવાની કામગીરી બક્ષી. સારા થ છવનની રંગદર્શી (Romantic) કારીકોદી ધરાવતી મદ્રાસ પ્રાંતની આ યુવતીને રાજાના શિક્ષણમાં પણ અપૂર્વ સફળતા મળતી હતી. તેનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં મદ્રાસના એક જાણીતા બેરીસ્ટરે ત્યાં થયો હતો. બાલ્યવયમાં જ તેના પિતા તેને છોડીને સ્વર્ગમ્મન કરી ગયા હતા. તેમના પિતાની અટક સ્વામીનાથન હતી અને માતાનું નામ શ્રીમતિ અમ્મું હતું. તેમના પિતા શ્રીમંત હોવા ઉપરાંત તેમને મદ્રાસમાં આધિ-

શા મકાન છે. સ્વામીનાથન કુટુંબ સંસ્કારોતાના વાનાવરણથી ઓપતું હોવાથી તેમનાં ઘરમાં કળાકારો, કાવ્યકારો, ચિત્રકારો અને સંગીતકારોનો સુમેળ સધાતો. વંણી તેમનાં પિતાના આગળ પડતા વિચારના હતા તેથી કુમારી લક્ષ્મીને સર્વ પ્રકારની છૂટ મળે તેમાં નવાઈ ન હતી, દર રવિવારે તેમના મકાનમાં ટેનીસની રમત રમાતી જ હતી.

૪. સ. ૧૯૩૭ માં કુમારી લક્ષ્મીએ મદ્રાસ કોલેજની ડોક્ટરી પરીક્ષા પસાર કરી. તેણે કાકતરી પ્રેક્ટીસ સર કરેલી છતાં પણ ધનંતર પ્રવૃત્તિઓ તો ચાલુ જ હતી. તેને મોટર ચલાવવી ધણી ગમે છે; એ એનો પ્રિય શોખ છે. એને દરેક વિષયમાં રસ છે- પછી બંધે ગમે તેવા આધ્યાત્મિક કે દ્વિસ્તુ-શીનો વિષય હોય યા નૃસની વાત હોય !

તેને પ્રવાસ કરવાનો પણ શોખ છે. એકવાર તે પ્રવાસ કરતી હતી ત્યારે એક પ્રસંગ જાની ગયો તેમાં તેની પ્રતિભાનો પડયો પડ્યો હતો. ધર્મ પ્રચારક જનીને ફરતાં એક બાઇ ગાડીના પરેલા વર્ગમાં બેઠેલા; તેમને જોઇને તેણે ટોકાર કરેલો: " તમે શા માટે પ્રથમ વર્ગમાં મુસાફરી કરીને જનતાથી અળખા રહો છો ? તમારે તો જનતાના સંપર્કમાં રહેવું જ જોઈએ. " ' કાર્ય કરવું' તો ખરા દીલથી કરવું ' એવા ભાવાર્થવાળી આ ટોકારનો અર્થ' જેલા ધર્મપ્રચારક અંધુ સમગ્ર મહેલા અને તેમણે ત્યાંથી ખસી જવાનો મરજી બતાવેલી.

મોટર ચલાવવાનો તે એટલી શોખીન છે કે અનેકવાર અડપથી મોટર ચલાવતાં તેને પોલીસોએ રોકી છે. એક વાર તો તેની મોટર ઉધી થઇ મથેલી પણ વીરહદયા આ રમણીના મન પર તેની જરા પણ અસર થઇ ન હતી. તે પછી તો તેણે ટેનીસનો રમત રમી હતી અને તે પણ સાંતિપૂર્વક ! !

મદ્રાસની મેડીકલ કોલેજમાં તે શિક્ષણ લેતી હતી ત્યારે એક વાર ઇંગ્લેંડની સફર પણ તે કરી આવેલી. ત્યાં ત્રણ ચાર માસ ગાળીને પુનઃ હિંદમાં આવીને અભ્યાસની પૂર્ણાહુતી કરી.

તેના અત્યંતિમ સૌંદર્ય અને તેની વીર-તાથી આકર્ષાઈને તેની સાથે મંથુ શ્રીમંતાના પુત્રો લગ્ન કરવા આતુર હતા પણ તેણે બેંગલોરના એક તેનાં જ નેવા સાહસિક સુવાનને જીવનસાથી બનાવ્યો. તેના પ્રણય-પાત્ર બેંગલોરનો બ્રાહ્મણ હતો. તે વિમાની હતો અને તેણે ધણી વાર લક્ષ્મીની સાથે વિમાની મુસાફરીઓ કરી હતી.

૧૯૪૨ માં તે મલાયાના પાટનગર સિંગાપુર ગઇ અને ત્યાં દવાખાતું ખોલ્યું. તેને દેશપરદેશમાં ધણી સખિઓ છે. તેની મિત્રતા પ્રાપ્ત કરનારાઓમાં મરીમ અને શ્રીમંત પણ છે. પ્રસિદ્ધ નદી દેવિકારણી પણ તેની મિત્રીણી છે.

૧૯૪૨ માંજ એક દિવસ જાપાને યુદ્ધના તખ્તા પર પગ મૂક્યો, મલાયા જાપાનને કબ્જે ગયું; બ્રિટીશરોથી ત્યાંન્ય સિંગાપુર ' શાંતાન ' થયું પણ બહાદુર ખાળા લક્ષ્મીએ સિંગાપુર છોડ્યું નહિ. ત્યાર બાદ કેટલાક સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી હિન્દીઓએ ' સ્વતંત્ર હિન્દ સરકાર ' રચાવેલી તેમાં તેણે ભાગ લીધેલો. રાષ્ટ્રપ્રેમી સુભાષચાણુએ ત્યાર બાદ ' આઝાદ હિન્દ ફોર્સ ' (I. N. A) રચી. સાહસિક સ્વભાવવાળી વીરાંગના લક્ષ્મી પણ તેમાં કુદી પડી અને તેણે ઝાંસી-કી-રાની રજીમેન્ટ નામની હિન્દી સૈન્યોની ટુકડી રચી. આ તેનું કાર્ય ખરેખર. અદ્ભુત વીરતાનું હતું. સ્વતંત્રતાની મદાન ભાવનાથી પ્રેરા-ઈને તેણે રચાવેલી આ ટુકડીમાં હિન્દની લખમગ દરેક જાતની સ્ત્રીઓ-ગુજરાતી, મહારાષ્ટ્રીય, મદાસી નાતજાતના બેદબાવ

છોડીને જોડાઈ હતી એમ કહેવાય છે. તેની કાર્યક્રમગત્યે તેણે રચેલી ટુકડીની સુંદર વ્યવસ્થા કરવાની, અને તેને સરસભર કરીને રણુમોરચે યુદ્ધ કરવા મોકલવામાં સુંદર ઓખ મળ્યો હતો. વિચના નાની દબામાં એટલે જળની રચના કરીને તેણે પોતાની નહિ અદે રાષ્ટ્રની શક્તિનો નમુનેદાર દાખલો આપ્યો છે. હિંદીની ઓખોમાં હજી પણ સુરાતનનું શોષિત વડે છે એ વાત તેણે સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરી છે. હિંદના ઇતિહાસમાં, અને હિન્દી પ્રજામાં તેનું નામ સુખાપત્યાણના પ્રવાસો સાથે જોડાયેલું રહેશે.

સમયના વહેનમાં જ્યારે જાપાનની પરાજય થયો ત્યારે બ્રહ્મદેશના પંતન સાથે તેની રેજીમેન્ટ પણ વિખેરોઈ ગઈ હતી પણ તેણે કલાવમાં પોતાના તખ્તીબી માનનો બદલો પોતાના દેશમાંથી સેનાની સેવાસુશ્રુષા કરવામાં આપ્યો હતો. ત્યાર બાદ તેણે રેજીન આંખીને 'મોમલ રટીટ'ની ધુનાઈટડ કામંસીમાં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી હતી પણ બ્રહ્મદેશની સરકારે તેને (૧૭-૧૧-૪૫ ના રાખ) 'બહી સંરક્ષણ કાયદા'ની રૂએ દરમાખ્યું હતું કે તેણે કલાવ આપ્યા જવું. તેણે જવાબ આપ્યો હતો કે તેને કલાવ જવા કરતાં

દિલ્હરયાન પાછા ફરવાનું પસંદ છે. પણ બ્રહ્મદેશની સરકારે ૧૫ નવેમ્બર '૪૫ ની સવારે તેને ઘેર એક લશ્કરી મોટરમાં રેજીનના વિમાની મથકે પહોંચાડી. ત્યાંથી વિમાન મારફત મોકલીલા ઉતારીને ત્યાંથી મોટરદારો સાથે રાજ્યોના કલાવ ગામમાં લાવી મૂકી. આ પહેલાં તે કામંસીમાં પ્રેક્ટીસ કરતી ત્યારે આઝાદ હિંદ ફોજના સેનિકોને મફત સેના આપતી, તેણે ઓક્ટોબર '૪૫ માં એક સભામાં બાપણ કરીને, છેલ્લો જલ્દર આગેવાની બંચો ભાગ ૨૧-૧૦-૪૫ ના રોજ લીધો હતો. તે ઝાંસોની રાષ્ટ્રી રેજીમેન્ટમાં લેફ્ટેનન્ટ કમંડને હોદ્દે હતી અને એજ ગણવેષ તે છેવટ સુધી પહેરતી. ૬-૧૧-૪૫ ના રોજ તેણે હિંદમાં આવતા આઝાદ ફોજના સેનિકો સામેના વિરોધ તરીકે 'યુગી' સભા યોજી હતી.

અત્યારે તે કલાવની શુભામ ધરતી પર રહીને સ્વતંત્ર હિન્દના સ્વપ્ના નીરખી રહી છે. રેજીન છોડતાં પહેલાની રાત્રે તેણે તેના મિત્રોને આંખમાં આંસુ સાથે કહેલું: કલાય મોઢ દિવસ સ્વતંત્ર હિંદમાં ગળશું. આ આંસુ તેની નિર્મળતાના નહિ પણ એક સરી ગયેલાં સ્વપ્નાની નિષ્ફળતાના હતા.

દરરોજ ઉપયોગી

૧. શોષુને કાપતાં પહેલાં મરમ પાણીમાં નાંખવાથી રસ વધારે નીકળે છે.
૨. આદના સુકા પાનનો ધુમાડો કરવાથી માંસો નાસી જાય છે.
૩. ચામડાની મંથથી સાથ નાંસી જાય છે.
૪. કાચ સાદ કરવા માટે આસતેત્ર ઘસવું.
૫. જે વાત્સલ્યમાં 'પાણી ઉકાળવું' હોય તેને ચક્રચકિત રાખવાથી તે ગરમી બદલર ઓછું કાઢે છે તેથી જળતણ ઓછું જોડાયે છે.
૬. ઘી ફેરવું આવ્યું હોય ને પ્રવાહીમાં લપ્પાયે તો ખોટ જાય છે.
૭. ઉનાળામાં જોખેલી વસ્તુઓ ચોમાસામાં જોખવાથી બારે થાય છે.
૮. કાંઈ કાચ કાંચવું હોય તો સૂચના રૂપે તે વાત અગર નિશાની મૂકો. નગારી ઉપર ન્યા ડોકાંચવું હોય ત્યાં ગોળ કાઢો.
૯. મોઢુ નાંખેલી હાથ પીનાથી જાંઘેરીઆના સોઢા વધુ થાય છે.

નાનાલાલની પ્રતિભાસૌરભ

લેખક : રા. રમેશનાથ ગોતમ

નાનાલાલ મયા...પણ નાનાલાલ કેવી રીતે જાય ? એ કંઈ એકાદી વ્યક્તિ ન હતા. એ તો સંસ્થા હતા. અને સંસ્થા હમેશાં વ્યક્તિ કરતાં મહાન છે. નાનાલાલ રૂપી સંસ્થા વિદ્યમાન છે, ને ગુજરાતી ભાષા બોલાતી રહેશે ત્યાં સુધી તેણે વિદ્યમાન હશે. એટલે નાનાલાલ મયા; બન્ને મયા. માનવદેહનો એ ધર્મ છે. સમગ્ર આગે સહુ મૃત્યુએ જવાનું જ છે ને ?

અને છતાં, નાનાલાલ છે; આપણી પાસે છે, રાત્ર રૂપે ગુજરાતજીને કહે છે. મહાકાવ્યો રૂપે ગુજરાતને માથે છે. પ્રેમ ભક્તિ રૂપે ગુજરાતને દેખે એ વસે છે.

માણસ જાય, અને તે પછી એની વાત કરવાની હોય, ત્યારે મનુષ્ય માનવી દરજ્જા પડે છે કે Never speak in of the dead. અને નાનાલાલનું ધસાતું બોલવાપણું છે પણ શું ? મતભેદો બધે ય હોય. એને ને માનવીની માનવતાને કશો સંબંધ નથી. વળી ગુજરાતને તો કવિની કૃતિઓ છાત્રે, કવિની કરામત સાથે, કવિની મહાનુભવતા સાથે નિરખત છે. એ કસોટીએ કવિ સો ટચનું સોનું નીવડે છે. એટલું છેલ્લા ટેટલાય દસકાઓમાં નીવડેલા ટેટલા કવિઓ માટે કહી શકારો ?

કવિ જિંદગાદ !

કવિને સંભારતે, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર સાથેનો એમનો ઐતિહાસિક પત્ર વ્યવહાર ગાદ આવે છે. બિલકે તેમાં પોતાના વ્યક્તિત્વનાં દર્શન જન્મતને કરાવ્યાં હતાં. સમય બદલાયો; સંજોગ બદલાયા, વિચાર બદલાયા. નાના-

લાલનું એ પોસ્ટ બદલાયું, ન બદલાયું હોત તો " પચ્ચાસ પચ્ચાસ દીવા પ્રકટાવો "ના રચયિતા પાસેથી ગુજરાતે હૃદયને તળીયાં સુધી વસોળી નાખે એવા પ્રાણવાન રાષ્ટ્રીય કાવ્ય ધોષ મેળવ્યા હોત. પરંતુ ધાયુ' ઠાનું પાર ઉતરે છે !

કાઠીયાવાડમાં હતા, ત્યારે રાજરજવાડાં એમના પ્રભાવથી ગુચ્છ રહેતાં. ઠાકોર દરબારો એમની પ્રતિભાથી, એમના જોરથી, એમના સ્વતંત્ર પ્રવાસથી અંગતા, અને એમનો સંસર્ગ કેળવવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય લેખતા. એમાં બધાથી વધારે વડાબાગી રાજકોટ અને તેમાંય કવિના ધરનાં આતિથ્ય ! એ તો દેવ દુર્લભ.

કવિ વિષે ગમે તેને ગમે તે કહેવાનું હશે. પરંતુ એમના ધરની મહેમાની વિષે કશું અછરતું કયાંયે સંભળાયું. છે ખરું ? એનાં તો સર્વત્ર મુક્તકંઠે વખાણુજ સંભળ્યાં છે. હકીસિંગની વાડીમાં મેંય તેનો થોડો'ક લકાવો માણ્યો છે...

" કવિના " ધર "ની પરાણામત કહું છે, તે સહેલું છે. નાનાલાલનો કવિ તરિક્કો ચમત્કાર જ છે તે છે. તેનું વિવેચન અહિં અરથાને અને અટાણે થઈ પડે. એ બધી એમની અતિ, મોઘી મિલકત પરંતુ એમની બધાથી વધારે મોઘી મિલકત, તે એમનાં માણેકગા એમનો ઉગ્ગસ, તેજ કવિના ધરનો ઉગ્ગસ. એ ઉગ્ગસે કવિ ગમે તેવા સંજોગમાં અને વાતાવરણમાં પણ ઉગ્ગા રચા. કેમકે કવિ આખાબોલા હતા, અતિ આગ્રહી હતા. કોઈને મીઠા થવાની એમને પડી નહોતી, પરિણામની એમને પછે નહોતી, એટલું તો

એમના બધાં મિત્રો તથા એમના સમાગમમાં આવનાર સર્વે કોઈ ખૂબ મંત્રણે છે. 'એમનું' જરૂરે વાંકું બોલ્યા વગર પણ એટલું તો કહી શકાય. અને તે છતાં સર્વે કોઈ એમના ધર ઉપર, આતિથ્ય ઉપર મુગ્ધ હવું.

નાનાલાલ ભીડ માણસ હતા. મહેનત એમનો યોગ્ય હતો. અમમહેનત એમને માટે જર્વનો વિષય હતો. સંકટમાં મદદ કરતાં એ કોઈ રીતે પાછું વળાંને જોતા નહિ. એમની હિંમત બારે હતી. ગાંધીજીથી આક્રમણ, તો આખી કારખાંદી ફના કરીને નોકરીને તિલાંજલિ આપી. ગાંધીજીથી વંકાયા, તો દેડેદેડે વાંકા રહ્યા. No half measures. ઇસપાર કે ઉસપાર. એટલા જોમ અને જોશ વગર જ આટલી બધી પ્રતિભા આવે છે ?

અને એટલા જોશ સાથે એમનું અંતર પ્રેમથી ઉભરાતું. એ ભક્ત હતા. ગુજરાતનું એ અડોભાગ્ય છે, એની એ વિશેષતા છે કે એના કાવ્યનો પ્રારંભ ભક્તિરસમાં. એનો વિકાસ ભક્તિરસમાં અને એની પરાકાષ્ટા પણ પ્રભુભક્તિમાં થયાં છે. નરસિંહ, મીરાં દયારામ...

અને નાનાલાલ !

બજનના એ રસોયા-સત્સંગના એ શોખીન. સમર્થ કવિ પ્રતિભા એમણે પ્રથુને સમર્પી સુંદરમાં સુંદર. વસ્તુ કૃષ્ણપંથુ કરવામાં જ માનવીની માનવતા સાચક થાય છે. સુસહમાનોની કુરબાનીની એજ માનના છે. આપણામાં પણ સુંદરતમ વસ્તુ પ્રથુ પ્રીત્યર્થે જ શોમે. દુઃખ, તો કે પ્રથુને ચરણે જે કંઈ કરો, મેળવો, તે બધું પ્રથુ પ્રીત્યર્થે જાને. એવી હિંદુત્વની ભાવના.

કવિની શ્રેષ્ઠ સંપત્તિ એની કવિતા. કવિએ તે પ્રથુને ચરણે ધરી, ને પોતે કૃતકૃત્ય થયા છેવટે લડવેયો લડતાં લડતાં પડ્યો છે. ભક્ત બજન કરતાં અધુરે બજને સીધાબો છે. કવિ કાવ્યમાંજ નિમગ્ન થઈ ગયો છે. મનુષ્યને એવી વિશેષ શું જોઈએ ?

એમના જીવનનાં સ્પીરિટો ઉકેલવા બેસીએ, સંભારણું કષ્ટવાની એજા કરીએ, તો કેમ કરીને પાર આવે ? તે માટે તો નિઃકટનો પરિચય, દીર્ઘકાળનો સહવાસ, અને એવા મહાન વિષયને ઇન્સાફ આપે એવી કક્ષમ, એ ત્રણે વસ્તુએ જોઈએજ જોઈએ. એવો સુયોગ થાય, ગુજરાતના નાનાલાલના અક્ષરદેહ તેમજ એમની જીવનશીલાનો એમને છાજતો પરિચય ગુજરાતને સુક્ષ્મ મળે તો તેમાં ગુજરાતની શોભા છે, ગુજરાતનું ગૌરવ છે. એમ કરવામાં ગુજરાત પોતાના શિવાય ખીલ કોઈ પણ રજ જેટલો પે ઉપકાર ન કરે. અને તેમાં જેટલી વાર થાય, જેટલું અસર થાય, તેટલું ગુજરાતને ઉધાર પાસે અંકાય. મહાકવિનું રમારક, મહાકવિના આત્માને ન્યાય આપે તેવું જ હોય. છટ ચૂના અને પથ્થર તો જણે ઠીક. પરંતુ કામળનું વાહન જ કવિનું શ્રેષ્ઠ સંભારણું ઉપજવવામાં ઉત્તમોત્તમ સાધન જની શકે.

ગુજરાત કંઈ કરશે, કે પછી બસ વાહ વાહ, હા હો ને ધાગડીયો ? અને રાસનો વારસો પામેલી ગુજરાતણી કે...

એ ને કરે તે ખરું; ને ન કરે તેય ખરું. પણ એક વસ્તુ ચોક્કસ છે, કે ગુજરાતી બાપા અને નાનાલાલ કવિ છેક સુધી સમકક્ષીન જ રહેશે. નાનાલાલને અપમાન ન હોય. નાનાલાલ જિંદગાદ !

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ

સંપાદક : શ્રી. અબીબહેન ભરવાડા

એ દશકા પહેલાં હિંદના સ્ત્રીઓની જનશક્તિનો ઝંડો રોપનાર અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનું ૧૮ મું અધિવેશન આ દિવસોમાં સીધાના હૈદરાબાદ શહેરમાં મળે છે. તેમું પ્રમુખસ્થાન અમણી સ્ત્રી કાર્યકર્તા શ્રી. હંસાબેન મહેતાને અપાયું છે.

જે સ્થાન હિંદી જનતાના હૃદયમાં હિંદી મદાસભા ધરાવે છે તે સ્થાન હિંદની જનશક્તિ સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓના હૃદયમાં આ અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ ધરાવે છે એમ કહી શકાય.

સમાજના એક અંગ તરીકે, એક વર્ગ તરીકે, સ્ત્રીઓમાં નવો પ્રાણ પુરવા, તેમના અનેક પ્રશ્નો ઉઠાવી જાહેર સમક્ષ રજૂ કરવા, સમાજમાં અને કાયદા સમક્ષ તેના અધિકારોનો સ્વીકાર કરાવવો, જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન પૂરવું સમાન જનાતવા જુએશ ચક્રાવર્તી, રાષ્ટ્રના ઉદ્ધારના કાર્યમાં ફાળો આપવા સ્ત્રીઓને પ્રેરણા આપવી. એ પ્રશ્નની પ્રવૃત્તિઓ અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ હેઠળ ત્રીસ વર્ષથી ચક્રાવર્તી રહી છે. આજ સુધીમાં તેના બરાબર ચૂકેલાં ૧૭ અધિવેશોના પ્રયોજો અને અમણી હોદ્દાદારોની નામાવડી તેનાં કાર્યના પ્રભાવનો ખ્યાલ આપી રહે છે.

શ્રીમતિ સરોજીની નાયડુ, શ્રીમતિ કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય, શ્રી. વિન્યાસકર્મા પંડિત, શ્રી. રાજકુમારી અમૃતકુન્દર, આ નામો હિંદના અમણી રાષ્ટ્રીય આગેવાનો તરીકે સૌને સુપરિચિત છે. તેઓએ રાષ્ટ્રની આઝાદીની લડતમાં મોખરાના સ્થાન સંભા-

ળ્યાં છે, કારાવાસો વેઠ્યા છે; એજ જનજંતુ સ્પર્શથી એમણે મહિલા પરિષદની રચનામાં ફાળો આપ્યો છે.

શ્રી. મારગારેટ કઝીન્સ, બેઝમ હમીદ-અલી, શ્રી. રામેશ્વરી નહેરુ, શ્રી. સુશમાસેન, ડૉ. મધુલક્ષ્મી રેડી, રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવાડે શ્રી. અમુ સ્વામીનાથન (આઝાદ હિંદ સેનાની જાંસો રાણી દુકડીના સેનાપતિ કેપ્ટન લક્ષ્મીના માતા) વડોદરાનાં મહારાણી શ્રી. વીમનાબાઈ ગાયકવાડ ડેવીનના લેડી રમા વમો મધુરમંજના મહારાણી શ્રી. સુમારદેવી. વિન્યાસકર્માનાં રાણી સાહેબ શ્રી. લલિતાકુમારી, લેડી વિદ્યામોરી, નીલકંઠ, લેડી અમલુલ કાદર, શ્રી રતમજી ફરીદુનજી, ત્રાવણકોરના મહારાણી શ્રી સેતુપાર્વતીદેવી વમેરેએ આ મહિલા પરિષદની આજ સુધીની પ્રગતિમાં પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખના સ્થાનેથી ઉજ્જવળ ફાળો આપ્યો છે.

મહિલા પરિષદના પ્રારંભનો ઇતિહાસ ખાસ નોંધનીય છે પરિષદની પ્રમારનનો પાયો નાખવાનું અનન્ય મોન શ્રી. માર્ગારેટ કઝીન્સ ખાટી જાય છે. ૧૯૨૬ માં તેમણે 'વીમેન્સ ઇન્ડીઅન એસોસીએશનના' મંત્રી તરીકે એક પરિચરદારા' હિંદુબરની 'મહિલાઓને એકત્ર યવા અને પ્રાંતીય મહિલા પરિષદો ગરવા અખિલ કરી. પરિણામે કેટલાંય સંદેશમાં સ્થાનિક મહિલા સમિતિઓ સ્થપાઈ અને જીજ્ઞા અને પ્રાંતિક મહિલા પરિષદો બરાબર આ પરિષદોએ સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો દાવ ધરવા માંડ્યા.

૧૯૨૭ ના સપ્ટેમ્બર કોન્ફરન્સ સુધીમાં

સમક્ષ જુગાની આપી સ્ત્રીઓ માટે સમાન હક અધિકારની ફરી માગણી કરી.

મદિલા પરિપદે સામાજિક ક્ષેત્રમાં વિધ-વિધ સામાજિક સુધારાઓની હિમાયત કરી અને જુનવાણી રીત રીવાજો સામે વિરોધ યલાવ્યો.

ખાણોમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓની હોનદશા જોઈ તેમનો પ્રશ્ન પરિપદે હાથ ધર્યો. સ્ત્રીઓને અતિ અલ્પ પગાર આપી બેદર કામ કરાવતા ખાણુ માસિકોએ મદિલા પરિપદની આ પ્રવૃત્તિનો વિરોધ કર્યો. પરંતુ પરિપદે પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી કાપડા દારા સ્ત્રીઓ માટે રાહત ગણવી.

આ ઉપરાંત મિત્રમાં કાપું કરતી સ્ત્રીઓની શારીરિક તંદુરસ્તી સુધારવાનું, તેના માટે પ્રસ્તુતિમશ્વેડો રચાવવાનું, મજૂર જાળ-કાને ચાકીઓમાં ફરી દૂધ આપવાનું, જંગ-વણી આપવાનું વગેરે કાર્યો મદિલા પરિપદ કરી રહી છે.

જેલ ભોગવતી સ્ત્રીઓને હુબર ઉલોગ શીખવાની પ્રવૃત્તિ પણ આ પરિપદ યલાવી રહી છે.

પરિપદ તરફથી, પોતાની પ્રવૃત્તિઓ અને પોતાના હેતુઓ પ્રચારાર્થે એક રોયની નામનું અંગ્રેજી માસિક પણ આપવામાં આવે છે.

મદિલા પરિપદે પોતાને માટે આંતર-રાષ્ટ્રીય જન્મતર્મા માનબધુ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. જુદા જુદા દેશમાં બરાયેસી આંતર-રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી પરિપદોમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનું આમંત્રણ આ પરિપદને મળે છે. અને આ પરિપદના બરાતા વાર્ષિક અધિવેશનોમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિષ્ઠા ધરાવતી મદિલાઓ ખાસ દિંદમાં આવી દાન્ટરી આપે છે. આ વર્ષે પણ ઇંગ્લાંડ, અમેરીકા, સ્વીડન, ઇટાલી, અને ચીનમાંથી સ્ત્રી પ્રતિનિધિઓ ખાસ આવેલા છે.

પદ્ધતિ રાજકારણમાં ભાગ નહિ લેવાનો

નિયમ જાળવતી, પરંતુ, દિંદની રાજકીય આઝાદી માટેની તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં ઉત્સાહ-પૂર્વક ભાગ લેતી આ પરિપદે દેશવ્યાપી રાજકીય અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં સંગીન ફાળો આપ્યો છે.

આ પરિપદ વીસ વર્ષના સમયમાં એક મહાન વટવૃક્ષ જેવી ફાલી છે. દિંદમાં આજે તેની ઠલ જેટલી શાખાઓ છે, અને તેના સંખ્યાની સંખ્યા ૨૪,૦૦૦ સુધી પહોંચી છે. આ સિદ્ધિ કંઈ જેવી તેવી નથી.

આ વર્ષના અધિવેશનમાં મદિલા પરિપદ સમક્ષ નવા પ્રશ્નો ઉપરિચિતિ થયેલા છે. તેમાં આઝાદ દિંદ ફોજ લશ્કરી સંરચાઓમાં જોડાએલ મદિલાઓ નોકરી મુક્ત કરવાથી ઉભી થતી બેકારી, ઇન્ડોનેશીઆની રવાત્ર્ય લડત, આગામી ધારાસભાની ચૂંટણીઓ, યુદ્ધોત્તર મોજનાઓ વગેરે ખાસ મહત્વના પ્રશ્નો છે.

આ પરિપદના પ્રમુખ શ્રી. હંસા મહેતા ગુજરાતમાં સ્ત્રી અમણી તરીકે વર્ષોથી જાણીતા છે. ગુજરાતના માજી દિવાન શ્રી. સર મનુભાઈ મહેતાના તેઓ પુત્રી છે. તેમની વિદ્યાર્થીની તરીકેની કારકિર્દી ઘણી તેજસ્વી છે. તેમણે યુનિવર્સિટીના ચંદ્રકો અને પારિ-તોષકો મેળવ્યા છે. બી. એ. ની પદ્ધી પ્રાપ્ત કર્યો પણ ૧૯૧૬ માં ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકાનો લાંબો પ્રવાસ તેમણે કર્યો. આ પ્રવાસ દરમિયાન જીનીવામાં બરાયેસ વીગેન્સ ઇન્ટર નેશનલ ફોન્ડર-સમાં તેમજ સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં બરાયેસ પ્રથમ વિધ-શિક્ષણ પરિપદમાં તેમણે ભાગ લીધો. શ્રી. હંસાજેન એક સારા લેખિકા છે. ગુજરાતીમાં યુવકો અને જાળકો માટે સુંદર પુસ્તકો તેમણે લખ્યા છે. મહાસભાની પ્રવૃત્તિઓમાં તેમણે આગેવાનીબધી ભાગ લીધો છે. મહાસભાના પ્રધાન મંડળમાં પાર્લીમેન્ટરી સેક્રેટરીનો દરજ્જો તેઓ ધરાવતા હતા. શ્રી. હંસા મહેતા મદિલા પરિપદમાં આગેવાનીબધી ભાગ લઈ રહ્યા છે.

સ્ત્રીઓની સમાજસેવા.....

પ્રેષક : શ્રી બાલકૃષ્ણ જોષી

સ્ત્રીની કુટુંબસેવા તો જન્મજાહેર છે, અને કાર્યેષુ મન્ત્રી કારણેષુ દાસીએ સુભાષિત એનો સચોટ પૂરાવો છે. પરંતુ કુટુંબસેવાથી એક પમણું આમળ વધી મધ્યકાલીન સમાજની ધરડમાં ઘસડાવી સ્ત્રી આજે 'સમાજસેવાના' વિવિધ ક્ષેત્રમાં અંપડાવવા કટિબદ્ધ થવા લાગી છે એ ખરેખર વાસ્તવનું ઉજ્જવળ પ્રાવિ સૂચવે છે.

સમાજસેવાનો ધણી રીતે અર્થ થઈ શકે છે, પરંતુ વાસ્તવિક સમાજસેવા કરવી હોય તો સ્ત્રીને કાંઈ જ બંધનો, કે અંતરાયો ન હોવા જોઈએ ! સાંસારિક જીવન રમ્ય હોવા છતાં જેમણે સાંસુ સમાજદિતરું કાર્ય કયું હોય એવી સ્ત્રીઓ ધણી વિરલ જ હશે. પણ એવી સમાજ સેવિકાના ખાનગી જીવનનું પાસું કદાચ નિરાશાજનક જ માણુમ પડશે ! કેમકે સમાજકાર્ય અને પરિણીત જીવન એ બંને બાબતો એકબેકથી તદ્દન વિરોધી છે ! તે બંને એકીવખતે સંપૂર્ણ રીતે સામ્ય કરવાનું કામ આકાશકુસુમવત છે. તેથી દરેક સ્ત્રીએ કેવળ લાગણીઓના પ્રવાહમાં નહિ ઘસડાતાં પ્રથમ પોતાનું ધ્યેય શું છે તે પૂરેપૂરું નક્કી કરવું જોઈએ. સમાજસેવાનું જ વ્રત લેવું હોય તો કાં તો અવિવાહિત રહેવું, અથવા પોતાના ધ્યેયવાદી પુરુષ સાથે લગ્ન કરી સંતતિનો અંતરાય ન જ નડે એવી જવાબદારી લેવી જોઈએ !

મહાત્મા ગાંધીજીએ થોડાક વખત પર પોતાના બે શિષ્યોનાં લગ્ન કરાવી આપી તેમને સ્વરાજ મળતાં સુધી અભેદપાદન કાર્યથી નિષ્ઠ રહી પોતાનું જીવન દેશકાર્યમાં અર્પવાનો ઉપદેશ કયો છે.

એનો વાસ્તવિક અર્થ એ જ છે કે શ્રદ્ધા અને માતા તરીકેની જવાબદારી ધણી

બારે છે, અને એકવાર તે સ્ત્રીકામી પછ તેને વહેલી મૂકી સમાજસેવામાં જીવન વ્યતીત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તો કર્તવ્યક્ષેપ થવા જેવું છે !

અસંગત એનાં એવા અર્થ નથી કે પરણેલી સ્ત્રીએ કેવળ ચૂસો અને ચેસકાં વિના ખીજ ટોષ પણ બાગતમાં ધ્યાન જ ન આપવું ! એક સમય એવા હતો કે જ્યારે ચૂસો અને ચેસકાં સિવાય દુનીઆમાં સ્ત્રીએ કાંઈ પણ કરવા જેવાં કામો દશે કે કેમ તેનો તેને ખ્યાલ પણ નહોતો. તે પોતાના ધર સંસારમાં જ મગ્ન અને આનંદી રહેતી, પરંતુ અત્યારના સંજોગો તદ્દન જુદાજ છે. રશિયા, ચીન, અમેરિકા વગેરે દેશની સ્ત્રીઓએ પુરુષની જાગૃતીનાં કેવાં કેવાં કામો કર્યાં છે તે જામતે જોયું છે. અત્યારે દુનીઆ એટલી આમળ વધી છે કે સ્ત્રીઓને કેવળ ચૂસો અને ચેસકાંમાં જ ધૂંધારી રહેવાથી એમ નથી. તેમની વિકાસ પામેલી જીદિને બીજા પણ કાંઈક ખોરાકની જરૂર લાગે છે ! એટલે ધરજારને તિર્કાંજલિ નહિ આપતાં પોતાના શ્રદ્ધાળી તરીકેનાં કર્તવ્યો સાંભાળી પાર પાડી જે વખત મળે તે આપવા કે આડીઅવળા વાતોમાં નહિ ગ્રમાવતાં, ધર સાચવીને જે કાંઈ થોડીધણી સમાજસેવા બની શકે તે કરવી એ તો દરેક રીતે ઉત્તમ છે ! અને દરેક સ્ત્રીના હાથે એવું થોડુંક પણ કાર્ય થાય તો તેનો જન્મરહસ્ય કાયદો થશે એમાં શંકા નથી ! ખરેખર, એવા કાળજ પડતા વખતમાં કરી શકાય એવાં કેટલાંય કામો સમાજસેવમાં પડેલાં છે !

કર્વે યુનિવર્સિટીના કોન્વેન્શન (પદવી-દાન સમારંભ) વખતે શ્રી. રાજગોપાલાચાર્ય સ્ત્રીઓને જે ઉપદેશ કયો હતો તે ટોષપિય

માનસને ગમે ઉતરી ગય એવો છે. તેઓ કહે છે, "તમે ઓઓ છો તો તમારી કુદરતી પ્રવૃત્તિને અટકાવી ગમે તેવી બળતીજ બાળતો પાછળ ન લાગશો." કેટલોકે બહેનને આમાં સ્ત્રી જાતિને અપમાન થયા જેવું લાગ્યું હશે; પરંતુ એમાં અપમાન થવા જેવું કંઈ જ નથી! કારણ કે અસારે સાધારણ પ્રથા એની પડી ગઈ છે કે પાશ્ચાત્ય ઓઓના દાખલા જોઈ ઓઓ દરેક બાળ તમાં તેમનું બહુરણ કરવા મંત્રી ગય છે; પરંતુ તેઓએ બહુ જ નોંધ્યું કે તેઓ આપણે સંક્રમણ અવસ્થામાં છે તેઓ પોતાનું જૂનું સાડું કે પાશ્ચાત્ય ઓઓનું નવું સાડું તેનો જ સમજાવવાનું નિર્ણય કરી શકતી નથી. પણ તેઓએ પોતે પોતાની સંસ્કૃતિ જાળવી રાખી આ જૂના નવાનું સંમિશ્રણ કરતાં શીખવાની જરૂર છે. બાહ્ય નાદક અમુક સ્વતંત્રતા જોઈએ, અને અમુકમાં

અમને સમાન દર મળવા જોઈએ-એવી જરૂરો મારવામાં કંઈ જ હાંસલ નથી. હિંદુસ્થાન પરંતંત્ર હોવા છતાં સૌ પોતાના ઘરમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર છે; એટલે સારાંસાર વિચાર નહિ કરતાં પાશ્ચાત્ય ઓઓની દરેક બાળતને અપનાવી લેવામાં તો ચેકિયો આપવાનું જ છે! તેથી પરિણીત જીવન સમાજસેવાને બાધક નથી, પણ સમાજસેવા પરિણીત જીવનને બાધક ન થઈ પડે તે બાળતમાં દરેક સ્ત્રીએ કાળજી રાખવી ધરે છે.

છેતરે મદદ માગીએ થોડા જ દિવસ અમાઉ પરણેલી સ્ત્રીઓમાં સમાજસેવા કેવી રીતે થઈ શકે તેનો જવાબ આપેલો તે વિચારવા જોગ છે. તેઓ કહે છે "જે પરણેલી સ્ત્રીઓ પોતાનાં બાળકોને સ્વદેશ સેવા તરીકે જ ઉછેરવાની જવાબદારી ઉઠાવે છે તેમની સમાજસેવા અપ્રતિમ છે!

—સ્ત્રીઓના—

મદર, લોહીવા, ઋતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે, કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨ ૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડૉ. આર્મસી— સોલ એજન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

• દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ—

દરેક નાંતની ડેશી દવાઓ માટે સુચિપત્ર મફત મંગાવો.

પસાર કરવામાં આવેલા ઠરાવો

ગુજરાતીમાં રજૂ કરનાર : શ્રી. મણિલાલ શાહ

૧. પ્રમુખસ્થાનેથી રજૂ થયેલી દરખાસ્તોમાં ૫ શોક દર્શાવનારી દરખાસ્તો હતી. જેમાં શ્રીમંત રામ રાજવાડેના અણુચિત્રવા દેહવિલસની, દિલ્હીના મહાસભાવાદી કાર્યકર શ્રીમતી સત્યવતીદેવીના મૃત્યુ માટેની અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય માટે લડનાર મોસ જયેતિર્મય ગંગુલીના કશ્યુ મૃત્યુ માટે તથા ચોથી અને પાંચમી શ્રી સરસાદેવી ચૌધરાણી તથા શ્રી નાન જગનાના મૃત્યુ પરને ખેદ દર્શાવનારી દરખાસ્તો હતી.

ત્યારબાદ પ્રમુખ સ્થાનેથી ૭ અભિનંદનાત્મક ઠરાવો રજૂ થયા હતા. જેમાં શ્રીમતી સ્વામીનધનને મધ્યસ્થ ધારાસભામાં ચૂંટાઇ જવા બદલ, શ્રીમતી રામેશ્વરી નહેરૂ અને શ્રીમતી જેહીબાઇ સીપાહીમાસાનીને પંચજ અને સૌધની પ્રાંતિક ધારાસભાઓમાં ચૂંટાઇ જવા બદલ અભિનંદન આપનારી પ્રથમ દરખાસ્ત હતી. ત્યારબાદ બીજી દરખાસ્ત રાજકુમારી અમૃતકુંવરને છઠ્ઠેમાં તેમજે દિંદુ અંચે માટે કરેલા કામ માટે તથા સંયુક્ત રાષ્ટ્રનાં શિક્ષણ વિગ્ધાન અને સંસ્કારીક પરિવહના ઉપપ્રમુખ ચૂંટાવા બદલ અને શ્રીમતી વિજયાજ્ઞમ્મી પંડિતને તેમજે અગેરિકામાં કરેલા કામ બદલ અભિનંદન આપનારી દરખાસ્તો હતી. પછીથી મીસીસ રેણુકા રેએ મધ્યસ્થ ધારાસભામાં અંચેને ખાણોનાં કામ કરવા બદલનાં પ્રતિજ્ઞા ફર કરવા વિષ્ણમાં પરિવહના પ્રતિનિધી તરીકે કરેલા કામ બદલ અને મીસીસ અનસુયા કાળે મીસુર તથા અખીના ફેદીએ સંજ્ઞમાં

કામ કરવા બદલ અને છેવટે છનીવાના અી મતદારોના આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘની સમિતિના મીસીસ જે. કે. હાંડુ અને બીજા હિંદી પ્રતિનિધીઓને તેમજે કરેલા કામ બદલ અભિનંદન આપનારા ઠરાવ હતા.

૨. ત્યારબાદ બીજા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રથમ ઠરાવ હિંદી સ્વાતંત્ર્યને લગતો હતો. જેમાં દેશની વર્તમાન અંધાધુધીની પરિસ્થિતિમાંથી મુક્તી મેળવવા માટે તાત્કાળિક રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના તથા હિંદીએ તાત્કાળિક સંપૂર્ણ સત્તા સોંપી દેવાની જરૂરીયાત જણાવી હતી. એકું પજુ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે શ્રી. સરકાર રાજ્યપંધારજી ધડનાર જે સમિતિ નીમનાર છે તે બધું સંકુચિત મતાધિકારના ધોરજે ચૂંટાયેલી હશે અને તેથી સંપૂર્ણ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવશે નહીં તેથી કરીને પરિષદે કૉન્સીટ્યુશન્ટ એસેમ્બલી પ્રકાવમના મતાધિકાર રચી હિંદુ અંધારજી ધડવાની સંપૂર્ણ સત્તા આપવી જોઇએ.

ત્યારબાદ બીજો ઠરાવ કાપમી વિશ્વશાંતિ સ્થાપન કરવાના અંગેનો હતો અને તેમ કરવાને માટે જગતના પ્રત્યેક રાષ્ટ્રને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપવાની જરૂરીયાત દર્શાવવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત વિશ્વયુદ્ધ પુર થતાં એશિયા-આફ્રીકા અને યુરોપના કેટલાક પ્રદેશોમાં સ્વાતંત્ર્ય પ્રવૃત્તિને કચ્છી નાંખવાની શાહીવાદી સત્તાએએ રાજ કરેલી પ્રવૃત્તિ ખાસ કરીને રીરીયા લીગાનોન, ઇન્ડોચાપના, ઇન્ડોનેશિયા વગેરે દેશોનાં પ્રગ્ત પર કરવામાં

આવેશ કરી દુઃખતા પ્રત્યે પરિપક્વ સખ્ત વિરોધ જાહેર કરી ખેદ પ્રદર્શિત કરી હતો. તથા એ બધા દેશોની જનતા પ્રત્યે સદાનુ-શ્રુતિનો સદેશો મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો હતો.

ત્યારબાદ પૂર્વની પ્રજાની સ્વાતંત્ર્ય પ્રવૃત્તિને કચડી નાંખવા માટે હિંદી માણસો, નાણાંનો ને જહાજોનો કચોડો ઉપયોગ સામે પરિપક્વ સખ્ત વિરોધ જાહેર કરી પરિપક્વ ઇન્ડોનેશિયામાંથી હિંદી સૈન્યને તાત્કાલિક પાછું બોલાવી સેવાની માગણી ખાસ દર ખાસ દ્વારા કરી હતી.

ત્યારબાદ ગોથો ઠરાવ હિંદી રાષ્ટ્રીય સેના (I. N. A.) ના સંઘર્ષમાં યુગ્મ, લાહોર અને કલકત્તામાં નિઃશસ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓના યાંત્ર સરખોસે પર કરવામાં આવેશ લાડી પ્રદારો અને ગોળીબારોને સખ્ત રીતે ચખોડી કાઢતો ઠરાવ હતો. એ ઠરાવમાં ઉપર્યુક્ત બનાવોની તપાસ કરવા અમલદારી તથા જીન અમલદારી સંબંધોની એક ટ્રીબ્યુનલ નીમવાની પણ માંગણી કરવામાં આવી હતી.

પાંચમો ઠરાવ એઓની કોપદાને લગતી અસમર્થતા દર કરવાની માંગણી પર ભાર મુકતો હતો. તેમાં 'એવું' પણ દર્શાવવામાં હતું કે અપરચ પારાસભામાં હિંદુ અને અરંડો તાત્કાલિક દાખલ કરવામાં તરી એવી આ પરિપક્વ આદા રાખે છે. પરિપક્વ એવો વિશ્વાસ વ્યક્ત કર્યો હતો કે

નવી પારાસભા એ અરંડોને ટેકો આપશે અને પસાર કરશે.

પછીથી 'છડી' દરખાસ્ત હિંદી રાષ્ટ્રીય સેના અંગેની હતી અને તેમાં જે સંજોગોમાં સીંઘાપુરના પંતન પછીથી હિંદી રાષ્ટ્રીય દળ સ્થાપવામાં આવ્યું હતું તે સંજોગો તથા જે દેશભક્તિની આવનાથી તેમની પ્રવૃત્તિઓ આદરાઈ હતી તે ધ્યાનમાં લઈ હિંદી રાષ્ટ્રીય સેનાના માણસોને મુક્ત કરવાની સમસ્ત રાષ્ટ્રની માંગણીને પરિપક્વ ટેકો આપ્યો હતો.

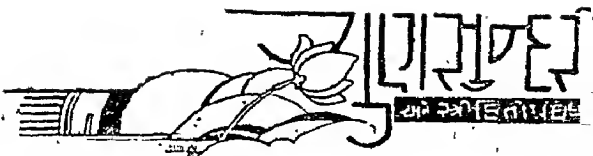
પછીથી સાતમી દરખાસ્તમાં સ્થાપી સમિતિને નીચેના ખરડાઓ તૈયાર કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી.

(અ) મુક્ત હિંદના નાગરિકો તરીકે એઓના હિતોનો આતેખન કરનાર ખરડો.

(બ) રાષ્ટ્રીય સરકાર સંબંધી કે તેની પ્રાસે રજૂ કરવા એઓની માંગણી સંબંધેનું નિવેદન.

આઠમી દરખાસ્તમાં 'ફેલ્વે બોડે' પરિપક્વમાં અધિનાર પ્રતિનિધીઓ અને સ્થાપી સમિતિના સંબંધોને પ્રથમ અને જીન વર્ગની મુસાફરી માટે આપેલી સગવડો પ્રત્યે આભાર માન્યો હતો તથા ઇન્ટર અને ત્રીજા વર્ગ માટે પણ એવી સગવડો આપવાની વિનંતી કરી હતી.

[ત્રીજી માટે મુકવામાં આવેશ ઠરાવો-રચના સંકળેને લઈને આવતે અંક]

પુસ્તક ૪૬

માસ-એપ્રિલ : ૧૯૪૧

૧-૨ અંક

હુતાશન

: ગદ્ય :

નહી ગુલ ને, ચમન અહીંઆ, નહી કોયલ વસતો ના,
અહીં તો માતના ડંઠા નિયાનો એ જ રંગત હા.
નથી વસો, નથી રીતક, નથી ધારી અમીરી ના,
અહીં તો આભ છે જ્યે અને ધરતી ડગી રહી હા.

ડગી ધરતી, બચ લેરી, પૂઠારી આતવાણી રી ?
ગુલામીની કંઈ સેઝ તણી તાસીર છે રી રી ?
શહાદતના રૂપિરોળી ભરી છે રંગ પિચકારી,
લઈ હાથે જીવન સાથે કરી છે જંગ આઝાદી !

હુતાશન ચેતના ઝાળે અરે કિંદી સખગ યાળે;
કિનાળી જ્યોતના ઝાળે હુતાશન તું પ્રજાગ યાળે.

મી. જ્ઞાનુ જ. ગુપ્ત

અભિવંદન

(૧)

કોડીલો કંથ તને આખ્યો વિભુરવે !
કોડ ભરી કન્યકા, ચૌવનના આંગણે !
સુખના સૌ સોહગતા પુરવા છ, રે....૧

ભિર્મિના આલલે ઉડળે અહરનિશ,
આશાના અંચલા ચોદી અલિસારિકા;
આદર્શની ન્યોતિ જલાવી છ, રે....૨

પતિની પગલીએ પુષ્પ પાથરજે,
વિભુની વાણીએ વીણા વિસારજે;
સંયમનો સંકલ્પ સ્મરી છ, રે !....૩

ઉષા સંધ્યાના રંગે રંગીને,
પાડજે પગલીઓ પૃથ્વીએ પ્રેમની,
કુગકુમના સાથીયા પડે છ, રે !....૪

લગ્ન, લાલિત્ય ભયુ મુખડું મેલકાવીને,
હાસ્યના છાંટણા છાંટતાં જજે;
પરિમલની પાંખડીઓ વેશયે છ, રે !....૫

કોમળ પગલીઓ ઉર્વાને અડતાં,
અમકે અંઝરના અણકાર ત્યાં;
સંગિતના સૂરો રહે છ, રે....૬

ત્યાગ, તિતિક્ષા, ઔદાર્ય આજ્ઞતા,
સ્નેહ સેવા ને સ્વાર્પણ શ્રુતતા;
જ્ઞાન પિયાવા બાંધજે છ, રે !....૭

(૨)

અંઝરના અમકાર કરતી એ કન્યકા,
આલ ઉદયન આજ ઉડતી છ, રે !
નલે પતંગ જેમ ઉડે મુગ્ધોભતો !
દયુષી ચુદડી ઉડતી છ, રે !....૧

મોંધેરા માન મીઠા માણી માતાના,
મનમાં મનોરથ મટે છે, રે !

સંધ્યાના રંગ સખી પગડી રંગેડી જીની,
ચુમી કૃતાય ધાયે અવનિ છે, રે !....૨

વામુડી નાગ સમા દેશ કપાલ બે,
પગની પાનીને ચુમે છે, રે !

કસકસતી કંચુકીમાં કેઠ કરેલ કુંભ,
યૌવનની જહારમાં નાચે છે, રે !....૩

અંતરની આશ નાચે, હૈયાના હર્ષ નાચે,
યૌવનના નાક મીઠા શુભે છે, રે !

મહાસરી અતું યૌવનની માણવા,
આશાના અમલે હેઠ છે, રે !....૪

નેનો નચાવતી યુખડું મલકાવતી,
પગડી સૌ સાનસાન ભૂલી છે, રે !

ધીરે હો કન્યાકા, ધીરે હો યૌવના !
ધીરે ધીરે હો ! હૈયે છે, રે !....૫

(૩)

કેડ ભરી કન્યાકા ભડી માંડવડે,
યુખના એ સોજતા રમતી છે, રે !

અંતરમાં જોપ ભરી આંખી હેઠ,
યુખડે તો યુગ યુગની શાન્તિ છે, રે !....૧

મનોહારી યુગધાતું મનડું મોહકડું,
ફર ફર મીટ એ માટે છે, રે !

વૃષ્ણાતુર હરણી સમ આંખડીએ માંડતું,
મુગમુગ પાછળ એ દોડે છે, રે !....૨

નખરાળી નજુરી ને દારો દિયરવો,
જેઠ જાળકના હેલ જીતવા છે, રે !

પતિને દેવ ગાની, સાસુ માતા સમ,
પરાયા પોલીટી કરવા છે, રે !....૩

દોરાય દિકરી, ગાય દોરાય જેમ,
લગ્નની જેડીએ ખાંધી છે, રે!
એવી એ આચું કન્યા જેડી માંડવડે,
કલ્પનાના કિલ્લા સુ અણતી છે, રે!....૪

સપ્તયદી મંત્ર મોંઘા મુએ વહતાં,
હસ્તમેળાપ જ્યાં ધાયે છે, રે!
મટી પિતાની એ પતિની બનતી,
નૂતન પયે પગ પાડે છે, રે!....૫

(૪)

ફર ફરના પરદેશી સાજન સંગ,
છોડી સ્વજન સૌ જાણું છે, રે!
માતાની મમતા ને વાત્સલ્ય પિતાજી,
ત્યાગીને ફર આજ જાણું છે, રે!....૧

નાનીશી બેનડી ને નાના વીરાનાં હેત,
લાલીના લાવ મુકી જાણું છે, રે!
વાવેલો પીપળો, આંબે આબ્યા મોર,
તુલસી ક્યારાના પ્રેમ તજવા છે, રે!....૨

લાડ ને કોડ એના નિતના રિસામણા,
અંતરના આનંદો અડગા છે, રે!
શેશવના સ્મરણાએ વિસારી રાતના,
પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં છે, રે!....૩

વનવનમાં ઉડતી આજાહ ઠોકિલા,
સોનાના પીંજરે પુરાયે છે, રે!
આંમુની અંજલિઓ આપે સ્વજન સૌ,
પ્રભુના પ્રેમ-મંદિર જાણવા છે, રે!....૪

આપો આશિષ માતા, હેતે આશિષ પિતા,
આપો સૌ સ્વજનો વિદાય છે, રે!
મોંઘેરા મંત્ર ગીઠા લગ્ન, યોવનનો,
આદર્શ જીવન સિદ્ધ કરવા છે, રે!....૫

શ્રી. “ સોરભ ”

શ્રીમતી શારદાદેવી

[એમના જીવનપરિચયદ્વારા શ્રીજીવનના કેટલાક બંધ આદર્શોનું રેખાકર્ષન]

અનુવાદક : શ્રી યોગેશ્વર જી. ત્રિપાઠી, એમ. એ. બી. ડી.
પ્રાચ્યવિદ્યા મંદિર, વડોદરા.

જેમ જેમ આપણે ધર્મથી વિમુખ બનતા ગયા અને સંયુક્ત ગૃહજીવનથી અજાણા ને અજાણા થતા ગયા તેમ તેમ આપણી વિચારસરણી પણ દલકી કક્ષાએ જતી ગઈ. કેવળ સ્વાર્થ અને આર્થિક સુખના જ વિચારો આપણા જીવનનું સ્થેય બનતાં ગયા; પરિણામે આપણી ખરી જરૂરીયાત-આપણું આધ્યાત્મિક પુનર્જનન-એ તરફ આપણે બેરૂંઠાર બનતા ગયા; જીવનના સાચા સુખથી વિમુખ થતા ગયા.

“અમને સરખા હક આપો-અમને પુરો જોડો જ તો આપો”-એમ કહેનારી પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓ તો માનવજીવનનું આજ્ઞાનું પરિવર્તન જોઈ ખરેખર મૂંઝાઈ જ ગઈ હશે; કારણ કે આજના યાંત્રિક યુગમાં જીવન જેવું કશું રહ્યું નથી, રમણીયતા જેવું કશું જ રહ્યું નથી. આજના આર્થિક સંબંધોએ માનવી માનવી તરીકેના સ્ત્રી પુરુષના સંબંધનો સંહાર કર્યો છે; સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના આધ્યાત્મિક જીવનના હિચ્છ આદર્શોનું જીવનનું રચન કેવળ યાંત્રિક અને વ્યવહાર સંબંધોએ લેવા માંડ્યું છે. પોતાના ગૃહમાં સંરક્ષણ અને પ્રજાત પ્રાપ્ત કરીને કુટુંબની બધી વ્યક્તિઓ વચ્ચે શ્રેષ્ઠ અને સદ્યાર સ્થાપવાનું, સ્ત્રીસુલભ કાર્ય મૂળી હોને આજની સ્ત્રીઓની શક્તિ અને સક્તિ પોતાના પતિઓ, બાઈઓ, મિત્રો અને પિતાઓ સામે પુરુષોને યોગ્ય કર્યો કરવામાં સખત દરીદ્રાઈ કરવામાં રોકાઈ ગયા

છે. સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીજીવનની મર્યાદાઓ તોડવા માંડી અને સાથે સાથે સ્ત્રીઓને અને સમાજને બૂધધુરૂપ સ્ત્રીઓના ઉત્તમ ગુણો પણ સ્ત્રીઓમાંથી ચાલ્યા ગયા.

આધુનિક યુગના આવા કંઠાલ વાતાવરણમાં શ્રી શારદાદેવીનું બંધ્ય અને રમ્ય વ્યક્તિત્વ આપણી સમક્ષ તાદર્ય થાય છે. માતાજીનું પવિત્ર નામ પ્રાપ્ત કરનાર એ એક આર્થ સ્ત્રી હતી. એમનું જીવન એવી હિચ્છ કક્ષાનું હતું કે સ્ત્રીજીવનના જે બંધ્ય આદર્શોદ્વારા સ્ત્રીઓ ગૃહમાં તેમજ સમાજમાં હિચ્છ જીવન જીવીને અમરતા પ્રાપ્ત કરે શકે તે આદર્શોની તમન્ના જમાવવા માટે એ શક્તિચાલી બની રહે. શ્રી શારદાદેવીના જીવનની અને વ્યક્તિત્વની મહત્તા સમજવા માટે આપણે પ્રથમ તો એમના આર્થજીવનને સમજવું જોઈએ; તેમ જ એમનામાં રહેલા હિચ્છ ગુણોને જે સંસ્કારોએ પોષણ આપ્યું તે આર્થ સંસ્કારો અને આપણી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના આજના સંસ્કારો વચ્ચે રહેશે. મૂલ્યવત્ત બેઠ પછી સમજવો જરૂરી છે.

હજારો વર્ષની ભારતવર્ષની સંસ્કૃતિ હજી એમ ને એમ જળવાઈ રહી છે. એ સંસ્કૃતિમાં ચડતી કે પડતી આવી હશે પણ એનાં શાશ્વત ગુણો કદી પણ નાશ પામ્યા નથી. જન્મતની સંખ-સમૃદ્ધિ કરતાં આર્થિક સુખ વધારે શાશ્વત છે-વધારે અગત્યનું છે; એ વાત હિન્દુ તત્ત્વગાનદ્વારા મુઠે મુઠે બહુ જ

ભારતપૂર્વક કહેવામાં આવી છે. ભારતવર્ષની તે સમયની ઢેઢેટલી સુખસમૃદ્ધિ અને ઢેઢેટલી વિપુલતા ! પ્રકૃતિએ ભારતવર્ષને ખડોજે હાથે ધનધાન્યાદિ આપ્યું છે; પણ આટઆટલી સુખસમૃદ્ધિ અને આટઆટલી વિપુલતામાં પણ આર્થ હ્રદયની સાદાઈ ઢેટલી બધી ! એ જોવું હોય તો પૂર્વકાલીન બ્રાહ્મણના જીવનમાં કે સંન્યાસીના જીવનમાં બ્યાપી રહેલી ત્યાગની ભાવના જુઓ. આ ત્યાગની ભાવનામાં જ જગતનાં હાકનાં ડુખો અને દહોના હોલની ચાવી રહેલી છે. આમ, પશ્ચિમે જ્યારે ત્યાગ અને સમર્પણની ભાવના કરતાં સુખ અને એશઆરામને વધારે મહત્વ આપ્યું અને શાન્તિ કરતાં સત્તાને વધારે ચાહી તેવે સમયે ભારતની સંસ્કૃતિ તો ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો સુમેળ સચવાયો હોય એવા પ્રકારની સંસ્કૃતિમાં જડી આવતા મહાન ગુણોને જ વળગી રહી છે. ધાર્મિક જીવનના સદ્ગુણોદારો જ મનુષ્ય પ્રમતિ સાધી શકે છે, એ સિદ્ધાન્ત ભારતીય સંસ્કૃતિના પાયાપથે છે અને એટલા માટે જ જન્મતમરની આટલી વિકૃતિ યવા છતાં હિન્દુ સંસ્કૃતિ હજી પણ એમની એમ આગાદ રહી શકી છે અને માત્ર હિન્દુઓને જ નહીં પણ બીજાઓને પણ આકર્ષી રહી છે.

હિન્દુ સમાજનું ધ્યેય અધ્યાત્મવાદ છે; હેતુસા ઢેટલા ય સૈકાઓથી હિન્દની સમાજની બ્યવસ્થા એવી રીતે ગોઠવવામાં આવી છે કે જેથી પ્રત્યેક વ્યક્તિ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધી શકે. જીવનનું પ્રત્યેક કાર્ય, ધાર્મિક સિદ્ધાન્તોને અનુસરીને જ યવું જોઈએ, એમ હિન્દુઓ માનતા આવ્યા છે. ભારત વર્ષમાં યુદ્ધી થયાં હશે પણ જે પ્રકારની લંડકાટ અને ધાતકી ખૂનામરકી પશ્ચિમના દેશોમાં ચાલતી હતી તેવા પ્રકારનાં યુદ્ધી તરફ આર્થવત ખૂબ નાપસંદગી દર્શાવે છે. નાતજાતની પ્રથા,

વિધવાઓના પુનર્લગ્નનો પ્રતિબંધ અને હિન્દુ સમાજના બીજા ઢેટલાક રીતરીવાજો આધ્યાત્મિક સંયમને માટે જ ચોખ્ખા છે. પૂણું સાચવેતીયી અને પૂણું પ્રોત્ત વિચારના ફલ તરીકે હિન્દુઓએ પોતાંવું દૈનિક જીવન એવી રીતે ધકચું; છે કે પ્રતિદિને આધ્યાત્મિક પ્રમતિ થતી જ જાય અને પરિણામે, મનુષ્ય, જીવનનું પરમ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકે. વેદો ધર્મ-જીવનનું આદર્શ મુક્તિ દર્શાવે છે. આ મુક્તિ તે મન અને ધન્દિયોના બંધનમાંની મુક્તિ; જે વિના સાચી શાન્તિ મનુષ્ય પ્રાપ્ત ન જ કરી શકે. કાષ્ટ પણ મોગે પૂણું ભૌતિક સુખના પશ્ચિમના આદર્શ સામે આત્મસુખને કાળે જગતનાં ઐહિક સુખોના ત્યાગનો જવલંત આદર્શ પૂર્વની પ્રગ્નતા છે. ભૌતિક પદાર્થોના વળગણોમાંથી આત્માની મુક્તિ એ એમનો આદર્શ છે. આ મુક્તિ માટે વિવેક અને વૈરાગ્યને સાધનો ગણ્યાં છે.

મહાભારત અને રામાયણમાં આત્મભોગનાં અનેક દષ્ટાન્તો આપણને જડી આવે છે; અને આ દષ્ટાન્તો હિન્દુઓનાં પુત્રપુત્રીઓનાં જીવન સંસ્કારો ધકે છે. હિન્દનો મોટો ભાગ નિરક્ષર બને હોય-પણ એ નિરક્ષરતાને લીધે જ હિન્દુનું નૈતિક અને લાગણીપ્રધાન જીવન ઉચ્ચ રહી શક્યું છે, એની ભાવનાઓ એવી શુદ્ધ રહી શકી છે, એની પ્રજા મોટે ભાગે ઉચ્ચ નીતિવાળી અને આસ્તિક રહી શકી છે.

ખ. સં. ૧૮૮૩ માં સર્વ ધર્મોની પરિષદ અમેરિકામાં ચિકાગો મુકામે બરાબ. તેમાં ભાગ લેવાને હિન્દની ત્યાગમૂર્તિ સ્વામી વિવેકાનન્દ ચીકાગો આવ્યા. એમના હ્રદયમાં બંધુ હવું વેદાન્તનું અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન અને જે પવિત્ર અધ્યાત્મ-મૂર્તિઓ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને એમનાં પત્ની શ્રી શારદાદેવી સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે અનેક મુમુક્ષુઓને અધ્યા-

ત્રિમિક જીવનમાં વેગ આપ્યો એ સાચું; પણ એવા અપૂર્વ અધ્યાત્મિક જીવન માટે પૂર્વ તૈયારી કેવી હોવી જોઈએ એ તો આપણને. શ્રી શારદાદેવીના જીવનમાંથી જ જરૂર એમ છે.

શ્રી શારદાદેવીનો જન્મ અંગાણાના ગયરામબાદી નામે એક ગામડામાં, એમનું મુકરંજ કુટુંબ બ્રાહ્મણ કુટુંબ અને પવિત્રતા ને સંયમ માટે જાણીતું. આથી ગરીબ હોવા છતાં તે આદરયુક્ત બન્યું હતું. શ્રી. શારદાદેવી અત્યાર ધાર્મિક વાતાવરણમાં ઉછર્યાં ને યોગ્ય પાઠ્યાં. સ્વાર્થત્યાગ, સાદાઈ, સત્ય અને પવિત્રતા એમના અધ્યાત્મિક જીવનનાં પ્રધાન સ્તંભો હતાં.

શ્રી રામકૃષ્ણનું વય તેવોસવર્ધનું હતું અને તેઓ દમકતા નહોત્યા મદિરમાં પૂજારી હતા તે સમયે શ્રી શારદાદેવી માત્ર પાંચ જ વર્ષનાં હતાં-અને તેનાં માતાપિતાએ શ્રી રામકૃષ્ણ સાથે એમને પરણાવવાનો નિર્ધાર કર્યો. શ્રી રામકૃષ્ણ પોતાની માનુષ્યમિત્ર મનપુત્ર જન્મ રહ્યા હતા તે સમયે આ લગ્ન નહો. થયું ! આ પૂર્વેનાં ચાર વર્ષો શ્રી રામકૃષ્ણે દક્ષિણેશ્વરમાં કાલીની ઉપાસનામાં ગાળ્યાં. એમનાં જીવનનાં આ વર્ષો પ્રગલ્ભ અધ્યાત્મિક મનોમન્યનનાં હતાં. એમની માતાના મનમાં એમ હતું કે શ્રી રામકૃષ્ણનું ચિત્ત લગ્ન પછી વ્યવહારમાં લાગશે. પણ એમ ન બન્યું. આ લગ્ન ઔતિક સુખના સાધન તરીકેનું ન હતું. ધન, માત્રમિલકત, સ્વાર્થ કે વિષયોપભોગની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત કરવા માટેનું ન હતું. એમને મન તો લગ્ન અધ્યાત્મિક જીવનની પ્રગતિના સાધન તરીકે હતું. લગ્નજીવન દ્વારા એમને તો પૂર્ણ નિશ્ચંપાપી પ્રેમ અને અધ્યાત્મગાન પ્રાપ્ત કરવાં હતાં. શ્રી. રામકૃષ્ણ તો કાલીની ઉપાસના માટે પાછા આપ્યા અને શારદાદેવી એમનાં માતાપિતા સાથે રહેવા લાગ્યાં. બાર

બાર વર્ષની ઉંમર તપશ્ચર્યા પછી શ્રી. રામકૃષ્ણને પ્રભુરૂપાનો હસ્તાસ અને આત્મગાન પ્રાપ્ત થયાં. શ્રી શારદાદેવીએ આ સમયે ચીવનના હિંમરમાં પગ મૂક્યો.

શ્રી રામકૃષ્ણના જીવનની આ હિંમરોચ્ચ ક્ષણને સમયે શારદાદેવી ઇ. સ. ૧૮૭૨ માં પોતાના પતિની સેવા કરવાની અને એમના અધ્યાત્મિક જીવનની પૂર્ણતા અનુભવવાની બાવનાથી દક્ષિણેશ્વર આબ્યાં અને અકારં વર્ષની પોતાની તરુણ પત્નીને શ્રી રામકૃષ્ણે શ્રદ્ધા પ્રત્યેક કાર્યમાં રોડપૂર્વક સહાય અને સૂચનાઓ આપવા માંડી અને આત્માનાં હિંમર હિંમરોમાં પણ એમને સાથે લીધાં. શ્રી શારદાદેવી જ્યારે પહેલી જ વાર દક્ષિણેશ્વર આબ્યાં ત્યારે પતિપત્ની એક જ રૂમમાં સાથે રહેતાં; પણ તે સમયે શ્રી રામકૃષ્ણનું ચિત્ત એવી અધ્યાત્મલીન દશામાં હતું કે શ્રી શારદાદેવી તો રોતોતી રાત્રો શ્રી રામકૃષ્ણદેવની એ નિઃશ્ચિન્તનની મસ્તી મિદાગતી નિદાગતી જ અતીત કરતાં હતાં; વળી કેટલીક રાત્રિઓ એ શ્રી રામકૃષ્ણના અધ્યાત્મ વિષયોને લગતા વાર્તાલાપો સાંભળવામાં જ ગાળ્યા કરતાં. આખરે એમ નહો થયું કે શ્રી શારદાદેવીએ શ્રી રામકૃષ્ણની માતા સાથે સુવું.

અચારનવાર શ્રી શારદાદેવી પોતાનાં માતાપિતાને ઘેર જતાં; પણ હવે પછીનાં તેર વર્ષો તો શ્રી શારદાદેવીએ શ્રી રામકૃષ્ણની સાથે જ ગાળ્યાં. આ સમય દરમિયાન શ્રી શારદાદેવીના હૃદયમાં રહેલાં નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અને પ્રજ્ઞાનનાં બીજોતો પૂર્ણ વિદ્યાસંધાયો. દિનપ્રતિદિન આ સેવામૃત પોતાના પ્રભુમક્ત પતિની સમાધિપુકત દિનદશા પોતાના એકાન્ત નિવાસમાંથી નિદાગતી કરતાં. રાત્રે જ્યારે પોતાના પતિ એકલા દોષ તે સમયે પોતાના નાનકડા નિવાસસ્થાનમાં પોતે પ્રેમથી બના-

વેળું પોતાના પતિનું ભોજન પોતે આણે. આમ, પારાવાર મુશ્કેલીઓ વેહીને પણ આ સાધવી સ્ત્રીએ પોતાની જાતને પણ બુદ્ધી જાળીને અકથ્ય આત્મભોગદારા પોતાના પતિની સેવા કરી; અને એમાં જ પોતાનું પરમશ્રેય માન્યું. પોતાના પતિ સાથેનો આ જીવનકાલ સંભારતાં પોતે કહે છે:

“ તે કાળ મારા જીવનના પરમ સુખનો હતો. હું એવા પતિ મેળવવાને સદ્ભાગી હતી જેમણે જીવનમાં કદી પણ મને કડવો શબ્દ કહ્યો નથી કે મારી લામણી કુભાવી નથી. ” અને શ્રી રામકૃષ્ણે પણ શારદા દેવી માટે કહ્યું છે: “ એ અરેખર સરસ્વતીનો અવતાર જ છે. એનું જીવનકાર્ય જાતને ગાન આપવાનું છે. ”

શ્રી રામકૃષ્ણના આત્મજ્ઞાનનાં ઝરણો શ્રી શારદાદેવી પૂર્ણપણે ઝીલી શક્યાં હતાં. એમની સેવામાં એ પોતાનું દેહમાન પણ બુદ્ધી ગયાં હતાં; જેને પરિણામે શ્રી શારદાદેવીના હૃદયાકાશમાં અનંત આત્મસુખનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રગટ્યો હતો. કાલી માતાની પૂજામાં જે દિવ્ય દર્શન શ્રી રામકૃષ્ણે અનુભવ્યું તે જ દિવ્યદર્શન-તે જ માનવસંસ્થ અને દિવ્યપ્રેમ એમણે શ્રી શારદાદેવીમાં અનુભવ્યું.

ઈ. સ. ૧૮૮૫ માં શ્રી રામકૃષ્ણની તબિયત એકાએક લચકી. ડોક્ટરોએ જાહેર કર્યું કે એમને ગળાનું કેન્સર થયું છે. સતત વાતગીતને લીધે તેમજ આત્માનંદની દશાને લઈને દરદ વધવા લાગ્યું અને ડોક્ટરોએ એમને વધારે સારવાર થઈ શકે તે માટે કલકત્તાની નજીક રહેવાનું સૂચવ્યું. દસ દસ માસ સુધી શ્રી રામકૃષ્ણદેવના શિષ્યોએ પોતાના ગુરુની ખૂબ બાવથી સેવા કરી.

પણ જનવાનું હૃદય તે બન્યું. શ્રી રામ-

કૃષ્ણ દેવના ઉર્ધ્વપ્રયાણની અસર શ્રી શારદાદેવી ઉપર અકથ્ય થઈ. જગતની ક્ષણ-જંપુરતાનો સચોટ ખ્યાલ તેમને આ વખતે આવી મળ્યો.

શ્રી રામકૃષ્ણના અધ્યાત્મ અનુભવો શ્રી શારદાદેવી પૂર્ણપણે ઝીલી શક્યાં હતાં. એક વાર શ્રી રામકૃષ્ણદેવના એક શિષ્યે શ્રી શારદાદેવીને કહ્યું, “ માતાજી, માતાજી ! જુવો તો ! આપણા ગુરુદેવે ને બધા ધર્મોનો સમન્વય કર્યો છે-બધાની મૂળમત એકતા સિદ્ધ કરી છે. ” આના જવાબમાં શ્રી શારદાદેવીએ કહ્યું, “ બાપ જુદા જુદા ધર્મોના સમન્વય માટે તું જો કહે છે તે સાચું છે; પણ મને તો કદી પણ એમ નથી લાગ્યું કે બિન્ન બિન્ન ધર્મોની એકતા સિદ્ધ કરવા માટે ગુરુદેવે વિવિધ ધર્મોનું આચરણ કર્યું હોય. રાત દિવસ પોતે તો પોતાની ભજનધૂનમાં મસ્ત જ રહેતા હતા-પરમાનંદમાં જ લીન રહેતા હતા. વૈષ્ણવો, ખ્રીસ્તીઓ, મુસલમાનો અને બીજા ધર્મના અનુયાયીઓ આ બધાના ધર્મોમાં કહેલાં અનુયાયીઓ પોતે પાળતા તે કેવળ પોતાની મોજબાજી જ-પ્રભુની લીલાનાં વિવિધ રસગોમાં રત રહેવાની લાવનાયી જ. શ્રી રામકૃષ્ણના જીવનનું પરમ લક્ષણ તો એમનો અદ્વિત ત્યાગ જ. એવો દ્રવ્યમાનિક ત્યાગ બીજો ક્યાં જોઈ શકે ? ” એક બીજો પ્રસંગે માતાજીએ કહ્યું છે: શ્રી રામકૃષ્ણનું આશૂયણ એમનો ત્યાગ, નાતમત, ધન, કીર્તિ, જાતીયતા કે અહંમત્ત્વની મર્યાદિત ભાવનાઓએ કદી એમના જીવનને આવડ્યું નથી, ત્યાગ અને વેદાઅના પૂર્ણાનુભવ વડે એઓ અખિન્ન વિશ્વમાં વહેતું સતત પ્રેમતત્ત્વ, અનુકંપા અને પ્રજ્ઞાન અનુભવી શક્યા હતા.

કલકત્તાની નજીક શ્રી રામકૃષ્ણના શિષ્યોએ એક આશ્રમ બાંધ્યો હતો. શ્રી શારદાદેવીના

જીવનનો મોટો ભાગ એકાન્તવાસમાં ગયેલો હોવા છતાં પોતે શ્રી રામકૃષ્ણના શિષ્યો અને મુમુક્ષુઓને પોતાની પાસે આવવામાં કશો અશ્વગમે દર્શાવ્યો નથી. એમની આધ્યાત્મિક મુગ્ધતાને પોતે સરળ, ધરમથુ શબ્દોમાં પ્રેમથી ખુલાસો કરતાં; એમને માટે પ્રેમથી દસોઈ પણ કરતાં અને જોયો હોય તો પ્રવાસેથી આવતા તેમની તો પોતાનાં અધ્યાત્મોની જેમ ખૂબ કાળજીપૂર્વક સેવા-સરભરા કરતાં. જે જે વ્યક્તિઓ એમના પરિચયમાં આવી છે તે બધી વ્યક્તિઓને એમના પ્રત્યે ખૂબ આદર-ભાવ થયો છે; કારણ કે બલમનસાઇ, પવિત્રતા અને અગાધ પ્રજ્ઞપ્રેમ એમના જીવનનાં સદૃશ લક્ષણો હતાં. ગમે તેવી દલગી કહાનો મુમુક્ષુ હોય-નેવાની સાથે પણ પોતે સામાન્ય વાતચીત દ્વારા પોતાનામાં રહેલા ઉચ્ચ દૈવી ગુણોનો પરિગ્રહ પોતે કરાવી શકતાં.

શારદાદેવીના વ્યક્તિત્વમાં આપણને સ્નેહની, જિજ્ઞાસામાં જિજ્ઞાસુ કહાનું દર્શન થાય છે. એમના હૃદયમાં રહેલો સ્નેહભાવ અને એમના જીવનની સાદાઈદ્વારા હાલના સ્ત્રીજીવનમાં રહેલી બાક ટાપડીય, આડંબર અને વ્યર્થ અર્થભાવની અર્થહીનતા ખડુ સ્પષ્ટ નજીવ આવે છે. હાલની સ્ત્રીઓને એમના આ ગુણો દ્વારા ખડુ ખડુ શીખવાનું બાકી રહે છે. કેક આલ્પકાળથી જ આ સ્ત્રીજનને પ્રજ્ઞમંદિતની અને પ્રજ્ઞપ્રેમની વિપદાસા હતી. આધ્યાત્મિક જીવનનો ખાતર એમણે શું શું નથી કર્યું? શારીરિક સુખની એમણે અવગણના કરી-માસમિષ્કત, સજ્ઞા કે આત્મપ્રશંસાનો જરા પણ ભોમ રાખ્યા વિના આ દેવીએ પોતાના આત્મમત ઉપર જ મક્કમ રહીને વ્યક્તિની શાન્તિ જાળવી; અને, આધ્યાત્મિક પ્રતિની ખાતર આવી પડેલું તમામ દુઃખ પોતે વેઠ્યું અને શાન્તચિત્તે, સ્વસ્થતાપૂર્વક પોતાના જીવનમાં આવી પડેલી બધી દુરસ્તિ પોતે જાળવી.

જીવનની કોઈ પણ મુશ્કેલીઓથી એ મુંઝાઈ નથી-અપૂર્વ સમભાવ અને અપૂર્વ આત્મત્યાગદ્વારા એ જીવનની પરમ શાન્તિ અનુભવી શક્યાં. જગતના કોઈ પણ સુખની સ્પૃહા એમણે કદી પણ કરી નથી. સુખ અને શાન્તિ એમને લાખ્યાં તે એમના અન્તરમાંથી જ-હૃદયની અને આત્માની પૂર્ણ વિશુદ્ધિ-દ્વારા જ.

કદાચ કોઈને એમ લાગશે કે શ્રી. રામ-કૃષ્ણ અને શારદાદેવીનાં દષ્ટાન્તો સ્ત્રી અને પુરુષના એવા અતિ ઉચ્ચ સંબંધનું નિરૂપણ કરે છે, જે સામાન્ય જીવનમાં શક્ય નથી. પણ, આમ નથી. સ્વાર્થોઘતા, અદેખાઈ, ઈન્દ્રિયજન્ય સુખોની ઉપભોગમાદસા અને દોષ-આ બધાએ આપણા જીવનને એવી રીતે ઘેરી લીધું છે કે આવા દૈવી જીવાત્માઓએ પોતાના જીવનમાં અનુભવેલી પરમ શાન્તિનું આણું દર્શન પણ આપણને થઈ નથી. આપણું ચિત્ત ભૌતિક સુખ અને તેનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવા પાછળ એટલું બધું લાગી મધું છે કે એથી ઉચ્ચતર જીવનનો ખ્યાલ આપણને આવી શકતો નથી. આજ-કાલની સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનનો અમૂલ્ય સમય સરીરના સોન્દર્યની પાછળ અને ટાપડીય પાછળ ગાળે છે; કારણ કે એ દ્વારા પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરવી સહેલી છે. આજની સ્ત્રીઓનું જ્ઞાન એક બીજી પણ બાજત પર લાગ્યું છે-અને તે પોતાના મિત્રો અને પતિઓની સાથે બૌદ્ધિક બાબતોમાં દરિદ્રાઈ કરવાનું અને બૌદ્ધિક બાબતોમાં તેમના નેટલો કક્ષાએ પડેલવાનું. પણ આજનાં સ્ત્રીપુરુષોને ખબર જ નથી હોતી કે ધર્મ-નિયમો દ્વારા, ત્યાગ અને વિરાગની ઉદાત્ત ભાવનાદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલું જન્ય, આધ્યાત્મિક સ્ત્રીજીવન એ શું છે? શ્રી શારદાદેવીના જીવનદ્વારા એ સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે

માત્રયુદ્ધ અને કુટુંબની મર્યાદિત કક્ષામાં રહીને પણ કોઈ પણ સરેકારી જીવદશ ઉચ્ચ, આધ્યાત્મિક જીવન કેળવી અને પામી શકે.

જીવનના ઘણાખરા પ્રશ્નોનો સરળ ઉકેલ ત્યારે જ આવી શકે છે ત્યારે આપણે એ પ્રશ્નોને સમજવા માટે જીવનની ઉચ્ચ કક્ષા પ્રાપ્ત કરીને, એ કક્ષાએથી એ પ્રશ્નોને તપાસીએ. શ્રી રામકૃષ્ણ અને શારદા-દેવીના સહજીવનમાં આપણને જી અને પુરુષના બહુ જ ઉચ્ચ કોટિના સંબંધનું દર્શન થાય છે; જે દર્શન આપણા હાલના સમાજજીવનમાં, જીવનસિદ્ધાન્તોમાં અને જીવનસંસ્કૃતિમાં રહેલી ગુટિઓ અને મર્યાદાઓ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે અને આપણા. જીવનની હલકી કક્ષાનું આપણને સખેદ જ્ઞાન કરાવે છે.

આપણે જીવનનાં ઘણાંખરાં કાર્યોમાં બીજાનો જ દોષ જોયા કરીએ છીએ અને

બીજાની ટીકાઓ કર્યા જ કરીએ છીએ. આ બાબતમાં પણ શ્રી શારદાદેવીનો સંદેશ વિચારણીય છે સડસઠમાં વર્ષે, જે દિવસે પોતાનું મૃત્યુ થયું તે જ દિવસે, પોતે ખૂબ ક્ષીણ થઈ ગયાં હતાં, તેવે સમયે, પોતાના એક પ્રિય શિષ્યના મુખારવિન્દ સામું જોઈને પોતે જીવનના આ છેલ્લાં શબ્દો ઉચ્ચાર્યા:—

“પણ હું એક વાત તો કહીશ જ. જે તમારે મનની શાન્તિ જોઈતી હોય તો બીજાઓના દોષ કાઢશો નહીં વધારે સારું એ છે કે તમે તમારા પોતાના જ દોષો જુવો. સ્નેહથી આખું જગત વશ કરતાં શીમે. હે વત્સ ! જગતમાં કોઈ પારકું છે જ નહીં; આખું જગત તારું જ છે.” *

• મોરીસ હલિજાવેચ ડેવીડસનના “Some Enduring Ideals of Womanhood” નામના અંગ્રેજી લેખને લાવાનુવાદ.

વ્યથા—ગીત

ગાઉં વ્યથા કેરાં ગીત, ગીતડાં ગાઉં વ્યથા કેરાં.

ગાઉં વૃથા પ્રલય ગીત, ગીતડાં ગાઉં વ્યથા કેરાં.

જીવનની કુંજ મારો હૃદયે ન જૂલે;
સૂણ્યો ટાકૂં એક ગીત, ગીતડાં ગાઉં વ્યથા કેરાં.

પંથે પડેલ સ્થામ છાયા અંધાપની;
જીવું, જીવું ને લયભીત, ગીતડાં ગાઉં વ્યથા કેરાં.

આવે તોફાન, દિ-બેહાણાને સુંઝવે;
ડગડાં સુકું એવી રીત, ગીતડાં ગાઉં વ્યથા કેરાં.

ભૂત ભયું આંધિએ, ભાવિ છે ધુમ્મસે;
આધુનિક ધુધવે અનિત્ય, ગીતડાં ગાઉં વ્યથા કેરાં.

અંધાને ઈશ દિયે અંતરની દીવડી;
અંદા ગુવરાવે છે ગીત, ગીતડાં ગાઉં વ્યથા કેરાં.

શ્રી. સરોદ

પિતા.....અને.....પુત્ર

લેખક : શ્રી. રવિશંકર નરોત્તમદાસ પાઠક

નોંધ : જે વખતે સિદ્ધાર્થદેવ (જી હસવત્રાન) સર્વનો ત્યાગ કરીને સત્યનો શોધ માટે ચાલી નીકળ્યા તે વખતે એમના પુત્ર રાહુલની ઉંમર ત્રણ માસની હતી. રાહુલ ન્યાયે સાત ર્ષનો થયો ત્યારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધાર્થદેવ પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે ઉપદેશ આપતા આપતા પોતાના પિતાના નગરમાં પાખા આવે છે અને પોતાના પિતાને, માતાને, ભાઈમાંડુને, પત્ની યશોધરાને સત્યજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપી પોતાના મત તરફ વાળે છે. આ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી પ્રભુ સિદ્ધાર્થદેવના બીજા હૃદય જે રી દેવી યશોધરા પોતાના પુત્ર રાહુલને જન્મતાન સિદ્ધાર્થદેવના મતનો દુષ્ટ પ્રચારક બનાવવા કચ્છ છે. એથી થોડા સમય બાદ રાજમાગતરમા સિદ્ધાર્થદેવ ધર્મોપદેશ માટે ફરીથી આવ્યા ત્યારે આવજાથી સમજાવી મૂકેલા કુમારને સારાંસારાં વજો પહેરાવી રાહુલ યશોધરા એને સિદ્ધદેવ પાસે મોકલે છે અને પોતે દ્વારની પાછળ ઘસી રહી સંજાદ સંમિલે છે. —લેખક.

રાહુલ કુમાર : (એ હાવવતી પ્રણામ કરતાં) મારા પ્રજ્ઞામ સ્વીકારો જન્મતાન ! આપની પાસે આવી એસવાની મારી યોગ્યતા નથી. તેમ જ્ઞાનની વાતો દરવાની મારી શક્તિ નથી. એથી જરા સંકોચ થાય છે. પરંતુ પિતા પાસે જતાં પુત્રે સંકોચ ન રાખવો જોઈએ એમ સમજી હું આપની પાસે આવ્યો છું.

[રાહુલની વાણી સાંભળી જન્મતાન એને તૈયાર કરી મોકલનારને અને એના હૃદયને સમજી બધ છે.]

સિદ્ધાર્થદેવ : (મંદ હાસ્ય કરતાં કરતાં) તમને કેણે મોકલ્યા કુમાર ?

રાહુલ : મને ? મને કેણુ મોકલે ? હું મારી મેળે આવ્યો.

સિ. દેવ : અમારા જેવા સાધુ જાવાની સાથે તમારે શું કંઈ હશે કુમાર ? તમારા દેખાવ ઉપરથી તમે રાજાના કુંવર હોય એમ લાગે છે.

રાહુલ : મહારાજ ! આપે મને જરાજર

એળખ્યો નથી. શું ? હું માત્ર સામાન્ય રાજાનો કુંવર છું એમ નથી. હું તો રાજધિરાજનો કુમાર છું, અને સાધુ બાવા પાસે કેમ આવ્યો-એમ પૂછો છો ? હું આપના જેવા સાધુ બાવા પાસે એટલા માટે આવ્યો કે હું જે રાજા-ધિરાજનો કુમાર છું એ રાજધિરાજ સાધુબાવાના વેશમાં જ દરે છે.

[આ જવાબથી જન્મતાન હસી પડે છે.]

મહારાજ ! હસવું હોય તો હસો ! આપ હસશે એથી મારે કહેવાની વાતો હું કોઈ બૂધી જવાનો નથી. આપને ખરું જાણે કે જોડું લાગે પણ સાચી વાત કહેવામાં હું કંઈ એ જોવાનો નથી.

સિ. દેવ : (હસવું રૂંપાવી) તે તમે મને કંઈ કહેવા આવ્યા છો કુમાર ? અને તે જોડું લાગે એવું પણ છે ? જો જોડું લાગે તેવું હોય તો તમારે તે કહેવું ના જોઈએ. કારણ કે સાધુઓને માત્ર લાગે તેવું જોઈએ તો પાપ લાગે.

રાદુલ : આપની વાત સાચી છે મહારાજ ! પરંતુ મેં સાંભળ્યું છે કે સાધુ પુરુષો તો ખદ્ડુ જ્ઞાની હોય છે. માન-આપમાન એમને હોવાનું નથી. સાર-માફ એમને લાગતું નથી. અમે ગમે તેમ ખોલીએ તો પણ એમને માફ લાગવું નોંધએ જ નહિ.

સિ. દેવ : વાદ કુમાર, તમે તો ઉપદેશ આપવા મંડી પડ્યા કંઈ ? તમે દેખાવે નાના, પરંતુ તમારામાં જ્ઞાન ખદ્ડુ હિંચા પ્રધારનું હોય એમ લાગે છે.

રાદુલ : મહારાજ, મેં તો પ્રથમ જ કહ્યું છે કે આપની સાથે જ્ઞાનની વાતો કરવાની મારી શક્તિ નથી. એટલે ઉપદેશ આપુ છું એમ તો મેં કહેવાય ? મારી પૂતળા માતાએ એક શ્લોક મને શીખવ્યો છે, તેની એક લીટી એવી છે કે,

ચાલેન કથિતં વાચયં

માન્યં નીતિસમન્વિતપ્ ।

એટલે કે નાનું બાળક હોય પરંતુ એ જો નીતિની અને ધર્મની વાત કરે તો સૌએ તે માનવી નોંધએ. પછી એમાં સાધુઆચાર્યએ કે મોટા મોટા જ્ઞાનીએ નહોં માનવી એવું કંઈ આવતું નથી.

[પ્રશ્ન સાથે આવેલા શિષ્યો પણ આ જવાબથી દસી પડે છે.]

સિ. દેવ : કુમાર ! તમે ખદ્ડુ દોશીઆર છો હોં ! શ્રીમંત્રની વાતને તમે ઝટ ઉડાવી છો છો. અને તમારી વાત સાચી કરો છો.

રાદુલ : મહારાજ ! સત્ય તો પોતાની મેજેજ સાચિત વધ જાય. એને સાચિત કરવાનીય જરૂર પડતી નથી.

સિ. દેવ : બસે બસે, ખોશો; તમે શી સ્વપ્નની

અને ધર્મની વાત કહેવા આવ્યા છો ? કહો, હું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીશ.

રાદુલ : મહારાજ ! સત્ય ધણુખરું પ્રાર-ભમાં કડવું લાગે છે. એટલે મારી વાત ગણી ના લાગે તો મને ક્ષમા આપશો. જો કે આપને બધા 'દયાના અવતાર' 'કરુણાના સાગર' એમ કહે છે અને આપ તેવા છો એટલે હું ખીક રાખતો નથી.

સિ. દેવ : ના, ના; જરાય ઓક ના રાખો. સંકેત વગર કહો !

રાદુલ : મહારાજ ! સંપત્તિ વધતી જાય તેમ તેમ માણસ સ્વજનને ભૂલે કે જગતને ભૂલે ? કે બંનેને ભૂલે ? કે બધામને ના ભૂલે ?

સિ. દેવ : એટલે ?

રાદુલ : એટલે એમ કે માણસ જેમ જેમ સમૃદ્ધ થતો જાય છે તેમ તેમ એનાથી એક પછી એક ભૂલાતું જાય છે એમ કેટલાક કહે છે. અને બીજા કેટલાક એમ કહે છે કે માણસ જેમ જેમ સમૃદ્ધ થતો જાય છે તેમ તેમ એ ભૂલેશો હોય તેને ય પાઠ કરે છે. અને એને પોતાની પાસે લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. હવે આમાં આપ કયા મતને માનો છો ?

સિ. દેવ : બંધાશ કુમાર ! તેં ખદ્ડુ સારી વાતો પૂછી. તારી ઉમ્મરનાં બાળકો આવી હિંચા જ્ઞાનની વાતો સમજી પણ શકે નહિ અને પૂછી પણ શકે નહિ. છતાં તારામાં વિશેષ શક્તિ છે એટલે મારી સમજ પ્રમાણે હું એનો જવાબ આપીશ,

રાદુલ : મહારાજ ! જો, જો, મને ખદ્ડુ જ્ઞાની માની હિંચા હિંચા ન સમજાય

તેવી જ્ઞાનની વાતો કરવા મંડી પડતા.
આપણને તો સિધી ને સદ અને ચોક્ષી
ને ચદ વાતો કરવી ખમે.

સિ. દેવ : હું ' સિધી ને સદ અને ચોક્ષી
ને ચદ ' ન વાતો કરીશ કુમાર !
જુઓ, ' નેમ નેમ માણસ સમૃદ્ધ થતો
જાય છે તેમ તેમ એનાથી એક પછી
એક જૂઠાણું જાય છે ' એવો કેટલાકને
મત છે, એનો બે રીતે જવાબ આપી
શકાય. જ્ઞાનીની રીતે, એમાંથી એવું
સમજવાનું ખમે છે કે માણસ નેમ
નેમ વધારે ને વધારે માનવતા રૂપી
સમૃદ્ધિ મેળવતો જાય છે, તેમ તેમ એ
વેરઝેર, છપો, અમૂઘા કામ, કોષ, લોભ,
ગેદ મદ, માત્સર, એમ એક પછી એક
હોડતો જાય છે. નેમ નેમ એ સુચિન્તા
વાની સમૃદ્ધિ મેળવતો જાય છે તેમ તેમ
એ આડંબાર, અજ્ઞાન, આધિ, ઉપાધિ,
એમ એક પછી એક હોડતો જાય છે.
પરિણામ એ આવે છે કે દાયે દાયે
એવું જીવન ઉત્તત જનનું જાય છે,
અને ઉપરંગતિ એટલે સત્ય જ્ઞાનની
પ્રીતિ એ એટલી સગળડ હોય છે કે
પ્રીતિ કરનારથી રચન જુઠાય છે,
જગત જુઠાય છે, અને છેવટે એનાથી
પોતાની જન પણ જુઠાઈ જાય છે. અને
સત્ય રચન પરમેશ્વર અને એ એક થઈ
જાય છે.

દવે આજ વાત અજ્ઞાનીએના
જીવનદારા કઈ રીતે સમજાય છે તે
જોઈએ. અજ્ઞાની, માણસ (અસત્યને
સત્ય સમજનાર) પૈસાકાને, જગતની
આનર-પ્રીતિને, સત્તાને, લાડી, પાડી અને
શ્રીતિ-સમૃદ્ધિ માને છે. આવા પ્રકારની
સમૃદ્ધિ નેમ નેમ વધતી જાય છે તેમ

તેમ અજ્ઞાની માણસ સૌ પહેલાં કુદરતને
જૂઠી જાય છે. પછી જગત સાથેના
પોતાના માણસ તરીકેના સંબંધો વેગળા
મૂકે છે. પછી દેશને, ન્યાતને, જાતને,
નમસ્કાર કરે છે. પછી સર્ગ સંબંધી-
ઓને, મિત્રો રોહીઓને રામ રામ કરે
છે. અને છેવટે પોતામાં અને પોતાની
લાડીમાં આપુ વિગત સમાવડું એ જુએ
છે. સંતાનો તરફ પણ કુરમનથી વધારે
સારો નજર એ રાખી શકતો નથી. આ
કંપાતી મો તેવી સ્થિતિ વધતાં વધતાં
એવી સ્થિતિએ આવી પહોંચે છે કે,
માણસ પછી પોતાની જાત સિવાય
બીજા કોઈની દરકાર કરતો નથી.
પોતાની જાત માટે એ અનેક
લુંડાં આચરણ કરવા તૈયાર થઈ જાય
છે. અને પરિણામે એ પોતાને પણ
જૂઠી જઈ અસત્ય અને એ એક થઈ
વર્ષ જાય છે.

રાદુસ : જનુ સરજ રીતે ખુલાસો કર્યો
મદારાજ ! દવે સાથે સાથે બીજા મત
ઉપર પણ વિચેચન કરો તો સાઈ.

સિ. દેવ : દવે એની જ વાત કરું છું.
' નેમ નેમ સમૃદ્ધિ વધતી જાય છે,
તેમ તેમ માણસ જુએજો હોય એને ય
વાદ કરે છે. અને એને પોતાની પાસે
ભાવવા માત્ર કરે છે. '—આ વાત પણ
મે રીતે સમજાવી શકાય તેમ છે.
જ્ઞાનીની રીતે અને અજ્ઞાનીની રીતે.
જ્ઞાનીએ સત્યપૂજક હોય છે. એમ
જ્ઞાનની સમૃદ્ધિ નેમ નેમ વધતી જાય
તેમ તેમ એમનામાં દયા, પ્રેમ, અદિસા,
ક્રમા, વગેરે યુક્તિ પ્રતિદિન વધતા જાય
છે. અને તેથી પોતાના કલ્યાણના
વિધારનો સાથ જગતના કલ્યાણનો

વિચાર એમનામાં આવે છે. અને એથી માર્ગભ્રેશાને, જગતના બ્રમની જાળમાં સપડાએલાને, પોતાની પાસે લાવવા મન કરે છે. જેથી સત્પંથનું એમને જ્ઞાન થાય. અને પોતાને મળતી સમૃદ્ધિમાં તેઓ ભાગ પડાવે. અજ્ઞાનીઓ, એમની સમૃદ્ધિ જેમ જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ અકલ્યાણના માર્ગે પોતે જતો જાય છે. અને અકલ્યાણના માર્ગે થોડે ઘણે અંશે પણ જે જીવેલા હોય કે જીવવા પ્રયત્ન કરતો હોય, એનેય પોતાના આચરણ દ્વારા પોતાના માર્ગનો પ્રવાસી બનાવે છે. તેમ દુર્યોધન પૈકી કોઈ કોઈ દુર્યોધન પોતાનામાં આવતો રહી જતો હોય તો જોળીને અને જાળનો કરે છે અને એને પોતાની પાસે લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. કુમાર ! આ બધું કર દશાનુ ચિત્ર આટલેથી જ બંધ કરવું સારું છે.

રાહુલ : મહારાજ, હું ય કમકમી ગયો. હીક થયું આપે તે બંધ કર્યું. પરંતુ એક વાત પૂછું ?

સિ. દેવ : ઘણી ખુશાથી.

રાહુલ : આપ તો જ્ઞાનીના માર્ગને જ વધારે પસંદ કરો છો ને !

સિ. દેવ : સત્યના પૂજક સૌ એ જ માર્ગ પસંદ કરે.

રાહુલ : જ્ઞાનીઓની નજરમાં રવજનો અને પરજનો સરખાં હોય છે ખરું કે નહિ ?

સિ. દેવ : સરખાં જ હોય.

રાહુલ : એટલે પરજનોના કલ્યાણ માટે પોતાની સમૃદ્ધિનો બંડાર ખુલ્લો મુકનાર એમ તો ના જ કહે કે, રવજનોને ફ

બોલાવું નહિ. અને એમને હું અધિકાર ના આપું.

સિ. દેવ : (હસી પડતાં) પણ તમે કહેવા મું મારો છો કુમાર ! સીધી રીતે-તમારા શબ્દોમાં કહીએ તો ‘‘ચોકામુ ને ચટ અને સીધું ને સટ’’ કહી નાખો ને !

રાહુલ : ત્યારે તો મહારાજ સાંભળો હ્યો આપ દલુ ખરા જ્ઞાની થયા નથી.

સિ. દેવ : (સ્મિત કરતાં) કેવી રીતે આ ફેસફો આપ્યો !

રાહુલ : હામા કરજો મહારાજ ! પરંતુ જગત આખાના કલ્યાણ માટે જેણે જંડો ઉઠાવ્યો છે અને ઘેરઘેર ફરીફરીને પોતાની મિલકત જે વડેચતાં કરે છે એણે પોતાના જ પુત્રને વિસારી મૂક્યો ! એણે પોતાના જ બાળકને બીખારી રાખ્યો ! એણે પોતાના જ સંતાનને દીન અને દરિદ્રી રાખ્યો !

સિ. દેવ : (આનંદથી) આ બધી ચર્ચા, આટલા માટે જ કરી કુમાર !

રાહુલ : એ તો આંખ જે સમજે તે. પણ આપને મોંઢે જ ન્યાય કરો કે મારી વાત ખરી કે ખોટી ?

સિ. દેવ : તમે તો બહુ જખરા નીકળ્યા કુમાર ! તમારી વાત ખોટી છે એમ કહેવાની દિમ્ભટ ટોણું કરે ?

રાહુલ : સારે બુદ્ધિ તમાંથી ફરી ગણેલ. આપની તમામ સંપત્તિનો મને વારસ બનાવો ! મહારાજ, પિતાની સંપત્તિનો ખરો અને પ્રથમ અધિકારી પુત્ર જ હોય. આપના મહા મૂલ્યવાન ‘બંડાર’ની આવી મને સુપ્રત કરો અને જગતને

જાણુવા દો કે મોટા ચક્રવર્તીનો પુત્ર
ચક્રવર્તી જ છે.

[દ્વાર પાછળ લોકેશી યશોધરા-
દેવીના અખિમાં આનંદમાં આંસુ આવી
જાય છે. સિ. દેવલું વદન યશુ દરેલી
બેઠે છે.]
સિ. દેવ : વહાલા કુમાર ! સુપુત્રને મો
પિતા મોઢ વાતની ના બણી શકે ?
રાહુલ કુમાર ! પ્રશુએ આપેલી મારી
તમામ સમૃદ્ધિ ઉપર તારો અધિકાર
થઈ જ ચૂક્યો છે. આજથી આ પછેથી
જ બેટા ! તારે મારે મારા બંદારનાં
દ્વાર ખુલ્લાં છે. એમાંની સમૃદ્ધિને
ઝોળખી ઝીને જમતનો ફુખી, અપંગ,
અચાની અને રીજાતાં પ્રાણીને મદદ

કરવાના કામમાં વાપરજો. બાપ !
ઝોટલી નાની ઉંમરમાં ખરી સંપત્તિને
તું ઝોળખી ગયો અને ખરા ચક્રવર્તી-
પણને તું સમજ્યો એથી મારા આત્મને
પરમશાન્તિ થઈ છે. રાહુલ ! બાપને
અને પાંપના નામને તે બરાબર ઝોળખ્યું
છે. આવ, બેટા ! આવ, મારી નજીક
આવ ! મારી મહોત્તમવત આશા !
મારી સમૃદ્ધિના ખરા વારસેમાં તારું
રથાન સી કરતાં આજળ છે.

[સિ. દેવ પેતાના બે હાથ
લંબાવે છે. હસતો હસતો રાહુલકુમાર
એમાં સમાઈ જાય છે. દ્વારની આજળ
આવી યશોધરાદેવી આ પ્રસંગે એણે
આનંદથી જોડે રહે છે.]

અંતોડ

શમ : મિત્રકાંક્ષી

તાલ : ખેમટો

જમતા અંતોડ લેખા વિરજા મહાન
જેજે જાળવ્યા રવાતન મન તિડે જાલો;
ખમલો અંતોડ ત્વરિત વિદુત શાં મતિમા ...ન
એજે યજ્ઞયાં વિદ્યાન તન જન જાલો.

યાજ્ઞકથ્ય યુદ્ધિ તેજ મુખ કોટિ નેત્રમાં,
માણિક્ય મુખા રત્ન વિદ્યાં નિજમુત્રમાં;
એકતાન રવાત મુખ વાણી સત પા ...ન
એવા ભારત ચોકે નરવીરો જાલો;
હીરજા અમૂલ સત રિન્ધ આત્મજ્ઞા ...ન
શેજી કૈવધી જનવાય હીર વિરજું રાલો.

આવિ કાંપી પલમાં તિઝીર વિપદ દાળતા,
નજી અકષ માત્ર પુનિત પદ ભાળતા;
નિહાની સક્તિ થકી કક્તિ જપમા ...ન
એવા પ્રદાંડ બેટી ભવ્ય મહાત્મા જાલો;
જમનાં અનેક આત્મજ્ઞનાં સખમા ...ન
એજે મુખ હાસે ઝીંચ્યાં ન્યાણી અરિદલ લાલો,
શી. “ જવડાંત જ્યોત ”

મારે મન્દિરીયે

(આવો આસ્થા હો મારે નેસલડે—એ રાગ)

આવો સખિયણુ હો ! મારે મન્દિરીયે
સ્નેહનાં અનેરાં સન્માન, સખિયણુ હો
મારે મન્દિરીયે....

મારે મન્દિરીયે હો ! કે મોરલા નાચે સખિયણુ
ઝાંઝરના બે બે ઝલુકાર, સખિયણુ હો
મારે મન્દિરીયે....

મન્દિરને મૂળડે હો ! કે વાડલી ફાલી, સખિયણુ
કુંજે કોઠિલા ટહુકાર, સખિયણુ હો
મારે મન્દિરીયે....

મારી વાડલીયે હો ! કે કુલડાં ફાલ્યાં મનોહર
શુંથશુ વિભવ વરમાળ, સખિયણુ હો
મારે મન્દિરીયે....

ઝળકે અખંડ જ્યોત હો ! કે મારે મન્દિરીયે
આત્મને અર્પતી અજવાળ, સખિયણુ હો
મારે મન્દિરીયે....

આવો સખિયણુ હો ! મારે મન્દિરીયે

ડાકટર ધીરુભાઈ મહેતા

મુંઝવતું મથન

વળી મથન માહફ હુલવતું દિશે છે મને,
નથી રૂચતું તો ય તે મથન મૂકતું ના મને,
ખરે હળખી દિસતી જીવનની સીડી માહફી,
પરંતુ મળ્યે મને કદીક દાહરો સ્વર્ગનો
ખીજા જીવનમાં કઈ સફળ ચિંતાના ચિન્તવનો.

શ્રી. ભાતુકમારી ભટ્ટ

માસ્તર સાહેબ

અનુવાદક :
શ્રી. અરજુન લાખીયા,
બી. એ.

આ નથી સમસમ પચાસ વર્ષ પૂર્વની આ વાત છે. જર્મન સ્નેહી સોળ માહિમ ફર હામોદર નદીની પેલેવાર નન્દીપુર તથા જોસાધમેજ ને પડેલી ગામ હતી. આ જાને ગામના સીમામાં ગમ્મમાં એક વિશાળ-પુરાણ વર-દશ હતું. પરંતુ જ્યારે નથી એ મામ કે નથી એ વિશાળ વટ-દશ. હામોદરનો પ્રવાહ આ બધું બેસી ગયો.

હામુન ગામની બેવાર હતી. આ સમયે ગામના રજાનીક કાપરથ શુદ્ધ થીપત હીસાસાલ હાસદત મદાસથ પૂરવાન કરી રજા હતા તેમના પડેલી સ્વામવાસ આ વખતે એક માસમાં અન્નપૂર્ણા પુણ્ય કેવી થી તેની ચર્ચા કરતા હતા નન્દીમામમાં હરસાલ બી મામપુમથી પુણ્ય થતી. વરંદ આ સાલ તો કંઈ નથી ની વાતો સંભગાર છે. એક તો વાનવાળા જન આવતા છે. નાક તો થાપ જ છે. તેમાં છું કે જે નન્દીમામમાં વાળા આવે તો જોસાધમેજ ને કંઈ એકતા નાકથી આવે કે એકો વન વાળનો પ્રજા કરેજ પડતો.

આમોચના કરી રજા દતા. ત્યાં તો રામચરણ દાંડતા દાંડતા આવી પડેલા. દાધમાંનો કોડો ફર ફેડો બેસી પડ્યા. તેમનો ડોર નેહો હીસદતે પૂછ્યું. કેમ, છું ખતર છે ?

રામચરણે દાંડતા દાંડતા જાને આંખો બહારિ બહારી બોલ્યા, “ હા અમવા કંઈ પૂછવાની વાત નથી. દાધ, દાધ, કાર્તિક માસમાં જ્યારે અને તાર મહો ત્યારે દુઃખરી કેમ ન મરે ? આ બધું જોવું તો ન પડત. પરંતુ મારા મનમાં કંઈ ને કળીતા મનમાં કંઈ ! દાધ રે, ચિંતા !

સ્વામવાસ અને કેતીરામ પોર ચિંતામાં રામચરણ સામું જોવા લાગ્યા. હા મદાસથે પૂછ્યું, ‘ શુ છું કે કંઈ રપટ તો કહેલ

આવું થશે. એ લોકોએ તો એક “હાઇસ્કુલ” કાઢી છે.

ત્રણેએ એક સાથે પૂછ્યું, “હાઇસ્કુલ શું ચીજ છે.” રામચરણે કહ્યું, અરે બાપ હું શું તમણે કે ‘કુસ્કુલ’ કઇ ચકલીનું નામ છે.

હીરદત્તે કહ્યું, “એક સ્કુલ ખોલી છે.”

“જી હા, એ જ. એક ભારતર છે. એ અંગ્રેજી ભણાવે છે. એ શરૂએ બધા “ભારતર સાહેબ” કહે છે. દીસુ ઘોષના મેદાનમાં ખુલ્યું છે. એ નગરે જોયું છે કે દસ પાર છોકરાઓને ‘ભારતર સાહેબ’ અંગ્રેજી ભણાવતા હતા.

હીરદત્ત એક લાંબી ખાંસી ખામને બોલ્યો, “ભારતર સાહેબ” ક્યાંથી આવ્યા છે ?

“એ તો બદ્દમાન શહેરથી આવ્યા છે. બાહ્ય છે. તેમનું નામ છે “હારીન ચક્રવર્તી”. ૧૫-૨૦ રૂપિયા આપે છે અને રહેવાની જગ્યા.

એટલામાં બહાર કોલાહલ સંભળાયો. થોડીવારમાં બાબાગઢ કરતા કેટલાક માણસો આવેશ્યા. રામચરણે નંદીગ્રામથી આવતાં જ આ બધાંને ખજર કહી દીધી હતી આથી જ તો આ સર્વ એકત્રિત થઇ આવ્યા હતા. તેમણે કહ્યું, “શું હવે નંદીગ્રામ આગળ શીર ઝુકાવવું પડશે ? અમારે પણ સ્કુલ ખોલવી છે.

હીરદત્ત મદાશયે હવે આગળ આવી હાથ ફેલાવી લોકો મેસવાની ઇચ્છા કરી. અને પોતાનું સંબાધણ શરૂ કર્યું.

બાપજી, શું આપે એજ વિચર ક્યો ? જોંસાઇગંજ નંદીગ્રામ સાથે ટક્કર ઝીલવામાં પાછી પાની કરશે. પ્રાણ જાય પણ એ ન થાય. હું આજ ને આજ કલકત્તા જઈ છું. અને ‘ભારતર’ શોધી લાવું છું. એ લોકો પંદર પમાર આપે તો આપણે પચીસ. આજથી ત્રણ હપ્તામાં આજ મકાનમાં સ્કુલ ખોલીશું. અત્યારે તો આપ લોકો આરામ કરો

જય. જોંસાઇગંજની જય, જય હીરદત્તની જય. ઉત્સાહધેવી જનતાએ પ્રરથાન કર્યું.”

ચોથેજ દિવસે હીરદત્ત ‘ભારતર’ સાથે આવી ગયા. ‘ભારતર’નું નામ છે મજ્જોપાલ મિશ્ર, હંમર લગભગ ત્રીસ, ઉંચા-પહોળા પ્રતિભાશાળી યુવાન, મૃદુભાષી. અંગ્રેજી ભણાવવામાં તો બારે ઉસ્તાદ. અંગ્રેજીનો પ્રચાર તો એટલો છે કે કોઇ પરિચિત મળતાં અંગ્રેજી જ બોલાઇ જવાય. ‘ભારતર’ કહેતા કે જ્યારે પોતાના પિતા જીવિત હતા, ત્યારે ગંગા તટપર એક દિવસ એક અંગ્રેજ સાથે મુલાકાત થઇ. વાતચીત કરવાની છટા નિહાળતાં જ તેમને સાહેબ ખુશ થઇ કલેક્ટરની નોકરી અપાવવાના હતા. પરંતુ આજે પિતા જ હોવાથી જ તે આવી પચીસ રૂપરોની નોકરી માટે આવ્યા છે ને !

મામવાસી તો એની વાતો સાંભળી તેના પર વારી ગયા.

હીરદત્તની પ્રતિજ્ઞાનુંસાર ખીજેજ દિવસે દિવસે ‘સ્કુલ’ ખુલી ગઇ. અને ‘ભારતર સાહેબ’ ૧૫ ૧૬, વિદ્યાર્થીઓને ઉત્સાહપૂર્વક ભણાવવા માંડ્યાં શરૂઆતમાં તો હીરદત્ત રમેટ આદિ સાહિત્યો ખાંસ કલકત્તાથી લાવીને વિદ્યાર્થીઓને ચરણે ધરી દીધાં.

નંદીગ્રામ અને જોંસાઇગંજ વાસીઓ કદી રસ્તામાં બેઠી જતા અને પોતપોતાના ‘ભારતર સાહેબ’ની પ્રશંસા કરતા.

યથા સમય બંને મામમાં અન્નપૂર્ણ પૂજા થઇ. પ્રત્યેક વાસી એકબીજાને મળ્યા. અને પ્રસાદ આરોગ્યા. ‘ભારતર સાહેબ’ ‘ભારતર સાહેબ’ ને મળ્યા. આ બંનેની પ્રથમ મુલાકાત હતી. બંને પ્રથમથી જ એકબીજાની પરિચિત હતા.

પૂજા પછીના એક દિવસે વળી જોંસાઇગંજવાસીઓમાં શરૂઆત મોજી ઉછળી આવ્યું. નંદીગ્રામના ‘ભારતર’ કહેતા હતા કે, “આ ભારતર તો મારા કલાસ ફેલો

એ, એ તો માન બેજ વર્ષ બહુ છે સાન વર્ષ નહીં. અને કલકત્તામાં સાત રૂપિયામાં નોકરી કરતા હતા. "

પરંતુ ગોંસાઈગંજના માસ્તરે તો આ હસી કાઢ્યું તેમણે કહ્યું, અને જ બળિયુમ "અરે બીજી ચોપડીમાંથી તો હું ઉઠી ગયો કે એ ? મને તો બધા જ પ્રશ્નોના જવાબ આવડતા. અને એને નહીં એક વખત અમારા માસ્તર સાહેબે સવાલ પુછ્યો, એને ન આવડ્યો એટલે હું બોલી ગયો. અમારા માસ્તરે તેને કોન કોસીને બંધાર કાઢ્યો. અને એ બે તમાચા ચોડી દીધાં. હું કાયરથ અને એ બાહાણુપુત્ર, તેથી તે મારે ખાઈ જતો રહ્યો અને હું તો સાત વર્ષ બહુ તે બંધાર નીકળ્યો. "

હવે બંને મામમાં પ્રતિવાદ જોરથી ચાલ્યો. અનનમાં હારાન માસ્તરે બોલ્યા કે "હજી અમારા બંનેના માસ્તર જીવિત છે ચાલો સાબીત કરીએ "

પરંતુ મજ માસ્તરે કહે, અરે એ તો બે સાલથી સ્વર્ગવાસી થઈ ગયાં. તેનું શ્રાદ્ધ એ કયું છે, અને તેમનાં છોકરાંઓ તો મને મજાદા કહે છે. "

આમ બંને 'માસ્તર'માં પ્રતિવાદ ચલાવ્યો. અને બંને મામવાસીઓને સદેહ થયો કે પોતાના માસ્તર મૂર્ખ છે.

અંતમાં નિશ્ચય થયો કે એક રચને મળીને આનો નિશ્ચય કરવો પડશે. એક રચને નક્કી કરવામાં આવ્યું, અને નક્કી થયું કે બંને એક બીજાને પ્રત્નો પુછે. પરંતુ બંને મામવાસીઓ અંગ્રેજીથી અનભિષ્ટ હતા. એટલે અંગ્રેજીના પ્રત્નોના અર્થ ગુજરાતીમાં પુછવા એમ નક્કી થયું. જેને આવડે પંડિત. વેશાખી પુણિમાં, રચને વટહક્કની નીચે સમય ચર્ચાસ્ત.

સ્પર્શસ્ત સમયે સર્વ વટહક્ક નીચે એકજિત થયા. સાથે ટોલ, મૂકંગ, તખ્તમાં કંપાદિ વાગળ પછુ ખરં. રસ્તામાં સોડો જુજ માસ્તરને કહેતા કે આજ સાજ રાખતો. શોધી શોધીને અધરા કાંદો પૂછ્યો.

જુજ માસ્તરે કહે, અરે, મારા પ્રત્નો. એ જાણુતા જ નહિ હોય.

હીફત કહે, બે આજે અમારી સાજ રાખી તો પ રૂપિયા પમાર વધારીશું.

ધીરે ધીરે સર્વ રચાન પર જોરી ગયા. બંને 'માસ્તરો' સામે સામે બેઠા.

કોણ પ્રથમ સવાલ કરે તેની રપધો ચાલી. પરંતુ હીફતની એક યુક્તિથી એમ નક્કી થયું કે હીરાન માસ્તર પ્રથમ અધિકારી છે.

નંદીમામના માસ્તરે તાલ કોઈને સવાલ ક્યો, બોલો, "કોને ચોર એ કાયદેમા " એટલે શું ?

જુજ માસ્તર પ્રથમ તો ગભરાતા, પરંતુ તે બંધાર આવવા દેતા નહતા. સદ્ભાગ્યે આ પ્રશ્ન તેમને અડતો હતો એટલે છાતી કુલાવીને બોલ્યા. "ઉભય સંકટ. "

હીક છે, ખરાખર ના પોકારેથી ગોંસાઈગંજ વાસીઓએ તેમને વધાવી લીધા. દક્ષપતિએ કોસાહલને રોક્યો. હવે જુજ માસ્તરનો વારો આવ્યો.

જુજ માસ્તરે કહ્યું, "હું કંઈ તમને તમને અધરા સવાલો પુછી યરમાવવા માગતો નથી. માન એક જ માયુલી સવાલ પુછીશ. અને જરા જોરથી બોલવું જેથી પ્રત્યેક મામવાસી સાંભળી લે, ત્યારે કહો, 'આઈ કે નોટ નો' એટલે શું ? "

હીરાન માસ્તરે જોરથી કહ્યું 'હું નથી જાણુતો. " સાંભળતાં જ નંદીમામવાળા મૂક જતી ગયા. અને ગોંસાઈગંજવાળા આનંદથી કોસાહલ કરવા લાગ્યા. ગોંસાઈગંજવાળા તો બોલવા લાગ્યા. બેવકુફ, કંઈ નથી જાણુતો. 'છી...છી...'

હીરાને સર્વને સમજાવવાની કોશીશ કરી. પરંતુ વ્યર્થ. ગોંસાઈગંજવાળાઓએ તે જ સમયે પોતાના 'માસ્તર'ને વાળતે માળતે લઈ ગયા.

બીજે દિવસે હીરાન યુખઈએ રુકલ છોડી દીધી. રુકલ બંધ થઈ મધ. અને એવું જુજ માસ્તરની કૂપાથી કોષા મિષ્ટાન પાણી છોડવા લાગ્યા. *

* પ્રમાતકુમાર યુખઈનાં મૂલ બંગાળી ઉપરથી.

તંદુરસ્તી

લેખક :
ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ
ડી. પી. એચ.

પાણીની સંભાળ

પાણી મારફતે ઝાડા, કેસેરા, ટાઇફોઇડ, મનડો વગેરે રોગ શરીરમાં દાખલ થાય છે માટે પાણી સ્વચ્છ હોયે સ્વચ્છ વાસ-જીમાં રાખો.

આજે બંદેલું પાણી કાલે પીશો તો તે વધારે સ્વચ્છ હશે.

તાંમાના કાટવગર વાસજીમાં પાણી ભરવાથી તેમાંના ધણી ખરા જંતુઓ નાશ પામશે.

પાણી નળમાં ડોળું આવે તો રાત્રે તેમાં ફટકડી નાખી સવારે આસેથી માળીને વાપરો. નીચેનું રમડા જેવું પાણી ફેંકી દેવું.

કવાતું પાણી ગરમ કર્યો વગરકદા પી પીવું નહિ.

પાણી રહેજ લાલ ધાય તેટલા પુરતો પોટાશ પરમેંગેનેટ પાણીમાં નાખી ૧૨ કલાક રાખી પછી પીશો તો પાણી જંતુ રહીત બનશે.

ખોરાક કેવો ખાવો ?

યોગ્ય પ્રમાણુ શૈષ્ટિક ખોરાક નિયમિત રીતે દરરોજ ખાવો.

બહાર બનાવેલી ખાવાની વસ્તુઓ ખાવી નહિ.

રસોડામાં ખોરાક પર માખીઓ ભેસવા દેવી નહિ.

ખાવાની દરેક વસ્તુ ઢાંકીને રાખવી જેથી તેના પર માખી કચરો કે ધૂળ આવે નહિ.

અતિશય મસાલાવાળા અને તળેલી વસ્તુઓ ખાવી નહિ.

તાજી અને પાણીથી કાળજીપૂર્વક ધોયેલ

ભાજ, કાકડી, માનર, ચીંચી, વગેરેની કચુઅર દરરોજ ખાવી.

લીલા શાકમાં સંચોરા કે ખારો નાખવો નહિ.

તાજી છાશ અને દહિંને દરરોજ ખોરાકમાં લેવાં.

કોળા દરરોજ જુદી જુદી જાતનાં બરા-બર પકાવીને ખાવાં.

વીટામીન-સ કયાંથી મેળવશો ?

ઠાંઠ પણ વીટામીન માટે ખાસ પૈસા ખર્ચવાની જરૂર નથી.

વીટામીન એ તમને માખણ, ઈંડા, દુધ, કેસેજ, માછલી, કેબેજ, ફુલ કેબેજ, માનર, ચોળાઇની ભાજ અને ફેલામાંથી મળી રહેશે.

વીટામીન બી ધઉનો લોટ આળ્યા વગરનો વગર પોલીશ કરેલા ચોખા, સ્વચ્છ તાજી તાડી, વટાણા વગેરેમાંથી મળી રહેશે.

વીટામીન સી દરેક જાતના તાજા શાક, ફળ, ભાજ, તાજાં આમળા, કાચમીર, કુદી-નાગાં બરપુર છે.

વીટામીન ડી દુધ, માખણ, મેલાઇ, ઈંડા, એલીવ ઓઇલ, કોડલીવર, ઓઇલ, શાક-લીવર-ઓઇલમાં પુરતા પ્રમાણમાં છે. સવા-રના તડકામાં ઉપાડે શરીરે ઉભા રહેવાથી પણ તે મળી શકે છે.

દુધની સંભાળ

ગરમ પ્રદેશમાં દુધ જલદી બગડી જાય છે દારણ કે દુધ દોવાય અને તે પછી વાપર-

નારને ઘેર પહોંચ્યું ચાપ તે, દરમ્યાન તેમાં અસંખ્ય જંતુઓ દાખલ થાય છે.

દુધ લેતી વખતે સ્વચ્છ કપડાંથી ગાળોને સ્વચ્છ વાસણમાં લેવું.

દુધ ઘરે આવે કે તરત જ તેને એક લિટરમાં આવી ત્યાં સુધી ગરમ કરવું, દરમ્યાન સ્વચ્છ કલાઈ કરેલા ચમચાથી હલાવ્યા કરવું.

ગરમ કરેલું દુધ ગરમ કરવા માટે ઉપયોગમાં લીધેલી તપેલીમાં જ રાખવું કારણ કે આ તપેલી ગરમીથી વિરુદ્ધ બને છે.

ગરમ દુધ ઉપર સ્વચ્છ કપડું અથવા નળી ઢાંકવી જે તેમ ન બની શકે તો ઢાંકણ જરા ખુલ્લું રાખવું.

દુધ છત્ર જંતુ રહિત નળીવાળા કબાટમાં રાખવું અથવા તેના ઉપર સાફ કરેલી ધૂળ રહિત ટોપલી ઢાંકવી.

દુધ વાપરતી વખતે તપેલીમાંથી જ રેડવું તેમાં ચમચો કે પ્યાલો બોલવો નહિ.

લાંબો વખત દુધ રાખવું હોય તો તેમાં ખાંડ, નાંખી, દુધની તપેલીને એક વાસણમાં પાણી નાંખી તેમાં રાખવી.

નિત્યજીવનની ઉપયોગી બાબતો

૧ થુંદરમાં રસકપુર નાંખવાથી તે મંધાતો નથી. કે બગાડતો નથી.

૨ હાથ ઉપર ગમે તેવા રાખ પડ્યા હોય તો બાફેલા બટાટા વડે હાથને ખુબ યોગ્યને ધોઈ નાંખવો.

૩ ચુલેથી ઉતારેલાં છનેમલના ગરમ વાસણમાં કદી તરતો ટાડું પાણી ન રેડતા. કારણ કે તેથી છનેમલ ફાટીને ઉખડી જાય છે.

૪ દૂધ ગરમ કરતાં પહેલાં વાસણમાં થોડું ઘી ચોપડેલાં તો ફાટીને ચોંટી નહિ જાય.

૫ જૂના કૂવા કે બંધ ઘરંતી હવા સારી છે કે નુકશાન કારક છે તે જાણવા, તેમાં પ્રથમ દીવો દોરી વડે ઉતારવો, દીવો બોલવાઈ જાય તો હવા ખરાબ છે એમ સમજવું.

૬ હડકાયાં કુતરાં કરડેલાં છસમેનાં ઉપચારને માટે મુખ્ય સંસ્થાઓ કર્યા છે, તેના સંબંધમાં સરકાર તરફથી કેવી સગવડ કરી આપવામાં આવી છે.

પંજાબમાં કસાહિલી ગામમાં પેરટપર ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઇન્ડિયા તથા મદ્રાસમાં કુરમાં પેરટપર, ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાહિય ઇન્ડિયા. આ સંસ્થાઓમાં પેરટપર પદ્ધતિને અનુસરીને હાડકાની સારવાર કરવામાં આવે છે.

શ્રી. દુર્ગાલાલ વ્યાસ

એક હતાં સ્નેહ-કાંત

“રમેશ ! આ રમેશ !...”

નમો મંડળમાં ડોકિયા કરતાં એક બંધાની નીચે ઉભા રહી. વીધેક વર્ષની ગંભીર મુખમુદ્રાવાળા કેાઇ યુવાને જૂમ પાડી જવાબમાં અંદરથી કાઢ્યે દાર ખોલ્યું.

“કેાણુ વિશ્વકાંત ! આટલો બધો મોરો કેમ ?”

સવાલ પુછનાર એક સૌંદર્યવતી યુવતી હતી. “આ વરસાદ જુઓને !” દાખલ થતાં વિશ્વકાંત ખોલ્યો. તે વખતે વરસાદ એટલો સખત પડતો હતો, કે અંદર જતાં જતાંએ વિશ્વકાંતનાં કપડાં ભીંજાઈ ગયાં.

“તમારી રાહ જોઈને અમને તો એમ જ થયું કે તમે આજે નહિ જ આવો.” અંદર જતાં વાર પેકી સ્ત્રીએ કહ્યું “પણ મને અહીં આવ્યા વગર ક્યાં એન પડે તેમ છે.”

“અમને બધાને પણ જે દિવસે તમે નથી આવતાં તે દિવસે બધું સૂનકાર લાગે છે.”

“બનાવો છે કે ખરું કહો છે ?” ન માનતો હોય એવો ભાવ ઠરી વિશ્વકાંતે પ્રશ્ન કર્યો. “ખાત્રી ન થતી હોય તો પૂછો આ સ્નેહકાંતને.” થોડે દૂર ઉભેલી એક સોળ વર્ષની શરમાળ બાળા તરફ આંગળી ખતાવી તેણે કહ્યું.

સ્નેહકાંત તરફ પ્રશ્ન પૂછતી નજર ફેરવી વિશ્વકાંતે સાબિતી માગી.

સ્નેહકાંતએ તેનાં પ્રશ્નોને જવાબ આપ્યો નહિ. અથવા તો પ્રત્ન કરતાં એ તે આખી શકી નહિ. શરમાઈને નીચું મોં રાખીને ઉભી રહી.

“અહોહો ! કેં શરમ ! કેં શરમ !” સ્નેહકાંતનો હાથ પકડી માલતી બોલી.

લેખિકા : કૃ. અનમૂયાબહેન ચ. મોદસા

“જે દિવસ પહેલાં બાપુજી ને બા તમારા લગન કરવાની વાતો કરતાં હતાં ત્યારે તો રસોડાનાં બારણાં પાછળ સંતાઈને બધું સંજાણતું હતું ને અત્યારે આટલી બધી શરમ શી ?”

“જો જો આજે બધું મારા રમેશભાઈને ન કહું તો.” કહી સ્નેહકાંતએ ચાલવા માંડ્યું. બધાં જણતાં હતાં કે તે શબ્દો તેનાં અંતરનાં નહોતાં તેણે મોં એ વાત કહી દેતાં હતાં.

વિશ્વકાંતને જ કહોને એ જ તમારા ભાઈને કહેશે ! એમનાં તો એ મિત્ર થાય છે.” માલતીએ મશકરી કરતાં કહ્યું.

પેસાદાર અને સંરકારી કુટુંબમાં ઉછરેલાં વિશ્વકાંતનો રમેશનાં સુધરેલાં કુટુંબ સાથેનો પરિચય ધણો જૂનો હતો. આજથી લગભગ ત્રીશ વર્ષ પહેલાં રમેશનાં પિતા ચીમનલાલ શેઠ ધણી જ ગરીબાઈમાં હતા.

અત્યારે જે ચારે નોકરો ઉપર દુકમ ચલાવનાર ચીમનલાલ શેઠને તે વખતે પોતાનાં કુટુંબનું બરણ પોષણ કરવાને પણ આખો દહાડો સખત મહેનત કરવી પડતી. લોકોનાં મહેણાં ટોણાં પણ સહન કરવાં પડતાં, છતાં પણ કેાઇ કેાઈ વાર તો બિચારાને એક વખત જમી ચલાવવું પડતું, અને કેાઇ વાર તો જૂએ મેટ મંગળવાર શનિવાર પણ કરવા પડતા.

એક વખત તે ગરીબાઈથી હારી જઈ વિશ્વકાંતનાં પિતા પાસે ગયાં. વિશ્વકાંતનાં પિતા ઘણાં જ દયાળુ હોવાથી તેણે તેને પોતાની પેઢીમાં નોકરી તરીકે રાખ્યાં.

ધીમે ધીમે વિશ્વકાંતના પિતાની દૃષ્ટિ ચીમનલાલ તરફ વળી. બંને કુટુંબો વચ્ચે માર્દ પરિચય થયો. રમેશ અને વિશ્વકાંતની વચ્ચે પણ મિત્રાચારી બંધાઈ.

દમેશ રમેશ પોતાની નાની બેન રમેશ-
લતાને લઈને વિશ્વકાંતને ઘેર આવેલા. તેનાં
બંધાથી થોડે દૂર એક નિર્મળ ઝરાં પાસે
તેઓ જતાં ત્યાં વિશ્વકાંત તેમને નાની નાની
રસમય વાર્તાઓ કહી સંભળાવતો. કોઈ વખત
પોતાના પ્રિય પુસ્તકમાંથી પસંદ કરેલાં
કથાઓ તેમને વાંચી સંભળાવતો. તે વંચી
કોઈ વખત સંખ્યા સમયે કુદરતનું સૌંદર્ય
નિરીક્ષણ કરતાં ઉન્નત થઈ રમેશલતા પાસે
ઘીડું ગીત ગવડાવતો.

આવી નિર્દોષ બાલ રમતો રમતાં તેમને
તેમનાં સમયનું પણ ભાન રહેતું નહોતું
ક્યારેક તે અંશેષ થતાં સુધી સુધીએ તેઓ
ત્યાં બેસી રહેતાં હતાં. તે છેક જ્યારે વિશ્વ-
કાંતની મા બધાંને આવી તેડી જતી, ત્યારે
તેઓ રસાળતાં જતાં.

પછીએ વાર વિશ્વકાંતને જોતાં રમેશલતા
તેને ભેટી પડતી. વિશ્વકાંત ઘરમાંથી ત્યારે
બંનેની માતાઓ દસી પડતી.

એક બીજાને મળ્યા જ પ્રેમથી આદનાર
આ બાલ મુમલનો સમય આવતાં તેમનાં
લગ્ન કરવા બંનેની માતા તૈયાર હતી.

એવામાં વિશ્વકાંતના પિતા તેને પોતાની
અદાક સંપત્તિનો વારસ મુજી અચાનક
ગુસ્તી મળ્યા. પરંતુ વિશ્વકાંત ઉપર સાપક ન
હોવાથી પેટીનું કાપ કામ ચીમનાલાએ કરવાં
માંગ્યું. તેણે પોતાના હાથમાં સર્વ કારખાર
લઈ લીધા.

વિશ્વકાંતની મા પેટીનાં કામમાં કાંઈ
પણ સમજતી ન હોવાથી ચીમનલાએ
કામગીરીથી પણ ચાર વર્ષમાં તે તેનાં
કુટુંબને બીજા માંગણ કરી નાખ્યું. આ
જુઆઈ વિશ્વકાંત સમજતો હતો. તે પણ
રમેશ અને રમેશલતાનાં રમેશ આમળ અને
ચીમનલાઈની બીજા આમળ તે ક્યું બોલી
સાડતો નહિ.

વિશ્વકાંતે અત્યાર સુધી બધુંવા ઉપર જ
ધ્યાન આપ્યું હતું. રમેશની માતા પ્રેમ તેના
તરફ પડેલે જ હતો. તેથી તે વિશ્વકાંતનાં
કુખથી મળી જ કુખી થતી. તેના પતિને
તે વારંવાર ઠપકો આપતી પણ પાપણ
હૃદયના પતિ ઉપર તેનો વિશ્વ થતો નહિ.

એક દિવસ રમેશની માતાએ પોતાના
પતિને રમેશલતાને વિશ્વકાંત સાથે પરણાવી
રેવાનો દંડ આમદ બજાવ્યો. તેમાં રમેશની
તે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ હતી. એ તે વિશ્વ-
કાંતનાં સદ્ગુણને નાનપણથી જ પુછી રહી
હતો. વિશ્વકાંતનો અવાજ માત્ર સંભળી તેને
મળવા માટે તે દોડી જતો, અને બંને બાલ
હૃદયો દર્પથી ભેટી પડતાં.

આને વિશ્વકાંતને અર્ધો આગ્રહને લગભગ
વીણે મિનિટ થઈ તે પણ રમેશ કોણ જણે
ચાચી તેને મળવા આવ્યો નહિ. વિશ્વકાંતને
આથી મળું જ આશ્ચર્ય થયું અને અનેક
મકારની શંકા કરતો તે રમેશની પાસે જવા
નીકળ્યો.

ઘર ઉપર કોઈ પાંત્રીસેક વર્ષની ઉમરનો
મજબૂત બાળકો પુરુષ જોઈ હતો. તેની
વિચાળ અને તેજસ્વી મોટી આંખો અને
તેની ભવ્ય મુખમુદ્રા જોઈ વિશ્વકાંતનાં હૃદયમાં
આ કોઈ મોટા માણસ છે. એવી ખાત્રી થઈ
તે માણસે વિશ્વકાંતનાં સાચું જોયું તે તેનાં
મુખ ઉપર કંઈક અજબ ચમક જોઈ, તેનાં
માટે તેને માન ઉત્પન્ન થયું. થોડીવાર જોઈ
રહી વિશ્વકાંત લાંબી આસતો થયો.

જ્યારે તેણે રમેશનાં આગમાં પગ મૂક્યો
ત્યારે તેણે રમેશને કંઈક અઠ વિચારમાં
પડેલો જોયો.

“રમેશ !” ઘરત જ રમેશ ચમક્યો.
“રમેશ એ કોણ હવે !” વિશ્વકાંતે રમેશ
પાસે બેસતાં પૂછ્યું.

“મોતીલાલ જવેરી. તું એમને નથી

ઓળખતો ! રમેશો રવરચ. બની કહ્યું,
 “ નામથી તો ક્યારનોએ ઓળખું છું, પણ
 જોયો તો આજે જ બહુ પ્રખ્યાત માણસ છે,
 ‘ પથુ અહીં કેમ આવ્યા છે. ’

“ તેમની પત્ની બહુ બિમાર છે તેથી.
 ડોક્ટરની સલાહ લેવા આવેલા છે. ”

“ તેમણે. શું કહ્યું ! ” “ કેશ બહુ
 ગંભીર છે. ” અને રમેશ ધીમેથી કહ્યું કે,
 “ તે બધે તેમ નથી ”

આ વાતને બે નવું મહીનાં થવા આવ્યા
 હતાં. રોહલતાનાં ધરમાં લગ્ન પ્રસંગે ગવાતાં
 મંગલ ગીતો સ્ત્રીઓ મધુર રવરચી ગાતી
 હતી, પણ તેજ ધરમાં એક બીછ જગ્યાએ
 એક વ્યક્તિનું હૃદય જુદી સાગર્યોઓથી
 ઘેરાયું હતું. રોહલતા હાથ ઉપર માથું
 ટેકવી એકબી ઉંડા વિચારમાં બેઠી હતી
 એટલામાં ઠાણએ આવી કહ્યું.

“ રોહલતાબહેન ! હજીએ તમે આવા જ
 રહેશો ! ” રોહલતા ઉભી થઇ ગઇ, “ બાબી !
 એ તો માગ્યમાં જ લખ્યું છે ને ” બોલતાં
 બોલતાં રોહલતાની આંખમાંથી આવળું
 બાદરવો વરસવા લાગ્યો.

તેને આશ્વાસન આપતાં માલતીએ કહ્યું,
 “ બહેન આટલું કદવત શા સાર ! તમને
 શું કુખ છે ! તમે બધ્યા, ગણ્યા, ગોટાં
 થયાં, આવા સારા ઉચ્ચ કુંડુંબમાં મોતીલાલ
 જેવા શ્રીમંત સાથે લગ્ન થાય પછી શું !
 આથી વિશ્વકાંત તમને શું વધારે સુખ
 આપવાના હતા ! ”

“ બાબી, હવે બસ કરો. તેની પાસે
 બધું કશું ન હોય તો પણ શું ! યૈસો ક્યાં
 સુધી ટકવાનો છે ! તેની પાસે કાંઈ ન હતું
 તો પણ એક પ્રેમદીપ તો હતું જ.

માત્રતી બોલી, “ આ હોયને થોડા
 વખતમાં વિશ્વકાંતને બૂલી પણ જશો...”

“ બાબી ! ” રોહલતાએ એક ધીમી
 ચીસ પાડી કહ્યું.

“ પણ ધારો કે વિશ્વકાંત જ તમને
 બૂલી ગયા હોય તો. ”

“ એ તો મનને મનાવવાનાં કાફાં છે. ”

“ કેમ. ”

“ હું તેનું હૃદય બાંધું છું, તે મારા.
 સિવાય કેટલો બધો દુઃખી થતો હશે. તેનો
 ખ્યાલ તમને ન પણ આવે...” રોહલતા
 બોલતી અટકી ગઇ.

પતિ-આમને આધિન થઇ માતાએ
 પુત્રી રોહલતાને અસિદ્ધાન આપ્યું. કચવાતે મને
 તેને રાક્ષસી લગ્ન વિધિ પુરી કરવી પડી.
 ને તેજ જાપાનકુરાનિએ મોતીલાલે રોહલતાને
 પોતાની પત્ની બનાવી.

એક જ રાત્રિમાં કેટલો બધો ફેરફાર !
 ક્યાં મોતીલાલની પત્ની ને ક્યાં વિશ્વકાંતની
 પ્રેયસી !

ઉપરની વાતને આજે ત્રણ ચાર વર્ષ
 વીતી ગયા. એક દિવસ સંધ્યા સમયે,
 વિશ્વકાંત નદી કિનારે ફરતો હતો, પણ
 આજનો વિશ્વકાંત કોણનો વિશ્વકાંત નહોતો.
 સાદા અને અર્ધ કાટેલા કપડાં પહેરનાર
 બાપ વિનાનો વિશ્વકાંત, તે અત્યારે પૈશવ
 રંગો ધરો હતો. ઉઘમી અને મહેનતું
 વિદ્યાર્થીમાંથી તે આટલું કસેજમાં ગળ્યો
 હતો, અને ગરીબ પણ સરકારી બાળકમાંથી
 ઉત્તમ ચારિત્રશાળી, અને અમરૂપ શોકનેતા
 બન્યો હતો.

થેકુંક આશ્વા પછી તે એકાએક ચોખ્યો.
 ક્યાંકથી મધુર ગીત તેનાં જૂનકાળનાં સ્મરણોની
 ચાદ કરાવતું હોય તેમ તેને ઉભી આવ્યું.

“ રોહલતા તો નહિ હોય ! ” થોડી
 વાર પછી ગીત બંધ પડ્યું, અને સામેનાં
 જંગલોની બારીમાં, સુકાઇ ગયેલા મહેરાવાળી
 વીંકે વર્ષાની મુવતી થોડીક વાર ઉભી રહી.

તેનાં વસો શ્વેત હતાં. તેનાં વાળ પશુ ગુંથ્યા હતાં. તેનાં મુકાઇ ગયેલાં કાઠાંમાં તેણે એક એક ઝીણી સોનાની બાંધી પહેરેલી હતી. તેનાં ગાલમાં મુલાખ કરમાઇ ગયાં હતાં.

વિશ્વકાંત શંકાશીલ હૃદયે વિધવા જેવી લાગતી આ યુવતીને ઘોડીવાર જોઇ રહ્યો. તેનાં મનમાં બંધકર તોફાન મચી રહ્યું હતું.

"કાણુ રોહલતા ! " એમ જ બોલી ઉઠ્યો.

રોહલતાની શીકરી મુખમુદા ઉપર ક્ષણિક લાસિ હવાઇ.

"વિશ્વકાંત ! સામેથી જવાબ મળ્યો."

"રોહલતા આ શું ! " આટલા બધાં મુકાઇ કેમ ગયાં ! વિશ્વકાંતે ધીમેથી પુછ્યું.

રોહલતાની આંખમાં આશુ આંધ્યા. આશુ બીની આંખે તે વિશ્વકાંત સામે જોઇ રહી. રોહલતાને શું કુખ દશે તે વિશ્વકાંત સમજી શક્યો નહિ.

વિશ્વકાંતથી એ કુખ દ્રશ્ય જોવાયું નહિ. તે ગદગદાઈ જોડી ઉઠ્યો.

"રોહલતા તમને શું થાય છે ! મને જોવાયો તમને કુખ તો નયો વધુ ને !

વિશ્વકાંતનાં મુઠ્ઠા નિખાલસ પ્રેમથી પુછાયેલા પ્રશ્નનો અસર રોહલતાના મન ઉપર થઇ. વધો પડેલાની અધિલી મપોડા તૂટી ગઇ. તે વિશ્વકાંતના ખજા ઉપર માથુ રાખી રડી પડી.

વિશ્વકાંત ધક્કતા હૃદયે મધુ અનુભવી રહ્યો. કુસરે કુસરે રાત્રી રોહલતાનાં વિદર આશુ છાજતાં છુટતાં રોહલતા તે જોયો.

"રોહ ! શું છે !"

રોહલતાએ પોતાના કુખની વાત વિશ્વકાંતને રડતાં-હૃદયે કહી રોહલતાના પતિના અને પિતાના મૃત્યુના સમાચાર સંભળ્યા તેનું રોહ બીનું હૃદય પશુ રડી ઉઠ્યું.

ઘોડીવાર વિશ્વકાંતે જોયો, "તારા જેવી બાલવિધવા પશુ સાસરીઆમાં કુખ પામે એ કાંઈ આપણા દિલ્લ સમાજમાં નવાઈ જેવું નયો. પશુ માલતી તારી બાળી તને આવી રીતે કુખ દે, અને રમેશ તે શાંતિથી જોઈ રહે તે મને થયું જ આશ્ચર્ય-કારક લાગે છે."

"કાંત તમાં એમનો કોય નડેનો આપણા સંસારમાં અમારું જીવન જ એવું રહે છે."

ધરનાં કલ્પદંધો કંટાળા મેં રોહાની રાજ લઇ અહીં મદિતા વિદ્યાલયમાં "હેઠ મીરટ્રેસની જગ્યા લીધી છે. અને રડતાં રડતાં તેણે ઉમેર્યું. "જુનો દિવસોને રમેશી હૃદય ઉપર આધાર રાખી મોર જીવન પસાર કરતી હતી. તેવામાં તમને જોયાં...

ઘોડીવાર પછી કોઇએ જો તેમનાં અરેરા (Hiccup) સાથે જો જોયું હોત તો તેને નિરાશા કુખ કે ચિંતા જેવું કંઈ જ ન દેખાત, પણ રમતો આનંદ અને ધક્કાનાં સુખનાં રસનાયો દેખાત

સંજ્ઞાનો લાસિ વચ્ચે શોભતા રૂપાળા તારલામાં બંનેની દ્રષ્ટિરેખા ગળી. તે બંનેનાં હૃદયો હવે વિખૂટાં ન પડતા મારે મળ્યાં.

સપ્તર્ષિ અગતતા હતા. વસિષ્ઠ અરધની મલકતાં હતાં.

તમે આ પુસ્તક વસાવ્યું છે !

બાળક-બાળાઓ, સ્ત્રી-પુરુષ સર્વને વાંચના યોગ્ય પુસ્તક

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવનચરિત્ર

અગિય વામ ૧-૨

ક્રિમિત રા. ૩-૧૨-૦૦

ન વસાવ્યું હોય તો આજે જ લખો—લુહાણામિત્ર પ્રેમ, રાવપુરા, મેડોદરા

નરી જીવનના તાણાવાણામાં પેલી ત્રણ મહા આશાઓ પણ જાણે કે આપમેળે-સ્વાભાવિક વણાઈ ગઈ છે. સ્ત્રી પોતે સ્વતંત્ર થવા માહે છે કે નહિં એ પ્રશ્ન બાજુએ મૂકીએ તો પણ તે પોતાની ત્રણે અવસ્થા-કોમાઈ, મુગ્ધા અને પ્રોદાવરથામાં જાણે કે અજાણે એક જાતનું રસિક બંધન માગી લે છે.

કોમાઈ અવસ્થામાં પ્રેમાળ પિતા, મુગ્ધાવરથામાં સ્નેહાળ સસરાજ ને પ્રોદાવરથામાં પોતાના એક શબ્દ પર ત્રાણ પાયરે, પોતાનો પડયો બોલ ઉપાડી લેવા સદા તત્પરતા બતાવે એવા કલ્યાણરો સ્નેહાળ દીકરો.

જન્મતની ખીજ ઘણી આશાઓને કુલ્લક ગણી સાચી નારી વિશૂતિ માત્ર એ ત્રણજ આસા પર નિર્ભર રહી જીવનસંગ્રામ ખેલે છે.

પણ એ ત્રણે આશાઓમાંથી એક આશા ફલિશૂન ન યાપ તો ?...

દેવીને કદિક કદિક એના પિતા વિષ્ણુ-પ્રસાદ પર અજુબો આવતો. આઠ વર્ષની એની ઉંમર અવનવી બાળ-રમતો શોધી કાઢતી ને વિશ્વવાટિકા વચ્ચે ખીલી રહેતા પેલા નિર્દોષ-પુણ્ય પેઠે તે એવી રમતોમાં ખીલી ઉઠતી. જ્યારે તે કંઈ નવી રમત રમતી હોય, ત્યારે તેને ઘેર જવાનું કે ખાવાનું યાદ આવતું નહિં; એની રમતમાં એ મસ્તાન જાતી રહેતી.

વિષ્ણુપ્રસાદ આથી ખૂબ ચીડાતા. 'ને એ કદિક કદિક ભારતા પણ ગરા. એ વખતે દેવી સમજી શકતી નહિં કે પોતાને આ રીતે શા માટે હેરાન કરવામાં આવે છે એ માર ખમતી, શરસે થતી ને ફરી પાછી પોતાની રમતમાં લાગી જતી. આર્થિક મુશ્કેલી ને માનસિક મથામણ વચ્ચે જિંદગી ગુમરતા વિષ્ણુપ્રસાદ દેવી માટે કદવાના ને ન કરવાના વિચારો ફરી મૂકતા. જો એમની

એ ક જ

લેખક : શ્રી. નરવરલાલ

ટૂંકી માતિમાં 'વર'ની અછત ન હોત, તો તો કદાચ એમનું વિચાર-ઘડતર જીંદગી રીતે ઘડાયું હોત, પરંતુ આઠ આઠ વરસ પચાવી બેઠેલી છાકરીને હવે શૂદ્ધ-કેળવણી આપવી જોઈએ તેમ તેમને લાગ્યું અને એમ લાગતાં અચાનક દેવીની માતાની યાદ તાજ થઈ. જો એ અત્યારે હયાત હોત, તો પોતાના પર પુત્રીની કેળવણીનો બોલો ન હોત તે દેખીતી વાત હતી. પણ જ્યારે વહેલું-મેઢું પોતાને જ એ કામ કરવાનું છે-એમ તેમને સમજાયું ત્યારે દેવીને તે વધારે વખત રમત-ગમત પાછળ માળવા દે તેમ ન હતું. જો કે, દેવીને આથી ખૂબ ખૂબ દુઃખ થયું પણ તે પછી એકાદ વરસો જ્યારે તે કંઈક સમજતા શીખી, ત્યારે એ દુઃખ વધુ ટકી શક્યું નહિ.

ધરકામ કરતાં, તેમાં ઘણી વખત આવતી મુશ્કેલીઓમાંથી કંઈ રીતે માર્ગ કાઢવો એ વાત તો એના શરીરમાં વહેતા શોણિત સાથે એક થઈ ગઈ હતી, એટલે એને ભાગ્યેજ મુશ્કેલીઓ નડતી. અધૂરામાં પૂરું, વિષ્ણુપ્રસાદે તેને સંગીતની લત પણ લગાડી હતી. જો કે, દેવીને તેમાં ખૂબ રસ પડતો ખરો; તો પણ એની માન્યતા હતી, કે નારી-જીવનમાં સંગીતની જરૂરીયાત ભાગ્યેજ પડે છે.

આ માન્યતા છતાં તે સંગીત શીખી. આખા શાળામાં દેવી જેવું 'બીન' બજાવતાં

આ શા

૫. તસાણ્યા

દેશને કાવતું નહિ. જ્યારે તે બીન જાગૃતી, ત્યારે તે પોતાને જાની જાતી. પોતે ક્યાં બેઠી છે. શું કરે છે એનું એને કંઈ જ ખાન રહેતું નહિ. કદાચ જો એ બાન, તેને રહેત તો તે એટલું સુંદર રીતે લાગેજ 'બીન' જાગૃતી થકત: કોમો જ્યારે એનું સંગીત આસપડું, ત્યારે કળાવા વચ્ચે આવેલા સંજોગના આકરથી પડીએ નીચે આવતા ને એ નાકમાં ફૂળો જાતા. ઉમે ઉડતા પડી એ કળા પરથી પસાર થાય ને એ વખતે દેવીનું 'બીન' જાગૃતું થાય, તો તે ઉડતા પડીએ અવકાશમાં એક ધૂમરી ખાઈ ત્યાં ને ત્યાં ઉડ્યા કરતા.

કહી, તે ઉડા વિચારમાં હોતરો ગયા. દેવો સમજી રહી નહિ કે પડી પડેલાં મુકત મનથી વાત કરતા પિતાજી ક્યાં કારણે આમ એકાએક ઉડા વિચારમાં પડી ગયા. ધીમે રહી તેણે પૂછ્યું: "પિતાજી, શા વિચાર કરો છો?"

"વિચાર તો એ કંઈ જુ દેવો, કે તારું શું થશે."

"કેમ?" દેવી કંઈ સમજી રહી નહિ.

"એ તને અત્યારે નહિ સમજાય, બેટા!..." બેઠાતાં બેઠાતાં તેમણે નીચું જોયું ને-આંખમાં આવેલ એક આંસુ લૂછી નાખી દેવી સામે નમ્ર માંડી. એ નમ્રમાં વાતસલ્ય હતું, પ્રતી પર ઉમરાળી સામણીનું પૂર હવે ને એ પૂરમાંથી મેચાઈ આવતા એક પ્રકારના કુખનો નાનીશી ચીનમારી પણ જામતી હતી. ખૂબ મશામલું કરી છતાં તેનાથી એક શીમે નિઃશ્વાસ મૂકાઈ ગયો.

"પિતાજી, મારા સમઃ તમને શું થાય છે તે કહો."

"શું કહું? કંઈ નથી સમજાતું! દેવો, જકુ જકુ તો તું એ વરસ દરે મારી નમ્ર સામે રહેતાની, પહો...પહો..."

"પહો કું? ક્યાંક નથી જવાનો...છતાં છતાં તો છોડા આ રોડકરખાને કિનારે; નહિ તો અવતને આર..."

ક્યાંય પોતે ભણે ન જાય, પણ સામ્રે ગયા
સિવાય તો આશી જ નહિ.

અને તે દિવસથી એનું વિચાર-ધક્કર
જૂદી જ રીતે ઘડાવા માંડ્યું. ધરકામ
કરી, સાસુ-મસરને સંતોષ આપી એ
સંતોષમાંથી ટપકી પડેલા સુખે માથુ-
વાની વાતને જતી કરી તેણે પોતાનું 'ખાઈ'
'ખીન' બળવી, એના તાનમાં સ્વામીને
મસ્તાન કરી એ મસ્તીમાંથી નિર્જરતી મુખ-
સમાધીમાં 'હુ'ની જવાની તમન્ના સેવવા માંડી.
સમસ્ત સૃષ્ટિમાં તે માત્ર ત્રણ જ વસ્તુનું
અસ્તિત્વ સ્વિકારતી હોય તેમ, તે પછી તો
તેણે એ માટે ખૂબ ખૂબ વિચારો કર્યા. એ
મહામંથનને અંતે પણ તેની નજરે તો એ
ત્રણ જ વસ્તુ તરી આવી.

એક તે પોતે: ખીન એના સ્વામી ને
ત્રીજું એનું 'ખાઈ' 'ખીન'.

ચાર ચાર વરસના સાસરાસને અંતે
દેવી એક વાત સમજી શકી ને ત્યારે એને
લાગ્યું કે જો એ વાત પોતે ન સમજી હોત
તો વધારે સાઈ હતું. એ ચાર વરસમાં એકે
દિવસ નહોતું બન્યું એવું એક દિવસ અચા-
નક બની ગયું. કામ પર જતા દયાચંકર
ગોરને એણે તે દિવસે કહ્યું:

"આજે તમે કયા વાંચવા ન જાઓ
તો....."

"હે...કાલી થઈ કાંઈ! કયા વાંચવા
નહિ જાઉં તો તારું પેટ કેમ કરીને ભરીશ?"

દયાચંકર ગોર મહાભારતની કયા વાંચતા
ત્યારે સાંભળનારને એમ લાગતું કે: એની
શ્રમમાંથી અમૃત પડે છે; પણ એ જ દયા-
ચંકર ગોર ત્યારે પોતાની પત્ની સાથે વાત
કરતા, ત્યારે એ જ શ્રમમાંથી. એ વર્ણવતા
કયા-કિત ન કરી એમાંથી જ નિર્વાહ ચલાવતા.

સ્વામીની વાત સાંભળી, એ વાત પર

હસતું કે ગુસ્સે થતું તે દેવી સમજી શકી
નહિ. ધીમેથી તે બોલી:

"એક દિવસ કયા વાંચવા ન જાઓ
તો ન ચાલે?"

"પણ શા માટે ન જાઉં! મને અહિં
ઘેર બેસાડી રાખીને તારે 'કરવું' છે શું?"

"મારે બીજું તો કંઈ કામ નથી; માત્ર
આજે તમને 'ખીન' સંભળાવવું છે."

વાત સાંભળી દયાચંકર ગોર હસી પડ્યા.
અને હાસ્યવેગ નરમ પડતા બોલ્યા: "ઉપર
તું બહુ, નીચે તું બહુ" ને વચમાં મોટો વાંસડો!
જા, બાપુ જા; એ તારું 'ખીન' જોઈ શું
ને મને ચકકર આવે છે..."

"પણ તમે સાંભળો તો ખરા..."

"સાંભળું તો તો કાણ જાણે શું ચે
યાવ." કહી, એણે ચાલતી પકડી ને દેવી
હોડા એક નિઃવાસ નાખી ધરકામમાં
લાગી, પરંતુ આજે એને ક્યાંય એન
પડ્યું નહિ. જીવનની એક મહામૂલી આશા
જાણે કે અદૃશ્ય થઈ ગઈ. 'ખીન' બળવી
એના નાદથી સ્વામીને સાચા આનંદનું જાન
કરાવવાની એ જૂની છતાં તાજી આશા હતી
ન હતી બની ગઈ. શું કરવાથી એ આશા
સજીવન થાય એ તે સમજી શકી નહિ.

અચાનક તેને 'યાદ આગ્યું' કે આજે પોતે
એક ભૂલ કરી બેઠી છે. સામેના વૃક્ષપરથી
પક્ષીઓ ધીમે ધીમે ઉડી જતા હતા. હંમેશાં
એક જાતનો મધુર પ્ચનિ સાંભળવા દેવાયેલા
એ પક્ષીઓની પાંખના દડકાટ પાછળ
દેવીના હૃદય જેટલી નિરાશા ભરી હતી.
દેવીએ આ જોયું ને તુરતજ તેણે 'ખીન'
ઉપાડ્યું. આડ પરથી ઉડી જતા પક્ષીઓના
ફરી પાછો ત્યાં જમાવ થઈ ગયો.

"એ બાઈ—", પાડોશમાંથી એક
સ્ત્રીનો અવાજ આવ્યો: "આ ખરે ખરે
માથું શા માટે પકવે છે! ગેરમાનો કરીને
તારું એ વાળું બંધ કરે તો સાઈ!"

“ બંને જોન, હવે નદિ” બળવું.”

અને તે દિવસથી દેશીએ ‘બીન’ બળવવું બંધ કર્યું. ન્યારે એની ઇચ્છા થાય ત્યારે ‘બીન’ સહ તે બહાર નીકળી પડતી ને મામથી જરા દૂર નહીં કિનારે આવી બેસતી. ત્યાં એને ડાહ રોકનાર ન હતું. ‘બીન’ બળવવાની ત્યાં એને ખૂબ મજા પડતી ને પછી તો દંમેમાં તે નહીં કિનારે આવીને બેસતી.

ત્યાં પેટી અમળ્ય પડોણું નહતી, ત્યાં એનો અગ્ર શરામી નહતો. ત્યાં એ સંત નહીં કિનારે થોડાં ધૂમ, થોડાં પડોણાં ને થોડીક માછલીઓ એટલા જ એના સાથીદાર હતા. ‘બીન’ ના નાક પર મુમજા તો જાણે પોતાના દેવનું બાન જુસી જતા તે દેવીની પાસે આવી બેસતા, દેવીને એથી ખૂબ ખૂબ આનંદ થતો.

શીમે શીમે મુમજાથી, સંખ્યા વધવા માંડી. આખા દિવસના સાચા-બોટા ચેન-આપાથી તોભો ખૂણ કરતા ને ગિરવિગિર રાશે તાળી તાળી ગાણું બેસાડી રીધા પછો ચાર-છ આનાની કમાણી કરતાં ગિયારા કપાઈકર મોર કપાંથી સમજે કે એની પત્ની પોતાથી અનેક મણી કમાણી કરી રહી છે. કેમકે એમને મણાં માળુએનો પરિચય જઈ ચૂકેલો હતો. એ માળુએને ક્યા સંજગતની ગલલામાં પૈસા કમાવવાની એમની સાર સાર રાતલ એ ખુસે ખુસો માગતી છતાં ભોટો તેને માણે જ પૈસો પરખાવતા ને ત્યારે કપાઈકર મોર બજાવતા: “ ભોટો ભેટર છે.”

ભોટોને ભેટર માની ભોટા મોર નાખા ગિયારા કપાંથી સમજે સહે કે જનવરો સાંધી કર કરી શકે છે તે પોતાની સંજિત પ્રમાણે આપી શકે છે.

શીમે દિવસના મામતરા પછી એ ધર-બળી વગ્યા. અને ધરમાં જાખવ થતાં ચક-

ક્યા. છેટેથી ખાવા દોડવું એમનું ધર જાતમતની વસ્તુઓથી રીપી ઊંડું હતું. બરાડો પાડી એ બોલી ઊઠ્યા:

“ અરે ક્યાં મરી મર્યા ! ”

“ કેમ ? ” કહેતી દેવી બહાર નીકળી.

“ આ બધું ક્યાંથી લાવી ? ”

“ બગવાનની કૃપા...”

“ નદિ; એ મારા મા-ચામાં નથી આવતું. બગવાનને ડાહના પર કૃપા કરવાની આત નથી. બોલ, આ બધું શું છે ? ”

“ હું દંમેમાં નહીં કિનારે જઈ છું...” કહી રીતે વાત કરતી તે દેવીને સમજણ પડી નહિ.

“ કેમ ? શા માટે ? ”

“ બીન બળવવા...”

“ ‘બીન’ વગાડવા ? નહીં કિનારે ? કેમ, ધર સગતી મળું છે કે શું ? ”

“ ના; પણ અહીં પાડોશી અને કંપવા દેતા નથી. ”

“ કીક: પછી ત્યાં જઈને તું કંઈ કરે છે ? આ બધું ક્યાંથી લાવી ? ”

“ ત્યાં ફું ” બીન ‘બળવું’ છું: મુમ-લાંતા રોળાં તે સાંભળવા આવે છે અને ન્યારે માર સંગીત પૂરું થાય છે: ત્યારે એ રોળાં ચાલવા જાય છે ને ત્યાંથી દંમેમાં મને કસ્તુરીનો એક મોટો મગ છે...”

“ હે ? ”

“ હા. એ મોટો પાસેના સુદેરમાં વેચી નાણું છું ને એ બોટાના કાચમ પચીસ રૂપિયા આવે છે. ”

“ નદિ ! એ ફું નથી ખાતી સડો ! મોજુસ જેવા માજુસ પણ મારી ક્યા સાંભળી કહે જન ન આપતાં કાચ કપાંના માથા જાય છે ને એ જનવરો, હું કહે છે કે તને દંમેમાં કસ્તુરી આપી એ રીતે જાસો વાજે છે એ ફું નથી ખાતી સડો...અને તેથી જ

મને લાગે છે કે તને આ તારો બિખારી
સ્વામી ન ગમ્યો ને તેથી જ તે સંસાર
સળગાવી મૂક્યો. બોલ, સાચું કહી દે, આમાં
ખરું શું છે ? ”

“ મેં કહ્યું તો. ”

“ એની ખાત્રી શી ? ”

દેવીને ખૂબ આનંદ થયો. ખાત્રી કરવા
માટે જો સ્વામીદેવ નહી કિનારે આવે તો
એક વખત તેને ‘ ખીન ’ સંભળાવી શકાય
તેમ લાગ્યું ને તે બોલી: “ ખાત્રી ન થતી
હોય તો આવતી કાલે મારી સાથે આવજો. ”

“ જરૂર આવીશ. અને જો આવતી કાલે
તું કહે છે તેમ નહિ જાને તો તારો જાન
લપ્ત થા ! ”

“ આવશો ? જરૂર ! ”

“ હા, એ સિવધ છૂટકો જ નથી. ”

એ રાત્રી ખૂબ સુખદાયી લાગી. ‘ ખીન ’ ના
તાનમાં સ્વામીને મસ્તાન બતાવવાના એને
જાણે કે કોડ જગતા હતા. પણ દયાશંકર
જોરને એ રાત લાંબી થઈ પડી. રાતમાં ને
રાતમાં તેણે અવનવા વિચારો ધડી કાઢ્યા ને
જેમ તેમ કરી સવાર પાડ્યું.

*

અનુપયા માણસને જુએ તો એ મૂળા
મૂળમાં કદાચ ભયભિત જાને તેમ માની
દેવીએ પેતાના સ્વામીને એક ઝાડ પર ચડી
તાની વિનંતિ કરી. સદ્ભાગ્યે એ વિનંતિનો
જાર થયો ને તે પછી થોડી જ વારે
‘ ખીન ’ ના તાર ઝણઝણ્યા.

ઠાડી આંખે ઝાડ પરથી દયાશંકર જોઈ
રહ્યો. એનું મન સંગીતમાં ન દ્રવ્ય: એની
નજર તો મૂળના ટોળામાં ભમતી હતી.
એકએક તેણે એક મૂળ પાસે કસ્તૂરીના
ગોટા જેવું કંઈક જોયું ને તેને ખાત્રી થઈ.
સૌ કરતાં મોટો ને રળાયામણો એ મૂળ
એની આંખોમાં જડાઈ ગયો.

... ને બીજો દિવસે પણ, એ જાતનો
ચોક્કસ નિશ્ચય કરી. દેવીથી છાતી રીતે એક
તીર-કામઠું સાથે લઈ તે નદી કિનારે આવ્યો.
આજે પેલા મુંદર મૂળને મારી એક સાથે
અનેક કસ્તૂરીના ગોટા મેળવી લેવાની એને
ઝેરી લાલસા જાગતી હતી.

સંગીત જાગ્યું; પક્ષીઓ એકતાન બન્યા.
મૂળલા થંભી ગયા. જલ-તરંગો હસી રહ્યા.
પ્રકૃતિમાં એક જાતનું અજબ ચેતન ઉભર્યું
ને બીજી જ પણ મૂળનાં ટોળાં વચ્ચેથી એક
ધીમી ચીસ ઉઠી. સંગીત થંભ્યું. પક્ષીઓએ
પાંખોનો ફડફાટ બોલાવ્યો. મૂળમાં નાહાં.
નદીના શાંત જળનાં ભયંકર બળભળાટ મચ્યો.
પ્રકૃતિ દેવીએ જાણે કે તોડવ નૃત્ય આદ્યું.

દેવીનો હાથમાંથી ‘ ખીન ’ પડી ગયું.
ઝડપથી તે ઊભી થઈ ને દોડી. થોડીથી
તરબોળ જાતી પેલો મૂળ તરફથી મારેતો
હતો ત્યાં એ ગઈ. “ મારા વીરા ! ક્યા
પારખીએ તારી આ દશા કરી ? ” ફરકાં
ખાતો અવાજે તે માંડ માંડ બોલી શકી:

પવનનો એક ભયંકર સસવટો સંભળાયો
ને એ અવાજમાંથી શબ્દો તરી નીકળ્યા.
“ દે...વી ! ”

“ વીરા, મારા વીરા ? આ પાપ મારા પર.
કહે કહે આ પાપનું પ્રાપ્તિત શું કરે ! ”

નદીના પાણી બળભળા ઉઠ્યા ઢાળમાં
પત્યર સાથે એના પડછંદા પડ્યા ને જેમાંથી
શબ્દો સર્પા:

“ કંઈ નહિ, દેવી ? મારા શરીરને
તું તારે ધેર લઇ જા ! ”

દેવી ચમકી. કોણ બોલે છે ? ક્યાંથી
એ અવાજ આવે છે ? એણે મૂળલાના દેહ
સામે જોયું બુદ્ધિતા દીપક આખરી પ્રકાશ
ફેંકતો હોય તેમ એ શરીર સળવળ્યું, થોડી-
લુહાણ થયેલું મોં ધીમે રહી ઉઠડ્યું.

નદીના પાણી ફરી એક વખત ખળખળ્યા.
તુલોના પાંદડામાંથી ભયંકર સુસવારો ઉઠ્યો.
દેવી ને કંઈ શબ્દો આવ્યા:

"મારા શરીરને તું તારે ઘેર લઇજા.
એમાંથી હાંડકાં કાઢીને તું વેચી નાખજે,
માંસ - કાઢીને કલાશ ને આપી દે ને.
શીંગડીઓ કાઢી કોષક ધનવાન ને ભેટ
ધરજે ! એના તને પૈસા આવશે.
પણ...પણ..."

"કહે કહે, મારા ! વીરા ! બીજું
શું કરું ? પામણ જેવી બની ગયેલી દેવીએ
મૃત્યુને આરે ઉભેલા એ જાનવર સાથે
દોસ્તી જમાવી. બહારની દુનિયાને જાણે કે
તે સાવ મૂલી મર્યા."

"કહે બીજું શું કરું ? ફરી એ બગડી.
ઝાડ પર બેઠેલા દયારાંકર ના હાથમાંથી
તીર-કામડું પડી ગયું. સાંત થઇ ગયેલો
પતન, થઈ ગયેલી નદી, પડી ગયેલી દીવા-
ઓમાંથી એક મતનો રપ્પ અવાજ ઉઠ્યો:
દયારાંકર ને લાગ્યું કે એ અવાજ પેલા
મૃતસાના મોંમાંથી નીકળ્યો.

પણ દેવીને એવું કંઈ બાન ન હતું.
એ તો મૃગને પૂછતી હતી "તારી મુક્તિ
ને ખાતર હું શું કરું ? હું કુઃખપારી છું.
મારી જિંદગી આ રીતે, આમ નિરાશમાં જ
પસાર થઇ છે. 'બીન' બળવતો હું તને
સંતોષ આપી શકી ને એ એક જ આશા
પર મેં જીવન નાવ ચલાવ્યું. પણ...પણ...
હવેતો એ આશાએ મૃતપાપ બની મર્યા..."

"કંઈ દરકત નહિ, દેવી !..." નિરા-
શાથી મૂળતી પ્રતિ વચ્ચેથી માત્ર દેવી જ
સંભળી ન સમજી શકે એવા શબ્દ રણક્યા:
કંઈ દરકત નહિ, દેવી ! 'બીન' બળવું
સંભળતાં સંભળતાં હું પ્રાણ છોડું એ એકજ
આશા પર હું જીવતો હતો; એ આજે
પૂરી થઇ..."

મૃત્યુ પામતા મૃગ અને પામણ જેવી
દેવી ચાલતી પાતો નદીમાંથી પોતાનાં
ડાકાં ઊંચાં કરી માણસ જ માત્ર સાંભળી
શકતા હતા ફરી એક અવાજ ઉઠ્યો:
"દેવી, હવે મારી એકજ આશા બાકી
રહી છે...તું મારું આણું અંગ વેચી
નાખજે; ન વેચતી માત્ર ચામડું..."

"નહિ નહિ વેચું !"

"એ ચામડા પર બેસીને તું 'બીન'
બળવજે તેથી મારા આત્માને ખૂબ ખૂબ
સંતોષ આનંદ થશે..."

"જરૂર. મારા વીરા, તારી એ અંતિમ
છાછા હું જરૂર પૂરી કરીશ પણ...પણ...
નથી સમજાવું કે..."

એ વધારે બોલી શકી નહિ ખૂબ ખૂબ
પ્રયાસ કરી છતાં ઝાડ પર બેઠેલો દયારાંકર
ચિત્ત રહી શક્યો નહિ. એ નીચે પડ્યો
ને પડ્યો એવાજ કબરમાંથી ઉભા થયેલા
કા કંભાલ સમેા બેઠો થઇ ગયો અને દોડ્યો.

"દેવી દેવી ! ત્યાં શું કરે છે ? બોલ,
કેટલીક કસ્ટરી મળી આવી ? લાવ જેટલી
હોય તેટલી મને આપી દે ! નથી બોલતી ?
ચા માટે...ચા માટે નથી બોલતી ?...એતો
કહે, આંખો ફાડીને તું ત્યાં શું જુએ છે ?

દેવીએ ન તો એને કશો જવાબ આપ્યો
ન તો એણે સ્વામીની ધાકથી આંખથી
આંખો મોંથી ચિત્ત-પ્રશંતા નગરે તે મૃત
મૃતના દેહ સામે નેહ રહી.

એને તો હજુએ પણ એના એ શબ્દો,
પ્રશંતા વહેતી નદીના ખળખળાટ વચ્ચેથી
સંભળાતા હતા:

એ ચામડા પર બેસીને તું 'બીન'
બળવને એટલે મારા આત્માને ખૂબ ખૂબ
સંતોષ-આનંદ થશે..."

ફૂલઝાડ પ્રદર્શન (Flower Show)

અવલોકનકાર :

શ્રી. ભાનુ જી. શુક્લ

ડી. સી. ઇ. એસ. આઇ.

શ્રી મંત સરકાર ધી. પ્રતાપસિંહરાવ ગાયકવાડ સાહેબના શુભ હસ્તે ઉદ્ઘાટન પામેલા પુષ્પ પ્રદર્શનના નિરીક્ષણમાં વનઉપરનની સુવાસ, રાત્રકુટુંબનો પ્રકૃતિપ્રેમ અને પ્રગ્નની પ્રંરકારિતાનો સાક્ષાત્કાર થયેલો.

કુદરતનું આકર્ષણ અનન્ય છે પ્રકૃતિનો પ્રેમ સાત્વિક વસ્તુ છે. એવા શોખથી સંમિત થયેલા રાજવીનો પુષ્પપ્રેમ અને યુગશિર્વોદ ફૂલઝાડ પ્રદર્શનમાં મૂર્તરૂપે રજુ થાય છે.

વડોદરાના જાહેર ખામ કમેટી ગાર્ડનના દિલ્હી પેલેસીયન સામેના વિશાળ યોગાનમાં ઉપરોક્ત આયયવાળું ફળફૂલ તથા શાક-ભાજીનું સુંદર પ્રદર્શન તા. ૧૬-૧૭ ફેબ્રુઆરીના રોજ યોજવામાં આવેલું.

પ્રદર્શનમાં રંગબેરંગી ફૂલો તથા આભો-પાલવના તોરણથી વિશુષિત થયેલી મુખ્ય દમાનમાંથી દાખલ થતાં પુષ્પોના પમરાટથી તનમન તાઝગી અનુભવી આગળ વધતાં, અંદરના સમિથાણા તથા તંબુએ અને કુકાનોની સુંદર અને કલાત્મક ગોઠાણો સૌ કાંઈની પ્રશંસાનો આદર પામતી હતી.

રંગોળીના ઉત્તમ નમુનાઓ વચ્ચે મેજ પર ગોઠવેલાં ફૂલદાનીમાંના પુષ્પો આલ્પદાક હતાં. તાકાત બપો તત્વેની મિત્રમય મહાદિલી સાથે ગોઠવેલાં જાતજાતના ફૂલો તથા વિચિત્ર

પૌષ્ટિક મુલોની વ્યાખ્યાઓ સાથે મૂકાયેલાં શાકભાજીના દ્રવ્યો, જનમન રંજન સાથે ગાનની સચોટ રજુઆત કરતાં હતાં.

વનવેલીના ખુબીદાર દેખાવો તથા પાણીના કુવારા તેમજ ધોધથી કલામય રીતે શોભિત થયેલા આ પ્રદર્શનનો લાભ જનતાએ સારી સંખ્યામાં ઉમળકાભેર લીધો હતો.

શ્રીમંત સરકાર સમિથાનામાં વિરાગેલા ત્યારે તેઓશ્રી સમક્ષથી પસાર થતાં પુષ્પોથી મહેલાં બાબામાડી, સાષકલ, મોટર તથા નોકાના દેખાવો અદ્ભુત હતા. કેસરી રંજના મખમલના ગાલીયાથી જનજો મરી લીધી હોય તેવી મોટરનું ધનામ શ્રી. જનલ સાહેબને એનાયત થયેલું. આ મોટરમાં એક કરતા દબારો કેમુડાનાં ફૂલો તારની જળા મધ્યે સુંદર રીતે ખેસવામાં આવેલાં હતાં. ચાલતી મોટરનો આવો દેખાવ વસંતની વધામણી સમે અપૂર્વ અને અસૌકિ હતો.

આ સર્વ વસ્તુઓની કાબેલમરી અને કુંચગ રજુઆતનું માન રેટ ગાર્ડન સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ શ્રી. સી. આર. ચોડે સાહેબ તથા આસીસ્ટન્ટ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ, શ્રી. જનલ પી. પોપટ (મામાસાહેબ) ને ફાળે જાય છે, જેમણે તનમન તથા જાડોલીથી જલેમત લઈ પ્રદર્શનને સફળ ગનાવ્યું.*

* વડોદરામાં ફેબ્રુ. તા. ૧૬-૧૭ મીએ યોજાયેલ ફૂલઝાડ પ્રદર્શનનું અવલોકન.

લેખક : શ્રી. નારાયણ પુરષોત્તમ મુખડીઆ

મહાં નામ ચંદન, ત્યારે હું ચોદ વર્ષની વયે, મારા પતિના ઘરમાં આવી ત્યારે મારા જોખન નિતાર દેહમાંથી અવલુનીય ફોરમ ફોરલી હતી. પરંપરા પછી બે એક વર્ષે સુખમાં વીત્યાં, એવામાં અચાનક મારા સાસુ સસરા કાળ-જ્વરથી મરણ પામ્યા અને મારા પતિ એકલા પડ્યા. શુદ્ધસંસારનો બોજો તેમના ઉપર આવી પડ્યો. મારા પતિ મારા પ્રત્યે અનુરાગ રાખતા હતા. પરંતુ ધીમે ધીમે તેમના તરફથી મારું મન દૂર થવા લાગ્યું અને હું સ્વતંત્રતા ઇચ્છવા લાગી. તેઓ એકાંત-પ્રિય હતા. એક દિવસ નજીવા કારણસર, રસોઇની આખતમાં બેલીયાલી થઇ અને મારા સ્વતંત્ર મીનજ પ્રમાણે હું મારાપિતાના ઘેર આવી અને મનમાં ધમધમ કે હવે મારે પતિનું શુદ્ધ ફરીથી જોવું ન પડે.

(૨)

મારા માતાપિતાને હું એક જ સંતાન હતું તેમણે મને સારી રીતે ઉછેરી હતી અને વિદ્યાબ્યાસ પાછળ ધણી મહેનત લીધી હતી. એટલે મને સારી રીતે વાંચના લખતાં આવડ્યું હતું. એથી ધાર્મિક પુસ્તકો રામાયણ, મહાભારત, બાગવતાદિ મંથે. ને વાંચવા લાગી ધાર્મિક સંસ્કારો પડવા લાગ્યા, પરંતુ જેમ જેમ હું મોટી થતા લાગી અને અને યુવાવસ્થામાં પ્રવેશવા લાગી ત્યારે મને મનમાં કંઈ કંઈ થવા લાગ્યું. મને સ્વમજ નડાલી પડતી. હું સ્વતંત્રતા ચાંહતી હતી. સમાન વયની સખીઓના સંસારે મારામાં

કુતહલ પ્રેર્યું. અને તેમના પતિરાજોના અહેવાલે મને કંઈ કંઈ સીનો દેખાવા લાગ્યા. આખરે મને ચોદ વરસે મારા માતા-પિતાએ પારખી બતાવી, પોતે કૃત્યકૃત્યા અનુભવી

પતિના સાથે કંકાસ કરી પિતાશ્રદે આબ્યા પછી મારા કુબાંગ્યે મારા માતાપિતાને સખત જ્વર આપીને પરલોકના મંથે પ્રયાણ કર્યું. તેમના વારસમાં હું હોવાથી મેં મીલકતનો કમળે કયો અને લીકિક વ્યવહાર પ્રમાણે સારું ખર્ચ કર્યું. વ્યવહારની દષ્ટિએ મારા પતિ પણ તે પ્રસંગે હાજર રહ્યા હતા. જે કીમાકાંડ થવા પછી પોતાની શુદ્ધ પાછા ફર્યો. હું પણ હવે સ્વતંત્ર થવાથી અને મારી પતિને ઘેર જવું નહી હોવાથી સ્વતંત્ર રીતે રહેલવા લાગી, મને કાંઈ રોકટોક કરી શકે તેમ નહતું. તેમજ મારા એકાંત-પ્રિય પતિને મારી કાંઈ પડી ન હતી એમ પાછળથી મારા અનુભવવામાં આવ્યું.

(૩)

મારા પિતા શુદ્ધ હું એકલી આરામથી જીવેલી બેભાવતી હતી. પરંતુ યુવાવસ્થાના લીધે મને એકાંત અસહ્ય લાગતું અને મારા દીકરે આરામ આપે એવા એક સાથીની શોધમાં હતી. તેવામાં લીલાધર કરીને એક સબ્જે કારકુનની શદ્ધતી અમારા ગામમાં થવાથી. અને તેણે પોતે એકમે હોવાથી રહેવા મકાનની શોધ કરતાં. મારા ઘરનો ઉપરનો બાગ મેં બાંહે આપ્યો. એઓ

(૪)

એકલા હોવાથી અને ગાતિએ રાહગર મારું રાધેશું ખપતું હોવાથી મેં રસોઈ કરી આપવા માંડી અને ધીરે ધીરે સહવાસે અમો બન્ને એકલ-દોકલ હોવાથી, કામદેવને આધિન થવા લાગ્યાં અને સ્વતંત્રપણે યથેચ્છ કામ-સુખનો અનુભવ લેવા લાગ્યા.

ધીરે ધીરે અમારી રીતભાતની વાત પાડોશમાં ચર્ચાવા લાગી, પરંતુ અમો મસ્ત બન્યા હોવાથી કાંઈ ખ્યાન આપ્યું નહીં. પરંતુ વારંવાર વીરૂદ્ધ શબ્દો કાને પડવાથી કાંઈ ઉપાય કરવાનો અમો બંનેએ નિશ્ચય કર્યો.

“ બહાલા ! આપણે તો એક છીએ પરંતુ નિંદાપાત્ર થઈએ છીએ માટે સમાજમાં નિંદા ન થાય અને આપણો વ્યવહાર સહ-બળતાપૂર્વક ચાલતો રહે, એમ તમે ઇચ્છતા નથી ? ”

“ ખરી વાત છે, પરંતુ શું ઉપાય કરવો જોઈએ, તે મને સુઝતું નથી. તારો વિરહ મને ખમાતો નથી. સમાજ પણ કેવો છે ? ”

“ વાર, ત્યારે મારું કહેવું માનો, અને તમે તમારી ગાતિમાંથી એકાદ કન્યા પરણી શો એટલે એના ઓછાવા નીચે આપણે આપણો સંબંધ ચાલુ રાખી શકીશું અને સમાજને દોષપાત્ર બનીશું નહિ. ”

“ વાર્ડે ઠીક કહી, ત્યારે હું એ બાબત તપાસ ચલાવીશ અને થોડા સમયમાં લખ થઈ જશે. ચિંતા કરીશ નહિ. ”

આ વાતને બે એક માસ થયા. લીલાધરે પોતાની ગાતિમાં તપાસ કરીને એક કન્યા શોધી કાઢી રાહગર ગાતિમાં આવેા બહેનો બહેનો જમાણ મળવેા ફુલંબ હોવાથી નક્કી થઈ ગયું અને અખાત્રીજના શુભ દિવસે પાણીમદણ થઈ રૂક્મણી પોતાના પતિના ગૃહે (થીમતિ ચંદનજાષ્ણના ગેડેના જાગે) આવી સંસાર શરૂ કર્યો.

મારી રીતભાત તથા રસોઈ તથા ગૃહ-કાર્યની આવડત જોઈ તેનામાં સંસ્કાર પડવા લાગ્યા. અને રૂક્મણી પણ પોતાના માતા-પીતાના ધરના જડાં લુગડાંનો ત્યાગ કરી શહેરી વસ્ત્રો ધારણ કરવા લાગી અને ટાપ-ટીપ કરવા લાગી. અને પેલે પોતાને જૂલી ગઈ.

લીલાધર નિયમીત ઠાઠમાં બપોરે જતા રૂક્મણી સવારમાં ધરતું બધું પાણી ભરવું, કમરો સાફ કરવો, રસોઈનો સામાન તૈયાર કરી આપવો, વાસણ માંજવા વિગેરે બહારતું કામ કરતી અને રસોઈનું કામ હું કરતી હતી. રૂક્મણી પાણી ભરવા જાય કે બહાર જાય કે અમો અમારા દીલની આગને છુટવતા હતાં. અને આમ એક નારીના ઓછાવા નીચે અમો આનંદમાં દિવસ નિર્માન કરતા હતા. હવે સમાજ અમને દોષારોપણ કરવા કે તિરસ્કારની નજરે જોઈ શકવા સમર્થ ન હતો. આમ ને આમ ચાર વર્ષ વીત્યા બાદ રૂક્મણીએ પુત્ર-રતને જન્મ આપ્યો. બાળકે આ સંસારની હવાનો આસ લીધો અને ધીરે ધીરે તે મોટો થવા લાગ્યો. પુત્ર વંશને વૃદ્ધિ કરનાર હોવાથી તેનું લાલન-પાલન થવા લાગ્યું. અને આઠેક વર્ષ થતાં તેના પિતા મારા અધિક સહવાસથી શરીરે ફીણ થવાથી મૃત્યુના પંથે પધારી ગયા. રૂક્મણી પતિવિહોણી અને બાળ પીતાવિહિન બન્યો. મારો સંસાર લીલાધરની આવકથી ચાલતો હતો અને બંધો પગર મને સોંપતા હતા તેમાંથી બચાવી સારી રકમ એકઠી કરેલી હતી, લીલાધરની સ્મૃતિ વારંવાર યતી હતી તેથી તેના પુત્રને આશરો આપી બચાવી ગણાવી મોટો કરવા ધાર્યું. પરંતુ રૂક્મણીના પિતાએ આવી પોતાના ઘેર તેને તેડી ગયા. ત્યાં રૂક્મણી પતિને સંભારી દીજરાવા લાગી અને તે પણ ૭ માસમાં પતિ પાછળ વિદાય

પણ રત્ન હોય છે એમ રાહબર-માતિમાં પણ એક કુસુમ ખીલેલું હતું. એ કુસુમનું ભાગ્ય અમારા ત્યાં હોવાથી અમારા ત્યાં આવ્યું હતું. શરીર બરાવદાર હતું. હાથ કમળ-દંડ સરીખા હતા. આંખો બહુ મારકણી હતી. કેશ લાંબાને બહુ જ કાળા હતા. દુકામાં તેને જોતાં મનુષ્ય સાન બૂલી જાય એવું એ શરીર હતું.

મારી ઉમ્મર થવા આવી હતી. વૃદ્ધાવસ્થાએ મારા શરીરે કચલેલીઓ પડવા માંડી હતી. પરંતુ એનો ય ઉપયોગ તો વારંવાર મારા ત્યાં આવતાં શહેના પોલીસ અમલદારો ઈતર ખાતના કારકુન વર્ગ આવતા, રેહા પીતા અને લાભ લેતા હતા. પરંતુ મને શરીરે વૃદ્ધાવસ્થા-કળાવાથી અને મારા મોભો સચવાય એટલા માટે બાળુની પત્ની મારું આદરેલું કાર્ય ચાલુ રાખે તો સારું એમ હું ઈચ્છ્યા લાગી.

(૭)

બાળુનું મન અભ્યાસ તરફ નહોં હોવાથી અને વધુ બહુ શકે તેમ નહોં હોવાથી મેં નીચાળેથી ઉઠાડીને તેને એક નાની સરખી દુકાન કરાવી આપી હતી. તે દુકાને બેસતો અને પોતાના મિત્રોને બેગા કરી વખત પસાર કરતો હતો.

આ બાળુ ધીરે ધીરે બાળુની પત્નિ પેતે મારી પાસેથી સર્વ આવડત કરેલી હોવાથી અને ટાપ-ટીપને અપનાવી લીધેલી હોવાથી બહુ જ કાંકડી બની હતી. બાળુ પોતાને પસંદ હતો નહોં એમ ધીરે ધીરે મારા જાણવામાં આવ્યું એટલે તેને પછી ધીરે ધીરે મારા માર્ગે ચલાવવા લાગી. એ ચસકા એવો છે કે-એક વખત સ્વાદ ચાખ્યા પછી તેને તરછોડવાનું

બની શકે નહોં. દારૂડોયાની લત પ્રમાણે એ ચસકો વધે જ જાય છે. તેમ પછી મારે કહેવું પડતું નહોં. અને જાણીઆ પ્રમાણે સારા સારા અમલદારો-કારકુનો આવતા જતા હતા- બેઘડી બેસતા ચાહ પીતા ને પોતાની ઈચ્છા મુજબ કાર્ય આટોપી મન ખુશ થઈ ઘર તરફ વિદાય થતા હતા.

આ મારી હકીકત છે. મહેલમાં મારી બાળત કેન્દ્ર ખાસ રસ ધરાવતુ નથી. તેમજ મહેલમાં પહેલાં જે પુરુષોની વસ્તી અધિક હતી તે કાળકે નાથ પામી છે અને અધિક સ્ત્રી વર્ગ છે એટલે મારા તરફ કોઈ દષ્ટિ રાખતું નથી એટલે મારું કામ ચાલેજ જાય છે.

મારા યૌવનના ધસારા માટે મને કાંઈ પાપતી થતી ન હોતી કારણ તે વખતે હું બંધાયેલી હતી. અને હવે તો હું વૃદ્ધ હોવાથી અને બાળુની પત્નિ યૌવનમાં હોવાથી હવે મારી પાસે સારી જેવી મુડી બેગી થયેલી છે.

મારા આ વ્યવસાયને શહેરના કેટલાક જનો પોષી રહ્યા છે અને અમો પોષાવી રહ્યા છીએ. આમાં વાંક કેનો હશે તે માટે અમારે શીકર કરવાની જરૂર નથી સૌને પેટ તો વળગેલું જ છે ને !

મારા પતિ તો પોતાનો નિર્વાહ સ્વતંત્ર રીતે કરે જાય છે એકાંતગ્રિય છે અને મારી રિયતિ તરફ તેમના તરફથી કાંઈ અણસારો થયો નથી. ધણી વર્ષથી સ્વતંત્ર હોવાથી તેમના તરફથી હું હવે નિર્ભય છું.*

* બંધ બેસતી કોઈને પાઘણ આવે તો પહેરી લેવાની નથી. તેમજ વાતોની વસ્તુ બંધ બેસે તો પોતાના ઉપર બેઠોરી લેવાની નથી.

માનસ ઉપર ધર્મજી કરવા શીવાય બીજું શું કરી શકે ? પૂર્વના મન પર પશ્ચિમનો પવન શી અસર કરી શકે ? તેનો મેળ ખાય જ કેમ ? તે ધર્મજી દરજ્જા તે આધુનીક જીવાન હિંદી માનસ છે. આધુનીક કેળવણી પરદેશી ભાષા અને આચાર વિચાર દાખલ કરે છે. અત્યારનું માનસ તે ગૃહજી દરવામાં અભિ-માન લે છે. તે જીનવાણીને અસહ્ય થાય છે અને પરિણામે પુરાણિક અને પાશ્ચાત્ય તત્ત્વોનું ધર્મજી થાય છે.

આપણી કેળવણીએ અનેક યુવાન યુવતીઓ પેદા કરી છે કે જે Practical lifeમાં નારીપાસ છે. કારણ બહુતર ધર્મજી Ideal વસ્તુઓ શીખવાડી પરંતુ તેમાં Practical વસ્તુઓનો અભાવ છે. તેથી ધર્મજી યુવાનો જેઓ પરીક્ષાઓ પસાર કરીને બીજા stageમાં દાખલ થાય છે તેમને કમાવવાનો પ્રશ્ન મુઠવે છે. શું માણસ બણે છે તે ગરીબાઈ ઉત્પન્ન કરવા માટે ! શું તે જે અબજ રહ્યો હોત તો પૈસાદાર થાત ? જરૂર હિંદમાં બહુતર અને કમાણીને હાડવેર છે. બન્ને દુરમન છે. કું નહિ યા ટું નહિ. પરંતુ શું આ બધે જ સત્ય હકીકત છે ? ના કેળવણી મનુષ્યને માનસીક, શારિરીક અને આર્થિક બધી રીતે બીન કેસવાયેલ

મનુષ્ય કરતાં વધુ ઉન્નત બનાવે છે. આપણા દેશનું કારણ એ છે કે આપણા દેશના માનસને એવી કેળવણી મળી છે કે જે આપણને નોકરી સીવાય બીજું સુઝાડે નહિ. આપણું બહુતર આપણને કશું Practical શીખવતું નથી. તેથી આપણે નોકરી શીવાય લાયક થતા નથી. પુષ્કળ મહેનત કેળવણી પાછળ બ્યતીત થવાથી નેત્રની લાલી રહેતી નથી. માનસ ધર્મજીને લઈને અસ્થિર દયા અનુભવે છે. તેથી આપણે શારિરીક, માનસીક અને આર્થિક હીનતા અનુભવીએ છીએ. તો ધર્મજી સવાલો કરશે કે શું આ કેળવણીએ નરેર, માંધી, ટાગોર ઉત્પન્ન કર્યાં નથી ? જવાબ માત્ર એ જ કે દરેક સરોવરમાં કમળ હોય એટલે દરેક સરોવર કમળ નથી.

આ બધા પરીણામોને લીધે કેળવણી નવો માર્ગ માગે છે. જે આપણે આજ માગે' ચાલ્યા જઈશું તો આપણે રૂંધાઈ જઈશું. રસ્તો બદલે જ છુટકો. તે માટે ધર્મજી લેખકોએ લખ્યું છે અને લખશે, પરંતુ ખરી કેળવણી એ જ કે જે મનુષ્યને તેનું મન પારખી તેનો વળાંક જે બાજુ વાળી વધારે સુરોક્ષિત અને સમાજને ઉપયોગી કરે. તે કેળવણી. કેળવણી ઉપાસકને અને ઉપદેશકને સરખી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે અને આખો સમાજ ઉન્નત દયા ભોગવી શકે.

જૂજ નકલો ણાકી રહી છે : આજે જ મંગાવો

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી

લેખક : મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ, બી. એ.

કિંમત : રૂ. ૨-૫-૦

લખો : હુહાણાભિનં પ્રેસ, વડોદરા.

હસ્તરેખા સંબંધી ૨૫૧ ચિત્રો સાથે સરળ સમજીતી આપતું
 [Numerology] અંકશાસ્ત્રની મદદથી જીંદગીના કયા કયા વર્ષ ફળદાયી નીવડે
 તે જાણવા સાથે સમજાવતું, ન્યોતિષશાસ્ત્રની ૧૮૧ કુંડળીઓ દ્વારા પોતાની
 જન્મપત્રિકાનું ફળ દર્શાવતું, ઓ-પુરુષોને પોતાનું ભવિષ્ય સહેલાઈથી
 સમજાવવામાં માર્ગદર્શક થઈ પડે એવું સર્વોત્તમ પુસ્તક

હાથની ભાષા

[ભા. ૧-૨-૩ સાથે આવૃત્તિ બીજી, પૃષ્ઠ ૫૩૦]

૨૫૧ હસ્તરેખાનાં ચિત્રો, ૧૧ એ અંકશાસ્ત્રનાં ચિત્રો અને ૧૮૧ માર્ગદર્શક
 કુંડળીઓ: ૫૦૧ વિષયો સહિત કિંમત: રૂ. ૬-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૦-૦
 હાથની હથેલીમાં શું પ્રકાશું છે તે જાણવા માટે હાથની સતત ઘમ્મા રહ્યા કરે છે.
 પરંતુ આ માટે હાથની ભાષાનો-તેનાં ચિન્હો, સંકેતો વગેરેનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે.
 આ અભ્યાસ કરવા માટે હાથની ભાષા સંપૂર્ણ પુસ્તક છે. આ પુસ્તકમાં ૧૯૧ ભાગમાં
 ૩૬ પ્રકરણો આપવામાં આવ્યાં છે. ૩૭૫ વિષયોની સમજ ચિત્રો સાથે એમાં સંપૂર્ણ
 રીતે સમજાવી છે.

બીજી વિભાગ [Numerology] અંકશાસ્ત્રનો છે. આ અંકશાસ્ત્ર પર મૂળાતી
 ભાષામાં એકપણ પુસ્તક હજી પ્રસિદ્ધ થયું નથી. ન્યારે વિદેશમાં તેની જુદી જુદી
 ભાષામાં લખાઈને બજારે ફેરવેલાં નકલો ખપી જાય છે. આ અંકશાસ્ત્રની મદદથી પોતાની
 જીંદગીનાં કયાં કયાં વર્ષ ફળદાયી છે તુલસાનકતો નીવડે છે તે સરળ રીતે સમજાવ્યું
 છે. અને તેના પર અનેક દાખલાઓ આપી આ કેટલું બધું અમૂલ્યું અને સાચું છે તે
 દર્શાવ્યું છે. આ વિભાગ વંધી તે પ્રમાણે વર્તવાથી પોતાની જીંદગીનાં ઉત્તમ વર્ષોમાં લાખો
 રૂપિયા પૈસા ઠરી શકાય છે.

ત્રીજી વિભાગ: ન્યોતિષશાસ્ત્રનો છે. આમાં ૧૮૧ કુંડળીઓ આપી છે આ
 કુંડળીઓની મદદથી પોતાની જન્મભાષા સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે. અને તેમાં આવતા
 જુદા જુદા યોગોથી જીંદગીનો ઉકેલ મળી આવે છે.

આ પુસ્તકની આ નવીન આશ્ચર્યમાં પણ જ નવું નવું ઉમેરવામાં આવ્યું છે.
 માણસમાત્રને ઉપયોગી એવું આ અનેકનું પ્રદાન છે. આ પુસ્તક જસાવવા
 અને અમારા વાચક ભાઈ પહેનાને આપવું જરૂરી ભલામણ કરીએ છીએ.

આ પુસ્તક થી હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, મુંબઈ એ રજૂ થી રૂ. ૧-૪-૦
 માં (વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૦-૦ અલગ) મળી શકશે. આજે જ મંગાવી લેવા:—

વ્યાપારી ભવિષ્ય યાને ભાગ્યેદ્ય

૧. સોનું, ચાંદી, રોર, અગસી, બીજાં વિગેરે બજારોની તેજ મંદીની સાથે રૂબ રૂપરિત
 વ્યાપારીઓને ઉપયોગી એવા વ્યાપારી ન્યોતિષના ફરે ફરે વિષયો ઉપરાંત સંવત ૨૦૦૨ના વર્ષનું
 રાશીવાર વ્યાપારી ભવિષ્ય આ પુસ્તકમાં આપ્યું છે. કિંમત રૂ. ૫-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦ આના.
 થી. રમણલાલ સોની અને ડી નરહરિ ભટ્ટની સંયુક્ત કલમે લખાયેલું
 એક અનોઢ પ્રજ્ઞાજનનની રોમાંચક સામાજિક નવલકથા

સો હા ગ રા ત

પાના ૩૮૦ છતાં મૂલ્ય માત્ર નજી રૂપિયા.

હરિહર પુસ્તકાલય : ટાવર રોડ-મુંબઈ

પુત્ર ઝંખના

લેખક
શ્રી. જયંતકુમાર દાવડા

‘કાન્તે !’

‘યશ !’

સુખ ! હા સુખ ! કદાચ આનેજ કહેવાતું હશે. પૂર્ણ સુખની ધડી બ્રહ્માએ કદાચ ઓ-પુરૂષના કાવ્યમય સંબંધમાં જ યોજી હશે. સુકાન્તે ! લગ્નપ્રેમ ભયારે દેહવાસનાથો પર બની કેાષ ઉચ્ચ કાવ્યમય સ્વાનની શ્રુતિકા પર વિહરે છે ત્યારે આત્મા આત્માને નિહાળી સર્વોચ્ચ પ્રકારનો હૃદયાનંદ અનુભવે છે ! મારા પતિ યશવર્માએ મારા નયન-મિરામ કેશકલાપમાં પેતાની અંશુસિઓ રમાડતાં કાવ્યમય બાનીમાં અમે અનુભવી રહેલા દિવ્ય પ્રેમને ચબ્દ દેહ આપવો શરૂ કર્યો. અને એમની આ કાવ્યવાણીમાં મારું હૃદય આત્માનંદ અનુભવતું હોય એમ દિલ્લેાળવા માંડ્યું. બ્રહ્મવાનીઓ કહે છે તે બ્રહ્માનંદ કદાચ આવા જ કેાષ આનંદનું મહા-સ્વરૂપ હશે !

‘પણ યશ ! લગ્નપ્રેમની સાર્થકતા ફક્ત કાવ્યમય આનંદ અનુભવેા એ જ છે ? અને લગ્નપ્રેમની સાર્થકતા જો એ જ હોય તો વ્યક્તિનો આનંદ સમષ્ટિ માટે તો કયા અર્થ વિનાનો છે. એમ જ ને ?’

‘સુકાન્તે, એમ તો છેક કેમ કહી શકાય કે લગ્નપ્રેમનો આનંદ ફક્ત વ્યક્તિના જ સુખ માટે છે, એ સમષ્ટિના સુખમાં પણ પરિણમે છે; એનો લાભ સમષ્ટિને પણ મળે છે.’

‘કે રીતે ? સમજાવેા જોઈએ ?’

‘એ સમજવું સાવ સહેલું છે’ કહી યશ સામેના ધરમાં ધોડીયાયાં સુતેલું બાળક મને જતાનું.

‘હું...સમજી !’ કહી એમણે મારા ગાલ પર...

‘પરંતુ...’ કહી હું એકદમ વિચારમાં ઉંડી ઉતરી ગઈ...કારણ કે જાણે અજાણે અમારી આ ચચાં અમારાં લેખ જીવનની કૌણ હકીકત પર આવી ગઈ. અમારાં લગ્ન ચયાં આજે આઠ વર્ષ વીતી ગયાં પણ દંજી પ્રભુની કૃપા અમારા પર સંતાન આપવા નેટલી ઉતરી નોંતી. અને નારીજીવનની સાર્થકતા તો સંતાન પ્રાપ્તિમાં જ છે ને ?... અને મારા જીવનની કૌણ વ્યથા પણ આ પુત્ર ઝંખના જ હતી. કેાષનું કિશોર બાળક જોઈ હું માંડીધેલી બની જતી. આ સમયે મારા શરીરનો રોમેરોમ પુત્ર ઝંખના માટે ઝંખી રહેતો...એઓ તો પુરૂષ-એટલે એમને મારા સરખી વ્યથા કયાંથી સંભવે ? નારી સંતાન માટે આટ-આટલી શા માટે બાકુળ બને છે એ તો કેાણ જાણે-પણ હું ખરેખર...

‘અરે કાન્તે ! આટલી બધી વ્યથા... આવી સામાન્ય ચચાંમાં !’ મારી આંખમાંથી રહી જતાં અશ્રુઓ લુંછતાં એમણે કહ્યું.

‘ખરેખર યશ ! સંતાન વિના નારીનું જીવન શા અર્થનું ! જોડ !...ખરેખર હું કહીકે ગાંડી બની જઈશ. પ્રભુ ! કયા જન્મના પાપે આ વ્યથાનો અનુભવ કરાવે છે ?’ કહેતાં મારા ગળામાં કાંચકી બાજી ગઈ. અસાધ્ય વ્યથામાં બે સહાય બની હું મારા યશના બોળામાં લપેટાઈ ગઈ. એનો આશ્વાસનબચો સ્પર્શ હું અનુભવી રહી.

‘જ્ઞેન ! પ્રજનનશાસ્ત્રને લગતા તમામ સિદ્ધાન્તો વડે મેં તમામ ગભીરાયની તપાસ

કરી છે. પણ એ સંપૂર્ણ તન્દુરસ્ત હાલતમાં માણુમ પડ્યું છે. હુંકામાં, તમને સંતતિ ન થનારું કારણ તમારી જાત નહીં પરંતુ તમારા પતિની કોઈ જાતિવશાત્મને સગતી ખામી હોય એમજ મને લાગે છે...’ લેડી ડૉક્ટરનું નિદાન હતું ધક્કતા હૃદયે સાંભળી રહી.

‘તો બહેન, મને શું સંતાન થવાનો સંભવ જ નથી ?’

‘It Can not be possible so far your Husband...’ કહી લેડી ડૉક્ટર અટકી ગયાં. તેમના અધુરા વાક્યનો બાવાર્થ હતું સમજામ સમજી મધ્ય કે ત્યાં સુધી યશનાં જાતિય તત્વો સાથે સંબંધ છે... ત્યાં સુધી મને સંતાન પ્રાપ્તિ સમજામ અશક્ય જ છે. અને હિંદુ નારી કે જે સ્વપ્ને પણ પરપુરનો વિચાર સુદાં ન કરી શકે તેને માટે તો આ આખરી દેશનો જ મથાપ ને !

‘પણ લેડી સાહેબ ! આધુનિક વિજ્ઞાન આવા કોષ્ટકોએ માટે કોઈ ઉદ્દેશ નહીં શોધી શક્યું હોય !’

‘જરૂર, કેમ નહીં ! વર્તમાન વિજ્ઞાનની વિરાટ શક્તિઓ માનવજાતના તમામ દુઃખોનો ઉદ્દેશ લાવવા યથાશક્તિ પ્રયાસ કરે છે. અમેરિકામાં આવા પ્રયોગો ઉદ્દેશ પર કાપના તન્દુરસ્ત વીર્યના ‘ઇન્જેક્શન્સ’ દ્વારા લાવવામાં આવે છે. પણ હિન્દુમાં તો આ પ્રયત્ન હિપર જાહેર અશ્લી ન જ થઈ શકે એવી દૌહીઓની નૈતિકભાવના છે.’

‘એ નૈતિકભાવના સમ્બંધી તમે અંગત રીતે શા વિચારો કરાવો છો ? મારાથી અજાણે જ બહુર મુદ્દાસરનો પ્રશ્ન પૂછાઈ મયે.

‘કાંતાબહેન !’ લેડી ડૉક્ટરે મારી સામે પોતાનાં વેચક નયનો મારીયા. ‘પાશ્ચાત્ય

સ્ત્રીઓનો દાખલો આપણી પૌર્વાત્ય સ્ત્રીઓ કરી નહીં લઈ શકે. કારણ કે હજારો વર્ષથી આપણી નૈતિક ભાવના ચારિત્ર્યના જે જે ચિંતા શિખર પર વિરાજમાન છે તે જોતાં કોઈ પણ હિંદુ સ્ત્રી સમક્ષ પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓની નૈતિક ભાવનાઓ સંબંધીના વિચારો ધરવા એને હું પાપ માનું છું.’

એજ સમયે અમારા વાતીલાપમાં બંધ પડ્યો. એક તુલન ચોવના નારી પોતાના સુક્રમાર તન્દુરસ્ત બાળક સાથે લેડી ડૉક્ટર સમક્ષ કાંઈ ચિકિત્સા માટે આવી એટલે હું લેડી ડૉક્ટરની રજા લઈ દવાખાનાના ‘કન્સલ્ટીંગ રૂમ’માંથી બહાર નીકળી. દવાખાનાનાં પમથીયાં ઉતરતાં મારા મનચક્ષુ સમક્ષ પેલી નારીનું તન્દુરસ્ત બાળક રમી રહ્યું...હૃદયમાં બરાબ આવેલા કુમાને પરાણે બેસાડી હું ગાડીમાં બેસી ધેર આવી. એ આખો દિવસ મેં શુન્ય મને પસાર કર્યો. વારે વારે મનજમાં ચડી આવતા લેડી ડૉક્ટર સાથેના વાતીલાપથી માફ મન તે દિવસે પરકામ પરથી ઉઠી ગયું.

યશને તે દિવસે દાધરકુલમાં પરિક્ષા ચાલતી હોવાથી વધુ ક્લાસી સુધી શાળામાં રોકાવાનું હતું.

સંજ્યા સમયે હું હિંદોળા પર અસ્તબ્યસ્ત હાલતમાં પડી ધીમું ધીમું હોંચકતી હતી. ત્યાં યશના અંગત મીત્રોમાંના એક સનાતને દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો.

‘કેમ કાન્તાબામી, યશોવમી હજુ નથી આવ્યા લાગતા ?’

‘હા, આજથી દાધરકુલમાં રાત્રી થતી પરિક્ષાના તેઓ પરિક્ષક હોવાથી વધારાના ક્લાસી એમને રોકાઈ રહેવું પડશે.’ ‘સનાતનના અધ્યાનક પ્રવેશથી અસ્તબ્યસ્ત રહી અચેલા મારાં નજ અમારનાં મેં તેને જરાય

પર કુઃખના કુંગર ખડકાણા એમ કહું તો તેમાં જરાં પણ અતિશયોક્તી નથી.

ઉપરના પ્રસંગ પછી યશનું વર્તન મારા તરફ સદંતર ફરી ગયું. કારણ કે એમણે વધે પહેલાં મેડીકલ તપાસ કરાવેલ તેમાં તે જાતિય-તત્વની એક મોટી ખામી ધરાવે છે કે જેથી સંતાન-પ્રાપ્તિ અગેને અશક્ય હતી એમ તેઓએ ખાત્રી કરી લીધી હતી. પણ અચાનક એમના આનંદ અને આશ્ચર્ય વચ્ચે મને પુત્ર જન્મ થયો એઓ આને કુદરતની કૃપા મનતા. કુદરત વિદ્યાન કરતાં વિરાટ દરજ્જે મહાન છે એમ કહી તેઓએ પોતાના મનના આશ્ચર્યને થંભાવી દીધું. પરંતુ હાથ, મારી કમનસીબે તે રક્તજે સાદા પ્રસંગમાંથી જ તેમના મનમાં શંકાનો ફીડો બરાઈ ગયો.

એમને પગનું એક લાયકર દઈ લાગુ પડ્યું. શાળામાંથી રળ લઈ ધરે ખાટલે પડ્યા. પણ સ્વભાવ ખુબ ગરમ અને ચીડીયો થઈ ગયો. તેમણે મારા તેમજ નિર્મળ પર તો તેઓ ખાવા ધાતા. નિર્મળને તો નજર સમક્ષ દેખી જ ન શકે. એવા તો અસંખ્ય પ્રસંગો મને યાદ છે કે જેમાં એમની ક્રોધ-ભરી ગાળેથી હેમતાઈ નિર્મળ-ખીચાઈ ઉગતું નિર્દોષ કુલ કરમાઈ જતું. ત્યારે હું ન નિર્મળતી સંભાળ લઈ શકતી, ન એમને શાંત પાડી શકતી કે ન મારી જાતને કાષ્ઠમાં તો શકતી.

પછી તો કુઃખના પુર ચડના માંડ્યા. એમણે મારા પર શારિરિક ત્રાસ ગુન્નરૂપ માંડ્યો. હું કોલેજની શિક્ષિત સ્ત્રી અને એઓ એમ. એ. સુધી ભણેલા કેળવણીકાર બને જાણે કેળા-વાધરીની કોમના હોય એવો અમારો મૃદસંસાર બની ગયો.

ધીમે ધીમે આ બધાનો અસર એમના

મગજ ઉપર થઈ. ડોક્ટરો જેને પામલજ કહે એવી પામલતાએ એમનામાં વાસ કર્યો. એમની આ સ્થિતિમાં ટાઢ, તડકો, વધી અને ગરમીની દેમાર રૂપોમાં મારા નિર્મળ અને એમને સાચવવા 'હું' મારી જાતને તોડી નાખતી.

અચાનક તેઓ મધ્યે રાત્રે ઝળકી ઉઠતા અને ઉઠીને મારા તરફ ધસી આવી, મારું તેમજ નિર્મળનું ગળું દાખી દેવા પ્રયાસ કરતા. ધણી વખત નાનો નિર્મળ તેમના હાથમાં મારા લક્ષ બહાર આવી જતાં તેઓ નિર્મળના કોમળ કાંડાઓ પકડી હવામાં અદર ચક્કર ચક્કર ફેરવતા. રાતના અચાનક મારા ગળા આસપાસ મારોજ ચોટલો વિંટળી મને ફાંસો દેવા પ્રયાસ થતો. ફેટલીયે વખત દિવસો સુધી તેઓ હુનમાં કાણુ જાણે ક્યાં ચાલ્યા જતાં ! વળી મીત્રો તેમને મહા પ્રયાસે શોધી લાવતા. ધીમે ધીમે ગામ આપ્યું અમારી વાતો કરવા લાગ્યું. રસ્તા પર-હું નિકળતી તો લોકો મારા અને નિર્મળ તરફ આંખણી ચીંધી વાતો કરતાં.

આ પાંચ વરસ મેં કેમ માળ્યાં છે એની વ્યથા મારા દિલમાં મીઠુની પેઠે એવી જામી ગઈ છે કે જેને ફરી ઉખેળવાની મારી હિમ્મત નથી ચાલતી. એટલે જ મેં ટુંકામાં જણાવી છે. કારણ કે મને બીક છે, મારું હૃદય ધડકે છે અને જાણે કંઈ છે કે કાનતા, એ કશું જુતકાળને ઉખેડોરા નહીં. નહીંતર એ જુતકાળની કશું ચીસ તારા આ હૃદયને સદાને માટે ધડકતું બંધ કરી દેશે. જે કે મને તો મૃત્યુથી ડર નથી લાગતો. કારણ કે મૃત્યુ એ તો મારે માટે સનાતન શાંતિનું સ્વર્ગ નિવડવાનું છે. પણ મારા મૃત્યુ પછી પણ હું કુઃખે સુખે દહડાઈ મારું હું.

લોકો ધીમે ધીમે વાતો કરતા બંધ થઈ રહ્યા છે. રાત્રે મારા પતિની લાંબી સરવીસની

કદર કરી-નિર્મળના સારા બવિધ્ય માટે વર્ષાશન ખાંધી આપ્યું છે. અને તદન શુન્ય મનસ્ક જની હું મારા નિર્મળને લઇ ધીમે ધીમે ગતિ કરતા કાળના પગલાં માધી રહી છું. મારા ગત શુખી જીવનનો આવો કુખી અંત આણુવા બદલ યશ કે ત્રિધાતાને દોષ દેવા કરતાં મારું મન કોઈ બીજાજ વિચારના રમણે ચડી ગય છે:

‘ કે નૈતિકત્વની ખાંખના શું એટલો બધો આવશ્યક છે કે જેમાં એક નાતું છોદ પાડવા બદલ સમાજ દ્વારા મર્યાદા મળના નૈતિક-માનસે મારા જીવનને સદૃશ છોદોમાં

છોડવિછોડ કરી નાખ્યું. અને સમાજે એ છોદોમાં મીઠું-બનરાખ્યું. આ શું ચોખ્ખું છે ? બ્યભિચારના ધરાણ સિવાય રક્ત કુદરતી જંખનાથી ત્રેરાઈ મારાથી થયેલી નૈતિક બુલ માટે મને આપવામાં આવેલી ભયંકર શિક્ષા શું કોઈ રીતે બ્યાજબી છે ? કહે...કહે નિતિવિચારો ! કે મારો પુત્રજંખના શું અકુદરતી હતી ? અને એ જો અકુદરતી નોતી તો એ જંખનાના મહાભારી ત્રાસમાંથી છુટવા મારાથી આવેશમાં લેવાઈ ગયેલા મામ માટે માટેની મને થયેલી શિક્ષા કય રીતે બ્યાજબી હર છે ? ’

“આવો સુંદર ચહેરો
ખીલથી બેડોળ લાગે છે.”

નાના ખીલથી અને ફાગામીથી વધારા ચહેરાની સુંદરતા જામડવા દેવો નહિ. એ વધારા ઘોડીમાંજ પિયાર દોષ તો કીમ, મોરાન, બોઈન્ડેન્ડ અને આર્ષા ખીલ સામઠને લેકુરેલ રાખવાના સામઠને વાપરીશ તો પણ અર્ષ નહિ રહે. આધુનિક વિદ્યાની સલાહ-વડે, આધુનિકના બોઈપીથી બનાવેલું રક્તદોષાલક વાપરો. તેમાં રહેલા સુખિદાઈ અને ઉપયોગી વર્ણો ઘોડીમાં મળી જઈને ઘોડીની સુખિ અને દુખિને રહે. ખોસા નાણા વધે અને વધારો ચહેરો ચહેરાની સુંદરતા હરીથી મારણ કરે.

રક્તદોષાલક

આધુનિકામમ ફાર્મસી લીમીટેડ, અમદાવાદ

:: અક્ષરવાસી કવિવર ન્હાનાલાલ ::

લેખક : શ્રી. કનૈયાલાલ જ. રાવળ

૨ સ અને પ્રાણના એકનિષ્ઠ ઉપાસક કવિ-
વર ન્હાનાલાલ અક્ષરવાસ પામ્યા છે.
ગુજરાત કવિતાદેવી સરસ્વતીના કવિમધુરની
મધુર કેકા વિરામ પામી છે. રૂપેરી ખંસીના
મંગુલ સરોદ જેવા, અને સાગરના ઘેરા
પ્રલંભસૂરિલા નિનાદ સમા ગેય-સુગેય ભિન્ન-
કાવ્યોના વિધાયક કવિવરની કાવ્યવાણીનો
અખંડ સ્રોત યોગ્યિતો અક્ષેપ થયો છે.
કાળના ડંકા સમા 'કુરુક્ષેત્ર'નું મહાકાવ્ય
રચીને પછી કવિએ વિરાટ કાવ્ય આરંભેલું;
ખીજી પરમ કાવ્ય લખવાની કવિ અભિલાષા
સેવી રહ્યા હતા. ભવ્ય તત્ત્વોના આદક કવિનો
આત્મા વિરાટને ઝંખી રહ્યો હતો; વિરાટને
આંખવા મથી રહ્યો હતો; એમની કષ્ણતાને-
ભાવનાને 'ભવ્ય', 'વિરાટ', 'ઉત્તમ'
જેવાં જ વિશેષણો ઉપયુક્ત છે. એમના
અંગેને *Classical*-શિષ્ટપ્રથો 'માં જગ-
તના મહાપ્રથોમાં રચાન આપવું પડે છે.
એમના દિવ્ય સંદેશમાં પથરાયેલી ઉચ્ચારણના
રણકાર-પ્રતિધોષ છે.

કવિ ન્હાનાલાલ મૃત્યુ નંથી પામ્યા;
એમનો અક્ષરદેહ અમર છે; અમરત્વની સુધા
રેડનારો છે. એમનો અંધ સમુચ્ચય સાહિત્યના
સારસ્થ જેવો છે. ગુજરાતી વાગીશ્વરીના
પાદપદ્મને ઉત્કૃષ્ટ અંધપુષ્પોનો અર્ધ્ય કવિએ
અર્પ્યો છે. કવિ અમર થયા છે, અમરવાસી
થયા છે.

કવિ સમ્રાટ ન્હાનાલાલે ભાષાની જોડણી
પ્રતિ પૂરતું લક્ષ્ય નથી આપ્યું; એ કેટલાકને
ખૂંચે છે; પરંતુ "ભાષાને શું વળગે ખૂર;
જે જગમાં હોતે તે શર." એ અખાની
દૂંકી કાવ્યપંક્તિ કવિનો કવન વિશે ટાંકી

શકાય. પરંતુ કવિએ 'મહાકાવ્ય' તો કયું છે
જીવનની જોડણી સુધારવામાં. ભાષાની
અશુદ્ધ જોડણીથી ભાષાની અવહેલના થતી
દશે; પણ જીવનની જોડણી જો. અશુદ્ધ હશે
તો સ્વયં જીવન જ કયળી જશે; જીવન હશે
તો ભાષા હશે. જીવન જીવતાં શીખીએ, તો
તો ભાષા શીખી લેવાશે. તે છતાં પાકવિ-
શ્રીએ ભાષાને યોગી સમૃદ્ધ નથી કરી.
આટલાં ભાષા સામર્થ્ય-બાહ્ય શબ્દ શક્તિ,
તેજ ધડ્યા શબ્દ ઝૂંમખાઓના વેપુષ્યના
ઓષ ગુજરાતમાં પ્રેમાનંદ સિવાય ખીજ કયા
કવિએ રેલાવ્યા છે ?

'જીવન' જ મોટા પ્રશ્ન કવિને હતો.
જીવનને વધારાર રહેવાનો મનોરથ જેટલો
કવિને હતો, તેટલો અને તેટલો જ જીવો
સંદેશ એમનો છે. 'How to live,'
અને 'જીવન વિકાસ,' એ એમનો મુખ્ય
મુદ્દો છે. લગ્નજીવન એ જીવનના વિકાસનો
પાયો છે; લગ્ન એ સમાજના વિકાસનો પાયો
છે. પણ લગ્નનો આત્મા રેત છે-વિશુદ્ધ
આત્મપ્રેમ છે; પ્રેમની ઉદાત્તતા એની
વિમળતામાં છે.

કવિ કહે છે,
"સાચો રસાનંદ નહિ થવાય, ^૩
તો લોકો રસાભાસ પીશે."
વળી કહે છે.

"દિલના દૂધ નહિ પાઓ તો
દિવાનાઓ દાડૂ પીશે."

કવિ મુખ્યત્વે ઘણીખરી કૃતિઓમાં
લગ્નમીમાસક રહ્યા છે. કવિએ જીવનનો આ
મહાપ્રશ્ન ઝોજીવટથી હણ્યો છે; આથી કવિ
મંત્રદષ્ટાની પંક્તિએ વિરાજે છે, જમતનું

મદા મંત્રદષ્ટા (Sohar) જીવનનો આ
મહાપ્રશ્ન હવે તમને નથી રહેતા. સદાય
'બેઝકી એ વિહરતા' સમાજને જોતા
કવિનો આત્મા યનમની રહેતો. સખજીવનમાં
શુચિરનેદના રસજાંટણથી જીવનના ઉર્ધ્વા-
કરણમાં રાચનાર કવિ ઉદ્બોધ આપે છે:—

“ઓ રસ તરસ્યા જગખાણ,
રસની રીત ન બૂલગોય;
પ્રભુએ જાંધી પાળ
રસ સાગરની પ્રીતથી.”

વળી કવિ કહે છે:

“સૌંદર્ય ચોલે શીલથી,
અને ચૌવન ચોલે સંયમવટે.”

કવિ ન્હાનાલાલ સ્ત્રીઓના કવિ છે;
રાજગણી મીરાં કે બકત કવિ દયારામ પંડો
સ્ત્રીઓના કવિનું રચાન કવિ ન્હાનાલાલને
સાધ્યું છે. સ્ત્રી વગર જીવન નથી; સ્ત્રીઓની
ઉન્નતિ વગર જીવન ઉન્નતિ સંભવી
ન શો. તે પછી સ્ત્રીઓને જે રૂચે, સ્ત્રીઓ
જેમાં ક્યાં પ્રગટિત થાય, તેમાં સ્ત્રી સમા-
જની ઉન્નતિનો આધાર છે, તેવા રસ-ગીતો-
કાવ્યો મહાકવિએ સર્જ્યાં જોઈએ. એ ધર્મ
સેવાય. ખરી રીતે કહીએ તો કવિ ન્હાના-
લાલ યુવાનોના કવિ છે: યુવો અને યુવતીઓ
જીવનના મહાભોજા સુશોભન રૂપો છે; તેમાં
પરિમલ પૂરવાને કરિના કેડે ન્યૂનાધિક પ્રવાસ
કર્યો છે. કવિ યુવાન હૃદયના ન્યૂનિત્વ પર
જન્યા છે, ભોમિયા જન્યા છે, પ્રેરક જન્યા
છે. જીવનમાં પ્રેરણારેતીની અનિવાર્યતા કવિએ
જોઈ સમજીને રીઝારી, ને ઉપરથી છે.
કવિ કહે છે કે

‘સુંદરી એ સર્વ સૌંદર્યનો સાર.”

અને

“સંસારમાં સ્ત્રી નેટલી નિર્મળી છાંટ્યો
તેટલો સંસાર નિર્મળ રહેયો.”

ઓ મારે ઈતિમીના વિચાર મોહિતો
અનપમ છે. સંપ્રદ કરવા સાવક છે. સ્ત્રી
મારે અદ્યતી કીમ્તી ભાવના આપનારા ખીલ
ક્યા કવિએ !

માત્ર દેર આઈલ
નહિ પરંતુ હેરવોનીક
પણ છે. . . . .

દાવના જમાનામાં, માત્ર વાળને નીકાડી
સાંપવા મરિય દેર બોલકની જરૂર
નથી હવે તમારે એવા તેજની જરૂર રહે
છે જે તમારા વાળને મજબુત બનાવે,
અને આપે અને બોલકની સાંપ
તમાને જ દુરસ્ત રાખે. મુકેલ એ માત્ર
બેટુ તેજ છે જે તમારી કપાની જાલિ-
ત રાખે પડોશી વાળી સાથે કાચકી કે ખાસ
જામું લાધી મુકેલ વનસ્પતિમાંથી
ન બનાવવામાં આવ્યું છે.

વાળની કપાને મજ-
બુત બનાવે છે. વિ-
નિ નામુદ કો છે
જે પડોશી બનાવે
છે. તે વસતિને
મુકારે છે

મુકુલ
દેર આઈલ.

આપુંજીવાળા સાંપડો હોમોટડ, અદ્યતનવંદે.

કવિએ આત્માના અંધારા ઉઘેચી ઉજ્જવળ પ્રકાશ પાથયો છે. શુભિયજી ગુજરાતના યશસ્વી ગૌરવપ્રતિકનો ક્ષરદેહ પંચત્વ પામ્યો; અક્ષરદેહ અમર છે.

કવિને પ્રેમની, શુભવનની, વિશુદ્ધિ માટે આત્મતિક ચિવ્વટ હતી; સૌંદર્ય નિરૂપણમાં ક્યાંય પણ વિકારની છાયા સરખી પણ કવિએ આવવા દીધી નથી. નિર્વિકાર પ્રેમના આશ્રેખનમાં, દાંપત્યપ્રેમના સુવાળા પ્રસંગોનાં આશ્રેખનમાં, કોઈ રચને જાતીય આવેગનો ખળકો આવવા દીધો નથી. ગુજરાતના મહાકાવ્યક સર્જકોમાં આટલી કાળજી, આટલી પાવિત્ર્યમયોદ્ધા, આટલી કુસિન મનોવૃત્તિ, આટલી ઉચ્ચતા કોઈ લેખકે સાવધતાથી અનવરણે, અને આદર્શ પાલન માટે વધુ જાળવ્યા હોય તો તે કવિશ્રી ન્હાતાલાલ છે, એમ વિના સંકેતે કહી શકાય.

એટલા જ ખાતર કવિ શુભવનર યોધા બન્યા હતા; તે સૌ સાથે લડ્યા છે. કોઈ એવા કાચો ન હતો કે જેમાં કવિશ્રીને કંઈક પણ કહેવા સૂચવવાનું કે સંસ્કારવા-પરિશુદ્ધવાનું ન હોય. આ લડાયક વૃત્તિ ધણીને પ્રિય ન પડે, એ સહજ છે; પણ 'વિમ્મદ' સિવાય સમાજનો વિકાસ ક્યાં શક્ય છે ? અને કવિ પણ સિદ્ધ સમાજોન્નતિ ખાતર-જ લડ્યા હતા ને !

લોકવિરુદ્ધમ યદપિ શુદ્ધમ

નાકરણોયમ્ નાચરણોયમ્

એ ઉક્તિ કવિ શૂંધ્યા ન હતા.

કવિની જ પંક્તિ ઉચ્ચારી વિરમીએ:

“ એક જ્વાલા જલે તુજ નેનનમાં,
રસજ્યોત નિહાળી નમું, હું નમું.”

ખણવાથી કાંઈ લોહીની
અશુદ્ધિ નાબુદ
થશે ?

જરાય નહિ. ફોદલીએ, ખુજલી, ધાધર અને આવાં ખીન રક્તની અશુદ્ધિને લીધે ઉત્પત્ત થતાં આમકીના દર્દો ઉપર રક્તદોષાંતક વાપરો. તેમાં રહેલાં આયુર્વેદના ઔષધો રક્તને શુદ્ધ કરે છે અને મધે તેવી રીતે લોહીમાં દાખલ થયેલી અશુદ્ધિને સદંતર નાબુદ કરે છે. જળો તે જમવાની રૂચિ ઉત્પત્ત કરે છે તેમજ પાચનક્રિયામાં સહાય કરે છે.

રક્તદોષાંતક

આયુર્વેદાશ્રમ ફાર્મસી લીમીટેડ, અહમદનગર

ઝાંશીની રાણી *

લેખક :
શ્રી. ગાવિંદરાવ ભાગવત

આ પથ્થા પથ્થા લોકોનો ખ્યાલ છે તેમ સત્તાવનનો સંગ્રામ એ કંઈ કેવળ કંપની સરકારથી અસંતુષ્ટ થયેલા સિપાઈઓનો જ બળવો નહોતો કે ઝાંશી યા બીજીર શુભાની બેઠેલા રાજાઓ યા કાશિરોજી ખાતી ધાંધલ નહોતું. લગભગ સો વરસ સુધી આપણા દેશને રાજકીય, આર્થિક અને ધાર્મિક એક રાજમાં કહેવું હોય તો રાષ્ટ્રીય યા સાંસ્કૃતિક રીતે કચડવાના જે પ્રયાસો કંપની સરકાર તરફથી અવિરતપણે અને યોગ્યતા પૂરેકે થયા હતા તેની સામે સમય પ્રાણએ ઉઠાવેલો એ જબ્બર બળવો હતો.

સત્તાવનનો બળવો સમસ્ત પ્રાંતનો બળવો હતો અને આગની ભાષામાં કહેવું હોય તો લોકકર્તા હતી એ વિશે ફેરલાક લોહી ચંકા સેવે છે.

ઝોળણીસમી સહીલી આપણી સમાજ-વ્યવસ્થા કે મામઅવસ્થાને નોંધિયાર કરીએ તો જણાશે કે તે જમાનામાં સમાજ યા ગામના પરિસ્થિતિઓ જે કંઈ દરાવ કરે તે સમય સમાજે યા ગામે જ કયો મજાતો, અને મામ યા સમજના બધા જ લોહી એ દરાવેલો અમલ કરવાની પોતાની ફરજ સમજતા સત્તાવનના બળવાની પૂર્વ તૈયારી વખતે બળવામાં બળવાની સંમતિયે રીકા-રાહી રાહી કે કમજાતું ફૂલ 'એ રીતે' ફરક ગામ કે સમાજનો આગેવાનો રીકારાતર એ ઉપરથી ગામની સમસ્ત પ્રજા બળવામાં સામેલ થઈ હતી એ સિદ્ધ થાય છે.

આવા સત્તાવનનાં ગંદાઆપી રસ્તેગજ સંગ્રામના અધિષ્ઠાઓમાં એક જ નામ એવું

* 'ઝાંશીની રાણી' હકીમજીભાઈ 'તાલેવામાં' જ. મજરા વર્તમાનપત્ર સંપાદક તારકી પતિલ ધર્મેશ પુત્રામાંનો.

જગતે છે કે જેની બાવના, વીરતા, હિંમત, રણકુશળતા અને ક્રાન્તિના નેતૃત્વની સફળ શક્તિની બાળતમાં બળવાનો બીજો બાએ જ ફેલ નેતા સરસાઈ કરી રાહ. નાનાસાહેબ, બેગમ ઝિન્નતમહલ, બેગમ હઝરતમહલ, મોલવી અદમદરાહ, અબ્દુલ્લામાં કે તાલ્પા ટોપે એ બધાંએ બળવો ઉઠાવવામાં, તેનું સંચાલન કરવામાં અને તેને સફળ કરવામાં બારે જડેમત બીકાતી છે એ નિઃશંકઃ વાત છે. પણ મુદ્દમાં જ્યાંપર્યાં, બળવાની ચડતી પડતી કે સાપીઓની આશાનિરાશાથી પર થઇને અશ્વેષ્ટ રાજ્યને ઉમેડી નાખવાનું એ જ સદૃશ રાખીને જેને અવિરત પરિશ્રમ કરી એવી બાંધિત તો ઝાંશીની રાણી એક જ હતી. બળવાનું પૂર ઓસરનું ફળું ત્યારે તેણે બળવામાં કંપમાનું અને કંડા પડી બળવાના કાવાનગને તેણે પોતાના વીરતાની ફંડથી પાછો સળગાવી દીધો. બળવાના કેન્દ્રો પ્રમાણવાળી ફલાઇ થઇ ગયેલા નેનાઓને ગાંધિવરનું નવું કેન્દ્ર અપાતી તેણે સદ્માં આશાનું પૂર રેગાનું અને ત્યાર પછી પણ રાજસાહેબ પેલા વમેરે પ્રમાદમાં પડી થયા અને અશ્વેષ્ટ સેન્યો બળવાતાગાઓ યોતરફથી ગાંડી પડ્યાં ત્યારે તેણે અપૂર્વ વીરતા મનાતી એ બધાનો સામનો કર્યો અને તેને બ્યારે ચેતરાર કંઈ જ આઠા દેખાઇ નહીં ત્યારે અશ્વેષ્ટે સાથે લીને રતતંત્રપણનાં કુંડમાં પોતાની આકૃતિ આપી તે અમર શ્વ ગર્ભ. રતતંત્ર મરેના બળવાનો જન્મ તેણે તેનામાં ચેતનની સદૃશ પણ ચિત્તગારી હતી ત્યાંસુધી ફરકેના રાખ્યો. આવી આ કારતનો રતતંત્રપણથી અલગુને જ નહિ પણ દુનિયાની ઓએએ પ્રાણે રતતંત્ર મરે નવું ફેલા કરવાનો અજ્ઞાન પદાર્થ પડ મૂવી મઇ છે

આમાં ખાસ ધ્યાન એવે એવી વાત
તો એ છે કે તે એક ઓ હતી. ઓ એ
ધરતી રાણી છે એ વાત સાચી. જીવનમાં
એ જ એનું મુખ્ય કામ છે એ પણ સાચું.
પણ એટલાથી જ તેના જીવનનો પરિપૂર્ણતા
થઈ જતી નથી. તે શૂદરાઓ હોય તે દરમિયાન
પણ તે દેશના જાહેરજીવન ઉપર પ્રભાવ
પાડનારી હોવી જોઈએ. ધરના પુરુષને જાહેર-
જીવનના ધડતરમાં સલાહ દેનારી હોવી
જોઈએ. નારીજીવનના સાક્ષ્યનો આ નવો
ખ્યાલ આ અધીયુગમાં આપણને મળતો જાય
છે. પણ તે ઉપરાંત પણ દરેક રાષ્ટ્રના
જીવનમાં જ્યારે એવો કટોકટીનો કાળ આવે
ત્યારે ધરખારને વેરણુછેરણુ થતા દબને પણ
રાષ્ટ્રની આમરણું રક્ષણ કરવા ઓઝોઝે
પુરુષની સાથે જાદાર નોકળણું જોઈએ. એ
ખ્યાલ પણ આપણા દેશમાં છેલ્લાં દશવીસ
વર્ષથી આવી રીતે દેશનું કાર્ય કરવાની ચક્રિ
નારીમાં પડેલી જ છે એ છેલ્લાં વીસમાવીસ
વર્ષના રાષ્ટ્રિય ઉત્થાનના ઇતિહાસે પણ

પુરવાર કરી આધુનિક છે. નારીમાંનો આ
ચક્રિતને જ્યાંસુધી આહવાન નથી થયું
ત્યાંસુધી જ એ બેસી રહે છે. તેને જો એક-
વાર પડકારવામાં સાક્ષાત્કાર તે કરાવે છે.
ઝાશીની રાણી લક્ષ્મીબાઈએ ઓચક્રિતનો એ
સાક્ષાત્કાર પોતાના જાહેર જીવનના ત્રણ
વર્ષના ગળામાં જ રાખ્યો કરી બતાવ્યો,
સૈન્યોની દોરવણી કરી બતાવી અને વખત
સ્વતંત્ર્ય માટે સંગ્રામ કરતાં કરતાં સર્વસ્વ
હોમીને પોતાના જીવનની આકૃતિ પણ
આપી ગતાવી.

આમ કરીને તેણે ભારતના જ કેવળ
નહિ પણ દુનિયાના સમસ્ત નારીવર્ગ સમક્ષ
એક બળ આદર્શ રજૂ કર્યો છે.

તેની આ જીવનકથા સ્વતંત્રતાલુ લોકોને
તેમજ જીવનની પૂર્ણતાની પરિરીમાએ પહોં-
ચવા માગતાં નારીવર્ગને પ્રેરણા, બળ અને
ઉત્સાહ દેનારી નીવડે.

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, ઝટુહોય, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ઉઝા કાર્મસી— સોલ એન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, આગાધારા, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

• દરેક સ્થળે એન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક જાતની રોગી દવાઓ માટે સુચિપત્ર મફત મંગાવો.

★ નાણુંક સમયને પહેંચી વળવાના ઉપાયો ★

આ ને સુધવારે મધ્યમ ખોરાક સલાહકાર મંડળ સમક્ષ બોક્ષતાં દિંદ સરકારના ખોરાક ખાતાના સભ્ય માનનીય સર શ્રી વસતવે કહ્યું કે:—

તમે સૌ જાણો છો કે કુદરતના ડોપની પરંપરાને લીધે ધણી યુરોપી બરી પરિસ્થિતિ ઉપરિણત થવા પામી છે. આ મંડળની છેલ્લી બેઠક મળી ત્યાર પછી એકાદ મહિનાના અરસામાં જોવાવરી-કીચાના સંગ્રહ ચોખાના પાકવાળા વિસ્તાર ઉપરથી એક વાવાઝેડું ફરી મળ્યું, ત્યાર પછી હાલિજી દિંદમાં લંબાએડી અનાદરિને પરિણામે ચોખા અને જાજરીના ઊંચા પાક નાસ પામ્યા અને અંતમાં સિવાળી વપોદે આ વર્ષે જ રોડો દાળો હોવાથી ઉત્તરમાં ધડના પાક ઉપર માઠી અસર થવા પામી છે.

ખોરાક પ્રતિનિધિના પ્રધાનો

અનાજની વધુમાં વધુ આવક માટે અને દેશમાં પ્રાપ્ય સાધનો એકાદ કરવા માટે પ્રયત્નો રૂઝ રવા છે. સુદના સંભોજાને પહેંચી વળવા માટે દરેક દેશને સેમ્પાએ ભોમએ તેડસો નર્થો મળી શકેલ નથી. જગતના અનાજની મોઝ વહેગણી કરવા માટે વોશિન્ગ્ટનમાં એક સંયુક્ત ખોરાક મંડળની સ્થાપના રૂઝ છે, અને આ મંડળ દરેક દેશને માટે અનાજનો નર્થો નક્કી કરે

છે. ડેટલાઝ અનિવાર્ય કારણોવશાત દિંદને તેની માગણી મુજબનો નર્થો મળી શકેલ નથી, દિંદ સરકાર તરફથી ગયેલાં ખોરાક પ્રતિનિધિ મંડળે દિંદની માગણીઓના સારો પ્રચાર કર્યો હોવાથી કુનિયાના દેશો હવે દિંદની નજરિઆલોથી ગત્યુકાર થયા છે, અને દિંદને વધુ અનાજનો નર્થો મળે એવી સોએ છમ્પા પ્રદર્શીત કરી છે. જે જે દેશો

પ્રાન્તીય વડા પ્રધાનો સાથે
ખોરાકની ચર્ચાઓ

આસામ, વાયબ્ય સરહદ પ્રાંત અને સુક્ત પ્રાંતના વડા પ્રધાનો સાથે મધ્યમ્ય ખોરાક ખાતાએ હાલ તૂતમાં ચર્ચાઓ ચલાવી છે અને આગામી શેડાએક દિવસોમાં, અન્ય પ્રાંતોના વડા પ્રધાનોની દિલ્લીમાં હાજરીનો લાભ લઇને, તેઓની સાથે પણ એ વિષે ચર્ચાઓ ચલાવવામાં આવશે, સંબંધિત છે કે આ પ્રાયમીક ચર્ચાઓ ગાદ સર્વ પ્રાંતમાં વડા પ્રધાનો અને તેના ખોરાક પ્રધાનોની એક પરિષદ જોતાવવામાં આવે.

આપણને અનાજ મોકલવાના છે ત્યાં હવે આપણે પહેંચી જઈને આપણે જાણે આવેલા નર્થાનો કમને મેળવી લેવાનું કામ આપણે કરવાનું છે. દિંદનાં ખોરાક પ્રતિનિધિ મંડળે જે પ્રતિ વોશિન્ગ્ટન ખાતે મતિમાન કરી છે તેને દિંદના વોશિન્ગ્ટન ખાતેના મુખ્ય પ્રતિનિધિ સરગીર-ગણકર જાળવણ વેગ આપ્યા કરશે.

અન્ય ઉપાયો

દેશનાં આંતરીક સંબંધોને પૂરો લાભ ઉઠાવવા માટે દિંદ સરકારનું ખોરાક ખાતું પ્રવૃત્તિમય બન્યું છે. મુખ્ય ચાર મુદ્દાઓ પર કામગીરી ચાલી રહ્યું છે. પ્રાપ્તિ, નિયંત્રિત દેરેર, આરનિવન, અને માધ્યમથી. ૧૯૪૪ ના અંત મામ પછી ખોરાક ખાતું સંપૂર્ણ

• મધ્યમ્ય ખોરાક મંડળની બેઠકમાં સા. પો. શ્રી વાગ્દેવની ખોરાક નીતિની અપેક્ષાના

સરકારી ધનરા દ્વારા અનાજ પ્રાપ્તિની પદ્ધતિ અનુસાર મુંબઈ, દક્ષિણના દેશીરાજ્યો, મદ્રાસ, મૈસોર, ત્રાવણકોર, અને કાચીનમાં કામ ચાલી રહ્યું છે. સરકાર તરફથી અનાજની ખરીદી થાય છે તે ઉપરાંત વિસ્તારોમાં અનાજ ઉગાડનારને તાકીદ કરવામાં આવે છે કે તે ઉત્પાદિત અનાજને દબાવી ન રાખે. દરેક ક્ષેત્રના ઉત્પાદનને અંદાજ બાંધી લેવામાં આવે છે અને સરકારી માણસો તે મુજબ અનાજને જથ્થો એકઠો કરે છે, અન્ય પ્રાંતોને પણ આ પદ્ધતિ દાખલ કરવા સમજાવવામાં આવ્યા છે. યુક્તપ્રાંત આ ભાગતનો અમલ ટૂંક સમયમાં કરશે. સિંધ, પંજાબ વગેરે છત્તાવાળા પ્રાંતો પણ ખેડુનો પાસેથી સીધો માલ મેળવી લાંબને જથ્થામાં બની શકે તેટલો ઉમેરો કરવાની ચેરવી કરી રહ્યા છે. બિહાર અને બંગાળમાં સીધી રીતે અનાજનો કબજો મેળવવામાં કેટલીક બંધા-રણીય મુશ્કેલીઓ આડે આવે છે, પરંતુ વેપારીઓ પાસેથી અનાજ, જરૂર જણાય તો જપ્ત કરીને પણ મરજીઆત વેચાણને છટકા-બારી ન આપવાનો ઇરાદો ત્યાંની સરકારો રાખે છે.

અનાજ વહેંચણી ઉપર હેરફેર નિયંત્રણ અને માપબંધોની વિસ્તારેલી પ્રથતિ ધણી અસરકારક નિવડશે. અનુભવથી હવે અમે અનાજની હેરફેર અને માપબંધોને વ્યવસ્થિત કરી શકાયું. આ રીતે સંમતોષપણે દેશના વિસ્તારોમાં સર્વ ક્ષેત્રોને ખપ પૂરવું પહોંચાડવાના કટિબદ્ધ પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. માપબંધોમાં પટાડો કયો છે, સતોષકારક પૌષ્ટિક અનાજ મળી શકવું નથી છતાં અનાજની પરિસ્થિતિ વિચારીને ક્ષેત્રોએ આ પટાડો એકદર રીતે સ્વીકાર્યો છે, તે સતોષકારક બિના છે. અનાજની અછતને કીધે ભાવોમાં ઉછાળો આવે એ

સંભવિત છે, પરંતુ અનાજની અછતને કીધે ભાવોમાં ઉછાળો આવે એ સંભવિત છે, પરંતુ અનાજ પ્રાપ્તિ અને વહેંચણીના નિયંત્રણો તથા અંકુશોનો કાળજીપૂર્વક અમલ અમલ થતો હોવાથી ભાવો થોડા ઉચે જઈને પાછા સાધારણ સપાટીએ આવી ગયા છે. અને તેમાં હિયલ પાયલ થવાનો હવે સંભવ નથી.

અપૂર્ણ અનાજ શાકભાજી વિગેરે બહોળા જથ્થામાં ઉગાડવાની પ્રથતિને ખોરાક ખાતાએ ઉપાડી લીધી છે. મુંબઈ અને મદ્રાસમાં આ કાર્યમાં રોકાયેલ દરેક એકર દીઠ રૂ. ૧૫ ની રાહત આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવી છે.

પોષણ તત્વોવાળા ખાદ્ય પદાર્થો મેળવવા માટે અને તેને ક્ષેત્રોમાં વહેંચવા માટે જોડા-વણી થાય છે.

દેશ નેતાઓએ કરેલી ધણી ખરી મૂલ-નાઓનો અમલ કરવા અમે પ્રયત્નો કરીએ છીએ. વધુ અનાજ ઉગાડવામાં, કુવાઓ ખોડવામાં વિગેરે કાર્યોમાં હિંદી સેના પોતાનો ફાળો આપી રહી છે.

સરકારની ખેતીવાડી અને ખોરાકની નીતિ

કુશળ સમિતિનો અહેવાલ બહાર પડી ચૂક્યો છે. ત્યારપછી સરકારની નીતિમાં ધ્યાન ખેંચનારા ફેરફારો થયા છે. પ્રજાને પેટ પુરવું અનાજ મેળવી આપવાની જવાબદારી સરકારે આ પહેલીવાર સ્વીકારી છે અને શાસ્ત્રીય રીત અને યંત્રોને અનાજ ઉગાડવાનો ક્ષેત્રમાં દાખલ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અનાજના ભાવ સંબંધી સંરકારે એવો નિર્ણય કર્યો છે કે તે ખેડૂ તેમજ ખાનાર જાને સત્ય થાય તેવા સામ નક્કી કરવો જોઈએ.

બહેનોને અભ્યાસ માટે મદદ આપતી સંસ્થાઓ

સંપાદક : શ્રી. ચંદુલાલ ત્રિ. વ્યાસ

● વાત આમ બની કે એક વિદ્યાર્થીએ ૧૭૪ રોજરથીપ આપે એવું કે ? એમ પૂછ્યું તેના જવાબમાં મારે એવું પડ્યું કે કંઈ ખતર નથી. પછી ૧૨૨૦૪ ચૂંટણી-અંગેષ પત્રોમાં દૂર, ફંડોના દિસાબ જેવાથી વિચાર આવ્યો કે એ અંત રાખી માલિલી એની હરી બદલે પત્રો દ્વારા દૂર ફંડોની વિષય આપી દેાય તે ખજા વિદ્યાર્થીઓને અરજ કરી તેની ખજર પડેને શિક્ષણ પણ તેમની દોરવણી આપી શકે. એ દેવુથી દૂર ફંડો મારે વપાસ શરૂ કરી. પરિણામે દેનિક પત્રોમાંથી, ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં એ પારસી ચૂંટણી જાણેલી વારીમાં મુંબઈ સમાચારે ઇ. સ. ૧૯૧૧ ના ૪થી ઓગસ્ટના અંકમાં છાપેલી ૧૭૨૨૨ થોથાં દૂર ફંડોના વારી પરથી તેમજ શ્રી મોરાર જિનપુરુષન સોસાયટી, શ્રી ચૂંટણ વર્નાક્યુલર સોસાયટી, શ્રી. સાવંજનિક મેન્યુફેચર સોસાયટી રાજક, શ્રી બચિની સમાજ, મુંબઈ, વગેરે સંસ્થાઓના મંત્રીઓની મદદથી આ સાથે આપેલી વારી તેવાર કરી છે. તેમાં દરથાં ૫ મંત્રીઓ કે તેમનાં કરનામાં બદલાયાં હશે. ૩૨૫૫૫ દૂર ફંડોના બચરવાપડોના કરનામાં અપૂરું હતો. આમ છતાં આ વારી 'માર્ગદર્શક' નીવડશે એવી આશા છે. મૂળ વર્ણાવત મેકસ હતો તે વિષયે મુખાર સેવામાં જાણી તકલીફ નહીં પડે. એ બાબતેનો આ વારીને અંગે બદલત માલિલ મેળવે તેમને તે પ્રાકટી આપવા વિનંતિ છે. આથી આ વારીને વધારે આધારમૂળ ને વપરાયો બનાવી શકારો.

૧. જન બહેનો માટે: નસ' થવા છબ્બ-નારને રોજરથીપ. શ્રી જન યુવક સંપત્તા મંત્રીઓ, ૪૭ પનજ રફીટ મુંબઈ, ૨.

૨. જન. ૧૭૪૧ દશા ઓસવાળ માટે: કુન્નર અમર ઉચ્ચ જગવણી સેનારને પુસ્તકો, શ્રી. સોન. વગેરે માટે સખો: શ્રી પુનરી લામજ ૧૧૭, બોલગથી, ૧ લેમાત્રે, મુંબઈ ૬

૩. દશા સોરઠિયા વજી માટે: મેરિા સુધીની વિદ્યાર્થીની માટે પુસ્તકો અને શ્રી. સખો: શ્રી. દશા સોરઠિયા વજી ગાંતિના મંત્રી, ૬૮, કાવેન કોસ મેર્વન નં. ૩, રામવાડી, મુંબઈ, ૨.

૪. ઉચ્ચ વજીની દિંદુ ઓમો માટે: કોસેખમાં રહેતા, આવા, પીવાની સપથ સવા માટે સખો: હરમેલન બાબજી દેસાઈ ચેરીટીઝ કો મોર્ગાના મંત્રી ડે. ચેરીટીઝ ઓશીસ, પાંજરાપોળ, મુંબઈ. ૪.

૫. કોઈપણ ઓ વિદ્યાર્થી માટે: રોજરથીપ સાડુ સખો સેકેટરી મેલનક હન્ડિપન એસોસીએશન સેકેટરી, કોટ, મુંબઈ નં. ૧

૬. વીઠા નમર વજીઃ ઓવિદ્યાર્થી, શ્રી અને પુસ્તકો માટે વીઠાનાથર વજીઃ ઉત્તિ મંડળના મંત્રીને સખવું: ડે નામર નિવાસ, ઈસ્ટ વિથેપાર્સે.

૭. કોઈપણ ઓ વિદ્યાર્થી રોજરથીપ આપનાર શ્રી. કમલાનાર્થ એન્યુએચન દૂરના દૂરથી કો નોતમકાસ દેરીકાસ, બીનિવાસ, મેપિવનરી રાડ, મુંબઈ.

૮. બાલકાર ગાંતિની અંગેષ મોથા ધીરજ પંજી મુંબઈ થી બાલક સુધીના કોઈપણ આગમાં બજીની વિદ્યાર્થીનીને રૂપ શ્રી મને છે. બાલકાર સેવા સમાજ જગવણી રૂડના મંત્રી ૧૪૮, બજાર મેટ રફીટ, કોટ, મુંબઈ, ૧.

૯. કોઈપણ હિંદુ વિધવા અગર બાળાને રહેવાની અને અભ્યાસની સવડ મેળવવા સારું લખો: શ્રી. મંત્રી વનિતા વિશ્વામ, સેન્ડરટ ૨૧૩, મુંબઈ, ૪.

૧૦. હાલાર્થ બાટિયા વિદ્યાર્થીનીને શ્રી, પ્રસન્ન, રોહરશીપ આપનાર: શ્રી. મુંબઈ બાટિયા મહાજનના મંત્રીઓ, કાલબાદેવી, મહાજવાડી, મુંબઈ, ૨.

૧૧. બટ મેવાડા શ્રીવિદ્યાર્થીને રોહરશીપ આપનાર શ્રી. બટ મેવાડા હિતવર્ધક મંડળના મંત્રી, રા. ચીમનલાલ માધવરામ બટ ઠે. આર. ચીમનલાલ વીરાની, લોખંડ બજાર કલુક બંદર, મુંબઈ.

૧૨. મુંબઈ અને પરાંમાં વસતી ઓદિચ્ય શ્રીવિદ્યાર્થી માટે રોહરશીપ: વિમલ માટે લખો: શ્રી. ઓદિચ્ય મહિલા સમાજના મંત્રી, કુ. પ્રમિલા મોહનલાલ પંડ્યા, ઠે. હીરામણિક બિર્ડોંગ, દાદી શેઠ અગિયારી લેઈન, મુંબઈ.

૧૩. કોલેજ કે સ્કૂલમાં બચુનાર હિંદુ બાળાને રોહરશીપ આપનાર શ્રી. રતનબેન ઓલ. મહેતા ટ્રસ્ટના મંત્રીની ઓફિસ ઠાટ, મુંબઈ નં. ૧.

૧૪. કોલેજ નનાર અગર સામાજિક કાર્યની તાલીમ લેનાર વિદ્યાર્થીનીને રોહરશીપ: લેડી લક્ષ્મીબાઈ શિષ્યવૃત્તિ C/O. ધ બ્રિજની સમાજ ઓફિસ, રાવલ બીર્ડોંગ, લેમીંગટન રોડ, મુંબઈ.

૧૫. કોલેજમાં અભ્યાસ કરનાર કોઈ પણ બેન માટે રોહરશીપ આપનાર શ્રીમતી પ્રમોદરબાઈ ઘોટવાળા રોહરશીપના સેક્રેટરી શ્રી. બલુબેન ઘોટવાળા, ઠે. આર્પબુવન સેન્ડરટ ૨૧૩, મુંબઈ નં. ૪.

૧૬. કોઈ પણ વિદ્યાર્થીનીને રોહરશીપ આપનાર શેઠ હરકીશનદાસ નુરોતમદાસ ફંડ રે રોહરશીપ C/O. યુનિવર્સિટી રજીસ્ટ્રાર, ફોર્ટ, મુંબઈ નં. ૧.

૧૭. વડોદરા અને મુંબઈ પ્રાંતની બાળાઓ માટે રોહરશીપ આપનાર મહારાણી ચીમનાબાઈ રોહરશીપ ફંડના મેનેજર રાવ-બદાદુર સુંદરદાસ નારણદાસ, સીલિસિટર, ફોર્ટ, મુંબઈ ૧.

૧૮. ચરેતરની બહેનોને મદદ કરનાર પરીખ ત્રિભોવનદાસ ઈન્વરદાસ બોરસદવાળા

રમારક ફંડના વ્યવસ્થાપક ચરેતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટી આણુંદ.

૧૯. ચરેતરનાં વિદ્યાર્થીનીને મદદ કરનાર શ્રી. દિવાળીગૌરી સુનીલાલ પટેલ રમારક ફંડના વ્યવસ્થાપક, ચરેતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટી આણુંદ.

૨૦. ચરેતરની શ્રી. વિદ્યાર્થીને મદદ કરનાર શેઠ મણિલાલ સાંકળચંદ રમારક ફંડના વ્યવસ્થાપક, ચરેતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટી, આણુંદ.

૨૧. મેટ્રિકની પરીક્ષા પછી આગળ અભ્યાસ કરનાર અમદાવાદની ઓદિચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ બાળાને રોહરશીપ: સ્વ. બાઈ ચંચળ તે રાવળ છોટાલાલ છગનલાલની વિધવા રોહરશીપના વ્યવસ્થાપક, માનદ મંત્રી, શુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટી. બદ્ર અમદાવાદ.

૨૨. વડનગરા ગાંધીની બાળા જે મુંબઈ અને કવે યુનિવર્સિટીમાં અમદાવાદ સેન્ટર-૨માં લેવાતી પરીક્ષામાં હવે નંબર પાસ થાય તેને પુરતોની મદદ આપનાર સ્વ. સો. રંમુખા મુકુન્દરાય મુનશી રમારક ઈનામના વ્યવસ્થાપક: મંત્રી શુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટી બદ્ર અમદાવાદ.

૨૩. વડનગરા ગાંધીની જે મેટ્રિકમાં પાસ થઈ હોય અને (કુરુપુર) વડનગરા નાગર શૃદ્ધય હોય તેને વાર્ષિક રકમ મદદ માટે આપનાર, બાપુભાઈ મણિભાઈ બચેચ ઈનામના વ્યવસ્થાપક: મંત્રી, શુજરાત. વનોક્યુલર સોસાયટી, બદ્ર, અમદાવાદ.

૨૪. બ્રહ્મક્ષત્રિય ગાંધીની બાળા જે બી. ડામનો અભ્યાસ કરવા છાત્રે તેને મદદ કરનાર ડા. નીલ ડા. છત્રપતિ અને ધનલક્ષ્મી ડા. છત્રપતિ રોહરશીપના વ્યવસ્થાપક, મંત્રી શુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટી, બદ્ર અમદાવાદ.

૨૫. બી. ડી. ડીમી માટે અભ્યાસ કરનાર કોઈપણ શુજરાતી વિદ્યાર્થીનીને રોહરશીપ વ્યવસ્થાપક, મંત્રી, શુજરાત વનોક્યુલર, સોસાયટી બદ્ર, અમદાવાદ.

૨૬. દશા નાગર વણિક વિદ્યાર્થીની અમદાવાદની મેટ્રિક પાસ થયા, પછી મદદ કરનાર દલાલ નાનાયા ડાલિદાસ રોહરશીપ ટ્રસ્ટ ફંડના વ્યવસ્થાપક, મંત્રી. શુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટી, બદ્ર, અમદાવાદ.

કવિતાનાં ખેાળે

કવિતા ! તારા પાસ આવવાને
મનમાં તો મન થાય છે ઘણુંજ;
પણ એક ઉચ્ચાટ અંક મારે,
કયમ પાપી, શકું અંક ભેટી તારે ?

કવિતા મૃદુ વાણી બોલી ત્યારે,
કવિ, સંકોચ વૃથા જ માન તારો;
તારું હૃદય અને ભરેલ નાનો
નથી શું જાણક માત-અંક છતો ?

લખવાં કગલાં છતાં ભરાતાં,
હૃદયે બીતિ ભરેલ, આંખ બીની;
હૃદયે પલ, ત્યાં લીધો જ માણ્યે,
શીશુ હંકાર્ય ગયો વિરાટતાએ.

માડીનો સંદેશો

રેલે રેલે મંદિયરીઆને માનલે,
માડીએ સંદેશા મીઠા મોહકયા,
બહુ દીનોનાં બહાણાં ઉગી આથમ્યાં,
આવો દીકરી મંદિયરીઆને આંગણે

સાસરીએ સુખસમ્યા પ્હોંદી રચિતાં,
અંતરથી ઉતારી માડી રહોડ શું;
મંદિયર આંગણુ ધોમ ધણે શું આકરો,
શીળા વાયુ શીળા સાસર રોડા.

પનઘટ વાટે મળીયો સરખો સંગ શું,
આનંદ કરતાં ભૂલ્યાં માડી ગિતડી;
ગોઠ્યાં ના શું છુનાં છુનાં ઘાડવાં,
કુંજલતાઓ નવલી ભાવી ટોલતી.

સાસરીઆના વૈભવ બહાલા લાગીઆ,
પગલે પગલે માન મળ્યાં મન ભાવતાં;
ભરી ઠટોરા મીઠા મીઠા દૂધડે,
પીતાં પીતાં ભૂલ્યાં મંદિયર માણ્ય શું.

સહિયરોનાં ગોઠ્યાં ના , શું બેસણાં,
લોકે દુભવ્યાં રમતાં કુળાં દીલડાં;
અપુરા માનો , કે દી , અનુભવ પામીઆં,
કે અંતરથી ઉતાર્યાં મંદિયર સામટાં.

વાર્ટાં છુવે છે સહિયરોનો સંગજો,
પળ પળ પુછે લોક અખરો દીકરી;
ગાય વાહરડી પાદર જતો ભાળતી,
સાસરીઆનો પંથ દયાળું સુખડે.

લાડ જણાવી મોટી ઝાપી દીકરી,
દૂર વળાવ્યાં પરેરોને આંગણે;
કેમ કરી મન માને માડી દીકરી,
મુખે રાગો, દુઃખે દાગો સાસરે.

ગોઠે ના કેં છવ ગુચો દીનરાત લે,
ભારી કરી આંગણુ મોરી દીકરી;
આવો પૈયાં ખોડી. કરીએ વાતડી,
મા દીકરીના કલાવા તણએ ચોં દી.

ધર્મનાં મૂલતત્ત્વો

પૃષ્ઠક :

ચોખ્ખી-૬ જગન્નાથ ત્રિપાઠી:

એમ. એ. જી. ડી.

ધર્મનાં સાચાં હેતુ મનુષ્યને પ્રકરોક્તમાં અને પરોક્તમાં પરમ સુખ મળે એ છે. આટલા મારે જ મનુષ્ય જીવનમાં ધર્મનું આટલું બધું મદદર છે.

માનવજાતિનો પ્રવૃત્તિમાં અમુક અમવાન મહાવીર, અગાધ શુદ્ધ, હૃદય કાષ્ટ, મદમદ, ગોરાદર, ડાન્ડુશિયસ અને ચંકરામાર્ગ જેવાઓને દિલ્લો ઓછો નથી. હેતુમાં જસો વર્ષમાં ભૌતિક શાઓના વિશ્વ સને લીધે, ધર્મ ઉપરની તોષાની પ્રીતિ દિવસે દિવસે ઓછી થતી નહ. આ ભૌતિક શાઓએ મનુષ્યના જીવનની ભૌતિક આજીવને વધારે પાતું મદદર આપું અને મનુષ્ય ધર્મશાઓના સિદ્ધાન્તોમાં અને અનુયાયીઓમાં દિનપ્રતિદિન ચંકારીય થતો ગયો.

એટલે, હવે તો આપણી સમગ્ર ખૂન અત્યંતો પ્રસન્ન એ આવી પાડે છે કે મનુષ્ય જીવનમાં ધર્મની આવશ્યકતા જ છે કે ધર્મ કે ધર્મ એ કેવળ નિરુપયોગી-આચાર વસ્તુ જ છે કે આ પ્રશ્નો આપણે સંતોષકારક ઉત્તર નાપી શકાએ તે મારે આપણે આપણા જીવનનું ખેવ રું છે તે શાંત્રી કાઢવું જોઈએ, નહીં કરવું જોઈએ અને મનુષ્યના અસ્તિત્વનું માયું પૂષ્કરણ કરવું જોઈએ. પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રો, ગ્રંથ, દુષ્કર્મો, આત્મનિરૂ નિર્માણ એ જ મનુષ્યજીવનનું ખર્ચ ખેવ મનાવું આપણું છે, પણ એ માન્યતા કાઢતા સમાજને માન્ય નથી. સમાજના અસારના પીરણ અનુસાર આનંદી-ભોજનમનુષ્ય જીવન માળાનું એ જીવનનું ખેવ મનાવું છે. ઐતિહાસિક મુખ્યનું આ ખેવ મનુષ્યજીવનનું માયું છે કે ધર્મ એ આપણે તપાસવું જોઈએ. પ્રથમ તો આ ખેવની સિદ્ધિ મળે

મનુષ્યની પાસે એ વસ્તુઓ દોરી જોઈએ (૧) તંદુરસ્તી (૨) પુષ્કળ ધન.

આપણે જાણીએ છીએ કે મનુષ્યમાં અને પશુમાં ધર્મનાં તત્ત્વો સમાન છે-જેવાં કે જૂન સાગથી, તરસ સાગથી, તાલતડો સાગથી વગેરે. પશુઓ પોતપોતાની રીતે આ કુદરતી લાગતોને સંતોષે છે; મનુષ્યો કંઈક સંસ્કારી રીતે સંતોષે છે; કારણ કે કુદરતી રીતે જ મનુષ્યમાં શુદ્ધિ વિશેષ છે. પણ એટલું તો જોડાકસ જ છે કે આ કુદરતી લાગતોના સંતોષની વાજતમાં મનુષ્ય પશુથી જરા પે ચડીઆતો તો નથી જ; કારણ કે આ દારા એ પોતાના જીવનની કેવળ ભૌતિક-સારીરિક આજીવને જ પોષણ આપે છે. મનુષ્ય એટલે કેવળ શરીર નહીં જ. એનામાં શુદ્ધિ પણ છે અને તે ઉપરાંત આત્મતત્ત્વ પણ છે, શરીરની જૂમિકા અને આત્માની જૂમિકાનો વચ્ચેનો પ્રદેશ શુદ્ધિનો પ્રદેશ છે. શુદ્ધિનો કુદરતી રીતે એ સ્વભાવ જ છે કે શરીરની સાથે એજે એકતાનારૂપતા અનુભવી અને શરીરની જરૂરીઆતોને જ પોષણ આપવામાં રત રહેવું; પરંતુ યોગ્ય શિશુજ્ઞાના અને યોગ્ય નિવમનદારા આ શુદ્ધિને આત્માના પ્રદેશ તરફ વળી શકાય અને આત્મજ્યોતિના સ્વરૂપમાં કારણશૂન્ય જનારી શકાય. વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રી કહેશે કે "દુઃ આત્મતત્ત્વના અસ્તિ-ત્વમાં માનવો નથી અને તેથી એ પ્રદેશના સ્વરૂપનમાં કે એની પ્રવૃત્તિમાં કશું જ પ્રવલ્ન કરવો આશ્ચર્ય ગણાતો નથી." પણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીનું આ કથન મૂલ્યરહિત છે એ સ્પષ્ટ છે; કારણ કે એને પૂર્ણ સ્વતંત્રી કશી જ ખબર નથી. જીવન પ્રત્યેની એની દૃષ્ટિ તેમ જ અમર પ્રત્યેની એની દૃષ્ટિના

આછીઅધૂરી, અપૂર્ણ અને અસંતોષકારક છે. પોતાના વિષયનું એને પૂર્ણ જ્ઞાન હોવા છતાં આત્મજ્ઞાનની એને કરી જ અજ્ઞાન નથી. આથી, મનુષ્યજીવનનાં ઉચ્ચ તત્ત્વોના પૂર્ણ વિકાસાર્થે જે માનવજીવન ધડાયું તે અનુસાર જીવન જીવવામાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી આપણને કશું માર્ગદર્શન આપી શકતો નથી. જે આપણે કેવળ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીના ધોરણ અનુસાર જ જીવન જીવીએ તો આપણે જીવનની માત્ર ભૌતિક બાજુને જ મદરવ આપીએ છીએ અને ધાર્મિક જીવનદ્વારા આપણી સુષુપ્ત શક્તિઓને જગાડીને જે ઉચ્ચ, આત્મિક જીવન જીવવાનો મનુષ્યનો ઉચ્ચતમ આદર્શ છે તેની અવગણના કરીને કેવળ પશુતાની ક્રેટિમાં આવી પડીએ છીએ.

છેલ્લાં યાજ્ઞીસ વર્ષોમાં યજ્ઞેષા એ વિશ્વ-યુદ્ધો બતાવી આપે છે કે મનુષ્યની પશુતાની અધોગતિ કયાં સુધી હોઈ શકે. આ વિશ્વયુદ્ધો તો આપણે જીવનની ભૌતિક બાજુને વધારે પડતું મદરવ આપ્યું નેને જ આભારી છે. મનુષ્યજીવનનું પરમ ધ્યેય કેવળ મોક્ષમજ્જ જ છે એમ માનવામાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી કેટલે દરજ્જે સાચો છે એ પણ આપણે તપાસવું નોંધ્યે. આપણે ઉપર નોંધું તેમ, સુખ અને આનંદ મેળવવા માટે તંદુરસ્તી, અને પુષ્કળ ધન-એ એ જે તો નોંધ્યે. સંસ્કૃતિના આધુનિક ખ્વાશ અનુસાર મનુષ્યે જીવનની જરૂરીઆતો વધારતા જતી નોંધ્યે અને એ જરૂરીઆતો ત કરવા માટે એણે ખૂબ ધન પ્રાપ્ત નોંધ્યે. ધન પ્રાપ્ત કરવાની આ તરફને લીધે ગંગાવાન અને સત્તાધીશ મનુષ્યો નિર્ગળ અને કંજાશ મનુષ્યો પર જુલમ ચલાવે. પરિણામે યુદ્ધો અને અજવા યાપ અને જનસમાજ સાચી શાન્તિથી વસિત રહે. વળી, બધા લોકો તંદુરસ્ત જ રહે એ માનવા પણ કેટલી બૂલ મરેણી છે !

અનેક કારણોથી લોકોનો તંદુરસ્તી બગડ્યો જ કરે છે. વળી, ધન એકદું કરવામાં પણ અધાને એકસરખી સફળતા કયાં મળે છે ! એમાં પણ મનુષ્યોને એટલાં બધાં વિધો નડે છે કે જન સમાંજનો મોટે ભાગ ગરીબીમાં જ સડપા કરે છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની ભિન્ન ભિન્ન શાખામાં મોટી મોટી સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરીની જે બહાઈઓ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ માર્યા કરે છે તે હોવા છતાં તેમ જ અર્થ-શાસ્ત્રીઓ અને રાજનીતિજ્ઞો જે નવા સિદ્ધાન્તો પ્રાપ્ત કરીને આનંદ માણે છે તે હોવા છતાં પણ સામાન્ય જનસમાજ તો તંદુરસ્તીના તેમજ ધનની ન્યાયપુરઃસરની વહેંચણીના મનોમય મદાલયથી દૂર ને દૂર જ રહ્યા કરે છે. આ ઉપરાન્ત, આપણી ધ્યાનપદ્ધતિ એ પણ ન હોવું ધટે કે મનુષ્યનું જન્મતમાનું જીવન અસ્પષ્ટાક્ષીન છે અને મદાકાલ મૃત્યુનું બધાનકે સ્વરૂપ મનુષ્ય માત્રને પ્રતિપળે બયલીત કયો જ કરે છે. માત્ર, અધ્યાત્મિક જ્ઞાન જ એક એવી વસ્તુ છે જે મનુષ્યને મૃત્યુના બયમાંથી મુક્ત કરી શકે.

જીવન પ્રત્યેની વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીની દૃષ્ટિની અપૂર્ણતા વિશે આટલું કહ્યા પછી હવે આપણે એ તપાસીએ કે અધ્યાત્મવાદીઓ જીવન પ્રત્યે સાચું અસ્તિત્વ કેવળ આત્માનું જ છે-જે આત્મા શરીરના નાશ પછી પણ અસ્તિત્વમાં રહે છે, અલગત, મનુષ્યમાં કેટલીક નયજાણ્યો છે, પણ એનામાં એટલી અપાધ, ગૂઢ સક્તિ છે કે જે એને મેળવવામાં આવે તો એ પોતાની નજગાહઓ દૂર કરી અને તમામ દુઃખ અને ચિન્તામાંથી મુક્ત મેળવી શકે, એટલું નહીં, પણ સનાતન સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે. ધાર્મિક પુસ્તકોમાં સનાતન સુખની-પરમાનન્દની આ રિયલિતે મુક્તિનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ આ વિષય એટલો વિચાગ અને ગંડન છે કે

અહીં તો માત્ર એની જાણી રૂપરેખા જ આપી શકાય. વિશેષ મેળવવાની હજીવાળા-એએ આ વિષયમાં હાલુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા મહર્ષિઓનો સંપર્ક સાધવો જોઈએ અથવા તો એમણે લખેલા ગ્રન્થોનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. અત્રે તો ધર્મનાં મૂલતત્ત્વો વિશે દ્રઢાણમાં જ કહેવાનો ધરાદો છે અને અત્યાર સુધી જે કશું તે માત્ર એના પ્રસ્તાવ રૂપે છે,

મનુષ્ય જીવનની જે બાજુઓ છે—આન્તર અને બાહ્ય; અને ધર્મ આ બન્ને બાજુઓને પોગણુ આપતો હોવાથી એની પશુ જે શાખાઓ છે—(૧) આધ્યાત્મિક અને (૨) નીતિવિષયક. સાચો ધર્મ તો એ જ હોય શકે જે સનાતન અને વિશ્વવ્યાપી હોય. આ જે તત્ત્વોમાંથી એકની પશુ જો ઉજુપ હોય તો એને સાંચો ધર્મ ન કહી શકાય. ધર્મનું અવલંબન જો સાચા જ્ઞાન ઉપર હોય તો એ ધર્મ શાશ્વત હોય શકે; તો જ એનાં મૂલતત્ત્વો સનાતન ટકી શકે. વિશ્વ-ભરમાં મનુષ્યત્વ તો જ્યાં એક સરખું જ હોવાથી, ધર્મનાં સામાન્ય સિદ્ધાન્તો પશુ વિશ્વભરમાં એક સરખી રીતે લાગુ પડી શકાય. જગતભરના ધર્મોમાં કેટલાક મૂલમૂલ સિદ્ધાન્તો એવા સામાન્ય છે કે સ્વતંત્ર રીતે તારી શકાય; કારણ એ છે કે આ ધર્મ સિદ્ધાન્તો સત્ય અને પ્રજ્ઞાનના પાપા ઉપર રચાયા છે.

સાચા ધાર્મિક મનુષ્યમાં નથી દેાતી સંપ્રસન્નસંકુચિતતા કે નળી હોતી ધર્મો-ધના. એનું અશ્વત્થજીવન તેજસ્વી સૂર્યની માફક મનુષ્યમાત્રને જ્ઞાનજ્યોતિ અર્પે છે.

સાચા ધર્મના મૂલમૂલ સિદ્ધાન્તો આ પ્રમાણે મળાવી શકાય:—

(૧) મનુષ્યે દિનપ્રતિદિન જીવનની જરૂરી-

આતો વટાવતા જવી જોઈએ અને યોગ્યતાં યોગ્ય જરૂરીઆતો વડે જીવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; હજી માત્ર પર કાણુ મેળવવા શક્તિમાન થવું જોઈએ અને આત્મનિયમન કરતાં શીખવું જોઈએ. વિવિધ પ્રકારનાં તપ, યોગિક ક્રિયાઓ, શીખ, નમ્રતા, વિનય—એ બધાનો આ સિદ્ધાન્તમાં સમાવેશ થાય છે.

(૨) પોતાના બન્ધુઓનું દુઃખ યોગ્ય રીતે અને એમની આધ્યાત્મિક અને એમની નૈતિક અને જોતિક પ્રગતિ થાય એવા બધા જ પ્રયત્નો પોતે કરવા જોઈએ. વિવિધ પ્રકારનાં જ્ઞાન, દયા, અર્તથિ સત્કાર અને જૂતાનુકર્યાનો આ સિદ્ધાન્તમાં સમાવેશ થાય છે.

(૩) મનુષ્યે કેટલોક સમય ધ્યાનમાં, મિત્તની એકાગ્રતા કેળવવામાં અને આત્મ-પરીક્ષણમાં ગાળવો જોઈએ અને મનને એવા પ્રકારની તાસિમ આપતા જવી જોઈએ કે ધીમે ધીમે બધા જ પ્રકારની વાસનાઓ, લાગણીઓ અને વૃત્તિઓ લપ પામતી જાય. પરિણામે, મનુષ્ય એવા પ્રકારનો અવજનનીય આત્મિક અને શાન્તિ પ્રાપ્ત કરશે કે જે સનાતન કાળ સુધી ટકી રહે-જે. સંયોગ-માનથી પર હોય.

ઉપરના ત્રણે સિદ્ધાન્તોની વિગતો રચત, કાલ અને સુયોગો અનુસાર નક્કી કરી શકાય. બધા પ્રકારના ધાર્મિક વિધિનિયોનો સમાવેશ સીધો કે આકસ્તરી રીતે આ મૂલમૂલ સિદ્ધાન્તોમાં થઈ જાય છે. બધા ધર્મોમાં આ ધર્મસિદ્ધાન્તો સમાન હોવાથી, માત્ર એને લગતી ક્રિયાઓમાં કે વિધિનિયો-દોમાં જ ભિન્નત્વ હોઈ શકે. આમ હોવાથી, જે સંકુચિત દષ્ટિવાળા મનુષ્યો આ ભિન્નત્વ પર આર મૂકે છે અને વિવિધ પ્રકારના વિસંવાદો ઉત્પન્ન કરે છે તેઓ કેવળ

મૂર્ખતાનું જ પ્રદર્શન કરે છે; એટલું જ નહીં, પણ સહાધર્મના પાલનથી વિરુદ્ધ વર્તે છે; કારણ કે ધર્મનો સાચો હેતુ મનુષ્યોમાં સાચી શાન્તિ અને અનુત્તર ફેલાવવાનો છે.

જે સુર પુરુષે! આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં સાચી શાન્તિ હવે છે તેઓએ આ હકીકત લક્ષમાં લેવી જોઈએ અને પૂર્ણ આવેગથી આ સનાતન ધર્મ સિદ્ધાન્તોના પાલનમાં દક્ષતા દાખવવી જોઈએ. ‘જીવનનો હેતુ માત્ર મોક્ષમગ્ન જ છે’ એવું માનનારા અધ્વષ્ટિવાળાઓએ સમજવું જોઈએ કે આ લોકની મોક્ષમગ્ન એ ક્ષણિક વસ્તુ છે; શરૂઆતમાં આનંદજનક પણ પરિણામે વિપત્તિજનક છે. વિષયોપભોગમાંથી મનુષ્યને સાંપડતો ક્ષણિક આનંદ, સંયમિત ધાર્મિક

જીવનદ્વારા મનુષ્યને સાંપડતા પરમાનંદથી કેવળ જિનન છે એ મનુષ્યે સમજવું પડે, જે આધ્યાત્મિક આનંદ મનુષ્યને મુક્તિને દારે પહોંચાડે છે તે તો માત્ર ઉપર દર્શાવેલા ધર્મના મૂલગત અને સનાતન સિદ્ધાન્તોના જીવનભરના આગ્રહી પાલનદ્વારા જ સાંપડે છે.

મનુષ્યજીવન ઘણું ક્ષીમતી છે, ઘણું ઉદાત્ત છે; અને પશુઓ જે વિષયાનંદથી પર, જઈ શકતાં નથી તેમાં જ જીવનનો કાળ ખોવા એ તો કેવળ પશુતામાં જ મદાલવા જેવું છે.

તો ચાલો, આપણે આજથી જ જીવનનું પરમધ્યેય વિચારીએ અને આપણે માટે સર્વોપરિ લાભદાયી શું છે તે સમજીને તેનાજ પ્રાપ્તિવ્યને અર્થે ગતિ કરવા માંડીએ.

[Fundamentals of Religion એ નામના મહેતા રજુકિત મલના લેખના આધારે.]

શુણ્યસૂત્રનાં જીવન

(ગરબી)

કુમ્ભ કુમ્ભ વિધાત્રીના લેખોના મિથ્યા
લલિત લિપિ તે કોણ ઉઠેલે રે ?
કર્મનાં ગહને, અગાધ એ વહને,
માનવીને કુદરત ધકેલે રે.

આગળ ધપનારનું કર્મ છે આગળ,
પાછળ રહેનારનું પીછે રે,
ડાહ્યા ડમરાં ને ઢરીયે પાગલ,
કર્મના મર્મ કોણ પ્રીછે રે ?

ન્યોતિધોમ, સરિયામ એ રસ્તો,
અમૃત ઓવારા એ પંથે રે;
અહીં સુધી આવ્યા તો આગળ ઉપડીએ
પ્રગતિનું સૂત્ર જીવન ગ્રંથે રે.

મનનાં જોતી ને જીવનનાં ન્યોતિ,
નિયંત્ર સત્કર્મ દરવાં રે;
આત્માની ન્યોતિ, મંગળ શી રહોતી
શુણ્યસૂત્ર જીવન શાં ગરવાં રે ?

લા અ લી લા

—મેખડ—
—ઓ, રવિશંકર નરોત્તમદાસ પાઠક—

૧. ગાયોની વ્હારે

‘સાંજનો સમય થવા આપ્યો હતો. બગ્યાન સવિતાનારાપણુ ધીમે ધીમે પશ્ચિમ દિશામાં ઉતરી રહ્યા હતા. ઈંડો મીઠો પવન વાતો હતો.

આ વખતે એક મોટા જંગલમાં ત્રણ ઘોડેશ્વાર ધીમે ધીમે અથેવા ચલાવતા જતા હતા. એ ત્રણેમાં આગળ ચાલતો ઘોડેશ્વાર વધારે જુવાન, વધારે તેજસ્વી અને વધારે ચપલ જણાતો હતો. એનો પોશાક પણ ખીલ બે કરતાં વિશેષ ઉંચી જાતનો હતો. એની કમરે મોઢું ખડગ લટકતું હતું. ખભા ઉપર ધનુષ્ય તથા ખાજુનો ભાથો શોભી રહ્યો હતો.

પાછળના બે જણા પણ અઝઝરચથી સજ્જ હતા.

ઘોડીદાર મુગામુગા ચાલ્યા પછો, આગળના તેજસ્વી ઘોડેશ્વારે સદજ પાણું ભેર્યું, ‘માધવ ! આ જંગલમાં જ ઠાઠ જળાશય નજીક મૂકામ નાખીએ તો કેમ ?’ પાછળના ઘોડેશ્વારે પોતાના ઘોડાને આગળના જુવાનની નજીક લેતાં જવાગ આપ્યો, ‘મદારાજ, મારા મનમાં તો કપારતું થયતું હતું કે હવે આગળ જવા કરતાં અહીંજ મૂકામ નાખીએ. આજે આપણે હમો પણ ખૂબ છોએ, અને ઘોડા પણ અમિત રૂઢ મથા છે.’

‘તો એમ કર, તું પાછો જા ! અને ધીમે ધીમે પાછળ ને આપણાં મજસો આવે છે, તેમને આ ખાજુ લઈ આવ-મે’ એમને મોતમીના કિનારા આગળના મેદાનમાં

મૂકામ કરવાનું કહ્યું છે, પરંતુ આ રથળ વધારે સારું લાગે છે. ‘જેવી આશા’ કહીને માધવે પોતાનો ઘોડો ફેરવ્યો અને ધીરે ધીરે એ પાસેની ઝાડીમાં અદસ્ત થયો.

માધવના ગયા પછી પેસે જુવાન ઘોડેશ્વાર અને એનો સાથીદાર ધીમે ધીમે આગળ જવા લાગ્યા. સરનદેવ હવે આશમવાની તૈયારીમાં હતા. પંખીએ પોતાના માળા તરફ જતાં હતાં. જંગલમાં પળેપળે શાન્તિ વધતી જતી હતી.

એવામાં રસ્તાની ડાબી બાજુ તરફની ઝાડીની પેલી પારથી એચિતી ખૂસો સંભળાવા લાગી અને સાથે લાકડીએ અચગવાના અવાજ અને ગમરાએલી ગાયોના બરાડા વધવા લાગ્યા.

એ સાંભળતાં જુવાન ઘોડેશ્વારે પોતાનો ઘોડો એકદમ અટકાવી એના સાથીદારને પૂછ્યું, ‘જરે, આ ખૂસો ક્યાંથી આવે છે ? પ્રસિદ્ધ પુરુષનો એકપણ આક્રમો જ્યાં આમળ રહેતો હોય ત્યાં આગળ ઠાઠપણુ માણસ ખીલ ઉપર જુલમ ગુનરવાની દિશ્મત કેમ કરી શકે ?’

એ સાંભળી ખીલ ઘોડેશ્વારે જવાગ આપ્યો ‘મદારાજ, ખૂસરાજુનો અવાજ તો આ ડાબી બાજુની ઝાડીની પેલીપારથી આવતો હોય એમ લાગે છે. સંજવ છે કે નજીકમાં ઠાઠ ઋષિનો આશ્રમ હોય અને ત્યાં આમળ જ કંઈ અનિષ્ઠ બનાવ બની રહ્યો હોય.’

‘તો તર્યાંક ! આપણે સત્તર ત્યાં જ ચાલે. આ વનમાં જ મદધિ કવરે આશ્રમ

મૂર્ખતાનું જ પ્રદર્શન કરે છે; એટલું જ નહીં, પણ સહાધર્મના પાલનથી વિરુદ્ધ પર્તે છે; કારણ કે ધર્મનો સાચો હેતુ મનુષ્યોમાં સાચી શાન્તિ અને ખન્ધુત્વ ફેલાવવાનો છે.

જે સુઘ પુરુષો આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં સાચી શાન્તિ મુચ્છે છે તેઓએ આ હકીકત લક્ષમાં લેવી જોઈએ અને પૂર્ણ આવેગથી આ સનાતન ધર્મ સિદ્ધાન્તોના પાલનમાં દૃઢતા દાખવવી જોઈએ. ‘જીવનનો હેતુ માત્ર મોજમજ જ છે’ એવું માનનારા અદ્વૈતવાદીઓએ સમજવું જોઈએ કે આ લોકની મોજમજ એ ક્ષણિક વસ્તુ છે; રાશ્યાત્મક આનંદજનક પણ પરિણામે વિષતુલ્ય છે. વિષયોપભોગમાંથી મનુષ્યને સાંપડતો ક્ષણિક આનંદ, સંધર્મિત ધાર્મિક

જીવનદ્વારા મનુષ્યને સાંપડતા પરમાનન્દથી કેવળ જિનન છે એ મનુષ્યે સમજવું પડે. જે આધ્યાત્મિક આનંદ મનુષ્યને મુક્તિને દારે પહોંચાડે છે તે તો માત્ર ઉપર દર્શાવેલા ધર્મના મૂલગત અને સનાતન સિદ્ધાન્તોના જીવનભરના આમઠી પાલનદ્વારા જ સાંપડે છે.

મનુષ્યજીવન ઘણું કામતી છે, ઘણું ઉદાત્ત છે; અને પશુઓ જે વિષયાનન્દથી પર, જમ શક્તિ નથી તેમાં જ જીવનનો કાળ ખોલે એ તો કેવળ પશુતામાં જ મહાલવા જેવું છે.

તો ચાલો, આપણે આજથી જ જીવનનું પરમધેય વિચારીએ અને આપણે મારે સર્વોપરિ લાભદાયી શું છે તે સમજીને તેનાજ પ્રાપ્તિવ્યતે અર્થે ગતિ કરવા માંડીએ.

[Fundamentals of Religion એ નામના મહેતા રજુજિત મલના લેખના આધારે.]

શુશ્રુષ્ઠનાં જીવન

(ગરબી)

કુમ્ કુમ્ વિધાત્રીના લેખોના મિથ્યા લલિત લિપિ તે કોણ ઉકેલે રે ?
કર્મનાં ગહને, અગાધ એ વહને,
માનવીને કુદરત ધકેલે રે.

આગળ ધપનારનું કર્મ છે આગળ,
પાછળ રહેનારનું પીછે રે,
હાથા હમરાં ને કરીયે પાગલ,
કર્મના મર્મ કોણ પ્રીછે રે ?

ન્યોતિધોમ, સરિયામ એ રસ્તો,
અમૃત ઓવારા એ પંથે રે;
અહીં સુધી આવ્યા તો આગળ ઉપડીએ
પ્રગતિનું સૂત્ર જીવન ગ્રંથે રે.

મનનાં મોતી ને જીવનનાં ન્યોતિ,
નિયંત સત્કર્મ કરવાં રે;
આત્માની ન્યોતિ, મંગળ શી રહોતી
શુશ્રુષ્ઠ જીવન શાં ગરવાં રે ?

ભાગ્ય લીલા

.....લેખક.....
શ્રી. રવિશંકર નરૈત્તમદાસ પાઠક

૧. ગાયોની બહારે

‘સાંજનો સમય થવા આન્યો હતો, બગચાન સવિતાનારાયણ ધીમે ધીમે પશ્ચિમ દિશામાં ઉતરી રહ્યા હતા. ઇંડો મીઠો પવન વાતો હતો.

આ વખતે એક મોટા જંગલમાં ત્રણ ઘોડેશ્વાર ધીમે ધીમે અશ્વો ચલાવતા જતા હતા. એ ત્રણેમાં આગળ ચાલતો ઘોડેશ્વાર વધારે જુવાન, વધારે તેજસ્વી અને વધારે ચપલ જણાતો હતો. એનો પોશાક પણ ખીન્ન બે કરતાં વિશેષ ઉંચો જાતનો હતો. એની કમરે મોટું ખડ્ગ સટકવું હતું. ખભા ઉપર ધુણ્ણ તથા બાણનો બાથો શોભી રહ્યો હતો.

પાછળના બે જણા પણ અત્યંત અત્યંત સજ્જ હતા.

ઘોડેશ્વાર મુગામુગા ચાલ્યા પછી, આગળના તેજસ્વી ઘોડેશ્વારે સદૃશ પાછું ત્રેઈ કહ્યું, ‘માથવ ! આ જંગલમાં જ મોઢ જળાશય નજીક મુકામ નાખીએ તો કેમ ?’ પાછળના ઘોડેશ્વારે પોતાના ઘોડાને આગળના જુવાનની નજીક લેતાં જવાબ આપ્યો, ‘મહારાજ, અરર મનમાં તો મહારાજ ર થવું હતું કે હવે આગળ જવા કરતાં અહીં જ મુકામ નાખીએ. આને આપણે ફરી પણ ખૂબ છોએ, અને ઘોડા પણ શ્રમિત થઈ મથા છે.’

‘તો એમ કર, તું પાછો જ ! અને ધીમે ધીમે પાછળ ને આપણાં માણસો આવે છે, તેમને આ બાજુ લઈ આવ-એ.’ એમને બોતમીના કિનારા આગળના મેદાનમાં

મુકામ કરવાનું કહ્યું છે, પરંતુ આ રથજ વધારે સારું લાગે છે. ‘જેવી આજ્ઞા’ કહીને માથવે પોતાનો ઘોડો ફેરવ્યો અને ધીરે ધીરે એ પાસેની ઝાડીમાં અદ્વચ થયો.

માથવના મથા પછી પેલો જુવાન ઘોડેશ્વાર અને એનો સાથીદાર ધીમે ધીમે આગળ જવા લાગ્યા. સૂરજદેવ હવે આશમવાની તૈયારીમાં હતા. પંખીઓ પોતાના માળા તરફ જતાં હતાં. જંગલમાં પળેપળે શાન્તિ વધતી જતી હતી.

એવામાં રસ્તાની ડાબી બાજુ તરફની ઝાડીનો પેલી પારથી એમિતી બૂમો સંભળાવા લાગી અને સાથે લાકડીઓ અથડાવના અવાજ અને ગભરાએલી ગાયોના બરાડા વધવા લાગ્યા.

એ સંભળતાં જુવાન ઘોડેશ્વારે પોતાનો ઘોડો એકદમ અટકાવી એના સાથીદારને પૂછ્યું, ‘અરે, આ બૂમો ક્યાંથી આવે છે ? પ્રસિદ્ધ પુરુષોને એકપણ આદમી જ્યાં આગળ ફરતો હોય ત્યાં આગળ મોઢપણુ માણસ ખીન્ન ઉપર જુલમ ગુમરાવાની દિશ્નત કેમ કરી શકે ?’

એ સંભળતાં ખીન્ન ઘોડેશ્વારે જવાબ આપ્યો ‘મહારાજ, જુમરાણનો અવાજ તો આ ડાબી બાજુનો ઝાડીની પેલીપારથી આવતો હોય એમ લાગે છે. સંભવ છે કે નજીકમાં મોઢ અહિંનો આશ્રમ હોય અને ત્યાં આગળ જ કંઈ અનિષ્ટ બનાવ જતો રહ્યો હોય.’

‘તો ચાલો ! આપણે સત્તર ત્યાં જ ચાલો, આ વનમાં જ મહર્ષિ કપવનો આશ્રમ

આવેલો છે. ત્યાં આવતી કાલે મહર્ષિના દર્શન માટે હું જવાનો જ હતો. તું કહે છે તેમ આશ્રમસ્થાન નજીક જ ને કોઈ ત્રાસ આપી રહ્યું હશે તો તે કપ્પવ ઝડવિતું જ આશ્રમસ્થાન હશે ' એમ કહીને યુવાન ધોડેસ્વારે પોતાના ધોડાને જે દિશાએથી આવજ આવતો હતો તે દિશા તરફ દોડાવ્યો. એની પાછળ એના સાથીદાર-શશાંક-નો અશ્વ પણ વેમથી દોડવા લાગ્યો.

થોડીવારમાં શ્રમિત હોવા છતાં ય પોતાના માલિકોની ઈચ્છા સમજીને અશ્વોએ શશાંક અને એના અગ્રણીને જમરાણ ચતું હતું તે રથળની નજીકમાં આશી મૂક્યા.

' જુઓ મહારાજ, આ કોઈ આશ્રમ-સ્થાન જ છે ' ધોડાને વિશેષ દોડાવતાં શશાંકે યુવાન ધોડેસ્વારની નજીકમાં આવી કહ્યું.

' હા, અને અહીં જ તોફાન છે. જેમના નામ પરિચિતોને જાણવા અને નિર્ભય પાવવા હું વારંવાર એક જંગલમાંથી પીળ જંગલમાં ફરું છું. તે અનાયો જ કંઈ ક્ષમાલ કરી રહ્યા હોય એમ જણાય છે. '

' મને પણ તેમ જ લાગે છે મહારાજ ! '

' તો સગજ રહે ! ' કહીને યુવાને કમર ઉપર હાથ નાખ્યો અને ધોડાને ફેલાવ્યો. શશાંકે પણ પોતાના ખડ્ગ ઉપર હાથ નાખી ધોડો ફેલાવ્યો. પણ તેટલામાં તો યુવાન ધોડેસ્વારે ગર્જના કરી 'ખખરદાર.'

આશ્રમવાસીઓની અવગણના કરી નેરજુલમયી આશ્રમની ગાયો હરી જતા અનાયો યુવાન ધોડેસ્વારની ગર્જના સાંભળી ધડીક ઝભરાયા. પરંતુ તેઓ સંખ્યામાં વધારે હતા અને એમને અટકાવનાર માત્ર બેજ ધોડેસ્વાર હતા એટલે એમનામાં હિંમત આવી. તેઓ નવીન આવેલ ધોડેસ્વારોની અવગણના કરી ચાલવા લાગ્યા.

યુવાન ધોડેસ્વારે આ જોયું. અને એની સુખાકૃતિ ફરી ગઈ. એણે લાગણી પોતાનો અશ્વ અનાયોના ટોળાની અંદર મૂકાવ્યો, અને ચમકારા મારતું ખડ્ગ ફેરવવા માંડ્યું.

થોડી સંખ્યામાં આવેલ મદમસ્ત અનાયો પણ હથેલીઆર લઈને આવેલા હતા, એટલે એમની મ્યેચ ભાષામાં હોકારા કરતા કરતા સામા થયા અને જુવાન ધોડેસ્વાર તથા એના સાથીદાર ઉપર તૂટી પડ્યા. પણ કાળની જીભ જેવી પોતાની તલવારોને ઝપાઝપ ફેરવતા ખન્ને ધોડેસ્વારોએ થોડીજવારમાં અનાયોમાંથી કેટલાકને પોતાના ખડ્ગના પ્રયત્ન ધાધી પૃથ્વી ઉપર પછાડી દીધા અને બાકીનાઓને પછાડવા લાગ્યા એટલે સૌ ગભરાયા. અને ગાયોને મૂકી દધને જેને જેમ ફાટ્યું તેમ નાસવા લાગ્યા.

જીવ લંછને નાસી જતા અનાયોની પાછળ થોડે સુધી ધોડા દોડાની એમને દૂર તગેડી મૂકી શશાંક અને એનો અગ્રણી પાછા આશ્રમસ્થાન નજીક આવ્યા.

અપિસુનિયો અને આશ્રમવાસીઓ જેઓ એકાએક સાલ મળવાથી સાલકતોઓ બેસી હશે ? તે સંખ્યાથી આશ્રય પામતા પામતા અંદર અંદર વાતચીત કરી રહ્યા હતા, તેઓ પાછા આવતા જુવાન ધોડેસ્વાર અને એના સાથીદારની સામે આશિર્વાદ આપતા આપતા આવવા લાગ્યા અને ખરા સંકટના વખતે સાલ કરી તે બદલ કન્યાવાદના શબ્દો બોલવા લાગ્યા.

અપિએને પોતાની નજીક આવેલા જોઈ યુવાન ધોડેસ્વાર એકદમ ધોડા ઉપરથી તીચે ઉતરી ગયો. અને બે હાથ નેડી વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરી બોલ્યો, ' તપસ્વીજનો ! અધર્મના રસ્તે જનારનો નાશ કરવો અને આપના જેવા પ્રજા ભક્તોની સેવા કરવાના પ્રસંગો મેળવવા એજ અગારો ક્ષત્રિયોનો

‘અરે બાહ, તું ખરી છે તો ! આ હમણું સૂરોદય થઇ જશે, અને તું તો હીને લાગલી હરણના બચ્ચાને રમાડવા લાગી !’ શકુન્તલાને જોઇ એની સખી પ્રિયવદાએ કહ્યું.

‘સૂરોદય થાય એનીજ રાહ હું જોઇ રહી છું બેન ! પ્રાતઃવિધિ ક્યારનોય પરવારી ગઇ. હવે સૂરજદેવ હોગે એટલે એમને પૂજા-આશ્રમ અને ફલવાડીની સેવાનું કામ શરૂ કરીશ.’

‘દર્મિયાન હરણીના બચ્ચા સાથે કૂદવા શિવાય બીજું કામ નથી કેમ ?’

‘બીજું કામ ? કેમ, આ કામ કંઇ બિનમહત્વનું છે ?’ કહીને શકુન્તલા હસતી હસતી બચ્ચા સાથે રમવા લાગી.

એ જોઇ જરા મંજીર મુખ કરી પ્રિયવદા બોલી, ‘તારે કૂદવું હોય તો હજુ તો દિવસ પડ્યો છે. પરંતુ હમણું થોડા વખત રાજ દુષ્યન્ત અહીં આવી પહોંચશે તો તને કંઇ બાન છે કે નહિ ?’

‘રાજ દુષ્યન્ત ?’ શકુન્તલાએ આશ્ચર્યમાં પૂછ્યું.

‘હા, ગઇકાલે અનાયો પાસેથી આશ્રમની ગાયો છોડાવી તે રાજા. એનું નામ દુષ્યન્ત. પ્રખ્યાત પુરુવંશને એ દીપાવે છે.’

‘એમ ?’

‘હા, આખા ભારતવર્ષમાં એક છોડાથી બીજા છોડા સુધી એનું નામ છે. દેવતાઓ પણ એની મદદ માટે આરનવર વાચના કરે છે એવો એ પરાક્રમી છે. મહર્ષિએ તે દિવસે જ જુવાન નરપતિના સંબંધમાં ગૌરવપૂર્વક દ્રોકીત કહી હતી તે આજ રાજા.’

‘વાહ, ઘણું સરસ. મને તો ગઇરાત્રે એટલી ખબર મળી હતી કે આશ્રમની ગાયો અનાયો હરો જતા હતા, તે વખતે એકએક એક મુનિષ જુવાને આવી અનાયોને બગાડી

મૂક્યા. અને પોતે ગાયોને મુક્ત કરી પોતાને રરતે ચાલ્યો ગયો.’

‘ના રે ના, રાજા દુષ્યન્ત ચાલી ગયો નથી. એણે તો પોતાના સૈનિકો સાથે આપણા તપોવન નજીકમાં મુકામ નાખ્યો છે અને આશ્રમવાસીઓની વિનંતીથી થોડા દિવસ એ રહેનાર છે. મહર્ષિનાં દર્શન કરવા એ આવ્યો હતો પણ મહર્ષિ તીર્થયાત્રા કરવા ગયા છે અને થોડા દિવસમાં એ હવે આવશે-એમ આશ્રમવાસીઓના કહેવાથી થોડા દિવસ રોકાવાનું એણે પસંદ કર્યું છે.’

‘આપણને શી ખબર ! હું તો અનાયો ગાયોને હરી જવા આવ્યા ત્યારે ધ્યાનમાં બેઠી હતી અને બ્યારે જાગી ત્યારે બધું શાન્ત થઇ ગયું હતું. એટલે રાતે આ પાસેના આશ્રમના ઋષિકુમારો અહીં આવ્યા ન હોત તો એ જાણી એટલીયે હકીકત હું જાણત નહિ.’

‘હું આવત. પણ આપણી સખી અનસુયા ગઇરાત્રે અરવરથ થઇ ગઇ હતી. એટલે આવી નહિ, અને એથીજ અત્યારે વહેલી વહેલી તને ખબર દેવા આવી છું કે રાજા દુષ્યન્ત આશ્રમમાં દર્શન કરવા અત્યારમાં આવશે માટે એના સત્કારની ઘડિત સામગ્રી તૈયાર રાખ. મહર્ષિએ જતી વખતે આશ્રમના ભાર તારા માથે નાખ્યો છે એટલે આ અતિથિ સત્કારનું મધુરું કર્તવ્ય તારે જાનવવાનું છે.’

‘હું એને માટે તૈયાર જ છું બેન ! પણ તું મને એ કાર્યમાં મદદ કરજે !’

‘જરૂર જરૂર. હું એટલા માટે જ આવી છું.’ એમ કહી પ્રિયવદા શકુન્તલાનો હાથ પકડી રાજા દુષ્યન્તના સત્કારનો માટે તૈયારો કરવા યાદિકામાંથી આશ્રમમાં ચાલી ગઇ.

પ્રિયવદા અને શકુન્તલાને આશ્રમમાં

જવાને ઝાઝીવાર થઇ નદી એટલે જે ગણ્ય
આશ્રમવાસીઓ સાથે રાગ કુખ્યન્ત મદર્ષિના
આશ્રમના દર્શનાર્થે આવી પહોંચે. એને
આવેશો જોઇને પ્રિયંવદા, જે ગણ્ય તાપસ-
કુમારીઓ સાથે આશ્રમના અંદરના ભાગમાંથી
બહાર આવી, અને સત્કારના ચબ્દો બોલી
રાગને બેસવા માટે આમંત્રણમાં એક સુંદર
કુચસન બિછાવી દીધું.

રાગ કુખ્યન્ત પ્રસન્ન હૃદયથી અને એને
હરતી વાટિકાના સૌંદર્યને જોતો જોતો
આસન ઉપર બેઠો. અને એણે મદર્ષિના
આશ્રમની પવિત્ર ભૂમિને ખોળાયે પ્રણામ કર્યો.

એ વખતે દાક્ષમાં પૂજ્ય દગ્ધવો બરેલા
પાત્ર લઇને સકુન્તલા આશ્રમદારની બહાર
આવી. અને ધીરેધીરે પમણાં બસતી બસતી
રાગની સન્મુખ આવી એનું અતિથિને
પરિત સન્માન કરી તાજા મધમધતા ફૂલોની
ગોટ ધરી.

લીંગો એ જાફત મદર્ષિ તરફથી દેવી સકુન્તલા
આવના પ્રતિ આભારની લાગણી વ્યક્ત કરે
છે. ' સકુન્તલા અને કુખ્યન્ત એકમેકના સામે
જોઇ રહ્યા અને ટાઇ ચબ્દો બોલ્યું નહિ
એટલે ચતુર પ્રિયંવદાએ રાગને સંબોધી
વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો.

' ઋષિમુનિયોની સેવા કરવી એ તો
અમારો પરમ ધર્મ છે. એટલે મર્ષ કાલનો
જે પ્રસંગ બન્યો એમાં હરજ સિવાય જે
બીજું કંઈ જ કયું નથી. ' રાગએ
મધુરકંઠે જવાબ આપ્યો.

' મદારાજ, આપનો એ વિનય પ્રયોગ-
નીય છે. ' આશ્રમવાસીમાંના એક જુદે કહ્યું.

' પુરુષોમાં જન્મપારણ કરનારમાં જગ
ભુદિ સાથે વિનય અને સાચો સેવાભાવ
ન હોય એ અને જ કેમ ? ' બીજાએ કહ્યું.

' એ તો આગતિ યુજને પ્રગટ કરે જ
છે. ' પ્રિયંવદા દર્શી.

આમ થીલા સમય સુધી એકમેક સાથે
વાર્તાલાપ કરી, રાગ કુખ્યન્ત આસન ઉપરથી
ઉભો થયો અને સકુન્તલાને તથા પ્રિયંવદાને
નમસ્કારનો ક્રિતર નમસ્કારથી વાળી મદર્ષિના
તપોવાનનું સૌંદર્ય જોનેજોને પોતાના મુક્તમ
નરર વખે.

વિરહીની વ્યથા

: મંદાકાંતા :

(૧)

રાત્રિ વેળા વન વિચરતો કોઇ વામા વિયોગી,
રામા રામા રટણ કરતો ને વધુ છે નિરોગી;
જેયો તેણે નગર નમણો ઇન્દુ આહલાદ કારી
ત્યાં તો આવી નવપરિણીતા અંતરે યાદ ખ્યારી.

(૨)

ક્યાં છું પ્રિયે કહી પડી ગયો ભૂપરે ભાન ભૂહી,
કો જાણે એ પ્રિયજન તણી પ્રીતકી જે અમૂહી;
ભિક્ષો એતો ઘડી ભર પછી શુદ્ધિમાં આવી વ્યારે,
સ્થામા કેરા વિરહની વ્યથા ચંદ્રને કેમ ત્યારે.

(૩)

સ્નેહી ભાવે ધ્રુવણ કરજે બહાલીની વાત મારી,
ને સ્થાને ભ્રમણ કરતો જાણુતો હૈય સારી;
'ના એતું મૂઢલ મુખડું' નેત્ર આતુર મારાં,
ને ગોળીનાં મુખઠ સ્મરણો સાંભરે આજસારાં.

(૪)

છે ઘાટીલાં ઘટ વળી ઘણાં સ્નિગ્ધ આનંદકારી,
એવાં એનાં કુચ યુગલને પાલવે દાંડનારી;
જેતાં તારૂં મન હરી જશે હે સખા હર્ષવેદી,
રૂપે રંગે રતિ સમરૂડી યાદ આવે નવેલી.

(૫)

આહા એના રતિરત થઇ પદ્મ જિજ્ઞાસુસુ,
કેલિ કરતાં શ્રગિત થીને ભાલપ્રસ્વેદ લૂકું;
ઢાળે દાન્તા કરકમલધી વાયુ લહરી શી તાળી,
શી શોભાંતી ખુદ મન કરે કોમળાંગી રૂપાળી.

શ્રી. મહીપત એચ. જોષી

કુખ્યન્તના મનમાંથી આશ્રમનું મનોહર
વાતાવરણ અને એને વિશેષ મોહકતા
આપનાર શુક્રન્તલાની નમણી આકૃતિ
જરાપણ દૂર થઇ નહિ.

‘મહારાજ, ઉઠો ! મૃગધાર્યે
જવાનો સમય થઇ ગયો છે.

ખીજ દિવસના પ્રભાતે શુક્રન્તલાના
વિચારમાં ને વિચારમાં મોડી રાત્રે
નિદ્રાધીન થયેલ રાજ સમયસર ઉઠેલ
ન હોવાથી એનો પરમમિત્ર માધવ
રાજને ઉકાડવા લાગ્યો.

માધવનો અવાજ સાંભળી રાજ
જાગૃત થયો. અને ઝટપટ પ્રાતઃકર્મ
પરવારી વસ્ત્રો પહેરી તૈયાર થઇ ગયો.

‘કેમ ? મૃગધા માટે જવું નથી ?’
રાજએ શિકાર માટે જવાનો પોરાક
પહેર્યો ન હોવાથી માધવે પૂછ્યું.

‘ના; આજે મહર્ષિના તપો-
વનમાંજ ફરવું છે. મહર્ષિના આશ્ર-
મનાં કાલે દર્શન કર્યો’ તેમ તપોવનમાં
ખીજ ધણી આશ્રમે છે તેનાં દર્શન
કરવામાં અત્યારનો સમય ગાળીશું.
’ રાજએ જવાબ આપ્યો.

‘ભલે ’ કહીને માધવ કુખ્યન્ત
સાથે ચાલવા લાગ્યો.

પણ થોડેક છેટે જતાં રાજ
એકદમ અટકી ગયો. એને અત્યાર
સુધી ન આવેલ વિચાર આવ્યો. એ
સામનો પોતાના મુકામમાં પાછો આવી,
કપડાં કાઢી એક આસન ઉપર બેસી
ગયો.

રાજનું એકાએક પાછા ફરવાનું
કારણ ન સમજવાથી પાછળ પાછળ
આવેલ રાજના અત્યંત વિશ્વાસુ મિત્ર
માધવે રાજને એમ કરવાનું કારણ
પૂછતાં, કુખ્યન્તે દ્વંદ્વમાં શુક્રન્તલા

તરફ પોતે આકર્ષાયો છે એ વાત કહી.
અને પછી એક દીર્ઘનિઃશ્વાસ નાખી
‘ભેયુ’, ‘માધવ ! હું ક્ષત્રિય અને એ
બ્રાહ્મજન-પા. મારાથી સ્વપ્ને પણ એની
કામના કેમ. સ્વામી ?- ઉપરાંત અત્યંત
અસહ્યની વાત એ છે કે...’ કહેતાં કહેતાં
રાત્રની મુખામુતિ એકદમ દીન થઈ ગઈ.
અને એના ઉપર દુઃખની છાયા ફરી વળી
‘માધવ ! પ્રસિદ્ધ પુરુષમાં જન્મ સેનારત્ન
મન સ્વપ્ને પણ અધર્મનું આચરણ ન કરે
એવું હોય છે. છતાં મદલિની કુમારીને જોતા
પરોપકાર મારું મન એને મારે ‘બેયાયુ’. અને
એ તોપસકુમારી અને હું પુરુષને નરપતિ
એવો વિચાર દગળાં આપે. એ મારે મારે
અત્યંત સન્નતનો વિષય છે.’

‘પણ મદારાજ...’ રાત્રના એકાએક
પાછા ફરવાનું અને દુઃખનું કારણ સમજી
જતાં માધવ ખુમારો કરવા ગયો. પણ
રાત્રએ એને અટકાવી રહ્યું.

‘માધવ ! હું સમજી શકતો નથી કે
મારું મન કુચિત થવામાં કેવું પાપ આડે
આપ્યું ? અરે ! પુરુષના રાજ્યો પણ
આમ વર્તન કરી તારે પૂછી જાર કેમ
કદન કરી ?’ કહીને રાત્રએ દુઃખમાં
પોતાનું માથું નીચે નમાવી રાખ્યું. એને
પોતાની જાત તરફ જાણી તિરસ્કાર થઈ
આવ્યો હતો.

‘મોરે માધવ વસુધેવિતિ સમજી ગયો.
એને થયું કે રાત્રને વેગાસર જરી દગીકતની
ભાજી નહીં થાય તો એ આરિચયીત રાત્ર
અત્યંત દુઃખી થઈ પોતાનો મુસો પોતાની
જાત ઉપર ઉતારશે. એટલે એણે મિત્રદક્ષી
રાત્રનો કાચ પોતાના કાચમાં સજી રાખ્યું.
‘મદારાજ, પુરુષના જાતકથી કહી પણ
અધર્મચરણ થાય નહિ.’

‘અરે પણ તારે મારા વિષે આમ કેમ

જ્ઞાણમનું મુખ

જ્ઞાણમનું મુખ મને પાગલ બનાવતું;
નયનોમાં ઘેલછાનો સુરમો એ આંજતું.

કુપોનાં કુંજ ભરેલ,

શુભાળનાં રંગ ભરેલ,

પ્રીતમની કામ મને લમરી બનાવતી;
લમરી બનીને હું તો શેરીમાં ધુમતી.

પ્રીતમના પ્રેમમહી

કુપોનાં તેજમહી,

આતમનું બાન માડું યશને માલતી;
ભિગિંતું નીર માડું બન્ધનને ઉદત્ત.

“ શુભાળનાં કુલઓ-

આતમની ચારઓ ”

હનિયાનાં માનવીઓ મુજને સંબોધતાં;
શું હાંસી ભરેલ એ વેળે ડરાવતાં ?

“ હજ્યત લલવનારી

રખડેલ એ બાળકી ”

માતા તો ઝેર લયો શબ્દો ઉચ્ચારતી;
પ્રીતમનાં ઘેનમહી એને વિસારતી.

છવનનાં દેવની,

આશાનાં ધામની,

સેરાની મુત મહી હનિયાને ભાગની,
જ્ઞાણમનાં મૂલ હું છવનની જાંઘની.

મી. જૂપેન્દ્ર મ. વકીલ

યથું ? ' માથું ઉંચું કરી કુઃખભયો અવાજથી કુબ્ધ-તે કહ્યું.

' આપની એમાં સમજદાર છે મહારાજ ! શકુન્તલા આઠાણકન્યા નથી. '

' શું ? '

' હા; આપ જાણતા નથી કે કણ્વમહર્ષિ આજીવન બ્રહ્મચારી છે ? '

' ત્યારે એ મહર્ષિની પુત્રી તરીકે કેમ જોળખાય છે ? '

' એ તો મહર્ષિએ નાનપણથી એને પાળાપોષી મોટી કરી એટલે મહર્ષિનીએ કન્યા ગણાય છે. બાકી એ મહર્ષિની કન્યા નથી. એ તો રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રની પુત્રી છે અને એથી એ ક્ષત્રિય રાજકુમારી છે. '

' ઓહ ! ખરેખર ' રાજ આશ્ચર્યમાં બેસી ઉઠ્યો.

' હા, એ હકીકત મેં આશ્રમવાસીઓ પાસેથી જાણી લીધી છે. વળી સુરપતિ ઇન્દ્રની પત્ની મુખ્ય અધ્ધરા ઉર્વશીની રૂપમાં, શુભમાં અને કલામાં વારંવાર રૂપો કરનારી પ્રસિદ્ધ અધ્ધરા મેનકા શકુન્તલાની માતા છે. દદામહી મુનિ વિશ્વામિત્ર શકુન્તલાનો જન્મ થયા પછી એકદમ કઠણ તપમાં લાગી ગયા અને મેનકાને દેવસભામાં જવાનું થયું. એટલે શકુન્તલા મહર્ષિ કણ્વના હાથે ઉછરી મોટી થઇ છે. '

શકુન્તલાના જન્મની ખરી હકીકત જાણી રાજ કુબ્ધત જાણે કુઃખના સમુદ્રમાં ડૂબી જતો જાયો. એણે માધવનો હાથ ખૂબ પ્રેમપૂર્વક પકડી પોતાની આજીમાં બેસાડતાં કહ્યું, ' મિત્ર ! ખરાં સમયે સાચી હકીકત જાણવી તે મને ખચાવી લીધો છે. નહીં-તો હું પારુવાર કુઃખમાંથી મુક્ત કેવી રીતે થાત ? '

જવાબમાં માધવના મુખ ઉપર સ્મિત આવીને બેઠું.

આ બાજુ કણ્વના આશ્રમમાં, શકુન્તલાની દશા પણ એક દિવસમાં જોવા જેવી થઇ હતી. કુબ્ધ-તને જોયા પછી એને ખીજો વિચારજ આવતો ન હતો. પણ ' મોટા ચક્રવર્તી રાજ-એને મારા જેવીની શી દરકાર કે પોતાની સાથે લગ્ન કરવા એ પ્રેરાય. ' એવો ખ્યાલ આવવાથી એના મુખમાંથી વારંવાર નિઃશ્વાસ નીકળતા હતા.

ચતુર પ્રિયવદા પોતાની સખીનો મનો-ભાવ જાણી ગઇ. એને એક વખત કણ્વ-મહર્ષિના મુખે ' શકુન્તલા બહુ બાળ્યશાળી છે. એક મોટા પ્રસિદ્ધ રાજની મહારાણી થવાનું એના બાળ્યમાં લખ્યું છે. ' ભવિષ્ય કથન સાંભળેલું તે યાદ આવ્યું. અને શકુન્તલા-કુબ્ધ-તનાં લગ્ન થાય તો એ જોડી ખૂબ દીપી નીકળે અને એકમેક ખૂબ પ્રસન્ન થાય એમ અને સમજાયું. એથી ત્રીજો દિવસે રાજ કુબ્ધ-ત પોતાના મિત્ર માધવ સાથે ત્યારે આશ્રમના દર્શનાર્થે આવ્યો. ત્યારે એણે ખૂબ ચતુરાધર્મી રાજનું મન પણ શકુન્તલા પ્રતિ હળેલું છે. એમ સમજી લીધું. અને અને એથી ત્યાર પછી શકુન્તલા અને કુબ્ધ-ત એકમેકના પરિચયમાં વધારેને વધારે આવે તેવી વ્યવસ્થા પોતાની સખી અનસૂયાની મદદથી એણે કરવા માંડી.

આનું પરિણામ એ આવ્યું કે રાજ કુબ્ધ-ત અને શકુન્તલા એકમેકને યાદવા લાગ્યાં અને એક ખીજા સાથે લગ્ન કરવા બંધાયાં.

હવે કુબ્ધ-ત દરેરાજ મહર્ષિના આશ્રમની મુલાકાતે આવવા લાગ્યો. અને શકુન્તલાના સહવાસમાં દિવસનો મોટો ભાગ પસાર કરવા લાગ્યો. તથા પ્રિયવદા અને અનસૂયાના વિનોદનું-પાત્ર બનવા લાગ્યો.

શકુન્તલા, પ્રિયવદા, અનસૂયા-સર્વનો વિચાર એવો હતો કે મહર્ષિ આશ્રમમાં

આવે એટલે એમના આશિર્વાદ લઈ શકુન્તલા-
કુળ્યન્તનું લગ્ન થાય. રાજા કુળ્યન્તે પણ
પોતાની એમાં સંમતિ આપી હતી. પરંતુ
ધણી દિવસ થયા છતાં તીર્થયાત્રામાંથી
મદરિયે પાછા ફરી નહિ અને રાજમાતાનો
કુળ્યન્ત ઉપર જલદીથી નમર તરફ પાછા
ફરવાનો સંદેશો આપ્યો એટલે શકુન્તલાની
અને એના સખી મંડળની સંમતિ લઈ
રાજા કુળ્યન્તે શકુન્તલા સાથે ગાંધર્વવિધિથી
લગ્ન કર્યું.

મદરિયેના આશ્રમની મનોહર વાટિકામાંના
લતામંડપ આમળ આ લગ્નોત્સવ પૂર્ણ
ઉત્સાહથી ઉજવાયો.

લગ્ન પ્રસંગે મંજીરભાવથી પ્રિયવદાએ
કુળ્યન્તને કહ્યું, ' રાજા ! તમારી ઉપર
અનન્ય વિશ્વાસ મૂકીને જ શકુન્તલાએ પોતાનું
હૃદય તમને અર્પણ કર્યું છે. અમારી પ્રિય-
સખીના એ વિશ્વાસને આપ સંપૂર્ણ રીતે
જીવનભર પાળશો. રૂપમાં, મુજુમાં, ચારિત્ર્યમાં,
સ્વભાવમાં, આચારવિચારમાં, તેમ મધુરી
માનવતામાં એની ફરિ આવે તેવું જવશ્યેજ
કોઈ નીકળશે. માટે આપને જાણી રીતે યોગ્ય
બને તેવી, મદરિયે કવવના અવધર્મ વાતસલ્ય-
ભાવથી નડાએથી અને હવે ધર્મથી આપની
જીવનસખી બનેલી એની શકુન્તલાને આપ
સદાય મુખમાં રાખશો ! '

પ્રિયવદાનાં વચન સાંભળી એનાજ
મંજીરભાવથી હૃદયપૂર્વક રાજાએ કહ્યું:
' પ્રિયવદા ! તમારી સખીએ મારો રાણી
બનીને મને અત્યંત ધન્ય બનાવ્યો છે. એટલે
જીવનપૂર્વક એના ઉપર મારાથી જુલમ
એમ નથી. મારે એક રાણી હતી. તે અપુર-
વની મરણ પામી છે. એટલે હાલમાં ખાલી
પોતા મદારાણીપદ ઉપર તમારી સખીનું
સ્થાન નક્કી થયેલું છે. અને એ સ્થાન ઉપર
વિરાજ મદરિયે કવવનો આસિર્વાદથી નમર
તરફ ઉઠેલી તમારી સખી જીવનપૂર્વક મારા
આત્માને સખ અને સાન્નિ આપશે એમાં
શંકાને જગાવ સ્થાન નથી. '

' પ્રસિદ્ધ પુરુષ'ના નરપતિનાં આટલા
શબ્દો બસ છે. ' એમ કહી પ્રિયવદાએ
શકુન્તલાનો હાથ રાજાના હાથમાં મૂક્યો.

શકુન્તલા સાથે ગાંધર્વ લગ્ન કરી પછી
રાજા કુળ્યન્ત થોડા દિવસ વધારે શકુન્તલાના
સહવાસમાં રહ્યો. અને પછી-રાજમાતાના
સંદેશા મુજબ જવાનો એ વિચાર કરતો
હતો એવામાં પોતાના મુખ્યમંત્રીનો એક
મદત્વનો સંદેશો લઈ રાજસેવક આવી પહોંચ્યો.
એટલે રાજાની તરફ જવા માટે એ તાત્કા-
લિક તૈયાર થયો.

જતા પહેલાં એણે શકુન્તલાના હાથે
પોતાના નામાશ્રવાણ કિમતી મુદ્રિકા પહેરાવી
કહ્યું, ' દેવી ! એક મદત્વના કાર્ય અંગે
મારા મંત્રીનો સંદેશો આવવાથી મારે તારી
વિદાય લેવી પડે છે. મદરિયે જે આશ્રમમાં
હોત તો આ વખતેજ મારી સાથે તને લઈ
જાત. પરંતુ તેઓ હજુ આમ્યા નથી. અને
એમના આશિર્વાદ વગર તને લઈ જવી એ
બરાબર ન હોવાથી હાલમાં હું એકલોજ
જાઉ છું. પરંતુ થોડાજ દિવસમાં હું મારા
સેવકો મોકલી સન્માનપૂર્વક તને મારી પાસે
તેજાની લઇશ. દર્મિયાન મદરિયે રૂપ પણ
આવી ગયા હશે. '

સ્વામી હવે પોતાની પાસેથી દૂર થશે એ
વિચારથી શકુન્તલા વિવશ બની ગઈ. એનું
કમલસરણ મુખ કરમાઈ ગયું. એની વાણી
બંધ થઈ ગઈ. એના લોચનમાં જળ ભરાઈ
આયું.

શકુન્તલાનું આ ઉંડું દર્દ જોઈ રાજાએ
દરીથી પ્રેમપૂર્વક આશ્વસનના ખૂળ શબ્દો
કહી છેરે જણાવ્યું, ' દેવી ! હું તને બહુજ
થોડા દિવસમાં તેજાની લઇશ. '

આખરે પ્રિયવદા અને અનુસૂયાની
શિખામણથી હૃદય કંકળ કરી શકુન્તલાએ
સ્વામીને રજા આપી. અને રાજા કુળ્યન્ત
પોતાના સૈનિકો સાથે રાજાની તરફ આવી
નીકળ્યો.
(ચાલુ)

હિંદુ સ્ત્રીના હક્કોનો ખરડો

મધ્ય ધારાસભાએ હિંદુ સ્ત્રીને અલગ રહેવાનો અને ભરણપોષણ કરવાનો હક્ક આપતો હો. દેશમુખનો ખરડો પસાર થયો છે. આ ખરડાનો ઉદ્દેશ બીજી કોમની સ્ત્રીઓને જે સંજોગોમાં, છુટાછેડા કે અલગ રહેવાનો અધિકાર આપી શકાય છે, એ સંજોગોમાં હિંદુ સ્ત્રીને અલગ રહેવાનો કાયદેસરનો અધિકાર આપવાનો છે. આ નવા ખરડાની રૂએ, જે હિંદુ સ્ત્રીનો ધણી કુરતા કરે, અથવા સ્ત્રીને તણ દે, કે બીજો ધર્મ અંગીકાર કરીને હિંદુ મટી જાય, એક પર બીજી કરે કે રખાત રાખે, તો સ્ત્રીને અલગ રહેવાનો અધિકાર મળે છે. રૂઢિચુસ્ત હિંદુ સમજાવનની રિયતિ ગમે તેટલી અસહ્ય પણ તો પણ, હિંદુ સ્ત્રીને છુટાછેડાનો હક્ક નથી. એનો અર્થ એજ કે, પુરુષ મનકાવે અટલી પત્નીઓ કરે, કે સ્વચ્છંદ વિહાર કરે ! ' હિંદુ સ્ત્રી ' કાયદાના અંધ નથી જન્મ્યાઓ છો, એના વિષે જે મત છેજ નહિં !

છેલ્લા થોડા વખતથી, હિંદુ સ્ત્રીઓમાં ધણી જનગતિ આવી છે, અને એમને જતા અન્યાયો પ્રત્યે એ સભાન બની છે. આવા સંજોગોમાં કે દુનિયાના બીજા સુધરેલા દેશેની સ્ત્રીઓને, થોડીક મિલકત અને બીજા અંગત હક્કો છે, એ અધિકારો હિંદુ સ્ત્રીઓને આપવાની ના પાડી શકાયજ નહીં ! કેટલાક રૂઢિચુસ્ત હિંદુઓ ' હિંદુ સમાજ 'માં અંધાધુધી ફેલાઈ જશે એવા ઉદ્દાપોહ કરશે, પરંતુ એમના એ પુર્વગ્રહો અને અંધજન સ્ત્રીઓ સામાજિક દરજ્જાને વધારવાની આડે આવવાં જોઈએ નહીં. કુદકે ને જૂરે આગળ ધપતી

દુનિયામાં, 'હિંદુ' સ્ત્રીને સાવ પછાત રાખી શકાય તેમ નથી. સામાજિક અને કાયદેસરના સુધારામાં નકાગો વિલંબ કરવો જોઈએ નહીં.

ઘણાં વળી એવું માનવું છે કે, આવા આવા કટકે કટકે થતા સુધારા સામાજિક પ્રશ્નો કરતાં પણ કાયદાનાં નવાં લક્ષ્યો હોતાં કરે છે. પરંતુ એ માટે બીજો આશ નથી. સરકારે સ્થાપેલી રાજ સમિતિ, હિંદુ કાયદાની ગ્રંથાલમાં ગ્રંથો આંદોલનથી ઉદ્ભવ્યા માટે મથામણ કરી રહેલ છે, અને એને વધુ આધુનિક સ્વરૂપ આપવાનું વિચારાઈ રહ્યું છે; આ ખરડો પસાર થયા પછી, 'હિંદુ સમાજ' પર એના જે પ્રત્યાઘાતો પડશે અને એથી જે નવા ફાળગા પુરશે, એનો અનુભવ 'હિંદુ કાયદા'નું તબુ સ્વરૂપ નકકી કરવામાં ભારે મદદરૂપ થશે, અને રૂઢિચુસ્ત અને ધર્મજનુની ' હિંદુ સમાજ 'ને 'ક્રાન્તિકારી સુધારાઓ'નો આંચકો ન આપતાં, આમ પગલે પગલે હિંદુ સ્ત્રીઓનો સામાજિક દરજ્જો ઉંચો લાવવાની નીતિ જરાય અયોગ્ય નથી.

આ ખરડો પસાર થતાં વેંતજ, 'સનાતની હિંદુ ધર્મ'ના સંરક્ષક પંડિત મદન મોહન માલવિયાએ, એનો વિરોધ કરવાનું આવાદન આપ્યું છે અને ધણી ' હિંદુ ' તત્વો તરફથી વિરોધી દેખાવો અને સલાઓ થાય એ સંભવિત છે; પરંતુ એવા પ્રત્યાઘાતોની કારી હવે ફાલવાની નથી. સમયની ક્રયને તેઓ રોડી સહે તેમ નથી.

સોવિગેટ સંઘને, કેટલાક રાજકીય તક સાધુઓ, હિંદમાં ' બદનામ ' કરતાં જરાય

શરમાતાં નથી, જ્યારે સોરિયેટ સંઘ વિરૂદ્ધ બધી દલીલો અદાસ થઈ ગય છે ત્યારે હવે, સોરિયેટ સંઘમાં તો 'અનાચાર' છે અને ગમે તે સ્ત્રી ગમે તેની સાથે છુટથી પ્રેમ કરે છે એવા નીચ આંક્ષેપો કરવા માંડે છે.

આ આંક્ષેપો ઠેટલા જુઠા અને જનાવડી છે, એ નીચેની હકીકત પૂરતાર કરી આપશે, 'સોરિયેટ સંઘમાં માતૃત્વને આવકારનામાં આવે છે, અને એને માટે રાજ્ય સારી એવી નાણાકીય મદદ કરે છે. મહત્ત્વપ્રસૂતિશ્રદ્ધા અને દવાખાનાઓ છે. ૧૦ થી વધુ બાળકોની માતાને 'મધર ટ્રિસ્ટ્રન ઓફ સોરિયેટ યુનિયન'નો ખિતાબ એનાયત કરવામાં આવે છે, અને એમની નામાવડી અખબારોમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. પાંચ અને દસ બાળકોની માતાને 'માતૃત્વના ગૌરવ'નો ચંદ્રક આપવામાં આવે છે.

જુટાછેડાના કાયદાઓ અંગે મુખ્યમ સોરિયેટ ૧૯૪૪ ના જુમાઈ મહીનામાં એક ખાસ કુકમ દ્વારા બારે સપ્તાહ ધારણ કરી છે. જુટાછેડા જોડતા હોય તો જન્દેર અદાલતમાં કામ ચલાવવા પછીજ એ હવે મળી ચકરી. આ માટેની પ્રાથમિક અરજી સા માટે જુટાછેડા જોડએ એની પુરતી વિગતો લખીને અને સો રૂપિયાની શી આપીને પહેલાં 'સંગોતી અદાલત' સમક્ષ આપવી જોઈએ.

"અદાલતમાં જુટાછેડા અંગે જે સુનાવણી થાય એનો અદલામ, રિવાજી પક્ષે પોતાના ખરચે જાહેરાત રૂપે અખબારોમાં દરજીઆત છપાવે તો જોઈએ. આ કામ ચાલીએ છીએ એટલું સદગ નથી-કારણ કે આના પ્રકારની જન્દેરલ માટે, સોરિયેટ અખબારમાં માંડ માંડ નગવા મળે છે, અને આટલી નાનખ. છપાવ એ માટે અદાલતોએ મહીનાઓ મુખી રાદ લેતી પડે છે.

'સંગોતી અદાલત', નાને પહેલાં વચ્ચે

પહેલાં સમાધાન કરવાની કોશિષ કરે છે. એ જો નિષ્ફળ ગય તો પછી, જુટાછેડાનો મુકદ્દમા, સુનાવણી માટે, પ્રાંતિક, જુદા કે ચહેરાની ઉપડી અદાલતમાં ગય છે. જ્યારે જુટાછેડા આપનામાં આવે છે, ત્યારે એક અથવા અને પછ પાસેથી ૫૦૦ થી ૨૦૦૦ રૂપિય સુધીનો દંડ વસૂલ કરવામાં આવે છે.

જુટાછેડા અંગેનો આ નવો ધારો પસાર થયો તેજ દિવસે, નિ.સંતાન માળાપો અને એક કે બે બાળકોના માળાપોપર થોડો કર નાખવામાં આવ્યો છે

આ કોર્પ્સ પ્રમાણ જુડું જુડું છે. જે નાનરિક, આવકવેરા બરે છે એની પાસેથી એમની આવકના છ ટકા વધુ લેવામાં આવે છે, જો એમને એક સંતાન હોય તો એક ટકા, અને બે સંતાન હોય તો અર્ધો ટકા. આવકવેરા ન ભરતા હોય એવા સંગોતી નિઃસંતાન હોય તો દર વર્ષે ૬૦ રૂપિય આપે છે. એને એક બાળક હોય તો ૩૦ રૂપિય અને બે હોય તો ૧૫ રૂપિય ૨૦ થી ૫૦ વર્ષની ઉંમરના માણસોનો આમાં સમાવેશ થાય છે. જ્યારે લીઓ માટે ૨૦ થી ૪૫ વર્ષની મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી છે. લરકરી સેનિટ, વિદ્યાર્થીઓ અને અપંગોને આ કર લાયક પડતો નથી.

જુટાછેડાનો નવો કાયદો પસાર થયા પછી એમાં ૨/૩ જેટલો ઘટાડો થયો છે. અમાજ તો અલગ થરાતી એક ખખર આપવાથી જુટાછેડા આપી દેવામાં આવતા પરંતુ જ્યારે જન્દેર અદાલતમાં જુટાછેડા આપવાનો કાયદો થયો ત્યારથી ૧/૩ જેટલો ઘટાડો થયો છે.

આ હકીકત પરથી જોઈ શકાય કે સોરિયેટ સંઘ નવા સુખી અને સમૃદ્ધ 'કુટુંબ છાત્ર' નું ચક્ષુર કરી રહેલ છે અને એના નાનરિકોનું નૈતિક ધોરણ ઉંચું કરી જવાનો એનો સતત પ્રયાસ છે.

પ્રગ્લાંડમાં હિન્ન લિન્ન થઈ રહેલા કુટુંબ જીવન અંગે, 'મેરેન્ ગાઇડસ કાઉન્સિલ'ના સભ્ય આર. પેટ્ટલે ચેતવણીના સુર ઉચ્ચાર્યા છે. એમના કહેવા મુજબ દરેક પાંચ લગ્ને એક લગ્ન ફેક થાય છે.

લંડનમાં ચાલતી, સ્ત્રીઓની નહેર તંદુરસ્તીના અશ્વસરોની સંરચાએ શરૂ કરેલી 'શિવાળુ શાળા'માં, પુરેપુરી લગ્નવિષયક તાલીમ આપવામાં આવે એવી એમણે હિમાયત કરી છે.

યુધ્ધ પહેલાંજ, કુટુંબો ભાંગવા માંડ્યાં હતાં. યુધ્ધે તો એ આગમાં ઘી હોમ્યું એટલુંજ.

શ્વિટ્ઝર્લમાં સોમાં દશ ટકા લગ્નો ફેક નળ છે. આ આંકડો ધીમે ધીમે વધતો જ નળ છે.

* * *

યુધ્ધને અંગે શ્વિટ્ઝર્લનો 'ધરસંસાર' ગીતો નળ છે, એવા નિરાશાદીઓના યોધને જુઠો ઠરાવવા માટે લંડનમાં ત્રણસો જેટલી ૬૬ નિયતી મહીલાઓએ તાજેતરમાં એક પરિષદ ભરી હતી. આ સ્ત્રીઓ, ૧૯૪૧ માં યુધ્ધ પ્રયાસ માટે સ્ત્રીઓને સંગઠિત કરવા લંડનમાં રથપાએલી 'વીમેન્સ પાર્ટીમેન્ટ'ની સભાસદો છે. આ પરિષદમાં એમણે એમના ઉદ્દેશોની જે નવી રૂપરેખા દોરી છે એ નીચે મુજબ છે.

(૧) છુટાછેડાને આંકડો જેટલો જંચે ચડ્યો છે એટલોજ નીચે ઉતારવો.

(૨) આ અસ્થિર જગતમાં, લગ્ન અને કુટુંબ જીવન જ, રાષ્ટ્રના ઉજળા ભવિષ્ય ધડવાંની સાચી ખાંહેધરી છે એમ સાબીત કરવું.

(૩) લગ્ન-સુખી અને સફળ નિવડે એ માટે આદિલન જગાવવું અને એક એવો ધારો પસાર કરવો જેથી સ્ત્રીઓ, ધણી

સાથે વધુ સારી સહયરી બની રહે અને બાળકો બોખરૂપ બનવાને બદલે આનંદ આપે.

'શ્વિટ્ઝર્લમાં દર વર્ષે ૭૧૦૦૦ એકત્રીસ હજાર છુટાછેડા આપવામાં આવે છે. આ આંકડો સૌથી મોટો છે. આ સ્ત્રીઓની માન્યતા મુજબ એનો અર્થ એ નથી કે 'લગ્ન સંરચા' ભંગીતી નળ છે! લંડનના એક કારખાનાંના વ્યવસ્થાપકની પત્ની શ્રીમતી ફેડા મીમ્બલ, જેઓ સંરચાનું મંત્રીપદ સંભાળે છે એનો આવો મત છે.

શ્રીમતી મીમ્બલે વધુમાં જણાવ્યું કે, લંડન અને ગામડાઓની પાંચ લાખ સ્ત્રીઓનું એમની સંરચા પ્રતિનિધિત્વ કરાવે છે.

શ્વિટ્ઝર્લ મેડીકલ એસોસિએશન જીયુસ-બરી ખાતેના વડા મયર્કે, આ પરિષદ મળી હતી. આ પરિષદમાં કુટુંબ જીવનનું પુનઃ અણતર કરવાનો, દરેક કોમમાં બાળઉછેરને લગતી તાલીમ ચાલુ રાખવાની અને નવા ફેળવણી વિષયક કાયદાનો વધુ ઝડપી અને સંપૂર્ણ અમલ કરવાના ઠરાવો પસાર કર્યા હતા.

ખીખ ઠરાવો, કુટુંબ માટે ભદ્યું વધારો માગવાનો, અને ધરની કટોકટીને વધુ સારી રીતે સમાધી લેવાને લગતા છે.

આ પરિષદે કરેલા નિર્ણયો, એના પ્રતિનિધિઓ એમની રચાનિક સંરચાઓને સમજાવશે અને એને અમલી બનાવવાનાં પગલાં ચોજશે. પરણેતરો અને માતાઓને વધુ સારી સમવડો મળે એ માટે, તંદુરસ્તી અને ફેળવણી ખાતાના પ્રધાનમંડળ પાસે ટુંક સમયમાં એક પ્રતિનિધિ મંડળ જવાનું છે.

* * *

હિંદી 'વાકાઇ' [વીમેન્સ એકઝોલીયરી ડાપ્સ] સાથેના દુર્વતાવનો પ્રશ્ન મધ્યસ્થ ધારાસભામાં ચર્ચાયા અને મુદ્દમંત્રી મેસને એના ઉડાઉ જવાબ આપ્યા.

મધ્યસ્થ ધારાસભામાં યજ્ઞેલી પ્રત્નોત્તરી
દરમ્યાન, એક વાત તો નક્કી થઈ ગઈ કે
આ દળમાં જોડાયેલી સ્ત્રીઓની સ્થિતિનો
સૈનિકોએ બારે ગેરલાભ ઉઠાવ્યો છે. યુદ્ધમં-
ત્રીએ એ પણ કબુલ કર્યું કે 'આ સંસ્થાની
સ્ત્રીઓમાં, એ સ્ત્રીઓ પર બળાત્કાર કર-
વાના દાખલાઓ નોંધાયા હતા. ૧૯૪૪ ડીસે-
મ્બર સુધી એવા ૧૪ દાખલાઓ નોંધવામાં
આવ્યા હતા, કે જેમને ગેરકાયદે બાળકોની
માતા બનવું પડ્યું હોય. એ ઉપરાંત કેટલીક
એવી સ્ત્રીઓ પણ હશે જેમને કપા કારણે
સર નોકરીમાંથી છુટા કરવામાં આવે છે
એની વિમતો મળી નથી.

સીરીયીસ જેવા ચામડીના બંધનર દહો
વિષે, યુદ્ધમંત્રી મેસને કબુલ કર્યું હતું કે
૧૯૪૨ માં આ સંસ્થાની સ્થાપના થયા
પછી સરકારી અદાલતમાં ચામડીના દહોના
૨૫ કિસ્સાઓ દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા.
આ સંસ્થાની ખીજ ૧૦૦૦ સ્ત્રીઓ કે જે
પોતાને ધેર રહે છે એમાંથી બધીને ખાનગી
સારવાર માટે જવું પડ્યું હોય તો એ વાત
પ્રકાશમાં આવી નથી.

'વાકાઈ'ની સ્થાપના પછી, જેનું આપ-
ધાતના કિસ્સા નોંધાયા છે, પરંતુ જે પ્રાચ્ય-
ધાતક નિવડેલ નથી.

આ સમયમાં યુદ્ધમંત્રીએ, જાહેર
તપાસ કરવાની ના પાડીને દિલ્હીનગરમાં
અધિક રાણી 'સાબણી' ફેલાવી છે, પરંતુ
'વેકાઈ'ના પ્રશ્ન પર હિંદુ દાય જોડીને મેસી
રહેશે નહીં. સરકારે કદી તપાસ કરવાની
ધસીને ના પાડી એટલે હવે આ કાયદો,
અખિલ હિંદુ મંદિરા પરિષદ દાય પર લીધું
છે અને આ સમયમાં પુરતી તપાસ કરવામાં
આવશે. વડિલ વિજયાસુધાએ પણ એમનો
પુરવ મોડો દાખવ્યો છે અને આ મામલામાં

માત્ર હેર આઈલ
નહિ પરંતુ હેરવૈનીક
પણ છે. . . . .

હાલના જમાનામાં, માત્ર વાળને મોંઘાડી
રાખવા મારેજ હેર આઈલની જરૂર
નથી હવે તમારે એવા તેલની જરૂર રહે
છે જે તમારો વાળને મજબુત બનાવે,
ખાન આપે અને આંખોની કોમળ
તથાને ન દુકરેત રાખે. મુકુલ એક માત્ર
એવું તેલ છે જે તમારી ઉપરની જરૂરિ-
યાતોને પહોંચી વળી શકે કારણ કે ખાસ
કોમ્પોઝીટી ટુલેશ વનસ્પતિમાંથી
જે બનાવવામાં આવ્યું છે.

વાળની મ શીમે મજબુત
બનાવે છે. જેનું
અને નાકુલ કરે છે.
રાત પડતી અડાને
છે. જે તમારે
સપાં છે.

મુકુલ
હેર આઈલ.

આપને હાલ જ રામ સી બીબાર, અદમરનગર.

પુરતી તપાસ કરીને શુંહેમારોને સખ્ત નશી-
યત કરવાની હિમાયત કરી છે.

* * *

આ વર્ષનો આંતરરાષ્ટ્રીય મહીલાદિન, લંડનમાં ઉજવવાં આવ્યો. ત્યારે યુરોપના દેશોની અનેક મહીલાઓને નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. આ દિવસે, 'સ્ત્રીઓના હકો'નો એક ખરડો તૈયાર કરવા માટે પરિષદ યોજાવવામાં આવી હતી. હિંદના અતિનિષિધિ તરીકે કલકત્તાના મીસ નસીમ અહમદ અને શ્રીમતી જયકિશોરી હુકુએ હાજરી આપી હતી. આ પરિષદનું પ્રમુખ-સ્થાન, બ્રિટીશ પાર્લામેન્ટના સભ્ય કુમારી લીલ મેનોંગે લીધું હતું. આ પરિષદમાં જો કે બીજા દેશોના મહેમાનોને આમંત્રવામાં આવ્યાં હતાં છતાં એનો મુખ્ય હેતુ તો રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો ચર્ચવાનો હતો. આ પરિષદમાં હિંદમાં પહેલી અનાજની અછતનો પ્રશ્ન 'વાનું નક્કી થયું' હતું.

હિંદમાં વધુ ધણે મળે એ માટે, બ્રિટનમાં પાંચિની માપખંધી દાખલ કરવાની સુચના અંગે તેમણે જણાવ્યું હતું. 'કે એના પ્રત્યે સહાનુભૂતિભર્યું વલણ દાખવવામાં આવશે.

આ પરિષદમાં ફ્રાન્સમાંથી મેદમ કલોડ વેઇલન્ટ કોટોનોરે, ખાસ હાજરી આપી હતી. તેઓ ફ્રેન્ચ પાર્લામેન્ટના સભ્ય છે. નાઝીઓએ એમને કેદખાનામાં પૂર્ણ કર્યાં હતાં.

ફ્રાન્સમાં ચાલતા રશિયા વિરોધી પ્રચાર અંગે, અને મસુરી ખાતે વિન્ટરન ચર્ચિસે કરેલા ભાષણ અંગે, ચોંટાટું મંતવ્ય આપતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે 'સમગ્ર ફ્રાન્સ સોવિયેટ સંઘ પ્રત્યે આદર અને કૃતમતાની લાગણી ધરાવે છે. અમે તપ્પીએ છીએ કે લાત્ર સેન્ટની મદદ વિના આ

ફ્રાન્સનાં વીરો અને, વીરાંગનાઓ, ફ્રાન્સમાં પ્રત્યાધાતીઓ અને ફાસીવાદ તરફી તત્વો તરફથી ચાલતા સોવિયેટસંઘ વિરુદ્ધ પ્રચાર પ્રત્યે ધૂણાની નજરે જુએ છે. 'સોવિયેટની મદદન પ્રત્યે જોડે ઝળઝળામાં 'ઉત્તરવું' પડે એવા કોઇ પ્રશ્નો ફ્રાન્સની જનતા 'સમક્ષ નથી, છતાં ફ્રેન્ચ પ્રત્યાધાતીઓ એમનો ઝેરી પ્રચાર ચાલુ રાખે છે, હજુ પણ તેઓ 'ફાસીવાદ'ને વખાણવાની હિંમત કરે છે. હિટલર અને મુસોલિનીને મદદ કરવા માટે તેમના દિલમાં જરાય અફસોસ નથી. આ પ્રત્યાધાતીઓ એમ માને છે કે હિટલરને નશીબે પારી આપી નહીં એટલે આં લડાઇ હારી ગયો.

આ રીતે સોવિયેટ વિરુદ્ધ પ્રચાર કરીને તેઓ ફ્રાન્સ તેમજ બીજા દેશોમાં ફાસીવાદને જીવંતો કરવા માગે છે.

અમે ચર્ચિલના ભાષણને સખ્ત ધજોમાં, વખોડી કાઢીએ છીએ. 'જો બ્રિટન અને અમેરિકાનું લશ્કરી જોડાણ, ચાપ તો એ ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધમાંજ પરિણમે !

માદમ લુસીઓન ચોસીડોટ, જેણે જર્મન કબજા વખતે ફ્રેન્ચ પ્રતિકાર ચળવળમાં આગેવાનીભર્યો ભાગ લીધો છે, અને જે રેવંસંચકના કલ્પખાતાના બચી ગયેલા કેદી-ઓમાંના એક છે, એમણે જણાવ્યું હતું કે, રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા માટે અંખતી હિંદની પ્રજા પ્રત્યે એને બારે માનેની લાગણી છે. તેણીએ ઝેરી આશા વ્યક્ત કરી હતી કે, હિંદ દુક સમયમાંજ સ્વતંત્ર થઇ જશે, અને હિંદી સ્ત્રીઓ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં, બીજા દેશો પ્રમાણે, સમાન ધોરણે ભાગ લેશે.

અનાજની અને કાપડની અછત અનુભવતી હિંદની મહીલાઓ પ્રત્યે ફ્રાન્સની સ્ત્રીઓની પુરેપૂરી દમદદી છે, એ હકીકત, હિંદી સ્ત્રીઓના કાન સુધી પહોંચાડવાની તેમણે નિર્ણય કરી ની.

: : : બ્રહ્માનો ગૃહ સંસાર : : :

લેખક : શ્રી. રમેશ રંગનાથ ગૌતમ

કોઈ પણ પ્રજાના સામાજિક બંધારણને એ પ્રજાની સંસ્કૃતિની-સંસ્કૃતિની પારાધીશી જેવું લેખવું વાસ્તવિક ગણાય ખરું ? સંસારવ્યવસ્થાના શાસ્ત્રમાં પારંગત, ધણું જીજ્ઞાં કાંતનારા અને (અત્યારનું અતિ વિકૃતરૂપ અસ્તિત્વમાં આવ્યું તે પહેલાં) આદર્શ સ્મૃતિકાર તરીકે હિંદુઓ તેો તરત એ પ્રશ્નનો ઉત્તર બારપુરક હકારમાં આપશે. અને બીજી કોઈ જાતિ કે ધર્મનો જનસમુદાય પણ એ કસોટીએ ચઢતા નાકણુસ ચાલ્યે એવું માનવાને ખાસ કારણ નહિ હોવાથી આપણે સ્વીકારી લઈએ કે બધા પ્રકારના જનસમુદાયોને એ ધોરણ માન્ય છે. ખાસ કરીને કોઈ પણ સમાજનાં લગ્ન બંધારણ ઉપરથી એ સમાજની આધ્યાત્મિક અને નૈતિક કક્ષાનો ખ્યાલ આપણે બાંધીએ છીએ. લગ્નવ્યવસ્થાના રૂઢિચુસ્ત નિયમો તરફ આ જમાનામાં અણગમી વધતો જાય છે, અને સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધ તથા સંતતિશાસ્ત્રની અનેક અવનવી પાશ્વિમાત્ર “ યીયરીઓ ” ધીમે ધીમે પણ દ્રઢતાપુર્વક ધૂરપ-અમેરીકામાં બયંકર ક્રાન્તિ નીપળવી રહી છે.

બલભરી રાજક્રાન્તિઓ કરતાં આ ક્રાન્તિ માનવજાતનાં ભવિષ્યમાં વધારે અમત્વનો ભાગ બજાવશે. હિંદમાં પણ રૂઢિમાન્ય લગ્નવ્યવસ્થા સામે બંડ જાગવાનાં ચિહ્નો પ્રકટ થતાં લાગ્યાં છે, અને તે કેટલીક રીતે વાજબી પણ છે. કેમકે અસહની શુદ્ધ વસ્તુઓને આપણા રૂઢિ રિવાજોની ચૂડેલોએ એવા બયંકર રીતે નિકુત કરી નાંખી છે, કે જે તેની સામે જીવ સાદેનાં બંડ નહિ ઉઠાવાય, તેો આપણી માણસાણો વિનાશ દુર નથી.

એ બળવાના પુણ્યપ્રેરણામાં આપણા લગ્નવિધિ અને પરિણિત જીવન પણ તવાય છે, અને તવાણું બેઠ્યું. આપણે એટલું તેો અવસ્થા આનીએ છીએ કે રૂઢિ રિવાજ ખાદ કરતાં લગ્ન અને પરિણિત જીવનનાં જોને અમુક મૂળતત્વો દહીએ, એવા સિદ્ધાંતોની ઉપેક્ષા કરનાર પ્રજા અપોમતિને પંથે સરકતી હોતી બેઠ્યું. તેથીજ છૂટાછેડાના હિમાયતીઓમાંના પણ ધણાખરા વિચારશીલ લોકો આજકાલ ચાલતા છૂટાછેડાના સુધરેલા વેસ્ત્રવાયાથી ત્રાસે છે. કેમકે અત્યારે જે પ્રકાર યુરપ અમેરિકામાં ચાલે છે, તે લગ્નના સિદ્ધાંતના મુજ ઉપર ધા કરે છે અને તેની સાથે એ વૃક્ષના સંયમનિયમ, નીતિ, આચારવિચાર, વિવેકબુદ્ધિ ઇ. જી-ફુલાદીનો નાશ કરે છે. ગીતામાં વર્ણવેલી વર્ણશંકરતાની દશા તરફ આ પ્રકારનો રવેચ્છાચાર એ સમાજને દોરી રહેલો છે એમ આપણે માનીએ છીએ.

જેમ પશ્ચિમ અનાચાર તરફ વધારે પડતું ઝોક લઈ રહેલું છે, અને તેમાં તેના નાશની નોખત વાગતી આપણને સૂઝળાય છે, તેમ હિંદ તેથી ઉઘટી દિશામાં ઉતરી ગયો છે અને અતિ કુટિલ રૂઢિચુસ્તઓની અતિશયતા તેની સત્યાનાશીના ઘાટ ધડી રહેલી છે. ત્યારે હિંદુ સંસારની વ્યવસ્થા અપમંદ નહિ થતાં તેના મૂળ રૂપમાં દત્તી, ત્યારે હિંદ સંસ્કૃતિને શિખરે દત્તો, માનવજાતનો એ શિરમેર દત્તો. તે સમયના અને અત્યારના આપણા સાંસારિક જીવનમાં કેવો મોટો ફરક પડી ગયેલો છે, અને આપણી અત્યારની અવનતિ, અજાનમસ્ત રૂઢિ રિવાજોના કાંસાથી ઝુગળાયેલા આપણા સંસારી

જીવનના સિદ્ધાન્તોની મૃતપ્રાય દશા સાથે ડેટ્સો નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે, એ સંબંધી ઇ. સ. ૧૯૪૬-૪૭ ના શુભરત આગળ વિવેચન કરવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. હુંકામાં, સંસારસુધારકો તેમજ ખીળઓ એ વાત ખુશીથી કબુલ રાખશે કે કોઈ પણ પ્રજાની ક્ષલ્મંદી માટે સ્ત્રી પુરુષના સમાગમનું શુદ્ધિયુક્ત નિયમન આવશ્યક છે.

આ દૃષ્ટિથી આપણે બ્રહ્મદેશની સમાજ વ્યવસ્થાને નીહાળીશું. તો આપણી સામે એક વિચિત્ર વસ્તુસ્થિતિ ઉપરિચિત થયેલી દેખાશે. બ્રહ્મદેશ સાથે જ એક વિલક્ષણ દેશ છે. તેની પ્રજા મીઠાજે અતિ ઉચ્ચ છતાં શરીર બળે દિંદીઓની દારમાં છે. બ્રહ્મદેશમાં મધ્યુડા જેવું જીવન છે, એટલે કે ત્યાંના લમરા આળસુ એદી, અને લમરીઓ ધણી કામગીરી ને ઉઘમી હોય છે. ધણીખરે છુટક વેપારધંધા આ દેશમાં સ્ત્રીઓ જ કરે છે. પુરુષ વર્ગ પોતાઓ ને કુલ્લકટાકીઓ હોય છે, જ્યારે

વનિતાઓ ભારે ચંચળ ને બ્યવહાર-કુશળ જાણાય છે. ધરતીના પટ ઉપર એક પણ એવો દેશ નહિ હોય કે જ્યાંની સ્ત્રીઓ એ દેશની સ્ત્રીઓના જેટલી આજ્ઞા હોય; છતાં બ્રહ્મદેશીઓના ધર્મમાં ઓને ધણીજ હલકી કોટિનું પ્રાણિ ગણવામાં આવે છે-તે એટલે સુધી કે તેને ધર્મક્રિયાના થોડા જ અધિકાર હોય છે; અને નિર્વોજનો રસ્તો સ્ત્રીદેહ માટે નિષિદ્ધ છે ! એ દેશના લોકને જેટલા મનમોજી, આનંદી અને મોળા, તેટલા જ ઝનુની, કીનાખોર, અને વાંસે ધા કરનારા ગણવા પડે છે. કુદરતી સમૃદ્ધિથી ભરપૂર ભરેસો એ દેશ આખા હોતો, અને (" પેક્સ ઇસ્ટાનીકા " ના પગરથુ ઘણાં તે પહેલાં) બ્રહ્મદેશમાં બધા ખાધે પીધે સુખી હતા. એ દિંદંથી ૫ વધારે નૈસર્ગિક સંપત્તિથી ભરપૂર છે, છતાં સુખ્ય વેપારીઓ,

કારખાનાવાળા કે મોટા પાયા ઉપર વેપાર વણજના શાહ સોદાગરોમાં બર્મનેના નામ શોધવા બેસવું, એ ધાત્તની ગંજીમાંથી સોય શોધવા જેવું સમ પડે. ૧૯૪૨ પહેલાના બ્રહ્મદેશના વેપાર-વણજ, ઉલોગ, વહાણવટું, તેલના કુવા, પ્રમારતી લાકડાં, માણેક, પોખરાજની ખાણો, કલકત્તી ખાણો, અને લગભગ દરેક જાતનાં કારખાનાં યુરોપીયન, ચીના, હિંદી, જાપાની કોમોને હાથ હતાં. ખેતી પણ એ દેશના વતનીના શિથિલ હાથમાંથી સરકી જતી હતી, એ અધઃપતનથી પ્રજા ગભરાઈ ઉઠી હતી, અને પોતાની સત્યાનાશી નજીક આવતી જોઈને તેણે ત્રાહી ત્રાહી પોકાર કર્યો હતો. અધોગતીનું સ્વર્ગત કારણ નહિ સમજતાં, તે ગોરા દેવની પ્રેરણાથી દિંદીઓને જ પાપનું મૂળ માનીને તેની સાથે છૂટા છૂટા કરવા એણે કમર કસી હતી. એવા આ બ્રહ્મદેશ અને તેના રહીશોની વિચિત્રતાનાં પરાકાષ્ટા તેના ગૃહ-સંસારની વ્યવસ્થામાં નજરે પડે છે.

પણ આપણે આ દેશના ગૃહસંસારના સંબંધમાં " વ્યવસ્થા " શબ્દ વાપર્યો, એ ભાગ્યે જ વાજખી કહેવાય, પહેલી વાત તો એ કે બ્રહ્મદેશમાં લગ્ન જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી, લગ્નનો શાસ્ત્રીકત વિધિ તેમનામાં છે જ નહિ. આપણી રમૂતિઓમાં માન્ય થયેલાં વિવાહના ચાર પ્રકારોમાંના અર્ધવર્ અને રાક્ષસ પ્રકારો જ અહિં પ્રવર્તે છે. ઉચ્ચ કુટુંબોમાં લગ્ન ઉજવાય છે ખરું. પણ તે ધાર્મિક વિધિ માટે નહિ પણ આનંદોત્સવ તરીકે. બાળ લગ્ન જેવી વસ્તુ આ દેશમાં નથી. જો કે માળાપ પોતાનાં સંતાનોનાં સહચરોની પસંદગીમાં અમુક ભાગ ભજવે છે, પણ તે જ્યાંસુધી સુધી મજકૂર સંતાનોની પસંદગીને અનુકૂળ હોય ત્યાં સુધી જ. સાધારણ રીતે યુવાન અને યુવતીની પરસ્પર

પ્રથામાંથી પ્રકટતી કેટલીક વિકટ ગૂંચો તરફ જ આગળી ચીંધાને આપણે સંતોષ માનીશું.

બ્રહ્મદેશીઓમાં ન્યાત જાત કે વર્ગના બેઠ નથી હોતા; ઉચ્ચનીચનું કુશીનપણુના વાડાનું બંધન તેમનામાં છેજ નહિ. તેથી રાટી વહેવાર કે બેટી વહેવારના વિધિનિષેધનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવા પામતો નથી. આખો સમુદાય એકજ ન્યાત, એકજ કેમ, એકજ ધર્મ, એકજ સંપ્રદાયનો છે, તે એટલે સુધી કે સામાજિક વ્યવસ્થાની નજરે એ આખા સમૂહને એક કુટુંબ ગણીએ તો વધારે પડતું નથી. નથી તેમનામાં સંપ્રદાયોના કાંટા કે નથી વર્ણબેદના કાંટા. આ સમાજ પરત્વે આપણે ન્યાયપૂર્વક કહી શકીએ, કે એ દેશના લોકો સમાજ વ્યવસ્થાનાં ઓછામાં ઓછાં બંધનો ગોઝવે છે. દુનીયાના બીજા કોષ્ટકો આવા વિચારો માનવજાતિમાં રહેલાં અને વાડાના આટલી હદ સુધી અભાવ હશે કે નહિ, એ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. આવી રીતિમાં લગ્નવ્યવહાર માટે ઘણું વિચાર ક્ષેત્ર હોય, કન્યાની અછત કે વગની ખોટને બદલે આપણા સાંકડા ન્યાત જાતના કુવાનાં દેડકાંઓ જે અત્યાચારોને પોષે છે, તેને આ દેશમાં અવકાશ જ નથી. આ ક્ષેત્રની વિચારણા અને અનૈસર્ગિક વિધિનિષેધના અનરિતત્વના જમાનાઓના ઉપભોગે લોકોમાં એક પ્રકારની એવી વૃત્તિ ડેળવી છે કે જેમાં “ મનાઈ ” ને સ્થાન નથી રહેતું. પોતાની કામની અંદર રહેલી છટ તેઓ બીજી કોયો પ્રત્યે પણ દાખવે છે. જેમ કોષ્ટક પણ અર્મન બીજા કોષ્ટક પણ અર્મન કુટુંબ સાથે સંબંધ ઝાંધી શકે, તેમ બીજી કોષ્ટક પણ જાતવાળા સાથે પરસ્પરની સમજુતીથી શા માટે સંગપણ ન બેઠી શકાય? આ નિરંકુશ માનસના લક્ષણને લીધે, કોષ્ટકો અર્મનતર કામના ગાંધુસને

આ દેશની કન્યા મેળવવામાં મુશ્કેલી પડતી નહોતી, એવી સ્થિતિ ૧૯૯૦ સુધી તો હતી જ. આ સહેલાઈના સદુપયોગ સાથે દુરુપયોગ પણ થાય, એ દેખીતું છે. વળી લગ્નક્રિયાનો કોષ્ટક કાયદેસર વિધિ નહિ હોવાથી એ સહેલાઈના દુરુપયોગ વધારે વ્યાપક રૂપ પકડી શકે છે. અનેક હિંદીઓએ-ખાસ કરીને મુસલમાન, અને તેમાં સુરતી, ચોલીયા વગેરે એ આસાનીનો લાભ લીધો છે, અને તેમનાં કુટુંબોની ધણી બોટી સંખ્યામાં બહોળી મહિલાઓ વિરાજે છે. બર્મોઝ ઓઝો વિના સંકેતે તેમનાં ઘર માંડતી હતી. તેમની વર્ણસંકર સંતતિ “ જરબાદી ” કહેવાય છે. જરબાદીપણમાં જરા પણ શરમને સ્થાને નથી, અને તેઓ વસ્તુતઃ આ દેશના વતની-ઓ જ લેખાય છે.

પરંતુ આ રીતિમાં બંધાતા સંબંધો-માંના ઘણા એકપક્ષે દુઃખી નીવડતા હતા. બર્મોઝ કન્યાને “ પરણી ” ને તેને છોડી દેવાનો રસ્તો નીતિબદ્ધ માણસો માટે એટલો બધો સરળ અને લક્ષ્યાવનરિત છે, કે તેનો છૂટથી ઉપયોગ થતો હતો, બ્રહ્મદેશી ધારા-સભામાં તેમજ તેની બહાર, બર્મોઝે હિંદી અલગ પાડવાનાં કારણો બતાવતાં બર્મન આગેવાનો એક દલીલ ઉપર બહુજ આકળા થતા હતા. તેઓ કહેતા કે હિંદીઓએ હજારો બર્મોઝ બાળાઓના બવ બગાડ્યા છે, અને જે વ્યવહાર યથારિત રહેશે, તો થોડાં જ વરસોમાં બર્મોઝ એક પછું શુદ્ધ બર્મન કુટુંબની હયાતી નહિ રહે! સામન્ય કમીશન આગળ પણ એજ દલીલ ઉપર ભાર મૂકતો હતો. “ રંગુન મેલ ” ના તંત્રીપદે કે કામ કરતો હતો ત્યારે મિષ્ટાન્ન ઉત્તમના એક વૃદ્ધ સાથીએ એજ વિષય છેડીને મારી આગળ બેવિધ બાબતું હતું કે એક બાળકથી ચીના અને બીજી બાળકથી હિંદીઓનો ધસારો, એ

બે કામો તરફ ઘડી-ઓ વર્મનું બેંચાયું, અને એ ઓંચોના વિશ્વાસના ઘણીવાર ચતા ખાતકી મંમનો પ્રવાહ બે અરબક્ષિત ચાલશે, તો વીસ વરસમાં અર્મનની ખૂતીયાદ નીકળી જશે ! અર્મનની નજરે જાતિશુદ્ધિનો પ્રશ્ન વિકટ ઘટ પડ્યો હતો. સમજી નીતિવાન લોકોનો નજરે અર્મન આજાઓના પરદેશી-ઓને હાથે ચતા ત્યાગના અસંખ્ય બનાવો ધણાજ શોચનીય છે. એવી ધૃત્યાપાત વર્તણૂક કરનારને કેને પહોંચાડવાનું મુશ્કેલ છે, કેમકે તે લગ્નના મનકાર કરી શકે છે, અને બમોમાં લગ્નના કાયદેસર વિધિ કે રજીસ્ટ્રેશનની જરૂર હાજરીમાં તે ધણુંખરું પોતાની રાક્ષસી ચાલખાજીમાં ફાવી પણ જાય છે. હવે પછીના અર્મન અને હિંદીના નવેસરથી બંધાનાર સંબંધોમાંથી એ કલંક નીકળી જશે, એવી આશા વધારે પડતી નજ ગણાય.

અર્મનોમાં કુળ અને જન્મના વર્ણ કે વર્ગભેદ નથી; પણ શુશ્રુકર્મના અરપટ છતાં અચૂક ભેદ પડ્યા વગર રહે નહિ. તેવી રીતના ઉતરતા વર્ગોમાં રાક્ષસ વિવાહ એટલે કે બળજબરીથી કન્યાને હાલની ન્ધ તેની સાથે જ્યારેસ્તીથી પરણાવી રીત એટલી બધી દ્રઢમૂળ છે, અને તે એક સામાન્ય સાંભાજીકે રિવાજ હોવાને લીધે કાયદો પણ તેને એટલી બધી હદ સુધી માન્ય રાખે છે, કે ગુજરાતના લોકોને તો તે જાણીને મોટી નવાઇ લાગે. “અપહરણ”ના જોટલા કેસ અહિં આવતા હશે તેટલા હિંદના કોઇ પ્રાંતમાં નહિ હોય; અને તેમાં ધણું ખરું કન્યાની અને “નસાડનાર”ની મરજી એક હોય તો, કન્યાનાં માન્ય નથી ફાવી શકતાં. એક જાણવા ભેગ કેસમાં એક માજીસ્ટ્રેટ આપેલો ચુકાદો અદાલતની મુક્તિ વશુનો સાચો ખ્યાલ આપે છે. ન્યાયમૂર્તિ કહે છે:—

“છોકરીની આમાં સંમતિ છે, અને તેના આમદથી જ પેલો જુવાન તેને નસાડી ગયો હતો.” સગીર વયની છોકરીને ઉપાડી જવી, એ ગંભીર ગુનોહ છે, એમાં શક નથી, અને બીજા બધા દેશોમાં તેને માટે સજા પણ સખત થાય, પણ બ્રહ્મદેશમાં હજી અપહરણથી લગ્ન કરવાની પ્રજ્ઞાલીકા, ગરીબ વર્ગોમાં પ્રબળ છે, અને તેના છૂટથી ઉપયોગ થાય છે. અને આ કેસમાં પણ પહેલો આરોપી એ પ્રજ્ઞાલિકાથી જ દોરાયેલો જણાય છે. વળી એમાં છોકરીનાં જ પાણી મરેલાં છે, એટલે એને માત્ર નામની સજા થવાની જરૂર છે.”

છોકરી સગીર વયની હતી તો પણ લોકરિવાજનું પ્રાગલ્ભ્ય એટલું બધું છે કે ન્યાયાધીશ પોતાના મંતવ્ય મુજબ પચસાં લાખ રૂક્યો નહિ. અને ખૂબી તો એ છે કે નાનું જન્મે તપાસ કરી તો જણાયું કે બીજા બે આરોપીઓ હતા, તે પણ એ જ રુઢિથી પરણેલા હતા ! અને તેમાંની કન્યા મારીન તે વખતે પણ સગીર હતી, છતાં તેમને કેસ અદાલતે કોઇ લાઇ ગયું નહોતું એટલે તેમને કોઇ પુછી શકે તેમ નહોતું. બે છોકરી સગીર ન હોત, તો તેને લાઇ જનારને નામની સજા પણ કરી શકાત નહિ. આવા કેસ કુદીમંથ થાય છે. અર્મન શુદ્ધિસ્ત કાયદો તેમાં કેં કરી શકે તેમ નથી.

આ વિષય રિવાજને ટાળવા સરકારે થોડા વરસ પહેલાં મનસુબો કર્યો હતો, બમોનાં લગ્નપદ્ધતિના નિયમનની છેલ્લી ટ્રાકીય તા. ૨૨ જુન ૧૯૨૭ ના રોજ થઈ કહેવાય. તે દિવસે સરકારી ગેઝેટમાં “શુદ્ધિસ્ત મેરેજ એન્ડ ડાઇવોર્સ બિલ”નો અરડો લેક્ષમતનો દાણો ચાંપી જોવા માટે પ્રકટ થયો, તેના Statement of Object and Reasons માં ઉપર સુચવેલી ન્યાયમૂર્તિ-

રાની મુંઝવણનો ઉદ્દેશ્ય કયો હતો, અને તેને ટાળવાનો હેતુ જણાવ્યો હતો. આ ખરડામાં લગ્નપદ્ધતિ, પરણનારાંઓની વય, મિલકત, પરવેના હક, છુટાછેડાના સંભેગ, અનેક પત્ની કરવાના હક વિગેરેની ચોખવટ કરવાનો સખળ પ્રયાસ હતો. તેની મુખ્ય કલમો નીચે મુજબ હતી —

" આ કાનૂન અમલમાં મૂકાવા પછીથી, નીચેની શરતો જેમાં નહિ પળાઈ હોય તેવા છુદ્દિરો વચ્ચેના લગ્નના ઠાંધ પણ સોદાને કાયદેસર મણુવામાં નહિ આવે:—

(૧) વરે ૧૮ અને કન્યાએ ૧૪ વર્ષ પુરાં કયો હોવાં જોઈએ;

(૨) બેમાંથી એકનો ઠાંધ ત્રીજી વ્યક્તિ વચ્ચે લગ્નનો સંબંધ બંધાઈ ચૂકેલો ન હોવો જોઈએ (એટલે કે બેમાંથી એકેય પરણેલું ન હોય.)

(૩) ખંને નિરોગી મનમાં હોય;

(૪) પરિશિષ્ટમાં બતાવ્યા પ્રમાણેનાં ઠાંધ સમપણુ તેમને ન હોય;

(૫) વર કે કન્યાની ઉંમર ૨૦ ની ન હોય તો તેણે માઆપ અમર વાલીની સંમતિ મેળવેલી હોવી જોઈએ, જે કે તેવી સંમતિ લેખી કે મોઢાની હોય તો પણ ચાલશે. "

" એક બીજાનો પત્નીપત્ની તરીકે સ્વીકાર કરવો, એને લગ્ન કહેવાશે. ખુદલી રીતે પત્નીપત્ની તરીકે રહેલું, એ જ લગ્ન થયાનો પુરાવો ગણી શકાશે. "

આપણે જોયું, કે ખુદ કાયદાના નિર્ણયમાં પણ લગ્ન કિયાની ગેરહાજરીને માન્ય કરતી પડી હતી. આ કાયદાના મુખ્ય હેતુ-ઓમાંનો એક એકપત્નીપરાયણતાને કાયદેસર બનાવવાનો હતો. અહિં સામાન્યતઃ એકથી વધારે પત્ની રાખવાની છૂટ છે ખરી, પણ પ્રથમ પછીની સ્ત્રીઓને હલકા દરજ્જાની

અને ટેટલેક અંશે, દક્ષિણ દિશામાં જેને " અંગવચ્ચ " કહે છે તેવા દરજ્જાને આપવાની વૃત્તિ હોય છે. તેથી નિર્ણયકારનો ધરાદો તદ્દન ગેરવાજબી ન કહેવાય. આ ખરડા ઉપર જાહેર પ્રખનો મત મામવામાં આવ્યો. સાથે સાથે કહી દીધાં કે આ ખરડાની મિલકતને લંગતી કલમો ખાસ ખ્યાન બેચે તેવી છે, અને તે બતાવે છે કે અદાદેશી-ઓમાં મિલકત ઉપરના સ્ત્રીના હક પુરૂ કરતાં ઠાંધ પણ રીતે ઉતરતા નથી, અને દરેક રોતે ધણી અને ધણીયાણીના અધિકાર મિલકત ઉપર એકસરખા રહે છે. પત્નીને આમલી મિલકતનો ભોગવટો કરવાના બહોળા રરતા છે. મિલકત સંબંધી આટલી બધી સ્વતંત્રતા ભાગ્યેજ બીજી ઠાંધ પ્રખના સ્ત્રી વર્ગને હશે.

પરંતુ ખરડા ઉપર ટીકા કરનારાંઓએ બીજી બધી બાબતો છોડીને એકથી વધારે પત્નીઓ સ્વીકારવાના બર્મનના જન્મસિદ્ધ હક્કના પ્રતિપાદન ઉપર સર્વિશેષ એકાગ્રતાં દર્શાવી !

આના પહેલાના ખરડામાં એવી કલમ હતી કે કન્યાને હયાત પતિ હોવાં જોઈએ. જ્યારે આ ખરડામાં વરને હયાત પત્ની હોવા સામે પણ પ્રતિબંધ મૂકાયો, અને બંનેમાં બર્મનોના એક વર્ગને તેમાં બર્મનો ઉપર બળજબરીથી એકપત્નીપરાયણતાનો કાંપો ઠાંધ બેસાડવાની ચાલબાજી દેખાઈ, અને તે સામે પોકાર ઉઠ્યો, કેમકે બર્મનોના બૌદ્ધ ધર્મમાં એકથી વધારે પત્ની રાખવાની છૂટ છે, અને તેમનામાં પ્રવર્તતી એક કહેવતનો એવો અર્થ છે કે— " જો પોંસાલું હોય તે બહેને એક હજાર સ્ત્રીઓ પરણે. "

બર્મનોની એવી દલીલ છે કે પુરુષે એક જ પત્ની કરવી, એ નિયમ કેવળ પશ્ચિમનો છે; અને તે ઉપરથી જરાપણ પુરવાર થઈ

શક્ય નથી કે પશ્ચિમાત્મે પોતાની કરતાં ઉચ્ચતર સંસ્કાર પામેલા છે. આપણે, અને કેટલેક અંશે પશ્ચિમના પૌત્રીય શાનીઓના કાવો છે કે નીતિ, શુદ્ધિ, આચાર અને વ્યવહારમાં પુર્વની સરકૃતિ ઉચ્ચતમ છે. છતાં એથી પણ બધા બર્મામાં એકથી વધારે કારાવી ધર શોભાવવાની છટ છે. એટલે કે 'પત્નીઓની સંખ્યાને અને સુર્જનતાને' કરી સંબંધ નથી. વળી જો પશ્ચિમના નિયમને સાંચો કહેવામાં આવે, તો પુર્વના બધાં ધર્મશાસ્ત્રોને બાજી દેવા પડે, કેમકે તેમાંનું એકેય એ નિયમને માન્ય રાખવું નથી. 'શુદ્ધ પશ્ચિમમાં કેટલાક વિચારો દ્વે એક પત્નીની પ્રજાસિક્ષના પાળખીપણા વિશે કંઠાશોમ થવા લાગ્યા છે, અને તેમને જણાય છે કે સામાન્ય કુરાચારોનો નાશ કરવા માટે એ બાબત છટ નથી.

વળી પુરોના કરતાં ઓછોની સંખ્યા મળી વધારે છે. જો આ નવી મર્યાદા અમલમાં આવે તો અનેક ઓછો કુવારી રહી જાય અને "એક વખત પુર્વમાં મહાન સત્તા ભોગવતી જાતની એ કુવારી ઓછો માતા થઈ શકે નહિ, અને બર્માઈ પ્રજા માટે એ રીક્ષિત બપાનક થઈ પડે."

એક વાગે બધું હતું: "અને એ રખડી પડેલી નારીઓનું શું થાય? આપણે અવિધ્યમાં એક દષ્ટિપાત કરીએ, અને વર્તમાન કાલત ઉપરથી જ ખ્યાલ નાંખીએ. અત્યારે મેતરો (કે બંજોઓ) પણ બહો ઓરોની મોજ માણે છે, એ દિસને જોતાં આપણે કહેવું પડે કે એ અવિવાહિન રહી જનાર ઓછોનાં બાંચિના તાર પરદેશીઓ સાથે જ સંબંધેલા સમગ્ર લેવા. આંતરજાત અને તેટલાં નાપસંદ કરતાં જોવાં હોય, પણ અત્યારે તેનો ધર્મધોષાર ફેલાવો થય છે.

એનાંથી વ વધારે દુઃખદ વાત તો એ છે કે આવાં બધાંખરો પરદેશીઓ અને બહો ઓછોનાં, લગ્ન બેકાપડે હોય છે. સારી રીતિના પરદેશીઓમાંના પણ ખરાને ત્યાં અનેક બહો રખાતો હોય છે, અને ઉત્તરની રીતિવાળા પરદેશીઓ પણ ઓછામાં ઓછો એકાદ બંરંગી ઉપપત્ની રાખેલી હોવાનો કાવો તો કરી જ શકે છે... બહો મદિલાનો લમનો ખ્યાલ એટલો બધો અસ્પૃશ્ય હોય છે કે તે એમ જ સમજે છે કે શીલનું સમર્પણ એ જ લગ્ન. ભોળા બાવે, ખરીબોને લીધે ગેરકાયદે-પણાના બરાય ખ્યાલ વગર આવાં સમપણામાં આપમેળે હોમાતી એ ઓછોનો વાંક કેની રીતે કઢાય? "

બર્માને બન તેમના દેશમાં એક પત્ની-તનો નિયમ લાગુ પાડવો, એટલે મોકલે કાંઈ બહો ઓછો પરદેશીઓને અર્પણ કરતી, બર્માને વર્ણ્યકરોનો દેશ બનાવવો, અને બર્માઈ પ્રજાવર્ગને બાજી હાંપી પરદેશીઓ માટે માત્ર મોકલો કરવાનો કુકમ દેવો. આવી રીતે આ ખરાને બહો જાતની નાજુરી કરવાના તામંગાનું ૨૫ આપી દેવામાં આવ્યું.

અને એ બધાનું પરિણામ એ આવ્યું કે એક સુધી સરકાર એ ખરા ઉપર આમજ પત્રનું મધ ચડી નહિ, અને તે "બર્મા એકેડ"ની શાહકમાં જ અનામત પડી રહેશે છે. હરખાન ન્યાયમંદિરોમાં અનેક મુકદ્દમા આવે છે, ન્યાયમંદિરો અનેક વિટંબણો વડે છે, એની એ સંદિગ્ધતાઓ પ્રવર્તે છે, અને કયા પણ ચોક્કસ પોરણ વગર કેવળ અટકાવ અને અખિમત વિચારમેણી અનુધાર ધનસા-અવર તો બીજું ને કોય તો નહોતાય છે.

તંત્રીના વિષાદ

કૃપાન્તા તંત્રી,

તમે અધારામાં

અભણ્યા હયાના તિમિરપદ્યમાં તેજ વહવ્યાં,

કરે ઝાઝી રસ્તે કંઈ કંઈ સુધી પંથ ખૂટવ્યા,

તમે શિશુ શા આ ટચું મચું ચતનિ પગ દીધા,

તમે પંખાળીને કંઈ કંઈ જનોને તમ કીધાં.

તમે આપો કીર્તિ પણ સહુય પાછી મળી જતી,

‘કવિશ્રદ્ધા’ કેરું બિરુદ કંઈ પાછી શમી જતી;

ધયું સાહિત્યે કેં અમૂલ, સઘળું જાણું તમનું,

તમારે લીધે તો જીવતર બન્યું ધન્ય મુજનું.

રસોડામાં તંત્રી-ગૃહિણી રસકામો ઉઠકતાં,

પડયા તેને કાને રસિક મૃદુ શબ્દો સરકતાં;

દિલે બ્યાપી શંકા, રીસ નવ રહ્યું ભાન તનનું,

જોડયા ધાઈ, ‘શાથી જીવતર બન્યું ધન્ય ધણીનું’ ?

ગૃહિણી આંખે તો અધિપતિ તણે કંઈ ઉઘડયે;-

‘જરા આ તો મારા ગુણપૂજકનો પત્ર’ ઉપન્યે

ફરી તંત્રી કેરો સ્વર: ‘જરુર આપે ચ સૂણજે.’

પછી નીચે ત્રવાસે ગૃહિણી પણ જોડાં; શરુ થયા,

ફરી તંત્રીશ્રીના ગુણપૂજકના બોલ ગરવા:-

‘બહુ વંચાતું એ

સુસંસ્કારી ગૃહે, ધનિક, ગરીબોના કર મહીં,

સિનેમા ને નાટ્યગૃહે, પચિક કેરો પય મહીં;

ડુંકાને નાપિકો તણી, સકળ ટૂંને નિરખતું,

શિશુથી વૃદ્ધોને સરખું ખપતું પત્ર: તમનું.

લખું એવા પત્રે ગરવ મુજને એ અધિપતિ.

ધરી સેવા હેયે નહિ દિલ તુષા પાછળી ધરી !

લખ્યે શાખ્યું સંહિત, સમય, ધન, નિઃસ્ત્રીમ ખરચી
ભયો પાનોંઝોને તણ કળકપૂકો કે વરસથી !
કહે એવા ખાલી નહિ નેભગણારા ચગવવા,
કહે ના શબ્દોના કુસુમિત દલે ઇચ્છું કસવા;
ધરી હૃદયે મારે શ્રમ સંકળ અંધાપિ સુધીનો
મને લો.....'

ના તંત્રી કંઈ પણ વધારે વહી શક્યા,
ભયો ફોમા કહે, રકમસ બન્યું સુખ, ભયમાં
મૂળ રક્ષા અંગાંગી, દૂર જોડી પડયો પત્ર, સમન્વયા
ગૃહિણી કંઈ ના જૂદ સમસ્યા !

કુરુક્ષેત્રે પાર્યે અનુભવીતી જેવી શિથિલતા,
"સ્વરાજ્યો"ને નામે શ્રદ્ધા અરચીલે જેવી મૂઢતા;
અરે ! પ્રેમાનંદે નિજ રસિક આખ્યાન મહાંધિ
કરી નહોતી આવી અમર રસસંક્રાન્તિ કહીયે !
જયા ક્યાં આનંદો, રસ, મધુર; ઉલ્લાસ, જલસા !

અને તંત્રીશ્રીને

પડયો લાગુ ક્યાંથી ઋતુ વગરનો તાવ સહસા ?
પ્રયસાનાં છોડી સદન કુદને શાથી ગબડયા ?
ગૃહિણી મનમાં સદા બબડયાં !

ભયે કંપી નીચાં વળી ગૃહિણીએ પત્ર ઉઘડયો,
અપૂરે મૂંઝેલો પ્રિયવશી ત્યાંથી ચરુ કયો:—

સવેળા એમ. એ. થી અધિષ્ઠિત મહા આજ સુધીનો
પહોંચાડી દેયો, જટપટ પુરસ્કાર મુજબો !

‘શશિન’ ઝોટા

સાચું સ્ત્રીત્વ

[સ્ત્રીજીવન વિષે શ્રી. સાગરે રજૂ કરેલા કેટલાંક ઉપયોગી વિચારો]

સ્નેહજીવન

‘સ્નેહ’ સેવા કરવા જ વાહે છે. ‘સ્નેહ’ નો ધર્મ એટલે લક્ષણ જ ‘સેવક’ થવાનું છે. ‘લગ્નસ્નેહ’ એ જ એવો સ્નેહ છે કે જે પરસ્પરના સેવાધર્મમાંથી પરસ્પરને વધારે ને વધારે નજીક એવે અને એ આકર્ષણબળ, દમ્પતીને, પરિણામે, એકતામાં મૂકે-એકતાનો અનુભવ કરાવે. પતિ અને પત્ની એમ એ નર્દી; પતિપત્ની એક જ-એટલે જ દમ્પતી. યુગ્મ હોય ત્યારે જ તે એક પૂર્ણત્વમાં, અને નર્દી તો તેની વિશિષ્ટ અણુના જ થતી નથી-તે પૂર્ણત્વમાં જ નર્દી.

આટલા માટે જ જ્યારે આપણને એકતાના પ્રાથમિક મૂલતત્ત્વ પર ચર્ચા કરી જ પૂર્વકાલમાં કહેવાયેલું કે,

“દું મ્હાર જીવિત છે, તું મ્હાર જીવનું હૃદય છે, તું મ્હાર નેત્રનો પ્રકાશ છે.” એટલા માટે જ ધર્મિકમંવિધિ સપત્નીક જ કરવાની આર્થ શાઓની મહત્ત્વની અનુરા છે.

આન્તરલગ્ન અને બાહ્ય લગ્ન પરસ્પર સંબંધ છે. આન્તરલગ્નમાં, લગ્નની પ્રેરક શ્રી છે અને તે આકર્ષક છે. ‘હૃદય’ તે છે. ‘સ્નેહ’ તે છે અને પ્રાથમિક ત્રિધાયક બનીને તે ‘સ્નેહ’ એવે છે. તેની લગ્નની શક્તિનું વિધેય ‘પુરુષ’ હૃદય છે. તે ‘પ્રકાશ’ છે, તે જ્ઞાન છે, તે શુદ્ધિ છે, તે હંદાપણ છે. તે એવાય છે અને એ પ્રમાણે લગ્ન અને પ્રકાશનું સંલગ્ન તે જ અર્થ આન્તરલગ્ન છે. તેની પરિણામાત્મક શક્તિમાંથી દિલ અને સત્ત્વનાં સિદ્ધ જન્મે છે. એવા આન્ત-

રલગ્ન શાશ્વત છે-શાશ્વત ક્ષણ દે છે. આ વાત સ્વીકરણમાં બહુ સારી રીતે કહે છે. લગ્ન-સંપત્તિના મંત્રીમાં પણ આ જ બાબત છે.

પુરુષ ‘પુરુષ’ છે. ‘શ્રી’ ‘શ્રી’ છે. શુદ્ધિ, જ્ઞાન, હંદાપણ, આરથા અને સત્ય એ પુરુષનાં તેમ જ સ્નેહ, દયા, માર્દવ, કામલતા એ સ્ત્રીનાં સ્વભાવતઃ લક્ષણો છે. આ ‘લક્ષણો’ જ્યાં આન્તરમાં યથાસ્થિત પરસ્પર સંલગ્ન થાય છે ત્યાં જ આન્તર-સંયોજન પણ થાય છે. એ ન થઈ શકે તો આન્તરલગ્ન બાંધે જા હોઈ શકે.

સ્ત્રીના સ્નેહથી એ આન્તર પુરુષના જ્ઞાનને પણ સ્ત્રી-એકતાનાર છતાં આધીન હોય છે અને એટલા માટે જ તેઓ આન્તરમાં પરસ્પર એક થવાને પાંત્ર હોય છે.

બાહ્ય લગ્ન પણ આ જ પાયા ઉપર રચાવાનું છે. આપણે ત્યાં હાલ લગ્ન નથી કેમ કે પુરુષમાં ‘પુરુષ’ નથી અને સ્ત્રીમાં ‘શ્રી’ નથી.

શ્રી ‘પુરુષ’ બનેલા મંથે છે અને પુરુષમાં ‘પુરુષ’ હોય અથવા તે ‘શ્રી’ બનેલા હોય તો પુરુષ એ ‘લગ્ન’ સંબંધિત નથી, તેમ જ સ્ત્રીમાં ‘શ્રી’ હોય અને પુરુષમાં ‘પુરુષ’ ન હોય તો પણ લગ્ન સંબંધિત નથી.

આર્થ લગ્નમાં સ્ત્રીમાં ‘શ્રી’ હતી; પુરુષમાં ‘પુરુષ’ હતો અને તેથી આન્તરને સમરૂપ તે બાહ્ય લગ્નનાં નિયમને નિયંત્રણ દતાં. ‘સીતા’માં ‘શ્રી’ હતી અને ‘રામ’માં ‘પુરુષ’ હતો. એકમાં હૃદય હતું, બીજામાં

'બુદ્ધિ-ગાન' હતું. એકમાં માર્ગવ હતું, થયાનું છે. સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હોય તો એ પુરુષ-
પ્રીત્યમાં વીર્ય હતું. એ લગ્ન હતું. એકમાં માંના 'પુરુષ' ને ખેંચી શકે, લગ્ન-માટે
સાસક-નિયા- નિમંત્રી શકે.

મક શક્તિ હતી, બીજા- પુરુષમાં
માં અધીનતા હતી. આવાં બુદ્ધિ, કદા-
આર્થ લગતો પશુ, ગાન
જ 'આર્થ' વગેરે હોય તો
પ્રગ્નમાં આ તે ઉપમાથી
પત્વ ઉપમા- જતાં, ઉપમા-
વનારો દર્તા, પ્રકાશ બરી
હાલ પ્રગટ નથી કેમ કે
હાલ લગ્ન નથી; હાલ
નથી; હાલ વીર્ય નથી,
કેમકે હાલ પ્રગ્ન, મોટે
ભાગે વજ્ર- સંકરત્વમાંથી
નિપજે છે-
લગ્ન માં થી નહીં.

પતિપતિ- પતિપતિ-
વં બાળ્ય લગ્ન પશુ હવે સ-
મજી શકાય. શેઠ, દયા
અને માર્ગવ 'સ્ત્રી'માં ન
હોય એ સ્ત્રી- માં 'સ્ત્રી'
નથી. બુદ્ધિ-

ગાન-પદ્યપદ્ય હોવા છતાં પણ એમાં 'સ્ત્રી' એકતા અને એ જ પૂર્ણતા. એમાં નોંટલી.
તો નથી જ. સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હોય, સ્ત્રીએ 'સ્ત્રી' હજુપ તેટલી લગ્નમાં અપૂર્ણતા.

આ પુસ્તક વિશે બીજાઓ શું કહે છે ?

"અન્યમાં 'સાગર'ની વિશાળતા નોંટલી જ હોય
પશુ છે. તેમાં તમારી વાસ્તવતા તથા વિદ્યતા પ્રલક્ષ થાય છે."
— 'સલિલ'ના પત્રમાંથી.

"Kalapi and Sagar have made their names
as great great writers on sufism and their works
must be interpreted in spiritual manner, the
manner in which you have done in this volume
about your father."

...the work that was left over because of a
short span of life by Kalapi has been completed
in its proper perspective and feeling by Sagar.
He (Thakor Sahob) is very pleased to see this
biographical sketch and analization of your
father's work by his son. He very much appre-
ciates these efforts which you have successfully
executed.

[મે. લાડી ઠાકોર સાહેબના ખાનખા
કારભારી સાહેબના પત્રમાંથી]

"હાપી'ના નેરુ' જ મરેલ અને મરુદ્ધ નાગ જેમણે
ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યમાં પ્રાપ્ત કયું છે એવા સંતકવિ
'સાગર' મહારાજના જ્વન અને જ્વન વિષે પાંચસો પાનનું
પુસ્તક ગુજરાતને યરણું પરી 'સાગર' મહારાજના આ સંપુરે
પિતાનું સાચું જ્ઞાનઆદ્ય કયું છે. કવિ નાનાવાલે ક્યોયર
ફલપતામ વિષે લખ્યા પછી ગુજરાતને આને આ એક એવું જ
બીજું પુસ્તક મળે છે કે જેમાં વિદ્વાન પુત્રે, જે પુરુષને
આસે'વાસે સંતની મરવી કળતી હતી, જેનાં કાવ્યો
ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યમાં ઘાત પારે તેનાં છે, એવા પોતાના
પિતાના જ્વનના અણુમૂલ્ય પ્રસંગો આ પુસ્તકમાં આલેખ્યા
છે. સયાજી સાહિત્યમાળાનાં પુસ્તકોમાં જે પુસ્તકો અમરકથાન
લખે ત્યાં તેનાં આ નવું પુસ્તક જરૂર લાચી મરિચી
વિરાજશે.

['સાગર' - એપ્રિલ - ૧૯૪૧]

પુરુષમાં
બુદ્ધિ, કદા-
પશુ, ગાન
વગેરે હોય તો
તે ઉપમાથી
ખેંચાતા છતાં
— ખેંચાયા
છતાં—નિમં-
ત્રણ સ્ત્રીકાંથી
છતાં, ઉપમા-
પ્રકાશ બરી
શો.

'સ્ત્રી'
પુરુષમાંથી
ગાન, કદા-
પશુ સ્ત્રીકારે
—એનામાં તે
છે જ નહીં;
અને છે તો
તે પુરુષનું તે
જ-પુરુષમાંથી
મળેલું તે જ,
'પુરુષ' સ્ત્રી-
માંથી રોહ,
દયા, મુદ્રતા
સ્ત્રીકારે. એ-
નામાં તે પો-
તાનું છે જ
નહીં.

અને, એ
લગ્ન - એ
લગ્ન - એ
લગ્ન - એ

પુરુષ જ્યાં 'પુરુષ' છે-યતો હોય છે અને સ્ત્રી 'સ્ત્રી' થવાને સરળયેથી પણ 'સ્ત્રી' નહીં, પણ 'પુરુષ' થવાને મથતી હોય છે ત્યાં જન્મ નથી એટલે જન્મરનેહ નથી. જન્મરનેહ નથી એટલે સ્વર્ગ નથી. એવાનું નરક છે. અને પુરુષ થવા મથે ત્યાં નારકી સાસન ચાલે એ સ્વાભાવિક નથી ?

ખીજી રીતે જોતાં, સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હોય- 'સ્ત્રી' થવા મથતી હોય છતાં પુરુષમાં 'પુરુષ' ન હોય- 'પુરુષ' થવાને મથતો ન હોય ત્યાં કષ્ટ રિયતિ હોય ? પ્રત્યેત્પત્તિ સત્ત્વલીન ન હોય ?

સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' અને પુરુષમાં 'પુરુષ' હોય ત્યાં જ આન્તર અને બાહ્ય બન્ને પ્રકારનાં જનોમાં સફળ સંતતિ હોઈ શકે.

આપણાં વિદ્યુત જનોના માત્ર આમુષ્મિક દિતનાં વિરોધી છે એમ જ નથી. એદિક અને આમુષ્મિક બન્ને પ્રકારનાં ધર્મ કર્તા-બોનાં તે ઉચ્છેદક છે.

આપણાં હાલનાં ગૃહો મીઠાંમધુરાં (Sweet Homes) કેમ નથી ? તે સ્વર્ગસમા કેમ નથી ? શા માટે સૂકાં અને કારાં છે ? એટલા માટે કે દમ્પતી સ્ત્રી અને પુરુષનું યુગ્મ નહીં, પણ અન્તરમાં પુરુષ-પુરુષનું જ અથવા સ્ત્રી સ્ત્રીનું જ જન્મ થતું જતું હોય છે. આપણી 'સ્ત્રી' અન્તરમાં ઉષ્મા શુભાવતી જતી હોય છે અને 'પુરુષ'માંથી પ્રકાશ સ્વીકારતા જવાને બદલે તે પોતાના પ્રકાશ-નામધારી કોઈ જુદા લક્ષણને 'પુરુષ'માં ભરવાને અને પોતામાં પણ વહેરાવવા મથતી હોય છે. આ પણ જન્મનું વિદ્યુત સ્વરૂપ જ છે.

દમ્પતીનું જીવન એક સુંદર તાની નિયાળથી શરૂ થાય છે અને તે સદાશ્યાયીઓનો વર્ગ કમાનું એક સંસ્કારી પાઠશાળામાં થઈને આ મહાન વિધના વિદ્યાલયમાં બહુ જ મજાથી ભળે છે. છે, કારણ કે ઉષ્મા-

પ્રકાશના થતા જતા સંલગ્નને પ્રતાપે આ દમ્પતી વધારે તેજોમય અને બલિષ્ઠ બનતું બન્ય છે.

આમ પ્રકાશ-ગાન, વીર્ય એ 'પુરુષ'ત્વનાં તત્ત્વો છે, અને ઉષ્મા-રેત્ત, દયા, માર્દવ એ 'સ્ત્રી' ત્વનાં તત્ત્વો છે, એ આપણે જોઈએ.

સંપૂર્ણ પ્રેમસ્વરૂપ અને સંપૂર્ણ જ્યોતિસ્વરૂપ તે પરમાત્મા પોતે. સંપૂર્ણ એટલે અનન્તાનન્ત અને તેથી જ સકલ તત્ત્વના પૂર્ણત્વમાં-અને તે જ બ્રહ્મ-અનન્ત સત્ય-ગાનસ્વરૂપ, એમ ઉપનિષદમાં કહે છે.

વસ્તુરિયતિ" સ્પષ્ટ થાય છે કે 'સ્ત્રી' અને 'પુરુષ' એ બે તત્ત્વો 'ઉષ્મા' અને 'પ્રકાશ'નાં એટલે પ્રેમ અને ગાનનાં પરમાત્માએ પોતામાંથી ઉત્પન્ન કર્યાં. સુંદરતા સ્ત્રીને આપવામાં આવી અને વીર્ય પુરુષને આપવામાં આવ્યું. આ દેવ દ્વારા જન્મને માર્ગે એવું અદ્વૈત અનુભવાય એ સકલ જન્મવિધિનો આન્તર અને અન્તિમ હેતુ છે. "સ્ત્રીનું કર્તાવ્ય દ્વેષ"

પોતાના પતિને મધ્યમાં રાખીને એના કુટુંબ પ્રદેશમાં છે. પ્રેમ અને શ્રદ્ધા એ બે મૂળ તત્ત્વો સ્ત્રીનાં લક્ષણ અને ભૂયણ છે. ગાન અને વીરતા એ બે પુરુષનાં લક્ષણ અને ભૂયણ છે. હાલની આગલ ડેંગવધીપદતિ સ્ત્રીનાં આ મૂલ-તત્ત્વોનો વિકાસ કરતી નથી એટલું જ નહીં પણ એને ડેવળ વિકૃત અને નકલી બનાવે છે. એમણે એ પણ દર્શાવ્યું છે કે એક સ્ત્રી સારી બાળકુળી અને કે સારી દુષ્ટિની બને તેના કરતાં સારી ગૃહિણી બને, સારી જનેતા બને, સારી ધારી બને અને સાચી પતિવ્રતા બને એમાં જ એનું ભૂયણ છે. એવી આયોની માન્યતા દત્તી અને તે જ વધારે સાચી દત્તી. અંગ્રેજ કળા ડેંગવધીને પરિણામે આ માન્યતા આપણામાંથી ધસાતી ગઈ છે, ધસતી

જાય છે અને એને બદલે ઓપુરુષના સમાન હકની મોઢક અને કામજુમારી પણ વિખાતક પોક આપણી વચ્ચે સંભળાઈ છે ! “ શિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજો ” ની અને હાલની કન્યાશાળાની શિક્ષણપદ્ધતિ તો એવી છે કે જાણે એ બધા મહેતીજીઓ જનાવવાના નાના મોટા ચરખાઓ જ હોય ! આંતરની વિશુદ્ધિ, અધીનતા, પ્રેમ અને હૃદયની સમ્યક્ષ એ બધાં જોનાં આવસ્યક તત્ત્વોની એ શિક્ષણમાં મોટી ખામી દેખાય છે અને ઓજોને મજાવનારી અંગેજી રાજ્યની તેમ જ દેશી રાજ્યની કોલેજોમાં એવું જ જૂલમરેકું ધોરણ ચાલતું આવે છે. જીનાં અવસ્યક શુશ્રુષણોનો દેશના ઉપામાંથી જાણે લોપ થવા માંડયો છે અને એને બદલે મોજરોખ,

ટાપરીપ, વાક્યક્રુતા તેમ જ વાણી અને વધુવિલાસ વગેરે કેવળ સ્વમ્હદી અને વિનાશક અપમજાણો દેશની દીકરીઓમાં દાખલ થવા લાગ્યાં છે.

પતિ કુટુંબ અને બાળકોની સેવા, અધીનતા, શ્રદ્ધા, સ્નેહ, નમ્રતા, ગૃહબ્યવસ્થા, અતિથિસત્કાર, તત્પરતા અને ગૃહરાજ્યનું પ્રધાનપદ, એ જીનાં મુખ્ય લક્ષણો છે—એની મુખ્ય ફરજો છે; એની કેળવણી અને સંસ્કારોનું ધડતર એવા જ પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે જીના હૃદયમાં રહેલાં આ તત્ત્વો વિકાસ પામે—તો જ એનું ગૃહજીવન સુખી થઈ શકે, અન્યથા નહીં. *

* શ્રી સયાજી સાહિબભાણામાં તાજેતરમાં જ લખાયેલા અને લુહાણામિત્ર પેસ-વડોદરા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ‘ સાગર-જીવન અને કવન ’ એ પુસ્તકમાંથી.

ખરાબ ખોરાકથી ઉત્પન્ન થતી
લોહીની અશુદ્ધિને દૂર કરો

ધણું માણસોને આમલીના રદોં જેવાં કે ફેલ્લીઓ, મુમડાંઓ વિગેરે યાગ છે. હાલમાં મજાતાં ખરાબ અનાજને લીધે આવા રદોં યાગ છે. રક્તદોષાંતક લઇને આ રદોંને હાડી કાઢો કારણ કે તે લોહીમાં રહેલી અશુદ્ધિને નાશુદ કરે છે.

રક્તદોષાંતક

આયુર્વેદાશ્રમ ફાર્મસી લીમીટેડ, અહમદનગર

વિતરાગી સાધ્વી સન્નારી

શ્રી મતી નાનીબહેન ગજનરને વિદેહ થયાને આજે એક વર્ષ પૂરું થયું છે. એમના જેવાં વીતરાગી સાધ્વી સન્નારીના અવસાનને માટે શોક કરવાનો ન હોય, પરંતુ એમની પુણ્યતિથિને દિવસે એમનાં સુકતોત્તું સ્મરણ કરીને બાવબરી અંગલિ અર્પવા માટે આ લખું છું.

સુરતના રવ. કલ્યાણદાસ ગજનરનાં પુત્રી અને મુવિખ્યાત વિદ્યાનશાસ્ત્રી રવ. શ્રી ત્રિભુવનદાસ ગજનરનાં એ બહેન સાથ. સત્તર વર્ષની - કુમળા વયે એ વિધવા થયાં. ઉમતી ખીસતી કળા જેવી બાલિકાના પર વૈધવ્યનો કારભાર થા પડે ત્યારે શું થાય એ તો શબ્દોમાં ઉતારવું અશક્ય છે. પણ નાની બહેન સામાન્ય કોટીનાં વિધવા નહોતાં. વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં જ પોતાના જેવી અસંખ્યા બાળવિધવાઓની વિષમ દશાના વિચારો 'મને આવવા લાગ્યા, તે પોતાનું દુઃખ ના અર્થ, અને તંસારના રંગરામ પ્રત્યે વિરક્તિ ધારણ કરીને સ્ત્રીસેવાના કાર્યમાં જીવન સમર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એ જીવે જમાનો હતો. સ્ત્રી જગતની દૃષ્ટિએ તો એ અંધકાર યુગ હતો, એમ કહીએ તો ચાહે. સ્ત્રી કેળવણી નામની જ. ચાર પાંચ ચોપડી ગુજરાતી ગર્જેલી બાળાની ગણના ભણેલીમાં થતી! નવ નવ ને દસ દસ વર્ષની બાળાઓનાં લગ્ન થતાં ને એવી બાળાઓ વિધવા બનતાં કયાય માન વિતાવી એ નિર્દોષ બાળાઓ પાસે જન્મગીતની સગની સાદક ફરજિયાત વૈધવ્ય પગાવવામાં આવતું, એ બાળાઓને કે મુવતીઓને સંસાર સુખથી વંચિત રાખવામાં આવતી એટલુંજ નહોતું, પરંતુ એને પાખી, અપર્યાપી ને અપ-

શુકનિયાળ માનીને અનેક પ્રકારના સીતમો એના પર શુભરવામાં આવતા, અને માનવસમાજથી એ સળંગતી ચિત્તીમાં એ જીવતી સળંગ્યા કરતી.

શ્રીમતી નાનીબહેન પોતે તો ગજનર કુટુંબની દુઃશળી છાયામાં રહેતાં હતી. પણ વૈધવ્ય દશા બોગવતી અસંખ્ય બહેનોનાં આ જીવન ભેંધેને એમનું હૈયું કકળાં ઉઠતું અને એમના જેવાં જ એક નામર બહેન બાજીગોરી મુનશી સાથે મેળાને એક સ્ત્રી મંડળની સ્થાપના કરી. એ મંડળદ્વારા સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરીને તેમનાં નિરસ જીવનમાં સાંસ્કૃતિક આનંદ પ્રગટાવવાની અને એમ કરીને એ જીવનોનો સમાજસેવામાં ઉપયોગ કરવાની એમની અભિલાષા હતી. સન ૧૮૯૮-૯૯ ની એ સાલ હતી. સમાજની કરડી નજર નીચે, વિવિધ પ્રકારની ટીકાઓ અને પ્રતિકૂળ વાતાવરણ વચ્ચે આ બહેનોનું કામ ધીમે ધીમે વિકસતું હતું.

એજ અરસામાં ૧૯૦૦-માં સુરતની પ્રજામાં જેણે ત્રાણ ત્રાણ પોકારતી હતી એ બધાંકર પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો. પરિણામે કેટલીયે મુવતીઓ અને કુમળા બાળાઓ વિધવા બની. આ જનાવધો નાનીબહેનને પારાવાર દુઃખ થયું. સમાજ સીતમતી ભકી-માંથી આ નિર્દોષ સ્ત્રીઓને ઉગારી લેવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો અને એ પ્રવૃત્તિશીલ બન્યાં. નિરાધાર બહેનોને એમણે પોતાની સાથે રાખ્યાં અને તેમના મયાપસાં દેખાને આપવાસન આપ્યું. ૧૯૦૭માં 'વનિતા વિધામ' ની સ્થાપના કરીને સ્ત્રી ઉન્નતિનાં ખીજ રોપ્યાં અને સામાજિક ક્રાંતિનો ઝંડો ફરકાવ્યો. આ મંમક પ્રવૃત્તિને સૌએ ઉમ-

કળાથી વધારી તે નહોતી જ લીધી. તે સૂરત એ 'વનિતા વિશ્રામ' કુમારિકા, સધવા સંસ્થાની તેમ જ એ બંને બહેનોની પણ અને વિધવા સૌના વિશ્રામ અને નિર્દોષ ખૂબ ખૂબ ટીકાઓ થતી. આ સંસ્થા વિધવા આનાં દુનું રચાન બન્યો. બહેનોને રવેચ્છાચારિણી બનાવશે, અને એ પણ તેા ઠેરઠેર એવા આશ્રમો હિંદુ સંસ્કૃતિનું નામ નિશાન બૃંસાઈ જશે. ખુલ્લા લાગ્યા. સુબઈ, અમદાવાદ, રાજકોટ એવી... પણ...

ટીકા થતી! પરંતુ અર્થ વિનાના એટા લોકોપવાદથી ડરી જાય એવા બહેનો-હોતાં. એમનું કાંઈ સાચું હતું વૈધવ્યના કા-રમાં દુઃખ હાવા ન જ માં સળંગતાં એ જીવનો પરવાસેલ્યનું એ અમૃત 'સિ'યન કરવું એ એમનું મૂત હતું. હું હાઈ પીસાઈ જતાં એ જીવને ની ગાનરૂપી વારિથી પોષવાં તે સન્માર્ગે

પૂજ્ય સ્વ. શ્રી. નાનીબેન ગજજરને રમણજી

સ્વ. શ્રીમતી નાનીબેન ગજજરની ચૈત્ર સુદ ચૌદસ ને સોમવારે તા. ૧૫-૪-૪૬ સે પ્રથમ સંવત્સરી હતી તેથી એમના અમર આમાને રમણજી અર્પવાને બહેનોની એ જ હૃદયસભા સૂરત વ. વિ. ના હોલમાં શ્રીમતી જ્યોત્સ્નાબેન ગુહના પ્રમુખપદે મળી હતી તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે. શ્રી. રામદાસેન સાહે શ્રી. જ્યોત્સ્નાબેનના પ્રમુખ પદ માટે દરખાસ્ત મૂકી હતી તેને આવેલાં બેનો તરફથી આ. સો. શ્રી. કમળાબેન કીર્તિપાળવાળાએ રોકા આપેલા હતાં ને શ્રી. જ્યોત્સ્નાબેન પ્રમુખપદ લીધું હતું.

પ્રથમ વ. વિ. ની બાળાઓએ પ્રથુ પ્રાર્થના કરી. પૂ. શ્રી. નાનીબેનને પુરુષોત્તમ અર્પી હતી. પછી બહારમામથી પૂ. શ્રી. નાનીબેનને રમણજી અર્પતા પત્રો આપ્યા હતા તે શ્રી. રામદાસેન નામેા સાથે રજુ કર્યા હતા તે પછી શ્રી ગુણવંતબેન થી આજે, કાન્તાબેન મહેતાએ, વસુમતિબેન રાકોડે, કન્દીરાબેન જોશવેકરે, સચિતાબેન સરેશાએ અને લલિતાબેન દેસાઈએ સાવભરી અંજલિ આપતાં નિવેદનો કર્યાં હતાં.

તે પછી પ્રમુખપદેથી શ્રી. જ્યોત્સ્નાબેને ૩૦ થી ૪૦ મિનિટ સુધી શ્રી. નાની બેનને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પીતું ભાવભીતું નિવેદન કયું હતું તેનો દ્રઃકસાર તે દિવસતા એટલે ૧૫-૪-૪૬ ના "પ્રતાપ" માં તથા ૧૪-૪-૪૬ ના "સોરાક્તિ" ના અંકમાં આવેલા છે.

છેલ્લે સૂરત વિ. વિ. એ. સે. ડી. મુરુતે શ્રી. પાર્શ્વજીને દેસાઈએ સ્વ. શ્રી. નાની બેનને રમણજી અર્પી પ્રમુખબેનને અને આવેલાં સર્વ બેનોનેા આસાર માન્યો હતો.

વગેરે સ્થળે નાનીબેનની દારવણી નીચે જ આશ્ર-મે રથપાયા. આજે આવા સાત વનિતા વિશ્રામો જુદી જુદી જગ્યાએ ચાલે છે અને દુઃખી અને અસહાય બહે-નોનાં જીવન-માં અમૃત સિંચન કરી તેમના જીવન-ને પરમાર્થે વાળે છે. આમ શ્રીમતી નાની-બહેને પોતાનું દુઃખ બૂકીને જીવનનો સફ-પયોગ કર્યો એટલું જ નહિ પણ દિશા આપીને આનંદજીવનનું મૂલ્ય આંકતાં શીખ-વાણું. બાલવયમાં વિધવા બનેલાં નાની બહેનને પોતાનું કંઈ સંતાન નહોતું. પણ કેટલીય દુઃખી બેહેનોનાં એ માતા બન્યાં હતાં. એ વિધવા હોય કે સ્વકતા હોય, મને

વાળવાં એ એમની મહેચ્છા હતી. આ બીજા અનેકને સેવાઠાણની દિશા આપીને મહેચ્છાની સિધ્ધિને માટે તેમણે કંકીન આનંદજીવનનું મૂલ્ય આંકતાં શીખ-તપશ્વરી સ્વીકારી ને આશ્રમની બહેનો વાણું. બાલવયમાં વિધવા બનેલાં નાની આગળ ઉત્તરવળ દર્શાત મૂકયું. આશ્રમની બહેનને પોતાનું કંઈ સંતાન નહોતું. પણ વખોવણી કરનારાંઓ મૂક્યાં બન્યાં. આશ્રમની કેટલીય દુઃખી બેહેનોનાં એ માતા બન્યાં સુવાસના દુર સુધી પ્રસરવા લાગી અને હતાં. એ વિધવા હોય કે સ્વકતા હોય, મને

એ હોય, પણ કુદરતનો ને સમાજનો ભોગ બનેલી એ સ્ત્રીને નાની બહેનના હેવામાં પુત્રી કે બહેન જેવું સ્થાન મળતું અને એ દાએલા, ત્રાસેલા, બડકેલા હેવાને નાની બહેનની છાયામાં માતાની ગોદના જેવી કુદ મળતી.

સ્ત્રી જીવનમાં પ્રકાશનાં કિરણો પ્રગટાવનાર એ વનિતા વિશ્રામો આજે આપણને જુનવાણી લાગે છે. કાઈ કાષ્ટને તો વનિતા વિશ્રામનું નામ પણ બળે પ્રતિકાંતિકારી લાગે છે! અને આવા કાર્યની વાતો શી અને તેનાં શુભાન શાં, એમ પણ કાઈને લાગતું હોય તો નવાઈ જેવું નથી. પણ માણસ માત્ર આજ પર જ નથી જીવતો, એને કાલ પણ આવવાની છે. મર્ઝ કાલના સંભોગો કેવા હતા, મર્ઝ કાલે સમાજની રિશતિ કેવી હતી, શોકજીવન અને સમાજના આદર્શો કેવા હતા, એ બધું બાળ્યે, સમજીએ અને પછી કાલે જે થયું તેનો એ વાતાવરણ સાથે મેળ મેળીએ, તોજ તે કાર્યના ગાંધીની દુલ્લના કરી શકાય.

એટલે જે જમાનાને અંધાર પુગતરીકે ઓળખાવી શકાય એવા જમાનામાં, અસંખ્ય વિધવા બહેનો ત્યારે અંધારા

ખૂણામાં નિરંતરની ચિતામાં જીવતી સીકાતી હતી ત્યારે, આપમેળે આ કાર્યની શરૂઆત કરનાર શ્રીમતી નાનીબહેન ખરેખર એક વિરલ વ્યક્તિ હતાં. તેમની દષ્ટિ વિશાળ હતી. સ્ત્રીમાંય સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ પણ અનેક પ્રકારના સીતમોથી અથવા તપકા બનીને ઝૂંબળાઈ રહી છે એમ તેમને લાગ્યું અને આ તેમની દષ્ટિએજ આશ્રમનું નામ 'વિધવાશ્રમ' રાખવાને બદલે 'વનિતાવિશ્રામ' રખાવું હશે એમ કું. માતું હતું.

જે કાળમાં સ્ત્રી ઊંચર બકાર પણ નહોતી કાઢતી, ધરના પુરુષવર્ગ સાથે પણ નિઃસંકોચ બોલી નહોતી શકતી; લગ્ન, મરણ કે દેવદર્શન સિવાયના કોઈ પ્રસંગની સ્ત્રીને કદપના પણ નહોતી આવતી તે કાળમાં નાની બહેનનું આ પમણું એક મહાન કાર્ય હતું અને એ મહેતો સ્ત્રી સમાજ એમનો સદૈવ રુણી રહેશે. આપાં નાની બહેનને અંજલી આપવી એ પણ ઔરવ લેવા જેવું છે. આજે એમની પુણ્યતિથિને દિવસે એમનાં આ સુદેશોનું સ્મરણ કરીને એમના મહાન આદર્શને વંદન કરું.

જ્યોત્સ્નાબેન શુક્લ

શ્રીકુન્ડનક અવસાન

પડોદરાના સુપ્રસિદ્ધ જ્યોતિ મંડળનાં પ્રાણ ને તેજસ્વી કાર્યકર્તા કું. દુલારીબેનનું મરણવાન વરે દામદેહકથી કુન્દ અવસાન થયું છે. તેની નોંધ લેતાં અમને અત્યંત લાગી આવે છે. સદ્ગત બી. એ. માં બજતાં હતાં. બ્યાયામ, મર્યા, વક્રત્વ, સમા સંચાલન પ્રધામાં એકો હતાં. તેમના અવસાનથી એક જારે ખોટ પડી છે.

તેમના પિતા કે. કાઠાર તથા તેમના અન્ય કુટુંબીજનોને આ કુન્દ વિયોગ સદન કરવા પ્રભુ શક્તિ અર્પો. મૃતાત્માને સદ્ગતિ મળે. તેમના કુટુંબ પ્રત્યે અને હૃદયથી સમવેદના પ્રગટ કરીએ છીએ.

જવાબદાર કોણ?

એમણે ભોલતાં જણાવ્યું કે:
ખીજ વિદુષી દેવીએ હોવા છતાં ચે
આજનું પ્રમુખપદ આપ સોએ મને કેવળ
રનેહ અને સૌન્દર્યવશ જ આપ્યું છે, અન્યથા
હું આ પદ માટે સર્વથા અયોગ્ય છું. આમ
સોએ ખીરખવણી વાત ચરિતાર્થ કરી
દીધી. ત્યારે ખીરખલને કહેવામાં આવેલું કે
સૌથી સુંદર બાળકને શોધીને લાવે, ત્યારે
તેને પોતાના બાળક સિવાય ખીલે કોઈ
બાળક સુંદર જણાયો નહીં. અને તેને બાદ-
શાદ સામે ખડો કરી દીધો. એ જ વાત
આપ લોકોએ પણ આજનું પ્રમુખપદ માટે
આપીને કરી છે. તે માટે હું આપ સોને
ધન્યવાદ આપું છું.

આજનો દિવસ અત્યંત ગૌરવનો અને
મહત્વપૂર્ણ દિવસ છે. કેમકે આજે આપણે
બધો બેના ઓ જાતિની ઉન્નતિને માટે
વિચાર વિમર્શ કરવા માટે એકત્રિત થયાં
છીએ. આ પ્રગતિનું પ્રથમ પાદારોપણ છે.

આજની આપણી અવનત દશા પર ચાર
ચાર આંસુ વહાવવાથી અથવા તો ખેદ પ્રગટ
કરવાથી તો આપણી પ્રાચીન ઉન્નત અવ-
સ્થાનું ગૌરવ માન કરવાથી જ કંઈ નહીં
ચાય. હવે આપણે જાગૃત થઈને જોઈએ અને
અવિધ્યની ચિન્તા કરવી જોઈએ. શત્રુ ન
શોષકાન્તિ યુધ્ધ: ભૂતને બહીને અવિધ્યને
સુધારવાની ચિન્તા કરીએ.

ઉત્તિષ્ઠત જાગૃત, પ્રાપ્યચરાન્નિબોધત ।

આપણી ઓ જાતિનો ઉદાર સમાજને

• શેઠા સમય પહેલાં મુંબઈ આજે ઓ
સત્સંજના પ્રથમ વારિકાલ્સર પ્રસંગે મુંબઈના
સુપ્રસિદ્ધ વિદુષી દેવી રાણી રાજકુમારીદેવીજી
નારાયણલાલજી પીતીએ પ્રમુખપદ માટે આપેલું
વ્યાખ્યાન.

અને પુરુષોને ટોક્યા કરવાથી જ નહીં ચાય.
એના માટે તો આપણે પોતે જ જવાબદાર
છીએ. પુરુષ કોણ છે? આપણા શરીરનું
એક અંગ. તેમને આપણા સહયોગ વિના
એક કાણુ પણ નથી ચાલી શકતું. માતાના
ગર્ભમાં બાળક ૯ મહીના રહે છે. તે બાદ
તેનું લાલનપાલન પણ માતાથી જ ચાય છે.
માતાના આચારવિચાર અને શિક્ષાના પ્રભાવ
જ બાળક ઉપર સર્વદા રહે છે અને ગર્ભો-
વસ્થાથી જ માતાના સંસ્કારોનો બાળક પર
પ્રભાવ પડે છે. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે.
“ The hand that rocks the
Cradle rules the Nation. ”
અર્થાત્ “ જેના હાથમાં પારણીની દોરી છે,
તેના હાથમાં રાજ્યનો દોર છે. ”

તે પછી યોવનાવસ્થામાં પુરુષને જીવન-
સહચરીના રૂપમાં પત્નીની આવશ્યકતા છે.
છે. કવિવર કાલિદાસે શૃદ્ધાપાત્રું ક્ષેત્ર કેટલું
વિસ્તૃત છે, તે નીચેના શ્લોકમાં પ્રગટ થયું છે:
“ શૃદ્ધિણી સચ્ચિઃ સચ્ચી મિથઃ

મિથ શિષ્યા ળલિતે કલાવિષ્ણો । ”

પ્રાચીન સમયમાં સ્ત્રીઓનું રથાન બહુ
મહત્વપૂર્ણ હતું, એનાં પ્રમાણે આપણને
કેટલેકાણે પ્રાચીન મંથોમાંથી મળે છે.
ઉદાહરણાર્થ:

“ માતૃદેવો મય, પિતૃદેવો મય,
આચાર્યદેવો મય ”

આવી જાતનાં કંઈ કેટલાયે ઉદાહરણો
આપણને મળશે. આપણું કર્મક્ષેત્ર કેટલું
વિસ્તૃત અને મહત્વપૂર્ણ હતું એની પુનઃ
સ્મૃતિને માટે આપણે પ્રાચીન કૃતિલાસનું
સિદ્ધાંતસોધન કરવું પડશે. શું એ દેવીઓની
માટે આપને માદ આપવી પડશે? જેમનાં
નામો અંદરૂની સમાન રહેશે; તે મહારાણી

સીતા, સાવિત્રી, દમયંતી, ઝંસીની રાણી
લક્ષ્મીબાઈ આદિ દેવીઓએ દેવી રીતે પોતાની
પતિભક્તિ, પતિપ્રેમ અને વીરતાનાં ઉદાહરણો
આપણી સામે રાખ્યાં છે. તે આપણે સા
સારી પેઠે જાણીએ છીએ.

આપણે એવું ન સમજવું જોઈએ કે
આપણું કર્મક્ષેત્ર કેવળ ઘરની ચાર દિવાલોની
અંદર જ સીમિત છે. પ્રાચીન સમયમાં
અનેક વૈજ્ઞાનિકોએ, રાજનીતિજ્ઞોએ અને
લીલાવતી જેવી ગણિતજ્ઞોએ પણ આજ
ભારતવર્ષમાં થઈ હતી.

પ્રાચીનકાલમાં આપણું સ્થાન ઉન્નતિના
શિખરે હતું. તે પછી દેશની અવનતિની
સાથે સાથે જ આપણી દશા પણ પડતી
થઈ. ખાસ કરીને વિદેશીઓનાં આક્રમણો
અને અત્યાચારોએ જ આપણી પડતી દશા
આણી. અને કેટલીયે કુપ્રયાઓ-પરદા,
બાળલગ્ન આદિએ ભારતમાં પ્રવેશ કર્યો. તે
પછી આપણી દશા ઘણી જ પડતી થઈ અને
કોઈએ તો જોઈને પોતાની સંપત્તિની
માફક બંધ કરી રાખવામાં જ યોગ્ય ધાયું,
તો વળી કોઈએ ભોગવિલાસની વસ્તુ સમજી.
મધ્યકાળમાં તો આપણી દશા અધઃપતનની
પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગઈ. વૃક્ષસીદાસજી જેવા
મહાત્માએ જોઈને ગણના પશુઓમાં કરી.
તે કહે છે કે, 'ઢોલ, ગંવાર ચૂર અર નારી
યે સખ તાડન કે અધિકારી.' પરિણામે
આજે આપણે અવનતિની પરાકાષ્ટાએ પહોં-
ચેલાં છીએ.

આપણી દશામાં સુધારો કેવળ લાંબા
લાંબા લેખો લખવાથી અને ઓજડવી ભાવણો
આપવાથી જ નહીં થાય. આપણે કર્મશીલ
બનીને કાર્ય કરવું પડશે. ગીતામાં ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણ કહે છે,

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।
મા કર્મફલ હેતુર્ભૂમાં તે સન્નેઽસ્ત્ય કર્મણિ ।

સંજ્ઞતા મળે કે ન મળે તો પણ આપણે
આપણું કર્તવ્યપાલન કરવું જોઈએ. આપણે
આપણી પુત્રીએને, જોએ ભાવિ નાગરિક
છે, તેમને સુશિક્ષિત, સુસંસ્કારી અને સ્વાવ-
લંબી બનાવવાની શિક્ષા આપવી જોઈએ.
રાષ્ટ્રને પાંચે આવા નાગરિકોના હાથમાં
હોવાથી જ દૃઢ થાય છે.

પાશ્ચાત્ય સમ્યતાનું અર્થવા અસમ્યતાનું
અનુકરણ કરવામાં જ આજકાલની આધુનિક
શિક્ષા પ્રણાલી છે. જે કોઈ વસ્તુ કિંતકર
હોય તો તે અવશ્ય શીખવી જોઈએ; પછી
બંધે તે જોએ ત્યાં હોય. આજકાલ આપણાં
સમાજમાં પાશ્ચાત્ય સમ્યતા ધર કરતી જાય
છે અને આપણી અવનતિનું મુખ્ય કારણ
બનતી જાય છે. માંડ કહેવાતું તાત્પર્ય એ
છે કે શિક્ષા એવી ન હોવી જોઈએ કે જે
આપણને અવનતિના ગતિમાં નાખતી જાય
અને આપણને પંતો પણ ન લાગે. આપણે
તો એવી શિક્ષાની જરૂર છે કે જેના માટે
આજનો ભારત ગૌરવાન્વિત છે. આપણે
આપણા અવકાશનો સમય વ્યર્થ ટીકા-
ટીપણીઓમાં ન ગુમાવીને મહત્વપૂર્ણ કાર્યોમાં
લગાવીએ તો આપણું ઘણું જ કલ્યાણ થશે.

તેવી જ રીતે આપણી દશાનો સુધારો
પણ થોડા પ્રયત્નથી તબીં થાય. જેના માટે
તો લાંબા સમયની અને ધૈર્યની જરૂર છે.
ચિરકાલથી ઘરમાં પ્રવેશલા શત્રુને સહનમાં
નહીં કાઢી શકાય.

હું આ મંડળની વિશેષ પરિચિત નથી.
પરંતુ જે કાંઈ થોડો પરિચય મેં પ્રાપ્ત
કર્યો છે તેનાથી મને પ્રસન્નતા થાય છે કે
મારા હૃદયના વિચારોને મંડળ કાર્યરૂપમાં
પરિચિત કરી રહેલ છે. હું તમામ બેનાથી
એવી આશા રાખું છું કે તેઓ કંઈને કંઈ
અવકાશનો સમય કાઢી આવા મંડળની
રચાવના કરીને પોતાનું ભવિષ્ય સુધારવા
માટે વિચારવિમર્શ કરવા માટે એકત્રિત
થયા કરશે. હું આશા રાખું છું કે આપ
લોકો મારી ત્રુટિઓ માટે ક્ષમા કરીને આ
વૃદ્ધા વૃદ્ધા શબ્દોમાં શુભલાગદ મારા
હૃદયના ભાવો જે આપની સમક્ષ મૂક્યા છે,
તેના ઉપર વિચાર કરશો. આપ
સૌએ પોતાનો અમૂલ્ય સમય આપીને
ઉત્સવની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી છે. તે માટે
હું આપને ધન્યવાદ આપું છું.

પુસ્તક ૪૬

::

જુન : ૧૯૪૬

::

અંક ૪

વર્ષા

:: હાળ—કારતક મહિને કૃષ્ણ કૃપાળા ::

- ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરસે,
વિજળી આલે ઝળકે મોરલાં ગહેકે રે
વર્ષા ઉમંગ ભરી. (૧)
- ધરતી હરિયાળી મખમલ-શી,
અદ્ભૂત રંગે ખીલી અહુ દીશ લીલી રે
વર્ષા ઉમંગ ભરી. (૨)
- વૃક્ષો ને વેલક વીંટાતી—
નવરંગ કુલકાં ફેરે, મધુરસ ચોરે રે
વર્ષા ઉમંગ ભરી. (૩)
- મયૂરોનાં શુચ વન વન ફરતાં,
કુંબે કુંબે ફુંબે, ભ્રમરો શુંબે રે
વર્ષા ઉમંગ ભરી. (૪)
- સરોવર સરિતા તળાવ છલકે,
કુદરત ગીતકાં ગાતી ઉર ઉભરાતી રે
વર્ષા ઉમંગ ભરી. (૫)
- પહાડેથી ઝરણુંગો ઝરતાં,
મુરજ કિરણો સોહો મનકું મોહો રે
વર્ષા ઉમંગ ભરી. (૬)
- જગતું જીવન જગની આશા,
નવજીવનને આપે હુઝકાં કાપે રે
વર્ષા ઉમંગ ભરી. (૭)

શ્રી. દિવાળીબહેન વાલચ ભટ્ટ

વ્યક્તિત્વ જગતમાં ધણે ઓછે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. એવા સાચા વ્યક્તિત્વ વિના, જાણેલા ને પામેલા જ્ઞાનને જીવનમાં ઉતારી વિના જ્ઞાનની કશી જ કિંમત નથી. એવું ઉચ્ચ જીવન એ જ સાચું જીવન છે. જીવનની કિંમત જીવવામાં છે, શ્વાસ લેવામાં નથી. જીવનનું મૂલ્ય એની દીક્ષિમાં છે, સળગવામાં નથી, સુંદર ભોજન જમવું, એશઆરામ ભોગવવો, થોડી ઘણી દોલન એકઠી કરવી અને જગતમાં “ વાહ વાહ ” પોકારાવવી, એવું જીવન તો ઘણા ય જીવે છે અને જીવી ગયા છે. જગતે એવાઓની કશી જ કિંમત આંકી નથી; કારણ કે કિંમત અંકાવા જેવું જીવન એઓ જીવી શક્યા નથી. જીવનના આદર્શની ખાતર દરતે મુખે રથદરતે ઝડરનો કટોરો પી જનાર સાધુચરિત સોકેટિક્સ જેવા કે સત્યને ખાતર આંડાણને ઘેર લેવાનાર રાજા હરિશ્ચન્દ્ર જેવા કે આત્મસાક્ષાત્કાર પામવાની પ્રયત્ન પિપાસાની ખાતર રોજપાટનો ત્યાગ કરનાર વીર રાજવીઓ રાજ ભર્તૃહરિ અને ગોપીચન્દ જેવાઓ જ ખરું જીવન જીવી ગયા છે; અને જગતની તવારીખમાં એવાઓનાં જ નામ સુનેરી અક્ષરે નોંધાયાં છે.

આદર્શો તો અનેક છે. આદર્શો જ્યાં સુધી આદર્શો જ રહે છે અને જીવનમાં એ વણાતા નથી ત્યાં સુધી એની કશી જ

કિંમત નથી. આદર્શો એ એવું જવાહીર છે જેની કિંમત એ આદર્શો જેમ જેમ જીવનમાં વણાતો જાય-જીવતો જાય તેમ તેમ વધતી જ જાય છે. આદર્શની ખાતર મનુષ્ય જેટલો આત્મભોગ આપે તેટલી તેટલી આદર્શની કિંમત વધતી જાય છે, અને તેટલા તેટલા અંશે મનુષ્યમાં રહેલી દિવ્યતાનું પણ ઉદ્ઘાટન થતું જ જાય છે.

જીવન અને આદર્શનો સંબંધ અતૂટ છે. એ સંબંધ જેટલા પ્રમાણમાં વિકસતો જાય, દૃઢ થતો જાય, તેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્ય પોતાનું જીવન ઉત્કૃષ્ટ બનાવી શકે.

અક્ષયત, પોતાના આદર્શને માર્ગે મતિ કરવામાં મનુષ્યની સામે અનેક લાલચો, અનેક વિદેનો આવી પડે છે અને આ આકર્ષણો એવાં બલવાન હોય છે કે મનુષ્યને એના આદર્શના માર્ગમાંથી નીચે પાડી નાંખે છે. પણ, મનુષ્યમાં રહેલું મનુષ્યત્વ એટલું બલવાન, એટલું પ્રાણવાન, એટલું ચિત્તન્યયુક્ત છે કે મનુષ્ય જો એક વાર દૃઢ નિશ્ચય કરી લે કે આમ જ કરવું છે તો જગતજરમાં કોઈ શક્તિ એવી નથી જે મનુષ્યને એના માર્ગમાંથી અલિત કરી શકે.

પોતે નક્કી કરેલા આદર્શને માર્ગે કોઈ પણ ભોગે જીવન જીવી જવું એમાં જ જીવનની કિંમત છે, જીવનની સફળતા છે, જીવનનું સાર્થક છે.

તુજ યાદમાં

પથ સરવ હૂંદીને અંત તુજ યાદમાં.

ભરખ ભૂખ લાંગવા આવી રાજે;

તેહને સ્વાદુ કો અમરદુખ આપીને

અનપૂર્ણ સગી દેવી થાજે. ૧

અંબર કો માર્ગના એક તુજ યાદમાં

‘ પાણી, પાણી ’ વહત આવી રાજે;

તેહને સ્નેહનાં સીકર બે પાઈને

અતુષ રસદાગી તું એક થાજે. ૨

પ્રભુય રસલોગી કો ભરખ તુજ યાદમાં

જાણ અણુજાણથી આવી રાજે;

તેહને સખળ ઉર પંકજે સ્થાપીને

મસ્ત સમ રાગિણી તું થાજે ! ૩

શ્રી. રત્નલાલ ભટ્ટેલીકર

શ્રદ્ધા

ગાડી આવી. પેસેન્જરોની ગરદી વધી ગઇ, બૂમો વધી ગયો. ધીમે ધીમે ગરદી ઝોઝી ચલી ગઇ. ગાડીએ પ્લેટફોર્મ છોડ્યું અને કયાંય દૂર ચાલી ગઇ. વખત જતો ગયો અને પ્લેટફોર્મ તદ્દન સ્વયં યજ્ઞ ગયું. રહ્યાં માત્ર બીખો ને રૂપી, ખાલી હાથે અને દુઃખી હૃદયે.

‘રૂપી, આજ આપણે ગોથો બૂખદિવસ છે. નથી ચાર દિ’ યથા મેં ખાધું. અને આજ તો કંઈ ન મળ્યું.’ બીખએ કહ્યું.

‘હા, બીખા, એક શહેને મેં સામાન ઉપકાવવાનું પૂછ્યું ને એણે મને ધક્કો મારી દૂર કાઢી મૂકી.’ રૂપીએ કહ્યું.

‘એમ !!’ બીખો અજાયબ થયો. ‘આવી મજુરીની તાણુ તો ઠાંઈ દલાડો નથી પડી, હો.’

બીખો અને રૂપી બન્ને કુંવારા હતા ત્યારથી જ રોશન ઉપર મજુરી કરતા. આમ સાથે મજુરી કરતાં બન્નેના દીલ જોડાઈ ગયાં અને બન્નેએ લગ્ન કરી લીધા. લગ્ન કર્યે હજી મહિનાઓ મહિના થયા હતા. ગમે તે કારણે ચાર દલાડાથી એક દોકડો પણ તે શોધીને મળ્યા નહોતા.

‘ખાધું તો પડશે જ ને રૂપી ?’ બીખાએ જરા ખિન્ન હૃદયે પૂછ્યું.

એનાં દિલને જોડો જોડો દરા લાગી રહ્યો હતો કે મારી સાથે રૂપીને મક્કતનું દુઃખ સહન કરવું પડે છે.

‘ખાશું ગામમાં જઈને, ભગવાન જેવડો ધણી છે ને ?’ કહી રૂપીએ પીઠ વાળી ચાલવા માંડ્યું.

‘ખમ, રૂપી. સાંભળ તો, પેલાં ધનજી શેઠ આજ બાઝાના પૈસાની ઉધરાણીનો વાવડો

લેતો આવશે એને શું જવાબ દેશું ?’ બીખાએ ખીજી મુરકેલી બતાવી.

‘ભગવાન સૌનો છે, બીખા ! ચાલ, ગામમાં તો ચાલ. ગામમાં કયાંક રળી લેશું.’

‘ભગવાન સૌનો છે’ એમ બોલનાર રૂપીને કદાચ ખબર નહિં હોય કે ભગવાન તો દુઃખીને જ વધુ દુઃખ આપવામાં આનંદ માણતો હોય એવું કશુંક લાગ્યા વગર રહેતું નથી.

રૂપીનું આત્મસન કામચાલ બન્યું. બીખો ખિન્નતા વીસરી ગયો, અને રૂપી સાથે ખિલખિલાટ દસવા લાગ્યો. ખરેખર ! દુઃખને પોતીકું કરી એમાંથી આનંદ મેળવવો એમાં જ સાચી માણુસાઈ છે.

‘રૂપી, પેલા શંકરભાઈ છાપાવાળો કહેતો હતો કે કક્કતામાં રોજ કેટલાય બૂખ્યા મરે છે. આપણે એટલા નરીનદાર છીએ કે આપણે ત્યાં એવું નથી. કેમ રૂપી ?’

‘હા, હા, બીખા. બધેય મારો વાંધો સંધ્ય સાફ કરી દેશે.’ રૂપીએ આકાશ સામે નજર ઠેરવતાં કહ્યું.

રૂપીની અસટલી ખંધી ઇશ્વરશ્રદ્ધા ધણાંય ને ગાંડપણુ લાગતું. પણ એ શ્રદ્ધાથી જ એક વાર બીખો ચમરાજના આંગણથી પાછો વળ્યો હતો.

લગ્ન પછી મહિને દિવસે બીખો માંદો પડ્યો. માંદગી એકદમ વધી ગઇ. મૃત્યુની જ નજીકે રાહ જોતો હોય એમ લાગ્યા વગર ન રહ્યું. સૌ ઠાંઈ કહેતું કે ‘આજકાલનો મહેમાન છે.’ પણ રૂપીએ ઇશ્વરશ્રદ્ધાના દિવેલ પૂરી પૂરી પોતાનો અશાદીપ વણુડ્યો રાખ્યો હતો. અને બધાની અજાયબી વચ્ચે બીખો તદ્દન સાતો યજ્ઞ ગયો.

ગામમાં ઠેકઠેકાણે ફર્યા છતાં એક રાત્રી પાછ પણ તેઓને ન મળ્યા. રૂપી તો એના ભગવાનમાં જ મસ્ત હતી. એ મસ્તીની ગરમીના કારણે એની બૂખ તો ક્યાંય વરાળ થઇ ગઇ હતી. પૂણ બીજાને બૂખનું કુઃખ અસહ્ય થઇ પડ્યું. માંડમાંડ ધરભેગા થયા અને બીજો ઓરડીના ઉંબરમાં જ બેભાન થઇને પડ્યો. દાણા તો પહેલેથી ખલાસ થયા હતા, પણ રૂપીએ માટલેમાટલું ફરીને ફેંદી નાખ્યું. હેવટ કાંઇ ન મળ્યું. 'થયું'. ભગવાનની મરજી 'કહી એ બીજાની પચારી પાસે બેઠી બેઠી માળા ફેરવવા લાગી. ધણાં માને છે કે વૃદ્ધ્ય એ જ એવી ઉંમર છે કે જેમાં પ્રભુભજન થાય પણ સુવાનીમાં જે પ્રભુનું અસ્તિત્વ છે એ સત્ય તેઓ ભૂલી જતા લાગે છે.

ધ્રુવરના ધ્યાનમાં થોડોક વખત ગયો તે પ્રભુનાં હાજર થવાને બદલે ખોખારો યાતા ધનજીશેઠ આવી પહોંચ્યા.

"કેમ રૂપી ! આજનો પૈસા દેવાનો વાપડો છે. પૈસા, લાવ." આવતાં વેંતજ એણે જે વસ્તુ રૂપીને ખસીવરાવતી હતી એ વસ્તુની માંગણી કરી.

'શેઠ, એક ફરીખદાગ પણ નથી. બીજો ય બૂબે બેભાન થઇને પડ્યો છે. એનો ખાવાનો ખંદોજસ્ત કરી આપશો, શેઠ ?' એણે આશાભરી નજરે પૂછ્યું.

"જા, જા ! ખંદોજસ્તવાળી ! આજ તો તારી ઓરડીનો સામાન હરરાજ કરાવી પૈસા વસુલ કરે તો જ માફ નામ ધનજી." શેઠે કહ્યું અને ચાલવા લાગ્યા.

'શેઠ, રિયતિ સાગે તો જરાક જૂઓ.' રૂપીએ રાડ પાડી કહ્યું.

'હ તો સામાન હરરાજ થશે ત્યારે ખબર પડશે.' શેઠ બબડતા બબડતા ચાલ્યા ગયા. ધીમે ધીમે એની લાકડીનો અવાજ પણ આવતો બંધ થઇ ગયો.

'ભગવાન, તારી મરજી' કહી રૂપી ફરી માળા ફેરવવા લાગી.

અધોએક કલાક વીતી ગયો અને બીજો બાનમાં આવ્યો. રૂપીએ પાણી પાપું અને બૂલમાં ને બૂલમાં સામાન હરરાજ થવાની વાત ફરી દીધી.

'હે ! ! !' બીજો રડમસ બની ગયો. રૂપીએ ફરી સાંત્વન આપ્યું, 'ભગવાનની મરજી.'

બીજો પણ રૂપીના સહવાસથી ધ્રુવરની ઇચ્છામાં ને એને આધિન બનવામાં માનતો થઇ ગયો હતો. રૂપીનો દિલાસો સફળ બન્યો, રૂપી અને બીજો ફરી આનન્દિત બની વાતોએ ચટ્યા.

વળી થોડોએક વખત સરી પડ્યો અને બીજાનો મિત્ર કાનજી આવ્યો.

'કાં બીજા ! કાંઈ વાત સંભળી ?' એણે આવતાં વેંત કહ્યું.

'નારે, બાપ.' બીજાએ કહ્યું.

"એ, તારા ધરધણીનો બેંગલો આખોય સળગી ગયો અને હ તો ગાંડા થઇ ગયા છે."

'એમ ! સાફ થયું, સાફ થયું' બીજો રાજ રાજ થઇ ગયો, પણ રૂપીએ એને વાર્યો. અને એ જ નક્કર સત્ય આગળ ધ્યું.

'જેની ભગવાનની મરજી. બિચારા ધનજી શેઠ !'

ફરી પાછો એ માળા ફેરવવા લાગી.

ખરેખર ! શ્રદ્ધા સુદાગી તો છે જ. અણકલ્પ્ય પણ શ્રદ્ધાની દાગરીને કારણે શક્ય બની જાય છે.

મંગલ કવિતા

કવિની વ્યાખ્યા, ઉત્તમ કવિનાતત્ત્વનું રક્ષણ અને તેનાં સક્ષણો-વર્ગોની ચર્ચા આ લેખમાં કરવાનો હિતેશ નથી. એ પ્રથમથી જાણતી હતી. કાવ્યશાસ્ત્રના સાચા અભ્યાસીઓ અને કવિવિવેચકો જાણે છે કે, કાવ્યના આત્માનું રક્ષણ કરવામાં અને કેટલેક અંશે તેને આભૂષિત કરવામાં, હંદ, લય, વર્ણવરણી વગેરે બાહ્ય રચૂળ કરેવાતા રક્ષણનું મહત્ત્વ પણ નાનુંસૂનું નથી. આ કારણથી, કાવ્યનો આત્મા રસ તથા ભાવ છે, એમ કહીને, કાવ્યનો અન્ન અંગ-ઉપગો તરફ અતિશય ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. આવી ઉપેક્ષાભરી બેદરકારી, ગેય કાવ્યો અગર ગીતોમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. સમૂહગીતો, સ્તંભગીતો કે ઉત્સાહના વાતાવરણને ઉત્તેજનારાં મિત્રસિક નૈમૈત્તિક કાવ્યોમાં પણ સામાન્યતઃ આ પરિચિતિ પ્રવર્તતી હોય છે. આધુનિક પુસ્તકોમાં સજ્જ પ્રસંગે રંગભૂમિ મંગલકાવ્યો પણ આ અનિચ્છનીય દોષોના શિકાર બનવાથી મુક્ત નથી રહી શકતાં. કેટલાક પ્રતિભાશાળી કવિઓની સુદર મંગલ કવિતાઓના અપવાદ સિવાય, સર્વજન આ જ અનુભવ થાય છે.

લેખક :

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ કેસામ,
પી. એ.

ધિતા મોક્ષના મનથી ગદાસતી સન્નારીઓના હૃદયોમાંથી ઉમટતો જાણતો આનંદ, અને એ સાથે વાદ્યવાદન, વિગ્રનાં મંત્રમાન, અને મહિમામંડળના ઉત્સાહના સંગીતથી ઉપજતી રાચક મંજુલતા, આ વર્ગોની વચ્ચે, એ યુવાન વર-કન્યાના શુભ સંયોગને ઉચિત શ્રુતિ રચતી, અમિતરતી આસીર્વાદ અને શુભાશાઓ ઉચ્ચારતી, મંગલ કવિતા, જેની હોય તેવી અને જેની સખાછ હોય તેવી-પણ તે અવશ્ય આવકાર અને આંદરને પાત્ર જ અને છે, એવો અનુભવ આપજીને થાય છે. તત્કાળ પૂરતી તો તે મંગલ કવિતામાં રૂઢ-અરૂઢ રીતે સમાયેલી કાવ્ય-સૂત્રો કેટલેક રસમંગ કરનારી તીવ્રતી નથી. પ્રસંગ પસા પડી, અવકાશ મળે એકાંત વાચન કરતાં, તેમની કાવ્યરોષ ખૂબી તો થાય !

બલે તે વ્યાકરણદષ્ટિએ તે અન્વય યથાર્થ ન આપી શકતો હોય !) આવવો જોઈએ, એવો કમ શિષ્ટ કવિએ સાચવતા આવ્યા છે, તેનું અનુકરણ-આવાં તો કાવ્યદોષને નિમંત્રણ આપતાં સંખ્યાબંધ કારણો દર્શાવી શકાય તેમ છે. પણ તે સર્વનું અત્રે પ્રયોજન નથી.

ઉપર જણાવેલી શિષ્ટ પ્રથા અને કમ સર્વથા અયોગ્ય છે એમ માફ કરેલું નથી. તેમ તે પ્રથા કે કમ વગેરેમાં પણ કોઈ કાવ્યદોષ છૂપાયેલો નથી. કાવ્યદોષ તો કવિની કાવ્યકલાની કચાશ કે પ્રતિભા શક્તિમાં હોય છે. બદલે, ઉપરોક્ત શિષ્ટ પ્રથા તથા કમ મંગલ કવિતાઓમાં સાચવવા આમદ રાખી શકાય અને તેનું ચુસ્ત પાલન કરી શકાય તો તે અતિ ઉત્તમ છે. મુખ્ય મુદ્દો કવિતા-દોષનો છે. આ પ્રથા-પરંપરાની જાળવણીના બદાના હેઠળ, છંદ, લય, વર્ણ-સંગ્રામ, કાવ્યપ્રસાદ, ચમત્કૃતિ, વ્યાકરણ આદિના નિયમોનો યથેચ્છ ભંગ કરવો, તથા ગેયતાનું ઘળવાપણું, પ્રસંગનું સ્વરૂપ અને વાતાવરણની રચનાના કારણે ક્ષતિઓ ક્ષમ્ય ગણાઈ જાય તેવી તે તરફ કાવ્યકારે બેદર-કાર રહેવું-એ વસ્તુરિયતિ બરાબર નથી, એ અત્રે ક્યત્તો હેતુ છે. કેટલાંક ઉદાહરણોથી તે સ્પષ્ટ થશે.

મંગલ ભાવની અભિવ્યક્તિ માટે શાદ્દલ છંદ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં વ લગ્ન પ્રસંગે હાજર રહેલા ઓપુરુષો સમક્ષ સામુદાયિક અને ઘળવા પ્રકારે આવનાની મધુર કવિતા તો શાદ્દલમાં જોવી દીર્ઘી ઝોડે છે તેવી ભાષ્યજ્ઞ બીજા વૃત્તોમાં જોખી શકે. છતાં ય, કોઈ ખાસ અપવાદ રૂપે આવી મંગલ કવિતા, કોઈ કવિએ પાલન કરી બેટ આપવા છતર છંદમાં રચી દોષ તો વસંતતિલકા, શિખરિણી વગેરેમાં કદાચ નાબી શકે પણ

તે સર્વદાશાદ્દલ જેટલી જ સર્વોચ્ચોચ અને સ્પષ્ટ નીવડે કે કેમ તે ચંકારપદ છે. પરંતુ પૃથ્વી કે છતર તેવા પ્રકારના છંદોમાં તો આવી મંગલ કવિતા કદિ જોખી ન શકે, એ વસ્તુ નિર્વિવાદ છે. એટલે કે પ્રસંગને અનુરૂપ નીવડે એવી શાદ્દલમાં મંગલ કવિતા રચવાની પરંપરા પ્રથા સર્વથા સ્થાપ્ય છે. કોઈ જ કવિ, આ ખાતમાં બીજો-આડે રસ્તે ઉતરવાનું પસંદ કરે !

શાદ્દલમાં જે લઘુચરના માપનું સ્વરૂપ છે તેને વજાદાર રહેવાની પ્રત્યેક કાવ્યકારની ફરજ છે. કવિતાને કે તેની રચનાના માપને છુદ્ધિપૂર્વક નહિ સમજનાર બહેનો કે બાલણો એકસદ મંગલાષ્ટક ગાવાનાં છે, માટે વૃત્ત-માપની ઉણપ સાથે તેમ નથી, તથા ગેયતાની કુશળતામાં ઉણપો ઉણપો રૂપે દેખા દેખ શકે તેમ નથી...એ આશ્વાસનની સંતોષ-વૃત્તિથી, કવિએ મંગલ કવિતાના સ્વરૂપનાં મંગલ્યને હાનિ પહોંચાડવા પૂરતા બેદરકાર રહેવું જોઈએ નહિ. કેટલીક વખતે, દંપતિનાં સ્વજનોનાં વિશેષ નામોથી કાવ્યશ્લોકને બરી દેવાનો મોહ પણ, કવિ પાસે આ દોષ ફરજિયાત કરાવે છે. કેટલાંક વિશેષ નામો એવાં હોય છે કે જે શાદ્દલ છંદમાં કોઈ પણ રચણે બંધેસતા આવી શકતા જ નથી. ત્યાં કવિ નિરૂપાય બને છે. પણ કવિએ તેથી તે લાયકારીને વચ થઈને, સદર વિશેષ નામો મંગળ શ્લોકમાં ગમે તેમ કરીને આણવાનો અને તેથી છંદને બેડોળ યત્નાવવાનો આમદ શા માટે રાખવો જોઈએ ? બને તેટલાં બધાં જ નામો શ્લોકમાં લાવવાનો મિથ્યા મોહ શા માટે ? જ્ઞાતાં નામો કવિતામાં નહિ આવે તેમને ખોટું સામગ્રી કે વિવાદ પ્રસંગ બને છે તેમ તેઓ આ ખાતમાં પણ વાંધાવચ્ચો પાડશે. એવો વ્યવહાર કર કવિ કવિતામાં પણ નથી આણતો ને !

વળી, ઠાણપણ પ્રકારના અર્થના અન્યથ કે
ઓચિત્ય વિના વિશેષ રચનાવાચક કે
વ્યક્તિવાચક નામોને જ છંદના ખોખામાં
ગોઠવવાની માત્ર કુશળતા લખવાનાર લેખકની
કવિપ્રતિભા કદ ઠાટિની સમગતી ! એક
સુગેય 'મંગલપટકમાં' નીચે પ્રમાણે એક
શ્લોકની પંક્તિઓ વાંચવામાં આવે:

“ પિતા હિંમતલાલ માત સુમતિ
બહેની સુકન્યા વળી
બ્રાતા ચંપકલાલ લાલી સવિતા
માસી કંપિલા તથા
કાકા ચીમનલાલ કાકી કેમળા
સ્નેહાળ માસી સુધા,
પામે આશીષ હંપતિ સ્વજનતી,
'કુર્યાત્ સદા મંગલમ્ '

લઘુ યુરની શમ્પ છૂટ લીધી છે તે ન
જોતાં, અત્રે છંદની ક્ષતિ જણાતી નથી.
તેના કારણમાં, છંદોબ્ધ કાવ્યો લખવાનો
અને વાંચવાનો લેખકને અભ્યાસ પડી ગયેલો
હોવાથી, લેખકનો તે પર સારો કાણુ હોઈ
શકે છે. તથા, લેખકના સારા નસીબે પિતા,
માતા, કાકા, બાઈ, બાબી, બહેન, મામી
વગેરેનાં નામો કુદરતી રીતે જ છંદાનુકૂળ
છે. નહિ તો કવિની છંદસિદ્ધિની કસોટી
યષ ખત ! પરંતુ મારો કહેવાનો મુદ્દો એ
છે કે, આ શ્લોકમાં આ સ્વજનોનાં નામોથી,
શું પ્રુદાય સંધાવ છે ? આખા શ્લોકનો
ખન્યાર્થ શો છે ? આ શ્લોક લખવામાં
કવિને પ્રતિભાંતી જરાય જરૂર પડે
તેમ છે ! માત્ર તે મવાતી વખતે તે તે
નામવાળા સ્વજનો અને તેઓની તરફેણના
સંબંધીઓ જરા સુખ મલકાવે...એ સિવાય
બીજું કંઈ દેવ છે ! અનુપ્રાસની ગેય
મધુરતા જે આ શ્લોકમાં જણાય છે તે
કવિના પરિશ્રમે આજેથી નથી, પરંતુ નાગોના

વર્ણોચ્ચારથી સ્વાભાવિક જ આવેલી છે !
એટલે તે કંઈ પ્રસંસાપાત્ર પણ નથી.
કવિને એટલો ધન્યવાદના કે છંદના માપમાં ન
બેસે તેવાં બીજા નામો (જાને પક્ષનાં
કન્યાપત્ન્યાં સહિત બડોળા કુટુંબીઓમાંથી
સંખ્યાબંધ પસંદગીનાં નામો મળી આવે
એમાં શંકા નથી.) લાવી, છંદ, લય કે
ચલિતો ભંગ નથી થવા દીધો. નહિ તો
કવિની કુશળતાએ એકલી ' સુધા મામી ' ને
' સ્નેહાળ ' વિશેષણ આપ્યું છે તેટલો
પક્ષપાત પણ ન થવા દેતાં, ' સ્નેહાળ 'ના
સ્થાને ઠાણ ને કાંઈ નાની મોટી વ્યક્તિના
(નહિ તો ભાવિ જન્મનાર કલ્પિત વ્યક્તિના)
નામને ગોઠવી દીધું હોત ! પણ કવિ બિચારો
લાચાર હતો !...વળી ત્રણ લીટીમાં નવ નામો
ખાસા મોટા ટાણપમાં આમળ પડતા છપાઈ
આવે, એ નામો ધારણ કરનારની ઓછી
મકલા છે !

અમુક ચોક્કસ નામ લાવવાનો મોઠ
ઠેલીવાર લેખકને ટેલો ગયો કુશળ ખનારી
દે હં તેના એક દાખલો ટૂંકમાં આપું.
'સાંકળે વેરભાઈ'નું નામ ચાંદલના માપમાં
કાંઈ રીતે સમાસ પામી શકે તેમ નથી.
પરંતુ તે નામ સિવાય બીજું શ્લોક અપૂર્ણ
રહેતો હોવાથી, ઠાણ કવિએ લખી નાખ્યું:
“ શ્રી સાંકળેશ્વર આજ લગ્ન સમયે,
આવી કરો મંગલ. ”

કવિનું ચાતુર્ય પ્રસંસનીય છે; કારણ,
પ્રથમની ત્રણ લીટીમાં તેમનું વર્ણન શંકર
લખવાનું અનુકરણને દલું. તે હર-વાચક
' સાંકળેશ્વર ' શબ્દ, કન્યા કે પરના પિતાનાં
તે જ નામ સાથે જોડી દેવા મારે, કવિએ
' શ્રી સાંકળેશ્વર ' (૧-ખોડો) શબ્દને
મોટા બડા બીનામાં છાપ્યો. આ શંકરના
વર્ણનના પડા નીચે પિતાના આશીર્વાદની
અપેક્ષા સૂચિત કરવામાં, કવિની પ્રવીણતાએ

હોવામાં, 'સાંકલેશ્વર' નું 'સાંકલેશ્વર' કરવામાં લીધેલી અનુચિત છૂટ... વગેરે દોષને દુર્બળ બનાવી દીધાનું જણાય છે. પણ જો, આખા ય શ્લોકમાં (સંકરના અર્થ સિવાય) માત્ર 'સાંકલેશ્વર' અને એવી બીજી કુટુંબવાચક વ્યક્તિઓનાં નામનિદેશ કે વર્ણન હોત તો, આ છૂટ કે દોષ અક્ષમ્ય ગણી શકાત.

કેટલાક શ્લોકોમાં માત્ર મોટાં નામોનો સંભાર કરો, છેલ્લા આશીર્વાચન સાથે તે સર્વનો સંયોગ કરાવી દેવામાં આવે છે. તેમાં કેટલાક જ વખતે કાંઈક તાત્પર્ય કે રહસ્ય હોય છે. પણ હમેંશા તેમ હોતું નથી. વિશેષ નામોનાં લીધે, લઘુચરુની છૂટ પણ તેમાં વિશેષ પ્રમાણમાં લેવાય તે સ્વાભાવિક છે. આ પરિસ્થિતિ દરેક વખતે અક્ષમ્ય કે ગણાવવી ધટિત નથી. પ્રસંગ, પાત્ર અને નામોનાં મહત્વની દૃષ્ટિએ જ તેનું આજુ પાતજુ મૂલ્યાંકન થઈ શકે. બાકી રસનિષ્પ-... દૃષ્ટિએ તો તે વ્યર્થ જ છે. આ અંતમાં હું મારા જ એક મંગલાષ્ટકમાંનો એક ટાંકીય. પણ સાથે જણાવીશ કે, અત્યંત ધર્મપરાયણ શ્રદ્ધાળુ માતાપિતાની માંમણીને સંતોષી શકે એ હેતુને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને કાવ્યપ્રયોગ કરવામાં, આવી બાબતો અમુક અર્થાદા સૂધી ક્ષમ્ય ગણી શકાય તેમ છે. કેવળ કાવ્યવિવેચનની દૃષ્ટિએ તેનું મૂલ્યાંકન થઈ શકે નહિ જ. આસ્તિકતા અને ધર્મશ્રદ્ધાથી ઓતપ્રેત સાંપ્રદાયિક સમાજ, મંગલાષ્ટકમાંના આ એક જ શ્લોકથી (જેને આપણે કાવ્યદૃષ્ટિએ દોષયુક્ત ગણાવીએ, તેથી) પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ જતો જણાય, ત્યાં કયા વિવેકને આશ્રય લેવો ! કાવ્યવિવેક કે શિષ્ટવિવેક ! અને આઠ શ્લોકની કાવ્યધારાની વચમાં સામાન્ય કાવ્ય-ત્વનો સ્પર્શતો આવો એકાદો શ્લોક સહેજે નબી શકે ! તે શ્લોક આ રહ્યો:

“વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ કશ્યપભૃતૃ,
અત્રિ લરદ્વાજ ને,
વાલ્મિકી જમદગ્નિ ગૌતમ મનુ,
શ્રી યાજ્ઞવલ્ક્યાદિ એ,
વેદવ્યાસ કવિ, પરાશર સ્મૃતિકારો
મહર્ષિજનો,

દ્રુપ્તા સર્વ, અગત્ય મિત્ર સહ,
... હો આશીષ આ યુગ્મને.”

આ શ્લોકમાં તો અમારાં સર્વ પૂજ્ય ગોત્રાદિ પુરુષોનો સમાવેશ થઈ ગયો છે. તેમની આશીષથી અધિક શાની અપેક્ષા હોઈ શકે ! વાહ ! આ તેમનો સંતોષોદ્ધાર ! વરવધૂ પણ તેજ સંસ્કારોથી પ્રેરિત હોઈ પ્રસ્તુત શ્લોકથી પરમ પ્રસન્ન ! વિશેષમાં, આ શ્લોકમાં આડકતરી પણ સ્વાભાવિક રીતે કન્યા તથા વરનું અને સ્વસુરપક્ષનાં એક વડીલ પુરુષનું નામ પણ ગુપ્તાઈ ગયું એટલે કહેવું જ શું ! આ પ્રકારનો તત્કાલ આનંદ આગળ, કાવ્યકલ્પતાની ડબલગીરી લેખકે (મારે) શા માટે લાવવી !

તદુપરાંત, આ શ્લોકમાં કોઈ પણ પ્રકારનાં વ્યક્તિસંગ્રહક નામોના ઉલ્લેખ ન હતાં; તેમાં સર્વસામાન્ય આર્ષસંસ્કૃતિના પ્રેરક પૂજ્ય શિષ્ટ પુરુષોનું સ્મરણ કરેલું છે, તે કાવ્યરસનું પોષક નીવડે તેમ છે.

આ જ પ્રગણે, જે દેવની આશીષ છેલ્લા ચરણમાં અપેક્ષિત હોય તે દેવના વર્ણનમાં પણ, કાવ્યની દૃષ્ટિએ કાંઈને કાંઈ ઉણપો કે ક્ષતિઓ જેવા-જાણુવા મળે છે. અને તે ઉપર જણાવેલાં કારણોસર ક્ષમ્ય કૌટિમાં આવી જાય છે. મારો કહેવાનો આસપ એ છે કે, મંગલ કવિતામાં આશીર્વાદ અને દેવાદિનાં (વિશેષ નામસહ કે તે વિના) વર્ણનો મંત્રે આવે, અચૂકપણે આવે, મંગલ કવિતામાં નહિ આને તો પછી ને કંઈ

કવિતામાં આવશે ! પરંતુ તે બધું કાવ્યની ઊંચી સપાટી—એ એટલી ઉંચાત ટોટિ—સાચવી આવે તો તે વધારે શોભારૂપ બને, એટલું જ નહિ પણ મંગલ કવિતાનો સુમન્ય વ્યાપ્તિ દ્વારા, સામાન્ય જનસમાજમાં કાવ્ય-સાહિત્ય-સંગીત વગેરે પ્રત્યે અભિરુચિ ઊપજ કરવાનું કલાકાર્ય પણ સાધી શકશે. જનતા તો જેવી કવિતા પીરસાશે તેવી જ ગાશે. તો હવે કાવ્યત્વ-વાળાં મંગલાદિકા દ્વારા, સામાન્ય સમાજનું સાહિત્ય પ્રત્યેનું સંભાન પણ ઊંચી ટોટિનું રહેશે. આ જેવો તેવો લાભ નથી. અને સારા કવિએ પ્રતિબા તથા પ્રયત્નની સદૃશ્યતાથી, ઉપરોક્ત પ્રયોજન પાર પાડવા સમાન-પૂર્વક મંગલ કવિતાની રચના કરવા પરિશ્રમ કરે, તો આ વસ્તુ અશક્ય નથી, બાકી અધરો પણ નથી. માત્ર સહેજ સાવધાનતાની જ જરૂર છે.

આ હેતુ પાર પાડવા, ‘કવિતામાં અમ-ત્વૃતિ હોવી જોઈએ’, ‘રસનિષ્પત્તિ માટે અભિવ્યંજના આવકારને પાત્ર છે’—એ વગેરે હવે વિચારિતો ખ્યાલ, મંગલ ગ્રંથ કવિતા રચતી વખતે પણ કાવ્યકારમાં જાગતું રહેવું જોઈએ. બહે, છતરં પ્રકારની કવિતા લખતી વખતે, આ માનદંડનો આગ્રહ એક આદર્શની જેમ અતિ હવ્યતાના ધોરણને નેટસે અંશે પકડી રાખવા મથે છે, તેટલા બરફ તેથી અર્ધ અંશમાં પણ, મંગલાદિકાની રચનામાં તે ધોરણને ન પકડાય તો કાંઈ નહિ; પણ તે ધોરણ હળવા સ્વરૂપમાં પણ દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખવામાં આવે તો તે છૂટ છે, એટલું જ નહિ પણ અતિ આવશ્યક છે. અર્થની રસોત્પાદકતા, વિચારની હવ્યતા, કાંઈક વ્યંગ્ય, કાંઈક કટાક્ષ, કાંઈક આખું પાતળું ચિત્ર, કાંઈક કથાનું સૂચન, તત્ત્વચિંતનનો ઓછાવતો અંશ...આમાંનું કાંઈ ને કાંઈ યોગ્યિત રીતે શ્લોકમાં આળ્યા સિવાય, માત્ર

તમારા સૌંદર્યની પ્રધાદભૂમિકા

તમારા સૌંદર્યમાં અભિવ્યક્તિ કરવામાં લાંબા, અને ચમત્કાર વાળી લટો અમ-ત્વનો માગ બળે છે. નિયમિત રીતે મુકુલ તેજનો ઉપયોગ કરવાથી તમારા વાળ એટલા તો રિનમ્બ બનશે અને એવા તો હુદર બનશે કે તેના હુમ્મલા તમારા કુષકમળને આકર્ષાઈ બતાવશે.

વાળની ચ યીને મજબૂત બનાવે છે
મોડાને તાજુદ કરે છે - દાલ પડતી
અટકાવે છે - નેવરાક્તિને સુધારે છે

મુકુલ

માત્ર હેર મોઇવક નહિ
પરંતુ હેર ટોનીક પણ છે
આપને દાગમ શમ'સા લી, અદ્યતનગર

ગદ્યમાં કહેવાની સાધારણ વસ્તુ કે વ્યક્તિ વગેરેનાં નામો કે વર્ણનો, ચાર ચરણોમાં દોડી જઈ, છેવટે 'કુર્વાત્ સદા મંગલમ્' જેવો ઘોષ કરી મૂકે-એમાં કાવ્યત્વ કે કવિતાતત્ત્વ-અરે પદ્યતર પણ ક્યાં આવ્યું ! મંગલાષ્ટકની કવિતા શું આટલી બધી સરસી થઈ જવા બેઠી છે ! સરળતા અને સુગેયતાની અતિ જરિયાતના કારણે મંગલાષ્ટક કવિતાતત્ત્વથી વંચિત રહેવા પામે તો પછી, મંગલાષ્ટક વિનાના લગ્નહિત્સેવાની શોભા શું એાછી થઈ જવાની હતી ? કે, મંગલાષ્ટક-એ આજના આધુનિક વિવાદમંડપમાં 'મેનિયા' રૂપે વા સંસ્કારી કે સાહિત્યપ્રેમી ગણવા મથતા લોકોનો પ્રથા રૂપ થઈ પડ્યું છે ? સાચી અને સારી ગૂજરાતી મંગલ કવિતાના અભાવમાં, પરંપરા પ્રમાણે પુરોહિત બ્રાહ્મણો દ્વારા મવાતા સંસ્કૃત મંગળ શ્લોકોથી સંતોષ લેવા શું ખોટા છે !

કાવ્યમાં-મંગલાષ્ટકની કવિતામાં-વિચારની નવિનતા, કલ્પનાનું સૌન્દર્ય, રજુઆતની મૌલિકતા લાવી શકાય છે. સુકવિની પ્રતિભાશક્તિ કવિતાના શ્લોકોમાં ચિંતનનો ચમકારો આણી શકે છે. આવી સીધી સાદી જણાતી ગેય મંગલ કવિતાની કડીઓમાં પણ વર્તમાનમાં વખણાતો વ્યંગાર્થ જ્વનિ રફૂટ કરી શકાય છે. કુશલ કાવ્યકાર, અણુધારી પંજોમાં, આવા કાવ્યમાં કદિ વિનોદ, વિદ્વત્તા અને કદિ નાટ્યતત્ત્વની પણ છાંટ છાંટી શકે છે. છુદ્ધિ અને અર્થની ચમત્કૃતિથી વ્યુત્પન્ન થતો રસ, મંગલાષ્ટકની કવિતામાં પણ, વહન કરી શકે છે, અને તેના એક એક શ્લોકને મુક્તકસમું મહત્ત્વ પણ આપી શકે છે. આમ કરવામાં કવિ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસનો, પુરાણ ઇતિહાસના જ્ઞાનનો, પ્રચલિત લોકોક્તિઓ વગેરેનો, પરણનાર વર-વધૂ વગેરેનાં નામોનાં શ્લેષ અને ઇતર અર્થ-

કારોનો, પોતાની કલા, કલ્પના અને પ્રતિભાશક્તિ પ્રમાણે વિહિત અને મર્યાદિત રીતે ઉપયોગ કરી શકે છે. કવિથી સુંદરમે રચેલ એક મંગલાષ્ટકનો શ્લોક, પૂર્વે ગુણસુંદરીના એક અંકમાં વાંચવામાં આવેલો. તેમાં તેમણે નામસ્થેપના અલંકારનો ઔચિત્ય વિવેકથી સુંદર ઉપયોગ કરેલો હાલ મારી પાસે એ મંગલાષ્ટક ઉપલબ્ધ નથી, જેથી અવતરણ આપી શકાય તેમ નથી.

બીજાનાં મંગલાષ્ટકો એમાં કરવાનો દુર્ધટ પ્રયત્ન કરવાને બદલે, જુદા જુદા પ્રસંગે મેં રચેલાં મંગલાષ્ટકોમાંથી મને સફળ લાગેલા કેટલાક શ્લોકો દ્વારા જ અત્રે હું દર્શાવતી જૂખને સંતોષીશ. સરળતા ખાતર મેં આ માર્ગ લીધો છે તેને આત્મપ્રશંસા કે અન્યે-પેક્ષા તરીકે ગણવાની કોઈ રખે જૂલ કરી બેસે !

વેદોએ મૂચન કરેલ અત્યંત આશ્ચર્યના અવધિરૂપ, સર્વવ્યાપી ચેતન પરાતપર અનાદિઅનંત બ્રહ્મનું, મૂચક પણ આહું સરળતા-બધું વર્ણન-ચિંતન, નીચેના મંગલ શ્લોકમાં મળી આવશે.

“સ્વાદો જે રસના વિના અનુભવે,

સુધે વિના નાસિકા,

આંખો પાણિ પહો વિના,

ગતિ કરે પ્રવૃત્તિ, પેળે સદાં,

વિના વાણી વહે, અતીન્દ્રિય છતાં,

જૂમા અનંતેન્દ્રિય,

નિત્યાનંદસ્વરૂપવિગ્રહ કરે!

કલ્યાણ લગ્ને શુભ.”

તેજ પ્રમાણે, નિરંજન નિરાકાર બ્રહ્મ સાકાર જનતાં, પોતાની સત્તાદ્વારા પ્રકૃતિ રચી, તેમાં જ વ્યાપી તે દ્વારા સર્જન આદિ કાર્ય કરતાં છતાં, પોતે તેનાથી નિર્દોષ અને અકર્તા વગેરે રહે છે...એ સર્વોદિ 'શયમ' બ્રહ્મની આશીષ નીચેના શ્લોકમાં યાચવામાં આવી છે.

“માયા વિશ્વપ્રયંચકાર્ય કરતાં,
કર્તા છતાં ના થય્ય,
સત્તાશક્તિ થકી મૂળે જગ છતાં,
સદા ઈદિ ના બન્યા,
વ્યાપી પ્રકૃતિમાં ઉપાધિ ધરતાં,
નિર્લેપ પોતે રહ્યા,
સર્વાદિરૂપ બ્રહ્મ એ શચલની
લગ્ને શુભાશીષ હો.”

એ જ તત્ત્વવિચારને સુવિદિત કરે-
જિયાના દષ્ટાન્તથી, નીચેના શ્લોકમાં મૂંચી
લેવામાં આવ્યો છે:

“જૂંથે જાળ કરોજિયો સ્વમુખની લાળે,
નિજેચ્છા સુધી
તેમાં ખેડી વિહાર, ભક્ષણ કરે,
તેનું જ પોતે યદી;
માયાજાળ રચી મહાન જગની,
સ્વેચ્છા સુધી ને રચે
સંકેલે સમ જાણુંનાભિ-નિજમાં,
એ ઇચ્છા પ્રેરે શુભ.”

કરોજિયો (જીજ્ઞાસુ) પોતાની જ લાળ-
માંથી સરસ જાળ રચે છે જેમાં અનેક
જીવજંતુઓ ફસાય છે. પોતાની પ્રસન્નતા
પ્રમાણે, કરોજિયો તે જાળમાં રહે છે, રમે
છે, મુગ્ધ છે, ખાપ છે, વિહાર વગેરે કરે છે.
પણ પોતાની ઇચ્છા ‘શુભ’ થતાં, પાછો તેજ
જાળને તે ઝોલ્યા કરી (મળા) જાય છે.
તેવી રીતે સૃષ્ટિનો સંચાલક પાલક અને
સંહારક પિતા-બાપુ, પોતાનામાંથી જ સૃષ્ટિ
રૂપી માયા જાળ સર્જે છે, જેમાં અસંખ્ય
જીવો અટવાય છે. સૃષ્ટિની સ્થિતિ અને
રક્ષાકાર પોતાની ઇચ્છા સુધી, પ્રભુ તેમાં
પોતાની ‘લીલા’ કે ‘રમણ’ કરે છે, અને
ઇચ્છા થતાં, તેજ પ્રભુ તેજ સૃષ્ટિને, પ્રલય
દારા, પોતાનામાં જ (જ્યાંથી જન્મ્યાવી
હતી ત્યાં જ) સમાવી દે છે. આ સૃષ્ટિ-

ક્રમનું શાસ્ત્રોક્ત તત્ત્વ-૨૬૨૫, મંગલાષ્ટકમાં
સરળતાપૂર્વક લાવવા પ્રયત્ન થયો છે, તે મને
પોતાને તેા છુટ અને અનુકરણીય લાગે છે !

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ તથા શક્તિ સંપ્રદાય
અનુસાર વિવિધ નામધારી માતાઓની
આશીષ મંગલાષ્ટકમાં આવે, એ આપણી જાનુક
જ્ઞાતિને અનુકૂળ પડે તેમ છે. પણ તેમ સીધી
રીતે ન કરતાં, તેનો સમાસ નીચેના શ્લોકમાં
નિરૂપેલી પદ્ધતિથી કરી, કવિતામાં કદવના
અને તત્ત્વચિંતનને પ્રવેશવા યથાશક્તિ અવકાશ
આપ્યો છે, તે તત્ત્વ વાચકનું, દષ્ટાંત રૂપે,
કું ધ્યાન ખેંચીશ.

“ સૃષ્ટિ-સર્જન સત્ત્વકાર્ય કરતા
બ્રહ્મા અભ-રહાયથી,
લક્ષ્મીવદ્લલ વિષ્ણુને જગ સ્થિતિ-
સંવધને સ્થાયતી,
ગૌરી શંકરને તમોશુભ તથા
સંહારમાં યાચતી;
દેવી શક્તિ ત્રિદેવકેરી ત્રિપુટી
લગ્ને કરો મંગલ. ”

આમાં personae વ્યક્તિવાચક દેવેનાં
કાર્યની સરળતા, તેઓની ધર્મ-પત્નીરૂપ
‘શક્તિઓ’ ને elemental principles
રૂપે રહેલી છે તેમની પ્રેરણાને આભારી છે-
એવો વ્યાપક તત્ત્વવિચાર સૂચિત કરેલો છે.

શ્રી ગણેશનું રમરણ પ્રત્યેક મંગલાષ્ટકમાં
થવું આનવાય છે. પણ નીચેના શ્લોકમાં
કરેલા ગણેશજના રમરણમાં, કદવના, આહો
વિનોદ, વ્યંગ્ય, પુરાણકથા અને શાશ્વત
અદિદેવતાના તત્ત્વચિંતન પ્રતિ મૂચન-આ
સર્વથી કવિતાને શોભાવવા પ્રયત્ન થયો છે, તે
સહૃદય વિવેચકની દૃષ્ટિ બહાર નહિ જ જાય.

“ આહવાને ઝટ આવી, આસન ગ્રહી
પ્રારંભ પામી પૂજ,
નિર્વિધને પરણાવિયા વિધિ થકી
પુત્રે સ્વમાતાપિતા;

છીધી માત્ર પરિક્રમા ઉભયની,
પોતે જગે ના કર્યો,
રિદ્ધિસિદ્ધિ વર્થો, 'વિનાયક વિભુ
લગ્ને કરે મંગલ. ”

માતા પિતા (ગૌરી-શંકર)ના લગ્નની
સહ્યાતમાં, વિધ્નવિદારણ્યાર્થ, પુત્રને (!)-
નિમંત્રી, તેનો વિધિ-આદર સહ પ્રથમ પૂજન
સંકાર કર્યો, એટલે પુત્રે માતાપિતાને
(!) નિર્વિધે પરણ્યા ! આ અવળવાણી
paradox જેવી લાગી, કાવ્યમાં ચમત્કૃતિ
આણે છે. પણ જ્યારે પુત્રને પરણવાનો
પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે માતાપિતાએ (શ્રી
કાર્તિકેય સ્વામી તથા ગણેશ બન્ને પૈકી)
જે જે પુત્ર વિશ્વપરિક્રમા કરીને વહેશે આવે
તેના લગ્ન કરવા જણાવ્યું. પોતે માતાપિતાને
પૂર્વે પરણવામાં સહાયતા દીધેલી તે ઋણનો
બદલો માંગતા ન હોય તેમ જાણે, શ્રી મણેશે
એક ડગે પણ ન ફરતાં માત્ર માતાપિતાની
રિક્રમા કરી. એટલે ઉભયે પ્રસન્ન થઈ
જે (!) પરણાવી. પરાક્ષ રીતે,
માતાપિતાની સેવાભાવનાનું અને પુરાણિક
કથાપ્રસંગનું તથા, ગણેશ એટલે આદિ પંચા-
યતન દેવતાઓ પૈકીના એક-એક ભાવનું
સૂચન કરેલું છે...વિશેષમાં આ શ્લોક રચતી
વખતે, વરના પિતાનું નામ 'વિનાયક' હતું...
એથી અર્થ વિશેષ પુષ્ટ બને છે. નામના
અન્વય પ્રમાણે મરજી મુજબ હેલ્લા ચરણમાં
ઉચિત ફેરફાર થવા શક્ય છે.

સરસ્વતીનાં રથૂળ આસનરથ અને ચિત્રાહ-
ગત વર્ણનો સુવિદિત છે. નીચેના શ્લોકમાં
શ્રી સરસ્વતી દેવીની પ્રચલિત ચિત્ર-ચિત્તિમાં
હેતુ પરત્વે ઉત્પ્રેક્ષા કરેલી છે, અને તે દ્વારા
કાવ્યકારે, દંપતિને જીવનખેડનું મંલોર
સૂચન કરેલું છે.

“ વીણાવાદનથી કરી રહી સદા જે

પ્રહસન્નીર્તન,

ચિત્તે ધ્યાનનિમગ્ન નિત્ય કરતી જે

પ્રહાનું ચિંતન,

અંગે જેની કૃપા મુસકુ કરવા
પ્રહ્લાત્મનું દર્શન,
અગ્નિભારતી દષ્ટિદાનકુશલા
આશીષ દો મંગલ. ”

આ શ્લોક રચતી વખતે 'પ્રતા' અને
'ભારતી' એ પરણનાર વ્યક્તિઓનાં સ્વજ-
નોનાં પણ નામ હશે એ ખ્યાલ ન હતો.
અને એનાથી કાવ્યનો પણ કંઈ વિશેષ અર્થ,
સંધાતો નથી. તે શબ્દો સ્વાભાવિક લખાઈ
ગયા છે. તેના જાહેરે 'સરસ્વતી' કે 'શારદા'
'વિદ્યા' વગેરે શબ્દો પણ મૂકી શકાય.

હવે વધુ ઉદાહરણો વડે વિશેષ વિસ્તાર
કરવાની જરૂર નથી. આ - લેખનું તાત્પર્ય
એજ કે મંગલાષ્ટકના નામથી ઓળખાતી,
સુમધુર શાર્દૂલવિકીરિતના શ્લોકોભયો લયમાં
ગવાતી, પરંપરિત શ્લોકો કમસ્વરૂપમાં રચાતી
કવિતા, ખરેખર કવિતા હોવી ઘટે છે. માત્ર
મંગલ આશોર્વોદના વચનોનો સમાવેશ કર-
વાથી મંગલાષ્ટકની પદાવલિ કવિતા બની
જતી નથી. કવિતાના અભિધાનને સાર્થક
કરનારાં કાવ્યતત્ત્વો-જેવાં કે કદના, અર્થની
ચમત્કૃતિ, ભાવ કે વિચારની એકતા તથા
રજ્જુઆતમાં નૂતનતા, અને હૃદયની
સુવિરાદતા-કલ્પાદિથી કવિતાની મંગલતા
સર્જાય છે, અને મંગલ કવિતા રચાય છે,
કે જેના વડે 'મંગલાષ્ટક' ચિરંજીવ બની શકે
છે, એટલું જ નહિ પણ તત્કાલિન લગ્ન-
પ્રસંગોચિત કાર્યસિદ્ધિમાં સહાયતા કરવા
ઉપરાંત, તત્પથાત્ પણ 'તે વાચ્ય કાવ્યના
આનંદના હેતુરૂપ થઈ પડે તેમ છે.

આપણે છઠ્ઠીએ કે, હવે રચાતાં મંગલ-
કટકોમાં, કવિઓ દંપતિ નામંગલ્યની અપેક્ષા
રવા ઉપરાંત, કવિતાના માંગલ્યની પણ ચિંતા-
પરવા કરવા પૂરતા સાવધાન રહે, એટલી
મંગલ ભાવનાથી આ લેખ પૂર્ણ કરવામાં
આવે છે. इति मंगलम् ।

હસ્તરેખા સંબંધી ૨૫૧ ચિત્રો સાથે સરળ સમજુતી આપતું,
(Numerology) અંકશાસ્ત્રની મદદથી જીંદગીના કયા કયા વર્ષ ફળદાયી નીવડે તે જાણવા સાથે
સમગ્રવર્ષ ૧૮૧ કુંડલીઓ દ્વારા પોતાની જન્મ પત્રીકાનું ફળ દર્શાવતું, ઓ-પુરોષોને પોતાનું
બિવિધ સહેલાઈથી સમજાવવામાં માર્ગદર્શક થઈ પડે એવું સર્વોત્તમ પુસ્તક

હાથની ભાષા

ભા. ૧-૨-૩ સાથે
સચિત્ર આવૃત્તિ પીછ
★ પાના ૫૩૦ ★

૨૫૧ હસ્તરેખાના ચિત્રો, ૧૧ અંકશાસ્ત્રના ચિત્રો અને ૧૮૧ માર્ગદર્શક
કુંડળીઓ : ૫૦૧ વિષયો સહીત. કિંમત : રૂ. ૬-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૦-૦.

હાથની દરેખામાં શું છપાયું છે તે જાણવા માટે બધાની સતત ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. પરંતુ
આ માટે હાથની ભાષાનો-તેના ચીન્હો, સંકેતો વગેરેનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. આ અભ્યાસ
કરવા માટે હાથની ભાષા સંપૂર્ણ પુસ્તક છે. આ પુસ્તકના ૧ લા ભાગમાં ૩૬ પ્રકરણો
આપવામાં આવ્યા છે. તેમાં ૩૫૭ વિષયોની સમજ ચિત્રો સાથે સંપૂર્ણ આપી છે.

બીજો વિભાગ [Numerology] અંકશાસ્ત્રનો છે, આ અંકશાસ્ત્ર પર યુજારતી ભાષામાં
એક પણ પુસ્તક હજી પ્રગટ થયું નથી. જ્યારે વિદેશમાં તેની જુદી જુદી ભાષામાં લાખો બેક
ફરોડો નકલ ખરી ગઈ છે. આ અંકશાસ્ત્રની મદદથી પોતાની જીંદગીના કયા કયા વર્ષ ફળદાયી
કે હુકુશાનકર્તા છે તે સરળ રીતે સમજાવ્યું છે. અને તેના પર અનેક હાથલાખો આપી આ
૧૮૬ ચંદ્રો અગત્યનું અને સાચું છે તે દર્શાવ્યું છે. આ વિભાગ વાંચી તે પ્રમાણે વર્તવાથી પોતાની
જીંદગીના ઉત્તમ વર્ષમાં લાખો રૂપિયા પેદા કરી શકાય છે

ત્રીજો વિભાગ : જ્યોતિષશાસ્ત્રનો છે. આમાં ૧૮૧ કુંડલીઓ આપી છે. આ કુંડલી-
ઓની મદદથી પોતાના જન્મભક્ષર સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે અને તેમાં આવતા જુદા જુદા
ધોગોથી જીંદગીનો સાચો ઉકેલ મળી આવે છે.

આ પુસ્તકની આ નવી આવૃત્તિમાં થયું જ નવું નવું ઉમેરવામાં આવ્યું છે.

માણસ માનને ઉપયોગી એવું આ અનેક પ્રકાશન છે. આ પુસ્તક વસાવવા અને અભ્યાસ
વાંચક ભાઈ બહેનોને આમલક્ષરી ભલામણ કરીએ છીએ.

આ પુસ્તક ઓ હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, સુરત એ સ્થળેથી રૂ. ૬-૪-૦ માં
[વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૦-૦ અલગ] મળી શકશે. આને જ મંગાવી લો.

★ વ્યાપારી બિવિધ વાને ભાગ્યોદય ★

રૂ, સોનું, ચાંદી, શેર, અળસી, બીયાં વિગેરે બજારોની તેજ મંદીની સાચી રૂખ
રૂપરૂપ વ્યાપારીઓને ઉપયોગી એવા વ્યાપારી જ્યોતિષના દરેક દરેક વિષયો, ઉપરાંત સંવત ૨૦૦૨ ના
વર્ષનું રાશીવાર વ્યાપારી બિવિધ આ પુસ્તકમાં આપ્યું છે. કિંમત રૂ. ૫-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

★

શ્રી. રમણલાલ સોની અને શ્રી. નરહર ભટ્ટની સંયુક્ત કથને
લખાયેલી પ્રજ્ઞ જીવનની રામચંદ્ર સુંદર સામ્રાજ્ય નવલ કથા

સોહાગ રાત

શ્રી. હરિહર પુસ્તકાલય :

શુક સેલર્સ
પંડીતશંકર

મુલ્ય : ત્રણ રૂપિયા

★ પાના ૩૮૦ ★

ટાવર રોડ-સુરત.

હૃદય પદો

લેખક :

જયંતિલાલ એન વેદ

જીવન્યંતિ, એ હિંદુઓનો મહાન પવિત્ર દીવસ આમની પાદરે આવેલા મંદીરના આંગણે બજનની ધૂન ચર્ધ રહી હતી, શુલાશની છોળો ઉછળી રહી હતી, બજન કરનારે લાલકેશરીયા ક્યો હોય તેમ દેખાતા હતા. સર્વ સ્ત્રી પુરુષો પ્રભુ ધ્યાનમાં મગ્ન હતાં. ન્યાં પ્રભુતા જન્મનો વખત થયો. પુંજરીએ મંદીર બહાર આવી પ્રભુતા લાડીલા બકતોને ખજર આપી કે આરતીનો સમય થયો છે, સર્વ બકતો, પ્રભુના દરબાર આગળ આરતી ગાવા લાગ્યા, આરતી પુરી થઈ પુંજરીએ પ્રભુને ધરાવેલા પ્રસાદ દરેકને આપ્યો. સર્વ લકતો, પ્રસાદ લઈ પ્રભુની જે બોલતાં, ઘર તરફ જવા લાગ્યા, આ અર-

એક નિર્દોષ જીવન ધરણી પર ઢળી જાવવાનું આપ્યો. ઘર તરફ જતા બકતોને કહ્યું કે " અરે આ કોણ છે ! " પુંજરીની કુમ સાંભળતાં બકતો ધસી આવ્યા. ને જોતાં સાથેજ ગોલી ઉઠ્યા, કે આ છોકરીએ તો પોતાના બાપનું નામ બોલ્યું છે, એને તો આવા શીતુરા કરવા માંડ્યા છે, એને તો મંદીર અમળાવ્યું, બહાર કાઢ્યો, આ કોલાહલમાં, તે જાગી અને પોતાની આસપાસ ટોળે વળેલા જોઈ તે મંદિરાઈ, ને ચોધાર આંસુએ રૂડવા લાગી, " અધ્યા આ તો ગાંડી થઈ છે, અને બહાર કાઢી, એવું પુંજરીએ સર્વને કહ્યું. " હું ગાંડી નથી પણ સમાજ મને ગાંડી બનાવી રહ્યો છે, એટલું બોલી તે ઘર તરફ જવા લાગી.

આ યુવતી નિર્દોષ જીવન, શુભરતી હતી. તેવા માતાપિતાએ, તેનું લગ્ન નાનપણમાં

કયું હતું. હિંદુ સમાજમાં માળાપ બાળકોનું દિત સ્થાવાનો દાવો કરે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થમાં તે દિત ભુલી જાય છે. તેનું લગ્ન માતિના અગ્રગણ્ય કુટુંબમાં કરવામાં આવ્યું હતું, બાલપણમાંથી યુવાનીમાં પ્રવેશ કયો હતો, પોતાના ઘેર જવાના કોડ જગ્યા હતા, પણ પતિના તરફથી દળ મુધી આણું આવ્યું ને હતું, તે વિચારોમાં રાતદીન ચીંતા કયો કરતી હતી પણ પતિ અભ્યાસ પુરો કયો બાદ તેડશે એ આશાએ, સેવી રહી ઉંમર લાયક થતાં જો સાસરે જવા વિલંબ થયો હોય તો સમાજ તેને માટે ખડો જ હોય છે. તેનું જીવન નિર્દોષ હતું છતાં સમાજ તેને દોષીત ગણતો હતો.

ધોડીઆમાંથી છોકરાં કડપાય તેમાંજ બાપદાદાની આખર છે, તે મંતવ્યનો રમેશ બોગ બન્યો હતો.

રમેશ બી. એ. માં અભ્યાસ કરતો હતો. ગૃહસ્થ કુટુંબ હોવાથી તેના માતાપિતાનો વિચાર તેને વધુ અભ્યાસ કરાવાનો હતો. કેળવણી ને યુવાવસ્થા ન્યાં મળી ત્યાં નવીન વિચારો ઉદભવે છે. પરણીત સ્ત્રી ગમતી નથી તેવો રહ્યો તેને જાહેર કયો હતો.

રજાઓ પડી, રમેશ ઘેર આવ્યો, માતાપિતાએ કુળવધુને આણું મોકલ્યું.

રમેશ પોતાનાં શયનખંડમાં આરામ-પ્રરશીમાં સુતો સુતો વાંચી રહ્યો હતો. ત્યાં નિર્દોષ લક્ષ્મીએ પ્રવેશ કયો, લક્ષ્મીનો પ્રવેશ થતાં રમેશ અમકયો, ને વિચાર કરવા લાગ્યો. લક્ષ્મી તો ધણીજ આનંદમાં આવી મઠ હતી, તે ધ્રુમા પગલે, રમેશ તરફ મઠ, રમેશ

પોતાના નંજક આવતી જોઈ, તે હોમો થઈ બોળ ખંડમાં ચાલ્યો ગયો. લક્ષ્મી, આ આ વિચિત્રી ઘટભળ જોઈ ગમરાઈ, પણ દિંમત લાખી તેની પાછળ મળતે આપે અમળાને છાત્રે તેવી વિનંતી કરવા લાગી, "નાથ, એકાએક ગુસ્સે ચવાનું કારણ ? કાંઈ મારાથી આપણે ગુન્હો થયો છે."

રમેશે ગુસ્સામાં આવી જઈને તેને હડસેલી મૂકી.

"નાથ, દિંદુ સમાજમાં પત્નીને હડસેલી મુકાય છે ?"

"પત્ની કોણી ?"

"નાથ, આપ આ શું બોલો છો ?"

"બસ કર તારો નાથ શબ્દ."

તે ધણે અમરાયો, ને નિશ્ચય કર્યો કે અધિથી પલાયન થઈ જવું ને રમણેના દીવસો બોલે રથે ગાળવા. તેજ રાતના, પોતાના ઘરના પાછલા બારણે રહીને ચાલી નીકળ્યો.

સવાર થયું, માતાપિતાએ રમેશને ઘરમાં જોયો નહીં. તેઓ ગમરાયા ને આનું સર્વ કારણ લક્ષ્મી છે તેમ સમજ્યાં, તેમને કોષ બિચારી નિર્દોષ પર જીતરી પડ્યો, "તારા પમસે તો અમે કુઃખી થઈ મયા, મારો એકને એક દીકરો ધણા દીવસે ઘેર આવ્યો તે પણ ન ટકી શક્યો. લક્ષ્મી આ સર્વ સાંભળી રહી હતી, ફક્ત તેણે માટે બે આંસુ હતા. દીવસે દીવસે વધુ ત્રાસ આપવા માંડ્યો ને પમસે, ડગલે તેના ઉપર આળ મુકવા માંડ્યા.

લક્ષ્મીથી વધુ સહન ન થઈ શક્યું તેને તો જીવનના પ્રથમ પગથીએ ભાવો અનુભવ થયો. ધણી. મુઝાણી, દરેરાજના સંભ્રામથી કંટાળી, એટલે પોતાના પિયેર ચાંપા જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

રમેશે, રમણેના દીવસો મુઝાણમાં ગાળવા માંડ્યા, સુધરેલા વાતાવરણમાં આનંદ માનનાર ને આમજીવનનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવી શકે, રવચંદ્ર પ્રેમીઓને આદર્શ પ્રેમનો ખ્યાલ ક્યાંથી હોય. ઘર તજીને આવ્યા પછી તેને પોતાની પત્ની તેમજ માતાપિતાની દરકાર રાખી નહીં. જીવનનો આનંદ રવચંદ્ર તો પ્રેમીઓમાં જ સમાયેલ હતો. તેને ફરીથી સ્વતંત્રપણે સદાખ્યાયી બતાવવાનો કોડ જાણ્યો. બંધે માતાપિતા સંમત થાય કે ન થાય પણ લગ્ન કરવું એ નિશ્ચય કર્યો.

x x x

લક્ષ્મી પિતાની ઘેર આવી, માતાએ તેને જોતાં ધણી ખોળવાઈ મર્મી, "છાત્રી મારી સાસરેથી ચાલી આવી એ તેને શામલ નથી તારા બાપ ન્યાયતમાં પટેલીયાં છે તો તે તો તેમનું નામ બોલ્યું. ન્યાયી આવી ત્યાં પાછી ચાલી જા."

"માતાજી મારા બે કુઃખ શબ્દો તો સાંભળો."

"તારું કોઈ સાંભળવા માંગતી નથી, સાસરે, સુખ હોય કે કુઃખ પણ તારે તો તારી જિંદગી ત્યાંજ ગાળવાની છે, માટે પાછો સાસરે ચાલી જા."

લક્ષ્મી અમરાઈ, ક્યાં જવું એ સુઝ પડી નહીં. પાલનદાર ન્યાં આશરો આપવા તૈયાર નથી તો જગતમાં બીજો કોણ આપી શકે, તે જ ધડીએ તે નીકળી પડી, કોઈ મોટા શહેરમાં જઈ જીવન નિવાહને માટે માર્ગ લેવો પડે તો પણ લેવો, પછી મમે તે માર્ગ હોય, બંધે સમાજ મારી નિંદા કરે. ન્યાં સમાજને મારી પડી નથી તો પછી સમાજની કું દરકાર શા માટે રાખું."

x x x

રમેશે કોઈ જગતની ઘેલણ પુરી કરી.

જીવનનો આનંદ માનવા લાગ્યો, તેને પોતાની નિર્દોષ પત્ની આવા આનંદમાં કયાંથી યાદ આવે. દીવસે, દીવસે તે આગળ વધવા લાગ્યો. એક દીવસના સાંજના ઉભય ખુલ્લી હવામાં ફરવા નીકળ્યા હતાં, ઘેર પાછા ફરતાં, અચાનક ઠાંધ વ્યક્તીનો ભેટો થયો, તેને જોતાં જ યશોદાના હોઠ હરખા, યશોદા રથંબી, રમેશ પાછું જોયું તો યશોદા ને અપરીચીત વ્યક્તી વાત કરતાં નિહાળ્યાં, યશોદાએ રમેશને કહ્યું કે.

“આપ હમણાં જ જઈ શકો છો, હું આવું છું.”

રમેશ ઝંખવાણો પડી ગયો, મનમાં ને મનમાં પછાડા મારવા લાગ્યો, પણ તેનો ઇલાજ ઠાંધ નહોતો કારણ કે આ તો સ્નેહ, સગન હતું. રમેશ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “કેવો બેદરકારી ભયો જવાબ, ને આ કયા પ્રકારનો પ્રેમ હશે. તેને આ અપમાન અસહ્ય થઈ પડ્યું. તેને જીવનમાં એક ઠોકર લાગી.

તરફ જવાને માટે શહેરના દુર ભાગમાં ચાલ્યો, ચાલ્યો નીકળી ગયો, જ્યારે ચાલ્યો ત્યારે એક એકાંત જગ્યાએ બેઠો, ને તે વખતે તેને તેની પત્ની યાદ આવી, ને યશોદા ને લક્ષ્મીનો મુકાબલો વિચારી રહ્યો, યશોદાની કેટલી નિષ્કુર વાણીને લક્ષ્મીની કેટલી નમ્ર વાણી. મેં તે બીચારી નિર્દોષને ઠોકર મારી કહરતે મેને મારી. તેને તેની પત્ની માટે ધણી

લાગણી ઉપજી પણ પોતે કરેલા સાદસોમાં માતાપિતા તથા પત્ની પાસે કેવી રીતે જવું તે તેને સ્પષ્ટ ન પડી, ઘણો મુંઝાયો. તે ત્યાંથી ઘર તરફ જવાને નિકળ્યો, પણ તે અરસામાં, મધુરા સુર મગજને અથડાયો, તેને કાંઈ મગજને શાંતી લાગી, ત્યાં થઈયો, તેને ત્યાં જવાની ઇચ્છા થઈ, ધીમે પગલે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો, જેમ જેમ નજીક ગયો તેમ તેમ તેના હૃદયમાં તરફકાંટ થવા માંડ્યો, પણ દિમંત કરી ત્યાં પહોંચી ગયો, તેણે જોયું તો ત્યાં મહેશીલ જમી હતી, તેની ખાનાર વ્યક્તી તરફ દૃષ્ટી પડી, ખેંચે આંખો. મળી ગાનાર વ્યક્તીએ ગાવાનું બંધ કર્યું. ‘તે નીચું મોં કરી જોઈ રહી. મહેશીલમાં બેઠેલા નવજુવાનોની નજર આવનાર વ્યક્તી પર પડી, આશ્ચર્ય લાગ્યું કે “આ શું ?”

રમેશથી મૌન ન રહેવાયું. તે બોલી ઉઠ્યો કે, “કાંઈ નથી પણ જીમ્નો ભોગ છે.”

“લક્ષ્મી તારી આ હાલત.”

“નાથ મને માફ કરજો.”

“લક્ષ્મી, તારો આ ચુંડો નથી પણ ખરેખર ચુંડોનાર હું છું, અને એ ચુંડો માટે તને જે ચોગ્ય લાગે તે શિક્ષા ફરમાવ, બધે તે ગમે તે રસ્તો લીધો છતાં, તારી ખાવના હજી છે તેવી જ છે હું તારા ચરણમાં માફ મસ્તક ઝૂકાવું છું. ને માફ જીવન તારા હાથમાં છે.”

તમે આ પુસ્તક વસાવ્યું છે ?

પ્રાણક-ખાળાઓ, સ્ત્રી-પુરુષ સર્વને વાંચવા ચોગ્ય પુસ્તક

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડનું જીવનચરિત્ર

સચિત્ર ભાગ ૧-૨

કિંમત રૂ. ૩-૧૨-૦

ન વસાવ્યું હોય તો આજે જ લખો—લુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા

લા યે લી લા

શ્રી. રવિશંકર નરેન્દ્રભટ્ટાચાર્ય પાઠક

(અથા અઠધી ચાલ)

૪. શાપ અને આશીર્વાદ

કુખન્તના ગયા પછી શકુન્તલાને આશ્રમમાંથી જાણે બધું સૌન્દર્ય એક સામકું જવું રહ્યું હોય એમ લાગ્યું.

પહેલાંની દરણીના બચ્ચા સાથે રમતી, ફક્કાને પાણી પાતી, રંગબેરંગી ફૂલોને ચુંદી માળા બનાવતી, અને સૂરમદેવની સમી ઉભી રવી ભાવપૂર્વક પૂજન કરતી હસપ્રખી, ચપળ, તોફાની અને બટકબોલી શકુન્તલામાં, અને અત્યારની ખપ પુરતું બોક્કતી અને એક ટેકાણે બેસી રહેતી, અંબીરપણે દૈનિક ક્રિયા કરતી એકાન્ત એવી શકુન્તલામાં આસમાન જમીનનો ફેર પડી ગયો હતો.

સ્વામીના વિચેગના કુઝળોના આ પ્રભાવ છે એમ સમજતાં પ્રિયવદા કે અનસૂયાને વાર લાગી નહિ. એથી તેઓ બન્ને એન-પણીઓ શકુન્તલાની પાછળ પાછળ રહ્યાં કરતી અને એના જીવને ઠીક લાગે તેવી નાના પ્રકારની વાતોલીતો કમી કરતી.

આમ કરતાં કરતાં દિવસો પસાર થવા લાગ્યા.

એક દિવસ આશ્રમના દ્વાર આમળ શકુન્તલા, સ્વામીના વિચારે કરતી બેઠી હતી, તેવામાં ઋષિ દુર્વાસા આશ્રમમાં આવ્યા. આશ્રમમાં તે સમયે શકુન્તલા શિવાય ખીટું ઢોઈ હતું નહિ. અને શકુન્તલા તો રાત્ર કુખન્તના ખાનમાં દેહમાન બેઠ બેઠી હતી, એટલે એનું ધ્યાન દુર્વાસા

ઋષિ તરફ ગયું નહિ. એથી જરી જરી વાતમાં અપમાન મહાન જલદપ્રકૃતિના ઋષિ દુર્વાસાએ પોતાનો અતિથિસત્કાર થયો નહિ એ કારણે ગુસ્સે બરાબ શકુન્તલાને શાપ દીધો કે, ' જેના ચિંતનમાં તું ચુંદતાન બની ગઈ છું. એ તને પિસરી જશે. '

શકુન્તલાએ તો આ શાપેય સાંભળ્યો તહિ. પરંતુ તે ન ધડીએ પ્રિયવદા આવી પહોંચી હતી. એણે દુર્વાસાના શબ્દો સાંભળ્યા, અને એથી એકદમ એ આશ્રમની બહાર નીકળી ગયેલા દુર્વાસા ઋષિ પાસે દોડી જઈ એમના ચરણમાં પડી પોતાની સખીના વતીની માશી માગવા લાગી અને એના ઉપર અનુમદ કરવા વિનંતી કરવા લાગી.

ઋષિનો ગુસ્સો એમ એકદમ ઉતરી જાય તેવા ન હતો. તો પણ ન્યારે પ્રિયવદાએ શકુન્તલાના મનનો દયા ઉપગ્રવે તેવી સ્થિતિની વાત કહી અને મહર્ષિ કણ્વનો શકુન્તલા ઉપર અલૌકિક વાતસલ્ય બાવ છે એવો એમને ખૂબ દુઃખ થશે એમ ન્યારે જણાવ્યું, ત્યારે એમનો ગુસ્સો શાન્ત પડ્યો અને એમણે શાપનો અનુમદ કરતાં કહ્યું, ' શાપ કદિ મિથ્યા થાય નહિ. તો પણ એધાણુ તરીકે ટેક પળુ ચીજ રાત્ર કુખન્તની પાસે જશે ત્યારે એને બધી વાતનું રમરણ થશે અને ત્યારે શાપ દૂર થશે. '

આમ કહીને દુર્વાસા ચાલ્યા ગયા. પ્રિયવદા પણ આશ્રમમાં પાછી આવી. પરંતુ એણે શાપની વાત અનસૂયા શિવાય ટેકાને

જણાવી નહિ. તેમ શકુન્તલાને તો ભૂલેચૂકે પથ ન જ કહેવા અનસૂયાને એણે સૂચના કરી.

આ પછી થોડા જ દિવસમાં કપ્પલઋષિ તીર્થ યાત્રામાંથી પાછા ફર્યા.

આખા તપોવનમાં મહર્ષિના આગળને આનંદ આનંદ સ્થળ ગયો. આશ્રમવાસીઓ, ઋષિ મુનિઓ, ઋષિકુમારો, બધા મહર્ષિને પૂજન કરી પ્રણામ કરવા લાગ્યા. તથા હાથ જોડી મહર્ષિના આશિર્વાદની કામના કરવા લાગ્યા.

એ સર્વને આશિર્વાદ આપતા આપતા મહર્ષિ છેવટે પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા. આશ્રમમાં આવતા બરોબર એમણે દરવાજામાંથી બૂમ મારી: 'શકુન્તલા ! બેટા શકુન્તલા !'

જવાબમાં આશ્રમના અંદરના ભાગમાંથી પ્રિયવદા હસતી હસતી બહાર આવી. અને ઋષિને ગણામ કરી કહેવા લાગી: 'દાદાજી ! ... ! શકુન્તલા પરણી ! હમણું એ છે. એને આશિર્વાદ આપો !'

'શકુન્તલા પરણી ?' આશ્રમમાં ઋષિઓ બેલાઈ જવાયું. 'હા, દાદા; પાત્ર બહુ સારું મળ્યું. તમે રાજા દુષ્યન્તની વાત નોંતા કેંતા ? તે પરાક્રમી રાજા તમારા ગયા પછી આશ્રમમાં આવ્યો હતો. એની સાથે એકમેકની પસંદગીથી લગ્ન થયું. તમારી ખૂબ વાટ જોઈ. પરંતુ તમે જલદી પાછા ફર્યો નહિ અને રાજાને રાજધાનીમાં એકએક પાછા ફરવાની જરૂર જણાઈ એટલે પછી લગ્ન કરી એ ગયા છે.'

'ઓહ એમ છે સારે ! ચાલો, ઠીક થયું.' બધી હસીકત જણ્યા પછી પ્રસન્નતાથી મહર્ષિએ કહ્યું. અને તેઓ આશ્રમનાં પગથીયાં ચઢવા લાગ્યા.

એજ વખતે શરમાતી શરમાતી શકુન્તલા

આશ્રમમાંથી બહાર આવી અને ઋષિના પગમાં 'દાદા ! આવ્યા ?' કહીને પડી.

શકુન્તલાને જોઈ મહર્ષિ એકદમ ઉભા રહી ગયા. એમણે પોતાના હાથમાંનું કમંડલ અને આસન શિથળે આપી દીધું અને લાગલા બે હાથવતી શકુન્તલાને ઉભી કરી અત્યંત વાતસલ્યભાવથી એના માથે હાથ મૂકી બોલ્યા: બેટા !

'આશાંભયો જીવનકોડ પામે પ્રપૂર્ણતાને-વદ્ધુ અમારું, ખરું કરો શ્રીહરિ પૂર્ણ પ્રીતે, અખંડ સૌભાગ્ય રહે તમારું !'

મહર્ષિના આશિર્વાદ સાંભળી શિથળમંડળ સહિત સૌ પ્રસન્ન થયું, શકુન્તલાના અંતરને આરામ મળ્યો. અને પ્રિયવદા અત્યંત આનંદ પામી મનમાં ને મનમાં બોલી, 'હવે હરકત નહિ. કપ્પલદાદાના આ આશિર્વાદ આગળ દુર્વાસા મુનિને શાપ ગમે તેટલો ભયંકર હશે. તોપણ એ ઝાંઝો રોડ નહિ મારી શકે !

૫. સાસરે ચાલી

શકુન્તલાની વિદાય લઈ રાજા દુષ્યન્તને ગમે ધણા દિવસ થયા હતા. છતાં એના તરફથી શકુન્તલાને તેડવા કોઈ આવ્યું નહિ, તેથી શકુન્તલા મનમાં ને મનમાં દુઃખ પામતી હતી. એને ખિચારીને ખબર નહતી કે દુર્વાસા ઋષિએ દીધેલા શાપને લઈને એનો સ્વામી એને સાવ વિસરી ગયો છે. અને એથી જ એના તરફથી કોઈ માણસ તેડવા આવ્યું નથી.

પણ પ્રિયવદા સમજવાનું સમજી ગઈ ગઈ હતી. એથી દિવસે દિવસે પોતાની સખીને ફીણ બનતી જતી જોઈને, એક દિવસ કપ્પલમહર્ષિ પાસે જઈ શકુન્તલાને એના સ્વામીને ઘેર મોકલવા માટે એણે વિનંતી કરી.

ડાહ્યા મહર્ષિને પ્રિયવંદાની વાત સાચી લાગી. કુબ્યન્તને મળે છે આઠ માસ જેટલો સમય થઈ ગયો હતો તેમ ચક્રન્તલા ગર્ભવતી બની હતી એટલે એટલે એ.સ્વામીને ઘેર જ દહે શોભે. એમ એમને સમજાયું. એથી ચક્રન્તલાને રાજા કુબ્યન્ત પાસે પહોંચતી કરવા એમણે રૂઢકંઠ અને શાન્તરવ નામના પોતાના બે શિષ્યોને આજ્ઞા કરી.

મહર્ષિની આજ્ઞા મુજબ, શુભ દિવસ આવતાં, ચક્રન્તલા જવા-તેવાર થઈ. પરંતુ આશ્રમના પગથીઆં ઉતરી પછી એના પગ આમળ-ચાકતા જણે અટકી પડ્યા. જન્મી ત્યારથી તે અત્યાર સુધીમાં જે જુમિ આમળથી પોતે જરાપણ દૂર ખસી નથી, તે જુમિને દમ્ભેશની ત્યજવાનો દહે અવસર આપશે. એ વિચારે એ વિચારે એને અવરથ બતાવી મૂકી. આશ્રમનાં ડાહ્યાં, તપોવનનાં પ્રાણીઓ, બાળપણથી સાથે ઉછરેલી તમામ કુમારીઓ એ સર્વનો સંગ હોડોને પોતાને દૂરના અજાણ્યા પ્રદેશમાં જિંદગીભર રહેવું પડશે એ વિચાર ચક્રન્તલાને ખૂબ દુઃખ આપવા લાગ્યો. પણ ગયા શિવાય આરો નહોતો. એટલે મન દઢ કરીને એણે આમળ જવા પગલાં ભરવા માંડ્યાં.

પર,

જનમીને જનની પગલી પડે,
પ્રથમ જે ધરતી પર તે તણી
સહજમાં પ્રીત ના વિસરાય છે,
મધુર બાલપંથુ વિતણું જલ્દી.

આખા તપોવનનાં નાનાં, મોટાં, ઓ, બાળક-સર ચક્રન્તલા સમક્ષે જાય છે એમ જાણી કંઈ ઝવિના આસપ આમળ ભેગાં થતાં. એમણે જોઈને ચક્રન્તલા જરા અટકી અને માથું નમતી સર્વને એણે પ્રજ્ઞામ ક્યાં. જવામમાં હિંચા દાઢ કરીને

ઝવિમુનિયો તથા ઝવિ પતિનીઓ આશીર્વાદ આપવા લાગ્યાં અને ' સૌભાગ્યવતી ભવ, સૌભાગ્યવતી ભવ ! ' એમ બોલવા લાગ્યાં.

આ વખતે રૂઢકંઠ અને શાન્તરવ તેવાર થઈને આવી પહોંચ્યા-એમની પાછળ મહર્ષિ કંઈ આશ્ચર્ય. પ્રિયવંદા અને અનસૂયા તો ચક્રન્તલાની સાથે જ હતી, એટલે સર્વ મંડળ દહે આશ્રમની બદાર જવા લાગ્યું.

આશ્રમની બદાર જતાં જતાં એક બાજુ બાંધેલી મહર્ષિની માથેને જોઈ ચક્રન્તલા એની પાસે મધ-અને એના હિંચા કરેલા માથા ઉપર દાઢ ફેરવતાં ફેરવતાં દંડ બધાં કંઠથી બોલી, ' મા ! તારું જ દુધ પીને દુઃ મોટી થઈ છું. એથી તને હોડી જતાં મને પારાવાર દુઃખ થાય છે. પણ શું કરું ? અદાથી મયા શિવાય મારી બીજી મનિ નથી. એટલે જાઉં છું-પણ તારું સ્મરણ મારા દિલમાંથી, કદિપણ છુંસારો નહીં.

મારે બદલે પ્રિયવંદા અને અને અનસૂયા તારી બરાબર સેવા કરશે. પણ મા ! તારી વિગત, સેવા કરવાનું ભાગ્ય મને દહે નહીં નહીં મળે એથી મને બહુ દુઃખ થાય છે. '

ચક્રન્તલાના આ સંબોધ સાંભળીને આશ્રમવાસીઓનાં હૃદય દ્રવી હયાં.

એ પછી આમળ ચાકતાં જે દરણીના બચ્ચાંને ચક્રન્તલા રાજ રમાડતી હતી, તે ઓંચોટુ દોડતું દોડતું ત્યાં આવી પહોંચ્યું. અને ચક્રન્તલાનો માથું રાખીને ઉભું.

ચક્રન્તલાના નેત્રમાં મૂનના બચ્ચાંને જોઈ જળ ભરાઈ આવ્યું. એણે બચ્ચાના યરી ઉપર વ્હાલપૂર્વક દાઢ ફેરવીને મહર્ષિને કહ્યું, ' દાદા ! આ બચ્ચાને મારી બહુ માયા થઈ છે. એથી મને નહીં જુએ ત્યારે બહુ દુઃખ પામશે માટે એની કાગજ તમે જરાબર રાખશો. દાદા !

જનમ આપીને મા મારી ગઈ,
ગરીબ જન્મથી મા વિના થયું;
હરિણ બાળ આ મેં ઉછેરીયું,
હૃદયના મીઠા લાવને દઈ.

અને,

સતત સંગમાં માહરા રહી,
રીઝવતું મને એ કૂદી કૂદી,
નિરખશે નહીં એ હવે મને,
અરર, બાપડું થઈ જશે દુઃખી !

‘તું’ એની ચિંતા ના કરીશ બેન !
એ તો આશ્રમની હરેક વસ્તુ તરફ તને જેવી
પ્રબળ લાગણી છે તેવી તારે માટે સામી
લાગણી સર્વનો હોય ને ! માટે કોઈ જાતનું
દિલમાં દુઃખ ધર્યો વગર પ્રસન્ન હૃદયથી
જા !

મહર્ષિએ આમ જવાબ તો આપ્યો.
પણ ‘જા’ કહેતા બરાબર એમનું હૃદય
બી ઉઠ્યું. અને એમના નેત્રોમાં આંસુ
ઝાડ આપ્યાં.

શકુન્તલા એ જોઈ લાગણી ઋપિના ગળે
વળગી પડી અને બોલી, ‘દાદા ! દાદા !
તમારા જેવાને મારા જવાથી દુઃખ થઈ
રહ્યું છે, તો મારા હૃદયની શી રિયતિ હશે,
એનો કોણ ખ્યાલ આપે ?’

શંરીર ઉપર એટલા ઉપવચ્ચના છોડાથી
આંખો લુછતાં કણ્યકર્ષિએ કહ્યું, ‘બેટા !
જન્મથી તે અત્યાર સુધી પોતાની જ પુત્રી
ગણીને કાળજીપૂર્વક જોને ઉછેરી હોય, એ
કાશમની છોડીને ચાલી જતી હોય ત્યારે
ત્યારે દુઃખ થયા શિવાય રહે ખરું ? પણ
બેન ! પુત્રી બાપનું ઘર, છોડીને સાસરે
જાય ત્યારે માબાપની આવી દશા થાય છે જ.
માટે એ વિષે તું જરાય દુઃખ ધરીશ નહિ.’
‘દાદા ! પણ મારા પગ આશ્રમમાંથી
બહાર જવા ઉપડતા નથી. મને, આ બૂમિ

સાથે બંધાઈ ગયેલ મમતાનો બંધ તોડી
નાખતાં પારાવાર દુઃખ થાય છે.’

‘ગાંડીરે ગાંડી,’ સહેજ હસીને મહર્ષિ
બોલ્યા. ‘પોતાને ધેર જવામાં જે કોઈ બંધ
અટકાવી રાખતો હોય એને દૂર કર્યો વગર
કંઈ ચાલે ?’ એમ કહીને મહર્ષિ આગળ
આગળ થયા. એટલે સી એમની પાછળ
ચાલવા લાગ્યાં.

આશ્રમની બહાર થોડે ઊંટે જતાં
શકુન્તલાએ મહર્ષિને પરીધો કહ્યું. ‘દાદા !
આપણા આશ્રમની ગંગા ગાય પાસે તમે
રોજ સવાર સાંજ જાઓ. અને એની ખાસ
કાળજી રખાવશો. તેમ પેલા હરણીના જન્મ્યાની
પણ સંભાળ લેશો. મારા વિયોગનું દુઃખ
એમને લાગ્યા શિવાય રહેશે નહિ.’

‘સારું બેન, તું’ કહે છે તેમ કરીશું.’
‘અને પેલી મેં ઉછેરેલી વેલી છે’ એ
સુકાઈ જાય નહિ તે પણ જરા જોજો
દાદા !

‘વારુ વારુ.’

‘શકુન્તલા આમ, જેમના ઉપર મમતા
બંધાઈ ગઈ હતી એવાની મહર્ષિને બાળવણી
કરતી જાય છે. એ જોઈ પ્રિયવંદાએ દર્દભર્યા
કંઈથી પૂછ્યું : ‘શકુન્તલા ! તું’ સર્વનો
બાળવણી કરે છે તો કહે, અમારી બાળવણી
તું’ કેને કરે છે ?’

પ્રિયવંદાના શબ્દો સાંભળી શકુન્તલા
એકદમ લાગણીવંશ થઈ અધ. અને પ્રિયવંદાની
છાતી ઉપર મૂકી રડવા લાગી.

પ્રિયવંદા અને અનસુયાનો પણ હૃદય
ઉપરથી કાબૂ જતો રહ્યો થોડીવારે દુઃખો
ખાલી થતાં શકુન્તલા ગળગળા સ્વરથી બોલી :
‘પ્રિયવંદા ! બેન ! તારો વિયોગ મારાથી
સદન થશે નહિ. જેટલું દુઃખ મને દાદાજીના
વિયોગથી થાય છે એટલું જ તને છોડીને

જવામાં મને થાય છે. બેન ! તારી મારા પ્રત્યેની લાગણી અનન્ય છે. તેમ તારા ઉપકાર અનેક થયા છે. એ બધાનો ઉપકાર મારાથી કદિપણ વાળી શકાશે નહિ. પ્રિયવદા ! અનન્યતા ! તમે મારી સગી બેનો જ છો. તમારા વગર હું એકલી ઠેવી રોતે રહી શકીશ ?' બોલતાં બોલતાં ફરીથી હૃદય ભરાઈ આવવાથી પ્રિયવદાને મળે બાજી શકુન્તલા રડવા લાગી.

નાનાં મોટાં સર્વ આ દસ્ય જોઈને લાગણી વરા થઈ ગયાં. આખરે દેયાંને કહ્યું કરીને મહર્ષિએ સર્વને ઉપદેશ આપી શાન્ત કર્યાં. અને પોતાના શિષ્યોને, રાગ કુબ્ધ-તને પોતાના તરફથી આસીર્વાદ સાથે આપવાનો સંદેશો જણાવી છેવટે શકુન્તલા તરફ જોઈને કહ્યું:—

‘બેટા ! તું સુશીલ છું. તારામાં કહેવા-પણ નથી. તો પણ હંમેશાં આટલી પાત ખ્યાનમાં રાખજે:

છોજો લક્ષ્મીતણી ઉઠે ધર વિષે
તોયે ન ગવે કૂલે,
મોટાંને દહ માન, સેવક જનોને

જે જરા ના જૂલે;
વાણી વર્તાનમાં સુધા, હૃદયમાં
ના પાપ આવે કદિ,

જેની મંગલ સ્વામીના ચરણમાં
રેતી સદાયે મિત.
તે નારી જગમાં ખરા જીવનને

બાણે, પૂતલતી બધે,
સન્નારી થઈને કુટુંબ કુળને
તાડે-સુક્રીતિ વધે;

આથી જે અવળુ જીવે જીવનને,
ધિકારને પામતી,
ને તે સ્ત્રી કુલટા બની જગ વિષે
ના સુખ-થામે રતી.’

એવામાં સામે શુભ શુકન થવાથી મહર્ષિની સુચના સ્વીકારી, સર્વને મળી, મહર્ષિને પત્ર લાગી, પોતાની સખીઓને બેટી, શકુન્તલા રૂદ્રકંઠ અને શાન્તરવ સાથે ચાલી.

વળીવળીને પાછુ જોતી અને પાછવથી આંસુ છાછતી એવી આશ્રમમાં સર્વની માનીતી બનેલી શકુન્તલા, ત્યાં સુધી જતી દેખાઈ ત્યાં સુધી બધાં એને જોતાં જોતાં ઉભાં. પછી એના સોહનાં, શુશુનાં અને લાગણીમયી હૃદયનાં વખાણ કરતાં કરતાં પોતપોતાના આશ્રમમાં ગયાં.

મહર્ષિ કદવ સો પહેલા આશ્રમમાં દોડી ગયા હતા. શકુન્તલા જવાથી એમની અસ્વ-સ્થતા વધી ગઈ હતી—એથી આશ્રમમાં આવી, આસન લગાવી, એ ખ્યાનમાં બેસી ગયા. પણ કેમયે કયું એમનું મન તે દિવસે ખ્યાનમાં લાગ્યું નહીં.

૬. અસ્વીકાર

‘મહારાજ, મહર્ષિ કદવના આશ્રમ-માંથી એક સ્ત્રી સાથે બે ઋષિકુમારો આવ્યા છે—અને તે આપને મળવા હચે છે.’

રાગ કુબ્ધ-ત રાગશુવનના આમળના જોરડામાં બેઠો હતો ત્યાં દ્વારવાળે આવી ઉપર પ્રમાણે કહ્યું.

‘મહર્ષિ કદવના આશ્રમમાંથી આવ્યા છે ? જા, જા, એમને સત્વર પ્રવેશ કરાવ ! ઋષિ-મુનિયો કે સાધુસતોને મારી પાસે આવવા માટે પરવાનગીની જરૂર ન હોય.’ રાગએ જવાબ આપ્યો. અને પોતે આસન ઉપર સ્વસ્થ થઈને બેઠો.

રાગની આજ્ઞા મળતાં શકુન્તલા સાથે શાન્તરવ અને રૂદ્રકંઠે પ્રવેશ કર્યો. એમને જોઈને આસન ઉપરથી ઉઠી રાગએ નમસ્કાર કર્યો. અને પોતાની સામે આસન પર બેસવા જણાવી કહ્યું: ‘બોલો, બમવાન કદવની શી આજ્ઞા છે ?’

જવાબમાં આશિર્વાદ આપી શાન્તરવે કહ્યું: 'તરપાળ ! કષ્ટ મહર્ષિએ જણાવ્યું છે કે:—

(નારાય)

શકુન્તલા અમારી આપને ભૂપાલ ! છેવરી, થતાં સુગ્રીત એકમેક શું અહો ખરેખરી; કુલીન ! એહને તમારી જે સગાઈ છે ખરી, હુલાય એથી ના સુશીલ જો શકુન્તલા જરી.

'તમે કેનો સંદેશો કહો અધિકુમાર ? શકુન્તલા કોણ ?' શાન્તરવના મુખથી સંદેશો તાંબળા આશ્રમમાં રાજા ગોલી ઉઠ્યો.

'જે' મહર્ષિ' કષ્ટવનો સંદેશો કહો રાજન ! અને શકુન્તલા તે આપની ધર્મપત્ની. મહર્ષિના આશ્રમમાં આપ આવ્યા ત્યારે જેની સાથે ગાંધર્વલગ્નથી આપ જોડાયા હતા તે.'

'હું ગાંધર્વ વિધિથી પરણ્યો હતો ? તમા સાથે ?'

'હા. હા. આપ કેમ એટલામાં ભૂલી !! ? હજુ દસ મહિના પછી એ વાતને નાં નથી.'

'આશ્રમમાં હું આવ્યો હતો એ વાત ખરી. પણ ત્યાં કોઈની સાથે લગ્નમંત્રિથી જોડાયો હોઈ તેવું મને યાદ નથી.'

'એટલે એ કે તમે કહો છો એ વાતમાં મને સુદલ સમજ પડતી નથી. અરે ! શકુન્તલા એ નામ જ આજ પહેલવહેલું સાંભળ્યું ને !'

રાજાનો આ જવાબ સાંભળી શાન્તરવ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. પાછળ જિભેલી શકુન્તલાનું માથું નીચું થઈ ગયું. અને રૂઢકંઠ પછી ક્ષણેક વિચારમાં પડી ગયો. પણ કષ્ટમહર્ષિનો આ શિષ્ય જરા જલદ પ્રકૃતિનો હતો. અધર્મની વાત કોઈ કહે કે તરત એવું લોહી ઉકળી આવતું. એટલે રાજાના જવાબમાં એ બોલી ઉઠ્યો, 'ઓહ, આ કેવો જવાબ ! ધર્મને સાક્ષી રાખીને જેને પોતાની પત્ની

ખનાવી છે, તેની સાથે લગ્ન જ થયું નથી અને તેવું નામે ય પ્રથમવાર સાંભળું છું એમ જણાવી તમે આજણોનો ઉપહાસ તો કરતા નથી ને રાજન !'

હાથ જોડી રાજાએ કહ્યું, 'આજણોનો ઉપહાસ ? અને તે પુરુષના રાજાના હાથે ? એ તે કદિ બને !'

'ત્યારે આ શું ?'

'સત્ય હકીકત. જે વસ્તુ ખતી જ ન હોય તેનો ખુલાસો તો કરવો પડે ને !'

'એટલે મહર્ષિની અત્યંત લાઝવાથી એવી શકુન્તલા સાથે તમે લગ્ન કયું નથી ?'

માથું હલાવી રાજાએ રપછે રીતે કહ્યું, 'ના.'

'ના ? અરે શકુન્તલા ? આમળ આવ !'

કહીને રૂઢકંઠ પોતાની પાછળ જિભેલી શકુન્તલાને આગળ કરી. અને પછી બોલ્યો:

'રાજા, આ આજને તમે ઓળખો છો ખરા ?'

પાલવતો છેડો હાથમાં ઝાલીને નીચું માથું કરી જિભેલી શકુન્તલા તરફ જોઈ દુબ્ધન્ટે કહ્યું: 'જરા'પણ નહિ.'

એ સાંભળી હંચા સ્વરથી રૂઢકંઠ બોલ્યો, 'શું કહો છો ? આ આજને—આ શકુન્તલાને તમે ઓળખતા નથી ? અરે, જેની સાથે તમે લગ્ન કયું. જેને જલદીથી તમારી પાસે તેડાવી લેવાનું તમે વચન આપ્યું હતું, અને જેના પ્રત્યે તમે અનહદ પ્રેમ ખતાવ્યો હતો, તે શુશ્રુવતી શકુન્તલાને 'જરા'પણ ઓળખતો નથી' એમ કહીને મહર્ષિ' કષ્ટવને અને આસુચરિતાને અપમાન આપવાની હિંમત કરો છો રાજન ?'

'એવું પાપ કરતા પહેલાં આ હૃદયના હમ્મર હમ્મર ટૂંકા થઈ જાય અધિકુમાર ! સ્ત્રી, આજણ અને સાધુ-સંતાનું ગૌરવ વધારવું તેમ સંપૂર્ણ મનોહારનું ચુસ્તપણે

પાલન કરવું એ પુરુ વંશના હરકોઇ બાલ-
કનો પ્રધાન ધર્મ છે. પરંતુ જે વાત સત્ય
હોય તે ન કહેવી જોઇએ ? ' જરા પણ
અસ્વસ્થ થયા શિવાય રામએ કહ્યું.

આ સાંભળી શુરસામાં રૂદ્રકંઠ કહેવા
જતો હતો તેને અટકાવી શાન્તરવે શકુન્તલા
તરફ જોઇને કહ્યું, ' હવે રામને જવાબ-
શકુન્તલાએ પોતે જ આપવો જોઇએ. '

નીચુ જોઇ અનેક અનિષ્ટ શંકાઓ
કરતી શકુન્તલાએ શાન્તરવના શબ્દો સાંભળી
માથુ ઊંચુ કયું અને રામની સામે જોઇ
મૃદુકંઠથી બોલી, ' આર્પણ ! આપના
જવાબ સાંભળી હું ખુલ્લુ ઉઠી છું. આપની
સાથે મારે કંઈ પેરે વાત કરવી એની મને
સમજ પડતી નથી. આપ કારણે દુઃક
સમયમાં આમ સાવ વિસરી જઈ તેવા નથી.
છતાં આમ અનુસૂચી મારફત આપ વર્તી
કરો છો એથી હું ખરેખર મુગ્ધ ગઈ છું. '

' બાઈ ! તમારા શબ્દોથી હું મુગ્ધ
ગયો છું. અને એથી વિનવું છું કે મારી
મતિમાં કંઈ પ્રકાશ પડે તેવી દલીલ તમે
જો રજૂ ન કરી શકો તેમ હો, તો કૃપા કરી
આ વાત હવે બંધ કરી મને અધર્મ કરતાં
અટકાવો ! પરંતુ સાથે આ પ્રશ્નનો વાતો-
લાપ કરવો અને સાંભળવો એ અમારા માટે
બહુ અગત્ય છે. ' કુબ્જને વાત કહી.

' હું પરંતુ આર્પણ ? ' કુબ્જથી
સળગી ઉઠી શકુન્તલા બોલી અને એની
આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. એ જોઇ
રૂદ્રકંઠ બોલ્યો :

' શકુન્તલા તારે જે કંઈ રામને ખાતરી
પડે તેવું કહેવાનું હોય તે કહે. અથવા
એધાણી બદલ ખતાવવાનું હોય તે ખતાવ !
વ્યર્થ વાતોલાપ લંબારી અધર્મની વાતો
સાંભળવી એ અમને પણ જેર પીવા જેવું
લાગે છે. '

' કીક તો હું તેમ કરું છું ' એમ કહી
એણે રામ તરફ જોઇને કયું : ' મહારાજ !
આપે આપના નામાક્ષરવાળી મુદ્રિકા મને બેટ
આપી છે તે હું રજૂ કરું તો આપને અમારા
કથન ઉપર વિશ્વાસ એસશે ખરો ? '

' મારી મુદ્રિકા ? ખતાવો ! ખતાવો !
મેં બેટ આપી હોય અને તે તમે ખતાવો
છતાં મને કયું યાદ ન આવે એ બનેજ નહિ. '

' તો હુઓ, ' એમ કહી શકુન્તલાએ
પોતાના હાથ તરફ વોટી કાઢવા નજર કરી.
પણ ' એજ ' હાથની આંગળી પર વોટી
હતીજ નહિ શકુન્તલા એ જોઇ ગભરાઈ
ગઈ અને જડ જેવી થઈ ગઈ.

એની એ રિધતિ જોઈ કુબ્જને પૂછ્યું,
' કાં ? વોટી નથી ? ક્યાં ગઈ ? '

' મહારાજ ! મારું નસીબ અવશ્ય હોય
એમ લાગે છે. વોટી અત્યારે જોતાં હાથ
ઉપર જણાતી નથી એથી એ આંગળીએથી
સરી પડો હોય એમ લાગે છે, ધણું કરીને
રસ્તામાં આવતા સગીતીયાંમાં હું રનાન
કરવા હિતરો હતો એટલે ત્યાંજ એ સરી
પડી હતી. '

' તો પછી હવે તમારું કથન પ્રમાણ
વખરનું હોવાથી અસંશય અને તેમાં શી
નવાઈ ? '

' પણ આપણે હું દહુ કેટલીક, આપની
અને મારી વચ્ચે આશ્રમમાં ડાની વાતોઓ
ચર્ચા હતી તે કહેવા માથુ છું. એ સાંભળ્યા
પછી આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરશો. '

' નારે ના, હવે વધારે બોલી મને
પાપમાં નાખીશ નહિ ખાઈ ! હું તને આજ-
ખતો નથી. તેમ તરે ને મારે કંઈ વાતોલાપ
યોગ્ય નથી. એટલે હવે કૃપા કરી મને આ
ભયંકર વાતાવરણમાંથી મુક્ત કર. '

કુવોસાક્ષિના ગાપથી રામ કુબ્જને,
શકુન્તલાને સાવ વિસરી ગયો હતો. એથી

શકુન્તલાની હરેક વાત એને અધર્મથી ભરેલી લાગતી હતી. અને એ કારણે એને હવે એ અટકાવી દેવા માગતો હતો.

પણ શકુન્તલાની સ્થિતિ રાજના ઉપરના શબ્દોથી અત્યંત ખરાબ થઈ ગઈ. એની આશાના ટુકડા થઈ ગયા. એનું મધુરું સ્વપ્ન ઉડી ગયું. એની જિમ્મિએ ચોંટ ગઈ. અને વિશાળ રણમાં ભૂલા પડેલા અગ્નિપ્રયા મુસાફરના જેવી એની દુઃખદ દશા થઈ ગઈ.

રૂઢકંઠ એ જોઈ મુશ્કેલી ઉઠેલો. એ લાગ્યો રાજને ઉદ્દેશી બોલ્યો: 'રાજ ! શકુન્તલાનો અનાદર કરી તમે મહર્ષિ કપ્પવત્તુ અપમાન કર્યું છે. અને મહર્ષિનું અપમાન એટલે ખુદ ધર્મનું અપમાન છે, એ ન જાણતા હો, તો જાણી સેજો ! આ સુચરિતા કે જેણે ઠાકની પણ સલાહ લીધા શિવાય માત્ર તમારા વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકી પોતાનું જીવન તમને અર્પણ કરી દીધું, એ ખરેખર એના યશો મોટામાંમોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે. એણે

'કાયના કકડામાં કિમતી હીરાને જોયો, ને સુવર્ણ માની લીધું' અને બગલાને 'સંસમજી લઈ પોતાનું જીવન નષ્ટપાય કરી નાખ્યું. એ અત્યંત પરિતાપની વાત છે.

પરંતુ હવે અમારે એ સંબંધી વિચાર કરવાનો નથી. અમે અમારો ધર્મ બજાવ્યો છે. અને મહર્ષિની આજ્ઞા મુજબ શકુન્તલાને તમારી પાસે રજૂ કરી છે. હવે એ જાણે તે તમે જાણો. અમે આ ઠેકાણે હવે ઘડી પણ રોકાવું પસંદ કરતા નથી. એટલે રજા લાઈશું. પરંતુ આપણાં રાજાને ! કપ્પવ મહર્ષિની અત્યંત લાડકી અને પવિત્રતાની સાક્ષાત્કૃતિ સમી આ તમારી ધર્મપત્ની શકુન્તલા કે જે હાલમાં ગર્ભવતી છે એનો અસ્વીકાર કરશો તો તમારા માનસિક દુઃખનો પાર નહિ રહે.' એમ કહી, શાન્તરવેનો હાથ પકડી રૂઢકંઠ કપ્પવ મહર્ષિના આશ્રમ તરફ ચાલી નીકળ્યો.

આ બાજુ રૂઢકંઠ છેલ્લાં શબ્દો રાજને સંભળાવી રહ્યો હતો તે વખતે શકુન્તલા અત્યંત દુઃખી બની ગઈ હતી. એને ધરતી માગ આપે તો એમાં સમાઈ જવાની ઇચ્છા થઈ આવી. અથવા માથું પટકાને રાજના ચરણમાં પ્રાણત્યાગ કરવાની જિમ્મિ થઈ આવી. પરંતુ એકેય વિચાર એ નક્કી કરે ત્યાર પહેલાં એની આંખે અધારાં આવ્યાં. અને રૂઢકંઠ ગયો કે તરત એ જમીન પર પટકાઈ પડી.

થોડીવારે મુઠ્ઠામાંથી એ જમીન ત્યારે રાજભુવનની એક દારી માત્ર ત્યાં ઉભી હતી. તેણે જાણવું, 'બાઈ ! તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં તમને મોકલી આપવા મહારાજે આજ્ઞા કરી છે. આ રાજભુવનમાં ધર્મની દૃષ્ટિએ તમને સ્થાન આપી શકાય નહિ. માટે કૃપા કરીને તમે કહો તે પ્રમાણે મહારાજ તમારે અહીંથી જવાની વ્યવસ્થા કરે.'

એ સાંભળી દુઃખિત સ્વરે શકુન્તલા બોલી, 'મારે ઠાક વ્યવસ્થાની જરૂર નથી ખેન ! હું મારી મેળે નસીબ લઈ જશી ત્યાં ચાલી જઈશ. તારા મહારાજને કહેજે કે એ ધર્મનું શરણ લઈ હવે નિશ્ચિંત રહે' એમ કહી પાલક વતી આસુ લુછતી લુછતી શકુન્તલા, રાજભુવનનો બહાર નીકળી નગર બહારના રસ્તા તરફ ચાલવા લાગી.

પણ નગરની બહાર નીકળવાનો ટૂંકો માર્ગ પસાર કરી એ નગર બહાર આવી એટલામાં તો એને પગની શક્તિ હજીયાર ગઈ હોય એમ લાગ્યું. એથી એ એક ઝાડનાં ચડેના ટેકા લઈ જરા વાર ઉભી રહી. પણ ધીમે ધીમે હવે અસહ્ય બનતાં એને ફરી વાર મુઠ્ઠાં આવી અને ઝાડ નીચે પછાડાઈ પડી.

બરાબર એ જ વખતે આકાશમાંથી ઇન્દ્રની અપ્સરા મેનકા, ત્યાં આગળ રહી વિમાનદ્વારા જઈ રહી હતી. એણે શકુન્તલાને પડેલી જોઈ અને લાગલી 'ઓહ, આ તો મારી શકુન્તલા !' એમ બોલી એ નીચે ઉતરી આવી. અને બેમાન શકુન્તલાને ઉચકી વિમાનમાં નાખી સત્તર પોતાના માગે ચાલી ગઈ. (ચાલુ)

એક પત્ર

લેખક :
શ્રી. ' પ્રશાન્ત '

મધુકર બીહારી
બૃહુપુર,
તા. ૧૨-૫-'૪૬

પ્રિયએન લતા,

પરવ્યા પછીનો આ કદાચ પહેલો પત્ર
દશે. સાસરે આપાને પૂરા પાંચ મહિના
થયાં, છતાં તારો કામળ ન આવ્યો. ઘેર !
પોરટમાં કું જ પડેલી ખટાવું કું.

લગ્ન પહેલાં મારા સાસરાની કુલિનતા
વિશે મેં સાંભળેલું. ' એમનો ' આડકતરો
પરિચય દશે દિશામાંથી લીધેલ. આશના
મિનારા, રેતીપર ચણેલી ભવ્ય મહેલાતો પવનની
રહેજૂ ફૂંકે આમ ભસ્મિભૂત થશે એવો રત્નને
પણુ મને ખ્યાલ નહિ. ખેન ! ધરગાં આવી
ત્યારથી બધાજ મારા ઉપર મને પોતાની
કરવા જાડુ અજમાવવા લાગ્યા. લતા, સાંજ
પડે ને મંદિર સાંભરે છે. કેવો નિર્દોષ
આનંદ અનુભવતાં કે કું બાબી સાથે વહેલી
નીકળી તારે ત્યાં આવતી, અને ત્રણેય,
દર્શન કર્યા પછી અડધોક કલાક મંદિરની
અગાસીમાં ગાજતી, ત્યાંથી દર્શન દેતી,
આવકારી દાસ્ય છેાળો વેરતી નદી; પીયુના
ધરની કંઈ કંઈ છાની પાતો કરતો સમીર,
હરહમેશનો મારા મુખડ સાસુ નિહાળી
પ્રવનાર માનીતો ધોવાનો પથરો, અને
પાણીડાં બંરવાં આવતાં બધાયથી પ્રીત તો
પાત્ર ફૂલો ના નાદો દરદરથી સાંભળું છું
અને રાટલા કરતાં ધડીબર થંભી જાઉં છું.
મંદિરમાં થોડે થોડે ઉમરતાં ટાળાં મારા
ભાગ્ય ઉપર વારી જતાં મારી સાસુ આંખળી
ચોંધતાં, ત્યારે મારા જીવનસાથી કેવા અઘો-
રિક પ્રિયતમ નિરુદશે એ વિચારે છાતી
ગમગમ ફૂલતી, અને સોજામાં વિહરવા

માંડતી ત્યાં તારા કામળ હાથ મને બાનમાં
લાવતાં. કેવું રોમાંચક વાતાવરણ ! મારું
કુટુંબ જૂના વિચારવાળું ગણાય. પણ 'એ'
બણેલા હોવાથી ન્યાતમાં વધુ બાર પડવા
માંડ્યો. એમણે પહેલી રાત્રે કહ્યું ' આપણે
હજી ઉંચી કક્ષાએ જવું છે, સમગ્ર એક
આદર્શ યુગલ તરીકે આપણે ઓળખાઈએ;
તારી સાહેલીઓ પણ એ દેખી રાગે. ' એવી
મંગળ બાવના તે વખતે પ્રદર્શીત કરી. એ
નિશ્ચયથી કદાચ અમારી ને જૂનવાણી વચ્ચેના
ધર્મજુનો પાયો નંખાયો હશે એમ આજે
અનુમાન કરું છું.

મારી સાસુ (' સાસુજી ' લખતી નથી
કારણ નામ એમને મારે મોટું લાગે છે.)
હખ્યાણું, હુઆં (બચ્ચું ધર દોડતાં એ
લગ્નવાડે કું ! !) અમારું પણ મુખ
એમને બળી મરનાર, દિવસ મધ્યે અમને
સાથે કદિ જોવા નહિ હજીનાર, સુખવાંચુ,
કોથી, સસરાજની પ્રતિષ્ઠાથી પોતાને માનભંગ
માનનાર, નખરાળાં અને પોંચેલ છુટી:
સસરાજ ભોળા, ઉદાર, કર્તવ્યનિષ્ઠ, રાજપ્રેમી
અને સોટચનું સોનું; સાસુની અંતર વ્યથા
વ્યકત કરું તો એ સસરાજ, વડસાસુ,
નણુંદ દોઝેર અને હું એમના કલાં કરીયે.
સસરાજ સામી બાણનું સત્ય નિહાળતા
દખાઈ જતાં, ઇચ્છે કુશનનુંય બહુ, છે સર્વ
સૌ સંકિતના બળકાર, છતાં એમનો સંસાર,
વિષમય સંસાર વધુ એવી ન જાને મારે ઇચ્છે
એકતા અને ક્રોડાંગીક પ્રગતિ.

તું હસતી દશે. હું ઝળઝળીયાં સાથે
લખું છું. આજે રડીરડીને આંખ સૂચી ગઈ
છે. હવે નીર ખૂટયાં છે. બાણ નથી. સારોય
દિન પડે કમકમાં આવ્યાં સુધી કામ કયું.

છે. વાત નજી ગણાય. બધાંય બેઠાં હતાં. તે વખતે, સાસુ કહે છે, સસરાજી સાસુ જોઈ હું હસી !!! એટલે ? એટલે એજ કે હું ખરાબ ચાલતી છું. સાથે પિતાતુલ્ય સસરાજીને પણ સાસુ ન એળખી શક્યાં, આટલાં વર્ષો સાથે રહ્યાં છતાંય, અને બદનામીનો ટોપલો એમણે નિતિમાં ધર્મ અને દાનમાં કર્યું જેવા વડિલ સસરાજી ઉપર ઢાલ્યો ! એમના પતિ-દેવ-સર્વરૂપ ઉપર એમને વિશ્વાસ ન આવ્યો. બહેન ! હું જાણું છું ધણીયે અસહાય હિંદુ કુલવધૂઓ સ્વસૂર પક્ષના વડિલનો હવાસભોગ બનતી હશે. પણ મારા કુટુંબમાં એવું નથી. સાસુથી આ કહેવાય કેમ ? અને તે મને ? એમને શા માટે નહિ ? અરે ! પોતે જાતે આમ બોલી પણ કેમ શકે ? મને પતિવ્રતાના પાઠ શીખવનાર સાસુનું આટલું “ ઉડું ” શાન હતું ! ! આમ હું અન્યાય સહન કરતાં શીખી, પીયરીયાના અણુછાજતાં તડોમત પહેાયાં, પરમ્પર આ દિલ બોલતાં લાજ, નહિ સાંભળતી બોલકદારી ઉદ્ઘાસથી ઝીલી અને આવજી બાદરવો વરસાવતી છતાં કામ કર્યું, પણ “ આપણી દિકરી પારકાંની વહુ થશે ” એ સૂતનું તત્વજ્ઞાન સાસુ સમજ્યા નહિ. નવી વહુ આવે, ધરનો જાણજાંઘણો સોંપી નિવૃત્તિ સેવવાની વૃત્તિ, વંચવૃદ્ધિમાંજ લગ્નનો આદર્શ સમાવવાની તમન્ના અને ‘વડિલગીરી’ નો દાવો; આ ત્રણ દલીલો સાસુને જોળે વસે છે. અને સૌથી પહેલા “ શ્વાષાપુરાણ ”ના જે અનેક અધ્યાયો હોય છે તેમાં પોતે વેઠેલાં વૈતરાં, દોઢેલી લીલીસુકી, પોતાની શુદ્ધ કૌશલ્યતા, પોતાની કુંકુમ પગલી પડતાં અગાઉ ધરમાં કેવું અંધેર હતું, અને આવ્યા પછી કાંઈ નહિ તોયે ‘ દિકરી દિવો ’ કેવી રીતે રહ્યો, કેવી રીતે ઝૂપડીમાંથી હવેલી-બંગલા થવા લાગ્યા, ન્યાતગતમાંથી ઉબેડી

નંખાયલા પોતાના આવ્યા પછી સમાજમાં કુટુંબે કેવું ચિરસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું અને પોતાનેજ પગલે પગલે હવે લક્ષ્મી કેવી રીતે દોડતી, બાકતી આવતી અંબે છે—આ વિધ્યને ચર્ચતા અધ્યાયો મુખ્ય હોય છે, એ મને હવે સમજાય છે.

લતા, લતા આ હોળી તો હિંદુ સમાજના પ્રત્યેક ઘરમાં છે. બહેન વાત સાંભળી કંટાળો આવતો હશે. આ કાગળના ટૂંકડે ટૂંકડા કરી નાંખવાનું મન થશે, છતાંય બહેન આ આકંઠ કયા મારી છે તારી નાનપણની સહીયરની છે, એક સમાન જીવવા મથતી અજાણની છે, આપણી કલંક માયા છે એટલી તો દયા લાવજે ! તારૂં રમરણ કરતી છૂટી પડું તે અગાઉ મારૂં દિલ ઉઠેલી જો. અંદર ઉઠતા ભડકાની ચિનમારીનો સ્પર્શ સરખોય મનુષ્ય તરીકે જીવવા ઇચ્છનારને કાંતિકારી બનાવે એમ છે !

ડોસી મયોનો ભય નથી, જન્મ પેઠોનો ભય છે. કામ કઈ એટલે જરૂર શરીરે કલતર થાય. રાત્રે અગીયારે સૂઈ સંવારે પાંચથી ધંટીએ ચડું છું. બિચારા કંઈ ચક્રાન્તલા, જુલીયેટ, બીએટ્રીસ અને એવી અનેક પ્રણય-શક્તિનાં રવખનાં સેવી યાક્યાં પાક્યાં સાડા દશે રાત્રે મળે. સારાયે દિવસ છૂટાં રહીએ. દરમીયાન બોલવાનું તો બાજુ પર પણ સાથુંય ન જોવાય ! અડધા પોણા કલાકમાં દિવ-દાઝ કેટલી ઠાલવીયે ? ધણી વાર તો વાતો કરતાં કરતાં હું નિંદ્રાધીન થાઉં છું. પછી નથી ઉડી શકતી, એ નક્કો મારૂં હતભાગ્ય છે. પરતાઉં છું, દરરોજ જાગવાની પ્રતિજ્ઞા તોડતી જડે છે, પ્રતિદિન એ શેકાય છે. મને ઉંચે દોરવાનો આશય તો બાજુ પર રહ્યો, હું એમના પ્રેમનો પડોય પાડી શકતી નથી, કૃપાત્ર છું પ્રસંગોને લીધે. યુવાનીમાં

અરપણિત વસ્તુ પ્રયત્ન-ઝરણુ આમ સુકાય છે, નિસ્તેજ મુખી સામુ જોતાં જ એમનો પુષ્પધન્વા પાછો હઠે છે-આમ યંત્રવત જીવન નબ્બે જાય છે. ખરું જોતાં એ મારા છે, હું એમની નથી રહી, શું કરું ? કેને કહું ?

ખેન, લગ્નમાં પ્રવેશતાં પહેલાં સુખ કંઈયું એ મહાન જૂલની પ્રતિતિ આને થાય છે. વર-વધુ સરખી કક્ષાના હોતાં નથી. મારા બનાવમાં એ અનેક ધણાં ચડીપાતાં છે વિચાર, આચાર અને તાણીમાં હું એટલી પાછળ છું, સુખ સાગરમાં હૈરણું હોય તો મારે એમને સમજવાની સંપૂર્ણ તૈયારી રાખવી જોઈએ, એ હું સમજું છું, એટલે સો ડીમી ઉપરથી એ ૮૦% ઉપર આવે

અને ત્રીસ ઉપરથી મારે જ ત્યાં પહોંચવું રહ્યું ! ક્યારે ? કેવી રીતે ? એ બાજુ હરિને હાથ છે.

હતા ! જદુ લખી નાંખ્યું, ઉભરામાં. તું ઘ્યા લાવે મારે નહિ. તારા ઉપર હક્ક છે મારે નહિ. અટૂલા જીવનમાં તારા વિના આ યોગ્યરી વીજાના સર સજીવા કોઈ તૈયાર નહોતું મારે નહિ. પણ આ કોણનાં ઉપ તારી પાસેથી જરૂરે એ જાડી આશાથી ! સખી-કુખી છું. પત્ર લખજે.

તારી જીવન સફળતા ધમ્મતી
નિરંજના
ના પંદેમાતરમ્ !

રાજકમલ ચિત્ર
ડૉ. કોટનીસ ડી
અમર કહાની

નાં

સુમધુર ગાયનો

યંગ ઇન્ડિયા

રેકૉર્ડ્સ ઉપર શાંત્યજો

ધી નેશનલ આર્મોર્સ રેકૉર્ડ એ. કે. લી.

૧૧૫ ચેમ્બર્સ હાઇ, હાઇવે નં. ૮ - ૨, નં. રાજકોટ

વિશ્વકવિ શ્રી રવિન્દ્રનાથ ટાગોર શ્રી જાતિને ઉદ્દેશતાં કહે છે. તમે અર્ધેક માનવી અને અર્ધેક કદવના છો. ' રસ સાહિત્ય ચરિત્ર લેખન માટે એ વાત પ્રચલિત છે, કે ' તેમાં અર્ધું પર્ધું વાસ્તક અને અર્ધી પર્ધી કદવના ' રક્ત, માંસ, અરિય, મનગ્નયુક્ત માનવ જેમ સત્ય છે, તેજ પ્રમાણે કવિના કદવં લોકે તે જે સર્વ રસોજગત્ત્વ છાયા-છપ્પી વિતરણ કરે, તે પશુ તેવી જ રીતે સત્ય છે; એ સત્યની આપણને પ્રતીતિ થતાં આપણે અત્યંત મુગ્ધ થઈએ છીએ, પુલકિત થઈએ છીએ; અને સવિરમય ચિત્તે વિચારીએ છીએ, કે કવિત્વ કથન શું સત્ય છે. '

કવિ સસનાં વિવિધ રૂપને સમજે છે. ' વિજ્ઞાન સત્યને એક ચર્મચક્ષુ અને શુદ્ધિ વિવેચનદ્વારા જ જોઈ શકે છે, ત્યારે કવિ અપરોક્ષ જ્ઞાન દ્વારા સત્યની એક અનેરી બાજુ પશુ જોઈ શકે છે. વૈજ્ઞાનિકોની દષ્ટિ મર્ત્યશ્રમિ તરફ રહે છે, કવિની ' દષ્ટિ હંમેશાં હ્રુદય માર્ગે વહે છે, કે જ્યાં સર્વ સત્ય તુરિયાવસ્થામાં લીન રહેલું છે. મનસ્તત્ત્વવિદ્ જનોના મત પ્રમાણે બાલકની કોડા પાછળ આત્મ પ્રકાશના અને ભવિષ્યના જીવનના માટે પ્રસ્તુત થવાની ચેષ્ટા રહેલી છે. " The plays of childhood are the Terminal leaves of all later life. " કિન્તુ કવિ બાલકના હૃદયના મનુષ્યદેહમાં ભગવાનનો પ્રકાશ જુએ છે— સસીમમાં તેને અપરિસીમ લીલાનો આભાસ જણાય છે. '

કવિ કવિની પ્રતિભામાં તદાવત અવસ્થા મેવ છે, લેડી મેકબેથના વર્ણનકાલે મહાકવિ

શેક્સપિયર જે અન્તર્દ્વની જવલંત અભિવ્યક્તિ ઉજાગરવલતર રૂપે વ્યક્ત કરે છે, એમાં ઉણપ નથી. કિન્તુ મહાકવિ ભવમૃતિના ઉત્તર રામચરિતમાં રથળે રથળે અંતર્દ્વનું જે વિશેષત્વ રહે છે, તે તો અસૌકિક જ છે. ' અયિ દેવ રઘુકુલાનન્દ મયં

મમ કારણાત્ ક્ષિપ્તઃ અસિ । ' શીતા એ અર્ધસોસ કરે છે, કે ' અરે ! દેવતા રવરૂપ રઘુકુલ મણિ, મારે માટે તમે આટલું કષ્ટ સહન કરો છો ! ' રવામીના દુઃખે દુઃખ પ્રકાશ કરવો, એ મહિલાઓનો રવામાવિક ધર્મ સમજાતાં-અનુભવતાં-સ્રીતા-દેવીનું સર્વ કરતાં મોટું દુઃખ-આન્તરિક વેદના-તેટલા માટે છે, કે મારે-મારા જ વિરહે-આર્થપુત્ર વિચલિત ! અન્તર્દ્વનું આવી રીતે મનોભય વિશ્લેષણ એક જ વાક્યમાં પ્રકાશ કરે છે, તેમને અનેક ધન્યવાદ ધટે છે, લેડી મેકબેથનું પાતિવ્રત્ય આ પાતિવ્રત્ય આગળ જ્ઞાન જણાયા સિવાય રહેતું નથી, આર્થશાસ્ત્રો એ બાવનાથી ભરપૂર છે, કે

વિદ્યા સમસ્તા સ્તવ દેવિ મેદાઃ
શ્રિયઃ સમસ્તા સકલા જગત્સુ ।
ત્વચ્ચક્રા પૂરિત મન્વચૈતત્ત
કા તે સ્તુતિ સ્તવ્યપરાં પરોક્તિઃ ॥
' વિશ્વે જે શ્રીમૃતિ વિદ્યમાન છે, તે સર્વમાં તું છે. ' અને એટલા માટે આર્થ સંરક્ષારી જન શ્રી જાતિનો મહિમા કોઈ કાલે ઉતરતો ગણાતા નથી. ગાડીના બે પૈડાં સમી રવામીની જોડે ચાલનારી જડ શક્તિ નથી, કિન્તુ તે રસામૃતદાયિની છે. અને તેથી જ તે અર્ધેક માનવી અને અર્ધેક કદવનામય મનોહર છે-ચિન્મય છે. '

એ વાત સસ છે, કે સ્ત્રી અને પુરુષ એ વ્યક્તિરૂપથી સમાજ રૂપી દેહ રચાયેલો છે. સમાજમાં ગૃહસ્થાશ્રમ એ મુખ્ય છે. એ ગૃહસ્થાશ્રમની શુચિતા અને સુંદરતા સ્ત્રીના કર્તવ્યબોધ અને જવાબદારીના જ્ઞાન ઉપર જોવી રીતે નિર્ભર રહે છે, તેવી રીતે પુરુષ ઉપર નથી રહી શકતી. સ્ત્રીજ સ્ત્રીત્વના બોધની પૂર્ણચેતના સંસાર અને સમાજને પરિપૂર્ણ રૂપે દાન કરે છે. સંસાર અને સમાજમાં તેઓ જોડેલો આત્મનિયોગ અધિક-તર સંયત અને વ્યાપક કરે છે, તે પ્રમાણે જ સંસાર અને સમાજ સાધકતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સંસાર અને સમાજને સરળ અને સ-રસ બનાવવાને માટે વિધાતાએ સ્ત્રીઓનું યુગ્મન કરેલું છે, આર્થશાસ્ત્રમાં સર્વ સ્ત્રીઓ ગૃહસ્થાશ્રમી જ હોવી જોઈએ, એવું વિધાન નથી-વિવાહિત જીવન ફરજિયાત નથી. બધીએ આત્મન્ય બ્રહ્મચારિણી રહેલી છે, છતાં જેમ ગૃહસ્થજીવનમાં સચવાતી શુચિતા કરતાં આર્થિકતા અન્ય આશ્રમનયમાં જે શુચિતા સાચવવાની તે ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં હોવા છતાં ગૃહસ્થ કરતાં વિશેષ છે. તદ્વત કુલવધુ કરતાં બ્રહ્મચારિણીને પાળવાના નિયોગમાં પણ કંઈ વિશેષત્વ છે. એમનું જીવન રિયત-પ્રગતિ સમુજ્જ્વલરહિત માટે સામ્પ્રતા સેવી રહેલું હોય છે. એમના જીવનની મહત્તા કોઈ કાંઈ જાણી શકતી નથી. ખીજા બાજુએ કૃતકીર્તિની ન્યોતિ, વડે અન્ય ન્યોતિઓને જગાવનારી ગૃહસ્થીની મહત્તામાં મૂલ્ય પ્રજ્ઞ આંકી શકાતાં નથી. ઉત્તમવિદ્યા માનિનીઓ સ્વસ્વકર્તવ્ય પરાયણને લીધે કલ્યાણકારિની અભયામૃતિ સ્વરૂપે આ સંસારની સર્વશ્રેષ્ઠ સંપદ મનાય છે. સંસારનાં સર્વ આનંદો તેના સ્નેહસ્પર્શથી સુંદર એવાં, સાથેક થઈ શકે છે. તેની દૃષ્ટિનાત થયેલી સંસારની પ્રત્યેક વસ્તુ આંતરીય શુચિતા પ્રાપ્ત કરે છે.

ગૃહિણી જ ગૃહ છે. સ્ત્રી જ એ ગૃહની ગૃહમદમી છે. ગૃહસ્ત્રી છે, 'ધર નરને બનાવે છે.' એ જેમ સત્ય છે, તેમ ગૃહિણી ગૃહને બનાવે છે એ પણ એટલું જ અશ્વન્ત સત્ય છે. આવી ગૃહસ્ત્રીની પરિચાલનાએ, રહેલો રહેલો સંસાર અવસ્થમેવ સ્વર્ગ સમોલક બની રહે છે, આર્થવર્ત એના અતીતકાલના ગૌરવઅર્થે અભિમાન લે છે, કે એવી દેવી-ઓથી અમારાં ગૃહમંદિરો સદાય દેહીધમાન હતાં-રસપ્રપૂર્ણ હતાં.

જ્ઞાનપિપાસાએ અગત્યનો આશ્રમ શોધનારી તાપસીના દેરામાં વર્તમાન કાલે નેપોલિયનના સૂત્રને ચાવી ચાવીને પાણીનું પાણી કરી નાખવા છતાં 'માતાને જ્ઞાન' એ શબ્દો હરિનામ રમરણની જેમ સતત ઉચ્ચારવાના રહ્યાં છે, મધ્યયુગના અંધારાં ઉત્તેજવાનાં હજુ પે બાકી છે. કેળવણીના આદ્યાદસા પ્રચારતા પોકારો છતાં તે કેવળ પોકાર જ રહ્યા છે, ભારત વર્ષની માત્ર્ય-ભૂમિને હજુએ એની ખાંખી થઈ નથી. શિક્ષિતા અને અશિક્ષિતાનું પરિમાણ કાલ-વામાં આવે તો એક શિક્ષિતાના બાજે અશિક્ષિતાનો આવો ૩૦-૪૦ ની સંખ્યાનો આંકડો આવીને ઉભો રહે. જ્યાં આ દસા છે, ત્યાં નવયુગની નૂતન રચનાને પાપો કેવો નિમોહ શકે. એ જોડું જરૂરી છે. આત્મી સ્ત્રીઓમાં સાચું સ્વીત ક્યાંથી પરિસ્પર્શ થઈ એમનામાં વ્યક્તિત્વ ક્યાંથી ખેલસી શકે ? મહાકવિ ઇકમાલના શબ્દોમાં,

"When the mountain loses its self
it turns into sands,
And complains that the sea
surges over it."

મનુષ્ય હલકું નથી, હીન નથી, શક્તિ

• પોતાનું વ્યક્તિત્વ ગુમાવવાથી પવંત ફરી બની નય, અને તે પણ સાગરનાં નીર તેના ઉપર પડેલા લાગે.

વિવર્જિત નથી, પ્રત્યેક આત્માની અંદર અનન્તશક્તિ અને સંગ્રાહના સ્થાપિત છે, તેને જાગૃત કરવાનો જ વિધા છે. વ્યક્તિત્વ બહાર આવતાં જ તેનું અને જાગૃતનું કંપાણુ થઇ શકે છે, વ્યક્તિત્વના ઉપર જ આ પૃથ્વીનું અસ્તિત્વ નિર્ભર રહેલું છે, વળતે તેઓ કહે છે, કે

“ When life gather strength
from the silt;
The river of life expands
into an ocean. ” +

આ વ્યક્તિત્વ ખીલવનું. એ કેળવણીનું મહત્ કાર્ય છે. વ્યક્તિત્વ ખીલ્યા પછી એને પ્રતીતિ થાય છે, અને આત્મપ્રતીતિ પ્રાપ્ત થયા પછી તેને કોષપણુ વાતાવરણુ ખાધિત કરી શકતું નથી. નવનીત નીરને હમેશાં નીચું જ રાખે છે-એને હાથ ઊપાવી શકતી નથી. વ્યક્તિત્વ મનુષ્યમાં સ્વાભાવિક રીતે હોવા છતાં તે શબ્દાદોષ સિવાય અશોકિત થઇ શકતું નથી. અસંખ્ય અપ્રકાશિત પદાર્થ આપણી સાનિધ્યમાં સર્વકાલ વિદ્યમાન હોવા છતાં આપણે એનો યકિચિત્ ઉપયોગ કરી શકતા નથી. તદ્વત કેળવણી વિના આપણે મનુષ્યને મનુષ્ય તરીકે જતાની શક્તિ નથી. કેળવણી એ વ્યક્તિત્વને પ્રકાશિત કરનારી આવશ્યકીય વસ્તુ છે, જેનાથી મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ દીપ્તિ ન શકતું હોય, તે કેળવણી નથી. તેમજ જે કેળવણીથી વ્યક્તિત્વનો વિચ્છેદ થતો હોય, તે તો કેળવણીનું નામ વગોવનારી વસ્તુ જ કહી શકાય. કેળવણી બન્ને પુરુષે લીધી હોય વાંતે, કિન્તુ જે કેળવણી પરાધીનતાં જ પ્રદાન કરે, તેને કેળવણી કહી ન શકાય. સ્વચ્છંદી સ્વતંત્રતા એ પરાધીનતાથી પણ વધુ નુકશાનકારક છે, એ ખૂલવું ન જોઇએ. વિદ્યા માનવને મુક્ત કરે, વિદ્યા માનવને

અભયદાન આપે. એનાથી વિપરીત વસ્તુને ચરિતાર્થ કરનાર વિદ્યા ને કુવિદ્યા જ છે. છતાં દુર્ભાગ્યની વાત છે કે, નાટકના નટને જાનરમાં પણ રાજા અને દિવાનના નામે સંબોધવામાં આવે છે, અને અમે તેને વધાવી લઇ અમારી અનભિચતાનું આપો-આપ પ્રદર્શન કરાવ્યે જઇએ છીએ.

ગાહરથ જીવન જ વિશેષતઃ સ્ત્રી જાતિનું કાર્યક્ષેત્ર છે. શૃદ્ધમાં જ સ્ત્રીનું સર્વાંગે પ્રયોજન સમભવ્ય છે. વાયુના આશ્રયથી જ સકલ જીવ-જંતુ, વૃક્ષ-વેદીઓ, જીવન ધારી શકે, તેવી જ રીતે કદ્યાણી શૃદ્ધક્ષમીનો આશ્રય લેવાથી જ ગાહરથ જીવન જીવી શકાય. સારથી, મહારથીનાથી ઉતરતો હોવાનું અનુમાન કરી ન શકાય. એ સમ્યસાચીના સારથી ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ-ચંદ્રની અકળિત ક્ષાધી આપણે જાણી શકીએ છીએ. એ સારથીના અનિર્વાચ્ય બલદારા જ પાર્થનાં પરાક્રમ પૃથ્વીમાં પ્રતિભાવાળા જણાયાં છે. શૃદ્ધી રચતો સ્ત્રી એ એક કુશળ સારથી છે. જીવનયાત્રાનો પળેપળે એ રથ રમણીનાથી સંચારિત રહે છે. આધુનિક સમયમાં સ્ત્રીઓને જે ઉચ્ચશિક્ષાવ્રતી જોવામાં આવે છે, તે કુશળ સારથીની પ્રક્રિયા વધુ ખીલવવાના શુભાર્થે જ છે, એમ અમે માનીએ છીએ, ઉચ્ચ શિક્ષાશિક્ષા શાલિની સ્ત્રીઓનાથી સમાજનું કોષપણુ કાળે અધઃપતન યવાનું નથી. એમનાથી ભવિતવ્યતા ભવવિદુણી અને ભવ્ય સ્વદેશીની બનવાનાં સુચિત્ત રપટ છે. કારણ ઉચ્ચશિક્ષા છુદ્ધિને માનિત કરે છે, કુસંસ્કારોના ઉચ્છેદ કરવામાં કારણભૂત બને છે, સમાજને સતત સંસદર્શન કરાવે છે, કે જે સત્ય ચિરકાળ સુન્દર એવં કંપાણુકારી હોય.

સ્વ. કવિ દક્ષપતરામની સ્મરણમાં રહેલી કવિતાની કરી “ જમણુ તો સુરત તથા ” ઉપરથી કોષ સુરતના રોટને શુભચાવાળા પાસેથી ચવાણું લઇ, તેનો ઉપયોગ કરતાં

+ જીવન સચિતા ન્યારે વ્યક્તિત્વની અબાધ અને અપાર શક્તિથી બલવત્તર થઇને વહે, ત્યારે જ તે અનન્ત સાગર પરિણત થાય.

રેન્ના ન વિષિ મિત્ર મ. જને' એ લેખ પહેલાં વિશિષ્ટ મિત્ર વાળાં બંધ.
 રાજ્યમાં તત્કાલ પાલિકા બાબતે કષ્ટ સંભાવમાન રીતે બંધકોને
 મોકલી અને રાજીઓ તેના અંગેનો એક દુર કાગળ માટે ફિળ બનાવવા બરીસા
 બાજીમાં પચાળીને વાપરતી હતી.

આજે રનાલ કરીને રાજીઓ એક દુર કાગળ માટે વધારે કારણ અને
 સમજાવવામાં હમામ તાત્કાલ કરવાને બદલે તો, તેનું મુદતિદાર ફિળ બિંદોમાંથી
 કાઢી એક દુર કોઈ અને રાજીને વાળ્યો તથા રૂઢિને અરે છે.

હ મા મ.

તમારે ન્હાવા માટે મોટી ગોટી

રોમો સોલ ડીપાર્ટમેન્ટ
 મયગેડ રીડ. મુંબઈ

બી તાલુકા આઈડી બીડીંગ ડુંડે લીડ. નાનાપુરમ અને મુંબઈ.

કરતાં કવિતાની કડીને વગોવવા માંડે, એના જેવું કથન ઘણાંઓ ઘણીવાર કથ્યે જાય છે. પરંતુ તે સર્વ અધુરે. અને અન્ય દિશાનો અનુભવ છે. સત્ય એનાથી સદાય વેગળું જ રહેલું છે. એને માટે વિશુદ્ધાન્તકરણ કરવાની જરૂર છે.

ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા જ આત્મવિકાસ થાય છે. આર્થવર્તે એને માટે સ્ત્રી અને પુરુષનો ભેદ નથી ભાખ્યો. શિક્ષણની પ્રણાલિકામાં અને શિક્ષણના હેતુઓમાં પણ ભેદ નથી રાખ્યો. સ્ત્રી અને પુરુષના શિક્ષણના વિવેચનો ભેદ-ઉપભેદ કે જે વ્યવહારાનુકૂલ હોય તે અવશ્ય હોવો જોઈએ. એકની ત્રુટિ અન્યપૂર્ણ કરી શકે છે, એવી યોજના બંધે હોય, કિન્તુ ઉચ્ચશિક્ષણ વડે જ દેશનો પ્રાણ ટકી રહે છે, દેશનો આત્મા સદાય ઉચ્ચ શિક્ષણ વડે જ જલવત્તર થાય છે. જ્ઞાન એ જ શક્તિ છે, એ ઉચ્ચ શિક્ષણ જ જ સાધિત થઈ શકે છે. પાશ્વત્ય પાણ્ડીને સર્વ રીતે સમગ્ર જાણીને એનો કરવામાં આવે તો તે અનુચિત નથી. પાશ્વત્ય કેળવણી નિરર્થક છે, એમ કહેવાનો અત્રે આશય નથી. તેમ એની સમાધોયના કરવાનું અમારું સામર્થ્ય પણ નથી. કિન્તુ આપણી અને એમની સભ્યતામાં, રહેણી-કરણીમાં જે તફાવત રહેલો છે, તે તફાવતને અનુરૂપ આપણે કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે, કેવળ અનુકરણથી તો તિમિરમાં જ તણાયા જવાનું થાય છે, જનપાનમાં બાલિકાઓ પોતાનાં બાલભાન્ડને પીડ પાછળ તેડીને ફરે, એ પ્રમાણે ગૌરખીમાં ઘેરાંઓ જાણ્યાને જરૂર પાછળ રાખે છે. કિન્તુ એમાં સામ્યધર્મ સચવાતો નથી. તદ્વત દેખાદિખીયા કરવામાં કદ્યાણ કરતાં. અકલ્યાણની નજરે નિહાળાય છે. 'મનઃ પૂત સમાચરેત્' વાક્યની જરૂરિઆત ત્યાં જ જણાય છે. આપણા સંસ્કૃતિમાં તેઓનાં વર્ષોનાં વર્ષો જવા છતાં આપણી સભ્યતાને તેઓ આજ-

ણામાં પણ પદાપણ કરવા હતા નથી. એમ કરવા જતાં એમની સભ્યતાને સખત આંચકો લાગે છે. એમના મૂલમંત્ર 'Standard of living' સાચવી શકતો નથી. ત્યારે ભારતનો મૂલ મંત્ર ચલ્લશિષ્ટાશિનઃ ઉપર જ આધાર રાખી રહેલો છે. તે પારકું તો શું પણ પોતાનું એ એકલાએ ખાવામાં પાપમક્ષણ કર્યું માને છે. સામાજિક પરિસ્થિતિ ઉપરાંત તેમના પારિવારિક જીવનમાં પણ એ પ્રમાણે અનેક ક્ષેત્રોમાં તફાવત જણાય છે. એમનો પરિવાર એમના પુત્ર-કલત્રમાં જ સમાપ્ત થાય છે, ત્યારે આપણો પરિવાર આત્મીયજનો અતિથિ અને અનાથ સાથે પરિવ્યાપ્ત થાય છે, એમના ગૃહ જીવનમાં, વૃદ્ધ કાકા, ફાઇ કે એવાં ખીજાં સગાંઓનો સમાવેશ નથી થતો, ત્યારે આપણા કુટુંબમાં એમનો યે સમાવેશ કરવામાં આવે છે. અને એ રીતે એમના માર્ગસ્થજીવન કરતાં આપણું માર્ગસ્થ જીવન વધુ ઉદાર છે. એવા આ ઉદાર માર્ગસ્થ જીવનને દીપાવનાર દેવીઓએ એને અનુરૂપ આપણી બહેનોનું શિક્ષણ હોવું જોઈએ. આપણી બહેનોનું શિક્ષણ પતિ અને પતિના પ્રતિરર્પણ વચ્ચે સત્યતા 'સાયવનાર મહા પંડિત મંડનમિશનની સદ્ધર્મચારિણી' જેવું એનું અનુકરણીય હોવું જોઈએ. જર્મનીએ હમણાં હમણાં સ્ત્રીઓને કુટુંબજાળ પાતલી. અને એમાં તે યુવવાઈ ન જાય, એટલા માટે વિવાહ વિદ્યાલયોની યોજના કરી, જનપાને અને છોકરાં પણ એનાં કંઈ ને કંઈ અનુકરણ કર્યાં. એમ વર્તમાન સમય સ્ત્રીઓને કાંઈ ને કાંઈ રીતે ગૃહસ્વામિ થવાનું શિખવ્યે જાય છે. ભારતને એ કશું જ નહું નથી. એને ત્યાં તો રાજસ્ય થઈ કરનારી રાજ રમણીઓ સ્વહસ્તે રસોઈ કરી પતિને. પરિવેશન કરતાં 'મોજ્યેપુ યાત્રા' ની ઉપાધિ પામી ચૂકી છે—

વિવાહિત જીવન એ જેટલું ઉજવજ

જીવન છે, તેટલું તે યોગ્ય સ્વરૂપમાં નહોતાં-
ન રહેતાં તિમિરાચ્છન્ન છે, એ શૂણ્ય જોઈએ
નહોં. ઓ અને પુરુષમાં રાણાવ વા સમ-
ભાવનો સદચાર જોઈએ, તે લગ્નની કેટલીક
ક્રમયાને લીધે ન સચવાતાં સંસાર સ્વર્ગને
સ્થાને નરક સમો બની જાયે, એ વસ્તુ ઉઘાડી
છે. એવાં લગ્નથી યતી પ્રજા પણ દેશને
બોળાવે છે. એ નિર્વિવાદ છે. જે લગ્ન
કેવળ સ્વાર્થને જ માટે સરજવામાં આવ્યાં
હોય તે લગ્ન નથી, કિન્તુ એક પ્રકારનો
સર્વજન સેવિત આનાચાર છે. કે જેને સમાજ
દેખીતી રીતે પણ કહી શકેતો નથી. સ્વપ-
ત્નીના અગ્રણ્ય મૃત્યુથી જેમની નસોનસ કળ-
કળા રહી હોય, એના ' માતમ 'ના
' મરશિયા 'થી છાપખાનાના ટાઇપો તડાતડી
કરી રહ્યા હોય, તેવા ઝાઝા દેખાતા માનવો
પણ સ્વરૂપ કાળ પછી પોતે વિદુર હોવા
છતાં એક કુમારિકાના કરને દુષિત કરે, એ
અસજ છે. એમની સહૃદયતા આ સ્થાને ક્યાં
સંતાપ જાય છે, તે સમજાતું નથી એમના
મનસ્કત્વ કયા મહામાનસમાં આપોતું વિસરતે
છે, એ કળાતું નથી. અલખત, આ જાતના
નહોં કિન્તુ આવા લગ્નબંધનને ચર્ચાતા
હોયોથી નારી જાતિ મુકત છે, એમ નથી.
કિન્તુ યથા સ્ત્રીનાં તથા વાત્સાં સ્વાધુત્વે
દુર્ગતો જનઃ ' પ્રમાણે સ્ત્રીઓને જ જ્યારે
ને ત્યારે હોય અંપર્વામાં આવે છે, એ કેવળ
એક માત્રીપણું અથવા પક્ષપાતીત્વ જ છે,
એમ કહી શકાય. પ્રતિધર્મ વા પત્નીધર્મ એ
એક જ વસ્તુ માદરૂપ જીવનનો પરિસમાપ્તિ
કરનાર વસ્તુ નથી. અનન્ત આકાશમાં
અનેકનેક દસ્ય એવાં અદસ્ય જ્યોતિર્ધર
નિલમાન છે. એમનો ઉગ્મશ એછો નથી.
એમનો પ્રભાવ પણ પ્રાણીઓ ઉપર સતત
પડ્યા કરે છે, છતાં જીવન નોકાને ચલાવનાર
વદાણુવડીએ તેાં દુગેશાં એ જ સોંપી-
તરફ અગિયેય -દષ્ટિ- રાખવાની છે, -કે
જે કુવ છે. અસંતુષ્ટ દંપતી જીવન

દંપતીઓની શિથિલ લગ્ન મંથિને જ આભારી
છે. દાંપત્ય એ ગમતી વા અચ્ચગમતી કામ-
ચેષ્ટાના માટે નથી અર્ધદંધાવરણ પ્રાપ્ત
શિક્ષિત દંપતીઓ નિરર્થક મનસ્કમનને અને
અસહિષ્ણુતાને લીધે નિન્દિત બની રહ્યાં છે.
' માગૃથ જસ્ય ચિદ્દનમ્ ' એ ઉપનિષદના
વાક્યને વિચારે પાડતાં આવી અધઃપતનો-
વરણએ આવી પડેાંચો છે. આ એક અધ-
વાદ છે. છતાં એવા અધવાદો પણ અપનારી
ન શકાય. દાંપત્યજીવનને સદનશીલતાની
બઠીમાં તપાવી કાંચનરૂપે દેહીપ્રમાણ કરવાની
શક્તિ ધણાં જ ઓછાં મનુષ્યોમાં રહેતી
હોય છે. આ એ દેશ છે, કે જ્યાં બેરિસ્ટર
જન્મા પછી પણ પોતાના પિતાનું નાદારીમાં
ગણેલું દેવું ફરી આપવાની જવાબદારીની
જાહેરાત કાઢી, પુત્ર નામને વધાર્યું ફરી
ખતાવે. આવી જ્યાં મનોભાવના હોય ત્યાં
સમગ્ર બરેલા કાપડાની અપેક્ષા ઓછી જ
હોય, સુન્દરીઓ 'કરિમ્મર' સમા પતિ સાથે
પણ રાજકુવરની રમતો રમે. 'વીચ્યા'ના તાર
સંદોહિત રજઝર્યા કરે. એમાં જ મલિકા
જીવનની મદત્તા સમગતય. અને ' ક્ષમયા
ધરિત્રી ' એ સૂત્ર સાચુંક પણ ત્યારે ચાલ.
સૂઝા રોટલાને પણ રસના રસપ્રદાન કરી
યકે; એમાંથી પણ જીવનનાં તત્ત્વો મેળવાવી
શરીરને પ્રુષ્ટિ અપાવી યકે. આ સર્વ કાર્ય
સન્નારીઓ સુશિક્ષા અને સદનશીલતા દ્વારા
સાધી યકે છે.

સ્રીજાતિનું વ્યક્તિત્વ સાચવવાની વાત
આથી ઉઠી જતી નથી. વ્યક્તિત્વ સિવાય
મદત્વ નથી, અને જ્યાં સ્રી જાતિનું મદત્વ
નથી, તે દેશ પતનાવરણના પાતળે પડેાંચેસે
સમગતય. એટલા માટે ચિન્તાશીલા-સુશિક્ષિતા
સ્ત્રીઓએ પોતાનાં જાતિના સર્વ મદત્વના
પ્રત્નોનો ઉઠેસ રવાનમખળથી માણવો
જોઈએ. એ પ્રત્નોનીની જીલ્લવટ ઉઠેલવા
તેમણે આજીવન - સર્વ - દુઃખ- કષ્ટ
સદન કરી પોતાના આદર્શને ઝળકાવવા ફૂલ

નિશ્ચયા બનવું જોઈએ. જાપાનની પ્રસિદ્ધ કર્મશાલિની મહિલા બેરેનેસ ધસિયેટા જેવાંનાં ઉદાહરણો લેવાં જોઈએ. આ સાક્ષર સન્નારી પર દુઃખને પોતાનાં માની તેને માટે આ પ્રાણ ચેષ્ટા કરનાર હોઈ તે શ્રીમંત ધરની કન્યાએ અનેકવિધ દુઃખોને મણકાપીં નથી. એની લેખિની અવારિત જ રહેલી છે. આવી પૂણ્ય શીલા સન્નારીઓના આત્મશ્રમ સિવાય શીઓની વર્તમાન દશ કોઈ કોઈ સુધરી શકે તેમ નથી. મહિલાઓ રસપ્રદાતા છે. આદિરસ એ અસોકિક છે. છતાં જો મધુમય આદિરસ તેજ માત્ર કાવ્યનો એકરસ નથી. મનુષ્યની અંદર અન્યરસ પિપાસા પણ રહેલી છે, માધુર્યનો પરિપૂર્ણભાવે ઉપભોગ માટે અન્ય રસની અપરિસીમ ઉણપ તેના અન્તરે ભગ્યુત થયે ભય છે. મનુષ્યના અન્તરની એ ઉણપ

મટાડવા માટે ભતિની તુચ્છતા, ફર્નલતા વિગેરે દોષોનો નાશ કરવા માટે વીર અને રૂઢ રસની પણ એટલી જ આવશ્યકતા છે.

“કુંતલ અંબર હેઠ શીઓ

સુખચંદ્ર પ્રચંડ થયો રવિ કોધી;

“કોમલ કંજ સમી કર અંશુલિ

બાણ બની હણવા અરિ શોધી.”

સ્વ. કોલતરામ કૃપારામ

ભતિની તુષ્ટિ, પુષ્ટિ અને ફર્નવાર દહતને માટે એક જ રસનું સેવન ન કરતાં. કદુરસ દ્વારા જ રંજ્યુ શરીરને તપ્ત કાંચન-મય બનાવે છે, તે પ્રમાણે સન્માનિત સુંદરીઓ વર્તમાન કાલને અનુસરી વિવિધ રસોદ્ધાર-રસવિધાનદ્વારા રંજ્યુ સમાજ દેહને આરોગ્ય અર્પી રસામૃત નામ સાર્થક કરે ! એ આશા હિતિ ।

“આવો સુંદર ચહેરો

ખીલથી બેડોળ લાગે છે.”

નાના ખીલથી અને કોડીઓથી વખાણ ચહેરાની સુંદરતા જન્મદાતા દેશે નહિ. એ વખાણ શોભીમાં જિહ્વા હોય તો કીમ, વેરાન, બોહન, એન્ડ અને આર્થ ખીલ વાચતને લંડુરસત રાખવાના સાધનો વાપરશે તો પણ અર્થ નહિ સર. આધુનિક વિજ્ઞાનની સહાય વડે, આધુનિકના ઓપધોથી બનાવેલું રક્તદોષાલક વાપરશે. તેમાં રહેલાં શુદ્ધિકારક અને ઉપધોથી વાવેલો લોહીમાં જળી જળને લોહીની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ કરશે. ખીલો નાણુદ-વટો અને વધારો ચહેરા પહેલાની સુંદરતા ફરીથી પાલક કરશે.

રક્તદોષાલક

આધુનિકાશ્રમ ફાર્મસી લીમીટેડ, અહમદનગર

[૧] શ્રીઓનો આદર્શ

ધણી સમાજસુધારકોએ શ્રીઓના ધ્યેયને પોતાનું કથું છે. પણ એમાંના ધણીખરાને મન શ્રી એટલે ધરની રાણી. પોતાના ધણીની સુખસગવડની કાળજી રાખવી તથા બાળકોની યોગ્ય ઉછેર કરવી, એ જ તેનું કાર્યક્ષેત્ર મનાવું. પશ્ચિમની ઈંગ્લેન્ડના આગમનની સાથે શ્રીપુરુષની સમાનતાનો ખ્યાલ પ્રચારમાં આવ્યો; પણ એ સમાનતામાં માને છે અને પોને જ કહે છે તેનો અમલ કરે છે. તેમના આશ્રમમાં સાવજનિક રમોડું ધણુંખડું પુરુષોને સોંપવામાં આવે છે. એ હકીકત એમ મુકવે છે કે મોટા બાળકો કામો શ્રી તેમ જ પુરુષ વચ્ચે સમાન છે. શ્રી પુરુષની સમાન ગો છે જ, પણ તેના કરતાં ચડિયાતીયે વર્ધ થો. બાળકોની તથા ધરની સંભાળ, એ શ્રી પુરુષ જાનેની સાદિધારી જવાબદારી છે. શ્રી માતા છે પણ માતા તરીકેની નવી લાગણી તેનાં પોતાનાં બાળકો પૂરતી મર્યાદિત ન રહેતાં વિસ્તારવી જોઈ એ, અને તેથી તેનું કાર્યક્ષેત્ર પણ પોતાના ધરથી આગળ વિસ્તારવું જોઈએ.

બંગાળના પ્રવાસ દરમ્યાન કાર્યકર્તાઓની એક સભામાં પ્રત્યેકના જવાબ આપતી વખતે માંધીજીએ કહ્યું કે, જે શ્રી પોતાનાં બાળકોને માતૃભૂમિની સેવાને અર્થે સત્તા રીતે તૈયાર કરે છે, તેને એથી વિશેષ કથું કહેવાની જરૂર નથી. ધરની સંભાળ રાખવી અને યોગ્ય રીતે બાળકોને ઉછેરવાં, એ શ્રીઓની એક ફરજ છે એવી પ્રચલિત માન્ય-

તાવું માંધીજીનું આ વચન સમર્થન કરે છે, એવો એક મિત્રે એમાંથી અર્થ કાઢ્યો. માંધીજી હરવા અને કહ્યું કે "લોહો હમેશાં વરતુઓનો પોતાને ફાવતો આવે તેવો અર્થ કરે છે. વિવિધાસક્ત શ્રી પુરુષો પોતાનાં બાળકોને માતૃભૂમિની સેવાને અર્થે કદી પણ તૈયાર નહીં કરી શકે, સંયમતા કાપદાને વશ વર્તીને જોએ જીવન બાળે. છે તે લોહો જ એ કામ બળવી શકે, અને એવા લોહોને ધરની જાદારના કામમાં પોતાની સેવા આપવાને હમેશાં વખત મળી રહેશે."

કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા સંતતિનિયમન સામે માંધીજી કડક ગત ધરાવે છે. તેઓ કહે છે કે, "સંતતિનિયમન માટેનાં કૃત્રિમ સાધનો શ્રીત્વને માટે અપમાનજનક છે. વેશ્યા અને સંતતિનિયમનનાં સાધનો વાપરનાર શ્રી વચ્ચે બેદ માત્ર એટલો જ છે કે, પહેલી અનેક પુરુષોને પોતાનો દેહ વચ્ચે છે અને બીજી એક પુરુષને. પોતાની પત્નીને સંતતિની ધમ્મજા ન હોય ત્યાં સુધી તેને રપઈ કરવાનો પુરુષને અધિકાર નથી; અને શ્રીમાં પોતાના ધણીની એ ધમ્મજાને વશ ન થવા જોઈતું સંકલ્પબળ હોવું જોઈએ."

તાજેતરના તેમના મહાસના પ્રવાસ વખતે શ્રીઓની સભા સમક્ષ બોલતાં તેમણે જણાવ્યું કે, હું તો ધમ્મજી કે શ્રીઓમાં સીતાના જેવું પવિત્રતાનું એવું તેજ હોય કે જેનો સામે રાવણ જેવા સમર્થ પુરુષનેયે હારી જવું પડે. જો તમારામાં એવું તેજ હોય તો, દિંદિ ઉપર તમારી જ આજીવ વર્તે અને પૃથ્વીને તમે રવળ જેવી બનાવી દો. કરુણા દરદનો વેહીવટ તમે કરો એટલું જ નહીં, રાષ્ટ્રની બીજી બધી પ્રવ-

તિઓમાં પણ તમે મોટા ફાળો આપો, એ જોવા હું ઇચ્છું છું. હિંદની કરોડો સ્ત્રીઓના દાયમાં રેડિયો હોય, તેઓ પોતાના દિલમાંથી અપૂર્યતા તથા કેમી બેદબાવો નિર્મળ કરે અને તેઓ હિંદુસ્તાની બોલતી થઈ જાય, એ જોવા હું ઇચ્છું છું.

સ્ત્રી અદિસાની મૂર્તિ છે. કાયદે આગ્રમ ગ્રીણીની સાથેની પોતાની વાટાઘાટો દરમ્યાન ફેટલીક જન સાધરીઓ સાથે વાત કરતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું હતું કે, “સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ત્રીઓ વધુ સહનશીલ હોય છે. એથી કરીને અદિસા તેમને વધારે સુખમતાથી માંખર છે. તમે જન બહેનો છો. તમારી પાસેથી હું ઘણી મોટી અપેક્ષા રાખું છું.”

“હું સ્ત્રી છું”, એમ ગાંધીજી ઘણી વાર કહે છે. તેમના મત પ્રમાણે પુરુષ અદિસાને પચાવે તથા તેવું આચરણ કરે ત્યારે તે સ્ત્રીની વધુ નજીક આવે છે. અદિસામાં દિસા કરતાં વધારે પૈયની જરૂર હોય છે. કેમ કે દિસા માટે તો કેવળ શારીરિક શક્તિ અને પશુમજની જ જરૂર હોય છે.

સ્ત્રી પ્રકૃતિની સમીપ આવવું એ નવતાની હિમ્મત કક્ષાતું લક્ષણ છે.

કરુણા દ્રષ્ટ તરફથી બહેનોને તાલીમ આપવાને માટે બેરીવક્ષીમાં શરૂ કરેલી છાત્રાળીની બહેનો સમક્ષ બોલતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું હતું કે “હું સ્ત્રીઓને પુરુષોની સમાન અને તેમનાથીયે અધિકારી જોવાને ઇચ્છું છું. જવાબદારીની ગંધી જગ્યાઓ પર તમે હો એમ હું ઇચ્છું પરંતુ એ માટેની યોગ્યતા વિના તમે એ રહાનો રોડો લો એમ હું ઇચ્છું. એવો એનો અર્થ નથી. વાસ્તવમાં પુરુષો કરતાં વધારે શક્તિશાળી હોવાનો પુરાવો આપો એમ હું ઇચ્છું છું.

“પુરુષોની ખામીઓની નાલ કરવી એ સમાનતાનો અર્થ નથી. દાખલા તરીકે બીડી પીવી અને દારૂ પીવો એ પુરુષોમાં સામાન્ય વસ્તુ ગની મર્દ છે. તમારે તેમની કક્ષાએ ઊતરવાનું નથી. તમારે તો પવિત્રતા, આત્મત્યાગ, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અને સેવામાં તેમના પર દાખલો બેસાડવાનો છે.

(‘દરિજન’માંથી)

—સુરીલા નરયર

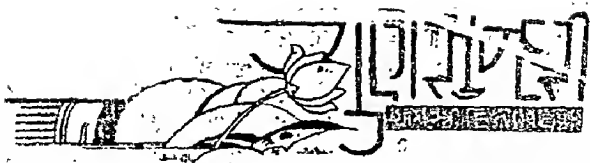
[૨] બહેનોને માટે

શહેરી બહેનો ઘણી વાર પૂછે કે સમાજસેવાનો ખાખતમાં અમે શું કરી શકીએ? જેમની સેવા કરવાની આ બહેનોની ફરજ છે, તેમના સંપર્કમાં તેઓ નથી, એ તેમના જીવનનો એક કટુણ ખીના છે. જો તેઓ આવા સંપર્કમાં હોય તો, આ પ્રશ્ન ઉઠે જ નહીં.

દિલ્લીની મુખી ધરની ફેટલી બહેનોએ ક્યારેય અહીંનો દરિજનવાસ જોયો છે? જો એક છેડે ગાંધીજી રહે છે તે દરિજનવાસ સમાજનાં આ હિચકિતોની સેવા માટે સાદ કરે છે. તેમનાં રહેવાનાં ધર ઘણાં ખરાબ છે; જોકે ખીજાં શહેરનાં ઘણાંખરાં ધરો કરતાં અથવા કદાચ ખુદ દિલ્લીમાંનાં ફેટલાંક ધરો કરતાં સારાં હશે. જેમની સેવા વગર આપણે જીવી ન શકીએ, તેમને માટે સારાં ધરો બંધાવી આપવાની ચળવળમાં બહેનો મોખરે હોવી જોઈએ. તેમને મળતા પમાર પૂરતા નથી. તેમનાં આલ્લાખાવરવાનાં તથા પહેરવાનાં કપડાં અને તેમનાં નાચાં ધોયા વમરનાં ખાળકો જોઈને દયા ઊપજે છે. બહેનોની એક કુકડી રાજ તેમનાં મહોલ્લાની મુલાકાત લે, ખાળકોને નવાવે, હોશ્તીઓના ગૂચાઈ અપેલા વાળ જોળી આપે, કોષ્ટ પશુ દરદો માટે સાદા છલાંગે બતાવે, તેમને કપડાં કેમ ધોવાં તે બતાવે, ખાળકોને માટે દૂધની ગોલવણ કરે, સ્ત્રીઓને કેમ ખાવું તથા કુકુડનાં માણસોને કેમ ખવડાવવું તેની તથા નસીજ જોગ તેમને મહેલાં આગનાં તેમનાં મેલાં ગંદાં ધરો અને આજુબાજુની જગ્યા અને તેટલી સ્વચ્છ રાખવાની તાલીમ આપે, એવી મામણી શું વધારે પડતી છે? તેમ જ જુદી જુદી પ્રાંતિક સરકારોના અંદાએલા પ્રતિનિધિઓ દરિજનો માટે, તેમ જ અથા મખરો માટે સુખ ધરો બંધાવવાનો તથા તેમના પમાર વધારવાનો બદલ્યસ્ત કરશે એમ આપણે અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રમ્ણીએ સરકારી આવક ઉપર તેમનો પ્રથમ દહ છે.

(‘દરિજન’માંથી)

—અમુતકેશ

સ્વર્ગસ્થ માતાને !

મીઠા દીધું ધ્વનિ વન વિષે આકાશ ગાજી રહે,
પંખીવૃન્દ ઉડાઉડ કરી, આકાશ છાઈ રહે;
વાયુ ઘોર પ્રચંડ નાદ કરતો ચોપાસ વાઈ રહે,
વેગે કોઠી આવતી જીવન નીકા ડૂબી છે જલે.

ગંભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે,
રસ્તે જતી પથિક માળને પાણી દે છે;
ત્યાં અશુભૂર્ણ નયનો લઈને ઉભો હું,
વિતાવતો દુઃખદ દિન કંઈ રહનો કરીને.

ઓ ! માતા તું અહિંથી ગઈ ક્યાં ?
તારા વિના આ હૈયું રડે છે;
ફરીથી મુખડું દર્શાવવાને,
પાછી પુનઃ શું નહિ આવવાની ?

શરીર માફે રહનો કરીને
ચોપાઈ જાતું તવ તાપથી તે;
તેને ફરીથી જલ સીંચવાને,
દેખા નહિ હેતું ફરી કદાપિ ?

મનહૂંય માફે રસહીન થઈને,
નિર્જન પ્રદેશે ભ્રમતું ફરે છે;
સ્વસ્થાને મૂકવા ફરી કદાપિ,
શું ! તું દર્શન નહિ અર્પવાની ?

આવી રીતે રુદન કરતાં દિવસો કંઈ વિતાવ્યા,
ના હું પામ્યો સુખદરશિખં આ જગતમાં તથાપિ;
તારા માટે પર્વતો ને પહાડ હંદોળી નોયાં,
પણ નેયું નાં તવ કમલમુખ આજીવનમાં ફરીથી.

સશી પ્રકાશે, સવિતા પ્રકાશે,
તારા પ્રકાશે, જગવિષ્ણુ મધ્યે;
પણ એક દીવો યુગાઈ જાતાં,
નિહાળતો હું અધકાર વિશ્વ.

અહોહો ! પ્રેમની મૂર્તિ, સ્વપ્નમાં આવી ઉભી,
જેંચાતી વત્સપ્રેમે તે જેથી પ્રેમવંતી રહી.
ના ! ના ! તેવું કહી નવ જને વિશ્વંભરમાં ફરીથી,
પ્રેમથી પુત્ર માતાને આલડી શું ફરી શકે ?
ઓ માતા ! હું જીવવાને આ જગતમાં જીવું છું,
માતાના એ સ્મરણ ચિન્હો નિત્ય તાજ કરું છું.
પ્રેમની મૂર્તિ થતાં કો' જીજ્ઞે પ્રેમ ન સંભવે,
પુત્ર માતા જણા પ્રેમી હૃદયો દર નવ થઈ શકે.
ઓ માતા ! તું સુજને મૂકીને દર ક્યાં ચાલી ગઈ છું,
તારા વિના જગત હુઃખિયું કલેષ તો ણહુ કરે છે;
નિરપું નિરપું જગતભરમાં એક તારી, છાંતી હું,
આશાના એ અમર પડને લેલવાને મથું હું.

શ્રી. અરવિંદકુમાર મ. મહેતા

કંચુકી

લાલ ગુલાલ મારી કંચુકી,
એમાં નજીકલે ગૂંથી ભાત રે;
કંચુકી સોહે અતિ રે । ૧

નાવડીયો લાગ્યો મારી કંચુકી,
નજી સંધ્યાએ પૂર્યાં રંગ-રે;
કંચુકી સોહે અતિ રે । ૨

કંચુકી ખેરી હું તો મ્હાલતી,
હું તો ધૂમતી સહીયર સાથ રે;
કંચુકી સોહે અતિ રે । ૩

મોંઘા મૂલોની મારી કંચુકી,
ખેરી જાતી હું સરિતા-ઘાટ રે;
કંચુકી સોહે અતિ રે । ૪

શ્રી. દેવાયત સોની

પત્નીની ફરજો

લેખક : યો. જ. ત્રિપાઠી

‘પત્નીની ફરજો’ એ નામો, સંસારસાક્ષીના એક પૌર્વાત્ય ગ્રન્થમાંના એક પ્રકરણને આધારે ઉપરનો લેખ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. એમાં દર્શાવેલા નિયમો એક ઉચ્ચ પ્રકારના, સંપત્તિવાળા ગૃહસ્થની પત્ની માટે ઘડાયેલા હોય એવા છે. આમ છતાં, ગૃહકાર્યની વ્યવસ્થાને અંગેની તેમ જ પતિની સેવા જરૂર પાડે અંગેની જે સૂચનાઓ આ લેખમાં કરવામાં આવી છે તે સૂચનાઓ મત્તેક મુજબ આર્થ સ્ત્રીએ હક્કમાં રાખવા જેવી છે. મત્તેક આર્થ ગૃહિણી આ લેખમાં આપેલી સૂચનાઓમાં પોતાની સ્થિતિ તેમ જ દેશકાલાનુસાર ફેરફાર કરી શકે; પરંતુ એના સામાન્ય સિદ્ધાન્તો તે દેશ અને કાલથી પર છે અને આર્થ સ્ત્રીએ ચલણ કરવા ચાખ્ય છે; એમાં કરી શકા નથી.—લેખક.

પત્નીએ હંમેશાં પોતાના પતિને દેવત્વ માનવો જોઈએ અને હંમેશાં એમની ક્ષમ્બા મુજબ વર્તવું જોઈએ. ગૃહકાર્યની વિવિધ ચિન્તાઓ તેણે પોતાને માથે લેવી જોઈએ. પોતાની દેખરેખ નીચે ગૃહ સ્વચ્છ રખાવું જોઈએ, કચરો સાફ કરાવો જોઈએ અને સુવાસિત ધુળો વડે શય્યાખાસાવું જોઈએ. ઘરનાં મોટાં માણસો પ્રત્યે એણે માન અને વિનયપૂર્વક વર્તવું જોઈએ, સરખેસરખાં સાથે માથાગુપણે અને ઉદારતાથી વર્તવું જોઈએ અને નોકરો પ્રત્યે પ્રેમભાવ દર્શાવવો જોઈએ. જે બની શકે એમ હોય તે પોતાના ઘર આગળ એક નાનકડો બગીચો બનાવવો જોઈએ અને તેમાં શાકપાન, પાણી, મરચાં વગેરે વાવવાં જોઈએ. બધી દુષ્ટ સ્ત્રીઓના સંસર્ગથી તેણે સુકત રહેવું જોઈએ—ખાસ કરીને દુષ્ટ ચારિત્ર્યવાળી સ્ત્રીઓ, સંન્યાસિનીઓ, બુદ્ધગરુણીઓ અને ભવિષ્ય કથનારીઓ. ભોજનની ખાખતમાં, એણે હંમેશાં એ શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે પોતાના પતિને શું ભાવે છે ? પોતાના પતિને જે જે ભાવણું હોય અને એમની તંદુરસ્તીને લાભ કતી હોય તે તે તેણે બનાવવું જોઈએ. પોતાના

પતિ ઘેર આવે ત્યારે પત્નીએ તરત જ તેમની પાસે જવું જોઈએ અને જે જે પ્રકારની સેવાની જરૂર હોય તે તે પ્રકારની સેવા કરવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. આ કાર્ય નોકરોને ન સોંપવું જોઈએ. જો પોતાના પતિ વધુ પડતા ખર્ચાળ હોય તો એમને કરકસર કરવા એકાન્તમાં કહેવું જોઈએ. જ્યારે જ્યારે પોતાને કાઈ પણ સાંસારિક કે સામાજિક ઉત્સવના કે જામણના પ્રસંગમાં ભાગ લેવાને જવાનું થાય ત્યારે હંમેશાં પોતાના પતિની પરવાનગી મેળવવી જોઈએ. પોતાના પતિને ગમે તેવા પ્રકારની રમતગમતો જ પત્નીએ રમવી જોઈએ. પોતાના પતિના નિદ્રાધીન થયા પછી જ પોતે સુવું જોઈએ અને એમના ઉઠવા પહેલાં ઉઠવું જોઈએ અને ખૂબ અગત્યના કામ સિવાય પોતાના પતિને નિદ્રામાંથી કઢી પણ નગમત કરવા ન જોઈએ. કાંઈકાર જે પોતાના પતિ પોતાની સાથે ગુસ્સે થાય તો પણ પોતે કઠો પણ ખૂબ ગુસ્સો ન કરવો જોઈએ. પતિ એકલા હોય તે વખતે જ એણે પોતાની નાપસંદગી દર્શાવવી જોઈએ. બનતા સુધી સ્ત્રીએ નીચેની બાંધેલાં દર રહેવું જોઈએ:—

ગુસ્સામયું મુખ, પતિ સાથે ક્રોધ, પતિ

સિવાય બીજાઓ સાથે છાની વાતો. બારણા આગળ ઉભા રહીને બીજાઓ સાથે જોઈ રહેવું, એકાન્ત રથને લાંબા કાળ સુધી રહેવું.

પોતાની જાતને તેણે જાને તેટલી સ્વચ્છ રાખવી જોઈએ. શરીરનો પરસેવો, દુર્ગંધ, મંધાતા દાંત અને મેલાં કપડાં-આ બધી વસ્તુઓ પતિને ઘણા ઉપજાવે છે. એણે સુંદર, મીઠી ખુશખોશ આવતી હોય એવાં વસ્ત્ર પરિધાન કરવાં જોઈએ, પુષ્પનાં આશુષણ પહેરવાં જોઈએ અને રાત્રે પતિની પાસે જાય તે પૂર્વે સેંટ, અત્તર વગેરે ઉતેજક પદાર્થો ચોળીને, બરાબર સજીને પછી જ જવું જોઈએ. બાકીના વખતે એણે આર્ધા શ્વેત વસ્ત્રો પહેરવાં જોઈએ, આશુષણ પરિધાન કરવાં જોઈએ અને જરા સહેજસાજ અત્તર નાખવું જોઈએ. પોતાના પતિ જે જે ઉપવાસો કરે તે તે બધા જ ઉપવાસો પોતે કરવા જ જોઈએ અને એ બાબતમાં એને ઠાંઈએ રોકવી ન જ જોઈએ.

તેણે ધરમાં જોઈતી બધી જ વસ્તુઓની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવી જોઈએ અને વસ્તુ યત્ન રહે તે પહેલાં મંગારી લેવી જોઈએ. ગાડીનાં ને ધાતુનાં વાસણો, ટોપલીઓ, લાકડાની વસ્તુઓ, મથાલા, તેડો, અત્તરો, દવાઓ, શાકપાન બધું ધરમાં હોવું જ જોઈએ. પોતાના પતિની ખાનગી બાબતો બીજાઓને કદી પણ કહેવી ન જોઈએ. અતુરાઈની બાબતમાં પોતાના દરજ્જાની સ્ત્રીઓ કરતાં અડીઆતી જનવા પોતે જનતો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, ૧૪ કળાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, સ્ત્રી શબ્દમારમાં નિપુણતા મેળવવી જોઈએ, હૃદયની ઉદારતા કેળવવી જોઈએ. આવક અને જવકનો ચોક્કસ હિસાબ રાખવો જોઈએ અને આવક કરતાં જવક કદી પણ વધે નહીં એ ખાસ જોવું જોઈએ.

અની. દરરોજની દરજ્જેમાં રસોઈનું

કાર્ય, કપડાં સ્વચ્છ રાખવાનું કાર્ય, ગૃહ શુભારનું કાર્ય, પોતાની જાતનું અને બાળકોની સ્વચ્છતાનું કાર્ય અને એમને સંસ્કારો આપવાના કાર્યનો સમાવેશ થાય છે.

પોતાના પતિના ઉતરેલાં કપડાં ફરીથી સીવીને પોતાના નોકરોને આપવા ધરને માટેની બધી વસ્તુઓની ખરીદીનું કાર્ય સ્ત્રીનું કાર્ય છે. એવી જ રીતે મહેમાનોના સત્કારનું અને એમની માવજતનું કાર્ય પણ પત્નીનું જ છે. એમાં કશી પણ ખામી ન જ આવવી જોઈએ.

પતિની ગેરહાજરી દરમિયાન પત્નીએ માત્ર જેના વિના ન ચાલે તેટલા જ આશુષણ પહેરવાં જોઈએ, પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, ધાર્મિક ઉપવાસ કરવા, યોગ દિવસોએ ઉપવાસો કરવા જોઈએ અને પતિની સ્મરનાઓ અતુસાર ધરની બ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

આ સમય દરમિયાન એણે પોતાની પધારી સામુના કે વડીલના પત્ર આગળ કરવી જોઈએ અને એમની ઇચ્છા મુજબ જ વર્તવું જોઈએ. પોતાના પતિના ઘેર આવ્યા બાદ એમને જે જે વસ્તુઓની જરૂર પડે તે તે વસ્તુઓ તૈયાર રાખવી જોઈએ.

આથે એવું ન જ હોય તે સિવાય, પતિની ગેરહાજરી દરમિયાન પત્નીએ સામાજિક આનંદોત્સવોમાં ભાગ લેવો ન જોઈએ અને અનિવાર્ય કારણે જવું પડે તો પોતાના પતિના નોકરને સાથે લઈને જવું અને જનતા સુધી તે જ દિવસે પાછા આવવું.

પતિ મુસાફરીએથી પાછા આવે ત્યારે જે પહેરવેશમાં પોતે પાછા આવે તે જ પહેરવેશમાં પત્નીએ પતિ સહીસલામત પાછા આવ્યા તે માટે પોતાના ગૃહના દેવોની પૂજા કરવી જોઈએ.

પરણેલી સ્ત્રી હોય કે વિધવા હોય-પણ એણે હમેશાં નીતિયુક્ત જીવન ગાળવું જોઈએ અને હમેશાં પોતાના પતિનું દિલ વાગ છવું જોઈએ. જે સ્ત્રીઓ નિષ્કલંક ચારિત્ર્યયુક્ત જીવન ગાળે છે તેઓ ધર્મ, ધન, સુખ અને કલ્યાણ પ્રતિધાને પામે છે.

જીવનના આનંદ

આ પિ, બાપિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ માનવજીવનમાં આનંદ રહેસો છે કે નહીં તે બધી વખત પ્રશ્ન થાય છે. રોગ, જરા અને મૃત્યુવાળા માનવી જીવનમાં દુઃખ જ મોટે ભાગે નજરે પડે છે. મોટા પ્રાસાદમાં નિવાસ કરતા લક્ષ્મીના ઠગલામાં દિડોળતા લક્ષ્મીનાં દોનોથી માંડી દિવસભર મહેનત કરી લોહીનું પાણી કરી પોતાના કુટુંબીજનોનું મહામુશીબતે નિર્વાહ ચલાવતા અમજીવીઓ સુધી દરેકનો જીવનમાં થોડું ધણું દુઃખ તો બાપેલું હોય છે જ. પોતાના એકના એક મૃત્યુ પામેલા નાના બાળકને સજીવન કરવાને બગવાન છુદ્ડ પાસે એક ઓ આવી હતી. બગવાન છુદ્ડ તેને જે ધરને મૃત્યુનો પડછાયો પથ્થુ ન રપસ્યો હોય તેવા ધરમાંથી સુકીમર રાષ્ટ્ર લાવવાનું કહ્યું પણ તે ઓને આખા ગામમાં બટકવા છતાં એવું એક પણ ધર ન મળ્યું. આજ બતાવે છે કે કોઈનું પણ જીવન સંપૂર્ણ આનંદનું સતત ગીત તો નથી જ હોતું.

“માનવી જીવનની ઘટમાળ એવી, સુખ અથવા દુઃખ થકી ભરેલી.” સંપત્તિ અને વિપત્તિ, હલ્લાસ અને હિંદાસીનતા, તંદુરસ્તી અને રોગ, જન્મ દિવસો અને મૃત્યુના દિવસો દરેક માનવીના જીવનમાં હોય છે.

સંપૂર્ણ સુખ અને સંતોષ તો જવલ્લેજ હોય. સુખો પ્રસંગો પર પણ વિપાદનો આજી છાયા ધણી વાર હોય છે. દાખલા તરીકે લાડીલી પ્રુતીને સારે ચમુરગૃહે વળાવતાં કયા સંબંધીઓની આંખ અગ્રભીની નથી થતી ?

આ રીતે જીવનમાં સુખ અને દુઃખનો અગમ્ય સંગમ થતો હોય છે. સાચા સુવર્ણની

દેખિકા : શ્રી જયવતીબહેન કાજી, બી. એ.

કસોટી જેમ અગ્નિમાં જ થઈ શકે તેમ જીવનની શુદ્ધિ માટે દુઃખાગ્નિની જરૂર તો છે જ. જેમ રાગી સિવાય દિવસની કિમ્મત થાય નહીં, જેમ અમાવાસ્યાની તિમિર ઘેરી રાત્રીને લીધે જ પૂર્ણિમાની ચેત જ્યોત્સના વધુ આહ્વાદક લાગે છે તેવી રીતે દુઃખ સિવાય સુખની પણ કિંમત થાય નહીં. મહાકવિ શેક્ષપીયે યથાર્થ જ ગાયું છે કે,

“Our sweetest songs are those that tell of saddest thought.”

સારા અને નરસા પ્રસંગો જીવનમાં આવે છે અને ગપ છે પણ આપણે તેમાંથી કંઈ પણ બોધ મદ્ય કયો સિવાય તે સદન કરીએ છીએ માટે જ સાચો અને સતત આનંદ ધણા ખરા મનુષ્યોના જીવનમાં હોતો નથી.

મનુષ્યજીવન એ પરમેશ્વરની અમૂલ્ય બક્ષીશ છે. જીવનને ઉપજામો બનાવવું એ પ્રત્યેકની દરજ છે. જીવનને શાશ્વત આનંદનું મધુર સંગીત બનાવવાને દરેકે યત્ન કરવો જોઈએ, પણ જેમ સુખ અને શાન્તિ આપણે જેમ તે પ્રાપ્ત કરવા માટે વધુ વલખાં મારીએ અને તે દર નાસતાં દેખાય તેવી રીતે જીવનનો આનંદ પણ નિષ્ફળ ફાંફા મારવાથી પ્રાપ્ત થતો નથી. તે પ્રાપ્ત કરવા માટે આખી જીવનદષ્ટિ જ બદલવી પડે છે. આનંદી બનવું પણ એક કળા છે અને બંધાને સાધ્ય હોતી નથી. જેમ બીજાને સુખી કરવા માટે આપણે ટાંકક બીજ જ બ્યક્તિ હોઈએ તેમ પ્રથમ કરવો પડે છે.

આનંદ અથવા સુખ મોટે ભાગે આપણી ચેત્ત્વની જ મનોવૃત્તિ ઉપર અવલંબિત છે. માટે જ શ્રીમદ્ ભગવત ગીતામાં કહ્યું છે કે

મનઃ પર્વ મનુષ્યાણામ્

કારણમ્ વચ્ચ મોક્ષયોઃ ।

ધણું ખર્ચે દુઃખ માત્ર કલ્પીત જ હોય છે. આપણે જો નાની અને નજીવી વાતોને મોટું સ્વરૂપ ન આપીએ તો દુઃખના ધણું પ્રસંગો જોઈ શકીએ. વળી ઘણી વખત અમુક દુઃખ આપણને આવવાનું છે એ કલ્પનાથી જ દુઃખ આવતા પહેલાં આપણી જાતને દુઃખી બનાવોએ છીએ. દુઃખ ઉપર વિલાપ કરવા કરતાં તેનો સામનો કરવાથી દુઃખની વેદના ઘણી જોઈ શકાય છે. ઘણી રીતે ખીજી કરતાં સુખી મનુષ્યો પણ જીવનની ઝાંખી ખાજીઓ જોઈને દુઃખી થયા કરે છે. આ રીતે જીવનમાં આનંદ અનુભવવો એ ઘણી રીતે આપણા પર જ આધાર રાખે છે. કુદરતી સંજોગો આપણે આધિન નથી પણ આપણે જીવનનો કાના કુશળ સુકાની તો ધારીએ તો જરૂર થઈ શકીએ. એપીક્ટેટસ નામના તત્ત્વચિંતકે કહ્યું છે કે, "If a man is unhappy, remember that his unhappiness is his own fault, for God has made all men to be happy, we are if not the masters, at any rate almost the creators of ourself."

આપણી જાતને સુખી બનાવવાનું આપણું કર્તવ્ય છે કારણ કે ખીજીને સુખી કરવાનો તે સર્વોત્તમ ઉપાય છે. આનો અર્થ એ નથી કે જીવનના ઉંચા આદર્શો છોડી ફક્ત પોતાનું સુખ જ શોધવું.

જીવનનો આનંદ દરેક માણસને જુદા જુદા સ્ત્રોતોમાં જડે છે. વધારેમાં વધારે માણસોને ખાતું પીવું અને છોડરાં હોય વચ્ચે રહેવું એમાં જ આનંદ હોય છે. સુખી અને નિઃશંક કોટુચ્ચિક જીવનમાં એ ધર્મના સંસ્કારો, યાત્રિની સંકેતસાહજ નિશા અને સરેને પ્રાપ્ત થયેલી સમાજ સેવા એટલું ઉમેરીએ એટલે જીવન સંપૂર્ણ થયું.

કરોડો લોકો માટે આથી વધારે ઉત્કટ

જીવન હોતું નથી. પણ માણસ એટલેથી સંતુષ્ટ થતો નથી. કાકાસાહેબ કાવેલકર "જીવનનો આનંદ" ની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે "જીવનના કોષ એક અથવા અનેક અંગોનો સંકાર કરીને પણ ખીજી કોષ એક ખાસ દિશામાં માણસ 'ઉત્કટતાથી' દોડવા માગે છે. કોષ પ્રયોગવીર થાય છે. કોષ યાનવીર બને છે, કોષ પ્રવાસવીર બની પરિભ્રાટ થઈ જાય છે. કોષ સંધનો આગેવાન બની સામુદાયિક પરાક્રમ કરે છે. કોષ આત્માની યોજનામાં ત્યાગવીર બને છે, કોષ ગરૂ અને ચડાઈને પણ હરાવી કલ્પનાકાશમાં ઉત્તરોત્તર ઉંચા ને ઉંચા ઉડીપતો સાધે છે. કોષ સત્યને શોધે છે તો કોષ શ્રીમતી ઉપાસના કરે છે. કોષ સામર્થ્ય ખીલવે છે તો કોષ ભાવનાઓ ફેળવે છે. દરેકનો આનંદ જુદો જ હોય છે. આમ હોવા છતાં સૌનું ચોંટી ઉપાસના હૃદય અને કળાનું અનુકૂળન, નિસર્ગનું નિરિક્ષણ તેમજ જીવનકળાની ફેળવણી એ આનંદના ખાસ વિષય મણાયા છે. જીવનઆકાશમાં જો આ આનંદમય મહાપતો ન હોત તો જીવનમાં કોને રસ આવતો ?"

સાહિત્ય એ નિર્દોષ આનંદ સાથે ગાન મેળવવાનું ઉત્તમ સાધન છે. જો વાંચનનો શોખ છે. તેને વક્ષાદાર મિત્ર, સાચો સહાધાર અને અસરકારક આત્માસન આપનાર આપો આપ મળી રહે છે. અધ્યયનથી અને ચિંતનથી જીવનની કોષ પણ રચિતિમાં આનંદ મળી રહે છે. સાહિત્ય તો પ્રેમજીવનમાં આનંદ મેળવવાનો મુખ્ય તત્ત્વ છે.

જીવનનું સુખ અને આનંદ મિત્રોની સારી પસંદગી ઉપર પણ આધાર રાખે છે. ખરાય સંગત માણસનું અધઃપતન નિર્મળ છે અને સારી સંગત જીવનને ઉચ્ચ બનવામાં પણ જરૂર સદાયમૂત થાય છે. આનં

એ વસ્તુજ એવી છે કે એનો અનુભવ લેવા માટે ખીજાને નોતરવાથી તે બેવડાય છે. દુઃખનો સંવિભાગ કરવાથી એની વેદના સજ્જ બને છે. સુખમાં કોઈનો ભાગ પાડવાથી તે બેવડાય છે. ધણીવાર સાત્ત્વિક બને છે અને એમાંથી સુખથીયે નિરાજો એવો નવોજ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે મૈત્રી જીવનના આનંદમાં કંઈ જોર અભિવૃદ્ધિ કરે છે.

એ અક્ષરનો બનેલો નાનો સરખો શબ્દ 'ધર' આનંદનું દેન્દ બની જાય છે, બાલ જન્મતની જાય અને દુઃખની આંધીમાં ધર સ્વર્ગીય આનંદનું મયક બની જાય છે. જીવન શ્રમીત અને દુઃખી હોય કે બહારની દુનિયા બહે સિધ્ધિ અને ઉદાસિન હોય ત્યારે સ્વજનોનાં સુખી ગર્હો જોતાં અને પ્રેમાળ દેવાની કુંદ મળતાં કેને અલૌકિક આનંદ થયા સિવાય રહી શકે છે ? વૃદ્ધારથમાં પતિ અથવા પત્નીનો મિત્રનો તથા બાળકોનો પ્રેમ આનંદરૂપ બને છે. પતિપત્ની અથવા મિત્રોનો રોહ જૂતકળને સજીવ કરે છે. અને બાળકો અવિધ્મની આરાના સ્તંભસમાન હોય છે..

આ ઉપરાંત સિંધકળા, ચિત્રકળા, સંગીતકળા વિગેરે કળાઓ જીવનદક્ષમાં આનંદવારીનું સિંચન કરે છે. સુદૃઢ અને ક્ષમાત્મક દષ્ટિ જેવવાતાં જીવનના નજીવા દેખેમાંથી પણ આનંદ લૂંટી શકાય છે.

નિસર્ગનો પ્રેમ પણ જીવનમાં આનંદ રહે છે. ધવલ પૃથ્વીમાંની સ્વચ્છ વિભાવરીમાં ઝળૂકતા નવધમ "તારસિંધાઓ નિહાળી કે તોફાને ચહેલા મહાન ઉદમિનાં દર્શન કરી કાળની અનંતતાનો વિચાર કરીને કે આંહાલક ઉપાનો ઉદય જોઈ વિશ્વનિયંતાની અપાર શક્તિનો ખ્યાલ આવતાં ક્યું મનુષ્ય હૃદય આનંદની હેમે નથી ચઢવું ? નિસર્ગનું નિરિક્ષણ માનવીને બોધ અને આનંદ બન્ને આપે છે.

મુસાફરીમાંથી પણ આનંદ મળે છે. આગમીમાં અથવા ખીજા કોઈ વાદન મારશ્તે તમે જૂતજ યગ વિચરો કે વિમાન

દ્વારા આકાશમાં હવે હવે હડપનો કરો કે સાગરને પારથે નૌકાઓમાં વિહાર કરો તે બધામાં જ આનંદનો સમાવેશ થાય છે.

આ રીતે સાહિત્ય, કળા, ક્રૂરત મુસાફરી વિ. જીવનમાં આનંદની અભિવૃદ્ધિ કરે છે. પણ ખરી રીતે તો જીવન પોતે જ આનંદરૂપ છે. પણ તે આનંદ દુઃખની દિવાલનો સામનો કરી સિવાય બીજા યતો નથી. આનંદના ઉપભોગ માટે આપણે સજીવ મનોવૃત્તિ જેવવી જોઈએ જીવનના સુખી કે દુઃખી દરેક પ્રસંગ પ્રત્યે સમાન મનોવૃત્તિ રાખવી જોઈએ. દુઃખની વેદનાથી ન દગાતાં અને સુખથી ન ક્ષાતાં જીવન પ્રત્યે સમદષ્ટિ રાખવી જોઈએ. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ જીવનમાં સુખ અને દુઃખના દેન્દમાંથી વિમુક્ત થવું "અચીદાનંદ" પ્રાપ્ત કરવાનો બહુ સારો માર્ગ બતાવ્યો છે. સુખ દુઃખે સમે કરવા

લામાલામો સયાનયો ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્ય

નૈયં પાપમયાપ્સતિ ॥

સુખ અને દુઃખ, લાભ અને ગેરલાભ જાય અને પરાજય પ્રત્યે જ્યાં સમાનદષ્ટિ આવી ત્યાં જીવનમાં દુઃખને રથાન જ નથી રહેવું. જીવન એટલે જ સાચો સનાતન આનંદ, ધારણ કે પરમેશ્વર જ આનંદની મૂર્તિ સમાન છે.

આ ઉપરાંત નિર્મળ અને પરાપકારો જીવન સિવાય સાચા આનંદની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી. આપણું મન વિદ્યુદ વિચારોનું નિવાસસ્થાન હોવું જોઈએ. જૂતમગની સુખદ થાદમીરીઓ અને અવિધ્મ મારેની થોડા આઠાઓ સેવવી જોઈએ. માનસિક શાન્તિ એ પરમસુખ છે અને તે કતવ્યપાલનનું થોડા ફળ છે. કતવ્યનું પાલન મનુષ્યને અગાધ માનસિક શાન્તી અર્પે છે. જ્યાં આ જાતનું હિય જીવન થાય નરમાંથી નારાયણ થવાની કક્ષા પર પહોંચાય ત્યાં જીવનમાં દુઃખને કે કહેરને સેઠ માર પણ રથાન હોવું નથી. જીવન એ આનંદનું મધુર મીતરૂપ બને છે.

શ્રીમતી

(એક સત્ય ઘટના) લેખક : શ્રી. ગદસાલ ગો. દ્રુવ

ગુજરાતની જાણી ગણાતી એક જ્ઞાતિમાં શ્રીમતીના જન્મ થયો હતો પિતાની એ બહુ લાડકી હતી. શાળામાં અંગ્રેજી પાંચ ચોપડીઓ સુધી એ બણી હતી. લગ્ન-ભગ નવ વર્ષની ઉંમર થઇ, ત્યારથી પોતાની જ્ઞાતિના એક ચંચળ છોકરા સાથે એને મૈત્રી થઇ. બન્ને મોટાં થતાં ગયાં, તેમ તેમની મૈત્રી ગાઢ થતી ગઇ. શ્રીમતીનાં માતૃપિતાને પણ આ છોકરો ગમી ગયો અને આગળ ઉપર શ્રીમતીનો એની સાથે સંબંધ કરવાનો એમનો વિચાર હતો.

પરંતુ છોકરો જરા મ્લેછાંદી થવા માંડ્યો અને જ્ઞાતિમાં એક બીજા સારા કુટુંબના મળ્યાતા છોકરા તરફથી શ્રીમતીનું માથું ઝાંચું. એટલે તેના પિતાએ તેર વર્ષની બનર તેનું સમગ્રણ એ છોકરા સાથે કરી દીધું. શ્રીમતીએ તો પેદા પિનાકિન સાથે જ પરણવાનો મનથી નિશ્ચય કરેલો હતો. પણ એટલી નાની બાળાનું શું ચાલે ? છોકરી મોટી થાય અને કદાચ સગાઇ કરેલી જમાએ પરણવાની ના પાડે, એ બયથી શ્રીમતીના પિતાએ ચારદા દાપદાની પરવા કર્યા વિના તેને સૂર્યકાન્ત સાથે પરણાવી દીધી. બિચારી શ્રીમતી આંખમાં આંસુ સાથે પરણી ગઇ.

શ્રીમતીના પિતા જૂપતરાય એકંદરે સન્નત માણસ હતા, એટલે પિનાકિન સાથેના સંબંધ ચાલુ રાખ્યો અને એ કુટુંબ સાથે એ અમાઉની માફક દળેલો રહ્યો. શ્રીમતી સૂર્યકાન્ત સાથે પરણી તો ખરી પણ એનું હૃદય તો પિનાકિન સાથે લેગાયેલું હતું. શ્રીમતી સોળ વર્ષની થઈ, ત્યાં એના પિતાનું અવસાન થયું, જૂપતરાયને પાછળથી ન્હાણું

કે સૂર્યકાન્ત જાયા કુળનો કહેવાતો પણ આછી છુદ્ધિનો અને શ્રીમતી જેવી રૂપાળી અને ચંચળ, છોકરી માટે બરાબર લાયક ન હતો પણ હવે ઉપાય ન હતો.

પિતાના મરણ પછી છ માસ પછી શ્રીમતી સાસરે ગઇ. એના પતિ સૂર્યકાન્તમાં ખાસ કાંઇ દૃયણ ન હતું પણ એ માણસ મીઠાવરનો હતો. આપની ધાકને લીધે છેક રાંકડો બની ગયો હતો. શ્રીમતીએ હૃદય બીજાને અર્પેલું હોવા છતાં સંસાર વ્યવહાર એ સાસરામાં જ ચલાવવો પડ્યો ને એ વધે દરમિયાન પિનાકિન અને શ્રીમતીનો મેળાપ તો અનેક વખત થતો. માતા, બાઇઓ, અને સાસરાનાં માણસોથી પણ આ વાત જાની ન હતી. પિનાકિન અને સૂર્યકાન્તનો સંબંધ પણ એકંદરે મિત્રાચારીનો હતો. દરમિયાન શ્રીમતીને એક પુત્ર થયો.

પુત્રના જન્મ પછી સાસરાનાં માણસોને પિનાકિન અને શ્રીમતીના પરિચય પ્રત્યે અણગમો થતો ગયો અને ધીમે ધીમે અણ-ગમાએ પ્રત્યક્ષ વિરોધનું સ્વરૂપ લીધું. દરમિયાન શ્રીમતીના પ્રોઠ ઉંમરના સસરાએ તેની પ્રત્યે અધટિત વર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, એમ શ્રીમતીને લાગવાથી, એણે તે બાજત સૂર્યકાન્તને ફરિયાદ કરી, સૂર્યકાન્તે એ વાત જાની ન હોય, કે પિતાને કહી ન શક્યો હોય, પણ એ ઉપર કાંઇ લક્ષ આપ્યું નહિ. શ્રીમતીને સાસરામાં રહેવું હવે બહુ વસતું લાગ્યું. સૂર્યકાન્ત એના મનથી હવે છેક જીતરી ગયો, પિનાકિન ઉપાડી રીતે એનો બચાવ કરે કે રક્ષણ આપે એ બની શકે એવું ન હતું. એટલે શ્રીમતી માતાને ઘેર રહેવા ગઇ. માતા એને પોતાને ઘેર લાંબો

વખત રાખવા ખુશી ન હતી. એ ચાર માસમાં શ્રીમતીને ફરી સાસરે રહેવા જવું પડ્યું.

સુધ્ધાન્ત સ્વભાવે નરમ તો હતો પણ ઓછી સમજણ હોવાને કારણે ચઢાઈ હતો, ઠેડલાક મિત્રોની શીખવણીથી શ્રીમતીને એણે વારેવારે કપડો દેવાનું શરૂ કર્યું, અને પછીથી તો હાથ પણ ઉગામવા માંડ્યો. માર સદન કરે એવો શ્રીમતીનો સ્વભાવ જ ન હતો. એણે...ના સંચાલકને બધી વાત કરી અને એમની સંસ્થામાં રાખવાની માગણી કરી. માતા તથા બાપજી આની વિરૂદ્ધ હતા; તેમ છતાં એ સંસ્થામાં સંગીત શીખવવાનો બંધોબસ્ટ કરવામાં આવ્યો. અને સંગીતના શિક્ષણ ઉપરાંત સંસ્થાના ખીન કાર્યક્રમમાં પણ શ્રીમતીએ ઉત્સાહથી ભાગ લેવા માંડ્યો. રસ્તે આવતાં જતાં ઠોઠ વાર પિનાકિનનો મેળાપ થઈ જતો. પાછળથી એ બન્ને સંગીતથી અનેક વખત મળતાં. રસ્તાની એક બાજુએ એક વખત પિનાકિન અને શ્રીમતીને વાતો કરતાં સુધ્ધાન્તે જોયાં; એટલે રસ્તામાં જ એણે શ્રીમતીને મારવા માંડી, પિનાકિને એનું રક્ષણ ન કર્યું હોત તો તેને તે દિવસે મરણોત્થા માર પડત.

એ દિવસથી શ્રીમતીએ પોતાના બચિ-ખના જીવન વિષે નિશ્ચય કરી લીધો. માતા અને બાપના વિરોધ છતાં એણે સંસ્થામાં જ જઈને રહેવાનું નક્કી કર્યું, ત્યાં સંગીતનું સીતાર અને હિસ્ટ્રીયા વગાડવાનું શિક્ષણ લેવામાં અને ખીજી નાની ગાથાએને બજાવામાં મદદ કરવામાં એનો વખત ઠીક પસાર થતો હતો. બાળક કરવપને તેના ગાપને ઘેર કે મોસાળમાં ઠોઠ જાતનું કુઝા ન હતું.

આમ ત્રણ ચાર વર્ષ ચાલ્યું દરમિયાન સુધ્ધાન્ત-સંસ્થામાં જઈને પણ વખતોવખત થોડુંક કર્યો. પિનાકિને, શ્રીમતી સાથે ધન

ન થઈ શક્યું તેથી પરજીવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હતો. સંસ્થામાંથી પિનાકિનને મળવાની શ્રીમતીને બહુ સમયક મળતી નહિ. પણ દર ગાર દિવસે, એકાદ વખત રસ્તામાં એ મળી જતાં.

સુધ્ધાન્તે શ્રીમતીને સમજાવવાના અને મહેં ગુજરી બૂલી જઈ, ફરી પાછી ઘેર બોલાવવાના બહુ પ્રયત્ન કરી એવા. પરંતુ શ્રીમતીના મનનો મેળ ત્યાં કદી મળ્યો જ ન હતો, અને પિનાકિન એની ખાતર કુંવારો રહ્યો હતો અને આશ્વાસન અને સાંત્વનનું એક માત્ર એ સ્થાન હતું, તેમજ સુધ્ધાન્તે હાથ ઉપાડવાથી અને રસ્તા વચ્ચે તેની ફરજતી કરેલી હોવાથી, તેનું સ્વમાન વચાવું હતું એટલે ઠોઠ દિસાએ શ્રીમતી ફરી સાસરે જવા ખુશી ન હતી. પિનાકિનની મારફત એ પોતાના પુત્ર કરવપને ઠેડલીકવાર મળી શકતી.

સંસ્થામાં શ્રીમતીએ પિનાકિનને ઘેર-એણે પોતાનાં માથાપથી અલગ ધર લીધું હતું-જઈ ખુશી રીતે રહેવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો, પરંતુ આમાં તેને સંસ્થા તરફથી ટોં મળ્યો નહિ. તેમ છતાં ઠેડલીક વખત એક બે દિવસ એ પિનાકિનને ઘેર રહી આવતી એમ સંસ્થાના સંભાલકોને ખબર પડી. સંભાલકો એમ માનતા કે પોતાની માતાને ઘેર એ રહેવા મઠ છે. આ પ્રમાણે અનિયમિતતા અને સમાજ વિરુદ્ધનો વ્યવહાર સંસ્થા નો ચલાવી શકે નહિ, એટલે શ્રીમતીને કાંતો સંસ્થાના નિયમ પૂરી રીતે પાળવાની, અમર નો સંસ્થા ઊંડી જવાની, સખ્ત તાકીદ આપવામાં આવી. શ્રીમતી વાજ-જ, સારી રીતે વગાડતી, એને એની આજ્ઞા હતી કે સંગીતનું ટપુચન આપીને એ પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકશે.

સૂર્યકાન્તે પોતાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જવાથી બીજી વાર લગ્ન કર્યું, એની જાતિ-માંથી તો એને કોઈ કન્યા ન મળી પણ બીજી બ્રાહ્મણ જાતિની મોટી ઉંમરની વિધવા સાથે એણે લગ્ન કર્યું. શ્રીમતીને એમ લાગ્યું કે સમાજનો આ મોટો અન્યાય છે, શ્રીમતીએ ધર ન માંડ્યું અને એનું પરિણીત જીવન નિષ્ફળ ગયું તેથી સૂર્યકાન્ત ફરી પરિણીત જીવન સુખથી બંધી કરી શક્યો. પરંતુ પોતાની મરજી ઉપરાંત શ્રીમતીને પરણવું પડ્યું હતું; તેની સાથે એના મનનો મેળ કદી મળ્યો ન હતો; જે યુવક પ્રત્યે એનું હૃદય ઢળ્યું હતું-એક નાનપણથી જેની સાથે જીવન વીતાવવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો હતો તે હજી એની જ ખાતર અપરિણીત રહી હતો; પરિણીત પતિ એને મારજૂડ કરતો અને રસ્તા વચ્ચે પણ એની ફજેતી કરવાની હદ સુધી હલકાઈ જતાવી હતી, તે ફરી પરણ્યો હોવા છતાં, શ્રીમતીને પોતાને એનાથી છૂટા થવાનો કોઈ માર્ગ ન હતો એ સમાજનો હડહડતો અન્યાય હતો, એમ શ્રીમતીને લાગ્યું, છૂટા થવા માટે એણે બહુ પ્રયત્નો કર્યો. વડોદરાના કાયદાનો લાભ કોઈ રીતે લેવાય તો લેવાનો પણ પ્રયત્ન કરી જોયો, પણ કોઈ રીતે એને સફળતા મળી નહિ. મા તથા લાખજીએ એના જીવન પ્રત્યે હવે ઉપેક્ષાટિ ધારણ કરી હતી. પિનાકિન સાથે, હવાત પતિની રિયતિમાં, એ લગ્ન તો કરી શકે એમ હતું નહિ-લગ્ન કરે અને સૂર્યકાન્ત ફરિયાદ કરે તો એ બંનેને જેલમાં જવું પડે.

...ની સંસ્થાના સંચાલકોની સલાહ વિરૂદ્ધ, બીજાં જે એને સલાહ, સૂચના કે દોરવણી આપી શકે એ બધાં એના કલા છનાં, શ્રીમતીએ, કોઈનો પરવા કર્યો સિવાય, હવે ઢીધાડી રીતે પિનાકિનને ધેર જ રહેવા

માંડ્યું. ધણી લાંબી મુદત સુધી હૃદયની લાગણી અને સમાજનાં સ્થાપિત નિયમોનું પાલન એ જે વચ્ચે તુમુલ્લ મુદ્દ ચાલ્યા પણ હૃદયની લાગણીએ છેવટે જીત મેળવી-શ્રીમતી-એ બંડખોર વૃત્તિ ધારણ કરીને પિનાકિન સાથે સંસાર માડ્યો. માતા, બાપ અને સર્ગાસંબંધીઓને તો એણે લગભગ તજી ન દીધાં, પિનાકિનનાં માતપિતાએ પિનાકિન સાથેનો વ્યવહાર તોડી નાંખ્યો. ન્યાનજનતાનાં સૌએ એ બંનેનો તિરસ્કાર કર્યો-સંસ્થાના સંચાલકોને પણ શ્રીમતીનું આ પગલું પસંદ પડ્યું નહિ; છતાં શ્રીમતીનાં કેટલાંક મિત્રો અને-સંસ્થાના કેટલાંક બંડખોર મનોવૃત્તિ-વાળાંઓને શ્રીમતીના આ પગલાથી અંતરમાં એક જાતનો સંતોષ થયો. જે કાર્ય કરવાની પોતાની અંતરની ઇચ્છા હોય, પણ હિંમત ન આપતી હોય, તે બીજાં કોઈ કરે, ત્યારે ઈર્ષા ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈક તેને અંતરથી આવહારે છે.

શ્રીમતીનો પોતાના બાળક પુત્ર કર્યપ પ્રત્યેનો પ્રેમ એવો ને એવો અખંડ ચાલુ રહ્યો. હવે એ લગભગ આઠેક વર્ષનો થયો હતો. નિશાળે જતે આવતે કે બોજે કાંઈ ફરવા જતે એ વખતોવખત, કુટુંબનાં બધાંયી છાનોમાનો શ્રીમતીને મળતો.

સૂર્યકાન્તે શ્રીમતીના આ પગલાનો જરા પણ વિરોધ કર્યો નહિ, એથી સફુને બહુ નવાઈ લાગી, કુટુંબીજનો કે મિત્રો એ બાબત એને પૂછતા; ત્યારે એ એટલો જ જવાબ દેતો “કું ફરીથી પરણ્યોને ?”

પિનાકિન અને શ્રીમતીનો નવો સંસાર લગભગ એક વર્ષ બહુ સારી રીતે ચાલ્યો. પરંતુ એ રિયતિ લાંબો વખત ટકવાનું સંભવ ન હતું.

લગભગ દોઢ વર્ષથી શ્રીમતીને વખતો-

વખત થોડા થોડા તાવ આવી જતો અને ક્વચિત ઉપરશ પશુ થતી. અત્યાર સુધી તે સંસ્થામાં રહીને સંગીત માવા વગાડવામાં અને શીખાવામાં એને બધો વખત જતો. અગાઉ સાસરામાં એને માથે ધર ચલાવવાનો કે કુટુંબનો કશો બોલો પડ્યો ન હતો. હવે તાવથી નબળા પડેલી તબીબતે એને માથે ધર ચલાવવાનો બોલો પડ્યો. પિનાકિનની કમાણી ઝાઝી ન હતી, તે ઉપરાંત એમના મિત્રોને ધર બેલાવી મહાપાણી કરવામાં અને ખાવા-પીવામાં પોતાની રિવિતિ કરતાં વધારે ખર્ચ કરતો. પૈસાની હંમેશાં તાણ રહેતી. શ્રીમતીને પોતાના શરીર માટે પ્રુષ્ટિકારક ખોરાકની અને દવાદારની પશુ કંટુસાર કરવી પડતી. પિનાકિનને હાથ સંભાળવાની એ વારેવારે શીખાવજી આપતી એટલે ધીમેધીમે પિનાકિન ધરની બહાર મિત્રોમાં વધારે ફરવા માંડ્યું. શ્રીમતી પ્રત્યેનો એનો પ્રેમ તો જોવા ને તેવા જ હતો. પણ 'પોતાનું' સર્વસ્વ ત્યાગવા એ તૈયાર ન હતો. સમાજ સામે દક્ષર ઝીલવાની એની શક્તિ શ્રીમતી નેટલી બળવાન ન હતી. શ્રીમતીને સમાજનાં માથુસોએ તથા સમાજ-વહાલાંએ અને કુટુંબીજનોએ તણ દીધી તેથી સમાજ પ્રત્યે વિશેષ ક્રોધ ચઢ્યો હતો. એને એમ લાગતું હતું કે સમાજ દેખ, છાની આવીતિ; ઉપરઉપરના દેખાવને લઈ ચકાવે છે; પરંતુ પ્રુક્તી રીતે સમાજનાં સ્થાપિત બંધનો તોડી પ્રમાણિક જીવન ગાળનારને તરછોડે છે. સમાજનો કાપડો પશુ તેને અન્યાયી અને એક પક્ષી લાગતો હતો, કારણ કે એના પતિ સૂર્યકાન્તને ફરી પરણવા માટે કોઈ દોષ દેવું નહતું.

પિનાકિનની ધીમે ધીમે વધતી જતી બેદરકારીથી શ્રીમતીના મનને ધણો આઘાત થયો. એની નબળા તબીબતમાં આ જાતના આઘાતથી વિશેષ નબળાઈ આવી અને એ ક્ષયરોગમાં સપડાઈ.

દેહલાક માસ સુધી તો શ્રીમતીએ પરાણે પરાણે ધરકામનો બોલો રાંધતા વગેરેનું કામ-ઉઠાવ્યું, પણ પછી તો એ ખાટલે પડી. પિનાકિનને હવે શ્રીમતીના મંદવાડની મંજીરતાની સમજણ પડી. એણે સારા ડાકટરો અને દવા કરવામાં પોતાની શક્તિ ઉપરાંત એણે ખર્ચ કર્યું. શ્રીમતીને હવા ખાવા પશુ મોડલી, છતાં શરીરના રોગ ઉપરાંત મનના ઊંડા આઘાતથી શ્રીમતીની તબીબત દિન પર દિન લથડતી ચાલી. પિનાકિન હવે હિમ્મત હારવા લાગ્યો. પૈસે ટકે હેરાન થવા લાગ્યો, છતાં પોતે હાથે રાધે અને શ્રીમતીને પણ એની રુચિ અનુસાર રાંધી આપે એ લાગણીપૂર્વક કરવા લાગ્યો. શ્રીમતીને હવે ચેતે એજાનક છે, એમ લાગવા માંડ્યું. પોતાના જે થોડા લણા દાગીના અંગ ઉપર હતા, તે એક પછી એક વેચી તેણે ડાકટરનાં ખીતો ચૂકવવા માંડ્યાં.

શ્રીમતીના મંદવાડની ખબર એની માતાને અને બાપએને પડી અને તેઓ એને જોવા આવી મયા. એમના તરફથી સૂર્યકાન્તને પણ મંદવાડના સમાચાર મળ્યા. સૂર્યકાન્ત શ્રીમતીને જોવા આવ્યો. શ્રીમતીની રિવિતિ જોઈ અને બહુ લાગણી થઈ. એ માથુસ બહુ નરમ હતો, ચકાઉ હતો અને એને નિરૂપાયે બીજવાર પરણ્યો હતો, પણ મનનો સાચો ખાનદાન હતો. શ્રીમતીને એણે કહ્યું "હું બીજા વાર પરણ્યો છું" પણ તેથી મારા ધરમાંથી તારો હક્ક ઓછો થતો નથી. ન્યારે તને જરૂર લાગે ત્યારે તું અડધી રાતે મારે ઘેર આવી શકે છે. તારે માટે મારું ઘર સદાને માટે ઉપાડું છે. સૂર્યકાન્તની આટલી બધો ઉદારતાની શ્રીમતી ઉપર બહુ અસર થઈ. જીતકાળનું 'પોતાનું' જીવન નવા સંસારમાં સુખનાં રૂપનાં અને અત્યારની રિવિતિ વિષે તેને અનેક વિચારો આવ્યા, એ

રાતથી શ્રીમતીની સ્થિતિ વધારે ગંભીર થતી ગઇ.

પિનાકિન હવે તો શ્રીમતીના ચાલુ મંદ-વાડથી કંટાળેા પથુ ખતાવવા લાગ્યો. જે બાળા માટે એણે ન્યાત, ભત, સગાં સંબંધી સર્વ સાથેનો સંબંધ છોડ્યો, જેને માટે એ જિંદગી બર કુંવારો રહ્યો, તેની સાથે છ સાત ગાસ સંસાર ભોગવ્યા પછી એ તો મંદવાડની પથારીએ પડી, અને હવે તો એને જીંદગી બર માંદી સ્ત્રીજ વેઠવાની, એ વિચારે છેક નિરાશ થઇ ગયો. પૈસેટકે એ હેરાન થઇ ગયો હતો. નોકરીમાં નિયમસર અને વખતસર ન જવાતું હોવાથી ત્યાં પથુ ઉપરીનો કપડો વારંવાર ખાવો પડતો હતો. સૂર્યકાન્ત મળવા આવી ગયો હતો અને પચાસ રૂપિયા શ્રીમતીની પથારીમાં મૂકી ગયો હતો એની પથુ એને ખજર પડી હતી. શ્રીમતીએ પોતેજ એને બધી હકીકત વિગત-વર્ગ કહી હતી. આ ઉપરથી એને જરા ધર્મ ઉત્પન્ન થઈ હતી.

શ્રીમતીનો મંદવાડ વધતો ગયો. ડાકતરોએ આશા છોડી દીધી. તેની માતાને પિનાકિને ખજર આપી. માતા પિનાકિને ઘેર આવી. શ્રીમતીએ પોતાને ઘેર લઇ જવાની માગણી માતા પાસે કરી. માતાએ એવી ચરત મૂકી કે પિનાકિન ત્યાં રહે નહિ, એટલું જ

નહિ પણ જોવા પથુ ન આવે તો કું તને મારે ઘેર લઇ જાઉં. મરણ પથારીએ પડેલી-આખરની મહેમાન-પોતાની દીકરીની છેલ્લી આશા પૂરી કરવાને વખતે આ બાળને ન્યાત ભત અને સમા સંબંધીઓમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને આખર જીવનનો બધ નડ્યો ! શ્રીમતીએ આ ચરતનો તિરસ્કારથી અસ્વીકાર કર્યો. “ તમારા કરતાં તો સૂર્યકાન્ત કેટલો બધો ઉદાર ! એતું ઘર મેં માંગ્યું, એતું જીવન મારે લીધે રદ થયું છતાં એનાં બારણાં મારે માટે ઉઘાડાં છે. અને તમે-મારી જનેતા મને આખરના મંદવાડ વખતે ઘેર લઇ જવાની પથુ ના પાડે છે ? કુટુંબ, ઘરખાર, ન્યાત ભત, સમાજ બધું તજીને જેને આશરે કું આવી છું તેના જ છાપરા નીચે કું મરીશ. આમ શ્રીમતીએ મોઢું ફેરવી દીધું. રાત્રે શ્રીમતીએ પ્રાણ મૂક્યો.

એના તકીયા નીચેથી બે ચીઠ્ઠીઓ મળી આવી. એક સૂર્યકાન્ત ઉપર હતી “ મને માફ કરશો ? પણ મારી શી રીતે માથું ? તમારી ઉદારતા દેવી છે. ” બીજી ચીઠ્ઠી પોતાના બાળક કસ્થ ઉપર હતી “ મરતી વખતે તારું મોઢું જોવાની મારી ખરજા અધૂરી રહી ગઇ ! પાકાટમાં એક સોનાની સેર છે એ તારી જનેતા વખતે તારી જ્હાલી મા તરફની છેલ્લી બેટ. ”

“ ગુણસુન્દરી ” માસિકમાં છપાતી જાહેરખબરના લાવ

મેટર નંબર ૧ પેજ ૩૧. ૨૦

“ ૦૧ ” “ ૧૨

“ ૦૧ ” “ ૭

મેટરમાં ૧ પેજ ૩૧. ૩૦

“ ૦૧ ” “ ૧૭

“ ૦૧ ” “ ૧૦

કવર પેજ ૪ ૩૧. ૬૦ :: કવર પેજ ૨-૩ ૩૧. ૪૦. દરેકના

દીવાળી અંક અગર બીજા ખાસ અંકોના લાવ માટે પૂછાવો

“ ગુણસુન્દરી ” કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા

હસ્તરેખા સંબંધી ૨૫૧ ચિત્રો સાથે સરળ સમજુતી આપતું,
 (Numerology) અંકશાસ્ત્રની મદદથી જીંદગીના કયા કયા વર્ષ ફળદાયી નીવડે તે જાણવા સાથે
 સમજાવતું ૧૮૧ કુંડલીઓ દ્વારા પોતાની જન્મ પત્રીકાનું ફળ જ્ઞાવતું, ઓ-પુરોનો પોતાનું
 ભવિષ્ય સહેલાઈથી સમજાવવામાં માર્ગદર્શક થઈ પડે એવું સર્વોત્તમ પુસ્તક

હાથની ભાષા

ભા. ૧-૨-૩ સાથે
 સચિત્ર આવૃત્તિ ખીજ
 * પાના ૫૩૦ *

૨૫૧ હસ્તરેખાના ચિત્રો, ૧૧ અંકશાસ્ત્રના ચિત્રો અને ૧૮૧ માર્ગદર્શક
 કુંડળીઓ : ૫૦૧ વિષયો સહીત. કિંમત : રૂ. ૬-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૦-૦.

હાથની હથેળીમાં શું છપાયું છે તે જાણવા માટે જ્યાંની સતત છબી રહ્યા કરે છે. પરંતુ
 આ માટે હાથની ભાષાનો-તેના ચી-ડો, સીતો વગેરેનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. આ અભ્યાસ
 કરવા માટે હાથની ભાષા સંપૂર્ણ પુસ્તક છે. આ પુસ્તકના ૧ લા ભાગમાં ઉંઠે પ્રકરણો
 આપવામાં આવ્યા છે. તેમાં ઉપર વિષયોની સમજાવ ચિત્રો સાથે સંપૂર્ણ આપી છે.

બીજો વિભાગ [Numerology] અંકશાસ્ત્રનો છે. આ અંકશાસ્ત્ર પર યુગરતી ભાષામાં
 એક પછી પુસ્તક દબાવ મળે નથી. જ્યારે વિદેશમાં તેની લુટી લુટી ભાષામાં લખાઈને બદલે
 કરોડો નકલ અપી ગઈ છે આ અંકશાસ્ત્રની મદદથી પોતાની જીંદગીના કયા કયા વર્ષ ફળદાયી
 હશે, પુરુષાનકર્તા છે તે સરળ રીતે સમજાવ્યું છે. અને તેના પર અનેક હાથલાઓ આપી આ
 રીતે મળે અપ્રત્યક્ષ અને સાચું છે તે દર્શાવ્યું છે. આ વિભાગ વાંચી તે પ્રમાણે વર્તવાથી પોતાની
 જીંદગીના ઉત્તમ વર્ષમાં લાખાઓ રૂપિયા પેદા કરી શકાય છે

ત્રીજો વિભાગ : જ્યોતિષશાસ્ત્રનો છે. આમાં ૧૮૧ કુંડલીઓ આપી છે. આ કુંડલી-
 જ્ઞાની મદદથી પોતાના જન્મભાષા સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે અને તેમાં આવતા લુટા લુટા
 યોગોથી જીંદગીના સાચા ઉકેલ મળી આવે છે.

આ પુસ્તકની આ નવી આવૃત્તિમાં થયું જ નવું નવું ઉમેરવામાં આવ્યું છે.

માણસ માત્રને ઉપયોગી એવું આ બોનાયું પ્રકાશન છે. આ પુસ્તક પસાવવા અથવા અમારા
 વાંચક સાથે બહેનોને આમહવેથી બસાવવું કરીએ છીએ.

આ પુસ્તક મો હરિદ્વર પુસ્તકાલય, દત્તાર રોડ, સુરત એ સ્થળેથી રૂ. ૬-૪-૦ માં
 [વી. પી. ખર્ચ ૦-૧૦-૦ અગત્ય] મળી શકશે. અને જ મંગાવી લો.

* વ્યાપારી ભવિષ્ય યાને ભાગ્યોદય *

રૂ, સોનું, ચાંદી, ધેર, અજસી, બીયાં વિગેરે વ્યવસાયોની તેજ મંદીની સાચી રૂબ
 રૂપાંત વ્યાપારીઓને ઉપયોગી એવા વ્યાપારી જ્યોતિષના દરેક દરેક વિષયો, ઉપરાંત સંવત ૨૦૦૨ ના
 વર્ષનું રાશીગાર વ્યાપારી ભવિષ્ય આ પુસ્તકમાં આપ્યું છે. કિંમત રૂ. ૫-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના.

★

શ્રી. રમણલાલ સોની અને શ્રી. નરહર સહની સંયુક્ત કલમે
 જાણેથી પ્રણય જીવનની રેખાંચક સુંદર સામ્રાટક નવલ કથા

સો હાથ રાત

શ્રી હરિદ્વર પુસ્તકાલય : મુલ્ય : ત્રણ રૂપિયા
 ★ પાના ૩૮૦ ★
 ટાવર રોડ-સુરત.

તાલીમ શિબિરની યોજના

લેખિકા : શ્રી. સરલાદેવી સારાભાઈ

કેન્દ્રીય ગાંધી રાષ્ટ્રીય સ્મારક ટ્રસ્ટનો ઉદ્દેશ એ હજારથી ઓછી વસતિવાળાં ગામોમાં સાત વર્ષ સુધીની ઉંમરનાં છોકરા-છોકરીઓ, કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓની રવાવ-લંબનના સિદ્ધાંત અનુસાર સેવા કરવાનો છે. આ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા ગાંધીજીના આદેશ પ્રમાણે હાલ તુરંત નીચેની પ્રવૃત્તિઓ મારફત કામ કરવાનું છે:

૧ આરોગ્ય કેન્દ્રો ખોલવાં: આરોગ્ય તથા તબીબી રાહત (Preventive and curative: preventive તરફ લક્ષ્ય વિશેષ રાખીને) સગમીવસ્થામાં, પ્રસૂતિકાળે અને પછી માની અને બાળકની સંભાળ, માર્ગદર્શન માવજત અને સામાન્ય દર્દોમાં તબીબી રાહત.

૨ સંસ્કાર કેન્દ્રો ખોલવાં (નવી તાલીમના સિદ્ધાંત ઉપર) આવાં કેન્દ્રોમાં મામ પુનરુત્થાનની દૃષ્ટિએ સારકારિક, બોદ્ધિક અને ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓ હાય ધરવી, નેવી કે.

૩ પૂર્વ-સુનિયાદી તાલીમ ૨૦ થી ૭ વર્ષ સુધીનાં છોકરા-છોકરીઓ માટે મામ ખાલવાડીઓ.

૪ સુનિયાદી તાલીમ અને પ્રૌઢ શિક્ષણ ૭ થી ૧૪ વર્ષ સુધીની કન્યાઓ તથા તેથી મોટી ઉંમરની બહેનો માટે.

આ ઉપરાંત સાધવા માટે સૌથી પહેલી જરૂર ભાવનાસાળી અને શિક્ષિત મામસેવિકાઓની લાગવાયી સામગ્રમતી હરિજન આશ્રમમાં

અને કાઠિયાવાડમાં આંખલામાં પાંચેક માસથી એક વર્ષની તાલીમનાં મામસેવિકા શિક્ષા શિબિરો (તાલીમ વર્ગો) ખોલવામાં આવ્યા છે. તેનો અભ્યાસક્રમ ટ્રસ્ટના પ્રધાન કાર્યાલય, વધી, તરફથી યોજવામાં આવ્યો છે. આ તાલીમ વર્ગોમાં યુજરાતના જિલ્લાઓમાં, વડોદરા રાજ્ય, કાઠિયાવાડ અને કચ્છમાંથી આવેલી, મામજીવનથી ટેવાયેલી અને સાધારણ યુજરાતી અભ્યાસ કરેલી ૩૬ બહેનો તાલીમ લઈ રહી છે. આ સેવિકાઓની તાલીમનું બહુ ખર્ચ ટ્રસ્ટ આપે છે. તેઓ તૈયાર થશે એટલે ટ્રસ્ટના ઉદ્દેશ અને યોજના પ્રમાણે યુજરાત વિભાગમાં (જેમાં યુજરાતના પાંચ જિલ્લા, વડોદરા રાજ્યના ચાર પ્રાંતો, ભાવનગર રાજ્ય શિવાય કાઠિયાવાડ અને કચ્છનો સમાવેશ થાય છે) જુદાં જુદાં પ્રદેશમાં મામજનતાની ઇચ્છા અને સક્રિય સહકારથી એ હજારથી ઓછી વસતિવાળાં ગામોમાં કેટલાંક કેન્દ્રો ખોલાશે. આ સેવિકાઓને ટ્રસ્ટના નિયમ અનુસાર વેતન અપાશે. આવી રીતે તાલીમ લીધા પછી દરેક સેવિકાએ કમમાં કમ ત્રણ વર્ષ સુધી ટ્રસ્ટને સેવા આપવી રહે છે.

ટ્રસ્ટની પ્રવૃત્તિઓને એક ખેયથી સ્થાયી સ્વરૂપ આપવાનું છે. તેથી ટ્રસ્ટે પાંડેલ જુદાં જુદાં પ્રાંતોમાં અનેક મામસેવિકા શિક્ષા શિબિરો શરૂ કરવામાં આવ્યાં છે. મામસેવિકાઓનું ધોરણ નેટલા પ્રમાણમાં ઊંચું હશે તેટલા પ્રમાણમાં ટ્રસ્ટનો ઉદ્દેશ વધારે સારી રીતે પાર પડશે. તેથી મામસેવિકા

શિક્ષાશિબિરો માટે હવે શિક્ષણ પામેલી, સેવાભાવિ અને ગાંધીજીની ભાવના પ્રમાણે અધિક્ષાના પાયા ઉપર રચાયેલી મામ-સંસ્કૃતિની પુનરચનાના સિદ્ધાંતમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર અને તે સાથે યોગ્ય તાલીમ લીધેલી શિક્ષિકાઓની સૌથી વધારે જરૂર છે. દરેકના બધા પ્રાન્તોને આવી જરૂરિયાત જણાય છે. દરેક પ્રાંતને પૂરતી સંખ્યામાં યોગ્ય તાલીમ પામેલી મામસેવિકા શિક્ષાશિબિરનું વ્યવસ્થિત સંચાલન કરી શકે એવી અધ્યાપિકા-સંચાલિકાઓ તૈયાર કરવા કેરુરઆ દરેકના મંત્રી એક વર્ષનો "અધ્યાપિકા તાલીમ શિબિર" (Teacher's Training Center) યુ. પી. માં ફેરાખાદ નિર્વાહના રેનેવા ખામમાં આવતા ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરથી ખોલવાના છે. આ અધ્યાપિકા શિબિર માટે, તેમજ નીચે જણાવેલા કોષ્ટ એક વિષયમાં નિષ્ણાત થવા માટેની તાલીમ લેવાને ભાવના-ચાળી સુશિક્ષિત બહેનોને મોકલવા માટે ટુરત ભરતી કરવાની છે.

વિષય અને તાલીમ સેવા જવાનું રચન નીચે પ્રમાણે છે.

૧. પૂર્વ-સુનિયાદ તાલીમ: હિંદુસ્તાન તાલીમી સંઘ, સેવામામ અથવા નૂતન આશ શિક્ષણ સંઘ તરફથી ચાલતું મામખાદ શિક્ષણ કેન્દ્ર, (જોરહી વાયા જોલવક) બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વે.

૨. સુનિયાદી તાલીમ અને.

૩. પીઠ શિક્ષણ હિંદુસ્તાની તાલીમી સંઘ, સેવામામ.

૪. વ્યવિજ્ઞાન: અખિલ ભારત ચરખા સંઘ, સેવામામ.

૫. રસોઈવિજ્ઞાન, આહારચાત્ર અને સફાઈવિજ્ઞાન: સેવામામ.

૬. શાકભાજી, ખાગવાની, પશુપાલન અને કુખાલય: કૃષિગો વિદ્યાભવન, આણંદ.

૭. વ્યાયામ, સ્વાસ્થ્ય અને આરોગ્ય: Govt. Training Institute for physical Culture, Kandivali, Bombay.

૮. હિંદુસ્તાની ભાષા: હિંદુસ્તાની પ્રચારક મંદેસા, વધો.

૯. મામોલોગ અને સહકારી પદ્ધતિ: મામોલોગ સંઘ, વધો.

૧૦. નસિંગ અને મિડવાઈટરી: તાલીમનું સ્થળ હવે પછી નક્કી કરવામાં આવશે.

ઉપરના વિષયો ઉપરક દષ્ટિએ જોતાં સામાન્ય લાભવાનો સંભવ છે, પરંતુ ગાંધીજીની મામપુનરચનાની દષ્ટિથી વિચારતાં તેનું પૂર્ણ મહત્ત્વ સમજશે.

રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ, હવે કે સરકારી વિદ્યાપીઠની ડેળવણી લીધેલી અથવા તેટલા દરજ્જાની ડેળવણી પામેલી સરકારી અનુભવી બહેનો જેઓ રેનેવાના અધ્યાપિકા શિબિરમાં જોડાયા, અથવા ઉપરના વિષયો પૈકી કોઈ એકમાં નિષ્ણાત થવાની તાલીમ સેવાપ્રાપ્તી હોય તેમણે પોતાને વિષેની જરૂરી બધી માહિતી સાથે નીચેના સરનામે લખવું. પસંદ કરેલી બહેનોને તાલીમનું ખર્ચ દરેક તરફથી આપવામાં આવશે.

કસુરઆ દરેકની બધી પ્રવૃત્તિઓ ગાંધીજી ઓઓની મારફત વિકસાવવાનો આમદ સેવે છે કે જ્યાં કરીને પોતાને લગતાં કામો જાતે કરતાં કરતાં તેમની પોતાની સુધુષ્ટ શક્તિઓ જાગમત થાય, તેમને આત્મમાન થાય અને જીવનમાં તેઓ કાર્યદક્ષ બને. પ્રવૃત્તિઓ ઓઓની અંતર્ગત શક્તિઓ અને સ્વભાવને અનુકૂળ છે, તેઓ નિશ્ચિત મનથી સેવાનાં કામોમાં લાગી રહે તે માટે તેમાં યોગ્ય પેલનની જોડવણ કરેલી છે. આથી કરીને

જુદી જુદી શક્તિઓવાળી બહેનોને આમાં કામ કરવાનો ધણો અવકાશ છે. સેવાભાવથી પ્રેરાઈને જે બહેનોને પોતાની શક્તિનો લાભ ખીજી બહેનોને આપવો હોય તેને પોતાના બરણપોયજી માટે વેતન લઈને તેમ કરવાની તક મળી રહે છે: સુશિક્ષિત કે સાધારણ શિક્ષણ પામેલી બહેનો જેઓ કુટુંબની જવાબદારીમાંથી સમય મેળવી શકે તેઓ યોગ્ય તાલીમ લઈ આમાં જોડાઈ શકે છે. આ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સ્ત્રીઓનો આર્થિક સ્વાવલંબનતાનો પ્રશ્ન ઉકેલાય છે. વિધવાઓ, ત્યક્તાઓ તેમજ કુટુંબકલેશ અને કુર રૂઢિ-

ઓની જોગ થઈ પડેલી બહેનો પરવશ અને ઓશિયાળા જીવનમાંથી મુક્ત થઈ શકે છે, અને પોતાની જવાબદારી પોતાના હાથમાં લઈ સ્વાવલંબનનો રસ્તો પકડી સ્વમાનભર્યું અને તેજસ્વી જીવન ગાળી શકે છે. સમાજની કુર રૂઢિઓ કે સંજોગોની વિપરીતતાને પરિણામે તેમનાં દિલ્લોનો જે આશાઓ અને શુભ સંકલ્પો વણખોયાં રહી ગયાં હોય તે બધાંને જીર્ણગામી થવા માટે કરતૂટના ટ્રસ્ટને વત્સલ ખોળા અનંત અવકાશ આપે છે. આવી વિરલ તકનો લાભ આપણી બહેનો ઉઠાવશે, એવી મારી આગ્રહભરી વિનંતી છે.

ખણવાથી કાંઈ લોહીની અશુદ્ધિ નાબુદ થશે ?

જશાય નહિ. ફાઈલીઓ, પુજ્યો, ખામર અને આવાં બીજાં રક્તની અશુદ્ધિને લીધે ઉત્પન્ન થતાં ચામડીના દર્દો ઉપર રક્તદોષાંતક વાપરો. તેમાં રહેલાં આયુર્વેદના ઔષધો રક્તને શુદ્ધ કરે છે અને ગમે તેવી રીતે લોહીમાં દાખલ થયેલી અશુદ્ધિને સદંતર નાબુદ કરે છે. વળી તે જમવાની રૂચિ ઉત્પન્ન કરે છે તેમજ પાચનક્રિયામાં સહાય કરે છે.

રક્તદોષાંતક

આયુર્વેદાશ્રમ ફાર્માસી લીમીટેડ, અહમદનગર

માખીઓને

મચ્છરોને

ઉંદરોને

નાશ કરો

નાશ કરવાનો કિમિયો પતાવનાર : ડૉ. અમૃતલાલ જી. પટેલ, ડી. પી. એચ.

માખીઓનો નાશ કરો

માખીઓ બોરાક ઉપર બેસે તેથી મનુષ્યને ઝાડા, મરડો, ટાઈફાઈડ તાવ વગેરે શય પડે છે.

માખીઓ આંખો ઉપર બેસવાથી આંખો આવે છે.

માખીઓ અચાણું, ગેળા, મુરગા વગેરે ઉપર બેસવાથી તેમાં હાથથી ઉત્પન્ન કરે છે.

માખીઓ ઘૂમણ, ચાંદા અને ખા ઉપર બેસવાથી તેમાં રસી ઉત્પન્ન કરે છે અને જમણી હાથ આગવા રેતી નથી.

માખી ઉત્પન્ન ન થાય તે માટે હાજના કમળા રહેતા રહેતા નહિ. કચરો રહેતા રહેતા નહિ. છાણાં ચાવતા નહિ.

રસોડાના દરેક પારીવારજાને તારતી જળા જડતી તો માખીઓ હાજતા થતા નહિ.

પારખા જાંઘ કરી રહી, પોપણા વગેરે બરાબર પ્રમાણમાં છાંદતા તો માખીઓનો નાશ થશે.

તમારા ધરનાં વાસણો બરાબર ઢાંકીને રાખો.

કુચા, ટાંકાને સજડ જાંઘ બેમર્તા હાથથી કરાવો અને તેને જાંઘ રાખો.

વાડા અઝારી વગેરેમાં પાણી ભરત્ય રહે તેવા નકામા વાસણો રાખતા નહિ.

જમીયાનાં કુંડાઓ ને ઢોળને અઢવાડી-વામાં એક વખત એકાદ ખાતી કરી સાફ કરો.

જો પાણી વહેવાથી ન થાય તેવા ઉપર દર અઢવાડીએ એક વખત ટાંક વજુ જલતુ તેમ છાંટો.

ધરમાં ખાવાની કોઇ પણ વસ્તુ ઉધાડી રાખશો નહિ.

ઉદરને પાંજરામાં પકડીને, પછી પાડો-શીના ધરે આગળ મુકવાનો કાંઈ અર્થ નથી. તેમ કરવાથી આપણે આપણી જાતને છેતરીએ છીએ. ઉદરને પકડ્યા પછી તેને પાણીમાં કુબાડી નાશ કરવો જ જોઈએ.

ઉદર મારવાની દવાને ભેરીયમ કાબોનેટ કહે છે. આ દવા બજારમાં આશરે દોઢ રૂપીએ રતલ મળે છે. આ દવા ખાવાથી ઉદરો મરી જાય છે. બાળકો ને આ દવાની ગોળી સુલથી ખાઈ જાય તો તેમને ઝેર લાગુ પડતું નથી, પણ સલામતી ખાતર બાળકોને આ દવાની ગોળી ખાવા ન દેવી. રાત્રે મુકેલી ગોળીઓમાંથી જે સવારે બચે તે લઈને ફેંકી દેવી. દરરોજ નવી જ ગોળીઓ બનાવવી.

ઉદરના ઝેરની ગોળીઓ બનાવવાની રીત

૧ ઓ'સ ભેરીયમ કાબોનેટ લઈ તેમાં ત્રણ ઓ'સ સોટ ભેળવવો. પછી જોઈતું પાણી નાંખી તેની આશરે ૬૪ ગોળીઓ વાળવી. સોટ ઘઉં, જીવાર, બાજરી વગેરે મમે તેનો સાથશે પણ બનતા સુધી ને અનાજ આપણે મુખ્ય ખાતા હોઈએ તેના જ સોટની ગોળી બનાવવી. આ ગોળીઓ બે કે ત્રણની સંખ્યામાં ઉદર આવવાની જગ્યાએ મુકવી. ઉદર જે ફક્ત એક જ ગોળી ખાય તો પણ મરી જશે. ગોળીઓ દરરોજ મુકવી નહિ પણ અઠવાડીયે એક જ વખત મુકવી. આ રીતની એક જ ખામી છે. તે એ કે ઉદરો મમે ત્યાં મરી જાય છે તેમને શોધી કાઢવા મુશ્કેલી પડે છે પણ તેની વાસ ઉપરથી શોધી કાઢી શકાય છે.

ખોરાક

લેખક : ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ, ડી. પી. એચ.

પુરતું પોષણ ન આપે તેવો પુરતું પોષણ મળે તેવો
અયોગ્ય ખોરાક યોગ્ય ખોરાક

ચોખા, કોદરી વગેરે	૨૪ ઓ'સ	૧૭ ઓ'સ
કકોળ	૧૧ "	૪ "
ફુધ	નામતું જ	૮ "
પાંદડાવાળા બાજી	૧ ઓ'સ	૨ "
બાજી સોવાયના બીજન સાથે	૫ "	૪ "
ફળ	નામના જ	૨ "
ધી અથવા તેલ	૧ ઓ'સથી પણ ઓછું	૨ "
માંસ, ઈંડા, માછલી	૧ ઓ'સ	૩ " (જો ફુધ લેવામાં ન આવે તો જ)

તા. ક.—ઉભર અને વજનના પ્રમાણમાં આ ખોરાક વધતો ઓછો લઈ શકાય પરંતુ પ્રમાણ તો ઉપર મુજબ જ હોતું જોઈએ અને તેમ હોય તો જ શરીરને જોઈતા બધા પોષણકારક તત્ત્વો અને વિટામીન-સ પુરતા પ્રમાણમાં મળી રહે. ફળનો અર્થ મોસંબી અને સંતરા જ નહિ પરંતુ આપણા શ્રદ્ધાસ્થાં જે શુભાં જે કોઈ ફળ ચર્તા હોય તે બધા જ ફાયદાકારક અને વિટામીન-સથી ભરપૂર છે. ફળ દબેશા બરાબર પાકેલાં ખાવાં. કાર્યા તેમ જ અતીશય પાકેલાં-આવી ગયેલાં ફળો ખાવાં નહિ.

ભાગ્ય લીલા

.....લેખક.....
 ...મી. રવિશંકર નરસિમહાસ પાઠક...

(ગણ અંકથી સંપૂર્ણ)

૭. દુઃખના સાગરમાં

દુષ્યન્તે ચક્રન્તલાને અસ્વીકાર કર્યો અને મુદ્રિત ચક્રન્તલાને એની માતા મેનકા ઉપાડી મઠ. એ પ્રસંગને કેટલોક કાળ વિત્યા પછી એક દિવસ રાત્ર સભામાં બેઠો હતો તે વખતે મંત્રીશ્વરે આવી પ્રજ્ઞામ કરી કહ્યું, ' મહારાજ ! આપના નામાદાર વાળા મુદ્રિકા મુદ્રિકા એક માછીમાર પાસેથી મળી આવી છે. મઠ કાસે માછીમાર એ વીંટીને જાળમાં વેચતો હતો તે વખતે વીંટી ઉપર આપનું નામ જોતાં એને આપના એક રાજસેવકે પકડ્યો છે. અને એની પાસેથી મુદ્રિકા લઇને આપની પાસે રજૂ કરવા મારા તરફ મોકલી છે. '

' મારા નામાદારવાળા મુદ્રિકા ? અને તે માછીમાર પાસે ? એમ શી રીતે બને ? ' રાત્રએ આશ્ચર્યમાં કહ્યું.

' માછીમારને ધમકાવતાં એણે જણાવ્યું કે શયીતીશ્માંથી પોતે પકડેલી એક માછલીના પેટમાંથી એ મળી આવી છે. '

' એમ ? '

' હાથ, જુઓ એ મુદ્રિકા ! ' કહીને મંત્રીશ્વરે વીંટી રાત્રના હાથમાં મૂકી.

પોતાના નામાદારવાળા મુદ્રિકા (વીંટી) જોતાં ધુવોસાના શાપની અસર ફરે યદ્યપિ અને રાત્રને ચક્રન્તલાનું રમરણ થયું. એથી એ એકદમ બોલી ઉઠ્યો : ' અરે, મહામાત્ય, માછીમારને પકડ્યો હોય તો છોડી મૂકજો અને વિશેષમાં એને જલિસ તરીકે થોડી સોનામહેરો આપજો. આ મારી જ વીંટી છે. '

વીંટી જોતાં બરાબર રાત્રએ માછીમારને છોડી મૂકવાની અને છનામ આપવાની વાત રાત્રએ શા માટે કહી ? એની અમાત્યને કશી ખબર પડી નહિ. તો પણ રાત્રના કહેવાથી એણે માછીમારને છૂટો કરી છનામ આપી વિદાય કરવા વ્યવસ્થા કરો દાધી.

- આ બાજુ વીંટી હાથમાં આવતાં રાત્રની મનની સ્થિતિમાં ચમત્કારિક ફેરફાર થઇ ગયો. એને ચક્રન્તલા માદ આવી મઠ. સાથે સાથે રાત્રધાનીમાં જઈ બહુ દ્રઢકા સમયમાં ચક્રન્તલાને પોતે તેજાવી લેશે એવું વચન આપેલું તે તાજુ થયું. અને ત્યાર પછીને જો કશું બનાવ બન્યો તેનું રમરણ થતાં એ એકદમ વિચલ થઇ ગયો.

અમાત્ય, સમાસદો, કોઇ રાત્રના મનમાં કયેલા ફેરફારનું રહસ્ય સમજી શક્યું નહિ. એથી સર્વ રાત્રના મુખ સામે જોઇ રહ્યા.

પણ રાત્રનું બ્યાન કોઇના તરફ જોવાયું નહિ. એ કેટલીકવાર મુઠી વીંટી તરફ જોઇ રહ્યો. પછી બધા સાંભળે તેમ ધુવો અવાજથી બોલ્યો :

' મુદ્રિકા ! તું ચક્રન્તલાના હાથમાંથી શા માટે પડી મઠ ? અને પડી મઠ તો પછી ચક્રન્તલાની કોમળ અંશુલી ઉપર શોભતી આવવાને બદલે એકલો કેમ આવી ? અરે, તને શી ખબર કે મારી અને એ સન્નારી વચ્ચે હવે ન છુટે તેવું અંતર પડી ગયું છે ! ' બોલતાં બોલતાં મુદ્રિકાને લઇને આસન ઉપરથી રાત્ર ઉભો થઇ ગયો અને

કહ્યાં. અને એણે ઘણા સોગમ ખાધા. દદ-
ભરી ઘણી આશુશ કરી તોપણ એનું મને
એળખાણ પડ્યું નહિ. અને મેં એને
અપમાનભર્યો વચનો કહી પાછી વાળી. '

હવે એના કરતાં વિશેષ આશ્ચર્ય જતાવી
માધવ બોલ્યો, ' મહારાજ ! દેવી શુન્તલા
જાતે આપની સન્મુખ આવ્યાં તો પણ એમને
આપ એળખી શક્યા નહિ અને એમની સાથે
લગ્ન થયું છે તેવું વિસરી મયા એ તો ઘણી
અજ્ઞાનપણીની વાત

છે. આવું તો
કેવળાંય સંબંધ-
માં બન્યું નથી. '
' હું પણ
એજ વિચાર કરું
હું અને કુઃખ
પામું છું કે મારા
મનની એવી વિ-
ચિત્ત સ્થિતિ કેમ
વધઘટ' રાજા-
એ કહ્યું.

' હીક; તો
પાછી પાછું દેવી-
શીલું રમરથ
આપને શી રીતે
થયું ? '

' મેં મારા
નામાક્ષરવાળા મુદ્રિકા, આયમમાંથી આવતી
વખતે દેવી શુન્તલાને બેઠ આપી હતી. એ
વીંદી શુન્તલાના દાવેથી સરી પડ્યાનું એ
અહો આવી ત્યારે મને કહ્યું હવે પણ બીજી
વાતોની માફક મેં વીંદી બેઠ આપી હતી
એ વાંત પણ વિસરી મરેા હતો. આજે એક
માહોમાર પાસેથી એ વીંદી મારા તરફ આવી
અને મને પૂર્વ વાતનું બધું રમરથ વધ
આવ્યું. '

' એવ, આ તો જહું મદન વાત છે. '

' મદન કહેવી હોય તો મદન, અને
ભયંકર કહેવી હોય તો ભયંકર. મારા છવનની
આ કરુણ હકીકતને જે નામ આપવું હોય
તે આપ ! પણ મિત્ર ! મારું હૃદય હવે ભાગી
ગયું છે. મારું ચિત્ત ખૂબ અસ્વસ્થ થઈ
ગયું છે. મને પળેપળે શુન્તલાની યાદ હવે
આવે છે. અને વધારે ને વધારે દુઃખ છે. '
હીને ઉપરભથ્લી રાજાએ આંખો છુછી.

રાજાની કુઃખ

ઉપજાવે તેવી
મનની રિચિતિ
જેમને માધવ
ધડીવાર રતબંધ
થઈ ગયો. પછી
એણે કીમેથી
પૂછ્યું, ' મહા-
રાજા, દેવીશીની
મદર્પિતા આશ-
મમાં આપણે
તપાસ કરાવીએ
તો કેમ ? '

' એ બધું
વ્યથે છે માધવ !
દેવી શુન્તલા
પાછી ત્યાં જાયજ
નહિ. તે ઉત્તરાંત

કોઈ મારી શકે

:: ધનાશી ::

નારાયણ જેને પરિપાલક
તેને કાણુ મારી શકે
બાકત પ્રકલાદને અશીમાં નાખ્યો
એક રોમ ન ખાળી શકે
ગજને પકડી કાઢે જેમથી
જલમમાં તે શું કુખાવી શકે
દુપદ સતાની લર સભામાં
લગ્ન તેની શું છુટી શકે -
" કનક " જે મળુના શુણ ગાયે
નિર્વાય પડને પામી શકે

ગા. સાર. કનકકુંવર
(રાણી સાહેબ માલીયા)

મારાથી અપમાન પામી શુન્તલા અત્યંત
કુઃખી હાલતમાં જે વખતે પાછી ફરતી હતી,
તે સમયે આકાશમાંથી એક વિમાન જતું
હતું તે એકાએક નીચે ઉતરી આવ્યું અને
એમાં બેઠેલી એક અસાધારણ રૂપવતી સ્ત્રીએ
શુન્તલાને અંદર લઈ પાછું વિમાનને એનાં
માર્ગે જવા સિધું. એવી અજર રાજસુવનની
દાસીએ-તુર્ત મને આપી હતી. '

' તો હવે આનો શો ઉપાય કરવો

મહારાજ ? આમ દુઃખી થવાથી કંઈ વળ-
વાનું છે ?

‘ વળે કે ન વળે. પણ પાપનો દંડ
બોગવ્યા શિવાય હવે છૂટકો નથી. ’

‘ આનો શો દંડ હોય મહારાજ ? ’

‘ શકુન્તલાના વિયોગમાં આમ ખૂરીખૂરીને
પ્રાણત્યાગ કરવો એજ એનો દંડ. એ સિવાય
બીજો તે શો દંડ હોય ? ’

‘ મહારાજ દીધાંયુ હો ! પુરુવંશના
તેજસ્વી સંતાનનું આમ બરણવાનીમાં મરણ
ન હોય. ’

‘ કૃપા કરીને પુરુવંશનું નામ હવે ન
લખશ માધવ ! એ પવિત્ર વંશને મેં કલંક
લાગાવ્યું છે. કોઈ કુળદીપક નીકળે, કોઈ
કુલાંગાર નીકળે. મારાથી કુળદીપક ન થવાયું.
કુલાંગાર થયો ! ’

‘ એવાં અધટિત વચ્ચે ન કાઢો
મહારાજ ! ’

‘ અધટિત ? જેણે પોતાની પરજેલી
... અનાદર કરી અને બારે તીરસ્કાર
કરી એને પાછી કાઢી એને કુલાંગાર ન
કહેવો તો શું કુળદીપક કહેવો ? અરે-અરે,
જનતમાં હવે કયું મોઢું લખે હું ફરીય ? ’
કહીને રાજ માથું નીચું કરી આંસુ સારવા
લાગ્યો.

માધવે એ પછી રાજને અનેક રીતે,
દુઃખી નહીં થવા સમજાવ્યો. તેમ લોકોમાં
રાજના દુઃખના મૂળ કારણની જાણ થતાં
એમાંના વિદ્વાન, ધાની, અને ડાલા માણસો
આવી આવી, રાજને શોક એકો ઘાય તેવા
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈ વાતે રાજનું
મન માન્યું નહિ. એ તો એક સરખી રીતે
‘ શકુન્તલા ! શકુન્તલા ! ’ એમ રટવા
લાગ્યો. અને શકુન્તલા સાથેના પૂર્વ પ્રસંગો
યાદ કરી કરી દુઃખી થવા લાગ્યો.

મંત્રીશ્રવથી માંડીને તે એક નાનામાં

નાના રાજસેવક સુધી, તેમ પ્રજાના સૌથી
મોટા પ્રતિષ્ઠિત માણસથી માંડીને તે એક
નાનામાં નાના પ્રજાજન સુધી તમામ રાજના
દુઃખે દુઃખી થવા લાગ્યું.

આમ દુઃખી વાતાવરણમાં કેટલાક દિવસો
વિતી ગયા. એક દિવસ રાજ રાજજીવનના
જમીયામાં શકુન્તલાની યાદમાં દુઃખી થઈને
ફરતો હતો, તે વખતે દેવિના ‘ રાજ ઇન્દ્ર
તરફથી રાક્ષસો સામેના યુદ્ધમાં દેવતાઓને
મદદ કરવા રાજએ પધારવું એ મતલબનો
સંદેશો લઈ ઇન્દ્રનો સેવક ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

સુરપતિનો સંદેશો સાંભળી રાજ મુઠ-
વણમાં પડી ગયો. શકુન્તલાના વિયોગમાં એ
ખૂરતો હતો એટલે એનું બીજા કશામાં ચિત્ત
ચોટે એમ ન હતું. તેમ ઇન્દ્રનું આમંત્રણ
આવ્યું અને પોતે ન જાય તો પોતાના
બાહુબળની નિંદા થાય એમ હતું. એટલે
એ તાત્કાલિક મન સાથે કશું નહીં કરી
ચક્રો નહીં. રાજના દુઃખે હંમેશા દુઃખી
રહેતો એનો મિત્ર માધવ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.
એણે રાજને જણાવ્યું કે, ‘ મહારાજ !
સુરપતિના આમંત્રણને માન આપી આપ
જરૂર જાવ. મેં એક પ્રસિદ્ધ દેવદાને જોઈ
કાઢી એની પાસે આપનું ભવિષ્ય જોવડાવ્યું
છે. તેમાં-હજુ જો ચાર વર્ષ સુધી આપ
વ્હાલાના વિયોગના દુઃખે દુઃખ પામે એમ
આવે છે એટલે આપ યુદ્ધમાં જશો તો એ
સમય જલદી ખુટી જશે. ને ત્યારબાદ
પ્રજાકૃપાથી આપ સુખને પ્રાપ્ત થશો. ’

માધવનો હકીકતથી રાજની અમુઝણ
ટળા મધ. એ તરત ઇન્દ્રલોકમાં જવા
તૈયાર થયો.

૮. પુનર્મિલન

‘ માતલી ! આ સામે કોનો આગ્રમ
દેખાય છે ? ’

દાનવો સામેના મુદમાં વિચળી ઘડ,
ધન્દરાજ પાસેથી જીંચુ માન મેળવી રાજા
કુબ્યન્ત ધન્દરા રથમાં પોતાના નગર તરફ
પાછો ફરતો હતો. એણે રસ્તામાં હેમકૂટ
પર્વત ઉપરનો આશ્રમ જોઈ ધન્દરા સારથી
માતલીને પ્રેમ કર્યો.

‘રાજપિરાજ ! એ મંદરિ’ કારણપનો
આશ્રમ છે ‘માતલીએ જવાબ આપ્યો.

‘જમવાન કારણપનો આશ્રમ છે ! ત્યારે
તો આશ્રમ આમળ રથને અટકાવ ! જતાં
જતાં મંદરિતાં દર્શન કરતો જાઉં.’

‘જાહે !’ કહીને માતલીએ રથને આશ્ર-
મની નજીક લાગીને ધકેલ્યો. અને પછી પોતે
રથમાંથી ઉતરી રાજાને કહ્યું, ‘મદારાજ !
આપ અદીત્ય તથોદનમાં થકીકાર રીત
રમિયાન હું આપમમાં જઈ મંદરિ’ કારણપને
આપના આશ્રમના સમાચાર જણાવું.’

‘હીં, હું’ આદરમાંજ રહે છું.’
રાજાએ કહ્યું. અને માતલી આશ્રમમાં કુબ્ય-
ન્તના સમાચાર કહેવા માંડ્યો મથો.

માતલીના મધ્ય પછી રાજા રથમાંથી
નીચે ઉતરી અને તથોદનના સૌરજને જોતો
જોતો આમનેમ ફરતા લાગ્યો.

એનામાં નજીકમાંજ ડાહ બીનો ગાવાજ

ઉઠ્યો. દયેનો જોઈ રાજા કુબ્યન્તને કુલ્લક
થયું. એ જે તરફ વાતલીન ઘડ રહી હતી તે
તરફ મથો. અને જોયું તો એક ચાર પાંચ
વર્ષનો અત્યંત સ્વસ્થાન છોકરો સિદના
મોડા જમ્યાને બમણમાં જાણીને હસતો
હસતો ઉભો હતો. અને દિશક પ્રાણીએને
ન હોવા આશ્રમની તાપસી શીયામજુના
મોઢ કહેતી હતી તેના જવાબમાં વિચિત્ર
રમિત કરતો હતો.

જાતકને જોતાં જરાજર રાજના મનમાં
થયું, ‘અરે, આ આકૃતિમાં જરાજર મનેજ
મળતો આવનાર જાણક કોનો હશે !

અહો, શી છટા બાલની આ અનેરી !

અહો, રૂપ શું ! આકૃતિ શી મહેની !

મીઠું એ હશે ને હરે ગિત માઠું,

હશે બાળ કોતું અહો આ રૂપાણું !

કીધાં શું હશે પુન્ય કોટી પિતાએ !

અને હાન લીધાં હશે ખૂબ માણે !

ખરે બાલનાં આ બહુ ભાગ્યશાળી,

હશે મા અને બાપ હો પુન્યશાળી.

‘કુમાર, તમને કોઈ ત્રાસ આપે તો તમારી માતાના જીવને કેટલું બધું દુઃખ થાય ?’

‘મારી બાને ? મારી બા તો બીચારી બહુ દયાળુ છે. મને તો શું પશુ કોઈને ય જરા સરખું દુઃખ થાય તો એની આંખમાં આંસુ આવી જાય છે.’

‘ત્યારે માનો શુણ્ણ તમે કેમ નથી રાખતા ?’ રાજાને બાલક તરફ પ્રીતિ થતી જતી હતી. એટલે એણે વાતોલાપ લંબાવ્યો.

‘મારે દયાળુ બને પાલકે એમ નથી. મારે તો કંઈયે કાળજીના બનવું છે. કારણ કે તેમ કયો શિવાય બાપની સામે થવાય શી રીતે ?’

‘બાપની સામે થવાનું એટલે ?’ આશ્ચર્યમાં રાજાએ પૂછ્યું.

રાજાના આશ્ચર્યથી તાપસીના મુખ ઉપર સ્મિત આવીને બેઠું. એણે બાલકવતી જવાબ આપ્યો, ‘મહાતુલ્ય, બાલક બહુ હેશીયાર છે. એને એક વખત કોઈયે વાત કરી તો તે જૂલતો નયો. એની સાધ્વી માતાને એના પિતાએ વિના કારણે છોડી દીધી છે, એ હકીકત ત્યારથી એણે જાણી છે, ત્યારથી એણે નિશ્ચય કર્યો છે કે શરીરમાં બહુ તાકાત મેળવવી-પછી એના પિતાનો દેશ શોધી કાઢવો અને એમની પાસે જઈ જવાબ માગવો.’

તાપસીના ખુલાસાથી રાજાના હૃદયમાં ધબકારો થયો. એણે પૂછ્યું, ‘આ બાલકે કયા કુળને ઉત્તરવળ કયું છે ?’

‘એ પુરુવંશનો કુમાર છે.’

‘એ પુરુવંશનો કુમાર ? ત્યારે તો એ બ્રાહ્મણ નહીં પરંતુ ક્ષત્રિય પુત્ર છે ખરું ?’ રાજાનું આશ્ચર્ય વધતું ચાલ્યું.

‘હા, એ ક્ષત્રિય છે. અને વળી રાજ-કુમાર છે. એનો પિતા મોટો ચક્રવર્તી રાજા છે.’

‘એમ ? શું નામ ?’ ઉંચા આસથી રાજાએ પૂછ્યું.

‘જેણે વિના કારણે વિશ્વાસભંગનું પાતક કરી પોતાની પરમ સાધ્વી, સ્ત્રીનો અસ્વીકાર કર્યો છે, એવા હલકા મનવાળાનું તે કોણ નામ લે ?’

બાલકની પોતાના જેવી આકૃતિ જોઈ, તેમ એનો પરિચય જાણી રાજા હૃદયન્તનાં મનની સ્થિતિ વિચિત્ર બની અધ. હતી. અને એના હૃદયના ધમકારો વધી રહ્યા હતા.

એવામાં બાલકના તાપસી પ્રતિના શબ્દો સંભળાયા:

‘અરે પશુ, મારી વાતો મારા પિતાના નામની માળા ફેરવે છે એનું શું ?’

‘શકુન્તલા દેવીના સતીપથ્યાની એ નિશાની—’

તાપસી વાક્ય પૂરું કરે ત્યાર પહેલાં હૃદયન્ત બોલી ઉઠ્યો:

‘શું કહ્યું ? શું કહ્યું ? બાલકની માનું નામ ?’

‘શકુન્તલા. કેમ ?’

‘ઓહ-ઓહ’ કહેતાં કહેતાં રાજાએ હાથ લંબાવી નજીકનાં ઝાડના યજ્ઞો ટેકા લીધો. અને બીજો હાથ છાતી ઉપર મૂકી ઉડી વેદનામાં આંખ મીચી ગયો.

તાપસી તથા બાલક અચંબાથી રાજા સામે જોઈ રહ્યાં. એ ત્રણ તાપસીઓ આ વખતે ત્યાં ફરતી ફરતી આવી પહોંચી, તે પશુ ન સમજાય તેવી ઘટના જોઈ સ્તબ્ધ બની ઉભી રહી.

એવામાં રાજાએ આંખો ઉઘાડી અને પ્રથમની તાપસી તરફ જોઈ અત્યંત કરુણથી કહ્યું: ‘ભગવતી ! ભગવતી ! જે નિષ્કુરુત નામ લેતું આપને પસંદ ન પડ્યું તે મહા-અપરાધી તમારી સામે ઉભો છે.’

‘શું ? તમેજ રાજા હૃદયન્ત ?’ અત્યંત અજબબીમાં પ્રથમની તાપસીથી બૂમ પડી અધ.

‘હા ભગવતી’ કહેતાં કહેતાં રાજાની આંખમાં આંસુ આંખાં અને એનું માથું નીચે નમી ગયું.

‘જોતભી ! અંમર ! દોડો દોડો ! દેવી શકુન્તલાને આ વિષે ઝડપદ ખબર કરો !’ ખીચ આવેલ તાપસીઓ પૈકીની એ તાપસી-ઓને પ્રથમની તાપસીએ કહ્યું. અને એ બાળક સામે જોઈ બેઠી :

‘કુમાર, તારા પિતાને પ્રજાપ કર. તો હવે તારે એમને બોળવાની મરેનત ગમી મહ. એ ભલે જ તને બોળતા બોળતા આંખા છે.’

સિંહના બચ્ચાને છોડી રહ આસપે પામતો બાળક એ કમલાં આમગ વચ્ચે. પણ પછી આગળ ન જતાં ત્યાંજ અટકી ગયો.

‘કેમ, પ્રજાપ કરને તારા પિતાને !’ તાપસીએ કહ્યું.

‘નહિ’ દૂધા છતાં અભિમાનથી જરેસો બાંધે જવાગ આપ્યો. એ સાંભળી હસીને તાપસીએ કહ્યું, ‘ઓ અભિમાની ! પિતાને પ્રજાપ કરવાથી તારું જોર ખંડિત નહીં થાય.’

પણ બાલક આમગ આપ્યો નહિ. તેમ તાપસીના વચનનો એણે જવાગ આપ્યો નહિ. માત્ર નીચું માથું કરી નિશ્ચરમાં ઉભો રહ્યો.

એવામાં અત્યંત સુખના સમાચાર મળતાં આમમમાંથી ઉતારણા ઉતારણા શકુન્તલા ત્યાં આવી પહોંચી, અને ‘રાજાની’ અને એની નજરોનજર મળી.

એકબેકની નજર મળતાં રાજાની અને શકુન્તલાની આંખમાંથી આંસુની પારાઓ ચાલવા લાગી.

તાપસીઓએ એ જોયું. અને થીરથી તે કવ ત્યાંથી ખસી ગઈ. બોડીતાર, નીચું માથું કરી ઉમેડા બાલકની પાસે જઈ આવ્યા

દૂધા ખરછટ વાળેથી મુખાદુતિ બેડોળ સામે છે

કાલે ચહેરાં સુદર હોય. પાંતુ એ વાળ અગવરિયત દશામાં આમનેમ કડતા હોય કે એમ આરે તેમ કુંજવા વળી મવા હોય તો બોડોળપણ ઊભજ નજરે પડે છે. સુદર મુખાદુતિ વાળથી અને મહાપાર અબોડાથી વમાઈ રૂપ તોયે નીચરી મુગ્ધ તેજ નિરોપ વનપાવિ-માથી બતાવેલ દોષ તમારા વાળને સુદર અને વાંચીત બતાવશે.

વાળની મંદોરે મળમુત બનાવે છે. બોડાને તાગુદાં છે. કાવ પાત્રી અભાને છે. નેવસમિને મુખાર છે.

મુકુલ

દુર્ગાજી કોસ્થિક નદિ મુકુલ
મુકુલ, રોનીક પાલ છે.

આપુરે કાચમ કાચેની લી, મદમાનવા.

ઉપર હાથ ફેરવી શકુન્તલાએ કહ્યું, 'મારૂં ! તારા પિતાને પગે લાગ !'

બાલકે માતાના કંઠસ્વરને ઝોળખ્યો. એણે માથું ઊંચું કર્યું. અને માતાના મુખ સામે એકવાર ભેંધ રાગના ચરણમાં નીચો નમ્યો.

રાગએ હાથ લંબાવી અત્યંત વ્હાલથી બાલકને ઊંચકી લઈ છાતી સરસો આંખી દીધો. અને પછી આરતેથી કહ્યું:

'બેટા ! તું ધારે છે તેટલો બધો તારો પિતા ખરાબ નથી' શકુન્તલાએ સ્વામીનો દર્દભર્યો અવાજ સાંભળ્યો. અને એણે પુત્રને કાશ્યપદાદાને રાગ આવ્યાની ખબર કરવા મોકલી દીધો.

બાલક વરતાં શકુન્તલા આગળ વધી, સ્વામીના ચરણમાં માથું નમાવવા ગઈ. પરંતુ અધવચ્ચે એને અટકાવી દુષ્યન્ત બોલ્યો:

'શકુન્તલે ! દેવી ! આ પાપીની એ યોગ્યતા હવે નથી રહી.'

'કૃપા કરીને એવા તેવો એક પશુ શબ્દ વ ન બોલો નાશ !' રાગના શબ્દો સાંભળી શકુન્તલાએ કહ્યું અને એનો કંઠ ભરાઈ આવ્યો.

રાગએ એ ભેંધ શકુન્તલાનો અત્યંત પ્રેમથી હાથ ઝાલી એને ઝાડ નીચે બેસાડી બાજુમાં પોતે બેઠો. અને કહ્યું:

'દેવી ! જીવનમાં તને ફરી ભેવાની જે આશા નોતી રાખી. અને મેણે રાખે ! નેચું એક વળત ભારોભાર અપમાન કર્યું તે કદાપિ ફરી દર્શન દે ખરી ! પણ દેવી ! મારા પૂર્વજન્મના પુન્યના ફળથી હું મને ફરી મળી. બાપી જે દુષ્ટ તારી અવગણના કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નથી.' કહેતાં કહેતાં રાગની બેઠે આંખમાંથી જળજળ આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

'નાશ ! તમે વ્ધવે દુઃખી ન થાવ. હશે ! મારા નસીબમાં એમ દુઃખી થવાનું

લખ્યું હશે. એ સિંચાવ એમ કંઈ બને ! માટે દુઃખ ન કરો ! પ્રભુનો હું તો ખૂબ પહોંચ માનું છું કે આટલા દુઃખ પછીયે આપને ફરી પામી શકી.'

આમ રાગ અને શકુન્તલા એકબેકના દુઃખને ઝોલું કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. તથા એકબેકની કામા માગવા લાગ્યાં.

રાગએ, શકુન્તલાને બેઠે આપેલ વીંટી પોતાને કેવી રીતે મળી ? તે મળ્યા પછી પોતાને શકુન્તલાનું ચરણ ચતાં કેવા પ્રકારનું દુઃખ થયું અને ઇન્દરાગના આમંત્રણથી અમુરો સામેના યુદ્ધમાં દેવતાએને મદદ કરવા પોતે કેવી રીતે ગયો તથા ત્યાંથી પાછા ફરતાં આજ્ઞમ આગળ આવી બાલકનો સંવાદ સાંભળી કેવી રીતે સુખી મિલન થયું-તે સર્વ વાત દ્વંકાશમાં પોતાની રાણીને કહી બતાવી.

શકુન્તલાએ પણ અત્યંત દુઃખથી પોતે 'મુર્ખામાં પડી હતી' તે વખતે એની માતા મેનકા કેવી રીતે એને વિમાનમાં લઈ ચાલી, અહીં કાશ્યપ મહર્ષિની છત્રછાયામાં પોતાને રાખી અને ક્યારે પોતે પુત્રવંતી બની તે સર્વ હકીકત જણાવી.

એકબીજાની હકીકત સાંભળ્યા પછી દુષ્યન્તને તથા શકુન્તલાને ખૂબ સંતોષ થયો. પરંતુ 'શકુન્તલાને રાગ કેમ બૂઝી ગયો ?' એ વાત બેમાંથી એકેયને સમજાઈ નહિ. એથી યોગીવારે માતલી બોલાવવા આવ્યાથી બન્ને જ્યારે સાથે મહર્ષિ કાશ્યપના આશિર્વાદ સેવા-અર્થ ત્યારે રાગએ મહર્ષિને નમસ્કાર કરી સર્વ પહેલાં એ પ્રશ્ન કર્યો.

રાગનો પ્રશ્ન સાંભળી ત્રિકાગદાની કાશ્યપઋષિએ દુર્વાસાઋષિના શાપની વાત કહી સંભળાવી.

એ સાંભળી શકુન્તલા બોલી ઉઠી: 'મને ખાતરી નથી કે આશંકાનું હૃદય કદિ પણ બદલાય નહિ.'

રાગ્યએ કહ્યું:

‘હે પ્રભુ ! મારા હૃદયનો ખાર ઉતારી
મને સદાનો સુખી બનાવ્યો !’

મહર્ષિ કાર્યપે દાય ઉચા કરી બન્નેને
આશિર્વાદ આપતાં કહ્યું:

(અનુક્રમ)

રાજા રાજા વધો ઉંચા

દિવ્ય પ્રેમતાળી ઠેલા,

એકમેક મહીં વ્યાપો

યથા સૂર્ય - સુવચ્ચલા.

માથું નમાવી શકુન્તલાએ તથા રાગ્યએ
આશિર્વાદ મહણ કયો.

એ પછો બેત્રણ દિવસ આશ્રમમાં રહી
મહર્ષિની આજ્ઞા લઈ, કુંવર તથા રાણીની
સાથે રાગ્ય કુપ્યન્ત પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો.

રસ્તામાં મહર્ષિ કવવના આશ્રમ આગળ
એણે રથને અટકાવ્યો. અને ત્રણે જણ
આશ્રમમાં ગયા.

કવવમહર્ષિ અને બધાં વ આશ્રમવાસીઓ.

શકુન્તલાને જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયાં.

શકુન્તલા દાદાને, જોની પ્રિયવદા-અન્ત-
સુધાને તથા અન્ય આશ્રમવાસીઓને પૂછી
પ્રેમથી મળી.

શકુન્તલાના પુત્રને સૌએ આશિર્વાદ
આપ્યો. અને રાગ્ય દ્વારા સર્વ હકીકત
સાંભળી બધાં ‘સાચાંનો બેલી ભગવાન છે,’
એમ કહેવા લાગ્યાં.

ચોક્કસ દિવસ આશ્રમમાં રહી ‘મહર્ષિ’ની
આજ્ઞા લઈ રાગ્ય શકુન્તલા તથા કુમારની
સાથે પોતાની નગરીમાં આવ્યો.

પોતાની વ્હાલી રાણી તથા કુંવર સાથે
રાગ્યને આવેલ જોઈ પ્રગળનો ખૂબ હર્ષમાં
આવી ગયાં. એમણે રાગ્યરાણી અને કુંવરને
ગોતીડે વધાવ્યાં અને ખૂબ માનપૂર્વક એમનું
બધું સ્વાગત કરી દિવસોના દિવસો સુધી
ઉત્સવ ઉજવ્યા કયો. (સંપૂર્ણ)

—સ્ત્રીઓના—

પ્રકર, હોહીવા, ઝતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજવની

અકસ્તીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડી.આ. ફાર્મસી—

સોલ એજન્ટ : એસ.સી. એસ. રમણ એન્ડ કું.
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી.

* દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક જાતની દેરી દવાઓ માટે સૂચિયત મફત મંગાવો.

પંખીડા

અરેરે પંખીડા ક્ષિતિજ પરથી દૂર ક્યહોંક
લા ધારી છાંયે તરુતણી મીઠી નર્તન કરે.
વિતાના સૂરે રણુઝણુ ચતાં તાહ પડતાં
મને આરવાદોએ નરતન શું વેરાય સહુમાં.
મરેલું મૃત્યુએ એ જીવન રસનું બિંદુ અમુલ્ય
મનેકાને એના વહન સહ લે જાય સુદુર
લપ્ત જાય પેલા કુસુમ જાગિએ પ્રેમ વનમાં
ફેરે જ્યાં જ્યાં તારી નજર તહોં યાદિ ભરી જતાં.
વહે ધરકે ખેલ્યાં શિશુ વયતણાં સૌ નરતન
જાણી ગાંઠિ સાથે કુંપળ કુટતાં પ્રુષ્પ થયલાં
અમારી તેનાથી રસ ઝરતી સૌ વૃત્ત પુરણુ
થતી, ને ને મોઢી ઉર તણી વ્યથા રપટ જનતી.
અને તારે મૃત્યુ ત્રિવિર તણી માથા રચી કંઈ
જીવીને જાણેલી, કરણુ રસ રેડી અહીં રહી.

તેં વાલ સુપ્યાં

મે હાઈ કેરોં

કલા મહોં ને ભરવા પ્રતિકૃતિ
એ હાઈ ફેરી થઈ પ્રેરણા તને.

કેં આકૃતિ રંગ અનેક કલ્પના
થઈ સજેલી,

અનેક રંગી અતિ ઓજવંતી
થયેલ ના આજ સુધી કદિયે
તેવી કલા માંડી દિ' રાત જીવીને.

પરોઢના પંખી તણા સુકૂનનો
મધ્યાહની દાઝતી દેવી ઝાળ
સંધ્યા તણા રંગ અનેક સુન્દર
એકાંત રાત્રિ તણુ ખૂળ નિરવ
જે સાથ આ માનવીની ફેરી રહી
કમાવણિ, તે સફૂને ભરીને
કરી કલા તેં ખસ એક માત્ર
જે પૃથ્વી ના થઈ છતાં

સિદ્ધિ ભરી તેં થંપ કેં મહાન
એ સિદ્ધિ છતી શુભદા કલામાં
મળી નહોં પૂરણુ કલ્પનામયી
ને એટલે માત્ર શિથિલ તું થયા
અને નિરાશા ફેરી જે બધી દિશે.
તને થયું ત્યાં જ્યહોં પ્રેરણા મળી
અને કલાનું કરવા સુસર્જન
મળી તને આકૃતિ જ્યાં થકો ત્યાં
એ હાઈ ને વાલ જઈ ફેરીથી
લે આવવા ચેતન.

તે હાઈને વાલ
વિના વિલંબે જઈને ઉભો તું
જઈ કંઈ યાચક જેમ યાચતો
જઈ ઉભો હાઈ તણાં જ બાવો
સૌ ઠાલવી એક જ માગતો ખસ

“ સચેતના જે મનુજે લહેલી
મનુષ્યના કેં તપ અંત આવી
અને રહી આ મુદુ હાઈ માંહે
તેમાંથી એકાદ.....

ત્યાં તે દિઠા તેં તહોં હાઈ માંહે
ધનકાર શાન્ત

અને રામેલા વળી વાલ જાન
દિઠાં તહોં તેં તહોં વાલ હાઈને.

અને ફેરી શોકની એક છાય
અને ફેરી વાદળી ઘેરી એક
છવાઈ દેવા પર હર્ષ દાંકતી
છવાઈને મોઢ કલા અપૂણુ
સુકાઈ તેને

સપૂણુ તુંને અવ વિરમરાવતી.

કલા મહોં ચેતન પૂરવા જતાં
લે આવવા હાઈથી આવિયો તું
ત્યાં બાવ સૌ કામજ ત્યાંદિ થંપ્યા

કલા થઈએ અણમૂલ દેહે
ને પ્રાણુવાયુ ધરતાં પડી ગયો
દ્રં પાંપ અને
ન્યાં પ્રેરણા સૌ વહિ હાઈ અથે
સેવા જતાં પ્રાણુ ધરતી પ્રાણુ.

એવા એ હાઈની તારા કયાં કથી જતી નથી
" એવી એ તાકરી પાંખો ઉડ્યન કરી રહે
અને ઝાંખી, જરી ઝાંખી દેખાયે ક્ષિતિજે રહી.
અમે તો ખન્યતા પામ્યા એને નિદાનતાં અહીં
અને કલાતણું મોથી પામતાં યુગ દર્શન
તારી કનેથી અદષ્ટે ધ્યાનથી એકનિષ્ઠ થે.

સુવર્ણ નિરખે વહે જીવન અન્ય ઝંખાઇને
જહીં પથિક પથું નીમમ શું પીત યાવા મથે
પરન્તુ નવ થે શહે અરર ! આત્મદત્ત કરે.
અરે ટુંગ સુવર્ણ શું થઈ જવા એદચિત્તમાં
અનેક યુગ સર્ગકો, વળી સુનતનો હું મહે
નિદાણી કરવા ધણી...

મુકટ મુકતાં મસ્તકે
કિન્તુ મુકટ મધ્યમાં વિરુપ શી જડે જુથને !
અમેને માન એવા એ વિરલ જીવને સિયે
અને તેની કલાયે તે અમે કેતરતાં ઉરે.

તેં હાઈને માનવીના પિછાન્યું
" તેં નતનીની સરઆત આદરી.
તરંગ વિના નવ માનવી જીવ્યો
દીધું નહીં વિશ્વ સમસ્તને કે
તો વ્યથા જીવ્યું અહીં માનવીનું.

તરંગો આતતાં હું તો તેની સદ ગયો વહી
જેવી રીતે ગયો જીવી તેવી રીતે સમેટીને
નિંદગીની રસવૃત્તિ આનન્દવર્મા ભળી ગયો
અનેગા જે મયા ત્યાંદિ તેમાં મે ટલકાર્યો.
સંકેશ નથી તારી પ્રેમની બળ પાકરી
અનન્ત યુગની એ તો વિકસાવેલું શું થકી
અનન્ત યુગ સુધીએ પ્રસરાઈ જશે નથી.

શ્રી ભગીરથ મહેતા

સંધ્યા

કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે,
કંઈ ગાંડી ગોરજ ઢાણે રે,
કંઈ નજમડાળને દારે રે.
કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે.

કંઈ વનવગડા ગોખરે રે,
કંઈ દૂરના ક્ષિતિજ ઉપર રે,
કંઈ મલકી સરખી જાતી રે,
કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે.

કંઈ રંગો ડેરી સાણી રે,
કંઈ સહિયર ચંદા ડેરી રે,
કંઈ નિશાથી બહુ ડરતી રે,
કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે.

કંઈ કુમકુમ પમલાં બરતી રે,
કંઈ કસખી સાણુ ધરતી રે,
કંઈ પલભર પકડી જાતી રે,
કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે.

કંઈ ધરણી કેરાં આમથુ રે,
કંઈ સુદર શોભા સરખી રે,
કંઈ વનિતા રંગો ઝીલતી રે,
કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે.

કંઈ સાગર કેરાં વારિ રે,
કંઈ હર્ષિત થઈ રેલાતા રે,
કંઈ હોંસે મળવા ધાતા રે,
કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે.

કંઈ શાન્ત સુરીલી ચતુરા રે,
કંઈ શરમાતી કો' મુખા રે,
કંઈ મતભંગ દેવો કરતી રે,
કંઈ બારે કેસરવરણી સંધ્યા વિકસી રે.

શ્રી. હરિપ્રસાદ કા. આચાર્ય

સિંધની સુંદરીઓ

લેખક :

શ્રી. તારાચંદ્ર પો. અઢાલજ.
એલ. દી. એમ.

“અહીં પણ લગનગાળો ફાટીફૂટી રહ્યો છે ને શું !”

સિંધના સૌંદર્ય ધામ હૈદરાબાદના રાજ-ગાર્ગ ઉપર અમારી વિક્ટોરીયા ગાડી પૂરપાટ દોડાયે જતી હતી, મારાં ચક્ષુઓ ત્યાંના અવનવા દ્રશ્યોનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતાં, મગજમાં વિચારતરંગો ઉછળી રહ્યા હતા. એકાએક મારા મુખમાંથી ઉપરના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

“લગનગાળો ?” મારા મિત્ર અમકી ઉઠ્યા, “ના રે, બાપ, ના, એવું તો ખાસ કંઈ નથી.”

અને બીજાને કાણે મારું અંતર પારખી લીધું હોય તેમ તે બોલી ઉઠ્યા, “સમજ્યો, જરીયાન વસ્ત્રોમાં સળંગ થયેલા આ નારી-ટુંદને જોઈને તમને એવી કંઈપના આવી હશે, અને તમે એમ માની લ્યો એમાં આશ્ચર્ય પણ નથી. પરંતુ હકીકત જુદીજ છે, અહીં તો આ રાજનો વ્યવહાર છે !”

“રાજનો વ્યવહાર ? ત્યારે તો આ સિંધનું પેરીસ છે એમજ ગાનવું જોઈએ.”

“એમ માની લ્યો તોય કંઈ જોડું નથી. પરંતુ આ ઠેરના અને ઠેરસાથી અંજાઈ જઈને રખે એમ માની લેતા કે અહીંના તમામ નાગરિકો સમૃદ્ધ અને સંપત્તિશાળી છે.” મારા મિત્ર વણપૂછ્યો ખુલાસો કર્યો.

મારવાડ જંકશનથી આગળ વધતાં રેલીના રણમાંથી ઉડતી રેતી રેલ્વેટ્રેનના ડબ્બામાં વગર પરવાનગીએ પ્રવેશતી અને મુસાફરો એકસરખો ખખડાટ યાદ કરી દેતા એ વખતે ટ્રેનમાં મારા પડખેજ બેઠેલા એક સિંધી સજ્જન સાથે વાતચિત કરવાનો મોકો મળ્યો હતો, અને તેની પાસેથી જાણવા મળ્યું

હવે કે સાહસશૂર સિંધીઓએ વેપારધંધામાં એટલી બધી પ્રગતિ સાધી છે કે ન્યાં જુઓ ત્યાં તેમની પેઢીઓ જમી પડી છે, અને તેઓ લાખેલેખા કરતા હોય તેમ સમૃદ્ધિની છોળોને પોતાના વતન ભેગી કરે છે. ઉગતા યુવાન સમા એ સિંધી સજ્જન વાતવાતમાં જણાવ્યું કે “પરદેશ સાથેના વેપારમાં યાદોમ અપલાવવામાં સિંધીઓ પાછું વાળીને જોતા નથી. મુંબઈમાં અંગ્રેજો અને પરદેશી મુસાફરોને હિંદબરની કળા કારીગરીની વસ્તુઓ પૂરી પાડનારી બબ્બ દુકાનો સિંધીઓ ચલાવે છે, જરૂરયાનકે રેશમી કાપડનાં બંગાર ભરતારા પણ સિંધીઓજ છે, હીરાં અને કિંમતી પર્યટનો વેપાર પણ તેઓ ખેડે છે, અને બીજા અનેક ધંધાઓમાંથી એકના અનેક પૈસા કરવાની તેમનામાં આવડત છે.” અને મહમદ છેલ જાનુ કરીને દાદીમાંથી ટીકોટ કાઢી લોહાને દિંગ કરતો હોય તેમ તેણે પોતાના મોકીટના ચોરખીરસામાંથી કિમતી હીરાંનું એક પરીકું કાઢ્યું, તે જોઈયું, અને કહ્યું, “આ મારો ધંધો. મારો વેપાર મારા જગવામાંજ સમાઈ જાય. લાંબી કડાકુટ નહિ. બે પાંચ રાગ મહારાજાઓ, જમીનદારો, સરદારો કે શ્રીમંતોને સાધ્યા કે આખા વખંભરની મિરાંત.” આ સાહસશૂર વ્યક્તિ પાસેથી ખૂબ જાણી લેવાની મારી જિગ્રાસા અધૂરીજ રહી, કારણ મારે જવું હતું કરાંચી અને એ બાપ તો હૈદરાબાદ આવતાં બીસ્તરો બાંધવા મંડી પડ્યા. જતાં જતાં તેમણે સૂચના આપી, “અહીં સુધી આવ્યા છો તો હૈદરાબાદ જરૂર જોજો. હૈદરાબાદનાં દવાપાણી સુંદર છે. અહીંનું પાણી લીજેલું શક્તિ અને સૂતીફાતા છે. મેં જે હકીકત જણાવી તેનો

પણ દેશાખાદમાં તમને સાક્ષાત્કાર થશે. ' અને દેશાખાદનું નિરીક્ષણ કરતાં ખરેખર સિંધીઓની સમૃદ્ધિનો સાક્ષાત્કાર થશે.

પરંતુ મારા મિત્રના ખુલાસાએ મારી કલ્પનાનું એ સોનેરી સ્વપ્ન ઊઠાડી દીધું. એક એક માળ જોટથી ઉંચી ઉમળાણી ઉપર બેઠાપણા થોડાંક બમ્મ અને આલિશાન મકાનો જોઈને મેં બધિશે બલિપ્રાય રહેજ હતાવળિયે હવે એમ તેમણે જણાવ્યું અને વિષેયું.

‘અલગત સિંધીઓ સમૃદ્ધિવાન છે એ વાત સાચી, પરંતુ જોએ પરદેશ જોડે છે અથવા મુંબઈ જેવા મોટા શહેરોમાં ધંધો જમાવી બેઠા છે તેઓને એ હકીકત લાગુ પડે છે, બીજા સ્થાનીક એવા અનેક કુટુંબો હશે જે જેમતેમ જીવનનિર્વાહ ચલાવતા હશે.’

‘તો પછી ઠેરઠેર આ લાપકો નજરે પડે છે તે...’

‘એમાંજ સાચું રહસ્ય સમાયલું છે. દરેક સિંધી બાળા કે યુવતિને રૂપસુંદરી બનવાનો શોખ હોય છે. શરીર-ચણામરના જે જે દેશીપરદેશી સાધનો મળે છે તેનો તેઓ છૂટથી ઉપયોગ કરે છે. વએપરિધાનતી કળામાં તો તેઓ કમાલ કરે છે. બહાર ફરવા નીકળે કે બનારસી સેલા વગર તેમને નજર ચાલે. ઘરમાં એકજ સેલું હોય અને પહેરનાર ત્રણ માર ઓઝો હોય તો વારાફરતી સેલું પહેરીને પણ દરેક પોતાના શોખને સતોષવાની વિશેષ ખૂબીની વાત તો એ છે કે સાડી નિલ નવી દેખાય તે માટે વારંવાર તેને ‘ડ્રાપ કલીનીંગ’ કરાવી સાફ-સ્વચ્છ બનાવી લેવામાં આવે છે, અને નવી નવી જાત અને ભાતવાળી સાડી પહેલોના શોખને સતોષવા ખાતર ઘરમાં બે ત્રણ સાડી હોય તો ઘરની બે ત્રણ ઓઝો વારાફરતી દરેક સાડીનો ઉપયોગ કરે છે. તમે ઝોડખંદર ઉપર લટાર મારો કે સરકારી બમીયામાં ફરો, ઢોલનદાસ મોડનમાં જાઓ કે ટેકરી તરફ નજર કરો

તો તમને આ વાતનો સાક્ષાત્કાર થશે. અને સીનેમા ? એક ! ત્યાં તો આવા બહુમૂલ્ય વસ્ત્રોનું પ્રદર્શનજ તમારી નજરે પડવાનું ! તેમાં પણ કોઈ વખણાતી નવીજ ફિલ્મ આવી હોય ત્યારે આ રૂપરાણીઓથી ચીએટર છલકાઈ જવાનું !’

‘ખરેખર ? ત્યારે તો ઘરકામમાં પણ આ જોડેનો એટલોજ ઉંચો ટેસ્ટ ખતાવતી દશે ?’ મારાથી સદજ પૂછાઈ ગયું.

‘હું એનો જવાબ આપું નેને બદલે આ દુકાનોજ એનો ખુલાસો કરશે.’

તેમણે આંખળી ચીંધી એ દિશામાં મેં જોયું. રસ્તાની બંને બાજુએ આવેલી દુકાનો ઉપર મારી નજર ફરી વળી. બે ચાર દુકાન છોડા કે એકાદ દુકાન મીઠાઈ, દરસાણ, કે પૂરીપકોડીની હોખજ. દરેક દુકાને પૂરીપકોડી, સમોસા, સેવમજીયા કે ત્યાં જે વસ્તુઓનો પ્રચાર હોય તે તાછ તાછ તૈયાર થતીજ હોય અને ખરીદનારા માલકો ઉભાજ હોય. પડિયા કે પકોડામાં ચીજ લીધી કે રસ્તા ઉપર ચાલતાં ચાલતાં ખૂઝા ભરતા જાય અને રસારવાદ સાથે કુશાને સંતોષતા જાય !

‘આ એક બીજી નવાઈ !’ મારાથી બોલાઈ જવાયું, ‘આવી પીઠ ઉમરની ઓઝો અને વૃદ્ધાઓ પણ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં શોખો માપી કરે એ કેટલું બેહુકું દેખાય છે !’

‘બેહુકું છે તો જરૂર-પણ તે આપણી નજરે; તેમની નજરે નહિજ. તેમને મન તો એ સદજ વાત છે. પૂરી, શાક, અથાણ, ચટણી, દરસાણ અને મીઠાઈ ન્યારે જોઈએ ત્યારે તાજાં તૈયાર મળતા હોવાથી રસોઈની ઝડકુટ કરવાની ફરકાર તેમને ઝોણી રહે છે, અને રસ્તા ઉપર ખાવાની વાત ? એમાં અહીં કોઈને સંતોષ થતો નથી, કારણ એ તો ફડી જેવું થઈ પડ્યું છે. રસ્તા ઉપર કે બમીયામાં તો ઠીક, પરંતુ સીનેમામાં પણ કેટલાક શોખીન સિંધી સજ્જનો અને સમા-રીઓ ટીગીનબોક્સ સાથે લાવે છે અને ઇન્ટરવલમાં નીરાંતે નાસ્તાપાણી ઉડાવે છે.’

દેશદેશના રીતરીવાજો જોયા જાણવાની દષ્ટિએ પણ આ બધું નજરે જોઇ લેવાની આવશ્યકતા અમને લાગી, પરંતુ અમારા માન્યમાં હૈદરાબાદની માત્ર ઉડતી મુલાકાત લેવાનું જ નિર્મોણ થયું હતું એટલે એ કમળાને જતી કરવી પડી.

પરંતુ મુસાફરી દરમ્યાન જ મારા મિત્રે કહેલી હકીકતનું સમર્થન કરનારી એક વ્યક્તિનો જોરો યથા ગયો. એ માઇ ખૂબ વાંચનારા અને હકીકતોના ચાતા લાગ્યા. તેમણે કહ્યું, 'સિંધમાં યુવકયુવતિનું જીવન દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ શોષીન અને એક-આરામવાળું થતું જાય છે; સુવકો માત્ર બાણેશી ગણેશીજ નહિ, પરંતુ દેશનેજ પત્નીની માગણી કરી રહ્યા છે; સંભવ છે કે કુમારો કરતાં કુમારિકાઓનો સંખ્યા પણ વધારા પડતી હોય. આવી પરિસ્થિતિમાં માખાપો પોતાની પુત્રી વધારે દેખાવડી, દેશનેજ અને આગળ પડતી દેખાય-કેઇ યુવકની નજરમાં સમાય અને તેનો ધરસંસાર મંડાય એવી માવના સેવે છે, પુત્રીને વધારા પડતી છૂટ આપે છે, અને એ છૂટ પ્રત્યે આખરોઆમણા કરે છે. પુત્રીઓ પણ એ તક ઝડપી લે છે, કુદરતે બહેલા સૌંદર્યને બહારની ટાપટીપથી ઝગમગાવે છે, યુવકજંદને આકર્ષે છે, અને અપરૂકેટ ગણાવાના મોહમાં કે સ્વાર્થ સાધવાના સમજામાં આગળ ને આગળ ધપે જાય છે. કેમને છવરે મૃગજળનો

અનુભવ થાય છે, તો કેઇ કાર્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. ડેટલીક વાર તો માખાપ સવાર સુધી કંઈ જાણતા ન હોય તો સાંજે પોતાની પુત્રીના મુખે ખુશખબર (!) જાણે છે કે અમુક યુવાન સાથે લગ્ન કરવાનું તેણે નક્કી કર્યું છે ! સિંધીઓને એકઆરામ એટલે બધો પ્રિય છે કે વારંવાર ચૂસો ચોતાવવાની કે વારંવાર રસોઇ કરવાની કડાકૂટ તેમને પસંદ પડતી નથી. એકઆરામમાંથી એટલે વખત પણ શા માટે જતો કરવો ? તેને બદલે એ વખતનો પણ તેઓ આરામ અને આનંદનો ઉપયોગ કરવામાં સદુપયોગ કરી લેવા આતુર હોય તેમ જણાય છે. તેમના ધરે રસોઇ થતીજ નથી એવું તો નજરે કહેવાય, પરંતુ બજારમાં તૈયાર મળતી તાજી શીજો તેમની ડેટલીએ મહેનત ખાવાથી લે છે.'

આમાં અતિશયોક્તિનો અંશ હોય તો, પણ ગમ ઉપરની ટાપટીપ, હંદબહારની ફેશન, મમોદાહિન છૂટછાટ અને ધરકામનો કંટાળો આવકારદાયક તો નજર જણાય. સાંભળવા સુગમ શ્રીમતિ સરોજીની નાયક પણ સિંધની સુંદરીઓ-આસ કરીને રાજા કાંતેજમાં જતી કુમારીઓ અને યુવતિઓની ફેશન જોઇ ચકિત થયાં હતાં. શુભસુંદરીઓ માટે આ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. બાકી તો સિંધની સુંદરીઓને જોતાં આપણા મગજમાં સહજજ પ્રશ્ન ઉપરિચત થાય કે 'આને પ્રગતિ ગણવી કે પીછેહઠ ?'

શુભસુંદરીઓમાં લોકપ્રિય થઈ પડેલી

સુંદર સચિત્ર

વીરાંગનાની વાતો

ભાગ ૧ લો ૩. ૩૩ :: ભાગ ૨ જો-૩. ૪

ટી. પી. અડાલજ, કાઠિયાસે, વડોદરા

રેન્ડા ન વિધિ એ ઇ. સ. પૂર્વે એ સેકા પદેલાં નિરાતિલું કામ ગણાતું હતું. રાજવંશી લલના પલ્લવના બાજુ કપર સોમાયમાન રીતે અંદેલીને બેસતી અને હાસીઓ તેના અંગનો મેલ દુર કરવા માટે ફીલ્ડ બનાવવા અરીકા પાણીમાં પલાળીને વાપરતી હતી.

આજે સ્નાન કરીને શરીરનો મેલ દુર કરવા માટે વધારે સારો અને સગવડસરો હામામ સાબુ સર્વને મળી શકે, તેવું ખુસબોદાર ફીલ્ડ છિદ્રોમાં બંદે હવેરી મેલ દુર કરે છે અને શરીરને વાજગી તથા સુગંધ આપે છે.

હ મા મ

તમારે નહાવા માટે મોટી ગોટી

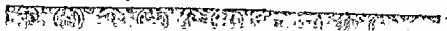
ટોમો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ

અયર્ગેટ રીટ, મુંબઈ.

અને

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ.

ધી તાતા જોઈલ મીલ્સ કંઈ; લીં. તાતાપુરમ અને મુંબઈ.

અમેરિકાની દુનિયામાં સમૃદ્ધ અને સરળ ગૃહજીવન

અમેરિકન સરકારના માનવવેત્તવ્ય વિષયક તથા ગૃહવિષયક અર્થશાસ્ત્રને લગતાં ખાતાંઓ તરફથી છેલ્લા ૨૦ વર્ષો થયાં અમેરિકન ગૃહીણીને તેના કુટુંબના માણસોને યોગ્ય વેત્તવ્ય આપવામાં તથા યોગ્ય સગવડ અને આરોગ્યમાં સંતોષકારક રીતે કુટુંબનું સંચાલન કરવામાં સતત સહાય આપવામાં આવે છે. આ ખાતાંઓની સ્થાપના સને ૧૯૨૬માં થઈ હતી અને એ ખાતા તરફથી અમેરિકન જાહેર જનતાને ખોરાક, કાપડ, દૈનિક વપરાસની અનેક વસ્તુઓ, અને અમેરિકન ખેતી ઉત્પાદનનો સૌથી ઉત્તમ સારો ઉપયોગ કરી શકાય તેવી સમોટ હકીકતો પુરી પાડવામાં આવે છે. આ ખાતું વેત્તવ્ય અને ગૃહવ્યવસ્થાના દરેક પ્રત્યેક વૈજ્ઞાની ઝીણવટથી તીરીક્ષણ કરે છે, અને અંતે પોતાની શોધોની હકીકતો ખેડૂતોની પત્નીથી માંડીને તે શ્રીમંતોના ગૃહસંચાલકો સુધી રાષ્ટ્રના ખુલ્લુંખુલ્લામાં તેને પહોંચાવી કરે છે. મોટામાં મોટા શહેરો તથા નાનામાં નાના ગામડાંઓમાં પણ તે હકીકતોને એક સરખી પ્રસીદ્ધી આપવામાં આવે છે.

આ વિષયને લગતી માહિતી તથા શીક્ષણ આપવાનું કાર્ય મોટે ભાગે સ્ત્રીઓમાં કરવામાં આવે છે. અને તેનાં પરીણામે ઉપરોક્ત ખાતાંએ અમેરિકન જનતાના વેત્તવ્ય અને ગૃહવ્યવસ્થામાં ઘણો અગત્યનો ફાળો આપ્યો

છે. દ્રષ્ટાંત તરીકે વેત્તવ્યના ક્ષેત્રમાં ખોરાક આપવાની પદ્ધતી સંબંધમાં એ ખાતું સંશોધન ચલાવે છે અને ખોરાકના ઉત્પાદનમાં તેમજ તેના ઉપયોગમાં કેવા પ્રકારના સુધારાઓ શક્ય છે તેનો નિર્ણય કરે છે. દરેક જાતના ખોરાકમાં કયાં કયાં વીટામીનો કેટલાં પ્રમાણમાં છે, અંદર કેટલું અને કેવા પ્રકારનું પ્રોટીન છે, તેમજ બીજાં વેત્તવ્ય તરફ કેવાં અને કેટલા પ્રમાણમાં છે તે નક્કી કરી પછી કયો કયો ખોરાક કેટલા પ્રમાણમાં સાથે લેવો તે સંબંધમાં સલાહ આપે છે. એ ઉપરાંત ઘરમાં કઈ જાતનો ખોરાક બગડે નહીં તેવી રીતિમાં કેમ રાખી શકાય, કબજામાં રોકે કરીને કેવી રીતે લાંબા વખત સુધી તે ખોરાકને સુરક્ષિત રીતિમાં રાખી શકાય, ખોરાકને સુકવીને તથા જાડમાં થીજવીને કેવી રીતે જાળવી શકાય તેને લગતાં અત્યંત ઝીણવટપૂર્વક સંશોધનો પણ એ ખાતા તરફથી કરવામાં આવે છે. આ બધા પ્રયોગો અને સંશોધનનજન્ય નિર્ણયોને પરીણામે દરેક પ્રકારના ખોરાક તાત્વનો ઉત્તમોત્તમ ઉપયોગ શક્ય અને છે. દરેક ખોરાક ઉત્તમ સ્વાદીય રૂપમાં આપી શકાય છે એટલું જ નહીં પણ તેથી સાચી કરકસર પણ શક્ય અને છે એટલે કે ટાઇ વખત પાક ઓછો ઉત્તરો હોય ત્યારે ઓછા ખોરાકથી કેમ ચલાવી લેવું અને પાક વધ્યો હોય ત્યારે તે વધારાનો શો ઉપયોગ

કરવો તે સંબંધમાં પણ યોગ્ય દોરવણી મળી શકે છે.

નીમ્બુતોની દોરવણી

એ ખાતા તરફથી કયા કયા પ્રકારનાં કાપડ મળ્યું, ટકાવિ, તથા સ્વાસ્થ્ય માટે ઉત્તમ થઈ પડે, તે કેવા ખાટના હોવા જોઈએ, કયે પ્રકારે પહેરવાં જોઈએ તથા જુદી જુદી ચોસમમાં શું શું કપડાં પહેરવાં તે શાસ્ત્રની દ્રષ્ટીએ નક્કી કરવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત વાપરનારના ચરીરનેા ધાટ, રંગ, બાધા વગેરેને અનુકૂળ આવે તેવા રંગો અને ડીઝાઇનો તેમજ સીલાઇનો ધાટ પણ સુચવવામાં આવે છે. આ વ્યવસ્થાથી માત્ર માત્ર વેચનારને જ સામ થાય છે એમ નથી પણ તેથી માત્ર ઉત્પન્ન કરનારને અને છુટક વેચારીને પણ લાભ થાય છે. કારણ કે તેમને માલિક સાથે નકાબી માયાકુટમાં ઉતરવું પડતું નથી. માત્ર વેચવા માટે દલીલો કરવી પડતી નથી. અને માત્ર પાછો સેવો પડવાની ચીંતા તથા ધુરંદીઓ વેચવી પડતી નથી. ધરમાં, કારખાનાઓમાં અથવા તેા ખેતરોમાં ઓંઓએ કેવાં અને કયી ડીઝાઇનનાં કપડાં પહેરવાં તેની પણ સલાહ એ ખાતાના નિમ્બુતો તરફથી આપવામાં આવે છે.

ગૃહવ્યવસ્થામાં કપડાંની સાચવણી, રરનીચરતી જાળવણી કરવા વિશે સલાહ આપવામાં આવે છે, જેથી એ વસ્તુઓ લાંબો વખત ટકાઈ શકે અને વારંવાર તે વસ્તુઓ સેવા માટે ખર્ચ કરવો પડે નહીં. ક્લેરાક અને મરમ કાપડ કેવી રીતે જાળવવું તેને લગતી વૈજ્ઞાનિક હકીકતોની માહિતી આપવામાં આવે છે.

યુદ્ધ દરમિયાન ખોરાકની તંબી ચોક્કસ વસ્તુઓની માપખંધી અને દૈનિક વપરાસની ધણી વસ્તુઓ જાળરમાંથી અદ્યક્ષ યદાથી એ ખાતાને જનતાને સાચી દોરવણી આપવાને

ધણી ઉપયોગી તકે મળી હતી. ખોરાક તથા દૈનિક વપરાસની અનેક વસ્તુઓની તંગી હોવા છતાં ગૃહીણી ખોતાના કુટુંબને યોગ્ય પોષણ કેમ આપવું તથા ખીજ વસ્તુઓની તંબીની અમલગતોથી કેમ બચાવી સેવું તેને લગતી અત્યંત ઉપયોગી સલાહ વારંવાર આ ખાતા તરફથી પ્રસીદ્ધ કરવામાં આવતી હતી. ધણી કુટુંબના પુરો રજીસ્ટ્રેશનમાં ગયા નહતા. વિદેશોમાં યુદ્ધમાં જોડાયા હતા, અનેક કુટુંબમાં સ્ત્રી પુરો યુદ્ધજન્ય ઉલ્લેખોમાં કે યુદ્ધ વિષયક કામગીરીમાં જોડાયા હતા. એટલે ગૃહસંચાલનનો ધોળો ધરના સ્ત્રી ધર્મ પર આવી પડ્યો હતો. સ્ત્રીઓએ પણ યુદ્ધવિષયક કામગીરી જાળવવાની હતી. અને ધણીનાર તેમને પણ કામે જવું પડતું. આવા સંજોગોમાં ગૃહસંચાલન માટેની આ ખાતાની સુચનાઓ અત્યંત કૌમતી થઈ પડી હતી. ખોરાક કપડાં અને ખીજ વસ્તુઓના ઉપયોગમાં અને શુદ્ધકાર્યના સમયમાં શક્ય હોય તેટલી કચકસર થઈ શકી હતી.

પોષણનો અભ્યાસ

યુદ્ધના પ્રારંભમાં સંશોધનને અંતે એમ જણાયું કે પ્રજાના લગભગ એક તૃતિયાંશ માત્રને જોઈએ તેવું પોષણ મળતું નથી. આ વસ્તુસ્થિતિ, ખોરાકની તંગીનું પરિણામ તેા હતું પણ ખોરાકની વહેંચણીની ખામીનું હતું. જે ખોરાક સાધારણ રીતે ઉપયોગમાં લેવાતો તે જાળરમાંથી અદ્યક્ષ થયો હતો પણ તેના બદલામાં બીજાં તેવો જ પોષક ખોરાક પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી શકતો હતો. એ ખોરાક કેવી રીતે વાપરવો તે સંબંધમાં યોગ્ય દોરવણી આપવામાં આવી હતી. તેમ જ આ વિષયમાં ગૃહીણીઓને યોગ્ય શિક્ષણ આપવા માટે ધણી સંજ્ઞ અને વ્યાપક પ્રચાર કરવામાં આવ્યા હતા. આ ખાતા પાસે રાષ્ટ્રીય આવક, ખર્ચ, ખાતાની

પદ્ધતિઓ, જીવન પરિસ્થિતિ વિગેરે વિષયોના સંશોધનના આંકડાઓ તૈયાર હતા. તે પરથી મુજાવેલી ગૃહીણીને, કુટુંબને માટે ખોરાક અને અન્ય વસ્તુઓ ખરીદવામાં ઠરકસર અને યોગ્ય પોષણ તેમજ સમવડની દ્રષ્ટિએ આ ખાતાના નિષ્ણતાંતોએ યોગ્ય સલાહ વખતો વખત આપી હતી. દૂધ, રોટી, ફળફળાદિ, શાક ભાજ્યો માંસ વગેરે ખોરાક કેટલા પ્રમાણમાં લેવો, દરેકમાં કેટલી કેલરીઝ પછી રહે, વિટામીનો શું શું પ્રમાણમાં છે? બાળકો માટે, ઔદ વયનાઓ માટે કયો કયો ખોરાક કેટલા પ્રમાણમાં આપવાથી તેમનું સ્વાસ્થ્ય જળવાઈ રહે? વિગેરે બાબતની ઝીણામાં ઝીણી સલાહ આપવામાં આવી હતી. ત્યારે કામ કરનારાઓ કે કેવળ ખાવા વડે કાર્ય કરનારને કેવી રીતે પોષણ આપવું તે પણ સ્પષ્ટ અને મુગમ રીતે જણાવવામાં આવ્યું હતું.

કાર્યક્રમ

રેડિઓ, ભાષણો, પત્રિકાઓ, સિનેમા વિગેરે દ્વારા આ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાનો વ્યાપક કાર્યક્રમ યોજવામાં અને અમલમાં મુકવામાં આવ્યો હતો. ખચોળ ખોરાક કરતાં સરોત ખોરાક ધણીવાર વધુ સારું પોષણ આપી શકે છે. એ હકીકત ગૃહીણીના મન પર ધરાબર હાસવામાં આવી હતી. આ વાનીઓ કેવી રીતે તૈયાર કરવી તે પણ જણાવવામાં આવ્યું હતું. આ શિક્ષણ આપવા માટે બનરમાં મળતા ખોરાકની યાદીઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી. તેમજ ખોરાકમાં ફળફલાદી દૂધ અને શાકભાજીની અમત્ય પર પણ બારપૂર્વક નિદેશ કરવામાં આવતો અને છેવટે કુટુંબ ગૃહીણીઓ માટે ચોક્કસ નિયમો અને સૂચનાઓ પ્રગટ કરવામાં આવી હતી.

યુદ્ધ દરમ્યાન અમેરીકાની ઓઓ શિવજી-

કાર્યમાં અસાધારણ પ્રમાણમાં રોકાઈ મદદ હતી. જે ગૃહીણીઓએ પોતાના જીવનબરમાં કદી પણ સોપ હાથમાં લીધી નહોતી તેમને જીના કપડાં ને કેમ સમારવાં, શીવવાં તે આ ખાતા તરફથી શીખવવામાં આવ્યું, તેથી તેમને નવાં કપડાં શીવાડવાના અર્થમાંથી બચી જવું પડ્યું. આ શિક્ષણને અભાવે તેમને અગાઉ ધણીવાર કપડાં ફેંટી દેવાં પડતાં અથવા તો જીના કપડાં વેચનારાઓને વેચી દેવાં પડતાં. યુદ્ધ પૂરું થયા પછી તેઓ યાનનો હવે ખીજ દિશામાં ઉપયોગ કરી શકશે.

પોતાના વૈજ્ઞાનિક અનુભવને પરિણામે આ ખાતાંએ કુટુંબના કપડાંની સાચવણી વિષે અનેક પ્રકારની સૂચનાઓ આપી હતી. ઉપયોગ ન હોય ત્યારે તેને કેવી રીતે રાખવાં, તેને કેમ સાફ કરવાં, ધાંખણાઓ અને ગરમ કપડાંઓ કેમ ધોવાં અને વ્યવસ્થ રાખવાં તેના પર કાંધા કેમ દૂર કરવા. ફરતીચરની સંભાળ કેવી રીતે રાખવી વિગેરે.

કોઈ પણ ગૃહીણીને તેને જરૂર હોય ત્યારે આ ખાતાં તરફથી જોઈતી સલાહ મળી શકે છે. દ્રષ્ટાંત તરીકે જે કોઈ ગૃહીણીને પોતાના કપ્પલ હેઠળનો ખોરાકનો મોટો નુકસાન કેમ જળવી રાખવો તે વિષે કોઈ પણ યાન ન હોય તો ચોર્સોટનમાં ચરકારી ખાતાંને અથવા તો સ્થાનિક ખેતી વિષયક એજન્ટને લખી જણાવવાથી જોઈતી વિમતવાર સૂચના મળી શકે છે. આ એજન્ટ જોઈતી સૂચનાઓ આપશે એટલું જ નહિ પણ જે આ મુશ્કેલી વધુ વ્યાપક હોય તો નજીકના કોઈ સ્થળે એ એજન્ટ તે અંગે એક વાસ્તવિક પ્રયોગ પણ કરી બતાવે.

માનવપોષણ અને શુદ્ધવિષયક અર્થસાબના આ ખાતાના ૭ વિભાગો છે અને તેમાં દરેક આવસ્ય વિષયોના મેમ્બરો વૈજ્ઞાનિકો પોષણ-

[અનુસંધાન માટે જુઓ પ. ૧૧૮]

—નિસનગરમાં આધુનિક સગવડવાળું ૧૨૫ ખાટલાવાળું મેટરનીટી વોડ સાથેનું હોસ્પિ-
અધિવા શ્રી રામજી યજ્ઞ છે.

—બિહારમાં 'મહિલા કોલેજ' સ્થાપવા માટે
ત્યાંના એક ધનપતિ શ્રી ચન્દ્રચંદ્રનંદાસજીએ
રૂ. એક લાખ આપવાનું કલુષ્ય છે.

—રત્નાગીરી એન્સ્યુરેશન સોસાયટીને મુંબઈના
શ્રી. એન. આર. ગોગટેએ રૂ. ૮૦ હજારની
લોન બે વર્ષ માટે વગર વ્યાજે આપી છે.

—ખીજપુરમાં એક હરિજન કન્યા મંદિરના
મકાનને પાંચે નાખવાની કિંયા મુંબઈના વડા
પ્રધાન શ્રી. બાલાસાહેબ ખેરના હસ્તે થઈ છે.

—રાજકોટમાં શ્રી કબીબાઈ વિરાણી વિદ્યા-
લયની હિલ્લાટન કિંયા પૂ. ભક્તિબા દેસાઈના
શુભ હસ્તે થઈ હતી.

—ચાલુ સાલની મેટ્રીકની પરિક્ષામાં મુંબઈ
યુનીવર્સિટીમાં કુ. સુશીલા રઘુનાથ મહેનદસે
નાસીક સેન્ટરના નંબર ૧૦૧૧૮ માર્ક
૫૯૦ થી બીજા નંબર પાસ થયાં છે.
અભિનંદન.

—ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાંથી ડૉ. દાદાભાઈ નવ-
રાજ રોહરચીંચ ચાવરા સુદર્શનકુમારી લક્ષ્મ-
નબ (અમદાવાદ) ને મળી છે.

—શ્રીમતી હંસા મહેતા અમેરિકાથી યુને
પરિષદમાંથી બાજ લઈ પાછાં આવતાં મુંબઈ
પ્રાતિક સમિતીએ તેમને સત્કાર સમારંભ
જોડ્યો હતો.

—વડોદરા શહેર સુધરાઈની ચૂંટણીમાં શ્રી.
કુસુમબહેન કાઠાર અને શ્રી. તારાબહેન
હોસમદી બીન હરીશ ચૂંટાઈ આવ્યાં છે.

—પાટણ સુધરાઈના ઇતિહાસમાં ચૂંટાએલ
પહેલાં શ્રી સમ્ય શ્રી. લીલાવતી સંધવી
ત્યાંનાં ગણીતાં શ્રી કાર્યકર્તા છે.

—રેશનિંગમાં શ્રીઓ કેવી રીતે સહકાર આપી
શકે તે માટે વિચાર કરવા શ્રી સંસ્થાઓના
કાર્યકર્તાઓની એક સભા તા. ૩૭ ને
સોમવાર સાંજના ૫-૩૦ વાગે મેંમેસ હાઉસ,
બદ, અમદાવાદમાં મળશે. મુદ્દસાબેન આ
સભામાં વાતચીત કરશે.

—ખંડીના નામદાર રાણીસાહેબા કુસુમકુમારીને
કેસરે હિંદ (સુવર્ણચંદ્રક) એનાયત કરવામાં
આવ્યો છે.

—શ્રીમતિ શાંતાબાઈ દેસાઈ (શ્રી. એસ. પી.
દેસાઈનાં પત્ની) સીલિંગ, આસામ અને
મીસીમ જહામલ વખારીયા, અમદાવાદ ને
કેસરે હિંદ (રોપ્ચંદ્ર) ની નવાબેશ કરવામાં
આવી છે.

—ના. શહેનશાહ તરફથી જન્મુ અને કારમી-
રનાં મહારાણી તારાબાઈને ઇમ્પીરીઅલ ઓડર
ઓફ ધી કાલિનના ખીતાબ એનાયત કરવામાં
આવ્યો છે.

—મી. ચર્ચીલનાં પત્ની શ્રીમતિ કલેમેન્ટાઈન
ચર્ચીલ અને સેડી કીપ્સને ડેઇમ ગ્રાન્ડ ક્રોસ
ઓફ ઓડીશ એમ્પાઇરનો ખીતાબ મળે છે.

—શ્રીમદ્રામ્ય જીન દેરાસરમાં આરતી હિતારતાં
એક સુવતી દાઝી મછ હતી.

—ગાંધીજીએ દત્તક પુત્રી તરીકે લીધેલાં હરિજન
કન્યા શ્રીમતિ લક્ષ્મીના પતિનું અમદાવાદમાં
અવસાન થયું છે.

—અમરેલીના જાણીતા સ્ત્રી કાપકર શ્રી. તારાબહેન દોશીનું સોનગઢ ખાતે અવસાન થયું છે.

—જમનીની સાહસિક અને જામસહુર બનેલી સ્ત્રી જામસોભાની એક મેરી ફોરે ડ્રેનાબલ નજીક ચેમ્પરી જેલની પોતાની કોટડીમાં આપઘાત કર્યો છે.

—અમદાવાદમાં દરીઆપુર અને ગ્રેમ દરવાજા પાસે કોટની બેખડ ટુટી પડતાં ત્રણ સ્ત્રીઓને ઢાળ થઈ હતી.

—કરાંચીની એક સ્ત્રી ઉતાડની અમદાવાદ રોડને આજકારી પોલિસે શક પડેલી ઝડપી લેતાં એના પમના કદમાંથી ૧૦ તોલા અરીસુ અને ૮ તોલા બાળે પકડાયાં છે.

—અમદાવાદમાં યુધ્ધા નામની એક સામ્યવાદી મુવતીની છેડતી કરવા માટે જમાલપુરમાં રહેતા કનૈયાલાલને ૬ માસની સજા ફેરવી સજા થઈ છે.

ન્યોતિસંઘના તાલીમકેન્દ્રની રોકાણરશીયો

ન્યોતિસંઘના ફરદીમંડળ તરફથી ન્યોતિ સંઘના તાલીમ કેન્દ્રની શરૂઆત મંજૂર કરી તેમાં અભ્યાસ કરવા છુટતી વિદ્યાર્થીનીઓ માટે નીચે મુજબની રોકાણરશીયો ૧ જુન ૧૯૪૬ થી ૩૧ મે ૧૯૪૭ મુધીના વર્ષ માટે આપવાની છે.

સંઘ શિષ્યવૃત્તિ લેના સ્થાપી શાળાના વ્યાજમાંથી ૧૪૦.

ગીરધરલાલ ઉત્તમરામ જાતવૃત્તિ લેના સ્થાપી શાળાના વ્યાજમાંથી ૬.

સ્વ. વસન્તકુમારી બેટ તથા સ્વ. શાંતિકુમાર મેઠ રમારક સંગીત શિષ્યવૃત્તિ સ્થાપી શાળાના વ્યાજમાંથી ૨.

સ્વ. મનલાલ પોપટલાલ રમારક ફરદીના વ્યાજમાંથી ૬૦.

જેઓ ઉપરની યોજનાના લાભ લેવા માગતા હોય તેમણે ન્યોતિસંઘના તાલીમ કેન્દ્રના વ્યવસ્થાપક, રાયપુર, અમદાવાદને સરનામે લખવું.

ફુલવેણી

[૫. ૧૯૪૬ ચાઇ]

વેતાંઓ, અર્ધવેતાંઓ, આંકડાસાહીઓ અને નિષ્ણાતો કામ કરતા હોય છે. આ ખાતું વખતે વખત પ્રજાની ખોરાક વિપયક બાબતોનો અભ્યાસ કરી શરીરના પોષણ માટે આવશ્યક સલાહ આપે છે, તે સુતરાઈ, રેશમી, અને ગરમ કપડાના ટકાઉપણાની કસોટી કરે છે. ઉત્પાદકોના સહકારથી બાળકોને માટે વધુ યોગ્ય કપડાંઓ તૈયાર કરાવે છે. શ્રદ્ધાર્થીઓ જે જે કાંઈ ઉપયોગી ચામ જેથી કાંઈ પણ વખત બચે, નાણું બચે, તેવું સંધળું દેખેલાં શ્રદ્ધીણીના બ્યાનપર લાવવામાં આ ખાતું સતતે શકાયેલું રહે છે.

આ ખાતું પોતાનું પ્રચારકાર્ય અત્યંત

અસરકારક રીતે કરે છે. જેથી કોઈ પણ શ્રદ્ધીણી એ બાળકમાંથી બાકાત નહીં રહી બાળક યુદ્ધ દરમિયાન તેણે સ્થાનિક સમીતીઓ, ખેતીવાડી સંસ્થાઓ, કલબો, યાજ્ઞાઓ તથા રોકાણરશીયો આ હેતુ માટે ઉપયોગ કર્યો હતો. એક વર્ષમાં તેણે પચાસ લાખથી વધુ પત્રીકાઓ અને અસંખ્ય નોટીસો, નિવેદનો, આંકડાપત્રો, પોરટો, સામયીકો, ચંદ્રચીત્રો તથા વસ્તુઓના નમુના પ્રજામાં વહેંચ્યા હતા, અને યુદ્ધ દરમિયાન અમેરિકાના શ્રદ્ધાળુઓ અને તેમજ મુંબઈ બનાવવામાં મોટો ફાળો આપ્યો હતો.

(“યુ.જી. સમાચાર”માંથી)

ગુણસુન્દરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક. ૪૭

સપ્તમર : ૧૯૪૧

અંક ૧

ગુર્જરીની દુહિતા

ગુણિયલ ગુજરાત માત મોરી સાહેલડી ।

હું તો આ ગુર્જરીની દુહિતા....૨.....ગુ

ગરવી ગુજરાત મારી ઓજસથી ઓપતી

શીલની સુવાસ ભરી, સૌન્દર્યે શોભતી

સુખ સમીર અહીં વાતો સાહેલડી ।

હું તો આ ગુર્જરીની દુહિતા....૨.....ગુ

નમંદા ને તાપી મહીસાગર સોહામંદો

યાવાગઢ નિત્ય નવો હીસે રળીયામંદો

શુભશુભની વાત દહીં જાતો સાહેલડી ।

હું તો આ ગુર્જરીની દુહિતા....૨.....ગુ

ગાંધી બાપુ ને વીર વદલભના જેવા

પુત્ર પનોતા સ્વામિ દયાનંદ કેવા ?

અંકે દરદાન્યે ત્રિલોકમાં સાહેલડી ।

હું તો આ ગુર્જરીની દુહિતા....૨.....ગુ

ગુર્જરીના ટાંગોર શા નાનાલાલ આપિયા

હીતિં કેરાં કોટડાં, આભલે અડાદિયા

નમંદ પ્રેમાનંદ જેવાં સાહેલડી ।

હું તો આ ગુર્જરીની દુહિતા....૨.....ગુ

ગુર્જરીની વાડી ધન ધાન્યે શું સોહતી

પુષ્પની પરાગે હિન્દ માત મન મોહતી

રત્નમણી માત મોરી સાહેલડી ।

હું તો આ ગુર્જરીની દુહિતા....૨.....ગુ

સંમ્યા ઉચા નિત્ય નવા રંગ ધારતી

જેને નિહાળી જને પુલકિત આ ભારતી

હું એના ગૌરવ ગીત ગાતી સાહેલડી ।

હું તો આ ગુર્જરીની દુહિતા....૨.....ગુ

સી. પ્રસાદતી પંચવાણી

આવ્યો આશ્વિન

આવ્યો આશ્વિન આસરંગો બદલાયા,
રૂપેરી વાદળાં છવાયાં :
સુહાગીબહેન,
આવો આનન્દને ઉત્સવે !

આવ્યો આશ્વિન શીળા સમીરણુ વાયા:
ધરતીએ બદલી છે કાયા
સુહાગીબહેન, આવો—

છાઈ રહી ચોમેર કુદરતની માયા,
સોનેરી ધાન્યો ઉભરાયાં:
સુહાગીબહેન, આવો—

વર્ષાની વાદળીએ પકવ્યો રૂડો પાક,
એકતનાં હૈયાં હરખાયાં :
બહેન, આવો—

વ્યો આશ્વિન, આવ્યા માતાના ઉત્સવો,
ઘેર ઘેર ગરબા મંડાયા:
સુહાગીબહેન, આવો—

સરખી સાહેલડીનાં વૃન્દો છવાયાં,
શક્તિનાં ગીતો ગવાયાં:
સુહાગીબહેન, આવો—

આવ્યો આશ્વિન ઉગી શરદની પૂર્ણિમા,
શરદના રાસો રચાયા:
સુહાગીબહેન, આવો—

આપણા જીવનમાંય પ્રગટે અજવાળાં
જીવન તો થાય ઉજમાળાં:
સુહાગીબહેન, આવો—

શ્રી. જનાર્દન પ્રસાદસ્કર

મેહુલિયે મહેર કરી રે !

મેહુલિયે મહેર કરી રે !
ધરતી આગે બળતી દીડી,
આંતરડી કળકળતી દીડી,
આલથી આવી મીઠી સુધાની ધાર કરી રે !
મેહુલિયે મહેર કરી રે !

મોટાં તરુ ને નાનકાં વેલા,
નીતરી રહ્યા રસના રેલા,
પવને નાથે પાંદડાં ઝીંનાં પ્રેમ ભરી રે !
મેહુલિયે મહેર કરી રે !

ખારા સિંધુનાં મીઠકાં વારિ,
ભરી પધારે વાદળ સ્વારી,
વચ્ચે વીજળીની દીપમાળ ધરી રે !
મેહુલિયે મહેર કરી રે !

જલની ધારા ગીતકાં ગાતી,
અનિલ દહેરી તાલમાં વાતી,
વ્યોમની વીણા બજતી ભત્તી મનડું હરી રે !
મેહુલિયે મહેર કરી રે !

ગિરમાં ગહેકયા મોરલા ભેયા,
તરસ્યા ઘોઘ્યા 'પિયુ'ળપૈયા,
ધરતી માના હરખ્યાં હૈયા મુગંધ ઝરી રે !
મેહુલિયે મહેર કરી રે !

શ્રી. 'શશિન' આચાર્ય

મહિલાઓ પર અત્યાચાર

● શ્રીમતિ સરોજિની નાયડુના પુત્રી કુમારી પદ્મજા નાયડુએ એક નિવેદન બહાર પાડી હૈદરાબાદ રાજ્યના પોલિસ ડજ પર અરજિત મહિલાઓ પર બેદાશ અત્યાચાર શુભરવાના, લોકોની ગમે એમ ધરપકડ કરવાના, લોકો પાસેથી નાણા પડાવવાના અને સંખ્યાબંધ ગામડાઓમાં ત્રાસતું લચાનક રાજ્ય ફેલાવી દેવાના ગંભીર આશેપો કર્યા છે. કુમારી પદ્મજાએ જાણિત તપાસ કરી બનાવોની સમસ્યા વિશે ખાતરો કરી લીધી છે. એમને લાગે છે કે મહિલા સંસ્થાઓએ હૈદરાબાદ રાજ્યમાંની ભગિનીઓની લડત ઉપાડી લેવી જોઈએ અને જુદાંબેને લગતા જે આશેપો કરવામાં આવ્યા છે એની જાહેર તપાસ થવી જોઈએ.

કુમારી પદ્મજા લખે છે:- હૈદરાબાદ રાજ્યના ગામોમાં પોલીસે કરેલા અમાનુષી જુદાંબેની જાણુ દરેક રિવસ પર મને અમાનક જ સ્થળ અને હું એકાંત છી. અત્યાચારના પ્રકાર અનેક હતા. મહિલાઓ પરના બગાડકારના પશુ એમાં અનેક કિસ્સાઓ હતા. રાજ્યના જૂદા જૂદા જિલ્લાઓમાં અનેક આ બનાવો વચ્ચે ઉપર ઉપરથી એમનો સંબંધ ઓછો જ જણાય છે. પરંતુ એકજ સૂત્રે પરાવાપલા હોય એવા આ બનાવોની સૂરકતા હું અવગણી શકું નહીં. એમાં સ્ત્રી સન્માનનો એક મહા પ્રશ્ન સમાવેલો છે. ખૂબ ને ખૂબ નજીક કારણસર પશુ હૈદરાબાદ રાજ્યના અમલદારો અને મરાઠવાસીઓ વચ્ચે અણગમણ થાય ત્યારે સખ તરીકે માનવની કલ્પનામાં આવી ન શકે એટલા વધુમાં વધુ અપમાન અને અવહેલના જનક અત્યાચારો સ્ત્રીઓએ જ ખસવા એવી પ્રાણાલિકા હૈદરાબાદ રાજ્યની મહિલાઓ રચાવિત કરવા કેશે હૈદરાબાદના તાજેતરના બનાવો આ મહત્વનો પ્રશ્ન ઉભો કરે છે.

બનાવો બન્યા ત્યારે હું તો રાજ્યની બહાર હતી. આથી હૈદરાબાદના બનાવોના સંબંધમાં જુદી જુદી જવાબદાર સંસ્થાઓએ જે નિવેદનો અને હેરાલો બહાર પાડ્યા હતા એનો મેં કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. આ હેરાલોનો પ્રતિકાર કરતી સરકારી પાટીનો પશુ મેં એવી જ કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. આ પછી જાતે તપાસ કરી સ્વતંત્ર નિષ્કર્ષ પર આવવા મેં આ અકવાડિયે બિદર જિલ્લાના મેડીર તાલુકાના માછરેડી પાટી ગામનો અને નાગોડા જિલ્લાના જનગાંવ તાલુકાના અકનુર ગામનો પ્રવાસ કર્યો. આ ગામોમાં મેં જાતે તપાસ કરી સહીવાળાં સંખ્યાબંધ નિવેદનો લીધાં. આ બે ગામોમાં શુભરેલા અત્યાચારો સંબંધમાં જે આશેપો કર્યા છે એની સંપૂર્ણ જવાબદારી મારી છે.

આ બે ગામો ઉપરાંત કારેલો ચંદનપલ્લી અને મોટાકુર નામના ગામોમાં પશુ એવાજ અત્યાચારો શુભરેલા હોવાના સમાચાર મને અજ્ઞા હતા. પરંતુ મારી તપીઅત

ખરાબ હોવાને કારણે હું એ ગામેની મુલાકાત લઈ ન શકી એ માટે ખેદ થાય છે. પોલીસોના ત્રાસની વિગતો તથા નામે આપતી સંખ્યાબંધ ફરિયાદો મને એ ગામેમાંથી મળી છે. એમાં કરાએલા આક્ષેપો ખરા નથી એમ માનવાને મને કશું કારણ નથી પરંતુ એ વિષે મેં જાતે તપાસ કરેલી નથી એટલે એ જૂલ્મોના અત્રે ઉલ્લેખ કરવાની જવાબદારી હું લેતી નથી.

ત્રાસની પદ્ધતિ

આકતુરમાં, મહરેડીપલ્લીમાં અને ન્યાં ન્યાં જુલ્મો અચરાયા છે એ જાણ ગામેમાં એક જ પદ્ધતિથી કામ લેવાયું હોય એમ જણાય છે. રથાનિક અમલદારોએ લોકોને સતાવવા, પોતાની અમર્યાદ સત્તાનું પ્રદર્શન કરવા અને કમનસીબ ગ્રામવાસીઓને હેરાન પેશાન કરવા રોજ-રોજ અવહાર સાથે સંકળાયેલી નજીની બાબતોને કારણરૂપ બનાવી છે. સંકટોની-માત્રા આખરે શિખરે પહોંચી અને પદ્ધતિ બની ગયેલા માનવજાતિઓથી પણ સહન ન થઈ શકે એવી બની ગઈ અને ગ્રામવાસીઓ સામા રંધા. બસ, પોલીસના બેલગામ જુલ્મો માટે બહાનું મળી ગયું. જુલ્મો વરસતા અને ગામભરમાં એવો ત્રાસ ફેલાઈ જાય છે આ ગામમાં પોતાના જીવન-સર્વસ્વને પણ છોડીને પોલીસથી બંને એટલા દુર ભાગી જવું એજ માત્ર એક ઇચ્છા ગ્રામ-વાસીઓના દિલમાં રહેતી.

ગામમાં ગભરાટ

કોઈ એવી રોજનો મહા બપોલક ઉપદ્રવ ફેલાય અને લોકોમાં ગભરાટ ફેલાય એવો ગભરાટ મેં આકતુર અને મહરેડીપલ્લી ગામેમાં જોયો. જે શરમ અને અવહેલના સહન કરવા પડ્યા છે અને બાલિમાં કોણ જાણે હજીય શું શું બધું હશે એની ખબર ન હોવાને કારણે સ્ત્રી પુરુષો હતાય જનો

ગમેલાં જણાતાં હતાં. અન્યાય સામે ફરિયાદ કરવાની હિંમત કરવાને કારણે આ બંને ગામના લોકોને એટલો અમાનુષી ત્રાસ સહન કરવો પડ્યો છે કે વળી પાછું બીજું ત્રાસ રાજ્ય આવી પડશે એવા ભયે મારા પ્રમોના જવાબ આપતાં પણ તેઓ આચંકા ખાતાં હતાં. આખરે મેં ખાતરી આપી કે મારી આમળ નિવેદન કરવાથી એક પણ સ્ત્રી કે પુરુષને જરા જેટલી પણ સતામણી નહીં થાય એની જવાબદારી હું લઉં છું, ત્યારે જ એમનું મન હેઠું બેઠું.

આકતુર ગામમાં લોકોએ જે નિવેદનો કર્યાં હતાં એ જાણની મેં આખાં ગામલોકની અને બે પોલીસ સિપાઈઓની હાજરીઓમાં નોંધ લીધી હતી. આ નિવેદનોમાં વિગતો ભારોભાર ભરી છે. પોલીસ સામે લગભગ દરેક પ્રકારના-ત્રાસના જુલ્મના, સતામણીના, ચોરીના, પૈસા કદાવવાના, અનાજ ફરજિયાત લઈ લેવાના અને સૌથી વધુ ગંભીર મહિલાઓની માંડીને મહિલાઓ પરના બળાત્કાર સુધીના અત્યાચાર વિષેના આક્ષેપો કરાયા છે. એ બંને ગામેમાં મહિલાઓએ મારી સમક્ષ જે નિવેદનો કર્યાં હતાં એની નોંધ મેં ખાનગીમાં લીધી હતી. એમના ધરના પુરુષો પણ એ વખતે હાજર ન હોતા.

મહરેડીપલ્લીમાં ઝપડો અનાજની લેવીના બાકી રહેલા જથ્થામાંથી લેખો થયો હતો. ગામના પણ પુરુષો ઘેર નહોતા હતા તદ્દસીલદારે ગામનું બધું જ અનાજ જપ્ત કરી લેવાનો દુકમ કાઢ્યો અને આ દુકમના અનુસરણમાં પોલીસ લોકોના ધરમાં ધુસી અને તમામ અનાજ જપ્ત કરી લીધું. એક અસહમાનના ધરને પણ બાકી રહેલા દીધું નહોતું. એ ધરમાં બે અરક્ષિત મુસ્લીમ મહિલાઓ હતી. એમાં એક સુવાવડી હતી.

પરદાને લગતા નિયમોનો ભંગ કરીને પોલીસ
એ મહિલાઓના વિરોધની અવગણના કરી.
ઘરમાં ઘુસી ગયા. પોલીસે એ જ રાતે
આખા ગામનો 'સંપૂર્ણ' કબજો લીધો. એ
દિવસે એક મુસલમાનને ઘેર લગન દતાં.
મંધરાતના સુમારે પોલીસ એના ઘરમાં ઘુસી
ગઈ અને પરાણીઓને માર માર્યો પછી
ઘર ધણીની ધરપકડ કરવા પોલીસ પરદારાશીન
બાબુઓના પોકારોની પરવા કયો વિના
ઝનાનામાં ઘુસી ગઈ હતી.

તહેસીલદાર પર હુમલો

માયરેડીપાલીમાં યાકધમકી અને માર-
હાડના બનાવોની સાંખી પરંપરા મામલોક
અને મહેમુદી અધિકારીઓ વચ્ચેની અધમા-
નજીમાં 'અનિવાર્ય' રીતે પરિણમી હોય
તહેસીલદાર પર હુમલો - કરવામાં આવ્યો
હતો. આને લીધે અધિકારી વર્ગની પ્રતિમાને
એટલી બધી મંજૂર દાનિ થઈ અને સંપોસ
અને સુપોસ વચ્ચેના સમયમાં ઠાણ ધરપકડો
થઈ શકે નહિ કે ધરની ઝાડીઓ લઈ યાવ
નહિ એવા અનાદિકાળથી જન્મતભરમાં
પ્રવર્તતા કાયદાનો ભંગ કરવા માટે એને
પૂરતું કારણ મળી શકેવામાં આવ્યું દેરાજાદમાં
પણ આવો કાયદો પારાપોળી ઉપર તો
અસ્તિત્વ ધરાવે છે. (અસરિયાં શ્રી. માડની
કલમ ૬૭) પરંતુ તહેસીલદારના ચીરવનો
ઘણામાં કાયદાનું યં મોરવ હોય શકે.

તહેસીલદાર, જે તેના પર હુમલો કરી
પણ નારી મરેા દતો. તે નિહરના તાલુકા-
દાર અને કેમુદી પોલીસ સુપ્રોન્ડેન્ટ તેમજ
એક પોલીસ કુડગી સાથે મધરતે પાછા
આવ્યો અને મધરાત તથા સુપોસ વચ્ચેના
સમયમાં મયરેડીપાલીના નાનકડાં મામલાંએ
તેરાશોષણનું એકું જંગમી રક્ષણત
નિદાનું જે દિવના પ્રથમ રાત્રને માટે

પણ અગ્રેડ જ દતું. રાત દરમ્યાન તાલુકા-
દાર, તહેસીલદાર અને ડી. એસ. પી. પોતાની
સાથે પોલીસ સિપાઇઓને લઇને મામલાંની
અધારી ઉતારી શેરીઓમાં નીકળી પડ્યા
અને ઘેરઘેર જઇને સુતેલા માણસોને જમાડી
જમાડીને મારપીટ, ધરપકડો અને ઓઝોની
સતામણી કરવા લાગ્યા.

બાગે જ ઠાણ પર એવું દશે જેમાં
પોલીસ સિપાઇઓ ઘુસ્યા નહિ હોય અને
જેમાંથી પુરોતેને લઈ નહિ ગયા હોય-આ
રીતે રણજીદીન રથામાં મૂકાઈ ગયેલી સ્ત્રીઓને
દરેક પ્રકારની દત્તકટ સતામણીનો બોમ
બનાવવામાં આવી હતી-નિરાધાર સ્ત્રીઓ
પર આવી સતામણી ગુજરાવાનું સંજ્ઞાના
પ્રાચી મલમલ થયેલા માણસો માટે જ યાવ
હોય છે.

સ્ત્રીઓને કાપી ન થકાય તેવી મંદામાં
મંદો બાપમાં માતો કાંદવામાં આવી હતી,
મારપીટ કરી તેમનાં ધરખાઓ ઊંઘતી
શેવામાં આવ્યાં દતાં અને તેમના પર
મળાંદાદીન રીતે હુમલો કરવામાં આવ્યો
હતો. અને કેટલીક સ્ત્રીઓ પર તો બળાકાર
કરવામાં આવ્યો દતો. ૬૦ વર્ષ કરતાં
વધારે ઉંમરની એક જદ સ્ત્રીને તેની
દાનજીમાં નિર્દય રીતે કટકારવામાં આવતા
તેના પેલાના જણ પુત્રોને બચાવવા માટે
મથનાની દિંમત કરવાના પીર અપરાધ બદલ
માર મારીને જખીન પર પડ્યા પાણમાં
આવી હતી. તેવી યીસો તેના ધર બદારતા
બધા માણસોએ સાંભળી દતી એટલે તાલુકા-
દાર અને ડી. સી. પી. જેઓ ત્યાં જ દતા,
તેમણે એ યીસો ન સાંભળી હોય એ મનમાં
હતરી શકે તેવી વાત નથી. કે તેઓ જે
ધરો પાસેથી પસાર થતા તે ધરોમાં સ્ત્રીઓની
માદ માટે ધરની યીસો તેમણે સાંભળી
નહેલી એ પણ હુદિઅમ નથી.

ભયંકર દ્રશ્ય

મારી પાસે જે નિવેદનો છે તે કાપદો અને રક્ષણહારોનું એવું તાદશ્ય બર્ષકર ચિત્ર આલેખે છે જેમાં તેઓ ધોર રાત્રિએ એ દુર્ભાગી ગામડાંની શેરીઓમાં ચઢને કૂચ કરી રહ્યા હતા અને તેમની પાછળ જે માણસોને માર મારીને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યા હતા, તેમને તેમના રૂમાલોથી બાંધીને અમલદારોની પાછળ સરખસરૂપે ધસડવામાં આવતા હતા, અને આ 'સરખસ' ને ધરે પાસેથી પસાર થતું હતું તે ધરાના અધિકારમાં સતામણી અને બળાત્કારને બોળ બની રહેલી નિર્દોષ અબળાઓની મદદ માટેની દયાનુજનક ચીસો સંભળાતી હતી.

આ બધું મધરાતથી વહેલા પ્રખાત સુધી ચાલ્યું અને ત્યારે તસેરીસદાસના ધવાયેલ ગૌરવનો બદલો વાળવાનું કાર્ય પાર પાડી અને ગામ લોકના હૈયામાં વિધાયક ભય પ્રેરીને મચરેડીપદલી ગામડામાં કાપદો અને વ્યવસ્થાની પુનઃ સ્થાપના કરી દીધી હોવાના સંતોષ સાથે તાલુકદાર અને ડી. સી. પી. વિદાય થઈ ગયા.

જે બહેનો પર બળાત્કાર

પરંતુ દુઃખી ગામલોકને માટે હજી વધારે વીતકો આક્રી હતાં. જે પુરુષોને ગીરફતાર કરવામાં આવ્યા હતા તેમાંના ધણીને પોલીસ અટકાયતમાં લઈ ગયા અને જેમને પછીથી છોડી મુક્યા હતા તેમના પર પશુ સતત ત્રાસ ચુગરવામાં આવ્યો હતો. જે બહેનો ઉપર ખૂબ જ જંગલી રીતે બળાત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો, (તેમાંની નાની બહેનની ઉંમર તો માંડ સોળ વર્ષ હશે) તે બેહોશ હાલતમાં પડી હતી અને તેના પંતિને તેની મદદે જતો માર મારીને અને ગોળીથી કાર કરી નાખવાની ધમકી આપીને અટકાવવામાં આવ્યો હતો.

આ જે બહેનો વળતે દિવસે સરખ

અને ત્રાસથી પડોશના બિઠકાની ગામમાં પોતાના બાંધને ઘેર નાસી ગઇ ત્યાં તેમના પતિએ, બાઇ અને માત સાથે હદતુર ખાતેના પોલીસ ચાલુમાં તેમને લઇ-બધા ન્યાં તેમને અટકાયતમાં રાખી મર્યાદ હીન રીતે હેરાન કરવામાં આવ્યાં અને અતે પોલીસ તેમની પાસેથી રૂ. ૩૦૦ કઠાવવામાં સફળ થઇ. એક વૃદ્ધ વેપારી અને તેની પત્ની જેની આખી જીંદગી કમાઈરૂપે તેમણે સાચવી રાખેલું સોનું તેમની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવ્યું હતું. અને તેની તેમણે કરેલી ફરિયાદ બદલ તેમને કડવો પચ્યાતાપ કરાવવામાં આવ્યો હતો. મારી પાસેની વિગતોથી આ વીતક કથાઓ હું અનંત રીતે કહી જઇ શકું તેમ છું, પણ તેમ કરવું જરૂરી નથી.

અકતુરમાં બનેલા હુંદકાટના બનાવો તો વધુ આશ્ચર્યજનક છે. આ ગામનાં ધનગરો, કલ્કામે, શાહુકારો અને વણકરોએ તેમને કેવા બેશરમ રીતે હુંદવામાં આવ્યા હતા અને હેરાન કરવામાં આવ્યા હતાં તે અંગે નિવેદનો કયો છે. આ બધા બનાવોની બીજીદારી તો એ છે કે ચીરિયાલ ગામના એક પોલીસ સબ-ઇન્સ્પેક્ટરે ગામના એક માણસનાં ધરમાં થયેલી ચોરીની તપાસ કરવામાંથી આ બધું બનવા પામ્યું હતું.

એક કન્યા પર હમરે ત્રાસ

આ સબ ઇન્સ્પેક્ટરે પોતાની તપાસમાં નિબંધ જવાથી છવટે એક યુવાન ખેડૂત કન્યા પર ચોરીની આરોપ મુક્યો અને પછી તો જેની અટકળ કરવી સુરક્ષિત નથી એવા કારણોસર તેણે એ કન્યાને પોતાના કબજામાં લેવા માટે એવો તો ત્રાસ અને કરતા પર્તાવો કે એ માણસ ગામમાંથી જીવતો છટકી જવા પામ્યો એજ આશ્ચર્યજનક છે. એક ૧૮ વર્ષના યુવાન પર એવો તો ત્રાસ ચુગરવામાં આવ્યો હતો કે એની

પાસે નાઝીઓની ત્રાસ છાવણીઓ પહોંચી જાય છે. આ યુવાનના માથા અને પિતા દંતુ જેવમાં છે, અને આ બધો ત્રાસ નિહાળીને તેની વૃદ્ધ માતા અધીં પામલ થઈ ગઈ છે.

ગામમાં ત્રાસનું તાંડવ

ગામના માણસોને કપાલિન રીતે-એવા તો મારવામાં આવ્યા હતા કે છેવટ આત્મરક્ષાને માટે આમજનોએ સખ-પ્રન્રપેકટર પર હુમલો કર્યો હતો. ત્યાર પછી નાઝીઓના અને જનગામથી પોલીસનો દલોડ ગામ ઉપર ઉતરી પડ્યા અને તેમણે ગામજનો પર એકાણુ ત્રાસનું તાંડવ રચ્યું. ગામમાં જે કાંઈ હાથમાં આવ્યું તેને સખ-પ્રન્રપેકટર પર હુમલો કરવાના આરોપસર પકડવામાં આવ્યો.

હમકમાટીભરી કથા

ગામના લગભગ બધા પુરોને પકડી લીધા ગાદ, પોલીસના માણસો છુટથી શેરી-ઓમાં ફરવા લાગ્યા. તેમણે ફાફની દુકાનો છુંટી, ગામના અનાજના જથ્થા પર હાથ માર્યો અને રક્ષણ વિનાની સ્ત્રીઓની લાજ છુંટી. પોલીસ ડેન્ડેમલોએ ઘરોમાં પ્રવેશ કરીને સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર ગુજાર્યો અને એ રીતે સ્ત્રીઓ પર ઘોર ચરમનો બાર મૂકીને તેઓ ગામ છોડી ગયા. એક યુવાન કન્યા પર, તેના દીવરને ઘરના ચાંલકા સાથે બાંધીને, અત્યાચાર ગુજારવામાં આવ્યો હતો. એક બાળક પારદીમાં દુધ મટી રહ્યું હતું ત્યારે તેની માતા પર અત્યાચાર ગુજારવામાં આવ્યો હતો. એક મર્મવતી, સ્ત્રીને એવી તો મારવામાં આવી હતી કે ત્રણ દિવસ સુધી તેની પીડા તેને મંડી નહોતી.

અકતુર ગામમાં આ રીતે પોલીસના ત્રાસ અને અત્યાચારથી પીડિત થયેલી સ્ત્રીઓમાં પ્રોસ્ટીટો, કલ્લાલો, વણીક સ્ત્રીઓ,

રેડી અને દરિજન મહિલાઓનો સમાવેશ થાય છે. પરદાનસિન સિંગાપન આનુઓ પણુ પોલીસના પંખમાંથી છટકવા પામી નહોતી.

મહિલા સંસ્થાઓને વિનંતિ

અકતુર અને મચરેડીપટ્ટી ગામોની કુળી સ્ત્રીઓએ જે ચરમ સંદન કરો હતી અને તેમને પાછળથી જે રીતે વધુ અપમાનિત કરવામાં આવી તે સામે વધુમાં પોકાર પાડતાં હું એક સ્ત્રી તરીકે રહી શકતી નથી. હું વિરોધ કરવા માણું છું અને હૈદયપાદમાં આરિતત્વ ધરાવતી બધી મહિલા સંસ્થાઓ કે જેમનો દલોડ દિનેના રક્ષણ કરવાનો છે તે સીને, આ બનાવો અંગે રાજ્ય તરફથી હાથ ધરવામાં આવેલી તપાસ સામે વિરોધ દર્શાવવામાં મારી સાથે સુર પુરાવવાની હું વિનંતિ કરું છું. મચરેડીપટ્ટી ગામમાં એક સુબેદારે તપાસ હાથ ધરી હતી. ત્યારે અકતુરમાં એક એવા પોલીસ અધિકારીને તપાસનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું કે જેના હાથ નીચેના નોકરો જ ગુનેગારો હતા. અકતુરની સ્ત્રીઓ, પોલીસ તપાસ પર જે વધુ ત્રાસ ગુજારવામાં આવ્યો હતો તે બધું યાદ કરીને અશ્રુભીની આંખે મારા પગે પડી હતી.

ધાકધમકીથી ખોટી સહીઓ

મચરેડીપટ્ટીની સ્ત્રીઓની પણુ આ જનતની જ દરિયાદો હતી. તપાસ દરમિયાન સ્ત્રીઓને તો એવા શરમજનક અને હીનપ બધા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા કે કેટલીક સ્ત્રીઓને તો અમુક અનેકા મનાવેલો ઇન્કાર કરવાનો પણુ ફરજ પડી હતી. એક નુરમાં કેટલીક સ્ત્રીઓને બપંકર ધાકધમકી આપીને, તેમના પર અત્યાચાર કરવામાં નથી આવ્યો એવા નિવેદનો પર તેમની સહીઓ લેવામાં આવી હતી.

રાજ્ય પાસે માગણી કરે છે—

દેશાધાદમાં સંખ્યાબંધ સ્ત્રી સંસ્થાઓ છે. અકબુર, માયરેડીપલ્લી, કાકેરલા, ચંદન પલ્લી અને મોટાકોદૂર ગામેની સ્ત્રીઓપર ગુજરવામાં આવેલા ત્રાસ અને અત્યાચારોની જાહેર તપાસ કરવાની માગણી કરવા માટે આ બધી સ્ત્રી સંસ્થાઓએ સંઘીત બનવાની હવે જરૂર છે. વિરોધમાં રાજ્ય પાસે એવી માગણી કરવી જરૂરી છે કે સ્ત્રીઓના સ્વમાનને લગતી બાબતો અંગે તપાસ

કરવા માટે નીમવામાં આવેલા પંચમાં સ્ત્રી પ્રતિનિધીઓને સ્થાન મળવું જોઈએ. આવી નાણુક બાબત વીધે તપાસ કરવાનું કામ જે અમલદારોને સુપ્રત કરવામાં આવ્યું હોય તેમનાં માનસને અકબુર અને માયરેડીપલ્લીમાં તેમણે જે મંદા અને હીણા પ્રશ્નો પ્રછયા એવા હલકાં હોય તો આછા પગારદાર અને અંદાન પોલીસ કાન્સ્ટેબલો સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આવેા જમ્મલી વતીવ રાખે તેમાં અગત્યથી નથી.

[ભરના અત્યાચારોને લગતી બાબતોને અંગે ત્યાંની સરકારે ધન્યાર કરતું એક નિવેદન પ્રક્ટ કર્યું હતું, પરંતુ તે પહોંચી, લોકમત પ્રબળ થતાં અને હિંદમર્યાદી અને અંગેની તપાસની માગણીઓ જોરશોરથી આવવા માંડતાં એક તપાસ કમિશન નિમાયાના સગાચાર બંદાર આબ્યા છે. અને હિંમીએ બીજે, આ તપાસ કમિશન આ અત્યાચારોને લગતી સચિરતર હમીક્તો જનતા સમક્ષ તાબીરે રજૂ કરે. —સંપાદક.]

ઓ બાબીજી !

[રાગ : મહેંતો દિલ્હીસે દુલ્હન લાયા રે. ફિ. 'બ્રહ્મ']
હું તો શુભાખતી છાજ ભરી લાવી રે, ઓ બાબીજી !
હું તો જુધના ગજરા લાવી રે, ઓ બાબીજી !
રાજતની વાડીના કુલ વીણી સુટી લાવી,
બાબીજીને મારી વાત ના ભાવી
હું તો દૂર દેશથી આવી રે, ઓ બાબીજી !

: સાખી :

ઓ બાબીજી હું તો મારા બાબતી એકલી
ફૂલ કળી મારૂં નામ,
તમે નારાજ ન થારો લગાર, ઓ બાબીજી !

: સાખી :

ઓ બાબીજી સુરસો ના કરો હું નાણુકડી નાર
ફિલકું મારૂં દુલ્હને થારો દુઃખ અપાર.
તમે દિલ ના દુખવસો લગાર, ઓ બાબીજી !
બાબી બાબી અંગે બોલતાં નકાત ભરી બાપાથી
તોયે બાબી મોહું ચલાવે બોલે નહીં લગાર
દિલ દુટી દુટી જાય તોયે બોલે ના લગાર
તોયે એને ધ્યાન ન આપી રે, ઓ બાબીજી !
બાબી આવેા આવેા, વાતોને સપણી બૂલાવેા
અમે નાના મોટે લાણે શું શું બોલ્યા
તેનો સુરસો ના કરસો લગાર, ઓ બાબીજી !
શ્રી. મુર્તિવાલા

★ નંદવાએલું નસીબ ★

પ્રયોજક :

શ્રી. પુરુષોત્તમદાસ છગનલાલ શાહ

રામનાથ ચૌધરી વર્ષો થયાં 'જપદિંદ' બેન્કમાં મુખ્ય ચપરાસીનું કામ કરતો હતો. અઢાવીસેક વર્ષ તેણે નોકરી કરી હતી. હવે એ વર્ષ પછી ફરજિયાત નિવૃત્ત થવું પડશે તે પ્રશ્ન તેને મુંઝતી રહ્યો હતો.

રામનાથ ચૌધરીનું શરીર ધણું સ્થાકીય હતું. અને આ નોકરીમાં ખીજાં દસ વર્ષ સહેલાઈથી ખેંચી શકે તેમ હતું. નિવૃત્ત થયા પછી આવી બપોંદર ચૌધવારીમાં કુટુંબ-ખર્ચ જેવી રીતે નીકળશે તે પ્રશ્ન તેને સતાવી રહ્યો હતો. અધૂરામાં પૂરું તેની બે દીકરીઓ મોટી થઈ હતી તેમને પરણાવવાની બાબત પણ તેની આંખ આગળ તરવરતી હતી. થાણુ પગાર માંડ માંડ પૂરું થઈ તો દીકરીઓના લગ્નના ખર્ચનું શું ? નિવૃત્ત થયા પછી કુટુંબના ખર્ચનું શું ? ખીજા રથે આવે પગાર પણ ન મળે, તો શી સિધ્ધિ ઉભી થાય ? આ પ્રશ્નોનો વિચાર તે ધણીવાર કરતો પણ તેને કશું નિરાકરણ જડતું ન હતું, પરિણામે ધણી વખત મનોમન મૂંઝાતો.

તેણે આખી 'શંદગી' પ્રામાણિક પણે આજી હતી. બેન્કની નોકરી બળવની અને બાકીના સમયમાં બેન્કના ખીજા ચપરાસીઓ સાથે ગામ પરગામની નવાજનીની વાતો કરવી, ચહેરામાં ટહેમણું અથવા તો મોટેથી બજન લલકારવાં એ તેની મુખ્ય દિનચર્યા હતી. શરુઆતમાં દાખલ થયો ત્યારે તો તે વિસાત વચરનું ધકકા પાનાડું પ્રાણી હતું. આજે તે મુખ્ય ચપરાસીની મોખાદાર જગાએ

ખીજાએ બની શકે તેટલો ઉપયોગી પણ તે થતો. તેથી બેન્કના ખીજા ચપરાસીઓ તેને આદરતા. જૂનો અને પ્રમાણિક હોવાને લીધે બેન્કના મેનેજરોને પણ તેની સલાહ ઉપયોગી જણાતી.

પરંતુ પૈસાના કુંઝવતા પ્રશ્નો માનવીને ધણી વખત અનીતિના પથે દોરે છે. રામનાથના સંબંધમાં પણ એમ જ બન્યું. તેને લાગ્યું કે નદી કાંઠે ઉભેલો માંજીસ તરસેલો હોવાની જૂમ પાડે તે તેની કેટલી મૂખીય જણાય ? એક મોટી બેન્કનો કું મુખ્ય ચપરાસી હોવા છતાં પૈસાની કુંઝવણ મને નડે તે કેટલું ત્રિચિત્ર ! મારી આખી શંદગીમાં મેં એવા કેટલાય ઘોટાળા જોયા કે જેમાં કારકુનો અને મેનેજરો ન્યાય થઈ જાય, ત્યારે શું બૂખે મરણ માત્ર પટાવાળાં જોએ ? મુક્તિસર લાખો રૂપિયા ગેબ કરવામાં આવે તો આખી શંદગીનું દળદર ન ફોટી જાય ? માથે પડે નહિ, પકડાય નહિ છતાં લાખો રૂપિયા ધરમાં આવીને પડે અને શંદગીના બધા પ્રશ્નો ઉલ્લાસ જાય તો કેવું સારું ? તેણે મનોમન વિચાર કર્યો, કેંક મુક્તિ સચી હોય તેમ માથું ધૂણાવ્યું અને થોડુંક હસ્યો. પણ તેના માર્ગમાં માત્ર એક જ મુશ્કેલી હતી અને તે એ કે અનામત ઝોરડી અને લોખંડી તિજોરીની ચાવી મેળવવી. આ અનામત ઝોરડીની ચાવી મેનેજર પાસે રહેતી અને લોખંડી તિજોરીની ચાવી હેડ કેશિયર પાસે રહેતી. આ બન્ને ચાવીઓ હાથ લાગે તો જ તેનું કાંઈ

સિદ્ધ થાય તેમ હતું. મેનેજર સાહેબનું તે જાણે હીક, સમજ્યા, બાકી માણસ હતા એટલે કોઈક વખત પણ બલગમસાધનો ઉપયોગ કરી લેવાય પણ હેડ કૅશિયર તો જમાનાનો ખાધેલ હતો. તેની સાથે કામ લેવું તે જાણ કહ્યું ગયું. તેમાં ચે વળી તેની સાથે રમત રમવી તે તો મહા કાલુ કામ હતું.

છતાં રામનાથે યુક્તિનો અમલ કરવા કમર કસી. તેના બેઝને ખૂબ કસી બોલું અને તેનો ઉદ્દેશ પણ તેણે ચોધી કાઢ્યો.

(૨)

આજે બેન્કમાં રામનવમીની રજા હતી, રામનાથની ખોલી બેન્કના કમ્પાઉન્ડમાં હતી. તે અહીં એકસો જ રહેતો. મેનેજરનો અંગે પેણુ બેન્કના કમ્પાઉન્ડમાં હતો. તે દિવસે ચાંદની રાતે મેનેજર બહાર લીમડા તળે પથંગ નંખાવી સૂતો હતો. આજા પવનમાં તેની આંખ મળી ગઈ હતી. રામનાથ ચોધરી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આજુમાજુ સર્વજ્ઞ શાન્તિ હતી. મેનેજર બર ઉંઘમાં હોય તેવું તેને લાગ્યું, ધીમે ધીમે બોલતી પડે આગળ વળ્યો. મેનેજર સાહેબના ખિરસામાં અનામત ઓરડીની લાંબી કૂંચી ડોકિયું કરી રહી હતી. રામનાથે ધીમે રહીને તે ખેંચી લીધી પણ તેણે પોતાના ખિરસામાંથી ચોસસાના આકારનો મીઠુનો ટુકડો કાઢ્યો અને પેડી ચાલી આ ચોસસા પર દબાવી દીધી. બરાબર ૨૫'૮ ડાય, પડો એટલે ચાલી ઉઠાવી લઈ મેનેજર સાહેબના ખિરસામાં બરાબર સાચવીને મૂકી દીધી. ઘણી જ થોડી મિનિટમાં આ કાર્ય પતી ગયું અને તુરંત જ રામનાથ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

એક કામ તો પત્યું. દને બીજું કામ હેડ કૅશિયર પાસે રહેલી લોખંડી તિજોરીની ચાવીની ડાય લેવાનું હતું. કારણ કે આ ચાવી હાથ ન લાગે ત્યાંસુધી જ્યાં પ્રવેશ

નકામાં હતા. અનામત ઓરડીમાં જે અનામત ખાતાં હતાં તે જ્યાં ખાનાંની ચાવીઓ લોખંડી તિજોરીમાં મૂકવામાં આવતી. તેથી જ્યાં સુધી લોખંડી તિજોરી ન ઉઘડે ત્યાં સુધી ખાનાં ઉઘડી શકે તેમ નહોતું. રામનાથને ઘણી વખત હેડ કૅશિયર પાસે જવાનું બનતું પણ તે ચાવી બહાર તેના બેચામાં આવતી ન હતી. તેથી રામનાથના મજબૂત વાગતા નહતા.

એક વખત આખાદ મોકો મળ્યો ગયો. હેડ કૅશિયર રામનાથને કેક કામે બોલાવ્યો, રામનાથ સલામ બરી અદ્યયથી ઉઠ્યો. તેટલામાં મેનેજર સાહેબે ઘંટડી મારી કેક લૂંટા કામે હેડ કૅશિયરને તેમની ઓફીસમાં બોલાવ્યો. રામનાથને ત્યાં ઉભા રહેવાનું. કહી હેડ કૅશિયર મેનેજર સાહેબની ઓફીસમાં ગયો. રામનાથે બેથું કે પોતાને જે ચાવીની જરૂર હતી તે ત્યાં ટેબલ પર પડેલી હતી. થોડીક વારે રાહ જોઈને પણ હેડ કૅશિયર જણાયો નહિ તેથી પેણું મીણું ચોસસા ખિરસામાંથી બહાર કાઢી હેડ કૅશિયરની ચાવી તેના પર બરાબર દબાવી દીધી. બરાબર ૨૫'૮ પડો એટલે ચોસસાને ખિરસામાં મૂકી રામનાથ તે ચાવી સાથે પાછો ફર્યો. તે વખતે હેડ કૅશિયર તે બાબતે અચૂત જણાયા તેમની સામે જઈ રામનાથ કહેતા લાગ્યો. " શ્રી, સાહેબ, આ ચાવી, પેલા ટેબલ પર પડો રહી હતી. " હેડ કૅશિયરને તે ચાવી યાદ આવી. જાભાર સાથે તે લઈતેજું ખિરસામાં મૂકી. તે જાનીનો ઉપયોગ રામનાથે શો કર્યો તે વિશે જરાપણ શંકા હેડ કૅશિયરને આવી નહિ. તેથી ઉમટું તેની પ્રમાણિકતા અને ચોસસાઈ માટે તેને માન ઉપજ્યું.

(૩)

રામનાથનો એક બચિજો મુંબઈમાં મોકરી કરતો હતો. તે માંદો છે અને તેને મગવા જવાની ખાસ જરૂર છે તેવું જણાવ્યું.

કાઠી રામનાથે અઢવાડીયાની રગ્ન ગેળતી. અને પેટી ચાવીઓની છાપવાળું મીથુનું ચોસણું લઈ તે મુંબાઈ આવ્યો. ચાવી ઉરતોડોને તે મળ્યો અને મીથુનના ચોસણા પર લીધેલી પર લીધેલી છાપના જેવી જ એ ચાવીઓ તેણે તૈયાર કરાવી દીધો. પોતાની મુક્તિ જરૂર સરળ થશે જ અને પોતે ધણી થોડા સમયમાં ન માની શકાય તેટલો બધો પૈસાદાર થઈ જશે તેવાં તેને સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં.

રામનાથને લાગ્યું કે આ મુક્તિમાં બીજા એક માણસની મદદ જોઈશે જ. બહારના કોઈને બેળવશે તેના કરતાં પોતાનો બત્રીજો શો ખેરો. તેથી તે તેના બત્રીજાને મળ્યો અને પોતાની આખી તદખીર કહી સંભળાવી. કાકાની વાત બત્રીજાને પણ મળી

અને એાહી મહેનતે ખૂબ પૈસાદાર થવાનું હોય તો શા માટે ન થવું તે વિચારે તે પણ જોડાયો. કાકા બત્રીજો બન્ને જાગરમાં ગયા અને એક સરસ જસતની સીલા રંગવાળી પેટી ખરીદી. આ પેટીમાં થોડીક નોટો અને સોનું ભરી, 'જયહિંદ' બેન્કમાં અનામત મૂકવા કાકાને વિચાર હતો. પણ બત્રીજો નોટો અને સોનું લાવે કનાઈ? છેવટે તેમણે અનાવટી નોટો અને અનાવટી સોનું દીક દીક પ્રમાણમાં

મૂકી બહારથી બરાબર બંધ કરી સીલ કરી, તેના પર મૂળ લખીનું-બત્રીજાનું નામ દાખ લખી, કાકા અને બત્રીજો બન્ને લાહોરમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં આવીને 'જયહિંદ' બેન્કના મેનેજરને મળ્યા. મેનેજર સાહેબ બહુ સીધા, સાદા અને બહા માણસ હતા. વળી રામનાથ જેવો ખૂલો, જાણીતો અને પ્રામાણિક માણસ સાથે હોય તેની સાથે

બહુ પૂછપરછ પણ શું કરવાની હોય. રામનાથે વિનંતિ કરી કે મારો બત્રીજો મુંબાઈમાં નોકરી કરે છે, તેને કલકત્તા જવાનું થયું. તેથી તેની બધી રકમ આ પેટીમાં ભરી અનામત મૂકી જતા માગે છે. કલકત્તાથી પાછો વળતી વખતે તે આ પેટી પાછી લઈ જશે વગેરે વગેરે."

મેનેજર સા-

હેબને આ સીધો બાબતમાં ના પાડવા જેવું લાગ્યું જ નહિ. તેથી બેન્કના પરીચ્છ મુજબ તેની વિધિ કરી તે પેટીને અનામત. એરડીમાં મૂકવામાં આવી ત્યારે થોડા એક ચાવી રામનાથને પાછી આપી. આ પેટી અનામત એરડીમાં સહીસલામત મૂકવામાં આવી છે તેવી પહોંચ પણ આપવામાં આવી. આ પ્રમાણે બ્યવરથા કરી રામનાથ પોતાની ખોલીએ આવ્યો. પેટીની

સરકતી સંદ્યા

એકલી અઢલી મારે બહુ હું પાણીડાં પાણીની ગામરે. બરધી હતી, બરધીની માગરે ને બરવાતાં એકલાં માથે તે ઉઢણી મુકધી હતી.—એકલી. રાંધ્યા સરકતીને આવીતી આજમાં, ઉપા સાગરમાં ડુબતી હતી, ડુબતીતી સાગરના પેરા પાણીમાં; રરિમ ગામરે તેા ઝીલતી હતી.—એકલી. અમકતાં અંજરને કંકણ સૌભાગ્યતાં સુરખી આનંદની તરતી હતી; તરતીતી નાવ-રી બતાં જે વાટમાં નીરે તે સુદદી બીજતી હતી—એકલી. અંદાગતી ને વળી બરતીતી પગલાં પગલે પગલે તે પાણુ જોતી હતી; જોતીતી આજમાંનાં ઠાળાં અંધારાં અસુરી થવાથી હું તો હરતી હતી.—એકલી.

શ્રી. વાસુ બ્રહ્મભટ્ટ

ચાવી અને પડોંચ તેણે પોતાની પાસે રાખ્યાં. પડોંચની પાછળ તેણે તેના બત્રીબનની સહી કરાવી લીધી, જેથી જરૂર પડે ત્યારે દોડાદોડી ચાલ નહિ. બત્રીબને તેજ રાતે મેષ્ટકમાં મુંબઈ જવા ઉપડી ગયો.

આ વાતને છ મહિના વહી ગયા. રામનાથ પોતાની મુક્તિને સંજ્ઞ કરવા અત્યુક્ષ્ણ તકની રાહ જોવા કરતો. પરંતુ તે તક હજી સુધી તેને મળી નહીં. તેટલામાં આ મેનેજર સાહેબની બદલી થઈ અને તેમની જગ્યાએ નવા મેનેજર આવ્યા. નવા મેનેજર સાહેબ હહેરી અને જલસાના બદુલ શોખીન હતા. વારંવાર જલસા યોગ્યતા અને તેના લાભ ચપરાસીઓને પણ મળતો.

નવા મેનેજરને અવ્યવસ્થા તરફ બદુલ મૂક હતી. અનામત ઓરડીમાં અનામત પેટીઓ ગમે તેમ મૂકાએલી હતી. તેમાં વ્યવસ્થાનું નામનિશાન પણ નહોતું. તે તો આ ઓરડીમાં પેસતાંજ બપોડી ઉઠ્યા કે “આ બધું શું ? જરાયે વ્યવસ્થાનું નામ નથી ! લોખાની આ પેટીઓ બરાબર ગોઠવી દોષ તો તે ખ્યાલમાં તો રહેને !” તુરંતજ પેટીઓને વ્યવસ્થિત ગોઠવી દેવા મટે ચપરાસીઓને દુકામ કરી દીધો. અને પોતે સીમારના ધુમાડા કાઢતાં કાઢતાં એક ખુરશી મળીને બેઠા અને થવું કામ જોઈ રહ્યા.

બેઠામાં બહેર તહેવારની ત્રણ રળઓ હતી. નવા મેનેજરે પહેલા દિવસે જલસો ગોઠવ્યો હતો, અને બેઠના રટાઈ ઉપરાંત ચહેરના સંભાલિત સદૃશરોને પણ નિર્મત્રણ આપ્યું હતું. ચપરાસીઓ સવારનાખડે પગે દુકોળો બળતરા દોડાદોડી કરી રહ્યા હતા. જલસો સાંખી રાત સુધી ચાલ્યો. અને સમગ્ર એકાદ વાગે બધા વિખરાયા. ત્યાર પછી ચપરાસીઓ બધી વસ્તુઓને વ્યવસ્થિત કરવા અને ડેકાણે મુકવામાં રોકાયા ને સમગ્ર બેના મુમારે ચાક્યા પાક્યા મોડી રાતે ચૂના. સિંધાગાની કાકાની કંડીમાં ફેંકાતા પડેલી ઉંચમાંજ મસખસાટ ઉંઘી ગયા.

રામનાથને આ રાતેજ પોતાની મુક્તિ સંજ્ઞ કરવાની હતી. તેથી તેને ઉંચ શાની આવે ? ઉંચવા જેવો ડોળ કરી બપોંની સાથે તે પણ લાંબો થઈને ચૂતો ખરો, પરંતુ બીજાનાં નસકોરો બોલાતાં તેણે સાંભળ્યા ત્યારે તે ઉઠ્યો. ચારે બાજુએ જોયું તો મુમસામ રાત્રી પસાર થતી હતી. દરવાજાની ચાવીઓ તો તેની પાસેજ રહેલી કાઠની પાસે લેવા જવું પડે તેમ ન હતું. દરવાજા ઉપાડી તે અંદર દાખલ થયો. મુંબાઈ તૈયાર કરાવેલી એક ચાવી વડે તેણે અનામત ઓરડી ઉપાડી, અંદર દાખલ થયો. અંધકારમાં ફરતા એકલવાયા ભૂત જેવો ભાસ થતો હતો. તેણે સાથે બેટરી રાખી હતી. તે આગળ વધ્યો. બીજી ચાવી વડે તેણે લોખાંડી તિજેરી ખોલી અને તેમાંથી અનામત ખાનાની ચાવીઓ કાઢી. તેણે વિચાર કયો કે નોટોનાં કાળજિયાં લેવામાં મઝા નથી. વટાવવા જતાં પકડાઈ જવાય તો ? રોકડા લેવાથી બાર ખૂંચ થાય અને ચોરીનો અર્થ સરે નહિ. તેના કરતાં ચોક્કસીઓનાં ખાનાં ઉપાડી તેમાંથી સોનાની લગડીઓ લેવાય તો સાડું. તેમ વિચાર કરી તેણે ચોક્કસીઓનાં ખાનાં ખોલવા માંડ્યાં. તેના મગજમાં સેંકડો તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. આ બધું અત્યારે થેર લઈ જઈ ને કદાચ કાલે ખૂમ પડે ને ધરમાંથી પકડાય ત્યારે મારી થી ફર્યા ? તેના કરતાં પ્રથમ કરેલા વિચાર પ્રમાણે બત્રીબનની પેટી સોનાની લગડીઓથી ભરી દેવી અને પછી રીતસર પડોંચ બતાવી કાપેસર લઈ જવામાં શો ગુન્દો છે ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી પેલી લીલી પેટી વચ્ચેથી બહાર કાઢી ઉપાડી અને ચોક્કસીઓનાં અનામત ખાનાંમાંથી સોનાની લગડીઓ લઈ પેલી પેટીમાં મૂકવા માંડી. જે પેટી પડેલાં એક માણસથી ઉંચકાની તે દોને બે માણસોથી પણ બહી ન રહે નેટાં બાર થયો. ત્યારે તેને ખૂંચ

હવે થયો. હવે તેને લાગ્યું કે લાખોની મિલકત થોડાક દિવસોમાં સીધી રીતે તેને મળી જશે. કોઈને તેની ખબર પશુ નહીં પડે અને થોડીક મિલકત બતીજીને આપતાં પશુ પોતે ખૂબ પૈસાદાર માણસ બની જશે.

ખાનાં પ્રથમની માફક, હતાં તેમ બંધ કરી દીધાં. તે ખાનાની ચાવીઓ તેણે પેલી લોખંડી તિજેરીમાં મૂકી દીધી. તિજેરી બંધ કરી અનામત ઝોરડી બંધ કરી રામનાથ ઝોડીસના બાગમાં આવ્યો, ત્યારે તેણે ધડી-આળમાં ચારના ટોરા સાંભળ્યા. ફરવાનો બંધ કરી રામનાથ કમ્પાઉન્ડમાં આવ્યો ત્યારે બીજા ચપરાસીએ ધસ ધસાટ ઉઘટા દતા ને મેનેજરના બંગલામાં પશુ સંપૂર્ણ શાન્તિ હતી. ફર ફર માત્ર કુતરાં બસી રહ્યાં હતાં.

(૫)

ત્રણ દિવસની બેઠકની રત્નઓ પૂરી થઈ અને ચોથે દિવસે બેઠકે રીતસર પોતાનું કામ શરૂ કર્યું. લગભગ સાડાગારે નવા મેનેજર સાહેબ આવ્યા. અધી કલાક પછી રામનાથ મેનેજર સાહેબની ઝોડીસમાં દાખલ થયો અને તેના બતીજીએ ને અનામત પેટી મૂકી હતી તે પાછી આપવા પડેલું રજુ કરી.

કોણ જાણે કેમ પશુ આને મેનેજર સાહેબનું ચિત્ત બહુ વ્યથા હતું. વિચારમસ્ત રહેને આરામખુરદીમાં પડે પડે સીમારેટના ધૂમાડા કાઢી રહ્યા હતા રામનાથને જોઈ સ્ત્રીકેસી રહેને બોલી કહ્યા " કેમ કોની પેટી સેવા આવ્યો છું ? "

" સાહેબ, મારા બતીજીની પેટી, તે આને રાતના મેંદલમાં કલકતાથી આવવાનો છે ને તુરત જ બીજા મેંદલમાં મુજાઈ જવાનો છે. આ પેટી મારે તેને પડેલો આવવાની છે. "

રામનાથે સત્તામ કરી ઉપર મુજબ વિનંતિ કરી.

નવા મેનેજરે પડેલું હાથમાં લીધી, વાંચી પેટીનો નંબર જોયો, રામનાથના બતીજીની સહી જોઈ અને તે મૂળ સહી સાથે સરખાવવા બીજા ચપરાસીને હેડકલાક પાસે મોકલ્યો. દસેક મિનિટમાં તે પાછો આવ્યો અને સહી બરાબર છે એમ જણાવતાં નવા મેનેજરે રામનાથને કહ્યું: " ઠીક, તમારી પેટી શોધી કાઢીને લઈ જાઓ. "

રામનાથ બીજા બે ચપરાસીઓને લઈ આજળ વધ્યો અને બીજા અનામત પેટીઓને ખસેડી લીધી પેટી બદાર કાઢવા માંડી. બે ચપરાસીઓથી ઉંચી ન થઈ ત્યારે રામનાથે તેને ટોક કરવા માંડ્યો. આ તરફ નવા મેનેજરનું ધ્યાન ગયું. તેની વિનંતિથી સુદિર્ઘા કૈક ચમકારો ચમકી ગયો. ત્યારે અધી પેટીઓને વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી હતી ત્યારે તેને બરાબર માઠ હતું કે તે પેટીને એક જ ચપરાસીએ સહેલાઈથી ઉંચી કરી ગોઠવી હતી. તો આને તેજ પેટી બે ચપરાસીઓથી પશુ કેમ ઉંચી થતી નથી ? તેને કૈક વહેમ પડ્યો. સંકારપદ નજરે ફાટી આંખે તે જોઈ રહ્યો.

હજુ રામનાથ અને બીજા બે ચપરાસીઓ પેટી ઉંચી કરવા મથામથુ કરતા હતા ત્યાં નવા મેનેજર બોલી ઉઠ્યા:

" મહીના પડેલાં તો આ પેટી એક જ ચપરાસીએ ઉંચી કરીને મૂકેલી, તે આને બે ચપરાસીઓથી પશુ કેમ ઉંચી થતી નથી ? નીચે ઉતારો, (બીજા ચપરાસી તરફ જોઈ) જાઓ, હેડોફિયરને બોલાવો, આ પેટી મારે તપાસવી પડશે. "

હેડ ફેસિયરને બોલાવવા જવાના મહાને રામનાથ બદાર આવ્યો અને છટક્યો. તેની ધારણા ધૂળમાં મળી ગઈ. ધણી વયો સુધી પ્રમાણિકપણે મહેનત કરી જાત તોડેલી ત્યાં છેવટની ધડીએ આખરે મોવાનો પ્રસંગ આવ્યો. તેનું નસીબ નંદવાણ ગયું. ધર તરફ ન વળતાં તેણે બીજા જ કોઈ માર્ગ લીધો અને કથાએ અંતર્ય થઈ ગયો. ધણી શોધ કરવા છતાંયે તેના કશો પત્તો આધો નહીં.

વિનાય ક્ષણે

બોમ ચીરીને ઝરમર ઝરતો,
વિશ્વનુ' ખાલી હૈયું લરતી,
માનવ હૈયે હેલી મચવતી હતી રસછાયા.

ખાલ્ય પ્રામાદને સુરમ્ય આંગણે,
ઉર ચાઝરને કંઠડે આપણે
ધન્ય ચૈતન્યે મોહતી એ ક્ષણે મળેલ અણબધા.

દેવે દીધેલા દિવ્ય આનંદે,
પ્રેમળ હૈયાં પ્રેમના બંધે,
બંધાઈ ઉરના વિધવિધ છંદે પ્રેમના રસ માણ્યા.

સખ્યથી શોધને હરે' ભુલાવી,
સુખ દુઃખ દયને ઉર ન લાવી,
કદમે કદમે તાલ મિલાવી, ખાલ્યતા રથ તાણ્યા.

કેઈ દિ આ રસ ગોઠડી છુટશે,
અપૂટ આ રસ ઠહાણુ જ પૂટશે,
યુગની ગાંઠ શણુ એકમા' છુટશે એ દુર્ભાગ્ય ન જાણ્યાં,

આવી ઉભી એ શણુ અણધારી,
યોર વિયોગનુ' દુઃખ દરનારી,
આપણું દેમળ ઉર વિદારી શાલાં તીક્ષણ ભોંધાયાં.

શોધની છેળે વિશ્વને ભરતાં
નિઃશ્વાસ ઉના ઉગ્ધી ચરતાં
ખરખર આંખથી આંસુડાં ચરતાં પ્રેમનાં ગુપ્ત વિલાપાં.

શ્રી. શાન્તિસાગર અં. પાત્રસાર

હ ર કું વ ર શે ઠાણી

● લેખક : શ્રી. કુંગરશી ધરમશી સંપટ ●

[ગયા અંકથી ચાલુ]

સં વત ૧૯૦૧ ના મહા માસમાં શેઠની ભાવના તાર્કિક દ્વિત કરવાને ખોવન છનાકય સાથે વિચાર દેરાસર છ ખાધરાતુ ખાતમુહર્ત કરાવ્યું હતું. પરંતુ એકાએક શેઠનું અવસાન થવાથી, એ કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવાનું કામ શેઠાણી હરકુંવર ઉપર આવી પડ્યું. તેઓ જાતે નકશાઓ જોતાં, ફેરફાર સૂચવતાં અને યોગ્ય સુધારા વધારા પણ કરતાં. તેઓ પતિના અવસાન પછી તેઓએ સાધુઓ અને સાધ્વીઓના પણ સારા સંપર્ક સાધ્યા હતા. ધર્મને એએ પ્રાણીથી પણ વધારે માહતાં હતાં. શેઠાણીએ પતિના ધારી કરતાં પણ વધારે મોટા પાયા ઉપર દેરાસરજીનો વિસ્તાર કર્યો. દરરોજ સવારે અને સાંજે ચોતે એક એક કલાક જોવા આવતાં. મિત્રોએને યોગ્ય સુચનાઓ આપતાં અને ખાધકામ પર દેખરેખ રાખતાં. એકે એક પત્નરમાં એમનો આત્મા ઊડે. ઉતરતો હતો. એકાદ વરસના અનુભવ પછી તેઓ મીત્રોએને 'ઉઘડી સાચી દોરવણી આપતાં હતાં.' દેરાસરજીના રચાપત્રની તૈયારીઓ વિકાસ પામવા લાગી. કામ તકા-માલવાં લાગ્યું. શેઠાણી કહેતા કે 'જીવનનો શું બરોસો ? સારાં કામ તો તાકીદે પૂરાં કરવા સારા.' તેઓ . દીર્ઘદષ્ટિ વાપરીને અઠાઈથી દરેક વસ્તુ મંગાળીને તૈયાર કરાવી રાખતાં હતાં. ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાંથી પણ પુણ્ય મિત્રોઓ બોલાવી મંગાવ્યા હતા.

મમે તેટલું નાણું ખર્ચાને પણ આ કામ જઈદી પૂરું કરવા રાત્રિદિવસ શેઠાણીને ચિંતા થવા લાગી. એ વરસમાં આ મહાન મંદિરનું કામકાજ પૂરું થયું સંવત ૧૯૦૩ ના મહા વદ ૫ ની પતિષ્ઠાનું મુકુર્ત આવતાં તે મોટે મહાન તૈયારીઓ થઈ ગઈ. દેવદેશાવરના સંધને તથા સાધુ-સાધ્વીઓને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યાં. સ્નાંસન'ધીઓ, રોહીઓ, યોગપીતાઓને બોલાવ્યાં. જૈન ધર્મના મહાન અગ્રેશ્વરો. શેઠીઆઓ, વ્યાપારીઓને કંઠોત્રી લખવામાં આવી. આગ્રહ, વિનવણીઓ, સત્કાર સાથે સહુને આમંત્રણ આપ્યાં. અમદાવાદ મહેમાનોની વિરાટ મેદનીથી ભરચક બની ગયું. બહારથી એક લાખ માણસો પ્રતિષ્ઠામાં ભાગ લેવા આવ્યાં. નિમંત્રણ આપવું સહેલું છે પરંતુ સૌની આગતા-રવાગતા, સૌની સંભાળ, ઉતારા, ભોજન અને અનુકૂળ સગવડો કરવી એ ભારે મુશ્કેલ છે. શેઠે નિયત કરેલા વારસદારો તેમજ પ્રેમાભાઈ શેઠ અને ખીજ શેઠીઆઓએ આ સમયે ભારે સહકાર આપ્યો, પરંતુ દેખરેખનો ભાર હરકુંવર શેઠાણી ઉપર હતો. સંધ મોટે તૈયાર કરાવેલ તંબુ-રાવટીઓ ઉઘાડાવીને તથા વધારાના કચેરદરની મારફત અંદરજીઓ કરી, મીઠદરીના તંબુઓ મેજનીને દિલ્લી દરવાજાથી તે છેક ચાહીઆમના મહેલ સુધી તંબુઓની દારો ને દારોથી પથરાએલ નગર વસી ગયું. (ને ભાગ

અત્યારે પણ હઠીપરાના નામથી ઓળખાય છે.) આ નવા નગરમાં સદાઈ કરવાની વ્યવસ્થા પણ કરાઈ, એક લાખ માણસોને સગવડ આપીએ કંઈ સહેલી વાત નથી, શેઠાણી રાત દિવસ મહેનત લાખને બધી વ્યવસ્થા કરાવતાં હતાં. એમના વિશાળ વ્યવસ્થાગ્રાનની એ વેળા સારી કસોટી થઈ. આ વિશાળ મેદની માટે તૈયાર થતો ખાન-ભોગ બરવાના વાસણોને રચાને શીરો બરવાને અવેડા બંધાવ્યા હતા.

આ બધું દેરાસરજી તૈયાર કરતાં લગભગ આઠ લાખ રૂપિયાનો અને પ્રતિષ્ઠાની ધામધુમ અતિ મોટા પાયા ઉપર કરતાં તે પ્રસંગે પણ પંચિક લાખનો ખર્ચ કર્યો હતો. કદાચ આ યુગના યુવાનોને આ ખર્ચ કરવો અનુકૂળ નહિ લાગે.

પરંતુ આવા હિસામાં રિયતિ, સંયોગ અને રચાનની દૃષ્ટિએ જોવાનું રહે છે. એક રજવાડું કે દેવ-દેવનારની કાપવાણીને આમ જનતાને કાટલે જોખી શકાય નહિ. દરકુંવર શેઠાણી સમજતાં હતાં કે લક્ષ્મી ચંચળ છે. તેનો દાન કે ભોમથી ઉપયોગ ન થાય તો અતિ વિનાશ જ થવાનો. તેને જોગની રજા નહોતી. શેઠે ત્રણ લખ કરવા હતાં ... સંતતી નહોતી. અને તેનાં નામ પણ પેઢીએ જુસાઈ-જુલાઈ જાય છે. ત્યારે આવા તીર્થ-સ્થાપત્યથી આત્મ સાધના થાય છે અને યાવત્સંપ્રદિવાકરો નામ સ્મરણ રહે છે. આ રીતે તેની સાચકતામાં સંકેત ન કરે તેમાં તેમની વિશિષ્ટતા હતી. કશું છે કે—

“નામ રહંતા હાકરાં, નાણું નહિ રહંત શીતિ” દેરાં કોટકાં, પાડ્યાં નહિ પડંત.”

ઉપરાંત કહેનીની વાસ્તવિકતા ખતાવતું સદરુ દીબાધનું મંદિર આજે પણ અમદાવાદનાં સુદર સ્થાપત્ય મંદિરનું એક છે.

ખરેખર એ મંદિર એક અનોખું સ્થાપત્ય પ્રતિક છે.

આ ઉપરાંત સદગત હઠીસિંહ શેઠના નામ સ્મરણથી તેમના વડીલ બહેન રૂકિમણી શેઠાણીના હસ્તક શેઠના નામથી અમદાવાદમાં બહેર હોરપીટલ ખોલવાને રા. ૫૧૦૦૦) કલેક્ટરને સોંપીને સહકારી બાંહેધરી નીચે શેઠ દહીસિંહ મેશરીસિંહ સીવીલ હોરપીટલ ખોલાવી હતી, જે અત્યારે પણ અનેક દર્દીના આશીર્વાદ લઈ રહેલ છે. તેમજ અમદાવાદમાં ગુજરાત કોલેજ ખોલતાં તેમાં રા. ૧૦૦૦૦) શ્રી. રૂકિમણી શેઠાણી હસ્તક બધી હતી.

બન્ને બહેનોમાં સારો સંપ હતો. તેઓ સાથે જ રહેતાં, જમતાં અને દરેક બહેર સખાવતોમાં તેમજ ધરકામમાં દરકુંવર શેઠાણી તેના મોટા બહેન રૂકિમણીને પૂછતાં ને તેમને યશ અપાવતાં હતાં. પરંતુ સત્ય-યુગમાં પણ રામચંદ્રજીની અપરમાતા દેવીનાં માનસને દુષિત કરનાર મંચરા નીકળી હતી, તો પછી આ કલિયુગમાં આ બન્ને શેઠાણીઓ વૈભવનય કરાવનારનો ટોટો કેમ હોય ? એક વખત વિવનસંતોષી બાપજી તકે મળ્યા જતાં રૂકિમણી શેઠાણી પાસે વાંત હોયી—

“હા, શેઠાણી, તમે મોટાં ખરાં, પરંતુ તમારું શું ચલણ છે ? બધું નાની શેઠાણીના હાથમાં છે.”

“અને દરકુંવર બધું પૂછે છે. મારી સંમતિ વગર કંઈ પણ બરતી નથી.”

“એ તો હાથીના દેખાડવાના દાંત છે, ચાવવાના જુદા હોય. તેમાં તમે શું સમજો ?”

“નાં ના, તારી ભૂલ થાય છે.”

“હજી આવડાં મોટાં થયાં હતાં કંઈ સમજે નહિ, તમને શું કહેવું ? લાખોનો વડીવટ દરકુંવર શેઠાણીના હાથમાં છે. તેનું ચારે ઠેર થાપું થાય અને ઉભાપું ઉભાપાય છે. તેમાં તમને કાજ ઓળખે ?

પાછી છે, એ તો તમને રમાડે છે—રમાડે. તમે તમારું પોતાનું દિત સમજતાં નથી, હૈયાપૂર્તા છો, મારે શું ? આ તો મારાં છો તે આ બધું જોઈને જીવ બળે છે. આ વાત મારે તમને નહોતી કહેવી છતાં કહેવાઈ ગય છે. તમને ગમે તેમ કરો. મારું નામ ન લેજો. નહિ તો મારા જેવા ગરીબ માણસને જીવનું ભારે થઈ પડશે. મારા સમ, બહેન કોઈને વાત ન કરતાં, હોં ! ”

સાંસારિક સંયુક્ત કુટુંબમાં અસંતોષ વધારનારો અનેક સાચા ખોટા પ્રસંગ મળે છે. આજ સુધી જે ગમ ખાઈને આવા પ્રસંગો નિભાવી લેવામાં આવતાં તો તેમાં મંથરાઓના પ્રયત્નોથી થી હોમણું. હરકુંવર શેઠાણીને પડખે પણ આવી મંથરાઓ ચડતી, પરંતુ એના વિરાગ સાગર જેવા હૃદય પાસે કોઈ અસર કરી શકતું નહિ. તેને હરકેશવાના પ્રયત્નો એ હવામાં તીરે મારવા જેવા નિષ્ફળ પ્રયત્નો હતા. પરંતુ રૂઢિમાણીનાં પાંચી બંધકાર કુરાળતા અને અપંગપણાનો લાભ મંથરાઓ જરૂર લેતી હતી. ધીમે ધીમે અગ્નિ પવન નાખી પ્રજ્વલિત કરવામાં આવતો હતો. કુસંપ ધુમાડાગળા અગ્નિની પેઠે ધુધવાતો હતો. કપારે વાડકો પ્રજ્વલિત થશે તેની રાહ જોવાતી હતી.

કોઈ કારણસર એક ધાર્મિક કામમાં રાજો બરતી વખતે રૂઢિમાણીની સલાહ લેવાનું હરકુંવરે જાણથી જુલાઈ નવાયું. રૂઢિમાણી-જાણએ લાગ જોઈ મહેલું માયું.

હરકુંવરે જાણને આ મહેલું ખટક્યું. જાને વચ્ચે સહેજ ચામડાટ થયો. આ જેરી બીજ જાંભીનમાં રેપાઈ ગયું. હવે પરપર ખાટાં મન થવાના પ્રસંગો વધવા લાગ્યા. પરપર અબોલા જેવું થઈ ગયું. હરકુંવર રિયતિ સમજ ગયાં. તેમણે આ રિયતિ સધારવા પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ બહુ મોડું થઈ ગયું હતું.

પડેલી-તડ, પ્રયત્નો છતાં સંધાઈ નહિ. શરૂ પડેલી થતી ચાલી. હવે જાનેને રહેવા મારે જુદી જુદી સમજ કરવી પડી. હરકુંવરને આનાં પરિણામે ભયંકર લાગ્યાં, પણ મનુષ્ય સંયોગેને આધીન હોવાથી બાવી ઉપર છોડ્યા વિના બીજો ઉપાય રહ્યો નહોતો.

શેઠ હડીસિંહની મિલકત વહેંચવાની વાતો ચાલવા લાગી. પ્રથમ વાતાવરણમાં પડ્યા પડ્યા લાગ્યા, પછી ખરેખર માગણી ઝાટકે રજારે વાત ચડવા રિયતિ આવી વકીલોની સલાહ લેવાઈ. વિસ્તૃત વેપાર-વ્યવહાર, ધંધાઓ તેમજ સ્થાવર જંગમ મિલકતોના ભાગો કરવા સહેલા નહોતા. દેશદેશવરોમાં પ્રધારો હતો. હરકુંવરને આવી રીતે જુદા થવું ન ગમ્યું. પરંતુ મનનો મેળ થઈ શકે તેમ નહોતું. તેઓની મુખ્યમાં મોટી મિલકત હતી. તે સંબંધી સંપૂર્ણ હકીકત એમને સમજવાની જરૂર હતી. બાકી તો સર્વ વલીવટ એમની આંખોએને ટેરવે હતો હરકુંવર શેઠાણી માવિત્રે જવાનું બતાવું કાઢી, થોથે પહોંચ્યાં. સાંધી મુખાઈ જઈ બધી મિલકતની યોગ્ય વ્યવસ્થા એને સમજાવ્યું મેળની લીધી. ચાર માસના પ્રવાસ પછી તેઓ પાછાં આવ્યાં. તેમણે વિમલક થવાની બધી તૈયારીઓ કરી રાખી.

સંવત ૧૯૦૮ ના એક સારો દિવસ જોઈ હરકુંવર શેઠાણી સાંજના પાલખીમાં બેસી તેમના બાઈ નમરશેઠનો હવેલીએ પડોંચ્યાં, વાણ કરોને શેઠ પ્રેમાભાઈ મુખ-વિહાર કરતાં દિવ્ય-બેઠા હતા.

“આવો, આવો, હરકુંવરજી ! અસારે કેમ આવવાનું થયું ? ”

“મારે જરૂરનું કામ છે. તેથી આવી છું, બાઈ ! ”

“શું છે કહો ? હું સાંભળવા નિહાર છું. ”

“ મોટાં બહેન આજે તમારે ત્યાં રોકાયાં છે એમને જોડાવો એટલે કહું. ”

રૂકિમણી બહેન આજે પિયર આવ્યાં હતાં. તેમને જોડાવતાં તેઓ ત્યાં આવીને બેઠાં. દરકુંવરે અજોડા બૂલી જઈ મોટાં બહેનને પ્રણામ કર્યાં.

“ હવે મોટાભાઈ, કોઈ પણ આપણને વિરોધ ન નાંખે તેવી સગવડ કરી આપો મારે ઘણી ઘણી વાતો કરવી છે ? ”

“ શેની વાતો કરવી છે બહેન, કાંઈક સંમંજ્યુ તો આપો. ”

“ એ પછી પહેલાં ખાનગી બેઠકનો વ્યવસ્થા કરો. ”

શેઠે ઓરડાનું આરણ્ય બંધ કર્યું. બહાર માથુસ બેસાડ્યો.

“ જુઓ મોટાભાઈ, મારું અને મોટી બહેનનું મન નિર્મળ છે. પણ અમારા બંનેના દિતરથીઓ જુદાઈના રસ્તે અમને દોરી જાય છે. હવે કોઈ રીતે આમાં બીજો ઉપાય મને જોવામાં આવતો નથી. એટલે છૂટા થવું એ વાત નહોતી છે. બાકી રહી મિલકતની વહેંચણી. તે સંપ સલાહથી થવી જોઈએ. ત્રીજા કાનને સાંભળવાની જરૂર નથી. તમામાં અમારો બંનેનો વિશ્વાસ છે, તો તમે વહેંચણી કરી આપો. હું તમને લખી આપવા તૈયાર છું. ”

“ આવડું મોટું કામ મારા એકલાથી ઉપડી શકે નહિ. તમારા તરફથી બીજો કોઈ પંચ જોઈએ, બહેન ! ”

“ મેં પહેલેથી જ કહ્યું છે કે ત્રીજા માથુસનું આમાં કામ નથી. હું ચાલી સુધારીને બાકીને ઘેર આવી છું. લાંબ, મને એટલી બીજા નહિ આપો ? ”

“ વહીવટ, ધંધો મોટો છે બહેન ? ચોપડા તપાસવા પડશે. કિંમતો કરાવવી પડશે. રથાવર મિલકતો ઘણી છે. તે પણ અંકાવવી પડશે. ”

“ તમારે કાંઈ પણ કરવું નહિ પડે. અહીં બેઠે સર્વે વ્યવસ્થા એક પાળમાં થઈ શકશે. તમે માત્ર અહીં બેસી અમને બંનેને ચોખ્ખ સલાહ અને દોરવણી આપજો એટલે અહીં જ બધું પતી જશે. ”

“ એ કેમ બને ? આ કાંઈ અગત્યની એક નથી, બહેન ? ”

“ અરે-મોટાભાઈ આવી દીલી વાતો શું કરો છો ? જુઓ આવહી વાંચો-આમાં અમારી દેશ-દેશાવરની સંયુક્ત મિલકતોની યાદી છે. એમની આંકણી વ્યાજબી રીતે કરાવી કિંમત મારી છે. નીચે દેશ દેશાવરો ખાતેના માલની કિંમત વિગતવાર લખી છે. તેની નીચે ઉધરાણીના બાકી નાણાંની વિગતવાર તપસીલ છે. પેઢીઓના ફરનીયરની કિંમત પણ નક્કી કરી છે. અહીંના ધરના ફરનીયર અને દરદાગીના એમાં મળ્યાં નથી, કેમકે તે જેની પાસે હોય તે બંધે ભોગવે જુઓ, આમાં કાંઈ પૂછવા જેવું છે ? મેં પોતાના હાથે બનતાં સુધી ચોક્કસ કરી લખ્યું છે. ”

અનુભવી નેમરશેઠની વેપારી બુદ્ધિએ વહી બારીકાઈથી વાંચી જોઈ. હકીસિંહ શેઠના કારનાર સંબંધી પ્રેમાલાભ શેઠને ઘણી હકીકત બજાવવા-જોવાને તક મળી હતી. બહેનોના કંકાસ પછી ઘણું પ્રહાર કરી જાણ્યું હતું. પરંતુ દરકુંવરે તૈયાર કરેલી યાદી જોવાથી તે હકક થઈ ગયા. તેમાં એવું ઘણું હતું કે જે તે બધી રહેત નહોતા. એમણે યાદીનાં પાનાં બે કલાક સુધી ચોખી ચોખીને ફરી વાંચ્યાં બધું નિયમિત અને વ્યવસ્થાસર નોંધ્યું હતું.

“ નાની બહેન, હજી સુધી મેં એવો મુનીમ જોયો નથી, કે આવી સફાઈપદ અને ચોક્કસાઈવાલી વહી તૈયાર કરે. હવે તારું શું કહેવું છે ? ”

"મારે શું કહેવાનું હોય મોટાભાઈ !
આ બીજો કાગળો આ લ્યો, એમાં મિલકતોની
વહેંચણી એસમાન બાગે મારી દૂંડી બુદ્ધિ
પ્રમાણે કરી છે. આમાં બધી અમારી મિલકતો
નોંધેલી છે. તમે એ અમારા ચોંપડાઓ જોઈ
ખાતરી કરી શકો. આ મિલકતોના બે બામ-
માંથી એક બાગમાં વહીવટ ધંધો અને
અમુક મિલકત અને રોકડ ગણા છે. બીજા
બાગમાં બધી રચાવર મિલકતો અને થોડી
રોકડ છે. આમાં રૂકિમણી બહેનની ધુચ્છા
જો વહીવટ અને રોકડ સંભાળવાની હોય
તો તે પણ લઈ શકે છે. અને રચાવર
મિલકતો સંભાળવી હોય તો તે પણ તેમને
હટ છે. મોટા બહેન આ બંને બાગોમાંથી
એમની ધુચ્છા ચાલ તે કોઈ પણ બાગ
લઈ શકે છે ?

અંબીર આવથી નગરશેઠે ખત લઈ લીધું.
આમાં અર્ધો અર્ધ વહેંચણી કરવાની ગોઠવણ
જેમ અને તેમ સફાઈ અને નિષ્પક્ષપાત બાબે
કરવામાં આવી હતી. નગરશેઠે દરેક મિલકત
અને વહીવટને અંગે ખારીક ઉલટપાલટ
તપાસ કરી લીધી. દરેકના જવાબો સંતોષ-
કારક અને પૂરી વિગત સાથે મળ્યા. વિગતો
પૂછતાં પૂછતાં અને જવાબ દેતાં સવારના
પાંચ વાગ્યા. વચમાં રૂકિમણી બહેન કાંઈક
હકીકતો થોડી થોડી જણાવતાં હતાં. નગર-
શેઠે રૂકિમણીનો હાથ ઝાલી બીજા ઓરડામાં
તેડી જતાં હરકુંવરને કહ્યું, "નાની બહેન,
હાલકામણી, કેટલાંક સેવા રૂજ કરી ત્યો;
હું તથા રૂકિમણી થોડી વાત ચીતો કરી
આવીએ. અરે છોકરીઓ, નાની રૂકિમણી બધી
સગવડ કરી આપો, રૂકિમણી આજે અહીં જ
જમશે !

"બહેન, હું બધું સમજી ! હવે શું
કરવું છે ?

"ભાઈ, જેમ તમને મારા હકમાં
શપથ લાગે તેમ કરો. હું તો અપ્રમ રહી."

મામ દેર ઓઈલ
નહિ પરંતુ હેરવોનીક
પણ છે.

હાલના જમાનામાં, માથ વાળને ઘોઠાદી
રાખવા માટે જ દેર ઓઈલની જરૂર
નથી. હવે તમારે એકા તેલની જરૂર રહે
છે જે તમારા વાળને મજબૂત બનાવે,
અથવા આંધળ અને ઓપરીની કેમળ
તુલાને ત દુરસ્ત રાખે. મુકુલ મિલકત મામ
મેકુલ તેલ છે જે તમારી ઉપરની જાડિ-
યાતોને પહેંચી વળી શકે કાચુ કે ખાસ
કોઈ તાપી દુર્ગમ વનસ્પતિમાંથી
તે મનાવવામાં આવ્યું છે.

વાળની મથોને મજબૂત
બનાવે છે. મિ-
કાને વાલુદ કરે છે.
રામ પડતી બાકાને
છે. નેચર સ્કિને
સુધારે છે.

મુકુલ
દેર ઓઈલ.

આપણે હાલમાં કામગીરી લીમીટેડ, અહમદનગર.

“ છતાં તું મધુ સમજે છે. આવા મોટા વહીવટમાં બધું તો સરખું ક્યાંથી વહેંચાય, છતાં હરકુંવરે સારી વહેંચણી કરી છે. ”

“ જો તમને બ્યાજળી લાગતું હોય તો મારે નાહકનો ઝગડો કરવો નથી. ”

“ આ વહેંચણી સંજોગો જોતાં મને ચોખ્ખા લાગે છે. તું શું લખ્યું ? વહીવટ કે મિલકતો ? ”

“ વહીવટ-વેપાર મારાથી કેમ સંભાળાય ? હું અપંગ છું. છોકરો (દત્તક) નાનો રહ્યો. દેશાવરોનું કામ મારાથી નહિ થાય. ”

“ અરે છે. તું સ્થાવર મિલકતો લે એમનું પણ્ય ધરૂં છું, મિલકતો બહુ કિંમતી છે. બસે કારમતીઓ લખાવી લે. ”

“ બાપ, જેની તમારી મરજી. ”

હરકુંવર દેવદર્શન કરીને બાપ પાસે આવ્યાં, એટલે પ્રેમાબાપ શેઠે નાની બહેનને આવકારે આપી કહ્યું.

“ નાનીબહેન, મેં રૂકિમણી સાથે વાત કરી છે. વહીવટ તારે સંભાળવો, મિલકતો રૂકિમણીના બાગે રહે. કારમતીઓ, લખાવી લેજો, બહેન ! ”

“ પાછળ શા માટે ? હમણું તમે લખી આપો. એમાં વડોલોનું કામ નથી. ”

“ કારમતીઓ લખાઈ ગઈ. એમાં સહીઓ પણ થઈ ગઈ. મોટા મુનીમ અને નગરશેઠની સાહીઓ થઈ. એને રજીસ્ટર કરાવવા અને મિલકતોનાં કાગળોમાં-ઓસરીયાં નામે ચકાવવા મુનીમોને સુચનાઓ અપાઈ. એક જ દિવસમાં વહીવટની વહેંચણી થઈ ગઈ. ”

રૂકિમણી શેઠાણી પ્રવાચક હોવા છતાં પોતાના પતિની મિલકતમાંથી મોટી રકમો ખર્ચવાને પોતાની શોકપત્ની સંમતિ આપી હતી, આ ઉપરાંત સં. ૧૯૧૫ માં વેશાખ સુદ ૧૪ ને રવિવારે રૂકિમણી બાપની ગાંઠળી વધી જતાં તેમણે અંતિમ સમયે ધર્મોદામાં

દા. ૫૦૦૦૦ અને સર્ગાસંબંધીઓને રૂ. ૧૦૦૦૦ આપવાને હરકુંવરને બક્ષામણ્ય કરી, અને પરસ્પર અપત્યામણ્યાં કરીને નિર્મેભાવે સ્વર્ગગમન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે તેમનાં બાપ-નગરશેઠ પ્રેમાબાપ હેમાબાપજી પોતાના પંદરથી પાંચ હજાર રૂપિયા બહેનના પુણ્યાર્થે ધર્મોદામાં ખર્ચ્યાં.

હરકુંવર બાપજી ધંધાવેપારનો વહીવટ સંભાળી લીધો. એમાંથી તેમણે સારો લાભ મેળવ્યો. લાખો રૂપિયાનો નફો અચીજી અને રેશમના વેપારમાંથી મળતો હતો. શેઠાણી હવે પાંકા અને જીના વેપારી બન્યાં હતાં. સં. ૧૯૨૦ સુધી વેપાર ચાલુ હતો. શા માટે બંધ કરવો પડ્યો તે ચોક્કસ બાંધુવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ પેદાશ જેમ વધવા માંડી તેમ તેમ તે ધર્મોદામાં વાપરવા માંડી. પતિએ આપેલ મૂડીમાંથી જે વધે તે ધર્મોદામાં વાપરવું એવો શેઠાણીનો પાંકો નિર્ણય હતો.

હરકુંવરબાપ બહુ જ દિંમતવાન હતાં. ધર્મના વાતાવરણમાં ઉછરેલાં અને ધાર્મિક શિક્ષણ તેમજ સાધુસાધ્વીઓના સંસર્ગમાં બાલ્યકાળ અને પ્રોદાવરણ વીતાવનાર હરકુંવર શેઠાણીએ ઉત્તરાવરણમાં અનેક દેરાસરોનો જીજ્ઞૈકાર કરાવવામાં લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. તેઓ મારે ઉદાર હતાં. તેઓ દર ખીજે ત્રીજે વંશે જન્મ્યાં જતાં. તેમણે સિદ્ધાચળનો સંધ કાઢ્યો ત્યારે શત્રુજય ચડતાં હાંગલજના હડાનું ચઢાણ મુરેલ હોવાથી ધણી લોકોને ચડતાં અગંવડ પડતી, તે તેમણે મોટા ખર્ચ કરી પંચથિયા બંધાવી દૂર કરી. માંડવીની પોળમાં ને ટંકશાળમાં દેરાસરજી બંધાવવા માટે એમણે લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. ક્ષત્રાણી પોળના દેરાસરજીનો જીજ્ઞૈકાર કરતાં કહેવાય છે કે એમણે લગભગ ચોણા બે લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. અને તે બધામાં પોતાના પતિનું નામ જોડાવ્યું હતું. ટંકશાળમાં

શેઠના નામથી કન્યાશાળા ખોલી અને સંવત ૧૯૨ ના દુષ્કાળ પ્રસંગે સરતા અનોખની દુકાન ઉધાડી, ને તેના નિભાવમાં સીતેર દળર કપિયા ખર્ચેલા હતા તેવી નોંધ મળે છે.

આ ઉપરાંત તેમણે 'દેહ સમેતશિખરજી (ખંખાળ)ના સંધ અખખ, દિમતથી કાઢ્યો હતો. તેમની વ્યવસ્થાશક્તિ બહુ જ ઊંચા પ્રકારની હોવાથી તેઓ આગમચેતીથી સર્વે તૈયારીઓ આગળથી કરાવતાં હતાં. તંબુ અને રાવડીઓની બેવડી નેડી રાખી આગળના મુકામે તૈયારી રખાવતાં, ચોખ્ખા, માડાં, આરામ અને રોગીની સારવાર માટે પથ્થુ વ્યવસ્થા રાખેલી હતી; બધા દુકાનો શેઠાણી જાતે આપતાં હતાં રેલ્વે નહોતી એટલે ગામમાં મુસાફરી કરતી પડતી હતી. નદી નાળાં ઓળખવાં, મામડાઓમાંથી વસ્તુઓ ભેગી કરવી, અંગોથથી રસ્તાઓનું સમારકામ કરાવવું, મોઢીપાતો લેવાં, અધિકારીઓ પાસેથી રક્ષણપત્રો મેળવવાં એવાં એવાં અનેક કામો શેઠાણીની કિંમતથી પૂરાં થતાં હતાં. સમેતશિખરજીની વાતો દર હોવાથી તે પ્રવાસમાં મદિનાઓ સાચા હતા. શેઠાણીના સંઘનો બપોરે બહુ બારે હતા. ઠાક મદારાણી વાતોએ નીકળે તેવા ઔરવવતો ઠાક હતા. ધોડા, પાવડળ, પાલખીઓ, સીમોલની દારો ને દારો પ્રવાસમાં સાથે હતી.

શેઠાણી હરકુંવરઆઇ બહુ સમજી હતાં. પરંતુ તેમનો સ્વભાવ આકરો હોવાથી તેઓની પાસે ઠાક જેવો તેવો ટકી શકતો નહિ. પતિએ પોતાના બનીગ મગનભાઈને બોલે બેસાચો હતા, પરંતુ બન્ને વચ્ચે મનની એકચતા સ્થપાઈ નહિ. સ્વભાવ જાનેના ગરમ દોવથી કંકાસ થવા લાગ્યો, આથી મગનભાઈ પોતાનો હઠક મૂકીને પૈતૃક સપત્તિના બાગી-દાર બન્યા. તે પછી શેઠનાં બહેનનાં પુત્ર ઉમાભાઈને હતક લીધા. ઉમાભાઈને ત્રણ વખત પરજીવ્યા હતા. એમની પહેલી પરજી-તર સાથે એમને દંમેશના અબોલા હતા છતાં તેમના તારની-રખાવટમાં સમભાવ જાળવી રાખ્યો હતો.

નામદાર સરકારે આ બાઈની સખાવતોથી પ્રસન્ન થઈ, એમને ' નેકનામદાર સખાવતે બદાફર 'નો ઉત્કાળ આપ્યો હતો. (તે વખતે ચાલુ હતો) આ ઉત્કાળ એક સીને મળ્યો. એ અતિ મહત્વનો પ્રસંગ હતો.

હતાશાની પોણ સામેના રસ્તા ઉપર હરકુંવરઆઈની દહેલી અત્યારે પથ્થુ તેમની સમૃદ્ધિ અને શિદ્ધપકાઈનો ખ્યાલ આપતી નગરે પડે છે. તેની નીચે જાતજાતના દુકાન-દારોની દુકાનો છે.

હરકુંવરઆઈ ગુજરાતની પુત્રી હતી. ગુજરાતને એણે ઉજળું ક્યું છે. ધન્ય છે એ મદામાચશાળી બાઈને ! (સંપૂર્ણ)

....ને બદલે

હરિ સ્નેહ સુધા રસપાન કરું, પ્રભુ ! તુરંત વિષય સુખને બદલે,
જન સર્વ પ્રતિ સમદષ્ટિ વહે, વિશુ ! અન્ય અને નિજને બદલે;
મન, 'વાણી' અને કૃતિમાં રહું એક જ, જિન્ન કૃતિમતિને બદલે,
એક જ તત્ત્વ અનન્ત લઉં, વિશુ ! પંચ મહાભૂતને બદલે.

શ્રી. યા. જ. ત્રિપાઠી

૨ મૂળભૂત હકકો.

બ'ધારણવાદી સમાજમાં માનવ સમાનતાના ધોરણે. કોઈપણ પ્રજાજનને તેના મૂળભૂત હકક નકારી ન શકાય. અને આ દેશમાં સ્ત્રીઓને તેમના એવા એવા કેટલાક હકક નકારવામાં આવેલા છે, તેથી અ. દિં. મ. પ. બારપૂર્વક કહે છે કે:—

(ક) દરેક પ્રજાજન—ગમે તે ન્યાત માન્યતા કે જાતિ (સિંગ)નું હોય તો—કાયદાની નજરે તે સમાન છે; અને,

(ખ) કોઈપણ પ્રજાજનને જાહેર નીમણુંક વખતે, કે સત્તા અથવા માનના રચાત માટે, કે ધંધા રાજગારની બાબતમાં, તેના ધર્મ, ન્યાત માન્યતા કે જાતિને ધારણે, બાકાત ન રાખી શકાય.

૩ નાગરિક હકકો.

હાલનું મતનું ધોરણ છે તેમાં કુલ વસતીની ઘણી નાની સંખ્યાને—ખાસ કરીને, સ્ત્રીઓની ઘણી નાની સંખ્યાને—મત આપવાનો હકક છે, તે ધોરણ અમને માન્ય નથી; જળા મિલકતદાર મતદારની પત્ની તરીકે સ્ત્રીને મત આપવાનો જે ખાસ હકક આપવામાં આવ્યો છે તે પણ અમને માન્ય નથી; તેથી અ. દિં. મ. પરિષદ બારપૂર્વક છે કે:—

(ક) દરેક સ્ત્રી અને પુરૂષ એકવીસ કે મોટી વયનું હોય, અને કોઈ ખાસ કારણસર તેને મતદાર તરીકે બાતલ કરેલું ન હોય, તેને પ્રાંતિક અને મધ્યરથ ધારાસભાઓમાં સુધરાઈ અને બીજી રચાનિક સંસ્થાઓની સુટણીઓમાં મત અપવાનો હકક હોવો જોઈએ; અને

(ખ) ધારાસભાઓમાં, સુધરાઈઓમાં, રચાનિક સંસ્થાઓમાં તેમજ સરકાર જે જે સંમિતિ; પરિષદ મંડળ કે પ્રતિનિધિ મંડળ દેશની સેવાને માટે કે પરદેશના કાર્ય માટે

નીમે તેમાં સ્ત્રીઓને નીમાવાનો પૂરો હકક છે.

૪. કેળવણી

અગાનરૂપી બ'ધનમાંથી સ્વતંત્રતા મેળવવી તે ખૂબ આવશ્યક છે. ગાનરૂપી સ્વતંત્રતા વિના કોઈપણ વ્યક્તિ કે પ્રજા પ્રગતિ કરી શકે નહિ; અક્ષરગાનના આંકડા જીવરથી જણાઈ આવે છે કે આખા દેશની વસતીના માત્ર તેર ટકા અને દેશની સ્ત્રીઓની સંખ્યાની માત્ર બે જ ટકા અક્ષરગાન પામેલો છે, એટલે ગાનરૂપી સ્વતંત્રતાનો મૂળભૂત હકક પણ આપણા દેશના લાખો સ્ત્રી પુરુષોને નકારામાં આવેલો છે; વળી જે થોડી ઘણી કેળવણી આપવામાં આવે છે પણ એવી ખામી ભરેલી છે કે આપણા લોકોના સારકારિક, બૌદ્ધિક, શારીરિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસને મદદરૂપ નથી થઈતી, આથી અ. હ. મહિલા પરિષદ માગે છે કે:—

(ક) હાલની કેળવણીની પદ્ધતિ બદલીને દેશને જરૂરિયાત મુજબ, નવેસરથી શિક્ષણ પદ્ધતિ ઘડવી જોઈએ;

(ખ) સ્ત્રી અને પુરુષની નાગરિક તરીકેની ફરજો સરખી જ છે માટે બંનેની કેળવણીમાં મૂળભૂત કશો તફાવત ન હોવો જોઈએ.

(ગ) (૧) શરૂઆતની. (૨) પાયાની, (૩) માધ્યમિક, (૪) ધંધાદારીની, (૫) ઉચ્ચ અને (૬) ઔદ્યોગિક કેળવણી તે શિક્ષણ પદ્ધતિ મહત્વનાં અંગો છે. અને પહેલેથી છેલ્લે સુધીની કેળવણી પ્રાંતિક ભાષા દ્વારા આપવી જોઈએ.

(ઘ) પાયાની કેળવણીમાં સાત વર્ષનો કમ હોવો જોઈએ સાતથી ઓછ વર્ષની વયનાં છોકરાછોકરીઓને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ મળવું જોઈએ.

(ઙ) ખાસ કરીને સહશિક્ષણ, સાધનો અને મકાનની તંગીને કારણે, શરૂઆતથી તે છેવડ સુધી રાખવું જોઈએ કેટલાક સોફ્ટ

ને યદ્યપિશ્ચ વિરૂદ્ધ પૂર્વમુદ્ધ છે તે દુર થતા સુધો જોઇએ તો. માધ્યામિક શિક્ષણમાં છોકરા છોકરીનો અલગ સાળાઓ કરી રાખાય;

(ચ) બાળકગન, બાળકો પાસે મજૂરી કરાવવાની પ્રથા, પડદાનો રીવાજ અને અસ્પૃશ્યતા એ તો બધા, કેળવણીના ખાસ કરોને સ્ત્રી કેળવણીના અવરોધક હોવાથી, સરકારે કાયદાનો આશરો લઇને પણ એ અનિષ્ટો તાત્કાલ નાબૂદ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ;

(છ) કેટલાંક ગરીબ માળાપ પેતાની કન્યાઓને. આર્થિક કારણોસર નિશ્ચયે મોકલતાં નથી, તો સરકારે તેવી કન્યાઓને શિષ્યવૃત્તિ, પાઠપુસ્તકો તેમજ બીજાં સાધનો આપી ઉત્તેજન આપવું જોઇએ;

(જ) કેટલોક કન્યાઓ હોશિયાર અને શુદ્ધિશાળી હોવા છતાં દરજ્યાત શિક્ષણનો સમય પૂરો થઇ ગયા પછી આગળ અભ્યાસ આર્થિક કારણોસર કરી રાકતી નથી તો સરકારે તેમને શિષ્યવૃત્તિ, માટી, પાઠ્ય પુસ્તકો વગેરે આપી ઉત્તેજન આપવું જોઇએ;

(ઝ) કસરત અને રમતો દ્વારા શારીરિક શિક્ષણનો સમાવેશ દરેક શાળાના અભ્યાસ ક્રમમાં જ રાખવો જોઇએ;

(ગ) માધ્યમિક શિક્ષણમાં અનેક તરેહના શિક્ષણની છૂટ હોવી જોઇએ અને વિશ્વ-વિદ્યાલય કે બીજાં પરીક્ષક મંડળોના નિયમોથી જોડાયેલા કે બંધાયેલા ક્રમ ન હોવા જોઇએ;

(ઘ) જેમને માધ્યમિક શિક્ષણ લેવું હોય તેમને તે સહેલાઈથી મળી શકે માટે માધ્યામિક શાળાઓ મોટી સંખ્યામાં થવી જોઇએ;

(ઙ) સ્ત્રીઓને ધંધાદારી શિક્ષણની સમ-વડ મળે તે માટે ધંધાદારી શાળાઓ મોટી સંખ્યામાં થવી જોઇએ;

(ડ) મોટી સંખ્યામાં સ્ત્રી પુરો. શિક્ષણ શિક્ષણ લઇ શકે તે માટે પ્રાદેશિક વિશ્વ-વિદ્યાલયો થવાં જોઇએ;

(ઢ) લલિતકલા, સંગીત તેમજ શુદ્ધિ-ગાનનું શિક્ષણ વિશ્વવિદ્યાલયના ક્રમમાં હોવું જોઇએ;

(ણ) શિક્ષણ સંસ્થાઓનો લાભ લેવાની સમગ્ર ખાતર સ્ત્રીઓ માટે છાત્રાલયો હોવા જોઇએ;

(ત) શિક્ષિકાઓની મંત્રિ વધી જશે માટે તેમને જોવાર કરવા માટે મોટી સંખ્યામાં આખ્યાયન શાળાઓ થવી જોઇએ; અને વધારે સંખ્યામાં સ્ત્રીઓ શિક્ષિકાઓ થાય તે માટે શિષ્યવૃત્તિઓ અને માટીની વ્યવસ્થા થવી જોઇએ; શિક્ષિકાઓનાં ગાન કટાઈ ન ગય તે માટે નિમિત્ત સમયે તેમને માટે તાજગી refresher વર્ગો થવા જોઇએ;

(થ) વધારે સિક્ષિત સ્ત્રીઓને ધંધામાં આકર્ષવા માટે સ્ત્રી શિક્ષિકાઓના પગારનું ધોરણ સુધારીને તેમને રહેવા માટે મકાનની વ્યવસ્થા કરીને તેમજ તેમને સગર્ભાવસ્થા તેમજ પ્રસૂતિ સમયની રજા, પગાર વગેરે સગવડ અને સામાજિક લીમા યોજનાનો લાભ આપીને એકંદર તેમના ધંધાનું રદાન ઉત્તુ લાવવું જોઇએ;

(દ) પ્રાથમિક માધ્યમિક તેમજ બીજા દરેક ગતની કેળવણી આપતી સંસ્થાને પેતાનું મકાન હોવું જોઇએ;

(ધ) ગામડાની પ્રોડ સ્ત્રીઓના શિક્ષણ માટે ખાસ સગવડ સરકારે કરવી જોઇએ, કેન્યાઈ દેશમાં જે રીતે, તેમને માટે રહેવા કરવાની સગવડ સાથે લોક શાળાઓ હોય છે તો પ્રકારની લોક શાળાઓ સરકારે ચલાવવી જોઇએ;

(ન) પ્રોડ શિક્ષણના ક્રમમાં પોષણ વિદ્યાન

સાથે આરોગ્ય શાસ્ત્ર તેમજ નાગરિકશાસ્ત્રનો સમાવેશ હોવો જોઈએ; વળી, આદર્શ મકાનો, આરોગ્યશાસ્ત્ર, સ્વચ્છતા, જાળવણી, સ્વચ્છ અને પુષ્ટિકારક ખોરાક, આદર્શ રસોડાં અને જામજમીયા વગેરે ગ્રામજીવનની જરૂરીયાતોના નિષ્પેદા સારું સહેલી બાંધામાં જાન આપી શકે એવા બાંધણકારોવાળાં ફરતી પ્રદર્શનોની ગોઠવણ કરવી જોઈએ;

(૫) જે જે મામડામાં નિશાળ હોય ત્યાં ત્યાં એક પુસ્તકાલય અને એક વાચનાલય હોવું જ જોઈએ,

(૬) લોકોના સંસ્કારશિક્ષણમાં મદદ કરવા ખાતર સરકાર તેમજ સુધરાઈએ લોકો નવરાસના સમયનો ઉપયોગ કરે તે માટે મધ્યસ્થ પુસ્તકાલય, કલાનિકેતનો, સંમદરચાનો તેમજ લોકનાંદયગ્રહો સ્થાપનાં જોઈએ; (ક, ખ, ગ અને ઘની નોંધ:-પાળાની કેળવણીની યોજના દિંદની જરૂરીયાત પૂરી પાડે એમ લાગતું હોવાની અ. દિ. મ. પરિષદે સાબીટ યોજનાને ટેકા આપ્યો છે, પરંતુ, સરકારે હજી સુધી કાંઈ પણ સ્થળે સાબીટ યોજના અમલમાં નથી ચાલી, તેમજ એ યોજનાની ગુજરાત જે વધી યોજના છે તેને પણ નદિ જેવું જ ઉત્તેજન આપ્યું છે તે દીલગીરીની વાત છે.) પ. તંદુરસ્તી

દરેક પુરુષ, સ્ત્રી અને જાળકની તંદુરસ્તી તે કોઈપણ પ્રગતી મોટામાં મોટી યાવજ છે અને આપણા દેશનું એકંદરે મરજી પ્રમાણુ તેમજ શુભાવડી સ્ત્રીનાં મરજી પ્રમાણુ અને જાળ મરજીના આંકડા જોવાથી જણાઈ આવે છે કે આપણે ત્યાં પ્રગતી તંદુરસ્તી ઓછી જાય છે, અને તે માટે કાંઈ ઉપાય થવા જ જોઈએ, માટે અ. દિ. ગ. પ. મંત્રણી કરે છે કે:-

(ક) આખા દેશમાં મહત્ત્વ દાકતરી મદદ, દાકતરી સારવાર અને દાંતના રોગો માટેની

સારવાર તેમજ રોગોનાં તપાસની સગવડ માટે એક મોટી યોજના થવી જોઈએ;

(ખ) સગર્ભા-સ્ત્રીની મહત્ત્વ તપાસ, જાળ સંરક્ષણ સંસ્થાઓ, સુવાવડ ખાતું અને પરિચારિકાઓ (નસી) તૈયાર કરનારી સંસ્થાઓ માટે દેશબરમાં એક મોટી યોજના થવી જોઈએ;

(ગ) નિશાળો જતાં છોકરાની દાકતરી તપાસ, જાળસંરક્ષણ સંસ્થાઓ, શહેર સ્વચ્છતા, સામાન્ય આરોગ્યશાસ્ત્ર, કારખાનાંને લગતું આરોગ્ય, ચેપી રોગથી બચવા રસી મૂકાવનારી સંસ્થા વગેરે સ્થાપનાં જોઈએ;

(ઘ) વધારે સંખ્યામાં પુરુષ અને સ્ત્રી દાકતરી તેમજ તંદુરસ્ત તપાસનીશોને કેળવવા ગોઠવણ થવી જોઈએ;

(અ) નસ-પરિચારિકાનો ધંધો વધારે આકર્ષક કરવા તેમજ મોટી સંખ્યામાં સ્ત્રીઓ એ ધંધામાં જોડાય તે માટે એ ધંધો કરતી નસી તેમજ એનું શિક્ષણ લેતી સ્ત્રીઓને રહેવાને પૂરતા મકાનની ગોઠવણ થવી જોઈએ.

તેમજ તેમને માટે પગાર તેમજ સારાં ખાંડાંમધ્યો, કામના કલાકતું નિયમન, મનોરંજન માટે સગવડ, પગાર સાથે રજા તેમજ સામાજિક વિમાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ;

(છ) ક્ષારોગ, કેન્સર, ડાઢ અને રક્તપિત્તની રાજખાત ધનાં જ તે પારખતાં પ્રગતે શિખવતું જોઈએ;

(જ) ડાઢ અને રક્તપિત્ત નથા ખીજ ગેળીરોગવાળા દરદીઓને અલગ જગ્યાએ રાખી તેમને મહત્ત્વ સારવાર અને ઉપચારની સગવડ મળતી જોઈએ;

(ઝ) શહેરો તેમજ મામડાંમાં ગોઠવણ પાણીની, નીંધ (મટર)ની તેમજ કચરાનો નિકાસ કરવાની વ્યવસ્થા સરખારે તેમજ સ્થાનિક સંસ્થાઓએ કરતી જોઈએ;

(ક) મકાનોમાં ગીરદી અટકાવવા કાયદો થવો જોઈએ;

(ટ) શહેર તેમજ ગામડાંમાં ખરાબ મકાનો સુધારવા સરકારે પગલાં લેવાં જોઈએ.

દાખલા તરીકે:—

(૧) એક કુટુંબને એક ઓરડીમાં જ સમાવેશ કરવાનો હોય એવા એક-બેઠી-વાળા માળા કે ચાલીઓ નાશ કરવી;

(૨) શહેર અને ગામડાંમાં દરેક મકાનનું ઠંડ, જગાતું ફેનફણ તથા અંદરની સમસ્તનું એક બોલામાં બોલું ધોરણ નક્કી કરવું અને તે ધોરણથી ઉતરતા પ્રમાણનાં મકાન બાંધવા સાફ મનાઈ હોવી જોઈએ;

(૩) દરેક ધરમાં રમોડું, ન્હાવાનો ઓરડો અને પાચખાતું હોવાં જ જોઈએ;

(૪) સરકાર અથવા સુધારાકર્તા એકી કમાણીવાળા લોકો માટે સસ્તા બાડાનાં મકાન બાંધવાં જોઈએ;

(૫) દરેક ધરને એક નાની સરખી વાડી અને ચોકાં ધરનાં જૂથ વચ્ચે એક નાનું રમતગમતનું ચોમાળ છોકરાંને રમવા માટે હોલું જોઈએ;

(૬) શેઠાને-ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને-ચો-તાનાં ધર અને આંગણી તેમજ આજુબાજુની જગા ચોકખી રાખતાં તથા ધર શણગારતાં અને ગોઠવતાં શિખવવા સાથે સરકાર અથવા સુધારાકર્તા પ્રદર્શનો, બાપણો અને સીનેમાઓ (બોલપટ) ચોજવાં જોઈએ.

૬. નૈતિક ધોરણ

દેશની સામાજિક સ્થિતિ અને હરખાર મરીબાધને કારણે આંધણે ત્યાં લોકોના વેધારનું તત્ત્વ દાખલ થયું છે. સ્ત્રીઓની નિરપ્ધાર હાલતનો લાભ લઈને કેટલાક લોકો તેમને અનીતિને પંથે દોરવો જાય છે. તે પશુ કોઈ પંથુ ધંધો માંડ વગર ચાલે નહિ. પશુ કમનસીમે આ પાપના ભાગીદાર પુરુષો છૂટકી

જાય છે અને સ્ત્રીઓને જ દુઃખ વેઠવું પડે છે અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ તેથી માંગે છે કે:—

(ક) પુરુષ અને સ્ત્રી માટે નૈતિક ધોરણ એક હોવું જોઈએ;

(ખ) પાપનો ભોગ યદ્યપ્ત પડેલી સ્ત્રીઓને લેખી લાવવા માટે પદ્ધતિસરનાં અયગ્યામુદો હોવાં જોઈએ;

(ગ) અયગ્યામુદ કે અયગ્યાઆશ્રમે ચલાવવા માટે ખાસ નિયમો લગાવવા જોઈએ, જેથી એ નામે ખરાબ માણસો હલકા ધંધા ન ચલાવે;

(ઘ) અનીતિના મૂળાર્થ જે ખરાબ સામાજિક રીવાજો છે તે તેમજ મરીબાધ દૂર કરવા પગલાં લેવાં જોઈએ;

૭. સ્ત્રીઓ અને કામધંધો

ખંધારણવાદી રાજ્યમાં પુરુષ કે સ્ત્રીને કામ કરવાનો બ્યક્તિગત હક્ક છે; અને તેની જાતિ (સિંગ)ને કારણે જાહેર નોકરીમાં, સત્તાની જગા પર કે કોઈ પણ ધંધો કે રોજગાર કરતાં કોઈ રીતનો અંતરાય ન થવો જોઈએ; વળી એકના એક કામ માટે સ્ત્રીને પુરુષના જેટલું જ મળતર મળવું જોઈએ; તથા અ. હિં. મ. પ. માંગે છે કે:

(ક) પરણેલી કે કુંવારી સ્ત્રીઓને નોકરીના નિયમો પાળવાને તૈયાર હોય તે સ્ત્રીની નિમણૂકમાં તકાવત ન પાડવો જોઈએ;

(ખ) સગર્ભા અથવા તાજી સુવાસમાંથી ઉઠેલી સ્ત્રીઓને ભારે કામનાં કારખાનાયાં કે જમીનની અંદર ખાણનું કામ કરતી અટકાવવી જોઈએ તે સિવાય, ખીલ કોઈ પણ કારણસર કોઈ સ્ત્રીને કોઈ પણ કામધંધો કરતી અટકાવી ન શકાય.

(ગ) પુરુષોના સાફ અંકિમમારને જીવન-નિર્વોધ પૂરતો પગાર, રજા, કામના કલાક, માંદગી વખતે નિભાવનું બચ્ચું, ચઢતે પગાર

અમુક રગ્ન અને મહત્ દીકતરી મદદ મળવાં જોઈએ; વળી કારખાનાં પર ન્હાવાની ઓર-ડીઓ, પાપખાનાં તથા ગરમ રાંધેલાં લાણાં વગેરેની પણ સગવડ હોવી જોઈએ; તે ઉપરાંત સ્ત્રીઓ માટે નીચેની ખાસ સગવડ પણ હોવી જોઈએ;

(૧) તેમના બાળકો માટે ઘોડીયાખાતું તથા શિશુમંદિર;

(૨) સગબી સ્ત્રી તેમજ ધાવણાં બાળ-કની માતાને માટે આરામ માટે ઓરડા;

(૩) બાળકો, સગબી સ્ત્રી તેમજ ધાવણાં બાળકની માતાઓ માટે દુધખાનાં;

(૪) સગબી સ્ત્રીઓ અને ધાવણાં બાળકની માતાઓને કામ દરમ્યાન આરામનો વખત; અને

(૫) સુવાવડ પહેલાં અને પછી અમુક અઢવાડીયાં રગ્ન, તેમજ દીકતરી મદદ વગેરેની સગવડ; જેને 'સામાજિક વીમો' કહે છે તે.

૮. શુદ્ધિ તરીકે સ્ત્રી

શુદ્ધિના ધરકામની પૂરી કદર થયેલી નથી. સ્ત્રી સવારથી રાત સુધી આરામ કે છુટી લીધા વગર ધરકામ કરે છે તેના રક્ષણ માટે હજી સુધી કાંઈ પગલાં લેવામાં આવ્યાં નથી; વળી અમે માનીએ છીએ કે ધરકામ પીઠ ધણાં કામે જેટલું જ ઉપયોગી છે તેથી શુદ્ધિ તરીકે અને ઉગતી પ્રજાની માતા તરીકે તેનો દરજ્જો ઊંચો લાવવા કાંઈ કરવું જ જોઈએ; તેની તંદુરસ્તીનું રક્ષણ કરવા તેમજ પોતાનો માનસિક વિકાસ કરવા તેને અવકાશ મળવો જોઈએ તેથી અ. હિં. મ. પ. માંગે છે કે:

(ક) જે સ્ત્રી ધરકામ કરે તેને પોતાના પતિની આવકનો અમુક ભાગ પોતાની મરજી મુજબ વાપરવાનો હક્ક હોવો જોઈએ;

(ખ) પોતાની સંમતિ વગર

પુરૂષને પોતાની બધી આવક ખર્ચી નાખવાનો હક્ક ન હોવો જોઈએ;

(ગ) પેતરમાં કે કારખાનાંમાં કામ કરતા મજૂરો, શિક્ષકો અથવા નર્સ (પરિચારિકા)ના કાયદા માટે સરકાર 'સામાજિક વીમા'ની યોજના કરે તો તે બધા ધરજહાર કામ કરતા કામગારોની સાથેસાથ ધરકામ કરતી સ્ત્રીની પણ મજૂતરી થવી જોઈએ. અને એ યોજનામાં કાળો આપવાના પૈસા માટે જે સ્ત્રીની આવક જુદી ન હોય તો તેના પતિની આવકમાંથી પૈસા લેવા જોઈએ;

(ઘ) ઘોડીયાંખાતા, બાળમંદિરો અને શિશુમંદિરો સરકાર અથવા મુધરાંધરો ચલાવવાં જોઈએ; અને

(ઙ) પોતાનું ઘર સુધડતાથી અને કર-કસરથી ચલાવતાં શિખવાની સગવડ સ્ત્રીને મળવી જોઈએ.

૯ સ્ત્રી અને મિલકતના હક્ક

પુરૂષને મિલકત ધરાવવાનો, મિલકત મેળવવાનો, વારસો મેળવવાનો તેમજ આપવાનો હક્ક છે તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીને હોવો જોઈએ; અને હાલનાં કાયદા પ્રમાણે સ્ત્રીને એ હક્ક નથી; અથવા જેમને છે તેને સમાન ધોરણ પર નથી; તેથી અ. હિં. મ. પ. માંગે છે કે:—

(ક) હિંદના ધણા ભાંગોમાં હિંદુ સ્ત્રીને સ્ત્રી જાતિ તરીકે વારસાહકમાંથી ખાતલ રાખવામાં આવી છે તે હક્ક તેને મળવો જોઈએ;

(ખ) સ્ત્રીને વારસાનો સંપૂર્ણ હક્ક હોવો જોઈએ અને હિંદુ સ્ત્રીને માત્ર અમુક હદ સુધી જે હક્ક મળે તે હદ દર થવી જોઈએ;

(ગ) પુત્ર અને પુત્રી વચ્ચે કોઈ તફાવત મણવો ન જોઈએ; કાયદા તરીકે, માતા પિતાની મિલકતમાંથી જાનેને સરખે ભાગે જ મળવું જોઈએ;

૧૦ સ્રી અને લગ્ન

આ દેશનો લગ્નનો કાયદો પશ્ચિમી છે અને ધણી સ્રીઓના સંસાર તેને લીધે અસહ્ય બને છે એવું અમે માનીએ છીએ; વળી અમે માનીએ છીએ કે એ સ્થિતિને છીએ કે એ સ્થિતિને કારણે ધણી સ્રીઓ આપઘાત કરે છે અથવા પાપને રસ્તે દોરવાય છે, તેથી અ. હિ. મ. પ. મંત્રિ છે કે કાયદામાં સુધારો થવો જોઈએ:—

(ક) લગ્ન વખતે વરની આગલી પત્ની કે કન્યાનો આગલો પતિ હયાત ન હોતાં જોઈએ;

(ખ) વર અને કન્યા જન્મેની લગ્ન માટેની સંમતિ પહેલેથી લીધેલી હોવી જોઈએ;

(ગ) વરની ઉંમર એકવીસથી ઓછી હોય તો લગ્ન ન કરી શકાય;

(ઘ) ન્યાત જાતના ભેદ લગ્નમાં નહીં ન જોઈએ અને ધર્મોત્તર લગ્ન કરનાર જોડાને દાહ પોત પોતાના ધર્મ નકારવા પડે છે તેવું ન હોવું જોઈએ;

(ઙ) પુરુષ અથવા સ્રી અધિક સંજોગમાં છૂટાછેડા લઈ શકે; દાખલા તરીકે:— ઘાતકી વર્તન; ત્રણ કે તેથી વધારે વર્ષ સુધી એમાંથી એકનો પત્નો ન હોય તો; ન મટે તેવો ખરાબ રોગ; નપુંસકપણ;

(ચ) એવા છૂટાછેડાના સુકર્મમાં લગ્ન માટેના ખાસ ન્યાયમંદિરામાં જિનજહેર રીતે ચલાવવામાં આવે;

(છ) છૂટાછેડા લીધેલી સ્રી ફરીથી લગ્ન કરે ત્યાં સુધી અથવા પોતાની જાતે કમાઈ શકે ત્યાં સુધી પતિ પાસેથી નિવાસ માટેની રકમ માંગી શકે.

(જ) કરીયાવર કે કન્યાદાન કે હંડામાં ખોટી રકમ આપવાનો રીવાજ ગેરકાયદે હરાવવો.

૧૧ કુટુંબમાં સ્રોતું સ્થાન

હાલની માન્યતા પ્રમાણે કુટુંબ સંસ્થામાં પુરુષ વડા તરીકે પત્ની અને બાળકોને પોતાની મિશ્કત સમજી પોતાનું જ ધાયું કરી શકે છે તે બોદું છે એવું અમે માનીએ છીએ; અને એ માન્યતાની અગર દેશના કાયદા પર ખરાબ રીતે યજ છે તેથી એ નાબૂદ થવી જોઈએ અને કુટુંબ સંસ્થા એક સહકારી સંસ્થા ગણાવી જોઈએ જેમાં કુટુંબની દરેક વ્યક્તિનું સરખું સ્થાન હોય છે; અ. હિ. મ. પ. મંત્રિ છે કે:—

(ક) પુરુષની મારફત જ સ્રી પણ બાળકની સરખા દરજ્જાવાળી વાલી છે;

(ખ) સ્રીના આ વાલી હક્કને કીનવી લેવાનો પુરુષને સુદલ હક્ક નથી;

(ગ) જે કોઈ વાર સગીર બાળકના વાલીપણાનો પ્રશ્ન ઉભો થાય તો બાળકની ઉંમર, જાતિ, બાપ કે માની આર્થિક સ્થિતિ અને લાવકાત નજરમાં રાખીને ન્યાયાધીશ નીવડે લાવે;

(ઘ) જે પતિ કે પત્ની હયાત હોય તો સ્રી કે પુરુષ એક બીજાની પરવાનગી વગર કોઈ બાળકને દત્તક ન લઈ શકે;

(ઙ) દત્તક લીધેલું બાળક, છોકરા કે છોકરી અમે તે હોઈ શકે; અને તેની ઉંમર દત્તકવિધિ વખતે સાત વર્ષથી ઓછી હોવી જોઈએ.

(ચ) દત્તકવિધિ ન્યાયાધીશની પરવાનગી પછી જ કરી શકાય;

(છ) આવા દત્તક બાળકને પાલક પિતા કે માતાની મિશ્કતમાંથી સગા બાળક જેટલા જ જથ્થા હક્ક છે.

(જ) પોતાના કુટુંબની સંખ્યાનું નિયમન કરવાનો સ્રીને હક્ક છે. જે પરિણીત સ્રીને તંદુરસ્તીને કારણે કે આર્થિક કારણે સંતતિ નિયમન કરવાની ઇચ્છા હોય તેને જરૂરી મામદેશન રથાપિત હવાખાના અને સુવાવડના આર્થિક આર્થનું તે રાખ્યની ફરજ છે.

૧૨ સ્ત્રીની ફરજ

અમે માનીએ છીએ કે સ્ત્રી પુરુષના હકક સમાન છે, તેજ સુજ્ઞ સ્ત્રીને પુરુષની માફક સમાજ પ્રત્યેની અમુક ફરજો છે. વળી દેશ પર કોઈ પ્રકારનો બચ કે આક્રમ હોય કે દેશને દરેક વ્યક્તિની મદદની જરૂર હોય તે વખતે પુરુષ અને સ્ત્રી બંનેએ દેશની સેવામાં હાજર થવું એ તેમનો ધર્મ છે; વળી દેશના સુખ્ય સેવા કાર્યો-જેવાં કે શિક્ષકાનું, પરિચરિકાયાનું, વગેરે-સ્ત્રીઓની અછતને લીધે સુંદર રીતે ચાલતાં નથી એ. હિં. ગ. પ. દેશની સ્ત્રીઓને આદેશ કરે છે કે :-

(૧) તેમણે મોટી સંખ્યામાં બદાર પડીને આ બહાર કાર્યોમાં જોડાવું.

(૨) દેશનો જરૂરને સમયે કાર્ય કરવા બહાર પડવું.

(૩) સાચા નાગરિક તરીકે પોતે જીવાવું.

(૪) દેશની પ્રગતિને શકનાર કુરીવાજો-બાળ લગ્ન, પંડાનો રીવાજ, એક ઉપર બીજી પત્નીનો કુરીવાજ, સાતિમેદ, અરપૃથ્વતા વગેરેની સામે લડવું.

(૫) પોતાના બાળક હોય તો તેમને સાચા નાગરિક તરીકે ઉછેરવાં;

(૬) જીવનના બધા પ્રદેશોમાં નીતિનું ઉચ્ચ ધોરણ સાચવવું; અને

(૭) વિશ્વશાન્તિ માટે બનતો પ્રયત્ન કરવો. *

* અખિલ હિન્દ મહિલા પરિષદ અમદાવાદ શાખાનો પરિપત્ર નં. ૧

જનનીને

:: અંજની ::

[જગતમાં જન્મ આપીને, બાલપણનાં અનેક સંકટો સહેનાર અને મોડા યતાં જીવનનો સાચો શહ બતાવનાર એવી જનતાને લાખી પ્રણામ કરવા અને ઋણ આદા કરવા; આ ગીત પ્રેરણા આપે છે.]

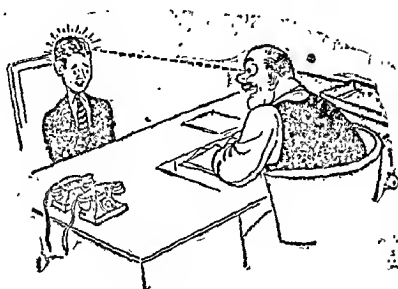
સ્તન-પય પાતાં જીવન આપ્યું,
બાલપણમાં હઃખ તેં કાપ્યું,
સંસારે સુખ સ્થાપ્યું રે;
જનની નસું નસું ?

લાગણીઓથી ઉછળે છાતી,
રડું બહુ તો, હઃખી યાતી,
હસું કદી હરખાતી રે;
જનની નસું નસું ?

વેણે કંઈ છલકાયે સુધા,
અનહદ, ઉપકારો તેં કીધા,
પ્રીતનાં ખાલા પીધા રે;
જનની નસું નસું ?

જગત જનુની તું કહેવાયે,
વિયોગ તારો ના સહેવાયે,
(લાગી) કોટી કોટી પાયે રે;
જનની નસું નસું ?

શ્રી. વૃજલાલ ગોરીશંકર પંડ્યા.

શેઠ ઉપર સારી છાપ પાડે છે

માટે (બી) તમે વાપરો—

ટોમ્કો કોકોનટ

હેરબોર્લ અને શેમ્પુ.

ધી તા તા બોર્ડલ મી લસ કું. લી.

TH 6035

૬ રિ નો લા લ

પ્રયોજક : રમણીકલાલ જયચંદભાઈ દલાલ, ખી. એ. એલએલ. ખી. વડોલ

[ગયા અંકથી ચાલુ]

૯

ખીજે દિવસે રમેશ માટે એક ગાડું કરવામાં આવ્યું. તેમાં રાયપુર જઈ એ મણિનગર ઉપડી જશે. નારાયણનાં સાદાં વસ્ત્રોમાં રમેશ સોદામણો લાગતો હતો.

સુદીલા રમેશને હાથ પકડી ઉભી હતી. એની આંખમાં આંસુ હતાં. નારાયણનાં પત્નીનું દિલ પણ ભરાઈ આવ્યું હતું. નારાયણને પણ મોઢાં સ્વજન વિદાય લેતું હોય એમ થતું હતું.

ગાડું આવ્યું. નમસ્કાર કરી રમેશ તેમાં ચઢી બેઠો. આશ્રયદાતા પર તરફ છેલ્લી નજર નાખી તો સુદીલાની નજર મળી.

“ દરિનો લાલ હજી મળ્યો તથી. ” તેનો સ્વર કંપી રહ્યો.

“ મળશે, મળશે. ” રમેશ દરયો.

૧૦

એક અઢવાડિયું પસાર થઈ ગયું. શુક્રવારે નારાયણને બે પત્રો મળ્યા. એક પત્ર પ્રાણને હતો. એ હસ્તાક્ષરો પર નજર પડતાં જ નારાયણે નિઃશ્વાસ મૂક્યો. જાણે વજ્રપાત થયો. આવતી આપત્તિ વધારી લેવાની તો એને ટેવજ દતી એટલે એજ પત્ર એણે પહેલો ફોડ્યો. એની પત્ની એના મુખારવિદ તરફ જ તાકી રહી હતી. પહેલાં ત્યાં આશ્વર્પની રેખા અંકાઈ, પછી વિરમતા ને પછી વિચિત્રતા.

“ કેમ ? શું છે તે ? તેણે આગ્રહાત્મી પ્રશ્ન કર્યો.

એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો વિના એણે પ્રકાશનો પત્ર પોતાની પત્નીને સુપ્રત કર્યો : પૂજ્ય પિતાશ્રી,

આં પત્ર વાંચી તમને આશ્ચર્ય થશે. મુંબઈના જાણીતાં સોલીસીટરો મેસર્સ જ્યોગોદનદાસ એન્ડ કંપનીનો પત્ર મને ત્રણ દિવસ અગાઉ મળ્યો ત્યારે મારી પણ એજ દશા થઈ હતી. આપના મોઢાં શુભેચ્છક છે, નાણાંકીય બીડથી મારે અભ્યાસ છોડી દેવો પડે. તેમ છે એવી એમને ખાતરી મળી હશે એટલે મેડીકલ કોલેજમાં હું જ્યાં સુધી અભ્યાસ કરું ત્યાં સુધી વાર્ષિક છસો રૂપિયા મોકલી આપવાની તેમણે સૂચના કરી છે, પ્રથમ તો મોઢાં મારી મરકરી કરી હશે એમ મને લાગ્યું એટલે મેં એ સોલીસીટરોને પત્ર લખ્યો પણ વાત સાચી જ હતી. એમનો ઉત્તર આ સાથે ખીડ્યો છે. હવે શું કરવું તે જણાવશે. આ મદદ મારે સ્વીકારવી એવો તમારા અજાણ્યા શુભેચ્છકનો ખાસ આમર છે, એથી તમારી ચિંતા સંમૂળજી ટળી જશે. ઇત્યાદિ.

સુદીલા પોતાની માતાને સાંભળી રહી હતી. “ દરિનો લાલ ” પત્ર પૂરો થતાં જ તેનાથી બોલાઈ જાયું.

એનાં વડીલો ચમક્યાં પણ એણે કશું જ કશું નહિ. એના બાઈની કુમારે આવેલો દરિનો લાલ રીસાઈ જાય તો.

હજી ખીજે પત્ર આપી દેના. એ વાંચીને પણ નારાયણનાં દિલે કશું કશું નહિ.

“ આજે શું થવા બેઠું છે ? હું જાણું છું કે આ જાને પત્રો રવખામાં વાંચી હું ? જો સાંભળ. ”

શ્રીયુત મહારાજ,

મહિનગરના જાગીરદાર શ્રીમાન રમેશ-ચંદ્ર તરફથી આપને પૂછાવવામાં આવે છે કે એમની પાઠશાળાના મુખ્ય અધ્યાપકની જગા ખાલી છે. શ્રીમંતને આપના સુંદર કામની માહિતી મળી છે ને આપ અને આવે એવું તે ખાસ ધ્યાન રહ્યા છે. નોકરી કામની છે: નિવૃત્તિની પણ સગવડ છે. પગાર રૂ. ૧૦૦-૫-૧૫૦ મળશે. રહેવાનું મકાન પણ તાકીદે ઉત્તર આપવા કૃપા કરશે.

મેનેજર

પતિપત્નીએ જાને વાતો પર યુક્તિ ચર્ચા કરી. અમલ ઉપરાંત જવાબદારી સ્વીકારવા નારાયણ કદી તૈયાર થતો નહિ. એની પત્ની પણ એમને જોખમ બોલવા કહેતી નહિ. પ્રકાશને મદદ સ્વીકારવા તાર કરવામાં આવ્યો. નોકરીનો પણ સ્વીકાર થયો.

૧૧

મહિનગર પહોંચ્યા પછી બીજે દિવસે નારાયણ ને સુશીલા બાગ તરફ ફરવા જતાં હતાં ત્યાં ફરતી દિવાલમાંની એક બારી ઉંધાડી એક પુરૂષ તેમની સામે આવ્યો.

“ રમેશભાઈ ” તેને જોતાં જ સુશીલા બોલી ઉઠી,

“ એમિર નજર નાખી એ પુરૂષ તેમની નજર આવ્યો. એણે સુલ્લવાન વસ્ત્રો પરિધાન કર્યાં હતાં.

“ કેમ છે ? ” તે બોલ્યો, “ તમે આવી ગયાં છો એવો મને ખબર પડી એટલે હું તમને મળવા જ આવતો હતો. ”

“ કેવો અકસ્માત ? ” નારાયણ ટકેર કરી “ આટલી ઝડપથી તમે સીધી રાહે ચડી ગયા એ જાણી મને ધણે જ આનંદ થયો. ”

રમેશ ગળામાં હાથ ધાલી થોડા પૈસા કાઢ્યા ને સુશીલાના હાથમાં મુક્યાં “ પહેલાં મારું ફેણ તો ચલાવું. ” તે બોલ્યો.

એવામાં એ માણસો ત્યાંથી પસાર થયા. તેમણે નીચા નમી રમેશને વંદન કર્યાં. રમેશે તેમને બોલાવ્યા “ જુઓ, આ નવા આચાર્ય થી નારાયણ શર્મા, આ શ્રીયુત પ્રસન્નકુમાર જાગીરદારના ખાનગી મંત્રી ને આ થી જયદેવ-મેનેજર. ” નવા મંત્રીએ નારાયણને નમસ્કાર કર્યા.

“ જાગીરદાર સાહેબ પાસેથી એમે આપના વિષે ધણી વાતો સાંભળી છે. ” પ્રસન્નકુમાર બોલ્યા.

“ એમની મોટી કૃપા. એમને મળા હું જરૂર આમાર માનીશ. ”

રમેશ દરયો.

“ ચાલો આપણે ઘેર જઈએ. ”

“ મરીબેલી સાચી દલાલો અભ્યાસ કરવાનો મને વિચાર થયો. રસ્તે ચાલતાં રમેશ વાત ઉપાડી, “ એનો જાતિ અનુભવ લેવાનો મેં નિર્ણય કર્યો, બિખારના પ્રશ્નનો સાચો ઉકેલ આણવાનો મને તાલાવેલી લાગી. તેથી મેં બિખારીનો વેશ લીધો. હ અકવા-ડિયાં સુધી મેં જુદા જુદા અનુભવ કર્યા. કોઈ કોઈ વાર લાંબણો પણ ખેંચી કાઢી. કોઈ વાર પૈસા માટે કપરાં કામ કર્યો. બીજી કોઈ રીતે ન મળત એવા એવા અનુભવો મને મળ્યા. એવામાં રસ્તે મને અકસ્માત પડ્યો—”

મારતર સાહેબ રમેશ સામે તાકી જ રહ્યા.

“ પ્રકાશને તમે જ આલીધાણું. બાંધી આપ્યું ને ? ” સુશીલાથી ન રહેવાયું. રમેશના વંદન પર રતાશ ચડી આવી.

“ પણ એથી તમારું કશું કર્યું નહીં. વાચ તેમ છે. મહેં જે કહ્યું છે તે કરીશ તેથી પણ તમારા કશુંથી હું મુક્ત થઈ શકું તેમ નથી. તમે જે પાઠ આપ્યો છે તે મને બીજે ક્યાંય મળવાનો નથી. ”

છૂટા પડતાં એણે પોતાને ઘેર આવવા અર્થે આમંત્રણ આપ્યું. “ મરીબ બિખારીમાં પણ કોઈ હરિના લાલ હોય છે. ” જતાં જતાં તેણે સુશીલાને યાદ આપ્યું.

(સંપૂર્ણ)

માનકુંવર

લેખક : શ્રી. રવિશંકર નરોત્તમદાસ પાઠક

[અથા અંકથી ચાલુ]

“કોનું ગજરા માસીનું ? શાથી ”
કું જોલી ઉઠ્યો. એક નિઃવાસ
નાંખી માનકુંવર જોલી, “હૃદય બંધ
પડવાથી. ”

“ખીચારાં કેટલાં બહાં હતાં. ” તમને
અત્યારની સુખી રિયતિમાં એ જુઓ તો
એમને કેટલો આનંદ થાત ! ” સ્વાભાવિક-
પણે કું જોલી.

માનકુંવરનું હૃદય માના રમરણથી ભરાય
આવ્યું. એનો આંખમાં આંસુ આપ્યાં.
એ જોઈ. અર્જુનદેવે કહ્યું, “રાણીનું
રથાન શોભાવનાર રમણીએ આમ પોતા
હીમનું બનવું ન જોઈએ ક્ષત્રિયાણીનું હૃદય
તો વગર જેવું હોયું જોઈએ. ”

સ્વામીના ચંદોથી માનકુંવરનો હુમો
થયો. એણે પાલવથી આંસુ છુટાં
આગળ ચલાવી : “અરુણભાઈ !
ના અવસાન સમયે મારી ઉમ્મર ચૌદ
ની હતી. બાના અવસાન પછી માસાને
હુ હિતાવળ લાગી. પણ યોગ્ય પાત્ર મળવું
નહતું. એટલે મારો સંબંધ થયો નહતો.
આમ કરતાં કરતાં ખીજાં ત્રણ વર્ષ વીતી
ગયા. મારી ઉમ્મર સત્તર વર્ષની થઈ. દેવે
હુ ધણી મોટી દેખાવા લાગી. મારા મામા
પણ વિવાદ માટે ધમાક કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ પરના મેઝા ઉપર બારી
આગળ કું સુતી હતી. તે સમયે મારા કાને
પડોચના ધરના ઓટલા ઉપર પડોચાણ એક
સ્ત્રી સાથે વાત કરતી હતી એના ચંદો
અપડાયા. અને કું ચમકી.

પડોચાણ જોલી, ‘ખીચારી મા વગરની !
મોટી જગ્યા મળશે એના લોભમાં કાઠારના
પેલા ગંજેરી કાકા સાથે એના મામા એને
પરણાવનાર છે. ” સામી સ્ત્રી જોલી,
કાઠારનો કાકો તો પેલો તખ્તસિંહને ? ”

“હા. ”

“બાપરે ! એની ઉમ્મર તો કંઈ
પંચાવન વર્ષ કરતાં ય વધારે છે. ઉપરાંત
દારૂડીઓ અને રોગીષ્ટ છે. એવાની સાથે તે
શું જોઈતે પરી જેની છોકરીને પરણાવશે ? ”

“એન, સ્વાર્થ બધું જ કરાવે છે.
એ તખ્તસિંહ ને ધારે તે કાઠારની પાસે
કરાવી શકે છે. માનકુંવરના મામાને મોટી
જગ્યા અપાવવાનો લોભ એણે આપ્યો છે.
એટલે ન બનવાનું થાયતે.

ઉપરની વાતની ખાતરી બે ત્રણ દિવસ
પછી ખુદ મામા મામીની વાતચીત સાંભળી
એટલે અને થઈ મને તખ્તસિંહ માટે બારે
તિરકાર હતો. અને મામા એની સાથે જ
મારો સંબંધ જોડશે એ નિશ્ચિત હતું. એટલે
ખીજા બેત્રણ દિવસ જગ્યા દઈ ને દિવસે
વિવાહ નક્કી રાખ્યો હતો તેના બે દિવસ
અમાઉ રાત્રે ધરમાં બધાં સુઈ ગયા
પછી જાનીમાની ઉઠી ધરમાંથી કું ચાલી
નીકળી, અને નદી કિનારે આવી.

“કેમ આત્મઘાત કરવા ? ” કું વચ્ચે
જોલી ઉઠ્યો.

“દારતો. મામા મામી કંઈ મારી
વિનંતી સ્વીકારે તેમ નહતાં. આ સ્વર્ગમાં
હતી. માડું પોતાનું કહેવાય તેવું
કેળું હતું ? એટલે મૃત્યુદેવના આશ્રય
જવાનો મેં નિર્ણય કર્યો હતો. ”

બમવાનની હરજા કંઈ જૂદી જ હતી. મેં પડવાની તૈયારી કરી એટલામાં જલ્દી ચંદ્ર-લોકમાંથી ડોહ દેવના ઉતરી આવે તેમ એક ક્ષત્રિય યુવાન એકાએક ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એણે મેને પડતી અટકાવી. મારો કયનો પૂછી. મારું કુખ જાણી કુખી થયો. અને મન સાથે કંઈ સંકલ્પ કરી પોતાનો પરિચય આપી પોતાના રક્ષણમાં આવવા વિનંતી કરી.

પૂર્ણિમાનો

ચાંદની ચમકી રહી હતી. એના તેજમાં એ પવિત્ર યુખનાં દર્શન માવયી મારું કુખ જાણે દૂર થઈ ગયું હોય એમ મને લાગ્યું. મેં પ્રશ્નનો મનમાં ને મનમાં પાંડ માન્યો, અને તે જવાનનો આશ્રય સ્વીકાર્યો. તે ક્ષ-ત્રિય કુસંગીયજી જવાન તે તમારા મિત્ર અને મારા હૃદયદેવતા આ હાકાર સાહેબ પોતે જ."

એક અદ્ભુત ટ્રયા સંભળી રહી હોઉ તેમ માનકુંવરના યુખ સામે હું જોઈ રહી હતો. એણે વાત કરી એટલે હાકાર સાહેબ નરક જોઈ મોઢ્યો, "અર્જુનદેવ, તમારા સંસ્કારને તમે દીવાળ્યા છે. તમારી કળવણીને તમે ધન્ય બનાવી છે."

જવાબમાં અર્જુનદેવે હસીને કહ્યું, "પ્રેરિસર સાહેબ, મને ધન્યવાદ આપવા

હરતાં પ્રશ્નને ધન્યવાદ આપો, કે જેણે તમારા આ મિત્રને એક અતૈદિક નારી રાત મેળવી આપી એના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું છે. હું કોલેજમાંથી છૂટા થયા પહેલાં સમરવેદેશનમાં મારા મિત્ર જોરાવરસિંહને ત્યાં ડેશવપુરમાં મહેમાન તરીકે ગયો હતો. તમે જાણો છો કે રાત્રિના સમયે ચાંદનીમાં ફરવાનો મને થાકુ શોખ છે. એટલે ને રાત્રે માનકુંવર આત્મ-

ધાત કરવા નહીં કિનારે આવ્યો તે રાત્રે સદ્ભાગ્યે હું નહીં કિનારે જ ફરતો હતો."

"વાહ, ઠીક થયું." હું ખુલ્લ થઈને બોલ્યો. "પછી ?"

"પછી એક-મેકની સંમતિથી રાતની મોડીએજ પદમપુર આવી પહોંચ્યાં - અને બોલે જ દિવસે તાત્કાલિક સુદૃઢ આવવાથી એક બીજા સાથે લ-ગનથી જોડાયાં."

"આપના

પિતાજી તો તે વખતે હયાત હશે ખરાને ?"

મેં પૂછ્યું: "હા, અમારા લગન પછી લગભગ છ મહિને એમણે દેહ છોડ્યો. એમણે તો એક રજપૂત કન્યા છે. સંસ્કારો અને ધર દીધાવે તેવી છે-એટલા સખેડો ઉપરથી જ અમારા લગન માટે ગ્રામી આપી દીધી હતી.

[અનુસંધાન પૃ. ૩૭ પાં]

શુદ્ધ પ્રેમીને

જોલાય હૈયાં મધુરાં સુકેમળ
જો હોય નયને પ્રેમનાં સુલેચન
પ્રેમી ન યાચે સઘળું સર્વ
પાસે ન હોવા છતાં ભાવ પ્રમદે.

સાચા પ્રભુયમાં નહીં કામ ધરજા,
ના રચુક ભુજોની કંઈ મહેરજા;
જો એક પ્રેમી લપટાય જાય,
તો અન્ય એનો લમ ભુત લાય.

સ્નેહી બને તો બનજો જ પુરાં
શોધી તમારાં દિલ હો ન' પુરાં
ત્યાગી વૃત્તીઓ દિલમાં ભરીશું ?
સ્વતંત્ર ભુલી મિય જોળખીશું ?

વૃત્તિ વિચારો મન કામનાઓ,
કીર્તિ અને મનની ભાવનાઓ;
તુરજ બને જો મિય પાત્ર માટે;
તો સાચ પ્રેમી તમ પાત્ર માટે.

-શ્રી. વાસુ બ્રહ્મભટ્ટ

—: સ્ત્રી જગત્ :—

—મુળમંત્રી સુધરાષ્ટ્રએ “ મરીન ડ્રાઇવ ” માર્ગ બદલીને “ સુભાષચંદ્ર બોઝ ” માર્ગ રાખવાના ઠરાવને બાંધકામ સમિતિને વહેલી તકે એ વિષે અહેવાલ તૈયાર કરી સુધરાષ્ટ્ર સમક્ષ રજુ કરવા માટે મોકલી આપ્યો હતો.

—નમનગરમાં એક દિંદુ અને સુસહમાન બનાની દેવાયાના બનાવે ઉરફેરણી ઉપખવતાં નમસાહેબે બન્ને પક્ષોને બોલાવીને વટલાવા-યેલી અને દિંદુઓને સોંપી દીધી હતી અને બન્ને પક્ષના માણસોને શાંતિ નળવવાની ચેતવણી આપી હતી.

—રાજકોટમાં દિંદુ અબળાશ્રમનું ઉદ્ઘાટન વડોદરાવાળા શ્રી આનંદશ્રીયજીના દરતે થયું છે.

—ત્રીજાથી તાલુકાની આલીપોરપારડી ગામની જીવી નામની સ્ત્રીના ઘરમાં બુદ્ધિમાસો ધુરી બાળને ગજુ દાખીને મારી નાંખી છે અને ઘરમાં છુટ ચલાવી હતી.

—રામપુરા ગામે માખીઆની ચોરીને ગુન્હો ઠણકાવવા ઉક્ષતા તેલમાં ચોદ સ્ત્રીઓના દાયકરજીવાત બોળાવનાર કાડી આલેખને ગીરફતાર કરી તેને નળીન પર છોડવામાં આવ્યો છે.

—વડોદરાતારોશ્વરમાંના સિમુભારતીમાં શ્રીમતિ સરલાદેવી સાશ્વતમાઈએ તુલન બાલચિદામળ પર પ્રવચન કર્યું હતું.

—સુરતના રહીશ શ્રી. અંબેલાલ દેસાઈનાં પુત્રો શ્રી સવિતાબહેન એમ. એસ. ની પરિક્ષામાં પાસ થયાં છે. આ પરોક્ષામાં પસાર થનાર તેઓ પ્રથમ ગુજરાતી બહેન છે.

—રાજકોટનું રાવ. બ. મણિલાલ કાંઈએ પોતની રવ. પત્ની શ્રીમતિ નંદગીરીના સંગરણથે એક એન્ડા ઉગેન્ટ ફૂડ સ્થાપ્યું છે. આ ફૂડમાંથી રાજકોટની ધર્મેન્દ્રસિંહ ક્રેસેન્ડમાં બજાતી મરીચ વિદ્યાર્થીનીઓને પ્રતિવર્ષે પાંચ અઢી ફીદીપ આપવામાં આવશે.

—ડોહામાં ફેટલોક અમણી બહેનોએ એક બગીચી સેવા સમાજ નામની સંસ્થાની સ્થાપના કરી છે.

—સુરતની આઈ. પી. મીટન હાઇસ્કૂલમાં ત્યાંના બાળીનાં શ્રીમતી ચેનાનીના પ્રમુખપદે એક લઘુ સંબેલન ચોળાયું હતું. એમાં એ સંસ્થાની સભ્યો જનાના હાઇસ્કૂલની વિદ્યાર્થીનીઓએ સુંદર કાર્યક્રમ રજુ કર્યો હતો.

—૧૯૪૨ ની ક્રેસેન્ડ-સહત દરમિયાન શ્રી. અરજા અસહઅલીએ દેશની જે સેવા કરી તેની કદર તરીકે તેમના પ્રયત્નો તરફથી અત્યાર મુઘીમાં એકઠા કરાયલા રૂપિયા એક લાખની થેલી તેમને અર્પણ થશે.

“ ગુલુમુન્દરી ” માસિકમાં છપાતી જાહેરખબરના ભાવ

ગેટર બદાર ૧ પેજ રૂ. ૨૦

ગેટરમાં ૧ પેજ રૂ. ૨૦

“ બી ” “ ૧૨

“ બી ” “ ૧૦

“ બી ” “ ૧

“ બી ” “ ૧૦

કપર પેજ ૪ રૂ. ૬૦ :: કપર પેજ ૨-૩ રૂ. ૪૦ દરેકના

ક દીવાળી અંક અમર બીજા ખાસ અકાના બાવ માટે પૂછાવો

“ ગુલુમુન્દરી ” હાયાલિય : સતપુરા : વડોદરા

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

અને સ્મૃતિતોષદેશ

દીપાંસવી
અંક

પુસ્તક ૪૭

ઓક્ટો-નોવેમર : ૧૯૪૧

અંક ૨-૩

સંયમની તૂટી છે પાળ

- નમ્ તો જાણે જોય તણી 'પૂણી' શી પીકતી;
જગલાએ પાથરી છે જાળ;
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૧
- સાધુતાના સ્વામી નીચે બેલાયે પાપ કે;
'કરશે શું' દીનનો દયાળ ?
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૨
- માયાની મોહિનીએ મનકું ઘેરાવિયું;
વળગી છે પાપની જાળ;
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૩
- ઉત્તર ને દક્ષિણની કીધી કંઈ જાળ;
ખેડી એ જાળ ને પાપાળ;
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૪
- 'કામ રામ' - અજ મંદી જગલ મંદી પુરી;
'પ્રેમ' શી વીખડાં કરાળ;
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૫
- ધન્ય ને જોલિયા સૌ મજવામાં ધાલી;
'તરે છે' હાસ વિકાળ;
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૬
- ખિન્ન સગી અવતા સિંહનો મર્વ કરે;
મરની શરેલી ચાલે ચાલે;
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૭
- બોળો ભગત બોલે 'કમ' તેવી કામના;
જસમે જાવિયો હોં કાળ;
સંયમની તૂટી છે પાળ. ૮

શ્રી મૂળજલામ પી. શાહ

* સેવકતા દિવાળી બાદ પચમ વનદાનના પ્રસંગમાં 'સંયમ'ની 'મંદી',

ગૃહ મંગલા

અય ! પદ્મલોચના !.....સૌમ્ય સદન ચોભના !

શશિવદની   શી   સુન્દરતા,
સાંજ-સરોવર   શી   અંભીરતા;
કુસુમ મધુરપ   સમ   દોમલતા,
                  ઉવા   સૌર્યવર્ણી !
                  રામા   શાન્તિકા !

સ્વર્ગિય   સ્નેહામૃત   ઝરણી,
વહે   સુગન્ધભીની,   ફીલહરણી;
ભવતારક   પ્રેરક   બલતરણી
                  ગૃહ   સુમંગલા !
                  વીરલ   નિક્ષલા !

પ્રતિભાન્વિત   પાવનકારી,
સ્નેહાંકિત   મહુલી   મુગકારી;
મંગલકાર   નારાયણી !   નારી,
                  વિમલ,   જ્યોત્સ્નિકા !
                  સુર   મધુરિકા !

રસમાળી   સ્નેહોદ્યાને;
                  ઉભળી   જીવન   મધુપાને
                  'યશમાળી   ગૌરવ   શુભગાને,
                                  સુમન   સુસ્મિતા !
                                  મંજુ   પ્રસુદ્ધિતા !

સુભગા   પુષ્પોદ્ભવલ   જ્યોતિ,
મતુ   મહોદધિતુ   અજ્ઞાતિ   ચોતી;
રાજસહંસી   મતુ - રજ્યન્તી,
                  વનિતા   વસન્તિકા !
                  સુહૃતા   પ્રદાશિકા !

સૌમ્ય સદન ચોભના.

શ્રી. પદ્મા સુદત

• • પુરુષનું ભાવિ • •

લેખક :

શ્રી. રમેશનાથ રંગનાથ ગોતમ

નિવામાં ડિંગો અનેક મરાઈ છે, મરાઈ છે, ને દછ મરાઈ. ડિંગાછ, એ જીવતની લક્ષણોમાંની એક છે. પરંતુ યદિના પ્રારંભથી માંડીને આજ સુધી એક સરખી દાંડે રખાયેલી, અને દછ પણ યજ્ઞના માન્યમાં આવતી એક અને અગ્નેઃ ડિંગ ઘણ છે. "સારથ"ના મામા-ભાણેજની ડિંગવાણી અને ડિંગાછને પણ શિક્ષી પાડે તેવી ડિંગોની મહારાણી કદ છે.

પુરુષના અધિવાસીની !

અનેકવાર એ માન્યતા અને વહેમના કુરંગે કુરંગ હરાડી દેવામાં આગ્યા છે, એકે ને પંચે એ ધમનું નિરાકરણ થયા કરે છે; ધેરં ધેરં તે વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ એ આત્મવચ્ચનાની ધારદાર પ્રતિજ્ઞાણ થતી રહી છે. અને તે છતાં, રતીમાં માથુ મારીને જોખમની હસ્તીને નાકજીલનાર શાકશ્રમ નેવો પુરુષ, આંખ મીંચીને પોતાની જાનને કલા જ કરે છે, કે "હું, પુરુષ અધિવાસી છું."

નડિયાદમાં એક રથજે હું એકવાર ગેમાન થયો હતો, ત્યાં મને સાંભળવા મળ્યું કે પડોશીને ત્યાંથી વીરંવાર "કે રાંડ ભેતી જા"ના જોરજોરથી પોકાર અને ધોલ દીકાના અવાજ સંભળાય છે. નવો સવો સાંભળનાર એમ જ માને કે ડાહ્ય યરવીર મરદ જાઓ રાજ. એવી બારજાને મારે છે; પરંતુ વધારે તપાસ કરતાં હકીકત એવી નીકળી, કે મજબૂર મરદ બચ્ચાની ઉત્તમમિ અજ્ઞા વળનો વળત મિશ્રજા બોલે "મરીયાતા."

અધમાંગની પીઠ ઉપર ધોણણ મળીકતી; અને રૂટો પડે એટલે પતિદેવ ઉપર કહેણ સૂત પોકારતા, અને એવી રીતે પણ મરદ જાતના મરીયાતા પશુનો ખચ્ચ કરકો રાખતા હતા.

પુરુષ જાતના આ. ઘવાનાં પશુખરા પાસાંના સંબંધમાં તરવે કરીને આવે જ. પ્રકાર જાતો નથી હોતો. પ્રકાર અને દેખાવ જુદો પણ મૂળ વસ્તુઓ અને સિદ્ધાંત એ જ !

પુરુષનું મરીયાતાપણું હોય જ, ખરંખર હોય તો તે મૂરખાઈમાં ને ભોળપણમાં. અને ખરં જોતાં એ વસ્તુઓ એક જ નથી.

મરીયાતો પુરુષ અધમ નારીને દેખીને લટ અને છે સામે પક્ષે એ ધટતા પ્રમાણમાં જૂજ અને છે. અને જો તેટલી જ જાનતી હોય, તો પણ તેને એવી સજ્જતાથી જાવર-વામાં આવે છે, કે વેવલાવે. એકલા પુરુષના જ વરતાઈ આવે છે.

અને તેમ છતાં, હાથે કરીને, ખીસી જાતીને પણ, પાછો મરદ જુડે હાથે પડેલાં છતાં દાંડ હંચી રાખવાનાં ફાંફાં મારતાજ રહે છે, ને "લે, ભેતી જા". પોકારવાંની સરખામણી હાથ કાઢતો, નથી. અને એ બેવફારીનાં પરિણામો બોમબ્યા વધાર એનો છૂટકો નથી, એના બાપનો નહેતો, તે એના બેટાનો નહિ હોય. જોખમાયાને છંછેડીને અસહાય મરદ જાતે ક્યાં રહેણું ? ને મુજ પર મરદનો મહાર મનતો, ને દાંડી ઉપર એનો જગા મેળાતો, તેને તો નારી પોતાની

ફાંફાંકીને ફાલવાની રીતે ક્યારની બરખી મધ છે. એટલું જ નહિ, પણ મરદને નાચ-છીયા, લટકાળા, ને નખરાળા બનાવવાના રાહે પણ એણે ફેટલી બધી પ્રમતિ કરી છે, એ ઉપરટપકે વિચારનારને પણ રૂપરૂ દેખાઈ આવે છે.

આટઆટલા નિરંતર ભ્રમ નિરાસ છતાં પણ એ ભ્રમ હજી અમંગ છે, એજ નારીનું ખરીખૂખીનું જળહળતું દર્શાત છે. ધાંધલ ધમાલ વમર પુરુષને એક લાકડીએ હાકનાર નારીએ ન્યારથી પોતાના ચઢીયાતાપણાની જાહેરાત કરવા માંડી, ત્યારથી તેનો કાણુ ઉઠેરા કંધક ઝોછો થયો છે; એનું 'હુ' શબ્દ 'હું' થવા લાગ્યું છે. આ ચેતવણી છે! પોતાના વચસ્વની ગુલખાંઝ પોકારવા માંથી હંથા નહિ આવતા પુરુષને હમણાં સુધી નારી હેમ્મેટ તેની માને કહ્યું હતું તે રીતે કરી શકતી હતી, કે 'Thou dost protest too much' ને પોતાના દાવાનું સમર્થન વધારે પડતું કરે છે, તેના તે દાવાની વાસ્તવિકતા સહેજે શંકાને પાત્ર બને છે, પરંતુ નારીએ પોતે ન્યારથી એવી બૂલ કરવા માંડી, ત્યારથી તેનું તેજ જરા ઓસરવા લાગ્યું... ચતુર હોય તો ચેતને, મૂરખ કરે વિચાર.

અને તેમ છતાં પણ, પુરુષ પરત્વે વસ્તુરિચિતિ એની એ છે. લખાનીમાં માધ્યમિક શિક્ષણું પરિપક્વ થોડા સમય ઉપર મળ્યા હતી. ત્યાં અધમ છુદ્દિના મરદ શિક્ષકેએ એની હીમાયત કરી, કે ઉપજા વગેરેમાં માત્ર કન્યાઓ માટેજ અંગ્રેજી ભરંજિયાત વિષય રાખવો, કેમકે અંગ્રેજી બંધથી કરતાં બેરો મોટે રાંધણ અને બીજી ધરકાંમતની કળાઓનું શિક્ષણ વધારે હિયત અને ઉપયોગી છે.

બોક્ષતાં તો બોલાઈ ગયું; ત્યાં તરત એક વીરંગના શિક્ષકાએ હાંસી એ-મૂખ મરદની લાંબાપાત દરખાસનો જેને વડગતોડ

કહે છે તેવો જવાબ આપ્યો; એની સ્ત્રી સહજ-અને તેથી ખંડનથી પૂછું પછે પર-દલીલનો સાર આ રહ્યો:

"અમને બેરોને અંગ્રેજીનો મોહ જરાયે નથી. એ બાપા અને તેની સાત પેઢી બન્ને મોટા ચૂલામાં પકે, તેની અમને પર્વા નથી. પણ એ દરખાસતની પાછળ રહેલા સિદ્ધાંત સામે અમારો સખ્ત વિરોધ છે. માત્ર છોકરીઓને જ રસોડાના હોજખમાં ગોંધી રાખવી, ને છોકરાઓ લેંધા લમડાવતાં, શીસોટી બળવતા ટહેંસતા ફરે, એ વળા ક્યાંનો ન્યાય? છોકરાઓ નીચાંજમો બંધુતો હોય, ને એમની જૂનવાણી માંવેરાં ઘેર રહી રાટલા ધડતી હોય, તે દરમ્યાન રસોડાનાં રહસ્યો તેઓ શીખી લે, એમાં જ એમનો લાંબી નજરનો સ્વાય સમાવેશો છે. કેમકે આવતી કાલનો આ આધોવતનો પણ શુદ્ધ સંસાર સમાનતાના કડક ધોરણે ચાલવાનો છે.

"જે રસોડા કરવાની રહેશજ, તો પતિ અને પત્નીએ વારા બાંધીને કરવી પડશે, જે પુરુષ જૂણ મરદનું ન હોય, જે એને અજ-રણથી બચવું હોય, તો તેણે આજની જેમ માત્ર "આટો આઠવા"ની આવડતથી સંતોષ માની લીધે નહિ ચાલે. આજે મરદ આટો બાફે, કે બફ બફ તો બાંગેરો વાટે છે પણ બલિષ્ઠમાં તેમ કરવાથી એનું પેટ નહિ ભરાય.

વળા અંગ્રેજી તો આંગેય દિલમાંથી જવાની છે. તો પછી તેની સ્થા કોને આટલું બધું જતન શા માટે? છોકરા ને છોકરીઓ, બધાંજ એનું ડાણું ઠાકે, તો શું બોલે?... અને આ દલીલબાજનું પરિણામ એ આવ્યું, કે શિક્ષકાએ સૂચવ્યા પ્રમાણેની બાંધકાંડ મંજૂર થઈ. તેમ કરવામાં મરદોએ સમજદારી બતાવી. કેમકે જો તેઓ ન જ ચાનત, તો બનવાનું જ છે, કે જેવડે અંગ્રેજી છોકરીનો નાંકે રેજિસ્ટ્રા આં છોકરા માટે

નૂતન પંથ પર બેઠો મનવા !

નૂતન પંથ પર બેઠો મનવા ! નૂતન પંથ પર બેઠો,
પંથ મનોરમ મૂકી અડાળીક જટિલ પંથ પર બેઠો
મનવા ! નૂતન પંથ પર બેઠો !

મુગજળ મિષ્ટમાં ફૂંચ્યા ચિરંતન સંઘત સ્પર્શના મણ્યો,
ફેપમાં ફેફાફેફ ફાઉ ફાઉ, માન્યું ઘાવતો ફેરો ટાળ્યો,
મનવા ! જલધિ પંથ તો વાળ્યો !

હુડું રહી ગયો હુડું તો અંદર નહિ અનંત પ્રહો વિશ્વર્યો,
બેલ સગો કરતો પરકરપા એકજ સ્થાનમાં ફર્યો
મનવા ! ડગલું દૂર નાં વાળ્યો !

કલકલ કુલતી કહે સરિતા સાથ સાથ અમ વહો,
નગલાં જળ, મંવલાં સ્થળ નિતનિત ભૂમિ ઉપરથી વહો,
મનવા ! રસાર્દ ધરતી કરો !

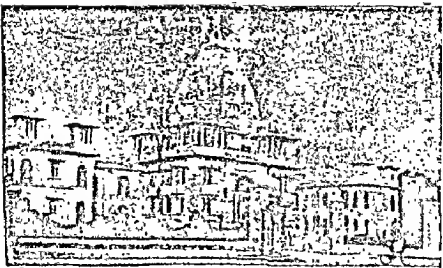
અમૃતમય વહી ઘવા મનોહર જીવન શ્રેષ્ઠા ભરો,
દૂંધા કિનારા તણ ગરુડવર ! કદમ વિરાટો કરો,
મનવા ! અસીમ સાગરે તરો !

નૂતન પંથ પર બેઠો મનવા ! નૂતન પંથ પર બેઠો !
શ્રી. શશિન્દ્ર ઝોજા

વિશ્વની રંગભૂમિ

ચિરાચર જગત્રખંધ રચિયો. યદિ એક આ,
વિચાર પુછિયો દિસે પ્રભુવરે કવિને મહા:
મહીપર કુલો, નલે રવિ, અનંત નારા, શરી,
સંજ્યાં સહુ મનોરમ, ન મજા રહી છે કરી !
જગત્પર આહા ! યદા રુચિર ચિન્નિયો રમ્ય આ,
વિચાર તવ ચિન્નકાર અતિ પૂછિયો શું મહા:
મહી હરિત, નીલવર્ણ નભ, યામિની કુખ્ય આ,
વળી વિવિધ રંગી છે જગત્ વસન્ત આદિ રહા !
યદા મધુર વાદ્-વાદ જગમાં પ્રભુએ ભર્યા,
વિચાર પુછિયો દિસે તવ ગવૈયાને મહા:
ગભીર નભજર્જતા, ખગ જલોપ આલાપવા,
અંધા અજળ મોહિની મધુસ્વરે રહે અર્પતા !
રમ્યો મુખગ ને અર્ધો ત્રિગુણ બેલ વિશ્વાખ્ય આ,
વિચાર નદને પૂછિયો પ્રભુવરે હશે કેા મહા:
જગત્ સકલ રંગભૂમિ, મનુલલિ પાત્રો કર્યા,
અને સકલસૂત્ર પ્રભુએ સ્વલાયે ધર્યા !

શ્રી. જગન્નાથ ગોવારકર

કીર્તિ સંદિપ્તિ

● સંપાદક : શ્રી મહેન્દ્રકુમાર મેતીલાલ દસાહ, બી. એ. ●

આ વિશાળ જગતમાં રાજ્યપ્રેમ સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મરે છે અને જન્મે છે. જગતને છોડી અપેક્ષા સ્વર્ગસ્થ આત્માઓ થોડા કાળ તેઓના સંબંધીઓ સ્વર્ગનો અને મિત્રોનાં સ્મૃતિપદ ઉપર જીવે છે. પછી તેઓ કાગળના માટે ભૂષામ જાય છે. આનું કારણ તેઓનું અતિ સામાન્ય પ્રકારનું, અનાકર્ષક અને ખોચદીન-મદત્તા વિનાનું જીવન હોય છે. દંતરોમાં વિરલ વ્યક્તિઓ જ ઉચ્ચ આદર્શ અનુસાર અનુકરણીય જીવન માણતાં હોય છે. એવા અસામાન્ય, ઉદાત્ત અને બોધપ્રદ જીવનો અસ્ત થવા નિર્મોખાં નથી હોતાં. તેઓ કદિ અંતને આધીન થતાં નથી. પોતાના અસ્તિત્વ દરમિયાન એવી મહાબાવ વ્યક્તિઓ, લોકપ્રિયતા કે પુણ્ય-પ્રસંસાને ન્યૂતાનિક અંશે પ્રાપ્ત થાય છે જ. પરંતુ, તેઓના અદર્શન એટલે કે સ્થૂળ જીવનના અંત પછી પણ, તેઓ સતત જીવતાં હોય છે. તેઓનું તિરોધાન કદિ કચી થકાય તેમ નથી.

જનતા આવા જનારોને સ્મૃતિ સાચવવા પ્રેરાય છે, દેવાય છે. જો કે, વીર પુરોણનાં સફળતાંઓ, સકુપરેદ્ય જીવો, પ્રેરક સૌન્દર્ય જ, તેઓને જીવંત રાખતાં તેમની સ્મારક સમાન છે. છતાં પણ કૃતચીત્તી વાનને મચતી-પોતાનો સ્વાર્થ સાધતી-જનતા, અથવા પ્રજા, આવા નરવીરોનાં સ્મારકની રચાવના કરે છે. સ્મારકની, સંસ્થાની સારા-મારતાનો વિચાર બાળુએ મુખે એ તો પણ, લગભગ નવાઈ ટકા. સાચા માનવી પ્રેરિત રચાવતાં આવાં મોટા બામનાં, સ્મારકો, વીર નેતાપુરુષના અભાવકાળમાં, પછી સારી જોરબા અને સેવાપ્રયોજિતા સિદ્ધ કરે છે. સૌજન્ય જીવતાં પ્રવૃત્તિઓની પાછળ અનેકવિધ સૂક્ષ્મ આદોષનો પ્રકટ કરવાનાં પ્રયોગધામ, આવાં સ્મારકો પૂરાં પાડે છે. મોટા નરવીરની જીવનસેવાની અખંડ સ્મૃતિને સાચવતાં મજા સ્થૂળ જીવતાં મકાનો-મંદિરોમાં, પ્રસ્થુત વીર પુરુષની કીર્તિ સુવાસને અનુશ્ન અનેકવિધ કાર્યક્રમો થતાં હોય છે. કલા, સંસ્કાર, ધર્મ,

આદિત્ય વગેરેને કમળી શિષ્ટ જનદિતકાંતી
પ્રતિષ્ઠા તથા પ્રસન્નપ્રાપ્ત ઉત્સવોથી અત્યાં
સ્મારકરણો સુવાસિત બને છે, અને તે
દ્વારા મહાપુરુષની કર્તવ્યલીલા, તેઓનાં
આદેશ-સંદેશસદ, જનતાની રમૂતિમાં તર
વરતી રહે છે. આવી જૂઠિમાં ઉજવાતા
ઉત્સવો, ખરેખર પ્રાણિવાન ગેતન અને
ઉત્સાદના પ્રેરક નીવડ્યા વિના રહેતા નથી.
ધણીવાર આવાં રમૂતિપ્રતીકી વીર સંસ્કારશીલ
વ્યક્તિઓનાં દેખન દરમ્યાન પણ પ્રાદુર્ભાવ
પામે છે, અને તેમાં પ્રધાનતઃ પ્રયોજન
પ્રસ્તુત વ્યક્તિ પરત્વે નરતાં, સાર્વજનિક
સેવા સંબંધી હોય છે. આવાં યશસ્વરથાનેમાં
ઐતિહાસિક ગૌરવના સંસ્કારોનો શુભ ફેવ
પણ સિદ્ધ થતો હોવાનું જણાય છે.

વર્તમાન પ્રગતિશીલ વૃદ્ધાદરાના સ્વપ્ન-
શિષ્ટી અને ધર્મવૈષા કે. શીમંત સપાશ્રાય
મદારાજ એક સમયે વિદ્વાન મહાપુરુષ હતા.
તેઓ શીમાન તેઓના ઉદાર ચારિત્ર્ય અને
ઉદાર કર્તવ્યોની કીર્તિસુવાસથી આજે
જાણી છે. તેઓની પ્રજાકલ્યાણભાવના જન-
મહેર છે. તેઓની પ્રજાસેવાની પ્રતિષ્ઠા
વિસ્તૃત અને બહુવિધ છે. પ્રાચીન વસ્તુ-
શોધન, આદિત્યસમૃદ્ધિ, વિદ્યાવિસ્તાર,
સદાચાર અને કૃષિ આદિ રાજ્યની સર્વતોભદ્ર
પ્રગતિમાં, રાજકીય, કલાકીય કે ઠાણ ને ઠાણ
પ્રકારની સંસ્કૃતિપોષક વિશેષતાવર્ણા બાધ-
કનો અને ઇમારતોએ શીમંતની ખાસ
લાક્ષણિકતા હતી.

પુણ્યપ્રેરક શ્રી. સપાશ્રાય મદારાજના
પરિપાકારી હૃદયમાં એક અભિપ્રાય મૂર્ત
થવા મલતી હતી. એક અન્ય ઇમારત યજ્ઞાત
તેમાં કલા અને સંસ્કારોનો આપ આપાપ.
પણ તે ઇમારત માત્રી-મૂના-પત્થરની-રમૂક
પાલિંગવાને જ પ્રકટ કરી ન બટકે, પરંતુ
તેમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા શાય, મહાનનું અંતર

બને; સંસ્કારનું સુવર્ણાગ બને; સમતા અને
પ્રેમનું તીર્થસ્થળ બને; સત્ય-અગાધિત
સત્યનું સંશોધનક્ષેત્ર બને. જ્યાં મનુષ્યો,
આચાર્યવૃદ્ધ સૌ ઠાણ, રંગ અને વર્ગના,
ધર્મ અને ઠામનાં ભેદભાવ વિના આવે,
મળે, સત્યનું શોધન કરવામાં એકબીજામાં
અખંડિત એકતાનું આરોપણ કરી, સ્નેહ
અને સહકારનું-સાચું સ્વપ્ન અનુભવે...

સમસ્ત વિશ્વની સર્વધર્મપરિપલ્લના-પ્રમુખ-
સ્થાનને શોભાવનાર મદારાજના વ્યક્તિ-પદ્ધતી
તે સામાન્ય સમાજનો પ્રમુખન હોય કે
વિશાળ રાજ્યનો અધિપતિ મદારાજ હોય-
ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનાં ઉદાર અને ઉદાર
વિચારો ધરાવે, એમાં શું આશ્ચર્ય! એવી
વ્યક્તિઓનાં દિલમાં, રચાર, સંકલિતતા,
ભેદ વગેરેની દુઃખદ ગાવનાઓનાં ભુજા
કરી, સાચી એકતા; પ્રેમ અને સમતાનું
સ્વાતંત્ર્ય સ્થાપવાનાં આદર્શો અદર્શ
રમતા હોય છે. અને સાંધા મદાન આત્મા
ઓના સંકલ્પોની, જાણે મહાપિતા નોંધ
શાખતો હોય તેમ, તેને હલિત કરવાની તમે
ઉપરિચિત કરો છે.

રમણપસંદગી અને ઇમારતનાં સ્વપ્નને
અંદાજ ખ્યાલે આપતી યોજનાઓ પ્ર. સ.
૧૯૨૫નાં નવેમ્બર માસમાં, શ્રી સપાશ્રાય
પાસે અક્ષરસ્વરૂપમાં રજૂ થઈ. આદર્શ એક-
સ્વીયન્સ ઓન્ડ ફ્રેન્ડ્સ નેવા શિષ્યવિષયો
અને ખીળ નિખળોતોની સલાહ-મુશનનુસાર,
૨૦-૪-૧૯૩૦ નાં શુભ દિવસે આ પવિત્ર
કાર્યનો આરંભ થયો. અને મોટી
રકમ અને મહેનતના અર્થે, વડોદરા સ્થળ
તથા કમાડીજાગથી સદેર તરફ આવતાં,
મોટી કારિગર દોરિપદલના સાગા મેદાનમાં,
હીલ્સિમંદિરની ઇમારત બીજી સદ. વિચાર અને
કામજી પડતી યોજનાએ મૂર્ત સ્વરૂપ ધારણ
કર્તા ત્યારે પ્ર. સ. ૧૯૩૧ ની શરૂઆત હતી.

૧૯૭૧ ની ૨૪ મી ફેબ્રુઆરીએ મોરો મેળાવડે યોગે મસ્તિપાવન કે. શ્રી. સંયાજીરાવ મદારાજે, તે સમયે, નીચેનાં ચિરંમરણીય ઉદ્ઘારો કાઢ્યા હતા:

" This Kirti Mandir is intended as a Hall of Remembrance to commemorate the benefactors of the State, irrespective of their race, caste or creed. It will be a reminder to all of the story of its rulers and of the men who have planned and toiled in shaping its destinies and a tribute thus to the most cherished qualities in humanity. * * * Therefore I hold that you can pay no great tribute to our famous men than this Kirti Mandir should be declared as a meeting place for men of all religions and creeds to seek Truth and apply it as best we may to the service of humanity. "

એક રાજ્યની ઠેરી આદર્શ અને ઉદાર બાવના ! સામાન્ય સમાજનો માણસ અને શોકપતિ રાજ્ય-એ જાને વચ્ચે માનવતા, સેવા, સત્ય અને સંસ્કારથી સુદ્ધ જનની સામ્યતાની સાંજળ નોડવાની ઠેરી અર્પવ દષ્ટિ ! પૂર્વનાં અશોક, વિક્રમ વચેરેન આપણને સદાજ રમરણ કરાવે, એવી પ્રભ-વત્સલ હૃત્તિથી પ્રેરાયશી આ વાણી, મેના હૃદયને રપસોતી નહિ હોય ! આ વાણી અને બાવનાનો સચિરોપ-પરિચય, એ મદાનુભાવ મદારાજાએ સંજ્ઞાજનક સમારંભોમાં અને વિવિધ પ્રસંગોએ કરેલાં માર્મિક બોલક બાખ્યાનો આપે છે.

કીર્તિમંદિરની ધમારતનો ઉચ્ચ દેવ ઉપરના અવતરણમાં સુરપટ છે. વડોદરા રાજ્યની આબાદી અને સમૃદ્ધિ સિદ્ધ કરવા નાનોમોરો પશુ રદગપૂર્ણ શોષો આપનાર

અકિતઓ-પ્રજામાંથી અને શાશ્વત વર્ગ-માંથી-ની રમૃતિ સાચવવાનો મુખ્ય આરાધ્ય, મંદિરની રચનામાં રહેલો છે. એટલું જ નહિ પણ, તેમાં વિચાર, વર્મ, તત્તિ કે ઠામ આદિના બેદોને બિલકુલ અવકાશ નહિ આપવાની જાહેર કરેલી નીતિ, રાજ્યની ઉચ્ચ સંવર્ધન તરતમાનમને પ્રકટ કરે છે, સત્ય અને સૌ-દર્શના ઉપાસક મદારાજાના મનમાં, પ્રતિષ્ઠિત અને પ્રતિષ્ઠાપાત તિમ્મિ-ઓનું સન્માન કરવામાં, નિર્મેળ માનવ-સેવા અને વ્યાપક માનવતાની પૂજનો મંત્ર ચંબળા કરતો હોવાનું જણાય છે.

વિશ્વામિત્રો તરી પર યજ્ઞને સાતેક પળો આયતા પશિકને, જમણા-દાથે દુઃખિઓને દિશાસારૂપ એવી મરત આસતી રેડ જનરસ દારિપદલનાં મળોનું, તથા ડાળા દાથે શીમદારેવ અને ભીદતકુચેનાં ધર્મ-મદિરાનાં પાવન સામિપ્યમાં રહેલ કીર્તિ-મદિરનું સુભગ દર્શન થાય છે...તેનો માથુ કેખાય કેટલો કમનીષ છે તે તો અનુભવની વાત છે. મને રમરણમાં છે કે ત્રણેક વર્ષ પહેલાં, મધ્યરાત્રિ પીતી તથા પળો, મારે રેડન ઉપર જાણે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. જદારાજામંથી મેવમાં પધારેલા 'રસિક' મિત્રે પળે આશીને ઘેર જવાની સૂચના કરી. એળા સિવાય અન્ય સામાન ન હતો. કારતક માસનો શુક્ર પક્ષની જારસ કે તેરસ હતી. નિરખ અકાશમાંથી ધવસ આંદની વરસી રહી હતી. રસિક મિત્રે, વિશ્વામિત્રોને પુષ્ત તજતાં જ એકદમ આખેડોદ્ગાર કાપ્યો,

" કુમાર ! Wonderful ! (કેવું અદ્ભુત) "

...તેણે અગ્નિનિર્દેશ કરી, કીર્તિ-મંદિરના સમરત વિસ્તીર્ણ રેડ તરસ માથું જાન બેંચ્યું. ખરેખર ! રૂપેરી સામ-રમાં રેલાન કરતી સૌન્દર્યકલાનું એ દરશ અનુપમ અને વિરલ (Rare) હતું !

રાત્રિના ત્રણનો સુખાર હતો તો પણ મારા કવિગિત્રનો મુઝાને માન આપી, અમે શોખંડની સાંકળોથી સંકલિત દ્વારની ઉપેક્ષા કરી, સાંકળની વાડને ઓળંગો, વિશાળ ઉદ્યાનસમા પટાંગણમાં પ્રવેશ કર્યો. શરદ-શયીની સુધાના હંટકાવથી પ્રબુદ્ધ જણાતા જુદી જુદી જાતનાં પુષ્પ-વૃક્ષો અને નાની વેલોની કલામય રચના નિદાણી નયનતૃપ્તિ કરી. હરિયાળા વાતાવરણના મધ્યમાં શોભતા કીર્તિમંદિરના મધ્ય-અગ્રદ્વાર પર અમે આવી ઉભાં. રાત્રિ હોવાથી દ્વાર ખંધ હતું છતાં તે સખર જણાતું હતું ! તે દ્વારની ચાર બાજુ ઉપર, સત્ય, ધર્મ, ન્યાય અને નીતિનાં ચાર સુંદર સૂત્રોની તકતીઓ હતી. કીર્તિ-અગર કીર્તિ-માટે આવશ્યક આ ચતુર્વિધ ઉપાદાનની સચ્ચ સૂત્રાવલિ હતી ! સૌરભ અને સાન્દર્ભનો નૈસર્ગિક સ્વાદ લઈ, દિવસે ફરીથી તે રચાનની મુદ્દાકાત લેવાના દંઢ નિઃશય સહ, અમે ઘેર ગયાં.

કીર્તિમંદિરના મધ્યખંડમાં વિવિધ કલા-પ્રવૃત્તિઓના પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો. અમુક ચોક્કસ તારીખે રાજ્યના અને રાજ્ય-દ્વારના વિદ્વાનો તથા પંડિતોનાં વ્યાખ્યાનો ત્યાં તાં લાગ્યાં. અઠવાડિયામાં નિશ્ચિત કરેલા જે નવું દિવસોએ, સાંજે, રાત્ર્યાશ્રિત સંગીત-કાર્યો સંગીત, આ સંસ્કાર-સુવાસિત મંદિર-ખંડમાં ફેલાવું. ભરતખંડના-ગૂચ-રાતના-પ્રથમ પંક્તિના સંગીતાચાર્યો પૈકીનાં એક શ્રી કૃષ્ણજીભાં-જેમની કલાનો પ્રભાવ માત્ર દુનુરશી અને તેમની રાજસમાના સન્મુખ જ પ્રકટ થવા પામતો-તે પણ પેતાની સંગીતશાધુરીની રસસરિતામાં કલાપ્રેમી પ્રજાને તરબોળ કરતાં. વાદ્યવાદન પણ આમપ્રમ માટે, આ મંદિર દ્વારા સુલભ થયાં. શરણાષ્ટસદનું વિવિધ દેશી અને બેન્ડ પહેરે વિદેશી સંગીતનો કાર્યક્રમ પણ અઠ-

વાડિયામાં બે વખત કીર્તિમંદિરના મધ્ય-ખંડમાં (ચોમાસામાં) અને હરિયાળા પટાંગણમાં જાહેરજનતા માટે થતો, અને હજુ પણ ચાલુ છે. સંગીતપ્રેમી જનતા તેના લાભ ભોગવે છે. કામાડીયાગ સુધી લાંબે પદને ફરવા જવાંતું મુદતવી રાખનાર સ્ત્રી-પુરુષો, મિત્રખંડણ કે રસિક સુખો, કીર્તિ-મંદિરના ઉદ્યાનને જુલોતાનું વિરામરચાન તથા આનંદધામ માને છે. ધર્મપ્રેમી જનતાનો મોટો ભાગ-ખાસ કરીને દક્ષિણીવર્ગ-શ્રી કૃષ્ણેન્દ્રજીનાં દર્શને નિયમિત આવે છે, અને કીર્તિમંદિરના આગળના બાગના રમ્ય વાતાવરણનો થોડો સમય પણ લાભ લીધા પછી જ તેઓ ઘર તરફ પાછા ફરે છે. શ્રી ગુરુવર્ધ દત્તદેવનું ગુરુવારે સવિશેષ માદાત્મ્ય મનાવું હોવાથી, ગુરુવારે સાંજે કીર્તિમંદિરની આજુબાજુનો પ્રદેશ બધો બધો લાગે છે. હવે તો બાળકો પણ ત્યાં રમવા જાય છે. આમ કીર્તિમંદિરના બાજુ પ્રદેશની જાહેર વિશ્રામસ્થાન જેવી ઉપયોગિતા રહેલી છે.

હવે કીર્તિમંદિરના સફળ આંતર્યનનો અરથ પરિચય પામી, આ લેખ પૂર્ણ કરીએ. કીર્તિમંદિરના એક ભાગ તરીકે જ ઠલી ચકાવ તેવો એક ખંડ આ ઐતિહાસિક ઇમારતમાં સમાવિષ્ટ થયેલો છે. આ ખંડનું રચાનિક તથા ઐતિહાસિક ગૌરવ ગણવાનું કારણ એ છે કે, તેમાં વડોદરાના ભૂતપૂર્વ રાજાઓની સુંદર પ્રતિમાઓને રચાન આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રથમ માળે પાંચ મૂર્તિ, આંબો અને હૃદયને આદર્યા આપનાર તથા આશ્વર્ષમાં ગરકાવ કરાવનાર એવી ચિત્રાત્રિપટ્ટિ છે. પ્રથમ માળની દિવાલો આ ત્રણ ચિત્રોના કલાસૌંદર્યથી જીવંત અને ભવ્ય લાગે છે. કાષ્ટને તો એમજ લાગે કે તે ગોલતી દિવાલો

છે ! ત્રણે ચિત્રોની પૂર્વકલ્પના માટે ખારે પરિશ્રમ લેવામાં આવ્યો હતો. મુંબઈ, ગંગાળ અને આન્ધ્ર સુધી, સાચા સૌંદર્યની શોધ માટે દૃષ્ટિ દોડાવી હતી. આખરે વિશ્વવિખ્યાત ભારતના ન્યોતિધેર શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોર-પ્રણીત સાંતિનિકેતનના વિદ્યાર્થી શ્રી નંદલાલ યોષ્ઠને આ પવિત્ર અને મહાત્મ કાર્ય સુપ્રત કરવામાં આવ્યું. પોતાની વિશિષ્ટ અને અન્યેક ચિત્રકલાથી સારાપ ભારતવર્ષને આકર્ષનાર યોષ્ઠના નામથી કોણ અજાણ છે ?

આ ત્રણે ચિત્રો, પ્રત્યેક પથિકે, કલા-ત્રેગીએ અને સંસ્કારવાંધુએ સમગ્રપૂર્વક નિહાળવા લેખ્યે. એ ચિત્રોનાં સૌંદર્યને સમજવામાં સહાયકારક થઈ પડે, એ હેતુથી, અત્રે તેનાં દૃકામાં પરિચય આપું તો તે અચ્ચાને નહિ મળ્યા.

(૧) બાવપ્રતીક અને કૃદરતાનાં સૌંદર્યથી સભર એકું પ્રથમ ચિત્ર 'ગંગાવતરણ'નું છે. વાંઘીકિ રામાયણમાંથી કથાને રમૂજ ભાગ લેવાયો છે. પરંતુ કમાધારની પ્રતિભા રંગ અને ખોંછીની મદદથી જાણે નવિન જ સજ્જન કરતી હોવાનું જણાય છે. વરાળ, મજ્જના અને વાદળનાં ક્રમિક વિકાસમાંથી નીતરતી વધોનાં વારિ વિવિધ દિશાઓમાં વહેતી સરિતાઓમાં ફોડે છે. મધ્યભાગમાં સજ્જન અને વિનાશના અધિપતિસ્વરૂપે મહાકાલ ચંકર (ચિત્ર)નાં ત્રણ મસ્તકો, જૂલ, ભવિષ્ય અને વર્તમાનને સૂચવે છે. તેમનાં જમણી બાજુના ઉપરના ખૂણામાં, સજ્જનના મૂળસમુદ્ર 'અહ્લાનું' કમંડલુ છે. ડાબી બાજુના ઉપરના ખૂણામાં, સ્વર્ગ પ્રતિ ઉર્ધ્વ વદન કરતી 'મંદાકિની'નાં દર્શન થાય છે. ચિત્રની જમણી બાજુએ, પાતાંલ પ્રતિ મગન કરતી 'સાગવતી' અને ડાબી બાજુએ, પૃથ્વીપટ ઉપર વદન કરતી 'ગંગા' ગોપાનાં રારંગોનું આગ્રેષ્ણ

કરેલું છે. પૌરાણિક ત્રિપથા ગંગા, તથા સજ્જનમાં લયમરી સંવાદિતા સાયવતી વૃત્પરજા ચિત્રની સુરેખ ચિત્રાકૃતિઓ, કૃદરતાની રમણિયતાના દર્શનસદ, સહૃદય પ્રેક્ષતાં મનનું અમળ આકર્ષણ કરે છે.

(૨) કીર્તિમંદિરના અર્ધ ભાગમાં રહેલો આ કલાવિભાગ, મીરાંબાઈના જીવનનાં ત્રણ સ્વરૂપચિત્રોથી ઓર દોષી જોડે છે. આ ચિત્રકલકના મધ્યભાગમાં, હાલુ, કળીર, રમગ વગેરે મધ્યકાલીન સંતોના સમાજમર્મા મીરાંબાઈ મ્હાલી રવી છે. જમણી બાજુ ઉપર, માયાવી જમત્ત વ્યવહારથી મુક્ત થઈ, પોતાના ગિરિધર ગોપાળના દિવ્ય દર્શન માટે આવૃત્ત અનેકી મીરાંબાઈનાં દર્શન આપણને થાય છે અને ડાબી બાજુ ઉપર, મીરાંબાઈના જીવનનો છેલ્લો સમય, જે તેણે દારકામાં રિવાકાંઠે માળ્યો હતો, તે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ત્રણે ઉપચિત્રો સ્વતંત્ર અકિતાત પ્રકટ કરતાં હોવા છતાં, મીરાના આખા એક અર્ખંડ આત્મસ્વરૂપને વ્યક્ત કરે છે, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે; તેમાં જ આ ચિત્રની કલા સિદ્ધ છે.

(૩) પ્રથમના બે દિનું જીવનને સ્પર્શતા ચિત્રોથી તારિત્વ અર્થમાં કાઢી પછી રોતે નહિ ઉતરતું એવું તૃતીય ચિત્ર, શુદ્ધકલા પ્રણીત છે. કવિવર ટાગોરની 'નદીર ખૂલ' નામની નાટિકામાંથી ઉદ્ધૃત કરેલું 'ખૂલરિણી'નું કથાનક, શબ્દ જોટલું જ રંગ-રેખામાં અદ્ભુત સૌંદર્ય આપી ચકે છે, એની પ્રતીતિ આ ટાગોરના શિષ્ય યોષ્ઠની આ પ્રતિભા-ખોંછી આપણને કરાવે છે.

અગવત શુદ્ધ પાસેથી વેતામ્યતા તત્ત્વ-બોધને પામેતા બિંબિસારે રાજ્યકારભાર પોતાના મદદતાકાંઠી પુત્ર અજાતશત્રુને સોંપ્યો અને પોતે નગર ગદાર ધ્યાનચિંતનમાં નિમ્મન થયા એજ માર્ગની પ્રેરણા પામેલો

તેનો નાનો પુત્ર ચિત્ર પણ બિહુ
બની ગયો. બુદ્ધભક્ત રાજમાતા લોકેશ્વરીનું
હૃદય હચમચી ઊઠ્યું. પતિ અને પુત્રનો
વિયોગ કરાવનાર ધર્મ તરફ તેને તીવ્ર ધૃષ્ટિ
ઉત્પન્ન થઇ. બુદ્ધવિરોધી અને બુદ્ધધર્મ
દેવદત્તની અસર નીચે, રાજા અન્નતશનુના
બુદ્ધપૂજનપ્રતિબંધના આદેશો છૂટ્યા.

“બુદ્ધને પૂજનારાઓ પામશે નિજ અંતને”
રાજગૃહ નગરમાં ફરી વગી.

વસંતપૂર્ણિમાની બુદ્ધજયંતિએ મંદિરની
પૂજનોખાસ માનનીય અધિકાર રાજકુમારીઓ
માટે હોય છે. પરંતુ આજના મંગલ દિવસે,
રાજનટી શ્રીમતી જેની તુચ્છ વર્ગની સ્ત્રીને
આ ઉત્તમ પૂજનો હક્ક પ્રાપ્ત થતો જોઇ,
રાજકુમારી રત્નાવલિમાં અસુખા અને અપમાન-
જનિત ક્રોધની લાગણી ઉભરાઇ. તેણે રાજગૃહ
મેળવવાની વ્યવસ્થા કરી કે-મંદિરને ગદસે સ્તૂપ-
સમીપ નટીએ નૃત્ય કરવું. નૃપતિના આદેશનો
આદર કરતી શ્રીમતી, નૃત્યોચિત વેષભૂષાથી
સજ્જ થઇ, સ્તૂપ સમક્ષ, સંધ્યા સમયે
ઉપરિચિત થઇ. તેના કરણમંગલ નૃત્યનો
આરંભ થયો. તેના નૃત્યના પ્રત્યેક અણઅણમાં
તેનો ધર્મભાવરંજિત પરમ ઉદ્દાસ પ્રકટ થતો
હતો. બાવની તથા નૃત્યની ચઢતી જતી
ધાર્ગ, તેણીનાં ગંગાદર વસ્ત્રાભૂષણો તેનાં
સુંદર લલિત દેહધર્મી અલગ ચર્તા જતાં જતાં
નૃત્યકલા પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી, અને તેણી
મોગ મૃત્તિકાના વેષ્ટન સદૃશ ‘લિહુણી’
બની ઉભી રહી ! જે ગંભીર પણ, તેણી

ઔપચારિક પૂજના અંતિમ શ્લોકો ઉચ્ચારતી
મંગલ અભિવંદના કરવા નીચે નમી, તેજ
ક્ષણે, રાજગૃહનો કઠોર અમલ થયો ! રાજ-
સેવકોની પાણીદાર તલવારે ધ્યાનરથ સુંદરીનું
મસ્તક છેલી નાંખ્યું.

“કુહારના કટુ ઘાથી લતા હજો”
ત્યમ હળી અસિધી તહીં, શ્રીમતી
અમર મંગલ શૈલ પરે, અરે
રૂધિરની દ્રઢ અંતિમ અંજલી.”

(‘કુમારનાં કાવ્યો,’ પાન ૬૭)
નટીના આ પરમ શોષપૂર્ણ ભક્તિ-
સમર્પણના દશ્યે, દરેકનું, રાજકુમારી રત્ના-
વલિનું પણ હૃદય પીગળી ગયું !

ઉપરના ત્રણ મિત્રો, કીર્તિમંદિરના
સૂક્ષ્મ યશમંદિરના સુવર્ણશિખરે સમાન છે.
આ મિત્રોમાં કવિતા, કલા, સૌંદર્ય, પ્રતિ-
હાસ મીન ભાષામાં બોલી રહ્યા છે. વિશેષ
હર્ષની વાત એ છે કે, શ્રીયુત નંદલાલ ખોજ,
પોતાની પ્રતિભા અને સર્જનશીલ પીંછીની
ગદરથી, અપૂર્વ એવું ‘મોયું’ ચિત્ર આ
કીર્તિમંદિરને અર્પી રહ્યા છે.

વડોદરા કીર્તિમંદિરના અંતર્ગત સ્વ-
રૂપનો આજો પરિચય પામ્યા પછી, આપણને
પેલા આંતરિક્ષિકની પંક્તિને વિસરી જવાનું
મન થાય છે કે,

‘Fame is the food that dead man eats.’

અંતમાં, કીર્તિમંદિરની પ્રેરણાત્મક
કીર્તિકલા અખંડ અને અનંત વિસ્તરે,
એની અભિલાષા.

જૂજ નકલો ણાકી રહી છે : આજે જ મંગાવો

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી

લેખક : શ્રી. ગણેશકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ, બી. એ.

કિંમત : રૂ. ૨-૫-૦

લગો : હુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

સોમસુંદરી

(અનુપદ્ય)

મધ્ય સમિ સમે બધામે વિહરે એકલી સતિ;
પાઠને પાઠ સાંતિના સોમ્ય એ ક્ષોમ-સુંદરી.

(માલિની)

મધુર મધુર ગાયે કંઈ જીણું જીણું એ,
અંધરપુદ જોલીને પૃથ્વી એ કંઈ સ્નેહ છે;
જીવન તણું વૃત્તિ આત્મનું ગાય છે એ,
અસમય સમય આ કોણ એ કિન્તુ જીવે ?

(વસંતતિલકા)

આંદોલનો રસિકડાં ઉપજાવતી એ,
આદર્શ સ્ત્રી જીવનનો કંઈ બાસતી એ;
માસો મયા પ્રિય ! હજુ પળ સંદિકામાં,
એકાન્તમાં જીવનમંત્ર સૂણાય છે એ.

(અનુપદ્ય)

“ સુધ્ય ધિતે સુતો સુતો ગાન એ સૂણતો હતેમ
સદ્ભાગ્ય મારાં કે સૌ બાગિનીને પ્રભુ લહે. ”

(સાઈલેન્સ વિહિટ)

“ સત્ય જ્યોતિ રવશ્ય સાચત સુર જે છે સુધુજના,
દેવોના અધિરેષ સાક્ષિ સહુનાં દ્રુપો આત્મ્યા તણાં;
જેની કાંતિ જલદાંત અંદ મહીએ જેની ગળે જોડ ના,
એવા એ જન્મવંદ પૂજ્ય સહુના સૌભાગ્ય નાથ મમ. ”

શ્રી. પ્રહલાદ શુક્લ

છે

મુક્તિ મેળવવાના કોડ

મુક્તિ મેળવવાના કોડ,

મારી જાન મને

મુક્તિ મેળવવાના કોડ...મુક્તિ

જાગી છે સંજી હવે

મારી છે મુક્તિ હવે

જાગ્યા છે આલીસ કદાહ,

મારી જાન મને

મુક્તિ મેળવવાના કોડ...મુક્તિ

સત્યના પાંથે ને

આ જાદી મને

પૂર્ણ છે પ્રાણ કે અન્તર,

મારી જાન મને

મુક્તિ મેળવવાના કોડ...મુક્તિ

શ્રી. આશુતોષ માલ

લીખારણું

હું રે લીખારણું રે અંતરના પ્રેમની
માંગુ છું લીખ દેવ પાસ લીખારણું રે
અંતરના પ્રેમની.

અણબુદ્ધિ બારણું રે નિત્ય નિત્ય જાતી લીખારણું
હંડી ધરેલ ઉર આશ-લીખારણું રે
અંતરના પ્રેમની.

વીતાવી રજની રે પ્રગટી ઉવા લીખારણું
રીઝયા છે દેવ ખુલ્યા દાર લીખારણું રે
અંતરના પ્રેમની.

મલકન્ટુ મુખડું રે જોઈ હરખાતી લીખારણું
ઝીલે નયન રસધાર લીખારણું રે
અંતરના પ્રેમની.

વાંચી અખોલ ખોલ રે મુખવણ માંગ્યા લીખારણું
ભાંગી છે લીક દઈ દાન લીખારણું રે
અંતરના પ્રેમની.

ઢળતી ચરણમાં રે નીર ભરી આંખે લીખારણું,
ભુલ્લી નયત દેહભાન લીખારણું રે
અંતરના પ્રેમની.

શ્રી. કપિલાબહેન ત્રીવેદી

ૐ

યાચના

ચાહું એટલું હું પ્રભુ સહજ લક્ષ રશ્મિના
ઝીલવા અસંખ્ય જિંજ, પૂજવા વરેણ્ય ભર્ગ
ઝીલીને અયોર આ તમિસ્ર રજની ફેડવા
જરૂર તવ પૂજની, જોડવા પડળ સગા
પડો પડ પડે; મારે અલોહ ઠોં પ્રભા ભરી. (૫)

પરંતુ ઝાલી ના કદિ ઉપ્પત્તા મુજ અંતરે
નહિ જાણું દહાપિ વા તિગિરતા વ્યાપી બધે
ભયો ભાવો જિરે-ઝિરે જાણીય અજાણ્યું થકી
રણું છતાં દવે કિન્તુ હિમાદ્રિ મુજ અંતરે
અહો તાત ચાહું આજે વડાવ વાય ભાસ્કર. (૧૦)

નહિ પૂજની ઉપ્પત્તા જીવંતી મુજ સંદેને
જીવી માત્ર મને યથે મહાન પૂજ જેવડી
અને સાધુ જીવન સાથે અનન્ય હું, આત્મનો
આગળ ને આગળ પૂજના માત્ર રજુ પડે.

શ્રી. રજનીકાન્ત દયાલ

સ્ત્રી ઓ ની — પ્ર ગ તિ

સેખ : શ્રી. મનુ શાસ્ત્રી :

હિંદી નવચંચનાની સુંદર અને વિશાળ યોજનાઓની સફળતાનો આધાર ખીછ ટાઇ પણ વચ્ચે કરતાં મનુષ્યજીવનની સામગ્રી ઉપર વધારે અવધાન છે. મૃમિ,

પાણી, અનિદ્ર, નાશ્યાં વગેરે આપણે ત્યાં કેટલા પ્રમાણમાં છે તેનો પૂરો વિચાર કરવામાં આવે છે. પરંતુ જે સમાજ જીવનના પાયા ઉપર અને જે માનવીના જીવનની સામગ્રી ઉપર આ નવચંચનાની સફળતાનો આધાર છે, તેનો પૂરો વિચાર કરવામાં આવતો નથી. આને હિંદના સ્ત્રી અને પુરુષો જીવન કેટલે અંશે આ નવચંચના માટે છે તે વિચારવું જરૂરી છે. તેમાંથી સ્ત્રીઓની પ્રથમ તરફ વધુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. શિશુઓની દૃષ્ટિએ, સંપર્કની દૃષ્ટિએ, શારિરીક જગતની દૃષ્ટિએ પ્રગતિ કરતાં સ્ત્રીઓ વધુ પાછા છે. એટલે સ્ત્રીઓની જગતી

પ્રથમ માટે શક્ય તે બધા પ્રયત્ન જરૂર છે.

વડોદરામાં હેલ્થ યોજના પ્રયત્નો વેગપૂર્વક શરૂ થયા છે.

સ્ત્રીઓના પ્રયત્નોમાં અત્યંત અંગત રસ લેતાં—

— લેડી પ્રતિભા મિતર —

જરૂરી છે. તેમાંથી સ્ત્રીઓની પ્રથમ તરફ વધુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. શિશુઓની દૃષ્ટિએ, સંપર્કની દૃષ્ટિએ, શારિરીક જગતની દૃષ્ટિએ પ્રગતિ કરતાં સ્ત્રીઓ વધુ પાછા છે. એટલે સ્ત્રીઓની જગતી

પ્રયત્નો કરવાની વખતથી આનાં અને તેનું માન સ્ત્રીઓના પ્રયત્નોમાં અત્યંત અંગત રસ લેતાં લેડી પ્રતિભા મિતરને પર છે. તેમના વડોદરામાં આખ્યાય-હાથી સ્ત્રીસંસ્થાઓનો પ્રવર્તિતિઓમાં નવું ચેતન આવ્યું છે; નિખીલતાં સ્થાઓ સક્રિય થામ કરતી થઈ છે એટલું જ નહીં પણ અનેક પ્રકારની નવી નવી પ્રવર્તિઓ પણ શરૂ થઈ ચૂકી છે.

આગતી યુ-જરાતજી મારે

પ્રથમ જરૂરીયાત તે સુદૃઢ સરીરની છે. લેડી પ્રતિભા મિતર અખીલ દિંદ સ્ત્રી સમતજમત ચંદ્રજ (All India Women's Sports Association) માં પ્રયુજ છે અને સીતે સ્ત્રીઓની શારીરીક સુધારણામાં તેમને

હિંદી રસ છે. તેમણે ઉપરાંત મંડળની એક ટાપા વડોદરામાં રચાવી વડોદરાની સ્ત્રીઓ-માટે રમતગમતદારા શારિરીક સુધારણા કરવાની જોગવાઈ કરી આપી છે.

આ ઉપરાંત મધ્યમ વર્ગની તથા નિરાધાર સ્ત્રીઓ માટે આવકનું સાધન પુરું પાડવાના પ્રયાસોમાં પણ તેમણે મોટા ફાળો આપ્યો છે. શ્રી ચિંમતાળાઈ સ્ત્રી ઉલ્લેખ-સંપત્તિ વારંવાર લીધેલી મુલાકાતો અને કરેલી સુચનાઓ તથા અન્ય રીતે આપેલી મદદ તેમજ દિરક મહોત્સવ ગૃહઉલ્લેખ મંદિરની ખીલવણી અર્થે તેમણે જે પ્રયત્નો કર્યો છે તે ખરેખર નોંધપાત્ર છે. ઓલોગીક પ્રદર્શન વખતે તેમણે ખતાવેલી કાર્યદક્ષતા ૯૭ આપણી નજર સમક્ષ તરવરે છે. તેમના સુંદર અને માયાળુ સ્વભાવથી તેમણે શ્રી સરલાબહેન મહેતા, શ્રી. સુમદ્રાબાઈ પમાર, મીસીસ વાડીયા વગેરે અમમળ્ય સ્ત્રી કાર્ય-કરોનો સદકાર મેળવ્યો છે અને સ્ત્રીઓની પ્રગતિ માટેના ગદ્યા પ્રયાસોમાં તેઓ નવું ચેતન આણી રહ્યાં છે.

જંગલમાં રહેતા સ્ત્રી વર્ગ માટે પણ તેમણે એક સુંદર યોજના કરી છે અને તે

વડોદરા હોટીકલ્ચર સોસાયટી. જંગલના જગીયા સુંદર અને આકર્ષક અને તથા ખાવપેદાશોની આ તંગીના સમયે તેમાં સારા શકમાત્ર ઉત્પન્ન થાય તેવા પ્રયાસો ઉપરાંત મંડળ દ્વારા થઈ રહ્યા છે.

આમ સ્ત્રી પ્રગતિની પ્રત્યેક યોજનામાં તેઓ ખૂબ રસ લઈ અનેક નવી યોજનાઓ અમલમાં મૂકી રહ્યાં છે. તેમની આ ધર્મશયી પ્રેરાઈ જ્યારે એક વિનંતી તેમની સમક્ષ રજુ કરવાની તક લઈ હું સ્ત્રી-શિક્ષણ અંગે કાંઈક વ્યવસ્થા કરવાની. આપણે દેશ કેળવણીમાં બહુ પછાત છે અને તેમાંથી ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ. તેથી કરીને પ્રખ્યાત સ્ત્રીઓ માટે પ્રૌઢ શિક્ષણની ખાસ વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે અને સામાન્ય રીતે યાત્રી કાઓને અભ્યાસ માટે વધુ ઉત્તેજન આપવાનો પ્રયાસ પણ જરૂરી છે. વડોદરામાં પ્રૌઢ શિક્ષણ પ્રવૃત્તિ હેઠળ જે ત્રણ વર્ષથી દાખલ થઈ છે. પરંતુ સ્ત્રીઓ તેનો બદ્દખ ઓછા પ્રમાણમાં લાભ છે એટલે સ્ત્રીવર્ગ માટે એલાપટી વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી છે. સેડી પ્રતિમા મિતર પોતાની છુદી અને લાભવમયી આ કામ ઉપાડી લઈ પાડશે તો વડોદરાની સ્ત્રીજનતાની તે આશિષ મેળવશે

મેં ક્યાં કીધું તું ?

[મિથા]

મેં ક્યાં કીધું 'તું' વહ પ્રેમ નીર
જે લાય - તાળી ઉરનું ખમીર;
મેં વાંછ્યું તું ક્યાં અખ અધુ પૂર
જે નેત્રનું ચે હરી લાય નૂર.
માગી કમી, તું વરસી ગઈ બી
ઉપાડતી ગઈ હતી એય સૂંપડી !

શ્રી. શશિન ઓઝા

સરખી સાહેલી મીઠું મીઠું મલકે,
ઢેલી ગુર્જરી ગુણસુંદરી રે.

સાગરમાં બિન્દુ

પ્રથમ : સમસ્યાસ્થાન સ્વયં-દર્શન દર્શન, બી. એ. સ્વયં-દર્શન, બી. વર્ગ

પ્રથમ વસ્તીવાળા કષ્ટાદારી સ્થરમાં
સ્થરવાના મકાનોમાં પણ દિવના
જુદા જુદા પ્રતિભા અને પરદેશીઓની પણ
વસ્તી ઉત્તરાય એમાં તવાઇ નેહું નથી.
અમારા મકાનમાં પણ એજ પ્રમાણે પચરંગી
વસ્તીના બાકવાતો હતા. ડોહ કિંચી, ડોહ
મકારાદ્દી, ડોહ પંચંગી મકારી કે પારસી
ને એ બધાંની માથે એક એકો ઉગિયન
કુટુંબ પણ રહેવું હતું. દરેકમાં નામરિકતા
દોષ ને પડોશીપદ જનવચારમાં દરેક મરી
પડે એવો કાંઈ સંભવ ન દોષ હતાં એકંદરે
કીક માણું જમણું ને ખાસ તકરારો. દમી
કાળી જાળા નડોતી. ડોહ એકબીજા સાથે
પ્રમાણર પંડે વાળી જતા: ડોહ માત્ર સાદેનજ
સવામ જ રાખતા હતાં એકંદરે પરિસ્થિતિ
બોલી નડોતી. બહુ બદ્ધ થાય તો ડોહ વાહત
પ્રત્યે વિવેકમરી એપરવાજ રાખવામાં આવતી.
દિંદી કુટુંબો જાંસેજ ને એકો ઉગિયન

પૂર્વ ને પશ્ચિમનો કદી જ એક ખાસ
નદિ, દિંદુ ને ખિસ્તી કે દિંદી ને એકો
ઉગિયન એકબીજા સાથે જાળી જ સો નદિ
એકી મારી માન્યતા નથી. હતાં માર પાંચ
મદિના વીતી મજા ત્યાં સુધી એ એકો
ઉગિયન કુટુંબ સાથે પરિચય પાડવાની દોમન
હું પણ કરી છડ્યો નડોતો જ. કદાચ હું
સરમાળ દોહજ ખીજ ડોહ પાડોશીની પેડે
' ડોહ છે ' કદી હું એમના આવાજમાં
કુસી છડ્યો. દોહ હતાં કહ જમાનજમિયા પર
મકાર એ પચમું જમણું એ વિચારતો જ
હું મેસી રમો. હું રોજ તેમને જોતો, પડીએ
વાર તેમને પસાડને પસાર જોતો. એમની
મેસી આજવાની પણ દિલમાં તમન્ના જમણી.
કદાચ મકારો પરિચય પાડવા એ પણ દતેનર
દમી ડોહ જાણે કે પણ અમારામાંથી કેકો
આજવા પચમું ન જમણું ને ન જ જમણું.

જ્ઞાણમની વાટ

મને અંતરમાં હોલે એક લાગી,
કે હેલ્યાન ત્યાગી,
જ્ઞાણમની વાટ ભેતી. ૧

હું હું આશાની વેલે,
ચૈવન જેલ જેલે,
જ્ઞાણમની વાટ ભેતી. ૨

મહારા હયામાં મંજરી મહારે,
મધુમ - રસ ફેરે,
જ્ઞાણમની વાટ ભેતી. ૩

અંદ્ર ખીલે ને ચાંદની ચોલે,
અંતર મધ ચોલે,
જ્ઞાણમની વાટ ભેતી. ૪

મહારા હું અહ્યુ છે હેલે,
હૃદય રગ રેલે,
જ્ઞાણમની વાટ ભેતી. ૫

જેવી સાગર સૂની સરિતા,
જીવી હું પનિતા,
જ્ઞાણમની વાટ ભેતી. ૬

મધુખંડી કોટિવાની બોલે,
કે હું અહ્યુ બોલે,
જ્ઞાણમની વાટ ભેતી. ૭

મી. મૈયાવન્દ ૨. છન્દ

* ઉપાધ રહેલ 'મનમ' માથી.

શુદ્ધરાત્રી સાથે આવડતું હતું: એટલે તે મહારી સ્વયં પ્રેમ આવી. "મને શુદ્ધરાત્રી શીખવાડશે" તેણે વિનવણી કરી, "મને જંગમ અપરો વિષય લાગે છે" થોડા જ દિવસો બાદ રવા દતા છતાં મને તેની કુચે જવા નિર્ણય કર્યો. એના કુદૃષ્ટ સાથે એ બંદાને પરિચયમાં અવાશે એજ મહારો દિવની સાચી તમન્ના હતી.

ને અરેખર તેમ જ હતું. આમ અભ્યાસમાં મુદ્દે કરી પરિચયમાં આવવાની રીત સૌથી સુંદર હતી. એણે પરીક્ષા આવી ત્યાં મુધીમાં તો અમારો પરિચય પ્રશ્નો ૫ ધધી બગાડે અને એને યોગી પ્રેમધ પછી કહી શકાય. આપુ ૫ કુદૃષ્ટ 'ધધુ' જ મહારાતું હતું. એમનમાં જરા ય દંભ નથી એટલે સાથે દિલીથી અમે એકબીજાની વધારે નજીક આવ્યાં. એકબીજાના સુખકુખના સામાન્ય પ્રસંગોમાં આમ સેવાથી એ મૈત્રી માલ થતી મધ, છતાં ય શરૂઆતમાં તો બધું સરસ નહોતું જ. કેટલાક ખોટા વિચારો, કેટલાક ભૂલબરેલો અપાલો, કેટલાક પચ્છદ વગરના નિર્ણયો વગેરે એકબીજાની આડે આવતા. તેથી પરિસ્થિતિની મંબોરતા ધણી વાર વણતી હતી.

ખોજ દીકરી ડારેના સાથે મહારે કહી મેજ વનમતો નહિ. ખોજ અથા મહારી સાથે મળી જ સાગે ગેતે વર્તતાં પા! ડારેના તો મહારાથી અતડી જ રહેતી

૩

એક દિવસ અભ્યાસ ને સાદિતલી અમીમાંથી પાતોડમ અતિ ને ભેદીસંમત પ્રતિ પળ્યો. ત્યાં મેલેગે તોતી, "તમે આપણી અંમેતાને તો ઝોળખો જ ને ? ને દિલીએને અગ દિલથી વિષારે છે"

તમે મને એના અનત પતાન મગ

લડી મધુ. પરંતુ જરાજર સમજવા એ
પ્રયત્ન કર્યો " જરેજર ? " એ પૂછ્યું,
" આપણી નાની ઉંમરે ! "

" હા " વેલરીએ જવાબ આપ્યો
" એજ મુશ્કેલી છે ને ? એની એ માન્યતા
જાણવાના છે આપણાપાતાના એક ક્યો છે
પરંતુ એની માન્યતાની ત્રીસકુલ અસિન થઈ
નથી, એની કાચી વયમાં આવે નિમિત્ત
પૂર્વમંદ એના કુમળા મગજમાં પ્રાણ જાણે
ક્યાંથી એ પેસી જતા પાપો છે કે તેને ફરી
સીતે ફર કરવો તેજ આમને સમજાવું નથી.
એ નિમિત્ત ખ્યાલ એના દિલમાં થઈ રહેને જ
ભેસે છે. "

હરિ ! મીઠીશી વાંસળી વગાડી

હરિ ! મીઠીશી વાંસળી તમારી,
ને મોઢમાં લીન કીધાં;
પત્રી બન્યા ગોવાળજીવંદ સાગી
કે દુઃખડાં કેમ લીધાં ?

હરિ ! ચકલી પાવણ વાટ રોકી,
ને મોઢમાં લીન કીધાં;
પત્રી મલિંગી તે ગોરશી દાઢી,
કે દુઃખડાં કેમ લીધાં ?

હરિ ! તારતા રામ રાયડે રમી,
ને મોઢમાં લીન કીધાં;
પત્રી ગોરીને ચીર તાજ લૂંટી,
કે દુઃખડાં કેમ લીધાં ?

હરિ ! કેમુડે ચુંદલી રંગી,
ને મોઢમાં લીન કીધાં;
પત્રી અંકાના નીરને લેજાડી,
કે દુઃખડાં કેમ લીધાં ?

હરિ ! જસુનાના જાજ પર ચૂલાવી,
ને મોઢમાં લીન કીધાં;
પત્રી નોકાને જામરે મૂલાવી,
કે દુઃખડાં કેમ લીધાં ?

હરિ ! સુરેલાં સોજુડાં જમાડી,
ને મોઢમાં લીન કીધાં;
પત્રી લોલા અપાર ન પમાડી,
કે દુઃખડાં કેમ લીધાં.

શ્રી. શનિલાલ શેઠ

નહોતું. એક પશુ વિચાર એના આત્મીય વિચાર નહોતો. પ્રથુ જ એર બદારની કુનિ-યામાંથી એકના ઉગતા દિલમાં રેડવામાં આવ્યું હતું. હિંદી સોઝાને પિછારવાનું જ એને ધરમૂલેથી શીખવવામાં આવ્યું હતું. એના પર એરો વાતાવરણ ભેર કરી લપેટાઈ મથુ હતું.

“ત્યારે તમે અંગ્રીજ, નહિ !” મહે ધીમેથી ફલીલ મૂકી, “અંગ્રીજ પ્રજા ને તમારામાં કરી જ રૂક નહિ.” એ ઉત્તર આપે તે પ્રતિ હું એને બોધ જ રહ્યો.

“હા પ્રતો” પ્રથુ વિશ્વાસથી તે બોલી “મને અંગ્રીજો ગમે છે. તેઓ કેવા મજાના છે ?” એણે જલથે વેદવાક્ય રચ્ય ક્યું.

પરંતુ આ જવાબમાં પાછી વ્યક્તિમત વાત આવી. એના કુટુંબને કે એની જાતિને આ માન્યતામાં તે ભેળવી રાખી નહિ. આવા એના પિછાર પ્રત્યે એના કુટુંબને કંદાય ખાસ વાંધો પશુ નહિ હોય છતાં કાંઈ એને ઈતેજન તો નહોતું જ આવતું.

છતાં ખીજ તો રાપાઈ જ ચૂક્યું હતું ને એનું કેવું વાપર પરિણામ આવશે તે વિષે પશુ ભેમત નહોતો જ. આ મજબૂ વેરજતિને અચાનક કે અચાનક રીતે પોષવામાં આવે તો એક બપોર સાધન બની જાય. આવા પ્રકારની જડ ધાસી બેઠેલી માન્યતામાંથી ડાયેનાને કેમ અજાણી કરવી તે મને અમગતું નહોતું. નવ વર્ષની બાલિકા આવા વિચારો ધરાવે ને આવી લાગણીઓ રાખે એ બીલકુલ અપ્રત્યક્ષ નહોતું. પ્રીટ વધની વ્યક્તિઓ માટે પશુ આવી બાવનાઓ માનવતાથી પર લેખાય. ડાયના પ્રીટા ઘણે ત્યારે બાલ્યથી હેવામાં પોષેલા આ પિછાર કેટલી પરાકાષ્ટાએ પહોંચશે ?

દિલમાં એ જાગી હતી. દિલમાં જ હાજરી હતી. દિલની ભૂમિએ જ એનું પોષણ

ક્યું હતું. દિલના તલ્લોથી જ એનું જીવન ધડતર ઘટું હતું. દિલએનો સામાન્ય પ્રાણ-વાયુ જ એ લેતી હતી. હિંદી આકાશનીચે રહેતી હતી ને એની શિરાઓમાં હિંદી સોહી જ વહેતું હતું એ પરિસ્થિતિમાં એ પોતાના બંધુઓથી પોતાની જાતને અજાણી કેવી રીતે પાડી રાખે ? એમને પિછારી તો રાકે જ કેવી રીતે ?

મને હવે આ રાજાઈ ચિંતાનો વિષય ઘણું પડ્યો. ડાયેનાનું માનસિક વલણ મારે માન એક કાપડો બની ગયો. ત્યારે ત્યારે હું નવરો પડતો ત્યારે ત્યારે એના જ વિચારો મારા દિલમાં જાગી જતા. દરરોજ હું નવાં નવાં દષ્ટિગ્રાહ્યો એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ શોધતો. મને સફલતા મળશે ? હું રાજ વિચારતો.

૪

આ પ્રશ્નનો તાકીદો અણુધારો. નિકાલ આવશે એવી મેં કલ્પના પશુ કરી નહોતી.

ડાયેના અત્યાર સુધી ઘેર જ અભ્યાસ કરતી. માર્ચ મહિનામાં મહેલી જ ત્યાર એને કાંઈ એન્સેલિટિયન રંગલમાં મૂકવામાં આવી. એ અંદર ખાસ કરીને ધરપીચને માટે જ હતી, છતાં કેટલાક હિંદી ને એન્સેલિટિયન જાળકોને અપવાદ રૂપે તેમાં કાપલ કરવામાં આવતા. ત્યાં અભ્યાસનું ધોરણ ઘણું ઉંચું રહેતું ને સિસ્તપાલન કડક રીતે યત્ન રાખના અભ્યાસવર્ગો છૂટયા પછી સંખ્યા કાળે રમતખમતોમાં ફરજિયાત બામ લેવો પડતો.

આખામાં ડાયેનાનો સમય કેવી રીતે પસાર થતો તેની તો હું કલ્પના કરી રાકું તેમ નહોતો. પરંતુ સંખ્યાસમયના એકનો એને માફ આવતાં હોય એમ લાગતું નહિ. એને કાંઈ પ્રકારની દરકત હોય તો પશુ એ મને કહે એ જાનતું તો અસંભવિત જ હતું.

મારામાં જાણે એને કરી જ રસ ન હોય એવું એ વર્તન રાખતી, એનાં વહીવટોને તે એ અધાની કાંઈ પણ જ નહોતી. સંખ્યા-બેલનના અણુમમાની પણ એમને ખબર નહોતી.

એક દિવસે કોઈ કામ પ્રસંગે અણુધારી મારે તેમના રમત-અમતના મેદાન પર જવાનું થયું. સંખ્યાકાળે લમબમ છ વાગ્યા હશે. હું સ્વાભાવિક જ જરા ધીમે પડ્યો. મારો દષ્ટિ આપમેળે જ ડાબેનાને શોધવા લાગી, થોડીવારમાં જ મેં એને ફેલાક છોકરાં જેડે વાતો કરતી જોઈ. ત્યાં થું ચાલી રહ્યું છે એનો મને દુરથી ખ્યાલ આવે તેમ નહોતો એટલે હું જરાક નજીક ગયો. એમની વાતચીત ખ્યાનથી સાંભળવા પ્રયત્ન કર્યો.

ડાબેના સિવાય આખી યે દુકડી યુરપી-જન બાલકોની હતી. ડાબેનાને એમની જેડે રમવાનું 'મથું' જ દિલ હતું. પરંતુ એ લોકો એને બાકાત રાખવા જ મક્કતા હતા. એમની દુકડીમાં ફાળવ કરવાની એમની અનિમ્મળતા ડાબેનાને પૂરો ખ્યાલ નહોતો. અંગ્રેજ બાલકો એને અમતાં એટલે કઠાય એવી કંપનર પણ એને નહિ આપી હોય, એ પોતાને યુરપીજન જ સમજતી એટલે એના પ્રત્યે એ લોકોને અણુમગો હોય એવો વિચાર સુઝા એને આગો હોય એમ જણાવું નહોતું. એમની દુકડીમાં જાણવા એ વિનંતિ કરી જ કરતી પરંતુ કોઈ એની વાત ઉપર ખ્યાન આપતું નહિ.

ડાબેનાનું 'કચણ' વધતું જ મથું. એટલે પેલાં અંગ્રેજ બાલકોની ધીરજનો પણ અંત આવ્યો. "હવે જંપરા દે ને" એકાદ જણથી નં રહેવાયું, "રાં...વણું સંકર, અમારે તારી સાથે નથી રમવું." તેણે માર સુધારી લીધી. "આજે નહિ" ને કરી પણ નહિ. અમારો છેડો છેડાને. "

એ સાંભળી મને આઘાત થયો. ડાબેનાએ તે વજ્રપાત, જ... અનુભવ્યો. દરો એટલું એ વર્તન આકસ્મિક ને વિનાશક હતું. એક ક્ષણ સર ડાબેના પેલા છોકરા સામે જોઈ જ રહી. એની આંખોમાં દર્દનો પાર નહોતો. પછી ધીમેથી પાછી વળતે ચાલી મઈ. એના પગ લયડિયાં ખાઈ રહ્યા હતા. મેં ખ્યાનથી એના તરફ જોયું. એની આંખોમાં આંસુનું પૂર ઉભરાયું હતું.

એ મેદાન પર છોકરાંઓની બીજી દુકડી-ઓ પણ હતી. કોઈ દુકડી યુરપીજન બાલકોની, કોઈ બિંદી બાલકોની, ને કોઈ અંગ્રેજીડિયન બાલકોની. ડાબેના એક બીજી દુકડી નજીક ગૂંધ. એ પણ યુરપીજન દુકડી હતી. એક ક્ષણ પર તેમના પ્રત્યે દષ્ટિપાત કરી તે હસી રહી. પછી જુગ જ ધીમા અચાજે જોડી, "મને રમાડસો" "જ્યારે એક અક્ષર પણ હિચ્ચારી શકી નહિ,

એ રોળીમાંથી એકાદ જણ કાંઈક કહેવા ગયો. એના મોઢે નકાર સાંભળે ત્યાર પહેલાં તે ડાબેના ત્યાંથી દૂર દૂર દોડી મઈ. એ દોડતી જતી ને રડતી જતી. એમ છેડે દરવાજે પડેયો. નિર્જીવ પત્થરોમાં એણે પોતાનું મોં છપાવી. એનાં મૂસકાં, આખાં ખગલતાં નહોતાં.

મેં એક ક્ષણ પણ નકામી ચુમારી નહિ. એ ભૂં જમી હતી. ત્યાં હું જઈ પડેંચ્યો. એના ખગા પર ધીમેથી હાથ ઢાક મૂક્યો.

અણુધારી એનો હાથ મારાથી લગાઈ ગયો. તે પણ સમજ જ ગયું. દરો. "મેં કેવી ગોલી જૂલ કરી હતી?" તે જોડી.

"કહે જોર" મેં આગળે તે પ્રશ્ન કર્યો, "કીમંમથું પર મારી સૂચના પ્રમાણે વર્તી તેવી તને લીલગીરી ને નથી હતી ને?" "નારે ના" તે જોડી, "મને જરાય

દિલગીરી થતી નથી, એ વાતનો મેં જરાક વિચાર કર્યો કે હું તમારો હેતુ સમજી ગઈ હતી. એ માટે હું તમારો ખાસ આભાર માનું છું. હવે મને બધું જ સ્પષ્ટ સમજાય છે. આપણે ને અંગ્રેજોએ એક નથી. એમનામાં ને આપણી વચ્ચે કાંઈ પ્રકારનું સામ્ય જ નથી. આપણે એમને બીજાકુલ ગમતા નથી. જ્યારે દિંદોએ આપણને ખૂંદે દિંદે વધારી લે છે. મને આજે એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો જ. "

" સામરિ જિંદુનો સંભાગ રાખે જ " મેં ઉત્કાસથી જણાવ્યું, " તે દિવસે તે તારો જીવનને સાગરમાં જિંદુ સમાન ગણાવી હતી. પરંતુ દિંદો લોહીનું તાગમાં ફેંકતો જિંદુ જ નથી. એથી તારામાં થઈ નિષેધ છે, છતાં એ સામ્ય પણ તારા લક્ષમાં રાખીશ તો ય તને ખ્યાલ આવશે કે જિંદુનું આત્મીય અસ્તિત્વ જ નથી. સાગર સિવાય એના અસ્તિત્વની શક્યતા જ નથી, તારા સાથે જાણીએ છીએ કે કદી જીવી શકે જ નહિ. સાગરનું જલ પોતાના જિંદુને પોતામાં ગોળી દેવા આપૂર છે. જિંદુએ એમાં સમાઈ જવાની એવના રાખવી જોઈએ. હવે એ બધી વાતો સમજાય છે ને ? "

" જરાબર " તે બોલી, " ધણી જ સ્પષ્ટતાથી સમજું " સમજાય છે. " એના સ્વરમાં સારમનો સદ જ સંકેત હતો. "

" કાચેના ! " હું આગળ વધ્યો. " તે મને કદી પિછારી છે ? " તે કદી પિછારી રહે છે ? " મેં પૂછ્યું. "

" ના " બીજાકુલ સંકેત રાખ્યા સિવાય તેને ઉત્તર દીધો. " એ જ મુશ્કેલી છે ને " તે જરા થંભી " તમારે માટે મને કદી પિછાર ઉદ્ભવ્યો જ નહિ. દરેક દિંદોને હું પિછારતી એવી. મારી માન્યતા હતી છતાં પણ. "

" આપણા મકાનમાં કાંઈપણ વ્યક્તિને મેં પિછારી છે ? " મેં એને જ પૂછ્યું જ નહીં. "

" ના " તે બોલી. " હું કાંઈને પણ પિછારતી હોઉં એવું કદી પણ મને લાગ્યું નથી. બધાવ કેવા-સારા માણસો છે ? "

" હું એમને પિછારી રહે જ નહિ. " એને અલે હાય મૂકી મેં એને મજાક જેની, " તારો પિછાર કદી સાચો હતો જ નહિ. એવી માન્યતાથી તને કદી કાંઈ પણ ચલાવો નહોતો. " મેં એનાં દિલમાં કસાવ્યું. "

નારી શક્તિ

નથી અવજ્ઞા પ્રજાતા પિછારો છે જનની એ વીરોની; ધરોની સારી શક્તિ એ જાહેર ખરી સ્વધીરોની. મા દુર્ગાની એ પ્રતિમા છે લક્ષ્મીની છે ત્યોતિ ક્ષત્રી; શીષ્ટમાન એ અગ્નિશિખા છે સ્નેહમુખાની મુગ્ધ સ્વધી. બંદ બિટાવે લગ્યત મરને દાયં સદ્ગતિને વરશે; નિરાજનમાં મા ભારતને યુગ નંદી જનન કરશે.

શ્રી. હર્ષિદા

શ્રીમતિ લીલાવતી મુનશી

જેમણે મુંબઈ ધારાસભામાં અસમાન લગ્નોને લગતા કાયદાનો ધારો ૨૭૬ કરી
પસાર કરાવ્યો છે. તેનાથી અનેક જાગાઓના મન બચડતા જઈ રહે.

મુંગી બિખારખ
 દત્તી ને તે આઠ
 દસ, ઘસ વળાં વિધવા
 યજ્ઞ દત્તી; એનો વળ
 નાતરિયો હતો એજે
 જનતર વિપર શીમડું
 મારવાની હમ્મણ ન
 કરી; તેની રિશ્તિ અતિ
 મરીખ દત્તી-અતિ મ-
 રીખ એટલે બસ એમાં બધું આવી રહ્યું.
 જીવન ગુજરા મારે તો ડાપડમ કાઢી જવાય
 એવો વસતો કાળ દત્તો એનો જેને પૂજું
 અનુભવ થય ગયો.

"શું કરાજ, મુંગી ?" કહેતાં તેના બે
 માર સમાંએ એક સરારે મુંગીના પરમાં
 પસારો કર્યો. કંઈક આડીઅવળા વાતો કપો
 પછી એક આધિક આગતુક બાહ્યે અંખને
 મિચકારો મારી મુંગીને હસારો કર્યો કે,

"હવે શું કરવું છે તારે ?"

"કેમ કૃષ્ણ પૂછવું પડવું ?"

"વિચાર રોય તો એક તૈયાર છે."

એકદમ ખ્યાલ આવતાં મુંગી મોંઘી
 ગયું ને બોલી લીધી, "ના, ના, કૃષ્ણ; નામ
 ના લેશો; હજી આ નામ; ગયાને મોટાં

મુંગી

ના લેશો. ને જીવાની
 ગળવવી તો આપણા
 હાથની બાજુ છે ને !"

"ત્યારે બાહ્ય, તું
 બજા, ને તારું કરમ !"

હીને કૃષ્ણ અને સમાં

સૌ અર્પા. મુંગી ધર-

પરાની વાતને આમ

રોળી રોળી નાખતી,

અને સમજવરા આવનાર અનેક રીતે
 લસ્યાનીને તેને કહેતા હતાં તે એકની બે ન
 નથી. પેલાની દલીલના જવાબમાં એકની
 એક બાગોની વાત કહી કહીને મુંગીની
 જમના કુચ્છી થઈ જતા.

મુંગીને માર ઉપાં દત્તાં બે દીકરા, બે
 ગીઠરી. અર્ધાંપ દસ વર્ષની અંદરનાં હતાં.
 જે પ્રેમે ને હોકરાંએ ને લાકમાં જીલેરતી,
 ને જ પ્રેમે તેને નાતરું કરતાં અટકાવી દત્તી.

મુંગી માની બીખીને પુત્ર કરતી; કાલું
 ધંધો કે મજૂરી એને ન મળી. સવારસાંજ
 ગેરીઓમાં તે મામવા નીકળતી, સૌથી નાના
 ઉપાને કેમકે કમકે અર્ધઉપારે હીમે, હીમે
 કપડામર, કંબાલ અંદરે, દયામજા સ્વરે, તે
 અંતરની અખતબોળીના પ્રેમમાં કૃષ્ણ હાંટતી
 બતી. તેની મીઠી અગમ્ય વાગીનાં કવાગ

મધ્યાન તરે છે. ચોપાસ દુકાળના શીડા
 બોળાઓ ધૂમરાય છે; અનાજ માટે દેશોમાં,
 પાંડીઓમાં ને માણસ માત્રમાં અન્નમોહ
 વાલે છે. મોલેતુમરોએ સમ્રાટખોરી કરી
 અનાજની અછત બીજી કરી છે. કષુકષુ માટે
 દુકાળપીડિત દેશોમાં કંબળો વચ્ચે શેરીઓમાં
 ધમાલ થાય છે. પણ દહા અંક શહેરમાં
 લોકોનાં દિલમાંથી દયાનો છટિ, તપેલી લોહી
 પરથી પાણીવું ટીપું છમમમ કરતું વરાળ-
 પ ધઈ જાય એમ, છંદારી અયો ન દતો.
 શેરીની વસતિ મંગીને સાદ સાંભળી ધરમાંથી
 બોલતી સાંભળાતી કે, “અડી, બીજી
 રહેને, મંગી બિખારણુ.”

મંગી ધરખારણે અટકી જતી ને બોલતી,
 “એ દાઈ આ; તમારું બહુ ચાલે, પેટ
 રળે, શેરીખની આંતરડી ફુવા દે છે.”

નાના ઊંઠરાંઓ પણ ધરમાંથી ઢોડો
 આવી. મંગીને - રાટલી-રાટલાના ટૂંકકાંઓ
 આપી જતા અને ફેરમાં, ટટળતા મંગોના
 નાના મમાને નીરખી નીરખી જોઈ રહેતા.
 ફેરમાં લટકતો ઊંઠરા પથુ; શુદ્ધરોનાં રૂડાં
 રૂખાં ઊંઠરાંઓને જોઈ ચાંત ધઈ જતો,
 ઇત્તાં માનો ગળગળો સાદ સાંભળી ને રડમસ.
 ધઈ જતો; મંગી તેને રાખા દેતી નહિ, અને
 બીજી બિખારણોની જેમ ઊંઠરાને કદિંગ
 મોડીઓ અણુતી પરાણે રાવરાવતી નહિ.

શેરીમાંથી બીજી લાવી. તે ઊંઠરાંઓને
 નાવરાવતી. કવચિત ઊંઠરાંઓ મંગી સાથે
 શેરીઓમાં નીકળતી. કોઈવાર માથી જુદા
 પડી બીજી શેરીઓમાં જઈ અરધું દસતાં
 દસતાં માતા કંઈનું ઝાનુકરણ કરતાં. ઊંઠ-
 રાંઓ, તો જનતા સખી રસતામાં ને મળે તે
 આદોષી જતો, અને વળે, તો પેર લાગી
 ચી ફરી જમતા.

સરેર ખાદ્ય એમની મુંપડીએ ઊંઠરાં-
 ઓએ. એક કાળવી ફૂતરી પાળી હતી અને

એના મહુડિયાં સાથે બાળકો દિવસ આખો
 રમવા કરતા. પણ ફૂતરી આગલી ને કદાચ
 દેશવાળા દેશે તે બીજી શેરીઓમાં પેટ ભરવા
 જતી નહિ; પણ મંગી ને લાવતી તેમાંથી
 તેને ભાગ મળતો; એનાં મહુડિયાં ત્યારે
 અન્ન ખાવાં લાગ્યાં, ત્યારે કાળવી મહુડિયાં
 એને પહેલાં ખવરાવતી અને એમના ખાધાં
 પછી પોતે ખાતી; મંગી આ દશ્ય દમર
 ટગર નજરે જોઈ રહેતી, અને એના દિલમાં
 ત્યારે લાગણીના લોહ લીંછળતા.

પરખોની પરખ મંડાણ; દિવાસો આંબો;
 દિવાસો એટલે સો પરખનો ગાસો. ગામ
 આખું તરેવારના રંગે રંગાઈ મયું છે. પણ
 મંગીને પરખ નથી! આ દિવસ તેને કારગો
 ઉઘો હતો. ગયા વરસના આ જ દિવાસાના
 દિને તેનો પતિ સ્વર્ગવાસી થયો હતો. આજનો
 દિવાસો રાવરાવતીનો હતો. મંગીએ નિશ્ચય
 થયો છે આજે તો મામવા ન જવું; વરસ
 આખું મામવું જ છે ને! મામવું કરગરણું,
 એને હૈયે કારી. ધા જ કરનાઈં હવું.
 દેવકોએજ એને આ રસતાની વેરાન ફેડીએ
 પરવરતી કરી મૂકી હતી. પતિ હતો ત્યાં
 મુધી, તો તે મગે તેમ કરી રળી લાવતો,
 પણ પછી કોઈ આરો દાચ ન આવતો,
 તેમજ ગદદ માટે અથેથી પાછી પડતાં, તેણે
 નાહટકે આ ગામ સ્વીકાર્યો હતો.

આ દિવાસાના પ્રજાતમાં પતિની યાદ
 મંગીને આવી; આજ્યા પગર કેમ રહે!
 પછી ઊંઠરાંઓ લાતારાં તેણે તેમને કહ્યું કે,
 “આજે કોઈએ મામમાં જવાનું નથી.”

“તે શું આજે અપવાસ કરે છે?”
 મંગીની મોડી ઊંઠરાં છનીએ દલીલ કરી.

“તમારે માટે પરમાંથી કાઢીને કંઈક
 સંપડ્યું, હું મારે મગે તેમ રાડતી લાઉં.”

“પણ ધરમાં શું છે તે સંખીય? કાલનું કાંઈ નથી.”

સાદું રહસ્ય

ટામ્બો ટોમિનટ હેર ઓઇલના માલીસથી માથાના વાળને પોપલ્યુ મલે છે, દર આવાડિયે ટામ્બો ટોમિનટ ઓઇલ શેમ્પુથી માથું ધોવાથી વાળ સ્વચ્છ અને કુદરતી ચળકાટ ધરાવતા બને છે. પણ આ દિવસોમાં માથાને એક ટેકાણેથી બીજા ટેકાણે લઇ જવો મુશ્કેલ હોઇ તમને કદાચ આ વસ્તુઓ હાથેય ન પલ્લ મળે.

માટે તમારી જરૂરિયાત પ્રયુજ્ઞ જ ખરીદો અને ખરીદેલી વસ્તુઓ કાળજીથી અને સંજાગપૂર્વક વાપરી મદદરૂપ થાવ.

ધી તા તા ઓ.ઇ.લ. મી.લ્સ. લિ. પ.ની. લી. ટિ.

ગૃહસ્થો માટે સિદ્ધાંતની વિશિષ્ટતા
અને

વખતસર કામ.

એમ. ડી. વાઘેલા

રાયપુરા રોડ, વડોદરા.

ખાત્રી ભરી સેવા

અને

બંધણેસતી સંભવત

★ એકવાર પધારી ખાત્રી કરો ★

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, જતુદોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની
પ્રતિષ્ઠિત ઔષધ

અકસ્તીર છે. કિં. શીશી બોકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

બાંઝા ફાર્મસી— સોલ એજન્ટ : એસ.સ. એસ. રમણ એન્ડ કું.
નાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના મીટી.

દરેક સ્થળે એજન્ટો ભેજાશે છીએ—

દરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સુગ્રિપત્ર મફત મંગાવો.

"તો ખા મને મને શીદ કવરાવે છે ?" મંત્રી આજ સવારથી મુંઝવણમાં છે. દેવે સુમસામ થઈ ગઈ હતી, તેથી સ્ત્રીઓને સંકેત હાથે કરી બેસી; છતાં મંત્રી બની બેઠા. મંગાના દેવામાં વેદનાંને એકાદ લંબ-કારો આવી મંગાની આંખોમાં આંસુના એક એ બિંદુ ઝળકાવી ગયો. આજ ભૂમિ મંગાએ વળી નિર્ગોષ બદલ્યો. હેલ એમ તે બોલી; "ચાલ, ત્યારે જઈ છું."

મંત્રીએ તે દિવસે ઉપવાસ કરવા પારેલા, ને તે દિવસે તેવા પત્ર ઉપડતા જ ન દેતા; કેમ જણે ? મન કાળવું જ ન હતું. એકલી ઊંઘાએને માંગવા મોઢાતતા એનો હવ ન આવ્યો. અરે તો એ હતું કે આજના પદગોર દિવસે એક દિવસ બિખ ન માગી દોષ તો ? પણ આજેની ખાતર એનો નિશ્ચય તૂટ્યો. છતાં શેરીઓમાં ખરાકા પાકતા નીકળવું તેને ન અમ્યું. તે એકલી મધ, ને એ પાંચ સારે ધરે ચાંદ કયો ને તેની આથા કળાં; તેજી રમિયું અન્ન દેવા આજે અર્થે પાડી દીધી, 'આપણું દોષ તો કાર' આથો કંઈક, 'એમ કહીને લીનવણી કરી બેઠા. એકે ધરેથી લોટ મળ્યો, ખીલેથી ગોળ લીધો, વર્ગી બોલેથી લોટગોળ, એમ કરી તરેલી બરીને એ ધરે તરફ વેળો; લોટ બરડડા નેથી દેતો ગોળ પણ નરમ દેતો અને લાપસી કરી ઊંઘાને જમાવડાની ધારણા તેની હતી, એ બોતાં તે રાજનારક સ્થ મધ. ધરે આવી પિંચાંડિયાળી તરેલીમાં આંધળું મૂકી નીચે બેઠું કરી ઊંઘાએને બેળાં કયો, "બુલો, આજે રાં રાંધ્યાં ?"

"ના, બેટા, એવું તો નહિ; એવું આપણું નશીબમાં કયો છે ?"

"તો શું કરીશું ?" ઊંઘા કીતકથી આજે સજાવેલા ચૂલાં ફરતાં પોટાળ બેઠા.

"તું કહે છે કરીએ, બોલ."

"આજે. પરજા છેને મા, તે લાપસી કરને."

"સરચ, લોકરા, ઘણું કરશું, દોં ને ? પણ બુલો, કોઈ ઉતાવળાં ન મળે. આ ગોળમાંથી પ્રાઇ એક કણી મેં ન લેશે. દોં કે ?"

અર્ધા ઊંઘાએની નમર માની સામેથી બચકાએને પત્રમિયું નેમ જૂલમાં મોટી બધ એમ ગોળમાં ખૂલી મંઘા એમના મોંમાં પાણી છૂટ્યાં, પણ એકે ઊંઘા 'તો' એવા દશરમાં જવાબ આપી રાક્યું નહિ.

"મા, મને ગોળ ?" "મા" મને કે, એવા રબ્બોની ચક્રેપરી ઊંઘાએની હાથે થઈ આવી, પણ મંત્રીને ચક્રેપરી-એવો જુલતા હાથો, ને રનેકાજ દેતો, 'વાણી-એરી પ્રમાણ હતી કે ઊંઘાએ વચ થઈ જતાં, સામે એકે દરકે કાદેના નહિ. "મંત્રી બોલ-કાની ઇચ્છા કરી જાણને બોલી."

"પરજાને દિવસે, સાંપણી રંધાય, સમત્યાં ? મળો મધ નેથી લાપસી, ખાતી છે ને ? આપણે ધરે રમિતી રંધાયેલી, મગજમાં ?"

ઊંઘાએ, રાજ થઈ બેઠી જાણતા,

"દા, દા, અમને, બધું આવે છે."

"ત્યારે તમે ખોલ, થોડીવારમાં લાપસી થઈ જશે, પડો તમે આજે. લોકે કે ? પેલું થી લોકે નેમ જુલકા આવું; લોકે તરર લખો. લાપસી કરે તો બિનરે, - અરે ? કે બદલ જાડું છું. તમે સી ધરમાં જ રમજો ને ધરનું ખાન રાખજો. કોઈએ ગોળને આવડા નહિ; અડે એને માતા સમ, અડે એની મા મરે."

તારલા

: રાસ :

હો તારલા રાસે રમે.

બળવી રમાડે કહાન બંસી

હો તારલા રાસ રમે રે.

અદૈત આ રાસ યુગો યુગોથી

વિરાટના થોડ મહીં મચ્યો છે.

પૂણુંહુતિ એ વરશે નહીં વા ?

ધૂમી રહેતાં ઠરશે નહીં વા ?

હો તારલા રાસે રમે રે.

બળવી રમાડે કહાન બંસી

હો તારલા રાસે રમે રે.

મકાશનો સોત આળંક રહેતો.

આનંદનો નિર્ભર વિશ્વ બેઠો.

અશ્વમેદો રાસ ધૂને તણાતાં.

અગંગાથી સૌ જગનાં ભૂતાતાં.

હો તારલા રાસે રમે રે.

બળવી રમાડે કહાન બંસી

હો તારલા રાસે રમે રે.

દેવા તણા આમ મહીંમ એવો

અળંક ને ઉત્તર રાસ વળે

પુણ્યત્વને હુંદર બાવનાઓ

પૂણ્યત્વને કાજ પ્રભુ રીઝાવે.

હો તારલા રાસે રમે રે

બળવી રમાડે કહાન બંસી

હો તારલા રાસે રમે રે.

શ્રી. સંપ્રદ.

એમ બોલી બધાંય હોકરાઓને માથે
દાય દેરો, વસો ચાખી, બારણ વાંચી
બદાર મધ.બાળકો આજે એક ઉત્સાહમાં આવી
મથા, મોટી હોકરો તો માથા લામી,
"ગળ્યું એટલું ગળ્યું ને બીજું બધું બળ્યું."વળી બીજું માથા લામી, "મા દરમંડો
આવશે ને વી ધરે લાવશે." છની ગતિ
લાગી તેની સાથે નાનાં હોકરાઓ માથા ને
ફેરફારી કરવા કરવા લાગ્યા. ગોળ ન ગળ્યાનો
એમનો શોક તો તરતજ બીડી મચે, અને
ગોતની આ કહીઓ નાનાં બાળકોને એવી
બાળી મધ કે એની આગળ માનું આવા-
સન કે મોટી હોકરી છનીની બચ્ચીઓ લરી
મનાવવાનું કાપ તો કશા દિસાણમાં નહિ.
સૌ આનંદસેવારે બૂલી રહ્યાં.પથ આસપાસની વસતિના બીજાં
હોકરાઓ બદાર મોટીઓ અને રીશિયરણ
મથાવતા સંગળાવા; એના તરફ છનીનું લક્ષ
અર્થ ને બારણ અધુરું જણાડી તે બદાર
નબર કરવા લામી; મોટા પરખને લીધે
બાળકો આનંદ મંગળમાં કિતોલતાં રતાં.બદારથી એક હોકરાએ છનીને તમામીધી
બાળી ને તેને ધસારો કરતાં રહ્યું. "બદાર
આવને ! ધરમાં ચુંદ બરાબર રહી છે !""ના બાપ, તનતમારે રમો. હું અદૈયા
એવું છું."

"એમાં શું મજા આવશે ?"

છનીનું મન ન રહ્યું; પોતાના બાકરાને
ધરમાં રાખી તે બદાર હટકી મધ; પથ
પછી તે એક પછી એક સૌ હોકરાં બદાર
નીકળી રમતમાં બગી મથાં.મારી વારે મંગી આવી; બારે બદારે
તેવની વાટથી તેના દાધમાં હતી. એનાથી
એની અરધી ટોચ બીડી મધ હતી પણ ને
એ એના વડે રાખી લેવાને દેવાપત્ની લેવાથી

સોજના તેલથી સંતોષ માન્યો, ઝૂપડોના
ખારણે આવતાં જાગ્યેને કાળજી લેવું તેલ
રેડાપુ, તે લોભી ને લોભી સમ્રાટ વધ રહી.
'દેખ', 'દેખ' ચબ્દો તેના મોંમાંથી
નીકળી સક્યા નહિ, જાણે અસાધ્ય બની
અછ. તેલની વાટથી તેના હાથમાંથી પાતી
પાતી રહી અછ, પણ પછી ધોમિયા તે
જલદી, "અમાનિયાં છોડરાંઓ પણ
વાંઝીયાં ખારણું. ઉપાડું સજામાંથીને ક્યાં
ટળી અ્યાં ? ના પાડી દત્તી તો પ !"

ધરમાં ગરજને જલે તેણે બદાર ચોપાસ
નજર રેડાતી. છોડરાંઓને છોળ્યાં-સાડ ક્યો
ને, પછી ઝૂપડોમાં ફાળવ દઈ.

ઝૂપડોમાં પર વચ્ચે મિજબાની ચાલી
રહી હતી; કાળજી જેના જાયગને નિરાંતવા
મોઢ ને મોળવું મિષ્ટ મોજન કરાવતી
પૂછકી પટપટાવતી હતી. કાળજીના મોંમાં
કઈ ન હતું, ફક્ત એના નાના બચ્ચાઓ
જુભાજાની ભેમ અપ અપ મોઢ ચાડી રતા
રતા હતાં.

મંગીની આસા બીજ અદરપ વર્ષ અછ;
ખરેખર આજતું પરજ તેને તો મછ સાલની
ભેગ ધુરકું ! એને તો નહિ, પણ એના
નિરીપ બચ્ચાઓને તો ખરું જ. દલે કું
આમમાં ફરી કાચ સાંઘી કરી ઘેર ઘેર
મટકા પૂ. ૩ છોડરાઓને આમમાં મોઢલારાં ?
જાળોની ખાતર તે બેમાર ઘેર ટેક નાખી.
જાતી જોગ મોઢ આવવા દત્તા તે આમ
પ્રમાણના આજના પવિત્ર અને અતિપવિત્ર
દિને માનવાં જવું ૩ જાળોને જૂંજાં
રાખવાં ?

મંગીએ મનમાં છોડરાંઓને મળો દીધો,
પણ મોઢીથી દીધો કાળજીને. "તારું નખખેડ
જાય ? સાં..." પણ તે પિયારના ચાલી
જરખો પ્રવરવણે, "જોખાં જોતો છો ધુને ?
હ ક્યાં પોને ખાડ છે ? જમાને ખરડાં છે.

મૈયાની સુક્તિ

(ગાન : નીંદરમરી રે ગુલાબી મરી...)

દિલકું રમે રાજ ! દિલકું રમે,
મૈયાની સુક્તિમાં દિલકું રમે.
મનકું ભમે રાજ ! મનકું ભમે,
મૈયાની સુક્તિમાં મનકું ભમે.

મૈયાની સુક્તિરાજ માનવતાં મસ્તકે
મરતી માતા ઠેરે જોજલે રમે !
ઉછેરે ઉઠાં જુગમૂનાં સંવેકને,
સુક્તિના મંત્રવિણુ યાને રમે !
મૈયાની સુક્તિમાં દિલકું રમે.

નીંદર ગુલાબીઠેરી પાંચે વીંટાઈને
પોયાં કરો છો રાજાં યાને ત્હમે ?
વસમા હમનકેરે યામે વીંધાઈને
મોંપિરું મૂલુ ન શાને યમે ?
મૈયાની સુક્તિમાં દિલકું રમે.

ચૂરાનાં ચૂર તો જૂપ્યાં જૂપાય ના
સેવના મેના તો બિરતા જમે.
જમે તમન્ના સુક્તિ જિભિં વિઠાય ના;
ચૂરચૂરનાં ચિર તો નહિ રે નમે !
મૈયાની સુક્તિમાં દિલકું રમે.

કેયઠેરી હાએ આ દેહ રૂડો પાડતાં
દીવડો આતમકેરો ટગટમે.
આરતમૈયાઠેરી જાંજાને તોડતાં
અંગે અંગે નવચેતન યમે.
મૈયાની સુક્તિમાં દિલકું રમે.

મી. શાન્તિ કીકર

હીક ખવરાવ, યા, ખવરાવ, પેટ ભગને
તારા જળ્યાને, લખેશરીની પુતરી છે. તું !
મારા જળ્યા/બેસે/જળ્યા/રેડે. તારું વધેતું
ઝોડું કાંઈ કામમાં નહિ આવે. કર પરણ. "

એ વખતે મંગીના ઓઢરા બહારથી
આવી, પરિણામ જોઈ જમનુ માણી, મંડામાર
થઈ ગયાં. મા, મારશે એમ બીક લાગી. પણ
મંગીએ એક દરેક જોયેથી કાઢ્યો નહિ;
મનમાં ફસડસોં સમાવી દેખવે દેવે કહ્યું,
" ખાવે દેવે રાંધે ને ધૂત-તમારા કરમ ! "

ઓઢરા, રડમડા જાતી ગયાં એકો મંગી, પોતે
રોઈ પડી. દતાશાનો, કુખતો, વેદનાનો
જીભરો, રૂદન મારફતે જ પ્રતો. મંગીએ
રોતાં રોતાં નાનો ઓઢરાને તેડ્યો ને છોટીએ
માંધી ને કાંઈ કહેયો, " ને છોટીને કહ્યું,
" પંડની સાંપેશી મોઝામાં કચોલી હોય !

ને જાગ્ય લાગી હોત તો તારો જાપ જી રું
કાંઈ મરી જાત ! ને આંટલી કાળી જળતરા
શું કરવો સહેવો પડત ! પણ તમે શું કામ !
ફાલ દિશામર્યાની મુઠા ધોડીવાર મુઠી
એની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી, પણ
વાસિભનો ખુરો કોટા કદતા, મન સાંત

કરી વિચારવા લાગી; કંઈક ઉપાય શોધતી
હોય તેમ ઉભી થઈને જુના ભોંગવો મોઝો-
માંથી જરનો વાશી લોટ લોટ ગાંધો એમાં
પાણી નાખી મસલ્યો, ને કળુક માંધી.
ઓઢરાંઓ ખર્ષા ય ખૂણામાં જોસીને જોતાં
દતા. મંગીએ ચૂલા ઉપર તાંવડી મૂકી
જાખરી ગઈ, પેછો યાળામાં ભાંગી ને એમાં
તેલ રેડ્યું. વીકાસ આનતા જૂકના જાળ
લાડ જનાવ્યા. ને દરેકના હાથમાં એક એક
લાડવો આપ્યો. જોળને બહેર મીડું મરિયું
આપ્યું. ઓઢરાંઓ લાડુ જોઈ પ્રસન્ન થયાં
ને આનંદથી મોળા લાડુ મીઠા સાથે
જૂકડાવવા લાગ્યા.

બનેશે જનાય મંગી બૂધી બંધ ને હોશથી
ઓઢરાંઓના પાંસામાં હાથ ફેરવતી દબને
ખવગવવા લાગી; ને જોખી, " જરનો
સાડવો કેવો ? પંડની લાપસી જ્યો. "
ઓઢરાંઓ સૌ એમ જોગવા સાંઘ્યા, ને
જિભા થઈ નાચતા નાચતા પારો લાગ્યા.
કાળવોના જમ્યાઓને જોળ લોટ ખવગવો
' સમસરી ' મંગીએ જિભવી, પણ પોતે તો
બનસન પાળ્ય.

રસાત્માને મારા

ચિત્રચિત્ર :

તમે સ્વેદ્યા રંગો નવલ સજતા જોખ અતલે,
તમે તારા મહેલો; કંઈક અદકી આશ દુકથે ?
હીડી ચારુતાએ નૂનીન છુતિથી શર્વડી લીધી,
એને એ જ્યોતિથી ઝગી સુજ ઉપા પ્રેરક જાની.
રવિ તોયે રહે જળી રહી પ્રજાને અવરને
જળાડે આત્માને જલલિત જાની ડાંડા ગહનને;
છતાં હું તો શૂન્યે જીવનજળ ચેષ્ટુ વહી જતા.
રસાત્માને મારા પ્રણય રસ લીલા કહી જતા.

શ્રી રવીન્દ્ર ચંદ્રતા બી. એ. (આનંદ)

કુ. મૃદુલાખડેન સારાભાઈ
 દિગ્ગજ ગણપત મહાસભાના દશતરફાર.

‘હા;’

‘આપનું નામ તો ખૂબ જાણીતું છે. મને શી ખબર કે અત્યાર મુઘી મજબુદાર સહેજ સાથે વાતચીત કરી રહી છું. આપના પરિચયથી મને ખૂબ આનંદ થયો છે.’

‘મને પણ આનંદ થયો છે. પણ તમારું નામ મેં જાણ્યું નહીં.’

‘મારું નામ રમાદેવી. મારા પિતા એક મારા જમીનદાર છે.’

‘ક્યાંના?’

‘સચિતપુરના.’

‘એમ?’

‘હા; સ્ત્રી-શિક્ષણના જગરા પક્ષપાતી છે. અને મુધરેલા વિચારના છે. મને તો કશું છે કે-એન! બધાય તેટલું મધ્ય!’

‘વાહ, બહુ સરસ. તમે પુરાં માધ્યસાળી. નહીં તો આવા પિતા ન મળે. ઠીક, તમે ક્યાં મુઘી બધુવાનો વિચાર રાખ્યો છે?’

‘એમ. એ. મુઘી તો ખરું જ. પછી નસીમમાં હોય તો અમેરીકા જવાનો વિચાર છે. મારો ભાઈ અત્યારે બી. એ. માં છે. તેનો અને મારો એકસરખો વિચાર છે.’

‘તમારું કુટુંબ બહુ અંચારી લાગે છે.’

‘એ બધો મારા પિતાશીનો પ્રતાપ. મારે બીજી એક બહેન અને બે નાના ભાઈઓ છે. બધાય ને પિતાજી તો કહે છે-પહેલાં ખૂબ બહો! જમતને જુઓ, એને સમજો, પછી સંસારના ઝપડામાં પડવાનું પસંદ કરજો!’

‘ખરી વાત છે.’

‘હો, હવે સરતનું સ્ટેશન આવશે રમાદેવી!’

‘હાપરનો આમાર કે કોઈ ટિકિટ-એકર આપ્યો નથી.’

‘માધ્યસાળીને કંઈ ખાસ મુશીબત પડતી નથી.’

‘ખરે, આજ આપ ન મળ્યા હોત તો કુતો ખમરાઈ જ જત. ટિકિટ ગુમ. પૈસાનું પાછીટ ગુમ. આજના જેવો તો કોઈ પ્રસંગ આપ્યો નથી.’

‘હોય, એ તો કોઈ દિવસ એવેય બને.’

‘આપ મુંબઈ રોકાવાના હશે?’

‘ના. ના. ત્રણ ચાર દિવસમાં પાછો ફરનાર છું.’

‘આપનું એકેસ મને જાપરો?’

‘શા માટે નહીં? હો, લખો: પ્રો. સુરેશચંદ્ર મજબુદાર-લ્યૌતિ નિવાસ, મોલીપુર. કંઈ કામ હોય તો આ એકેસથી પત્ર લખવાથી મને મજરો. તમારા. અભ્યાસ સંબંધી કંઈ પૂછવું હોય તો પણ બેભાનક પૂછો.’

‘અભ્યાસમાં તો ફરી, ઢરકત પડતી નથી. અમારી કોલેજના પ્રોફેસરો બધા સારા છે. એટલે સરળતાથી બધું સમજાય છે. પણ લીટરેચરનો મને ખૂબ શોખ છે. એટલે તે સંબંધી આપની પાસે કેટલુંક જાણવાની ઇચ્છા છે. આપ તો એક પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર છો. એટલે મારી આશા નિષ્ફળ નહીં બન.’

‘ના રે ના, તમે ખુશીથી પૂછી શકો. તમે સાહિત્યપ્રેમી છો જાણી ખૂબ આનંદ થયો છે.’

‘જામાર.’

‘હો, સ્ટેશન આવ્યું.’

‘હા, પ...જ...’

‘ખરે મુશ્કેલ સ્ટેશન બહાર જતામાં વાંધા આવશે ખરું? હો, આ રસ રપીઆ. તમારી પાસે રાખો.’

‘આપ ખૂબ બહા છે. આજનો પ્રસંગ માગ સુવનમાં કું હમેસ વાહ કરીય.’

‘એક એના ય.’

‘એ તથા રિવસમાં રૂપીઆ છું મની-
ઓરથી મોકલી આપીશ.’

‘ના. ના. એવી તકલીફ ઉઠાવશે મા.
પાછા મોકલવાની જરૂર નથી.’

‘પણ મારાંથી આપના ઉપર એવો
દમ ન રખાય.’

‘હું કહું છું ને.’

‘આપની કીર્તિ’ મેં જાણી હતી,
આપ તેવાજ મદાન છે. એટલે એમ કહો.
મારી આપની સુલતતાનો મેરલાજ મારાથી
ન લેવાય.’

‘મારું-મારું-તો, રૂઢન ઉભી રહી.’

‘હા, હું જાઉં. નમસ્તે !’

‘નમસ્તે !’

(૨)

‘કેમ સ્વામીજી ! એકલો એકલો
દસી છે ?’

‘જાવ, આવ, હુંજ એમાં લાગ લે.
તને કંઈ વાંચાણું.’

‘શું છે ? વર્તમાનપત્રમાં કંઈ રંગીલા
જામાયાર પ્રગટ થયા છે ? શું ?’

‘હા દોરત, લે વાંચ !’

‘વાંચવાની તરફી કોણ મેં ? હુંજ કહે
ને ! તે તો બધું વાંચ્યું છે ને !’

‘હા, રજેરજ.’

‘કહે ત્યારે.’

‘ચેલા સુરેશચંદ્ર પ્રેરિસરને હું જાળવે
છે ને રોજ ?’

‘કોણ ચેલો ચક્રમ ? ચેલો ‘રંજભૂમિ’
ઉપર ન્યાં જાય છે ત્યાં જાવજો આપ્યા કરે
છે તેને ?’

‘હા. હા. એજ. એના રંજભૂમિના
જાવજોએ એને ઉલ્લુ બનાવ્યો છે.’

‘એમ ? શી દલીલ બની ?’

‘એ તો હું જાણું છું ને કે પ્રો. સુરેશ
ત્યારે ત્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે ત્યારે છાત્રી

દોષીને કહે છે કે રંજભૂમિ ઉપર કી પાત્રું
કામ કરીઓએ જ કરવું જોઈએ. પુરુષ
એક્ટર બને તેટલો દોશીઅર કોણ તો પશુ
એના અભિનયમાં રવાબાવિતા આવતી નથી.’

‘હા, કેં સેંકડો વગત આમ એણે
કહ્યું છે.’

‘અરે, એટલું કહીને બેસી રહો. હોન
તો જાણે કીક, પણ પાછો જાહેરમાં બગાડ
મારતો હતો કે મને તેવો દોશીઆર નહ
કેમ નથી હોતો એક જ મિનિટમાં એને કું
એને હું પકડી પાડું. કે આ કરી નથી-
પુરુષ છે.’

‘દં.’

‘વળી અધુરામાં પુરું હમણાં હમણાં
જાણીતી નાટક કંપનીએના કુલજ. કરી
ભૂમિજા બજવનાર એક્ટરોની બારેમાં બારે
રીકા કરી-નાટક કંપનીઓમાં ન્યાં હુંધી
કરીઓ લાખસ નહીં માય કરી ભૂમિજા-
કરીઓ જ નહીં બજવે ત્યાંમુખી નાટક
કંપનીઓનો પરિષમ નિર્ણય છે એમ સખત
રીતે એણે સખવા માર્યું હતું.’

‘હા, એના એ લેણો મેં વાંચ્યા છે.’

‘એ લેણોએ જ એની જાણી કરી છે.’

‘એમ ? શી રીતે ?’

‘એવું બન્યું કે પ્રેરિસર સાહેબના
લેણો વાંચીને ‘મનમોહન કંપની’ના મુલાકાત
નટ પ્રિયવદનને પ્રો. સા. ને મૂક કરવાનો
વિચારનો આવ્યો નટ પ્રિયવદન કરી ભૂમિજા
બજવવામાં જાદુ કુશળ છે. તેં એને જોયો
છે ને ?’

‘એકાદ વખત જોયો છે. આશ્ચર્ય છે.
લાગ્યું જ કોઈ કરી સહે કે એ પ્રવતી નથી.’

‘આ પ્રિયવદનને પ્રો. સા. ને કાપકાના
મૂક કરી દીધા છે. એક વખત પ્રો. સાહેબ
કોઈ કામે મુખાઈ જતાં હતા. પ્રિયવદનને
એની ખગર પરી ગઈ. એ લાગ્યો વેગ-

परिवर्तनी करीने छपयोः अने पडोदरो
 रेशनेथो मेण्डु इकासना रेओमो नवां
 प्रे. सा. मेडा इता ला मेडा इता इता
 मेडा अने नेता अरोअर प्रे. सा. दो
 मंड ग्या. ग्रियवदनने ओमणे सतर-अराद
 वर्षभी इपवती युवती न मानी लीधी अने
 ग्रियवदने पणु अेव अर-ओ. ओणे
 ललितपुरमा मंगीनेदरनी डोसेमंभा ओणुती
 मोदी पुगी नतरीने पोताने परिम
 आभो अने उतावणभा रेशन छपर टिकिट
 साथे पोतानु पैसांनु पाण्ड पडी गवानु
 गणु भारी वातगीत शर करी.

‘ ယုဒါ ? ’

[illegible][illegible]

‘दा. दा. ‘इशगोरी’-तु’ पैसानुं पाकोटे
परी आयुं हवुं ने !” अष्टले. अष्टशानं नंदार
नदी वयते. अत्रा. - टिहिरतुं बाहु. लो. ‘हनी
रीते आपे !’

॥ अः ते प्रियवदने ! योनिभ्युः श्वादेतीनां
त्यादेतुः ।

पञ्च पञ्चोऽत्रोऽसाः अने रगादिषुः वञ्चो
पञ्च व्यवहार यात्रया लाञ्छो, धोरो धोरो
ज्येष्ठाः नृसिंहता स्वावर्ता मांटीः नृसिंहतामांयो
व्याकर्षण्य ज्येष्ठाः स्वावर्ता मांटीः नृसिंहतामांयो
सामसाया मोहसायाः ज्येष्ठाः स्वावर्ता मांटीः
रमादिनीः नृसिंहतामांयो ज्येष्ठाः स्वावर्ता मांटीः
सां नृसिंहतामांयो ज्येष्ठाः स्वावर्ता मांटीः
मांटीः स्वावर्ता मांटीः

પેલી બીનદારની કુવારી કા. વગર
પ્રે. સા. ની બેચેની વધ્યા લાગી.

[illegible]

ਪਾਤਕੀ ਸਾਹਿਬੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਭੂ-ਵਾਸੀ ਈਸ਼
 ਹੋ-ਸਾਹਿਬੀ ਤੋਂ ਹਾਰਾ ਸਿਖਾਇਆ ਭਵਨ ਭਵ
 ਸੰਗੇ ਸੰਗੇ ਵਾਸੇ ਓਹੋ ਭਵਨ ਭਵਨ ਭਵਨ
 ਭਵਨ ਭਵਨ ਭਵਨ ਭਵਨ ਭਵਨ ਭਵਨ

'अरे साधनतो, अरे ! पक्षी तो
 रंगदियोने' संध्याधीन उचितो गोप्यवा गोपीः
 आते शुभ मे पानीअ पुने सनम
 हाँ नखर पक्षी यवी लाभीम पुने
 गुणसानना. दुष्टो अरे देवा सनम !

पछी रंगादेवीनी ईषी थपई नदी ।
 थपने ! रंगादेवीजे, प्रे. सा. ने सारी
 चेडे प्रेमदीवांना जन्मोत्पा. पछी पोताना
 लजनी संभति आषी.
 गारी जन्मोत्पा. प्रियवदन अडे
 जगसास छे

‘બદમાસ’ એ ‘તારા’ પ્રેરિસર’ ધરમાં
 એક સંભારી તો ‘છ’ અને ‘બીજી’ વર્ણિત લગન
 કરવા તૈયાર થયો ! ‘એ’ તો ‘હીક’ હવે
 રમાદેવી નામ ધારી પ્રિયવદન દેવો, એને
 ઠેકાણે સાયમાય મેલ પુરતી, હોત તો
 પ્રેરિસર પરથી ને સેત ને !

જાણી આશય પામવા જેવું થી
લાંબામાં ક્યાં એવાં લગ્ન થયાં નહીં ! એ
ઉપર બીજાં લાંબાં એવાં એક દિવસ થઈ
પડી છે .

'जोवी ईशानो ईशेतो धीवो' 'अप्य
 त्थार वगेर वासनातो वसुजुम' 'तैलुती' 'मिया
 मानव वतुजोनी सोन उडो' 'नदी आवे.
 'जोव यशो' 'समप' 'हापती' 'शुभ' 'राज-
 नार' 'नयो' 'दा' 'पछी' 'आपणी' 'वात' 'येवत.

ધી બેંક ઓફ બરોડા લી.

(વડોદરામાં સ્થપાયેલી, ભાગીદારીની જવાબદારી નિયમીત છે.)

શ્રીમંત સરકાર ગાયકવાડના આશ્રય હેઠળ વડોદરા.

સત્તાવાર ચાપણ	રૂ. ૧,૪૦,૦૦,૦૦૦
બહાર કાઢેલી તથા બરણેલી ચાપણ	રૂ. ૨,૦૦,૦૦,૦૦૦
બરવા કાઢેલી ચાપણ	રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦
વસુલ થયેલી ચાપણ	રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦
રીઝર્વ ફંડ	રૂ. ૧,૦૨,૦૦,૦૦૦

સેફ ડીપોઝીટ વોલંટ

ચાલુ, સેવીંગ્સ અને ફિક્સ્ડ ડીપોઝીટ ખાતા ખોલવામાં આવે છે.

નાના મોટા માપના ખાતા અનુકૂળ આવે તેવા દરમીયેની હેડ ઓફીસ, વડોદરા, અને અમદાવાદ, નવસારી, પાટણ, સાબાઓમાં મળી શકશે.

માન્ય રાખેલી નમોન-ઓરીઓ ઉપર નાણાં ધોરણમાં આવે છે.

★ બેંકીંગને લગતું સવસ્થુ કામકાજ કરવામાં આવે છે. ★

અરજ કરે નીચેના મળશે.

કમલેશુ છ. પ્રાહિન્દવોટર,

જનરલ મેનેજર.

ખરાબ ખોરાકથી ઉત્પન્ન થતી લોહીની અશુદ્ધિને દૂર કરો

ધણી અણસોને પાચકીના રહો જેવાં કે ફેસ્ટીવો, ગુરુદિન વિગેરે વાપરે છે. હાલમાં મળતી ખરાબ અનાજને કીધે આવા રહો થાય છે. રક્તરોગિતા, લકોને આ રહોને કારણે મરો કાણુ કે લે. લોહીમાં રહેલી અશુદ્ધિને નાશ કરે છે.

રક્તરોગિતા

આપણે જાણીએ છીએ કે લોહીની રક્ત, અણુમકનસરે

દીપકની અદિતીય પ્રગતિ

* હાલગી ખાતાની કાર્યસિદ્ધિ *

૧૯૪૪

મેળવેલ કામકાજ	રૂ. ૩૬,૦૦,૦૦૦
પુર્ણ કરેલ કામકાજ	રૂ. ૩૨,૦૦,૦૦૦
પ્રીમીયમ આવક	રૂ. ૧,૬૨,૦૦૦

૧૯૪૫

મેળવેલ કામકાજ	રૂ. ૪૨,૦૦,૦૦૦
પુર્ણ કરેલ કામકાજ	રૂ. ૩૪,૪૨,૦૦૦
પ્રીમીયમ આવક	રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦

* આગ અને પરચુરણ ખાતાની કાર્યસિદ્ધિ *

૧૯૪૪

૧૯૪૫

પ્રીમીયમ આવક	પ્રીમીયમ આવક
રૂ. ૩,૨૫,૦૦૦	રૂ. ૫,૫૦,૦૦૦

ચેરમેન,

શ્રીકૃષ્ણ હરીદાસ અચરતલાલ

મેનેજીંગ ડીરેક્ટર,

શ્રી. આર. સી. ખાડીઆવાળા

આરંભકાળની ઔરવતી પ્રગતિ કંપનીના મુલ્યાંકન અને ઉત્તમ વહીવટની ખાત્રી સાથે હજીવલ લાવિની આગાહી કરે છે.

દીપક જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

૮/૧૦, ટેમેરીન્ડ, લેન, ડાટ, મુંબાઇ

મુખ્ય શાખા :

ખાડીઆ, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

અન્ય શાખાઓ :

વડોદરા, મદ્રાસ, કલકત્તા, ધારવાડ, જમશેદપુર, ઇન્દોર, રાજકોટ વિ.

તમારા સૌંદર્યની પંખાદલૂમિકા

તમારા સૌંદર્યમાં અભિવ્યક્તિ કરવામાં માંખા, અને ચમકદાર વાળની લટો અમૂલ્યનો ભાગ બનવે છે. નિયમિત રીતે મુકુલ તેલનો ઉપયોગ કરવાથી તમારા વાળ એટલા તો સ્નિગ્ધ બનશે અને એવા તો સુંદર બનશે કે તેના કુખ્યા તમારા મુખકેન્દ્રને આલસાદ બનાવશે.

વાળની જોડીને મજબુત બનાવે છે. ખોડાને નાશ કરે છે. ટાલ પડતી અઠકારે છે. નેરશક્તિને મુખારે છે.

મુકુલ

માત્ર દેર બોલકા નહિ પરંતુ દેર ટાંકીક પણ છે આયુર્વેદાશ્રમ કામંસી લી., અમદાવાદ.

‘હવે વાતનો અંત આવે છે. રંગત
ખરાખર જમાવ્યા પછી ‘રમાદેવી’ એ
રક્ત્ય ખોદ્યું. એણે એક લાંબો પત્ર
પ્રેરિસરની ડાંગળી ઠેકણે લાવવા લખ્યો.
એમાં પૂર્વ ઇતિદાસ જણાવી પોતે પ્રેરિસરને
કેવી રીતે નચાવ્યો એ બીના વધુની જણાવ્યું
કે-મહારાજ, પુરુષ, એકદરે સ્ત્રીનો પાટ
જાળવવામાં નિષ્ફળ છે-કે સફળ ?
તેનો વિચાર કરી લેજો ! ઉપરાંત છેવટે
લખ્યું કે: જેવા પ્રેમ અત્યાર સુધી
રાખ્યો છે તેવો હવે પછી પણ રાખશો !
દે પ્રીતમ ! શુરસે યજ્ઞ જશે તો દુનિયામાં
આપની ‘રમા’ પછી કોઈ રહેશે નહીં. અને
પેલા સીનેમાના ગાયનની માફક એને ગાવું પડશે
કે- પ્રીતમ ખારા ! દુનિયામે કીન હમારા ?’

‘આ બધી હકીકત પેપરમાં આવી છે ?’
‘હા, પ્રિયવદને એને જાહેરમાં મૂકી છે,
એણે પ્રથમથી બધી હકીકત જણાવી છેવટે
પોતાના અને પ્રો. સા. ના એક બીજા ઉપર
આવેશ પત્રો પણ પ્રગટ કર્યા છે. ઉપરાંત
બે જણની છબીઓ પણ નોડાઓ છપાવી છે.’
‘એસ ? ક્યાં છે ? ખતાવ નેમ્મએ !’
‘આ, જો !’
‘ઓ-તારીનો, અધ્યા છબી નીચે પણ-
કેવી મજાની નેડી !-એમ લખ્યું છે. જો
તો ખરો !’
‘ને’ નેમ્મ છે.’
‘હવે પ્રો. સા. કદિ રંગશૂભિ વિષે
બોલશે ?’
‘હવે શું બોલે ? બેવકૂફની ગયોને ?’

....તો છે કસમ મારા !

અરે, હે, આ શું ? આ મારા હૃદયના રામ ! આ બહાતમ !
સજલ નયનો-મરુ’ હું-આલશે તારા થયાં બહાતમ ?
જગતમાં કોઈ શું તારું નથી તારા હૃદય પાસે ?
પુરુષમાં સિંહ થઈ આમ રો’ તું રડતો અરે બહાતમ ?
યડીગર માત કે છે સ્વાર્થને વશ આ બધી દુનિયા,
છતાંયે ના જાણે પછુ દુઃખ ઠરવું રે ઘટે બહાતમ !
સમય આવે કદિ દુઃખનો જરા મત સ્વસ્થ રાખોને,
ખરેખર તત્ત્વનું ચિંતન ઘટે ઠરવું હૃદય ! બહાતમ !
ખિમારી છે ભયંકર માણ મારા ! તોય રી પવવા !
મરીશ પણ છવતી શું હું સદા તુજ પાસે હોં બ્યાતમ !
હૃદય તારું મનોહર છેડવું ગમશે નહીં ઉરને,
મીઠા ! વિશ્વાસ કર ! તારી પ્રિયા તુજ પાસ છે બહાતમ !
અહો, પ્રેમીતણા પ્રિય ! કેહ જે સમયે મૂદા પડતા,
હૃદય-મીઠી સ્મૃતિથી-પાસ રહેતાં મેહનાં બહાતમ !
હવે હોયન વિષે જળ જો ભરે તો છે કસમ મારા,
મને નેમ્મ ગમે તારું વહન રિખતયુક્ત હો બહાતમ !

શ્રી. રવિશંકર નરેન્દ્રભદ્રાસ પાંડે

દમડી

[આ લોકગીત માન્ય સુંદરીઓ અભિનય સાથે બહુ હોરાધી ગાય છે. દમડી (એકદમ) અંથવા રૂપાની પાવત્રી લઈ એક મીંચાખાઈ દરજી, સોની, સુતાર, કુંભાર વિગેરે ારોબરો પાસે નહ પોતાની એક દમડીમાં જ બધી વસ્તુઓ બનાવી દેવા માટે સૂચનાઓ આપે છે. નહિંતર પોતાની “દમડી” પાછી લઈ લેશે. એવી સાથેસાથ ધમધી પણ બતાવે છે.—સંપાદક]

[લોકગીત]

દમડી લઈ દરજી ઘેર ગ્યાતાં (૨) ભાઈ રે દરજીડા, વીરા દરજીડા
મેરે અંગરખા, બીબીકા કમખા, છોકરે કા આંગલા બનાવી દે-બનાવી દે.
નહિં તો મારી દમડી પાછી દે!— ૧

દમડી લઈ સોની ઘેર ગ્યાતાં (૨) ભાઈ રે સોનીડા, વીરા સોનીડા
મેરે કાફેરવા, બીલીકા હારલા, છોકરે કો બેડીયાં બનાવી દે; બનાવી દે.
નહિં તો મારી દમડી પાછી દે!— ૨

દમડી લઈ મોચી ઘેર ગ્યાતાં (૨) ભાઈ રે મોચીડા વીરા મોચીડા
મેરે કા મોજડી, બીબી કા ખાવલાં, છોકરે કા છેવલાં બનાવી દે-બનાવી દે.
નહિં તો મારી દમડી પાછી દે!— ૩

દમડી લઈ સુતાર ઘેર ગ્યાતાં (૨) ભાઈ રે સુતારી, વીરા સુતારી
મેરે કા આંખડી, બીબી કા રંટીયા, છોકરે કા ગોઢલા બનાવી દે-બનાવી દે.
નહિં તો મારી દમડી પાછી દે!— ૪

દમડી લઈ કુવાર ઘેર ગ્યાતાં (૨) ભાઈ રે કુવારી વીરા કુવારી
મેરે કા ખરછી, બીબી કા ત્રાટ્ટી, છોકરે કા કુલડી બનાવી દે-બનાવી દે.
નહિં તો મારી દમડી પાછી દે!— ૫

દમડી લઈ કુંભાર ઘેર ગ્યાતાં (૨) ભાઈ રે કુંભારી, વીરા કુંભારી
મેરે ઘડુલા, બીબી કે પાટીયો, છોકરે કા કુલડી બનાવી દે-બનાવી દે.
નહિં તો મારી દમડી પાછી દે!— ૬

પ્રણયની રાખ

સમાજે આડે ધરેલા અંતરપટને અળગાં કરી જતા પ્રણયીનો પ્રણય ત્રિકાલ

★ લેખક : ક. કુંજલતા એમ. મહેતા ★

મ ખરાબી થઈ હતી. પ્રભાતના અંતિમ કિરણમાં દિરણ્ય ઝુગે ઝુગી રહ્યો હતો. અર્ધપૂરી ખારીમાંથી પ્રભાકરના પ્રથમ કિરણે આગમાં પડના હતાં, સર્વત્ર શાન્તિ પથરાઈ હતી. પ્રભાતનું સૂમધુર આદલાદક સૌન્દર્ય અદ્ભૂત હતું. મંદ મંદ અનિદ્ર વાઈ રહ્યો હતો, પંખીઓ કલરવ કરતાં ગગનમાં ઉડતા હતા, સારિકા પિંજરમાં નયન નચાવતી રમતી હતી; ઊંમરનું યુવન દીકમે ડાલાવતું હતું, મધુરનો કેકારવ ઠાઈ ઉસ્તાદ સારંગીવાળાના સૂર કરતાં અધિક કણ્ઠપ્રિય હતો. ડોમળ લતાઓ કુસુમ કલિકાઓ સંગે ગેલ કરતી હતી, પુખ્તોની પમરટથી નંદનવનની ફૂલ શોભી રહી હતી. આ અદ્ભૂત સૌન્દર્યનું કાવ્ય રચી શેફાલી ધરમાં દોડી ગઈ.

શેફાલીને કાવ્ય રચવાનો અને ચિત્રકામનો ખૂબ શોખ હતો. તે અવનવા ચિત્રો દોરી તેના સંગ્રહ કરી રાખતી. લલીત કાવ્યો રચી તે સમાજ સામે મૂકતી. શાળાના મેળાવડાઓમાં બાલિકાઓને શીખવતી અને આનંદ કરતી. શેફાલી એક ધનાઢ્ય પિતાની લાડપેલી પુત્રી હતી. માતાપિતાએ અતિશાળામાં ઉછેરી હતી, એટલે તેનાં મનોરથો સદા પૂર્ણ થતાં સુધારક વિચારના વડીલો તેનાં કાર્યમાં કદિ આડે અવરતા નહિ, એટલે આનંદથી એનું જીવન વ્યતીત થતું હતું. મઝતીભર્યા જીવનમાં શેફાલી સોળ વર્ષની મુંઢરી બની ચૂકી હતી. શેફાલીને

આ શહેરમાં આવ્યાને ફક્ત એકાદ વર્ષ થયું હતું. આ શહેરની રંગત અને મનુષ્યોની ચિત્રવિચિત્રતા તેને ઘણી સાલતી. શાળામાંની પ્રવૃત્તિઓને જોઈને તેને તેની પૂર્વેની સાહેલીઓ યાદ આવતી, અને તે ધડીબાર રડી ઉઠતી. દિવસો જતાં તેનું દહન પ્રવૃત્તિઓ સાથે મળી ગયું, અને શાળાની પ્રવૃત્તિઓ સાથે ભોગાં મળી એક મંડળ રચ્યું. આથી તેના સમય સારી રીતે પસાર થતો હતો. રકુલની પ્રવૃત્તિઓને સાહિત્ય અને લાસિક્યના પાઠો બાજુની, તેમને પોતાની સાથમાં લઈ લીધી હતી. તેનાં તરુણ અને ચહેરા નયન તથા હસાભર્યા કાઠ જેનારને મુગ્ધ કરતાં, પણ શેફાલી ઠાઈની સાથે વધુ પડતું બોલતી નહિ. રસ્તા ઉપરથી પણ જરૂરી પસાર થઈ જતી. અત્યાર સુધી એનાં જીવન ઉપર ઠાઈપણુ પ્રક વિજય મેળવવા ભાગ્યશાળી નહોતો થયો, આથી તે શહેરમાં અને સમાજમાં ઉંચા મસ્તકે હતી.

આજના લખેલા કાવ્ય ઉપર તે વિચારતી બેઠી હતી, એટલામાં જ તેની સાહેલી રાધા આવતી અને બોલી શેફાલી ! શેફાલી ! ...કાવ્ય બનાવ્યું ? હા-જો કેવું છે ? રાધાએ ઉત્તર આપ્યો કે, “ મજાનું-આપણે એને નૃત્યમાં મૂકીશું.” હા...હા, પણ ? ચાલો ? આપણે પૂછ ઉપર ફરવા જઈએ. રાધા બોલી, “ અત્યારે ! સાંજે જઈશું.” આવો કાર્યક્રમ જોઈતો અને સાહેલીઓ સુધોસ્ત થતાં સાંપડલ લઈ ફરવા નીકળ્યા

પડી. શેફાલીને તો સાયકલની સ્વારી ખૂબ જ ગમતી હતી, પરંતુ શહેરના નાગરિકોથી ને બહુ કંટાળતી હતી. શહેરમાં ડોર્ષ યુવતિઓ સાયકલ ઉપર ખાસ કરીને ફરતી નહિ, એટલે બવિધ્યમાં પોતાને પણ છોડવી પડેશે એમ શેફાલીને લાગ્યું.

આજે પૂલ ઉપર વધારે માણસો નહોતાં, એટલે જાનને સાહેલીઓ આનંદથી વાત કરતી કરતી ધીમે ધીમે સાયકલ ઉપર બેઠી હતી, એટલામાંજ શેફાલીની સાયકલ સામે આવતી સાયકલ સાથે અથડાઈ ગઈ. આથી સામો યુવક ખૂબજ ગુસ્સે બેઠાઈ રાતોપીજો યર્ષ ગયો હતો. ગુસ્સે થયેલા મનુષ્યને પ્રેમથી હૃતવાની કળા શેફાલી સારી જાણતી હતી. થોડી જ વારમાં પેલા યુવકનો ગુસ્સો ઉતરી ગયો. યુવકના સૌન્દર્ય અને હાડ તરફ ધડીબર શેફાલી મીટ માંડી રહી અત્યાર સુધી તો શહેરમાં ડોર્ષ યુવકના પરિવ્યયમાં નહોતી આવી, ચાર નયનો મળ્યાં એટલે યુવક બોલી ઊઠ્યો.

“આપને વાગ્યું તો નયોને ?” નહિ.”

શેફાલીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો.
રાધા અને શેફાલી દર નીકળ્યા ગયા. યુવક તેની બેસવાની છટા અને સૌન્દર્ય ઉપર વિચારતો જતો હતો. શેફાલી તેનાં તરંગમાં દર દોડતી હતી. તેને વિચારતી જોઈ રાધા બોલી, “શેફાલી ! તે પણ ખરી મનથી જોઈને સાયકલ અથડાવી, અને ઉપરથી દાદાગીરી.” “શેફાલી કહે, “દાદા... કેમ નહિ ? જોને હાથની નીકળે છે ને ?” “તેમાં આપણે શું ?” રાધા બોલી, ત્રિચારી રાધા પિંચરના પંખા જેવી હતી. તેનું હવન મસ્તીમયું હતું. રાધા પૂછો સાથે વાત કરતાં મજાતી પણ શેફાલી તરતજ તેનો ઉત્તર આપી દેતી. તેની દિવસ પણ ગમવાની હતી. રાધા અને

શેફાલી આમ એક બીજાને સહાયરૂપ થતાં રાત્રી થવાથી બન્ને સાહેલીઓ ઘેર ગઈ.

આજે બાર વાગ્યા - દતા. પૂનમનો ચૌદ વિશસો રહ્યો હતો, નેની શિતળ ચૌદનીમાં મનુષ્યો મોડી નિંદ્રા લઈ રહ્યા હતાં શેફાલી પોતાના શયનખંડમાં બેઠી હતી. ચંદ્રનો પ્રકાશ અંધારામાં પડતો હતો. આજે નિંદ્રાદેવી એનાથી દૂર હતી. પૂલ ઉપર અથડાયેલા અપરિચીત યુવકના વિચારમાં તે ગુલી રહી હતી. એનું ઘીલ અંખના કરી રહ્યું હતું. અરે, કુદરત ! તારી એ અતિ ન્યારી છે. આમ વિચાર કરતી શેફાલી નિંદ્રાદેવીને આધિન થઈ. આગનું પ્રભાત બન્ને સાહેલીઓ માટે મંગળદાયક હતું. નાનકડી શેરીને કુલદારથી શણગારી હતી. એટલામાંજ અપરિચિત યુવક એની સામે મળ્યો, તેનાં નામથી તો એ જાણતી હતી, પરંતુ ધજવા ખાતરજ પૂછ્યું “આપનું નામ ?” યુવક બોલ્યો કે, “નયનકુમાર.” થઈ સાઈ. આજે મારી શેરીમાં સંગીતનો કાર્યક્રમ છે, માટે જરૂરી આવજો. આવશોને ? હા... હા. જરૂર. આમ જણ્યો અસ્વીકાર થોડો કંઈ માથે છે. નહિજ કરવો જોઈએ આવજો ત્યારે નમસ્તે.

શેફાલી નયનને જોઈ આકર્ષીત હતી. તેનાં જલકુલ નયન તેનાં નામ પ્રમાણે કામજીવાગં હતાં. તેની પાછળ આજે તે ઘેલી બની હતી. નયન મસ્તીમયો દેખાયેલો સુવાન હતો. જોને તે પોતાના બનાવવા ચાલતો તેને બનાવી શકતો. અત્યાર સુધી ઘણીએ યુવનિઓના પરિવ્યયમાં એ આવ્યો હતો. પરંતુ શેફાલીના પ્રથમ મીલને જ એનાં દાહમાં રોડની જોડે પ્રગટાવી હતી. નયન એક સંસ્કારી કુટુંબનો લાડપેદો પુત્ર હતો. પિતાની અખૂટ સંપત્તિથી જોગ માણ્યો, મિત્રોને મદદ કરતો અને વિદ્યાર્થી અંદરથી અત્યારે હતો, શેફાલીના આમ જણ્યો

માન આપીને તે, કાર્યક્રમમાં લાગી સેવા
મથો અને તેના કાર્યમાં મદદ પૂજી કરી.
સંગીતનો કાર્યક્રમ અતિમુંદર હોવાથી નયન-
ને ખૂબ મથો, અને નયનના આવવાથી
શેફાલીના રોમેરોમાં આનંદની વિભાવિત
દોડી ગઈ. મોડી રાત્રીએ એ મનોરંજનની
વાનગી પૂર્ણ થઈ અને સૌ વિસર્જન થયા.
નયન અને શેફાલી હવે તો નિત્ય
મળતાં અને દિનમરની વાતો કરી વિખૂટાં
પડતાં. શેફાલીના કુટુંબ સાથે નયનને ઘર
જેવો સંબંધ થઈ મથો હતો. દિવસમાં
એક વખત બન્ને ભેગાં મળે ત્યારેજ તેઓને
ચેન પડતું. આમ દિવસો વિતતાં આ બન્ને
પંખીડાઓએ પ્રેમનું ખીજ હૃદયમાં રાખું
શેફાલીનું પ્રેમજીવી નયન તરફજ સાથી
દળી ગયું એ પોતે પણ નહોતી જાણતી.
આખરે આ જગતને જુદી શેફાલી નયનના
નયનમાંજ મરત બની જતી હતી.

બગીચામાં યુગોમિત પુષ્પો ખીંડી
રહ્યાં હતા. કાળે કાળે ભરેલા યુગલ કરતા,
ફરતા હતાં. પુષ્પોની સુવાસ હૃદયને ખડેકા-
વતી હતી. આંખના વૃક્ષ નીચે શેફાલી
બેઠી હતી, અને ઝાડ પર બેઠેલા પંખીના
જોડાનું ચિત્ર દોરતી હતી. અત્યાર સુધી
તો કુદરતની રંગતના ચિત્રોદોરતી પણ હવે
તો એ પ્રજ્ઞયજીવનના ચિત્રોએ દોરવા લાગી.
એટલામાં રાધા આવી. શેફાલી ?...તું
શું કરે છે ? બસ-આખો દિવસ ચિત્રોજ
ચીતરવાના ? આજ ફરવા નહિ-નહિ...રાધા
મને આ ચિત્ર પુરું કરી લેવા દે. મારે
જોડકવાનું છે. ઠેને !....., કોઈને નહિ.
આજે તું જા. કાલથી આવીશ. જા રાધા !
શેફાલીનાં કલા મુગ્ધ એની સર્વ સાહે-
લીઓ વર્તતી એટલે રાધા તરતજ ચઢી
મઈ. ચિત્ર પુરું કરી નયનને જોડકવાનું
હતું, મારે બહાર જવાનો વિચાર શેફાલીએ

મુક્તતી રાખ્યો હતો. શેફાલી અને નયનના
રોડ સંબંધને આજ એ માસ થયા હતાં.
તેમના પ્રેમની દિવાલનું ચણતર ધીમે ધીમે
વધતું હતું. આ બન્ને પ્રજ્ઞયીઓને જોઈને
સમાજ બળા હોતો, મીત્રો તેમની મીઠી
મસ્કરીએ કરતાં અને રોડીઓ તેમની
અદેખાઈ કરતાં હતા.

આજે શેફાલી તેનાં મિત્રો સાથે ફોટા
પગવચા મઈ હતી ફોટોગ્રાફરની આશ્રયમમાં
મુંદર ફોટાઓ મૂક્યા હતા અને શેફાલી તે
આનંદથી જોતી હતી. એટલામાં તેની નજર
નયના ફોટા ઉપર પડી. તેની સાથે ભૂલેલી
એક મૂર્તિને જોઈ તે વિચારવા લાગી.
એટલામાંજ તેનાં મિત્રોએ કહ્યું. " તમે
આને ઓળખી ? એ તો નયનની મદારાણી
છે." આ સાંભળી શેફાલીનાં હૃદયને ખૂબજ
આઘાત પહોંચ્યો અને ધરમાં આવતાંજ તે
દળી પડી. શેફાલીની આશાની ઇમારત ઉચ્ચ
હતી, જીવનમાં કોઈને પોતાનો અધ્યયોગ
ખાર અપો નહોતો. જેને હૃદયનો ખાર સોંપ્યો
હતો તેની સાથેજ જીવનનાં જંધનો બાંધ્યા
આદતી હતી. પરંતુ આજે તેની આશાની
ઇમારત ઉપર વિઘ્ન પડી હતો. અભિલા-
ષાઓ ઉપર પાણી ફરી વળ્યું હતું. હવે
એ વાત તેને આકાશમાંના પુષ્પો તોડી
લાવવા જેવી લાગતી હતી. મિચારી શેફાલી
દિનરાત જાલતી અને જાગૃતીને પ્રાર્થના
કરતી કે "ઓ પ્રજ્ઞ...તેં આ શું કયું ?
મારાં જીવનના પુષ્પોને તું ખોલવા નહોતો
ચાહતો, તો શા માટે એ લતાને ફાલી
ફૂલની વિકસીત બનાવી ? હવે એ વૃક્ષ
લિલ્લા ટુકડાઓ ઠેની પાસે રહી ચકશે."
ત્યારે ત્યારે શેફાલી આવા વિચારો કરતી
ત્યારે એની આંખડી અશ્રુઓની બરાબ ડહ-
કાતી અને એ ઉંડા આંધુઓથી વમ્બધ
થઈ જાયતી.

હૈયાના ખાલ

વેણી ગૂંથી નયન નચવી દર્પણે મુખ જોતી,
કે સાળુની લહર લહરે નર્તતી ઢાંકી સુંવા;
ધીમે ધીમે ડગ ભરતી એ સેંચલે કંકુ છાંટી,
કે એ ધીરૂં મૃદુલ મધુરૂં સ્નાન-ક્રિડા કરન્તિ.

ભાલે ઝૂકી અલક લટને ગૂંચવી અંગુલિમાં,
ગાતી મીઠું ગીત અધરમાં, પેખતી રાજ-માર્ગ;
ઉભી હોશે સ્મૃતિ ફલકમાં દોરતી ચિત્ર ચારૂં
કે હૈયાના તલ-અતલમાં માહાતી સ્વપ્ન મારું.

આથે આથે ક્ષિતિ જ પટમાં પંથ શોધી પ્રિયાનો,
ધુન્ધ્યા હૈયે નયન ધૂમવી હૃદયના એ ઝરૂંખે;
ઝાંખુ ઝાંખુ વદન ચમકે કલ્પનામાં રસીકુ,
ત્યારે મારા કૃશ શરીરમાં રક્તના ઓઘ બહેતા.

ત્યારે બંધાલી રાત દલ સમી પદ્મ કુંજે રમંતી,
ત્યારે પેખ્યું તન છપવતે પર્ણ યુથે ઉભીને;
પુષ્પે ગૂંથી અલક લટ, કે ચૂંમતો ઓઘઃ અંતે,
અને(?) માણી મધુર પળ એ જાળતો નગૃતિમાં

સંયોગીને નિતનિત ભલાં ઉઠવાં આલ ઉંચાં,
વિયોગીને શિખર ઉતરી ખીણમાં ચાલવાનાં.

શ્રી “યોગિન” ઓઝા

વાર્ષિક પરિક્ષાને ફક્ત ત્રણજ માસ
બાકી રહ્યા હતા. આખું વર્ષ તેો મોજ-
મજદમાં ખસાર કયું હતું. નયનમાં નયન
સમાધા પહો પુરતકની પ્રીત દિન પ્રિન દિન
જોઈ બની જતી હતી. પરંતુ નયનના
અનિ આપ્રદને વચ થઈને તે અવ્યાસ છોડી
શકતી નહિ. નયને પોતાના એક મિત્ર
નિઝામને શેદાલીના અવ્યાસ માટે મોકલી

આપ્યો હતો. શેદાલી નિત્ય તેની
પાસે બાજતી. નિઝામ એક ગરીબ
માથાપ વિનાનો પુત્ર હતો. નયનનો
ખાસ મિત્ર હોવાથી એની સર્વ
જરૂરિયાતો અને અભિલાષાઓ-પૂર્ણ
કરતો. અને દિવોગન દોરતો હતા.
નિઝામ ધણેજ ચતુર અને મદ-
ત્વકાંક્ષી યુવક હતો. જેમ દમયંતીનો
પ્રણય સન્દેશો હંસ લઇ જતો તેમ
શેદાલી સન્દેશો નિઝામ લઇ જતો
હતો.

નિઝામ શેદાલીને શીખવતો હતો,
“એટલામાં નયન આપ્યો. શેદાલીનું
દીલ પુરતકમાંથી નીકળી નયન પાસે
દોડી ગયું તે તરત જ બોલી બીડી.
“મારતર, આજે અંધ કરો, દલ-કામે
શીખવજો !” નિઝામ તેની હલ્લ
ભિંમિંએ સમજી ગયો એટલે શેદાન
આપી અંધ કયું અને ગયો. શેદાલી
નયન પાસે આતીને બેસી ગઈ. નયન
બોલ્યો, “કેમ ? બણી રહી એટ-
લામાં ?” દા...તું આવે એટલે
હું બણી જ રહું છું. સમજો ?
શેદાલીએ દહુકા કયો. શેદા, કામે
ફોદમ જોવા આવીશ ? શેદાલીએ
ઉત્તર આપ્યો કે, “જોઈશ-જનુ”
દશે તો કહેવડાવીશ. દમણથી શું
કહું ?” અસ-તારો તો આ એકજ

જવાબ હોય, નયન ગુરસે થઈ બોલ્યો. બદ
સારું-અરફ મંગાવું ? આમને આમ સંધ્યા
ચલાવી નયન ઘેર ગયો. નિઝામની મદેનતથી
અને નયનની શુભેચ્છાથી શેદાલી વાર્ષિક
પરિક્ષામાં ઉત્તિષ્ટ થઈ. આથી તેનો નો
આનંદ માનોજ નડેતો. રગનમાં શેદાલી
બહારત્રામ જવા વિચારતી હતી, અને આખરે
ધરમાંથી વડીલોની રમ ભણ તે નયન સાથે

સુસાદરીએ નીકળી. પ્રેમાઓની
ફુનિયા તો કંઈ જુદીજ અને વિ-
ચિત્રજ હોય છે. તેઓ એકબીજાની
પાસે હોય છતાં દૂર - છે એમજ
લાગે. શેફાલી તેની સાહેલીને ત્યાં
ગય અને નયન તેની સાથે થોડાં
દિવસો રહી એની માસીને ત્યાં
ગયો. નયનને શેફાલીની ગેરહાજરી
ધણીજ સાલતી હતી. માસીને ત્યાંથી
ધેર આખ્યા પંછી પથ્ય તેનાં દિલને
શાન્તિ નહિ મળતી. આખો દિન
શેફાલીનાંજ વિચારમાં વ્યતીત કરતો.
કંઈ કામકાજ કરવાની પથ સમજ
પડતી નહિ. શેફાલી વિના એક દિ'
પથ્ય તેને ચાલતું નહિ. કોઈ દિવસ
તે તેને નહિ મળે તો પાણી વગરના
માછલા જેવો થઈ જતો હતો.
ધરમાં એને સદા એકલપણજ
લાગતું. પતિનથી તો સંતોષ હતોજ
નહિ. તે અસંતોષી અને હૃદયહીન
અજળા હતી. નયન જેવા નવકુમારને
તે આનંદ આપી શકતી નહિ તો
બીજું તો શું કરે? આથીજ નયને
શેફાલીને પોતાનાં હૃદયસિંદાસન પર
બેસાડી હતી.

ખરે, પ્રેમાઓની અને ગાંડાઓ-
ની સૃષ્ટિમાં કશોજ ફેર નથી હોતો.
શેફાલી તો લહેરથી સાહેલી સાથે
ફરતી અને મજા માણતી. એક દિવસ
નિરાતે આરામપુરમાં બેઠી બેઠી ફીટથી
અડવાડિક 'ચિત્રપટ' શેફાલી વાંચતી હતી,
એટલામાંજ ટપાલીએ આવી એક પત્ર
આપ્યો. નયનના અહારે શેફાલી એજળી
ગય અને નવિન આણના તરંગો સહિત પત્ર
વાંચવા માંડ્યો. પત્ર વાંચી એ જરા નિરાસા
પામી. નયન શેફાલીને જાદીથી વતનમાં

ચુંદડી

(હું તો ઢોલે ચુને એ રત)

[કાંઈ દષ્ટિથી નવધીરના પોતાની નવરત
ચુંદડીના શુભચાન આગ્રીત દ્વારા વ્યક્ત કરે છે.]

મારી નીલી, પીળી ને લાલ ચુંદડી રે,
મહી, તારલીયા તણી સાત રે:
ઉપા રંગી સોહે ચુંદડી રે.

વેલ, ફૂલની શુંથણી ઓપત રે,
હીરે, ચુંથેલી ચુંદર સાત રે:
ઉપા રંગી સોહે ચુંદડી રે.

એ તો અગી રહે ઝીંઝાકથી રે
કાંઈ, આપે અનેરો પ્રકાશ રે:
ઉપા રંગી સોહે ચુંદડી રે.

હું તો પૂજન-અર્ચન કરવા રે,
જાતી, ખતેથી મંદિર માંદરે:
ઉપ રંગી સોહે ચુંદડી રે.

પ્રીતે પેરી ઓઢીને હું તો નીસરું રે,
કાંઈ, ગાવા સુકિત તણા ગાન રે:
સુકિત, પંથે સોહે ચુંદડી રે.

શ્રી. વૃજસાલ ગોરીશંકર પંડ્યા

બોલાવતો હતો. સાંજની ગાડીમાંજ બહાર-
ગામની ચીડી લહેરોને અને સખીઓને હોડી
પોતાના પ્રિયતમને મેટવા શેફાલી ચાલી નીકળી.

સાળાને હૃદયરતને લેવું આઠ દિવસ
બાકી હતી હતા. ઉપકા ધોરણનું નવું સેશન
કરવાની તેને ખૂબજ તમના હતી. આ એક
દિવસોમાં તો એણે લગભગ ધણાંખરાં પુસ્તકો
વાંચી કાઢ્યા હતા. પુસ્તકોનાં વાંચન સાથે

તે પાછલા વર્ષને યાદ કરતી, પરિક્ષાને સંભારતી તેની અમી ભરેલી આંખડી નયનનો આભાર માનતી હતી. નયન અને શેફાલીનાં પ્રણય જીવનને લગલગ વર્ષ થવા આવ્યું હતું. આટલા ટુંક સમયમાં તો તેઓ કેટલીએ વાર લડયા હશે-રિસાવાં હશે-કેટલી મોજ માણી હશે તે તો તેઓજ જાણે. શેફાલીનું નવમૌવન કુસુમકલિકાની જેમ ખીલ્યે જતું હતું. હિન્દુ સંસારમાં પુત્રી મોટી થતાં માતાપિતાને તે ચિંતા રૂપ થઇ પડે છે. અને પાછી શેફાલી તો ન્યાતમાં સૌન્દર્યમયી-સંસ્કારી અને સ્વતંત્ર આઝાદ ખ્યાલની હસ્સાદાર યુવતિ ગણાતી હતી. ન્યાતમાંથી તેના હસ્ત માટે ઘણીએ માંગણીઓ આવતી. પણ શેફાલી એ બધી માંગણીઓનો ઇન્કારજ કરતી. એના માતાપિતા પુત્રીને મનગમતો પતિ મળે અને સુખી થાય એવી અભિલાષાઓ. એના મતને ટેકો આપતા. એક દિવસ શેફાલીની માતાએ એને બોલાવી કહ્યું, “બેટા શેફા, તું જાણી તો ગઇ હશે કે મેં તને કેમ બોલાવી છે ?” શેફાલી તો શરમ અને યુરસાથી રાતી રાતી થઇ ગઇ. હા, મમ્મા. હું જાણું છું. “ત્યારે પછી મારી વાત માનીશ ?” એની માતાએ પ્રશ્ન કર્યો. નહિ, મમ્મા. હું તમને પછી કહીશ. તમારા કુળને તેમજ દિર્ઘાને કું કલંકનો ટીકો કદી ન લગાડીશ, મા ! એટલે મારા પર સદા વિશ્વાસ રાખજો. આટલું બોલી તે ઓરડાની બહાર ચાલી ગઇ.

પોતાના ઓરડામાં આવી શેફાલી ખૂબ રડી. અત્યાર સુધીનું મસ્તીબધુ જીવન ચિતારહીત હતું. આજે શેફાલીને સમજાયું કે જીવન એક નાટક છે અને આપણે બધાં એ નાટકમાં કામ કરતાં એકટરો છીએ. પોતાના દિલની વ્યથા કહે યશુ કેને ? એથીએ કદાણી નથી કે પ્રિયતમને કહી

શકે. પ્રશ્ન એ એને જીવનની અભિલાષાઓ પરિપૂર્ણ કરે એવો, મનગમતો યુવક મેળવી આવ્યો મારે જીવનસાથી બનાવવા શા માટે કંજુસ બન્યો હશે ? ખરે-વિધાતાના માર્ગ ગઢન છે, એને-સમજી શક્યા કોણ સમર્થ બન્યું છે ? આમ ને આમ તે ઘણી વેળા સદન કરતી મારે એના ઉઠ્ઠા આંસુ એની પથારી બીજાઈ જતી, પણ હૃદયઅથા કોઈને પણ સંજ્ઞાવતી નહિ. સદા દિલને મનાવીને ફરતી.

આજે શેફાલી બગીચામાં પુષ્પો ચૂંટતી બેઠી હતી. એટલામાં કોઈની એણે બૂમ સાંભળી શેફાલી અધીરા નયન સહિત પાછી ફરી અને જોયું તો એ બૂમ પાડનાર એના પાસેના સગવડનો બાઈ હતો. કેમ જ્યંત-બાઈ, અત્યારે ક્યાંથી પધાર્યા ? શેફાલી બોલી ઉઠી. તને મળવા માટે-ચાલ ઉપર, મમ્મા છે ને ? નાજ. નંધી-ચણ...તેની સાથે કોઈ અચરિચીત યુવાનને જોઈ તે અટકી ગઈ. જ્યંતે તેની તેની સાથે આવનાર યુવકનું ઓળખાણ કરાવ્યું. તે તેની જાતીનો એક સંસ્કારી યુવક હતો. શેફાલી જ્યંતના હૃદયને ઓળખી ગઈ અને શા માટે અત્યારે પધાર્યા તે પણ સમજી ગઈ. પોતાની જાતીનો કોઈપણ યુવક એને મન ગમતો નહિ. જાતિના કોઈ યુવકને જોવાની પણ દરકાર એણે બાંધેજ કરી હશે. કારણ કે એને મન કે મારી પ્રથમ મીલનની મૂર્તની આશા મારે ભવિષ્યને માટે આકાશના પુષ્પો તોડી લાવવા જેવી ફળશે ? એટલે આ યુવક શેફાલીને ગમ્યો. તેની કેળવણી પણ ઉચ્ચ હતી. તેનું કુટુંબ પણ સંસ્કારી હતું. તે B. Sc માં ગ્રા. વર્ષેજ બેઠો હતો અને એની બહેન B. T. થવા બહારગામ ગઈ શેફાલી તેના વદન તરફ મીટ માડી રહી, અને બોલી તમારું નામ જણાવશો ? કેમ

વાવડાણી

હિન્દનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે અને
હિન્દી કામચે ખેતરામાંથી પરિજનનું રંગના
ચાનાજને વાવડાણી પરિચિત ક્રિયા ધણીજી
જોવા મળે છે. કિસાનોના શ્રમનું એ એક
નિર્મિત્ત છે અને તેમાં ઓછો સમાન
આણું એ કુટુંબ નોડાય છે અને મદદ કરે છે.

પછી મામડાઓની મેરીજોમાંથી પરિજનનું
કરનાં જણાશે કે-મામલતોની રાજવી
જરૂરીયાતની ઓછો ધરાવતી દુકાનોમાં દમામ
સાથુ પછી રાખવામાં આવ્યો હોય છે.

હમા મ

હિન્દનો માનીતો સાણ,
રોગકો મોક્ષ ડીપાર્ટમેન્ટ

ધી તાતા - ચોઈલ મીલ્સ હું. લી.

હોલ હરવાલ, અમદાવાદ.

કેમ નહિ ? માઈ નામ કુમાર. સ્વતંત્ર દિલ-
ની શેફાલીએ થોડા ક્ષમ્યમાં તો તેની સાથે
ધણીએ વાતો કરી લીધી અને જીવનના
સવારો પશુ પૂછો લીધા. ચરમાતી શેફાલીએ
હર્ષભયો વધને કુમારને વિદાય આપી અને
કરી પમારવા માટે આગ્રહ કર્યો.

શેફાલી કુમાર સાથે જીવન જોડવા
તૈયાર થઈ, તે માટે તેના માતાપિતાને
આનંદ થયો. લાગણી પુત્રોને માઠમાં હોય
હતી, તે ક્યારે સંસાર નૈયામાં તેનું નાવ
ચલાવે તે જોવાને તેઓની અધીરી આંખડી
તલસતી હતી. હવે તો કુમાર શેફાલીને
ધણીએ મળતો અને ઘરનાને પણ મળી
જતો. તેના માતાપિતા પણ કુમારને જોઈ
રાજ થતાં, અને તેને પુત્ર સમાન માનતા.
શેફાલી એક અદ્ભૂત સુવર્તિ હતી. તેનું
દૃષ્ય સામાન્ય અતિપિરાગ હતું. તેનું
કામગ દૃષ્ય સુવાસિત પ્રયોની પમારકથી
બરેકું હતું. તેની તરણ આંખડીમાંથી
અમૂલ પ્રરણ હતું. તેનો રહેલો વૃક્ષો લતા
સમાન હતી. એક નાના રા દૃષ્યમાં તે
નયન અને કુમાર જન્મેનાં દૃષ્યને પ્રેમથી
સંગ્રામી રોકતી હતી. કોઈને પણ અન્યાય
નહોતી કરતી. આમ એક સ્ત્રી દૃષ્ય જન્મ
પુરુષ હૃદયને સમાગી અગ્રાદ પંખીની જેમ
ફરતું. કદિ પણ કોઈને વિવાસપાત નહિ
થાય, પોતાની જીવનદેરી પર કંઈક ન સામે,
માતાપિતાની કિર્તી વગોવાય નહિ તે માટે
એ તનમનથી પ્રજ્ઞાની પ્રાચના કરતી. અત્યાર
સુધી તેણે પવિત્ર જીવન વિતાવ્યું હતું. કદિએ
અસત્યને રચન નહોતું આપ્યું. તે સદા
પ્રજ્ઞાને લીનવતી કે, "મારી જીવનવૃત્તાને
લીલી જનારી સુગ્રી નહિ નાંખોય." આકાને
પ્રજ્ઞાએ પ્રીત અધારી: હવે તેને નિમાતી
લગ્ન રાખવી એ પણ એતજ હાથ હતી.
શેફાલીની પૂણી શ્રદ્ધા અને અક્ષિત સદા તેને
તેના કામમાં વિશ્વથી જનાવતલ

દજુ પણ શેફાલી નયન સાથે છૂટકી
ફરતી. તેના વડીલોને તેઓ માટે સંપૂર્ણ
વિશ્વાસ હતો. તેઓને ખદાર ફરતાં કેઈ
રોકતું નહિ. શેફાલી પણ નયન સાથે મયોદા
સહિત ફરતી હતી. કુમારને પણ શેફાલીમાં
પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. નયનના આગમનથી અને
તેની સાથે ફરવાથી કુમારને કાંઈ હર્ષ
આવતી નહિ પરંતુ વ્યક્તિના સ્વભાવમાં
જુદી જુદી વિચિત્રતાઓ તો હોય છે, તે
મુજબ કુમારમાં પણ હતું. અને તેથી એવી
કાંઈ વાત જનતી ત્યારે પરિસ્થિતિ અંબીર
ધર્મજી જનારી મૂકતી. આમ છતાંએ
નયનમાં કદી ફેરફાર નહોતો આવ્યો.
બિચારી શેફાલી આવા પ્રસંગો વેળા વધુ
ખાન આપતી નહિ, પણ સપગતાથી તેના
હોસને મનાવી લેતી, કુમાર અને નયનમાં જ
તે મસ્ત રહેતી. સમાજ અને દુનિયાની તે
જરવાદ કરતી જ નહિ, અને તેમની દોરંબી
વાતોને કાને ધરતી નહિ. નયનના કુખો
દૃષ્યને શેફાલી સારી રીતે ખેડાનતી હતી.
નયન સંપૂર્ણ સુખી હતો, પરંતુ જે વસ્તુમાં
સાચું સુખ સમાયેલું છે તેવી પ્રેમભરી તેના
હોસને રોકતી શે એવી શ્રદ્ધા નહિ હતી.
આથી તે સદા નિરાશ અને કુખી જ રહેલો.
છતાં તેનું નાનકડું અમીજગર ભગ્ય હતું. તે
"પડ્યું જાતું નિમાતી રાખતો." કદિ પલિને
કુખી કરતો નહિ. શેફાલી નયનના જીવનથી
પ્રેમ જ પ્રજ્ઞાદેરી હતી એટલે નયનની સર્વ
અભિલાષે પોતે જ પૂર્ણ કરતી હતી.

કુદરતના રંગો જ ન્યાસ છે. પ્રજ્ઞાએ
દરેક વસ્તુ સંપૂર્ણતાથી જ મડી લેત તો
માનવી પ્રજ્ઞાને પણ બૂલી અને અભિમાનથી
અધ પશુ જેવો જનો જત. માટે જ એકાદ
વસ્તુની અપૂર્ણતા રાખી મનુષ્યને નિમાશમાં
વિચારવાની તક પ્રજ્ઞાએ આપી દશે. આને
શેફાલી પણ જ હાથ મુજે લેતી હતી.

રોજની મસ્તીભરી અને હસમુખી એ નવ-
યોવના આજે કેમ બરફ જેવી ઠંડી થઈ ગઈ
હશે ? તે તો તે જ બાણે. નયન અને શેફાલી
સાથે ફરતા-નાટકગૃહમાં જતાં અને વિહાર
કરતાં તે સ્વાર્થી અને નિંદાખોર સમાજની
આંખમાં એક કણીની માફક ખૂંચતું. સમાજ
આ પ્રણયીઓને દૂર રાખવા ચાહતો. પરંતુ
બંધનાથી પ્રણયીઓને પ્રેમ બંધાયો છે કે
બંધાશે ? શેફાલીના હિતેથી સંજ્ઞાને અને
સન્નારીઓએ એનાં વડીલોને નયન વિષે
વિરૂદ્ધમાં ઘણી જ વાતો કરી હતી; અને
એનાથી શેફાલીને દૂર રાખવા પણ કહ્યું હતું.
શેફાલીએ પોતાની બંડખોર વૃત્તિથી એ સર્વને
ખૂબ ખૂબ સંભળાવ્યું અને કુટુંબીઓને
પણ કહ્યું કે “ હું નયન સાથે રહી છું-ફરી
છું એટલે સદા રહીશ અને ફરીશ. હવે એને
એકજન્મ નહિ જ થવા દઉં અને મારાં પર
એટલો જરૂર વિશ્વાસ રાખજો કે તમારા
કુળને અને કિર્તિને કદિએ કલંકનો ટીકો
નહિ લગાડીશ. ”

આમ આ ઉખડેલો પોપડો ફાણો તો
સમયના તિલવા સાથે માનવીના
રા અને દષ્ટિ ક્યારે બદલાય એ કહી
નહી. નયન અને કુમારમાં બહુ જ
તફાવત હતો. નયન પાતાળી ફેરનો રૂપાળો,
વિદ્યાસી આનંદિ અને ઉદાર હૃદયનો લાડક-
વાયો યુવાન હતો, જ્યારે કુમાર હતો તો
રૂપાળો પણ સારો, નિરસ એકલવાયો,
પુસ્તકનો ઠીકો અને કંઈક સંકાપૂર્ણ દષ્ટિ-
વાળો હોય. એટલે નયન અને શેફાલીની
વાતો એના કાને આવી તે સદન કરી
રાખ્યો નહિ; એટલે જો મારે એને શેફાલીને
પણ કહ્યું હતું. સમાજ અને દુનિયાની સામે
બંડખોર બનનાર આઝાદ શેફાલી આખરે
જો કુમાર અને સમાજ સામે ઝૂકી પડી.
આખરે શેફાલીએ નાટકગૃહમાં જવાનું અને

ફરવાનું નયન સંગાથે બંધ કર્યું. જો કે તે
નયન સાથે રોજ ઘરમાં તો મોજ માણતી જ
હતી. આ સંઘર્ષી બીના નયન સમજતો હતો
અને બાણુતોએ હતો છતાં શેફાલી પ્રત્યે
એનાં હૃદયમાં જે પ્યારનો ચિરામ રોજની
આપી રહ્યો હતો-જે મમતા દિલમાં હતી
તે તો કાયમ જ રહ્યો. એનું હૃદય જ ઉદાર
હતું એટલે એવી નાની બાળતોમાં એ ધ્યાન
આપતો જ નહિ.

જો કે આ પ્રસંગથી જ નયનનાં કેમળ
હૃદય ઉપર એક જબરજસ્ત પ્રદારનો આઘાત
સખ્ત લાગ્યો હતો પરંતુ એ કેમળે જાણવતો
નહિ-શેફાલીને પણ એ વાતથી વંચિત જ
રાખી હતી. જ્યારે જ્યારે જ્યારે એનાથી
સહન નહિ થતું ત્યારે આંખમાં ઝળઝળાયાં
આવી જતાં, અને તે હવે શેફાલીનું લગ્ન.
એક વખત નયને પોતાની સાથે લગ્નથી
જોડાવવા શેફાલીને વિનંતિ કરી હતી,
પરંતુ શેફાલી પહેલાં તો કશો જવાબ આપી
ન શકી. શેફાલીને સમાજનો ડર હતો, નિંદાથી
બંધીતી હતી અને માતાપિતાની કિર્તિને લાંછન
ન લગાડવાનું વચન વચ્ચે નડતર રૂપ હતું;
એટલે નયનની એ વિનંતિનો એણે ધ-કાર
કર્યો હતો. નયને એ મારે શેફાલીને પછી
વધુ ક્યાંય જાયું નહિ, કારણ કે શેફાલીનાં
વડીલોને પણ નયન ઉપર અનહદ પ્રેમ હતો.
તેઓ એને પુત્ર સમાનજ માનતા. નયનમાં
સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા એટલે તેઓનું
અંતર કળે અને વિદ્યાસંઘાત જેવું મહાન
પાપ કરતાં નયન પણ અચકતો હતો.
પ્રેમીની દુનિયાજ વિદ્યાજ હોય છે. પ્રેમીની
જીત સદા દારમાંજ હોય છે. એકમાં સર્વદા
વિટંબનાઓનેજ સામનો કરવો પડે છે.
ભોમ, બલિદાન આપ્યા વિના તો કેમ પણ
સુખ પ્રાપ્ત થતું જ નથી. એક દાસે તો
તાલીએ નથી વામતી. પરંતુ શેફાલીને તો

એ સુખ કરતાં વડીલોની કિર્તીને વધુ ખ્યાલ હતો, એટલે નયન પેતાની હૃદય વેદના કદિ પણ શેઠાલીને જણાવતેજ નહિ.

આને નયન અને શેઠાલીનાં પ્રણયના ત્રણ વર્ષ થયા હતા. શેઠાલી મેટ્રીકમાં હતી, એટલે અમે તેમ કરીને પ્રથમ વર્ષેજ પાસ થવાની અભિલાષા શેઠાલીને હતી. વળી કુમાર પણ વધુ ભણ્યો હતો. એની ખેડેન અને વડીલો

પણ શિક્ષિત અને સંસ્કારી હતાં, તેમ કુમારનું પણ દરમાન હતું કે શેઠાલીએ મેટ્રીક તો પાસ થવુંજ જોઈએ. આથી તે અભ્યાસ ઉપર વધુ ધ્યાન આપતી. નયન તો આવાતોવી જનજીવન હતો, છતાં એને એવી પાતોમાં રસ ન હોતો. એ તો ચાહતો હતો કે પોતાની પ્રણય-મૂર્તી પ્રથમ વર્ષેજ મેટ્રીકમાં

ઉત્તીર્ણ થાય તો હૃદયને સંતોષ થાય અને સમાજમાં પોતે પણ ઉન્નત મસ્તકે ફરી શકે. એટલે શેઠાલીનાં અભ્યાસમાં એ સર્વ રીતે મદદ કરતો હતો, મેટ્રીક એ હિમગીરી-જેમ એ ખિરીદુંજ ઉપર ચડવું કઠણ છે, અને ચડી જઈએ તો અંગા નાલાં જેવું છે; તેમ મેટ્રીક એ એક જાડી ખાઈ છે. એમાંથી પસાર થયા તો સાક્ષાત સરસ્વતી પ્રસન્ન થયાં હોય એમજ વિદ્યાર્થીઓને લાગે છે.

નયને શેઠાલીને બાણાવવા માટે નિઃકામને કહ્યું પરંતુ એ નોકરી કરતો હોવાથી એને વખત મળે તેમ નહોતું; એટલે જેની પાસે નયન મેટ્રીક ભણ્યો હતો તેજ શિક્ષકને શેઠાલી માટે લાગ્યો. શિક્ષક અને શેઠાલીની મહેનત તથા નયનની શુભ લાગણીઓથી શેઠાલી મેટ્રીકમાં પાસ થઈ. હવે શેઠાલીનાં વડીલોને વિચાર એને આગળ બાણાવવા કરતાં પરણાવવાનો વધુ હતો.

આખરે શેઠાલીના વિવાહ કુમાર સાથે જ નહીં થયાં અને લગનનું મુદ્દત પણ નક્કી થઈ ગયું. લગનને દિવસે પોતાનાં હૃદયની સ્થિતિ કેવી દશે તે નયન સમજતો હતો, એટલા મોટેજ લગનમાં હાજર રહેવા ચાહતો નહોતો. પરંતુ શેઠાલીનાં આમ-દને વચ થઈને અને વડીલોનાં વચનોને માન

નુતન વર્ષની ઉપા

: રાત સાઈલ વિદીકીત :

રજની રમ રહે રતી રસભરી,
અમટે રીપો પર પર મહી
ગુણવંતી ગુણધૃંદરી શુદ્ધ વિષે,
નિજકાયાથી હવેંભરી.
શાએ છે જ્યમ તારણ નમમહી,
નભાથંદવા સહકારથી;
સોહાધે ત્યમ માનુની જનમહી,
સુરુત્યને સદ્ભાવથી.
અમટે ઉપા સદુ સજનમાં,
સોભાવજે સેવા થકી;
ઉત્તવળ કરે નિજ સજનને,
છાતિ પ્રસારે જનમહી.
આને આ પ્રગટી ઉપા જન વિષે,
નભલી નવઃ વર્ષની;
આદરો શુભ હોય જે સજનમાં,
થાએ પુરા પ્રભુ મહેરથી.

શ્રી. શાન્તિલાલ અંબાલાલ ભાવસાર

આપીને લગન સમયે નયન હાજર રહ્યો. કુમકુમ પમલીઓ પાડતી શેઠાલી સાસરે વિદાય થઈ. જે નયન શેઠાલીને એક વખત નહિ જુએ તો બાવરો મની જતો, તે હવે શેઠાલીને રોજની નિરખવા અશક્તિમાન જ્યો. આથી એનાં દિલને એન પડતું નહિ, અને ધીમે ધીમે એની છાતીમાં દર્દ શરૂ થયું. એનાં મોઝ, શોખ, તોશન, મસ્તી અને દારૂ દવામાં વિગ્રીન થઈ ગયાં. એનાં દિલમાં

આધાતનું સખત દર્દ પેદા થયું. ધણે સમય થયાં છતાં શેફાલી તરફથી કાંઈ સમાચાર નહોતાં એટલે એ એમ સમજતો કે, “આંખથી દૂર તે હૃદયથી પણ દૂર જ હોય ને ?” અને નયન તરફથી શેફાલીને પણ કયા સમાચાર નહોતા સંપાડ્યા એટલે તે પણ એજ માનતી હતી. ધીમે ધીમે નયનનું છાતીનું દર્દ વધ્યું અને પથારીવશ બન્યો. નયન એક શ્રીમંત માખાપનો લાઘવેશ પુત્ર હતો. એટલે શહેરનાં તમામ ડોક્ટરોની જ્યુરી એના વડીલોએ બોલાવી હતી; છતાં કોઈ પણ ચીકીત્સક એનું દર્દ પારખી ન શક્યો. એનું દર્દ ફક્ત ત્રણ જ વ્યક્તિ જાણતી હતી. એક નયન-ખીજ શેફાલી અને ત્રીજો સર્જનહાર. પરંતુ શેફાલીને તો નયનની માંદગીની ખબર જ નહોતી અને નયનનો વિચાર પણ એ ખબર આપવાનો નહોતો કે જેથી શેફાલીને દુઃખ પહોંચે.

આખરે ચાકા ચાકીને વાટ જોઈને વિરહમાં ઘેલી બનેલી હરણી જેવી શેફાલીએ નયન ઉપર જરા પ્રેમથી શરૂઆતથી પત્ર પાઠવ્યો અને ખાસ લખ્યું કે, “જે પત્રો પ્રત્યુત્તર ઉતાવળે નહિ પાઠવીય તો હું સદાને તારાથી રીસાઈ જઈશ.” આ બાજુ પત્રની માંદગીએ ગંભીરરૂપે ધારણ કર્યું હતું. નયનના મિત્રો પણ જોગાં થયા હતા, તેમાં નિઝામ પણ હાજર હતા. એણે ઇશારાથી નયનને શેફાલીને ખબર આપવા માટે પૂછ્યું પણ નયને ઇન્કાર કર્યો. બીજે દિવસે નયનના કાણુમંચુર દેહ આ દુનિયાને છોડી ગયો. જ્યાં એને સમાજનાં બંધનો કે ધર્મની દિવાલોની અને વડીલોની વાંડો પણ અટકાવી શકે તેમ નહોતી. એજ દિવસે શેફાલીનો પત્ર નયનને ઘેર આવ્યો. એજ બાજુ ઘરમાં શોક અને દુઃખના બારંથી વડીલો રડતાં હતા અને ખીજ બાજુ

પ્રિયાનો પત્ર આવ્યો હતો. નિઝામે એ પત્ર લઈ લીધો અને વાંચ્યો. વાંચતાં વાંચતાં એ બિચારા મુશ્કીમની અબિમાંએ અશ્રુ બરાબ આવ્યા, અને મનમાં બબડ્યો કે, “શેફાલી ! તું જેનાથી રીસાવાને તૈયાર થઈ છે તે તો તારાં પહેલાંજ તારાથી રીસાઈને સદાને માટે ચાલ્યો ગયો છે, હવે શું ?” નયનના આ આ દુઃખદ સમાચાર એજ દિવસે નિઝામે શેફાલીને મોકલ્યા. પત્ર આવતાં શેફાલી ગેલમાં આવી ગઈ, પણ કવર ઉપરનાં અક્ષરો અપરિચિત જેતાં મુખનો ભાવ જરા ડીધો પડ્યો. પત્ર વાંચતાં જ, જણે કે અચાનક વિગળાઈ ગઈ ન પડી હોય તેમ શેફાલી ધરણી પર ઢળી પડી આ અચાનક અકસ્માતથી કુમાર વિચારમાં પડ્યો અને દોડીને શેફાલીને ઉચ્છ્રાંતે પથારીમાં સુવાડી; આવેશો પત્ર વાંચ્યો. કુમાર સર્વ બીનાથી વાંધે થયો. પણ શેફાલીને આધાત પહોંચે એટલે તે કણે કર્યું જ ન બોલ્યો. નયનના આત્મ દુઃખદ સમાચારથી શેફાલીનાં દિલના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયાં. જે આશાએ એ જીવતી હતી તે આશાનો દીવડો ભુલાઈ ગયો. એ માટે એ પોતે જ જવાબદાર છે એ શેફાલી સમજતી હતી. પણ હવે એનો શા માર્ગ ? બીજે જ દિવસે કુમારને કહીને શેફાલી પોતાને માઢરે વતનમાં આવી અને જે જગ્યાએ નયનનો અગ્નિસરંકાર થયો હતો તે જગ્યાની રજ લીધી અને એ પ્રણયની રાખને કપાળે ચડાવી. તે જ દિવસથી શેફાલીએ પોતાનાં સર્વ સુખ-સાધનો, જીવનનાં આનંદો, સુખાનંદનાં હારણ વગેરે સર્વેને ત્યજી પોતાનાં સુખને ખાતર જીવનને હોમી દેનાર નયનની પાછળ કાળાં વસ્ત્રો ધારણ કરવા માંડ્યા. એક મ્યાનમાં બે તલવાર કદી સમાતીજ નથી હતાં શેફાલીએ તે સમાવવા બગીચે પ્રયત્નો આદર્યા, પરંતુ જ્યાં વિધાત્રીનેજ એ પસંદ નહિ હોય ત્યાં કોણ સમર્થ હતું ? આખરે શેફાલીની એક મ્યાનમાં નયન અને કુમાર એમ બે તલવારો ન સમાઈ તે ન જ સમાઈ શકી.

યુગલની સુકિત

પ્રયોગક : શ્રી. શ્રીચોત્તમદાસ હગનલાલ શાહ

સુરેન્દ્ર હવે માસ્તરગીરીથી કંટાળ્યો હતો. સમાજમાં મારતર એટલે માસ્તર જ બીજાનું માન નહિ અને બીજા બાળક આ બીજા મોંઘવારીમાં જમા ઉધારનાં પસારમાં થાય જ નહિ, તે ક્યાં મુધી નમે ? સ્વધર્મ નિધન છેલ્લે એ ન્યાયે બીજા ઠાણ ખાતામાં ન જવા મન મનાવી રહ્યો હતો પણ ત્યારે તેણે તેના પછોના સિદ્ધાંતે દેશનીય છન્ડેકટર, ચીફ છન્ડેકટર કે મોડા-ઉન મેનેજર થતા જોયા-તોમનો દેહાર ફરી મએલો જોયો ત્યારે તેને પણ એમ થયું કે હવે માસ્તરગીરીમાંથી છટાપ તો સારું.

એક દિવસે તો ખરેખર તેને કંટાળો જ આવી ગયો અને ' ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ' નાં પાનાં ફેંટાં મુંબાઈની એક મેન્કમાં ચીફ એકાઉન્ટન્ટની જરૂરિયાત વિષેની જાહેર ખબર વાંચી પોતે ગણિતચાત્રનો મિત્રમુએટ ઠોણ પછો કદાચ ખાધ જશે એમ તેને લાગવાથી તેણે અરજી સખી નાખી. અને પાસે પહેલાં બે ચાર પ્રમાણપત્રો અરજ સાથે જોડી પોષ્ટમાં કવર નાખી રીધું.

બીજે જ દિવસે પોષ્ટમાં કડતાળ પડી. તેની અરજી મેંકના મેનેજરને મળશે તેની તેને ખાતરી ન હતી છતાં તે આરાજપેશી દરશન પોષ્ટ ઓફીસે બધા ખાતો. એક દિવસે તેની આજ્ઞા ફળી. ' જ્યમાસ્ત મેંકના ચીફ એકાઉન્ટન્ટ તરીકે તેની નિમણૂક થવાનું ' અને તુરત દાખર થઈ જવાનું પણ તેને મળ્યું.

હવે સમય ખોલા જોવા ન હતો. સુરેન્દ્ર

શાળાના સંચાલકોને મળ્યો અને પોતાની સાચી વસ્તુરિયતિ તેમને સમજાવી. ઠાણે સારો ચાન્સ મળતો હોય તો તેને રાખી રાખવા શાળાના સંચાલકો ખુશી ન હતા. તેમણે એક સખા બોલાવી વિચાર કરી જોયો અને બીજે જ દિવસે સુરેન્દ્રને શાળામાંથી છટો કરવામાં આવ્યો.

સુરેન્દ્રના ધરનું સુકાન તેની ધર્મપત્ની જ્યોત્સ્નાના કાયમાં હતું. તે ધણેખરો વખત મુંબાઈમાં તેના કાકાના ત્યાં ઉછરેલી ઠોણ મુંબાઈમાં રહેવાનું તેને ખરું મમતું. મુંબાઈ જેવું રવળ પસંદ કરવામાં સુરેન્દ્રની પત્નીનો આમદ મુખ્યત્વે હતો.

સુરેન્દ્રનો એક જાલમિત્ર મહેન્દ્ર મુંબાઈમાં વીમા ફાલકનું કામ કરતો. સુરેન્દ્રને જ્યારે જ્યારે મુંબાઈ જવાનું થાય ત્યારે ત્યારે તેને મહેન્દ્રના લાંજ ઉતરવાનું હોય કારણ કે જ્યોત્સ્નાના કાકા તે વખતે દેશમાં આવી મએલા ઠોણ ત્યાં બીજું ઠાણ સમું નહોતું. આ વખતે પણ પણ સખી મહેન્દ્રને આ જાગતની જાણ કરવામાં આવી અને જરૂરી સામાન સહ સુરેન્દ્ર અને જ્યોત્સ્ના મુંબાઈમાં આવી પહોંચ્યાં.

સુરેન્દ્રને લાગતું હતું કે જાગતીઆની મહેનને પણ મુંબાઈમાં તેને મગાન મગા રહેશે. પરંતુ મહેન્દ્રના ત્યાં એક આકાશિયું પસાર થઈ ગયું. બીજું પસાર થયું છતાં પણ જ્યારે તેને મગાન ન મળ્યું ત્યારે તેની સુંઝાણ વધી. તેમ કરતાં કરતાં એક મંદિતો

પસાર થઈ ગયો. હવે જેમ જેમ દિવસો પસાર થતા ગયા તેમ તેમ સુરેન્દ્ર અને તેની સ્ત્રી અકળાવા લાગ્યાં. તેમને લાગ્યું કે આ પ્રમાણે ક્યાં સુધી પડી રહેવું ? સામાની અમલકતા પણ આપણે સમજવી જોઈએ ને ? પણ કરે શું ? જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાંથી 'ખાલી નથી' એવો દુઃખો ને દુઃખ જવાળા તેમને મળતો.

એક દિવસે સાંજના બેંકમાંથી પાછા ફરતાં તેને ખબર મળી કે ચોપાટી પર મકનદાસ શેઠનો બંગલો છે તેના બીજા માળનો બાકુઆત દેશમાં એકાએક ચાલ્યો ગયો છે. કાલ સવારે જ જાઓ તો એ મકાન તમને મળી જાય. સુરેન્દ્રને પણ લાગ્યું કે હવે આ તક જવા દેવા જેવી નથી. આજ તો રાત પડી ગઈ હોવાથી સવારે જવાનો વિચાર કરી તે મહેન્દ્રના મકાન તરફ ચાલ્યો.

રાત્રે અનેકાનેક વિચારો તેના મગજમાં આવી ગયા. કુટુંબ સાથે એક બે દિવસ તો ઠીક, પણ વધારે સમય રહેવાથી સમાન કેરી જેવી અમલકતાઓ વેઠવી પડે અને તે પણ આ માપબંધીના જમાનામાં-તેનો ખ્યાલ તેની આંખ આગળ તરવરી રહ્યો. મને તેટલી પાધડી અને મને તેટલું બાકું આપવું ? તો પણ હવે તો તે માળ બાકે રાખીજ ને તેવો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કરી દીધો.

સવારમાં ઉઠ્યો. સ્નાનવિધિથી પરવાનો બાદ તેની સ્ત્રી જ્યોત્સ્નાને મળ્યો અને આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ જેવી રીતે સાથ તે બાબતમાં વાતચીત કરી જ્યોત્સ્ના મુંબાઈમાં ધણો સમય રહેલી હોઈ તે સ્થળનો ખ્યાલ તેને આવી ગયો.

પાધડી તો આપવી જ પડશે તે વિના મકાન નહીં મળે એવા મહેન્દ્રના સૂચનથી તેણે મહેન્દ્ર પાસેથી બે હજાર રૂપિયાની નોટો ઉછીની લીધી, અને ચોપાટી તરફ ચાલ્યો.

સુરેન્દ્ર સીધો મકનદાસને બંગલો ગયો તે વખતે મકનદાસ-શેઠ ઉઠીને ચઢા પીતા હતા. લગભગ સાડા આઠ કે નવ વાગે ઉઠનારા તે શ્વેરી સુખી જીવ હતા. તેમને કમાવાની ઝાઝી ચિંતા નહોતી. બાપદાદા તરફથી જે મકાનો, ચાલીઓ અને બંગલા-વગેરે મળ્યાં હતાં તેનો વહીવટ જ જે કુનેડપૂર્વક કરે તો ઘણી આવક થાય તેમ હતું. તેથી-શેઠ બીજા બાંજગડમાં ન પડતાં આ સ્થાવર મિલ્કતમાંથી જ વધારે આવક કેમ થાય તેનો જ વિચાર વારંવાર કરતા.

શેઠનો ધાટી નીચે બેઠેલો હતો. સુરેન્દ્રે તેની સાથે પોતાનું વીડીટીમ કાઢી શેઠને મોકલ્યું. શેઠને મળ્યું, વાંચ્યું 'મિ. સુરેન્દ્ર દેસાઈ, ચીફ એકાઉન્ટન્ટ, જયભારત બેંક, મુંબાઈ' આદિ વાંચતાં જ શેઠ આમંત્રિકોના પાર પામી ગયા. તે સમજી ગયા કે કોઈ નવોસલો માણસ નોકરી અર્થે આવેલો હશે ને મકાન સંબંધમાં જ મને મળવા માંગે છે. ઠીક શેઠે નવા આવનાર માણસને ઉપર લાવવા ધાટીને ફૂકમ કયો. સુરેન્દ્ર આવ્યો ને તેણે શેઠની સામેની ખુરશી લીધી. શેઠે વાત ઉપાડી.

"કેમ મિ. દેસાઈ, અત્યારના પડોરમાં જ મારું શું કામ પડ્યું ?"

"વાત મળી છે, શેઠ, કે તમારા બંગલાનો બીજો માળ ખાલી છે, મારે તે માળ બાકે રાખવો છે, શેઠ."

"તમને કાણે કહ્યું કે મારા બંગલાનો માળ ખાલી થયો છે ? મુંબાઈના લોકો બી શું અફવા ફેલાવે છે ?"

"આ અફવા નથી, શેઠ તમારો જૂનો બાકુઆત તે મારા મિત્રનો મિત્ર થાય. તેણે મને વાત કરેલી એટલે મેં તો જાણ્યું. હું તો કુટુંબ સાથે અહીં આવ્યો છું ને મકાન મળવું નથી..."

"પણ બસાં માણસ, મકાનની સમગ્ર
થયા વગર બેરતને તમે મુંબાઈમાં લાવ્યા છું
કરવા ?" શેઠ અધવચ્ચેથી બોલી ઉઠ્યા.

"વાત સાચી છે શેઠ, કમારી બેઠ
મકવાની હતી

તરફથી મકાનની સમગ્રતા
તેથી કુટુંબ સાર્થે આવ્યો
પણ બેઠના મેનેજર સાહેબે
તો મકાનના બદલે એમા-
વન્સ આપવાની વાત કરી
છે, જે કે કણ નહો
નથી. કદાચ મકાન મળે
પણ ખરું પરંતુ તેના
વિશ્વાસે બાઈમધના ત્યાં
ક્યાં સુધી પડી રહેવાય ?
માટે મને તેમ કરે,
આટલો માળ તો મને બાહે
આપો. નતો હશે તો
આશરો."

"જુઓ મિ. દેસાઈ,
બીજો માળ ખાલી છે તે
વાત તો સાચો, પણ તે
બાહે આપવાનો નથી.
મારો બાણેજ અમે મહાનિજ
લાઈકેટ' પ્લીડર થયો, તેની
ઓફીસ માટે રાખવો
વિચાર છે. પણ ને શાય
તે ખરું."

"શેઠ, તમે એવાં
બદલાં છું કામ જતાવો
છો ? તમારે પાછી જો-
ઈતી હોય તો આપવા કું

તમાર છું. તમે માંગો તે માસિક બાડું ને
તે હપરાંત એક માસનું બાડું આપગવો."

સુરેન્દ્રના આ સંજો સંભળી શેઠને લાગ્યું
કે આ પછે અરજી માણસ છે. બીજો માળ
પછે નાનો છે ને મકાનને એક માણસ

૧૫૦૦ રૂ. પાકડીના આપવા કહી અમેતો
છે તેના કરતાં આ કેક રકમ વધારે આપે
તો તરતજ તેને વગમતી જ દેવો. આ
વિચાર કરી શેઠ કહેવા લાગ્યા.

'જુઓ દેસાઈ. બાણેજની વાત બાણેજ

પાસે. તમે બ્યારે આટલી
બધી મુશ્કેલીમાં છો ત્યારે
મારે તમને આ માગ
આપવો જ જોઈએ પણ
જુઓ, પાકડીના રૂપિયા
બે હજારનો જોજા નહો
લેવાય, અને તેનું માસિક
બાડું રૂપિયા ૧૦ થશે,
વિચાર હોય તો વાત કરો."

સુરેન્દ્રને મકાન જોઈતું
જ હતું તેવી ઘરત ખિ-
રસામાંથી નોટો કાઢી
બોલ્યો "એક કે બીજું ?"
શેઠ, શો શોની આ
૨૦ નોટો-રૂપિયા બે હજાર
પૂરા પાકડીના સંભાળી
શે. ને તે હપરાંત આ
રૂપિયા ૧૦ માસિક ભા-
ડાના પ્રથમથી."

મકાનવાલ શેઠ તો શાંતો
જાંબે જોઈ રહ્યા. ડેટવો
બધી અરજી માણસ !
તરફે બાંધકોશ નહીં ને
તરતજ મેં હજાર રૂપિયા
લાખે !! એક માસનું
બાડું પણ આપગવો ન-

આંસુ

: મલલ :

ભારતમાં ફરી પધારો
ગોકુલના નન્દ લાલ
સુ તારૂં ને જ આ રો
ગીતાને કહેવા વાલા.
તે ગજબનું મધુવનને
નવાબનું ચારા જગને
તે તાન સુનાવો મોહન
બંસી બગવી ખ્યારા.

હઃખદન્દ બહુ પડે છે,
હઃકાર પણ પડે છે
જો કબૂ કાપો ગીરધર,
આયો ચરાવનારા.

"કનક" અરજ ઘરણમાં,
શું સપ્તાના બહામાં
પ્રભુ બિગડી ફરી મુધારો
આંસુની વહે છે ધારા.

ગં. સ્વ. કનકકુંવર
(પણી સાહેબ મેડમ માળવા)

શેઠ બીનઅવગત માણસ લાગે છે !!

શેઠને વિચાર કરતાં એક સુરેન્દ્ર બોલી
ઉઠ્યો-"શેઠ, રૂપિયા મોટા કેમ છે, મારા
જેઠા સીધો અને અરજી માણસ તમને
બીજો નહીં અને, પણ આ એક મહાનના

એડવાન્સ બાડાની મને પહોંચ લખી આપો. ”

શેઠને સુરેન્દ્રની વાતો મુખાંધ બરેલી પણ તેની મામણી ન્યાયા લાગી. તોટાના થોડા લાઇ શેઠે તિબ્બેરીમાં ગોઠવ્યા અને એક માસનું બાકું પ્રથમથી મળ્યાની પહોંચ સુરેન્દ્રને લખી આપી. સુરેન્દ્રે તે પહોંચ લાઇ સંભાળપૂર્વક પાકોટમાં મૂકી તેણે શેઠની વિદાય માગી. સુરેન્દ્રના ગયા પછી શેઠ મનોમત બગડ્યા “ પાંચડીની સારી રકમ પાકી, મુખાંધ ચહેરામાં કાણ જાય છે કે પ્રકારના ગરબા હોય છે ! ! ”

*

કલાકેક થયો હશે અને ધાટીએ આવી શેઠના હાથમાં ખીણું વીઝીટીંગ કાર્ડ મૂક્યું. તે છાપેલું નહોતું. તેના પર શાદીથી લખેલું હતું. “ મિસ ઇન્દીરા, સંગીત શિક્ષિકા-ધોળી તલાવ ” મઠનદાસ શેઠનો વિચાર હવે ઠાંધને મુલાકાત આપવાનો ન હતો પણ ત્યારે મોતીના કણ જેવા અક્ષરો જોયાં અને મિસ શબ્દ વાંચ્યો ત્યારે તેમને લાગ્યું કે ચાલો, જોઈએ તો ખરા કે આ મિસ શા ગોટ મળવા માગે છે, મિસને ઉપર લાવવા તેમણે ધાટીને નીચે મોકલ્યો.

મિસ ઇન્દિરા ઉપર આવી. પાતળા એકવડી દેહલતા પર દક્ષિણી ઢમે સાળુ પહેર્યો હતો. શેઠ અણસાહે તેને ખુરશી પર બેસવાનું કહ્યું. ખુરશી પર જ બેસતાં ટેબલને અડેલીને ઉભી રહી અને પોતાના આગમનનું કરણ તેણે જણાવ્યું.

“ શેઠ, તમારા બંધાવો, ખીજે માળ ખાલી પડ્યાંની મને હમણાં જ ખબર મળી, હું ધોળી તલાવ પર એક સંગીત વર્ગ ચલાવું છું ચાલુ સાહે એટલી અધી છોકરીઓ વધી ગઈ છે કે હવે આ બાળુની

છોકરીઓમાં આ લગ્નામાં સંગીત વર્ગની એક શાળા ખોલવા વગર ન્યાયે તેમ નથી. તમારો ખીજે માળ મને વધારે અનુકૂળ પડશે બોલો તમારે શું બાકું લેવું છે ? ”

“ માફ કરો, મિસ-તમે એક કલાક જ મોડાં પડ્યાં. હમણાં કલાક પહેલાં જ આ માળ એક બાઈને બાડે અપાઈ ગયો-એક મઠીનાનું બાકું પણ એડવાન્સમાં મળી ચૂક્યું છે. ”

“ તમે શું ખલત વાત કરો છે, શેઠ, હાં, હાં, હું સમજી, તમારે પાંચડી જોઈએ છે એમ ને ? આ બાળુ મારે મઠાની ઘણી જ જરૂર છે. મકાન ન મળે તો મને દસ દળરનું નુકશાન થાય તેમ છે. હું તમને પાંચડીના રૂપિયા પાંચ દળર આપીશ. ઉપરથી તમે જે માગો તે માસિક બાકું, બોલો, શો વિચાર છે ? ”

મિસની પાંચ દળરની રકમ સાંભળી શેઠના પેટમાં પ્રાસકો પડ્યો સવારમાં ઉતાવળ ન કરી દોત તો પાંચડીની ઘણી સારી રકમ મળત પણ હવે શું થાય ?

“ મિસ, હું બહુ જ દિલથી છું. એડવાન્સ બાડાની પહોંચ આપી છે એટલે મારાથી કશું બને તેમ નથી. પણ હા, એક રસ્તો છે. તેમને મકાન કદાચ મળે તેની વાતે એ બાઈ કરતા હતા. તેમને મકાન મળે ને ને. તે ના પાડે તો જરૂરથી તમને જ મારે તો તે બાડે જ આપવાનું છે ને ? ”

“ હા, તેમ કરો, મને તેમ કરો, પણ ખીજે માળ મને જ મળવો જોઈએ. સાંજ સુધીમાં મને ખબર આપશો તો ચાલશે, હો આ સારો ટેલીફોન નંબર, ” એમ કહી મિસ સડસડાટ નીચે ઉતરી પડી.

શેઠ જમવા બેઠા પણ તેમને ખાવાનું પણ બાળું નહોતું. શેઠ આડે પડખે થયા પણ તેમને ઉપ પણ ન આવી. જરાક

સાલ સુખરક

દિવસ ઉપર
દિવાલ ઉપર
આ અસરો
લખો:—

દીવાળીના તહેવારો
માટે રજુ થતું
ધૂમ ગીરદી વગેરે
ચાલુ છે

હમ અ ઉફ

વિષય :
સંતાપી

✽

કલાકાર :

દુર્ગાબાઈ
કમલા કોટનીસ
દેવ આનંદ
રેહના
અલકા અચરેકર
વગેરે.

શ્રેણી :

૭૧ - ૧૦૧

પ્રભાત ટાંકીઝ

લહેરીપુરા,
વડોદરા.

ફોન :
૭૧૮

નડિયાદના વૈદ્ય જગન્નાથ છ. ની બનાવેલી

બાલસાથી

બાળકોને વરાધ, રતવા, તાવ, ખાંસી, ઉઠાંટીયું,
સસણી, પેટ ચઢવું, તાણુ, લીલા આડા, દાંત આવતી
વખતની પીડા અને થીલા અનેક દરદી ખાત્રી બંધ
મટાડી તંદુરસ્ત-આનંદી રાખે છે. હજારો બાલકો સાથે

છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષોથી ઘેરેઘેર

બાલસાથી

જ વપરાય છે.

નકલી માલથી સાવચેત રહેજો.

બધા દવાવાળા બાલસાથી વેચે છે.

અથવા લખો:—

વૈદ્ય જગન્નાથ છ. વરાધ જોશીસ, નડિયાદ.

જિતાવળ ન કરી હોત તો પાંચ દળર જેવી રકમ અને સારું બાકું જતું ન કરતું પડત. એ દેસાઈ જે ના કરેલાવે તો સાદું યાવ. જે તે હક છોડવા તૈયાર હોય તો તેની પાધડીની બધીયે રકમ પાછી સોંપી દઈ પછી તે હક છોડે યાનો ? એ ક્યાં એહો ગરબઈ છે ! ! વધારામાં બાક વૈરાં સાથે અહીં આવ્યા છે એટલે તો વળી આશા શી રાખવી ?

આમ વિચાર વચળમાં મકનદાસ શેઠ ગોથાં ખાતા હતા તેટલામાં તેમના નસીબે સુરેન્દ્ર દાખલ થયો. બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરી રાસેલી ખુરશીમાં બેઠાં. શેઠને જુદું વિનવી લાગ્યો. સુરેન્દ્રે તેની વાત શરૂ કરી.

“ શેઠ, મેં તમને કશું હતું ને, હમારી બેંક તરફથી મકાનની ગોઠવણ કરવાની દત્તી, તે પ્રમાણે ગોઠવણ થઈ ગઈ છે એટલે મારે હવે મકાનની જરૂર નથી હવે મેં તમને તમને જે એડવાન્સ બાકું આપ્યું તે બંધે જાય, પરંતુ મારી પાધડીની રકમ પાછી મેં તો મારો હક છોડાવી લેવા તૈયાર છું. ”

શેઠને લાગ્યું કે મકાનની અનદહ મહેરબાની થઈ. પાધડીની રકમ બંધે લઈ જાય પછી બાકું તો આપણને પડ્યું ને ! !

“ જુઓ બાઈ, આમ તમે ના પાડો તે કીક નહીં. તમારો વિચાર ન હોય તો મારે કેં એહી જનરલસ્ટીથી આપણું છે ? એ તો એમ માનો કે હું રાધિા માણસ છું એટલે પાધડીની રકમ પાછી આપી દઈ છું ખાજી મુંબાઈમાં બીજો કોઈ પાછી ન આપે, સમજ્યા ને ” એમ કહી શેઠ હાથ અને તિલ્લેરી છપાડી બે દળરની નોટા સુરેન્દ્રના હાથમાં મૂકી લીધી. હવે શેઠને એમ લાગ્યું કે આ માણસ ક્યારે હોતો જાય અને તેની ફોનથી હું મિસને ક્યારે ખજર આપું અને ક્યારે પાંચ દળર રૂપિયા ગણી લઈ, આ

જિતાવળમાં શેઠ સુરેન્દ્ર પાસેથી એડવાન્સ બાકાની આપેલી પહેંચ પાછી લેતાં જૂલીજ ગયા અને સુરેન્દ્ર તો હવે ઉમોખ યાનો રહે ! બે દળરની નોટા બરાબર મણી લીધી. સાચવીને ખિરસામાં મૂકી અને ધીમે રહીને દાદર ઉતરી પડ્યો. સુરેન્દ્રે સમય લીધો તે શેઠને એક મુમ જેટલો લાંબો લાગ્યો.

સુરેન્દ્રના મથ પછી શેઠ હાથ અને ટેલીફોનનું જૂમળું હાથમાં લીધું. મિસ ઇન્દિરાએ આપેલા નંબરના આંકડો ફેરવી બોલવા લાગ્યા. “ એલાન, એલાન. મિસ ઇન્દિરા ? ”

“ હાજી, શું તમે ખજર ? કેમ તમારા મકાનનું શું થયું ? ”

“ તમને આપવાનું નહીં ક્યું છે, સવારના બાકુઆત આવીને ચોક્કસી ના કહી ગયા છે. ”

“ વારુ, તમે તેમના બે દળર રૂપિયા પાપોના પાછા આપી રીધા ને ? ”

આ શબ્દો સાંભળતાં શેઠને કંપારી આવી મજ. મિસને આ જાણતી કેવી રીતે ખજર પડી તે શેઠને ન સમજાયું. તે હરમિ-ગ્ગન સામેથી અચાજ ચાલુ લેતા.

“ શી, મિસ ઇન્દિરા તે બીજું કોઈ નહીં પણ મિસીસ સુરેન્દ્ર-સવારે આપનારે બાકુંઆતની ધર્મપત્ની-પાંચ દળર લેવાના મેળમાં એડવાન્સ બાકાની પહેંચ પાછી મળતાં જૂલો ગયા ને ? હવે તે અમે તમારા બીજા માગનાં રીતકરનાં બાકુઆત યવં હોએ-તકસીક માફ કરો, શેઠ, કાલે વહેતો સવારે સામાન સાથે આવી પહેંચીશું. ”

મકનદાસ શેઠની રિશતિ હવે વાચકોએ કહી લેવી રહી. *

કવિ શ્રી નાનાલાલની પ્રેમભાવના

□=====લેખક : યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી, એમ. એ., બી. ડી.=====□

The beautiful is the symbol of the moral. —KANT.

ઉદાનમાં પ્રુષોની જેમ કવિની પ્રેમભાવના કવિના ધણાખરા ગ્રન્થોમાં સદૃશ જ દિષ્ટિગોચર થાય છે. આ પ્રેમભાવનાનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે એ આપણે એમના કાવ્ય-સાહિત્યદ્વારા સૂક્ષ્મ રીતે તપાસીએ.

પ્રેમની બળપ્રતાપ, વિરાટતાત્વ અને આત્મોત્તેજ વિકાસ આપવાની અને જીવનમાં પ્રકાશ પૂરવાની એની અદ્ભુત શક્તિનું નિરૂપણ તો કવિએ જ્યાંજ્યાનતના પ્રથમના ગીતમાં જ આ પ્રમાણે કર્યું છે :

આત્મનો વિકાસ પ્રેમ, જીવનપ્રકાશ પ્રેમ પ્રેમ-પ્રેમ સર્વ પ્રેમ પ્રેમનો આ પારાવાર પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ.

પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ-એ વચનોમાં કવિએ સદૃશ જ સર્વોચ્ચ અબુલિંગી પ્રેમનો તાર્ત્વિક સિદ્ધાન્ત સૂચિત કર્યો છે અને એ જ પ્રેમભાવના જ્યાંજ્યાનત નાટકનું આદર્શ છે. એટલું જ માત્ર નહીં, પણ કવિની પ્રેમ-ભાવનાનું મૂલતરત્વ છે એ આપણે કવિની વાણીમાં ભોલ શપ્તી-અનુભવી શપ્તી.

કવિની પ્રેમભાવનામાં રહેલો પ્રુષપરાજ એમની દાંપત્યભાવનામાં સ્પષ્ટ રીતે વિકસે છે, જ્યાંજ્યાનતમાં જ્યાં અને જ્યાંતેનો અશારીર પ્રેમ એ કવિની પ્રેમભાવનાનું આદર્શ છે. જ્યાં અને જ્યાંતના સંવાદોમાં રમી યેતી પેમલાંચના એ કવિની પ્રેમભાવનાનાં શિખરો છે. કવિ કહે છે :

પ્રેમ ત્યાં ન હોય કાંમવાસનો :
પ્રેમમાં નથી દેહની વાંછના.

જ્યાંજ્યાનત. પૃ. ૧૫૫.

સરીરના આકર્ષણથી પર-ગતીય ભાવ-નાની પરં એ છે કવિની હૃદય પ્રેમભાવના. કવિએ ઉદ્દેશ્ય છે :

સૌંદર્ય શોભે છે શીલથી,
ને ચૌવન શોભે છે સંયમ વડે.

જ્યાંજ્યાનત.

કવિની પ્રેમભાવના આટલી સૂક્ષ્મ અને દેહાતીત છે તેનું કારણ એ છે કે કવિની દાંપત્યભાવના આત્મલગ્નની છે. કામવાસના-વિષયોની લાલસા-શરીરનાં ખેંચાણો-એ તો વિપર્યય છે. પતિપત્નીનું સાચું એકમ તે સરીરનું નહીં; આત્માનું જ. જ્યાંજ્યાનતમાં આ વાત કવિએ ઠોકઠોકીને ખૂબ ભારપૂર્વક કહી છે. આપણું પે જ્યાંજ્યાનત આ આત્મ-લગ્ન ઉપરનું શું સાધ્ય નથી ? જ્યાંને મુખે કવિએ કહેવરાવ્યું છે :

વિષયો-લોગવ્યા નથી, નિરુખ્યા છે.

વિષયોમાં તો વિષ છે જગતનાં.

જ્યાંજ્યાનત પૃ. ૧૫૩.

લગ્નમાં રચ્ય અને સૂક્ષ્મ બને અંશો છે, પણ તેમાં રચ્યે સૂક્ષ્મને પોષીને હેરટે અદસ્ય થવાનું છે; એવી કવિની ભાવના છે. રચ્ય સંબંધનું અંતિમ ધ્યેય અને તેનું વિસર્જન સૂક્ષ્મ સંબંધમાં-આન્તરિક રતેહમાં છે. માટે જ કવિ એક તરફ લગ્નના ઉત્સાહને આવકારે છે અને બીજી તરફ અશારીર સંબંધને જ પૂર્ણ આદર્શ લક્ષ માને છે.

કવિ ઉપામાં કહે છે :

અન્નિયો દેહકાળે નથી વાંછતી. વિવ્રુત

કમળની પાંખડીઓસખી પ્રગટતી ને પ્રસરતી
પ્રિયજનની હિન્દિયો પ્રિયતમ આસપાસ ઉડતી
ચેતનવિજળાને વાંકી છે. પ્રિયતમના વચ્ચા-
લકારની લાલસા રહે છે, પણ વચ્ચાલકાર
સાથે તે વચ્ચવાથી દેહની, તેમ દેહસંગાથે તે
દેહનિવાસી દેહીની 'યે પરમરાંજના પ્રિયચેતનને
હોય છે.

સૌંદર્ય અને સ્નેહના સહયોગની તેમજ
અણુસિંધો-અશારીર પ્રેમની રસમીમાંસા
કામવતી કવિની નીચેની કાવ્યકલ્પિકાઓમાં
પણ કવિની પ્રેમભાવના કેટલી સરળ અને
ભાવવાહી રીતે વ્યક્ત થાય છે ! -

સૌંદર્યનો આત્મા સ્નેહ છે,
પુણ્યસ્ત્રલોક ને પૃથ્વી પાવનકારી
સ્નેહસાધુસમો સાર્વિક રહેજે,
અડકીને અલકાવતો મા.
સ્નેહીઓ રસલોકના સિદ્ધો છે.
વાહણીની ઘટા ઘેરાય,
વિજળીની મોહિની પલપલે
ત્યારે કલા યોલજે, કેકા યોલજે
કલગી ડાલાવજે, આંધું સારજો:
તહારી દેહ તે ચરજો.
તહારે અનુકંપાનો અધિકાર
આલિંગનનો નહીં, હો !
કલા એ જ કોડન તહારે
આજ્ઞાપ એ જ આપ્તસન તહારે
સ્નેહી સ્નેહલોભનો ચક્રવર્તી છે.
રસિક રસાનન્દ રહેજે,
તે સ્નેહનાં સામાન્ય માણજે.

દામ્પત્યજીવનમાં સ્નેહની સ્નેહસખની
સમીક્ષા કરતાં કવિ કહે છે: -

નિત્ય નિત્ય રીધે તે ય પૂઠે
એવો વિગ્રમસેહ એ સ્નેહ.

સ્નેહ એટલે
અણુકલ્પિયાર્થે ય અતુલવીર્યે છીર્યે
માનવઉરમાં દેવામૃતની એ ભરતી-
હેથામાં હેથાની ઉભા,
જીવનનતુ જીવનમાં ચેતન્ય,
સંસારભરી વહતો સૌભાગ્યભાવ.
સૌંદર્યસ્વરૂપના રસકલાપને
નમન, સત્કાર, પૂજા.
આત્મામાં આત્માનું પ્રતિસ્થાપન.
માનવીમાં અવતરતી રસપ્રભુતા.
હિંચકાધુનાં લોકોત્તર સંસારદર્શન.
અન્તર્યામીની સ્વજનભાવના.
રસિકોનાં નિષ્કલંક રસઅભિષેક
પ્રિયતમીયે પ્રાણુપ્રયોતની આતિ
જીવનયજ્ઞના આત્મવહ્નિનાં અગ્નિહોત્ર
પુણ્યાણુઓનો એ લગ્નસ્નેહ
ને લગ્નસ્નેહની મહાહીક્ષા તે સ્નેહલગ્ન.

ધનુકમાર

કવિની પ્રેમભાવના સદાય ચેતનવન્તી છે.
અને યજ્ઞનમૃતી છે. કવિ પોતે જ કહે છે:

"પ્રેમપૂજા મનુષ્યજાત નેટલી જૂતી ને
મનુષ્યજાત નેટલી જીવતી છે. મનુષ્યજાત
નેટલી તો જાં પણ જાડાંવિસ્તાર નેટલી
વિસ્તારી છે મહાસાગરનાં જમીનીયાં મોખ્ખાં-
ઓની પેં સંસારસાગરમાં યે તે જૂલાવ છે
તે રમરાવ છે. આસરે છે પુનઃ રવાપાવ છે."

પ્રમદન

આ છે કવિની પ્રેમભાવના. કવિની આ
પ્રેમભાવનાનું નિરોક્ષણ કરતાં આપણને પેલા
"હરક હરક" પુષ્કરનારા ભરત રામચોરવિ
હાથીની પેલી ચેત વાદ નથી આવતી :-

આ કારખાનું હરકનું

જો જો તપાસી ખૂણ ખૂણ,

આ ખેલ ને આ ખેલનારો

એક નૂરે હરક છે.

-હરકને બતા.

પ્રેમભાવનાનું નિરૂપણ કરતાં તરત જ કવિ પ્રેમ ને કામ - આત્મિક અને દૈહિક પ્રેમનું રૂપરેખાકરણ કરે છે:—

“ પ્રેમપૂજની પુનઃ સ્થાપનાની કવિતા જન્મત આજ માટે છે આ પ્રેમને પ્રેમ માની પ્રેમને નામે ધણી ભૂષા ને ધણાં પાપ થયાં છે. ને થાય છે. પ્રેમ વસ્તુને બદલે પ્રેમ પડછાયાની પૂજા આ કુમરમાં પ્રસરી છે. ભૂલેલાંને માર્ગદર્શનને કાળે એ સંસારસમ્રાટ પ્રેમદેવની સાત્ત્વી રસકથા અત્યારે જરૂરી છે. ”

પ્રેમકૃત

કવિએ તો ખાલું છે:

પ્રેમના પદારથ પારખો રે,

પરખન્દા સન્તો !

કામનાનાં કૌવચ ઓળખો રે,

પરખન્દા સન્તો !

કવિની સૌન્દર્યભાવનાનું ને પ્રેમભાવનાનું મંડાણ હમેશાં નીતિના ખલ ઉપર જ રચાયું છે. કવિ હમેશાં કહે છે: “The beautiful is the symbol of the moral.” સૌન્દર્ય એ નીતિનું પ્રતીક છે; અથવા “The true the noble, the beautiful are essentially one.” સત્ય, મંઝલ અને સુંદર વસ્તુતઃ એક જ છે.

કવિનો સ્નેહસિદ્ધાન્ત સ્નેહલગ્ન દ્વારા રચાયેલાં સહમર્મા - દેહમર્મા દેહીમાં જવાને ને સ્નેહસમાધિમાં લીન થવાનો હોવાથી એ હમેશાં પ્રેમ અને મોહનો ભેદ પરખાવે છે. એ તો કહેશે જ: રસિકાઃ કામર્ષજિજ્ઞાસાઃ । સ્નેહની ઉન્નત ભાવનામાં તો કામનું દહન છે. એમની હૃદયોચ્ચ સખભાવના તો જ્યાં જન્મન્તની જ. એમના પ્રેમના તમામ સાહિત્યમાં આ ભાવના એમણે વારંવાર દર્શાવી છે. એ કહે છે જ:—

ઓ રસતરસ્યાં ખાળ ! રસની રીત ન બુલશે. પ્રભુએ ધાંધી પાળ રસસાગરની પુણ્યથી.

એ રપટ જ કહે છે:

સ્વતંત્રતા તે અતંત્રતા નથી. પાપ તે રસ નથી, સૌંદર્ય નથી, કલા નથી. કામ એટલે અભિચાર તો નહીં જ ને ? પરક્રિયાના તો રસે નથી, ઉલ્લાસે નથી, વિકાસે નથી. પાપ છે. શુદ્ધ નથી તે રસ નથી, રસાભાસ છે.

કવિનો વસન્તોત્સવ એટલે The true, The moral, The beautiful. સત્યમ્, શિષ્યમ્, સુન્દરમનો-સત્, ચિત્, આનન્દનો ઉત્સવ.

બચ્ચના ધરદુતસવના બાપણમાં કવિએ કહ્યું છે:

“સ્વતંત્રતાને નામે આપણા શુન્નરાતમાં દેલાવાતા સત્યથી પર, નીતિનિયમથી પર, ધર્મનિયમથી પર, પરમેશ્વરના પ્રભાંક સાવ-ભૌમત્વથી પર કલા ને સાહિત્યના ચતિત આદર્શોથી હું બીકું છું.”

પાશ્ચાત્ય કૃષ્ણવણ્ણીની અને સાહિત્યની અસર નીચે પ્રેમને નામે લખાતાં શુન્નગરનાં અને વિલાસનાં કાળો સાથે સરખાવતાં કવિની આ સંયમશીલ ધર્મદષ્ટિ માટે-નિર્વિહારી સ્નેહની, સૌમ્ય દષ્ટિ માટે સ્નેહ અને માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતાં નથી.

પ્રેમનું - શુદ્ધ આત્મિક પ્રેમનું મૂલ્ય આટલું હૃદય કવિએ આંક્યું છે, માટે જ કવિ વારંવાર સ્નેહલગ્ન ઉપર ખૂબ લાર મૂકે છે. લગ્ન વિષે કવિ કહે છે:—

હસ્તમેલાપન નહીં,

પ્રાણમેલાપન એટલે લગ્ન.

જીવનજીવનનું Perfect attuning.

હૃન્દુકમાર.

લગ્નજીવનની - દામ્પત્યજીવનની મહત્તા કવિને પ્રભવ્ય કરતાં જરા એ ઉતરતી નથી

લક્ષ્મીના પૂર્ણતા અનુભવવી એ જ છે. સ્ત્રીના અર્ગના મત પ્રમાણે પુરુષની પ્રકૃતિ બુદ્ધિપ્રધાન છે, સ્ત્રીની પ્રકૃતિ હૃદયપ્રધાન-લાગણીપ્રધાન છે. એ બેના રસધોગ થતાં સ્ત્રીની બુદ્ધિ ખીલી ઉઠે છે, ભાવના વિશાળ થાય છે. એવી જ રીતે પુરુષનાં હૃદયને પણ સ્નેહના અમૃતજલનું સિંચન મળતાં એ મધુર બને છે. સ્ત્રીમ પ્રજાનો પ્રદીપ ઝળકે છે પુરુષમાં સ્નેહની ઉષા પ્રગટે છે. * આમ જન્મે એકબીજામાં પોતામાં નથી એ તત્ત્વો પ્રાપ્ત કરી સ્નેહ ને સત્ય - જ્ઞાનસૂર્યનાં ઉષ્મા ને પ્રકાશ બન્ને અનુભવી જીવનનો પૂર્ણતા પામે છે. સ્નેહહંસગનો વિશ્વ-ક્રમમાં આવેા હેતુ રેનિસન અને સ્વીડનબર્ગ બન્ને માને છે. કવિની પણ આ જ અન્તિમ ભાવના છે.

શૌચનીય માત્ર એટલું જ છે કે રેનિસન કે સ્વીડનબર્ગ એકે અન્તિમ વિશ્વાસ પામતા આ સ્નેહજીવનના પ્રવાસીઓની અદિતીયતા-
Oneness-સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહજીવનનું અન્તિમ ફળ - જેમાં સ્ત્રી સ્ત્રી જ ન રહે,

* સરખાવો:-

Different as the two sexes are by ... and increased as the difference by the diversity which happily exists in their social position, each is consequently necessary to the moral development of the other. In practical energy and in the mental capacity: connected with it, man is evidently superior to woman. Woman's strength on the other hand lies in feeling. She excels man in Love, as man excels her in all kinds of forces.

COMTE.

પુરુષ પુરુષ જ ન રહે - જન્મે ય પરમાત્મ-સાગરના મહાજલમાં માત્ર લકરી જ જતી રહે, દેહનું તત્ત્વ-દેહનું અભિમાન કે ભિન્ન-ત્વની પાળા તૂટી જતાં જ્યાં છેવટે માત્ર આત્મબોધિત જ પ્રયુક્ત છે અને લગ્નનો અન્તિમ હેતુ સિદ્ધ થતાં એ વિગ્નતીયતા પણ સ્નેહસાગરમાં ઝોળાળી બળ્ય છે-એ છેલ્લી રિમિત કદંબી પણ ચક્રવા નથી. કવિની સ્નેહલગ્નની ભાવના પણ આટલી ઉચ્ચવર્તી થઈ શકી નથી, એ શૌચનીય છે. એમનાં જ્યાં ને જ્યન્તે છેક સુધી એકબીજાથી અમઝાતાં અમઝાતાં જ રહે છે, દેહભાવ ભૂલી શકતાં નથી. જ્યાં રેનિસન અટકે છે, જ્યાં સ્વીડનબર્ગ અટકે છે, ત્યાં જ બન્ને કવિ અટકી જતા ન દોષ! એમ લાગ્યા સિવાય રહેતું નથી કવિની ભાવના આ ઉચ્ચ લક્ષ્યથી ગણતાં તો હજી પણ પ્રગતિશીલ જ કહી શકાય. “ઉષા”માં પ્રેમસમાધિની દશા નિરૂપતાં કવિ પ્રેમજીવનના ફલરૂપ સાંપગતા આ અદ્વૈતને આધુનિક કદંબી ચક્રવા છે એ સંતોષની વાત છે. એ રિશિતનું તાદશ્ય આલેખન તો એમના કાષ્ઠ પણ પાંત્ર દારા વ્યક્ત થયું જ નથી.

છતાં, કવિએ આપણને જે આધુનિક છે તે આધુનિક નથી, ઘણું વધારે છે. સ્નેહ ને મોહનો ભેદ કવિની પ્રેમભાવના જ ઝોળાખાવે છે. કામ ને રસાનન્દને એમણે જ નીસમી સદીમાં લિન્ન ઝોળાખાવ્યા. સ્નેહલગ્ન જ સાચું લગ્ન એ પરખાવ્યું, અને ખરે, એમનો એ ઉચ્ચ ભાવના અને એમનું અમુલ્ય સૂત્ર રસિકાઃ કામચન્નિતાઃ । એ મારે ગૂંજરાત એમનું ઝાણી છે અને રહેશે.

પ્રેમ અને ‘પ્રેમની છાયા’-મોહનો સૂક્ષ્મ ભેદ કવિ વારંવાર આપણને આપે છે. કવિની પ્રેમભાવનાનું અત્યંત મૂલતત્ત્વ તો આ જ

છે. પ્રેમની વિશુદ્ધિ-સૂક્ષ્મ આત્મિક પ્રેમ-
એને જ પ્રેમ કહેવાય, એ કરિને વારંવાર
કહેવાનું મુખ્ય વકતવ્ય છે પ્રેમ વિશે કવિ
કહે છે:—

પ્રેમપૂજા આત્મપૂજા છે.
વિલાસપૂજા દેહપૂજા છે.
પ્રેમીઓ પુણ્યની પાળો પાળે છે
ને એ પાળોને લાળે છે સંયમ.
વિલાસીઓ સંયમને કહે છે વજ્રખેડીઓ.
પ્રેમલક્ષિત એ જ છે પરાલક્ષિત
રક્તા ઘે સઃ નો રસોપાસક
એ જ છે વિશ્વમાં પરમ વૈષ્ણવ

ઈન્દુકમાર.

કવિએ દુહીરગાદશાહને મુખે કહાવ્યું છે:

શહેનશાહણુ ! તું શોધ છ હંછ,
પાંખી નથી ઝી.
અમૃતની તૃપા છે, પીધું નથી:
આત્માની ભૂખ ભાગી નથી.
માણ્યે મોહ ઉતર્યા છે કોઈના ?
લોગળ્યે તૃપ્ત થઈ છે કોઈને ?
એ જાહોજલાલીને જલાવી દે.
એની ખાખ ઘોળીને પી જ.
પ્રેમ હતો ખાખર ખાદશાહને
હુમાયુન શાહજહાને કાજ:
પ્રેમ હતો મનસૂરને ખુદા તાઆલો.
જીવન હોમ્યાં એમણે પ્રેમયજ્ઞમાં.
ત્હમારા તો વૈભવો છે-વિલાસ છે.
લક્ષ્મીઉછાળ વૈભવ સુખ હોત
તો ફકીરોનાં સુખને કોણ પારખત ?
ખાદશાહી વિગ્રાસ પ્રેમ હોત
તો ગરીબોના પ્રેમને કોણ પિછાનત ?
વસો ને અલંકારમાં
સુંદરીની સુંદરતા છે

એટલો વિલાસમાં છે પ્રેમ-
સુંદરી ! પ્રેમ એટલો આત્માના

પરિમલ

જહાંગીર નૂરજહાન પૃ. ૨૦૨-૨૦૩.

અસારીર પ્રેમ-Love beyond sex
and beyond body-મૃત્યુ પછી પણ
તૃપ્તો નથી: અને એ પૂણું સારિરિક પ્રેમ
એ જ પ્રેમની પરમ અવસ્થા છે. એ શુદ્ધ
નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની પિછાન નૂરજહાને પણ શાદ.
જહાંગીરના મૃત્યુ પછી થતી હોવાનું કવિ
આપણને કહે છે અને એ દ્વારા પણ કવિ
કામવર્જિત સ્નેહના પોતાના અગ્રીષ્ટ સિદ્ધા-
ન્તનું જ સમર્થન કરે છે:—

કલ્પન્દરશાહ સાચા હતા.

આજે અમારા ખાદશાહી વિલાસ

નથી ત્યારે,

ભાગ્યની ભવ્ય કલા આચર્યા પછી,
પ્રેમની પરમ અવસ્થા 'હું' માણું છું.
ત્યાં, સ્વર્ગમાં થે, બહાર ! સ્વીકારજે
સ્નેહસોહાગણનાં આ જીવનસમર્પણ,
પ્રેમની પૂજારણી આ પ્રેમપૂજા.

અખંડ છાંટજે ત્યાંથી

ત્હારાં પ્રેમામૃત, મ્હારા પ્રાણેશ્વર !

ને લીલી સખજે સદા આપણી ઉરકુંજો.

જહાંગીર નૂરજહાં. પૃ. ૨૨૨.

સરખાવો કથાપી:—

સંજાંધીના મરણ પછી ના

સર્વ સંજાંધ તૂટે,

ખેની ! આંહીં વિરહ જ ખરે

થિર સંજાંધ ભાસે.

[વિધવા વહેન બાળને]

દામ્પત્યપ્રેમ વિશે કવિ માને છે કે પ્રેમ.
એકોન્દ્રાભિમુખ જ હોવો જોઈએ. અનેક
પત્નીપ્રણયિકા માટે કવિ કહે છે:

“ એક સ્થાને એક કાળે એક જ વસ્તુ રહી શકે, ને એક કાળે એક વસ્તુ એકને જ આપી શકાય. એક છતાં અન્ય પતિ કે પત્ની કરનારાઓ રોહ નહીં પણ ખીજું જ કાંઈ આપે હે છે. ”

—૬૫.

સરખાવો કલાપી:—

એકને હિલ અખ્યુ” તે

ખીજા કોનું નહીં બને.

[સારસી]

પ્રેમભાવનાનો હિમ્મત, રિયતિ અને લય દર્શાવતાં કવિ એ પ્રવાહને ત્રણ રૂપે જુલે છે (૧) રોહયોગ (૨) રોહજીવન અને (૩) રોહસમાધિ.

શ્રી અને પુરુષની બેલડી-બે મળાને એક થવા લાગે, એકખીજામાં મૂંઝાણ જવા લાગે એ શરૂઆતની અવસ્થાને કવિ રોહયોગ કહે છે. રોહયોગની આવી એકતા વિષે કવિ કહે છે:

“ બે આંખો એક દષ્ટિ સાધે, બે કાન એક શ્રુતિ સુણે, બે પાપ એક મતિ ચાલે, બે હાથ એક તાળી પાડે એવું પતિપત્નીનું દામ્પત્ય. પ્રત્યેકનું વ્યક્તિત્વ નિરાણું, છતાં બંનેની સંવાદી એકતા ખરી. ”

દામ્પત્ય એટલે અદૈત નહીં, દૈતાદૈત.

[ભક્તદોષ]

આ રોહયોગ દ્વારા જીવનની લગભગ બધી બાબતોમાં શ્રી અને પુરુષનું સહચારી જીવન એ રોહજીવન. કવિ કહે છે:—

“ ઉરનાં ઉભરા રુધિરમાં ઉભરાય ને વેણીઓની પાંદડીઓસમી મૂંઝાયેલી બે ચરી-રની શરીરપાંદડીએ સંસારવાદીમાં એક

માંડવડે સોહાય એ રોહસંસારીઓનાં રોહજીવન. ”

અને રોહસમાધિ એ તો રોહની પર-કાષ્ઠા-રથૂલ પ્રેમનો સૂક્ષ્મ પ્રેમમાં સંપૂર્ણ લય-રોહજીવનના યુગલની પ્રેમસમાધિ-આત્મિકએકતા. કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો:—

“ દષ્ટિમાં ખડો છતાં ય દેહને ન નિરબે, મૂંઝાયેલી ડાળાએ ડાળા જેવાં અંગો-અંગ મૂંઝાયા છતાં અંગમાંથી વિરમોક્ષે ચેતન પૃથ્વી ઉપરથી ગગનમાં ઉડતા તેજ-બાણુસમા રોહના અંતરિક્ષમાં એક પાંખી-એ પાંખ છતાં એક પ્રુણગતિ સાધતાં પરમ રસભોભમાં જ વિચરે-તે માનવીની રોહસમાધિ. ”

અને એ બાહ્યો રિયતિનું-રોહસમાધિનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે કે એ રોહનાં પીપ્પલ સૌમ્ય અને શાન્ત છે. એનું લક્ષણ આપતાં કવિ કહે છે:—

“ રોહની બાહ્યો રિયતિ તો પ્રસન્નતા ને સૌમનસ્ય છે; વત્સલતા ને ચિત્તપ્રસાદ છે. પ્રેમના પરમ રસાનન્દ તો સચ્ચિદાનન્દની જ કલા છે. ”

કવિની પ્રેમભાવનાનું સ્વરૂપ આપું તેજસ્વી, આપું ઉત્કૃષ્ટ અને આપું ધર્મયુક્ત છે અને માટે જ આંટણું જલપ્રદ છે, આંટણું સન્માનનીય છે.

રોહની ભાવના નિરૂપતાં કવિનાં વચનોમાં જ આપણે વિરમીશું:

“ રોહ એટલે જીવનજ્યોત. સકળ સંસારનો અમૃતહીવડો; આણુધ્યાનાત્રાની એ ગ્રેણી છે. બ્રહ્મધામની તે પાંખ છે. ”

★ સાલ મુબારક ★

ધુમ ઝીરદી વચ્ચે ચાલુ છે ★ આને ચાલુ છે—

★એવી સતી

—જેના

પગસે પગસે

કેકે વેસાના

★એવી આદર્શ નારી

—જેના

નામ સાથે

યુજ્જ્વાળાની

સંસ્કૃતિ

મળાઈ ગય છે

★એવી અમર સ્ત્રી

—જેના

મામની આંખે

પદ્મ પુળ

ચાપ છે

સનરાઈમંતુ' ભવ્ય ઐતિહાસીક
સર્જન

રાણકદેવી

નિર્માતા-લિપ્યક : વી. એમ વ્યાસ

—કથાકારી—

ચોતીબાઈ, અંજના,
ભગવાનદાસ, છત્રાલાલ.

સુપ્રીમ ટૉકીઝ

વડોદરા : ફેબ્રુ ૧૯૯૮

ભપાનીસ ભમુસોના કાવચાં
ધુલ્લા કચી મીનીટે મીનીટે
છવકેળુ સ હમો રણુ કરતુ.

MASKEO MARVEL

યાને

પોલ'દી

પહેલવાન

★

—: આવતા આકર્ષણો :—

અલીબાબા

ધોકેબાજ

વગેરે

ક

સાગર ટૉકીઝ

રાવપુરા : વડોદરા.

જેમેસી

રજીસ્ટર્ડ નં. ૨૦૦૦

ઠહેનો ! જેમેસી જેવી ખરી ખાત્રીની શક્તિવર્ધક દવા તમારી સેવામાં તૈયાર છે તો પછી બીજી અભણી આહીઅવળી દવાઓ વાપરવાના અંખના કરવાની શી જરૂર છે ? એક કરતાં કદાચ પેસા ને શરીર બેધ બગડે તો જેમેસીના દરેક ડોઝમાં એટલી બધી શક્તિ રહેલી છે જે એકવાર વાપરે છે તે તો ચેતે જેમેસી જ વાપરે છે અને બીજી ઠહેનોને જેમેસી વાપરવા ભલામણ કરે છે.

તમને એમાં શંકા છે તો ખાત્રી કરો.

બધા દવાવાળા “ જેમેસી ” વેચે છે.

એન્ટો-કુંચનલાલ વાડીલાલાની કું.

મ ગલદામ ગેડ, સુબધ

જલદરયુ

શ્રી. રમણિક કિશનલાલ મહેતા

“ મહારાજનો જય ! ”

“ શા સમાચાર છે, નાયક ! ”

“ ખાસ સમાચાર તો કંઈ નથી, ફક્ત એક દુર્ઘટના— ”

“ દુર્ઘટના બની ખત્ર એ કીક. પણ ખાસ સમાચાર નથી. ”

“ છ, હકીકત એમ છે કે સુવર્ણકોપ જતી બે નોકાઓ પર જલદરયુઓએ આક્રમણ કર્યું, અને એને નષ્ટમથ કરીને— ”

“ પછી-અટકી કેમ ગયા-શું થયું ? ”

“ સેનાપતિ વીરમતિને પામ્યા. ”

“ સેનાપતિ ! એકં ? ”

“ છ, કંઈ બધું નહિ. સેનાપતિએ નોકાની રક્ષા કરવાના સમજા સમ્ય એટલા પ્રયત્ન કર્યાં પરંતુ દરયુઓની સંખ્યા વધારે હતી. એટલે રક્ષા થઈ શકી નહિ જલદરયુ પ્રધાન રાજાજન— ”

“ રાજાજન ! ”

“ છ, એ જલદરયુઓનો અમણી છે. જલ પર એનો પૂરો અધિકાર છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમના સર્વ જલદરયુઓ એને વચ છે. એની વીરતા— ”

“ નાયક ! ”

“ આઝા મહારાજ ! ”

“ હવે એ જલદરયુની વીરતા અને તે બંને નહિ રહી શકે. મારો આઝાપત્ર લઈને જાવ અને સમસ્ત રાજ્યમાં ઘોષણા કરો કે જલદરયુ રાજાજનને છવતો કે મરેલો—કેઈ પણ દશામાં લાવનારને એક હજાર સુવર્ણ-મુદ્રાઓ પ્રત્યામ તરીકે આપવામાં આવશે. ”

“ જેની આઝા મહારાજ. હું આ ક્ષણે જ જાઉં છું. ”

“ રાજકુમારી ! આપણું પ્રથમ મિલન થયું એ દિવસનું સ્મરણ જાગે છે કે ? ”

“ હા. ”

“ એ વાતને ટેલણે દિવસ વીતી ગયા અને આપણે પરસ્પર વધારે નિકટમાં આવ્યા છીએ. ”

“ હા. પરંતુ એક વાત પૂછું ? ”

“ જરૂર. ”

“ આટલા બધા દિવસ વીતી ગયા પરંતુ તમે તમારો પરિચય નથી આપ્યો. ”

“ પરિચય ? એક !...એની શી જરૂર છે ? ”

“ ખાસ જરૂર નથી. પરંતુ— ”

“ પરંતુ શું ?... ”

“ તમારાથી અપરિચિત રહેવું એ મારે મારે યોગ્ય નથી. ”

“ તો શું તમે મારાથી અપરિચિત છો ? ”

“ ના, એમ નથી. પરંતુ વ્યક્તિગત રીતે આપણે એક બીજાનો પરિચય જોગવવા જોઈએ. ”

“ એક ! ”

“ હા. એ રિચિતિ કાંઈક ખટકે છે. ”

“ રાજકુમારી ! ”

“ નહિ. હું આજે તમારો પરિચય જોગવવા વિના રહેવાની નથી. ”

“ રાજકુમારી ! ”

“ નહિ. તમારે પરિચય આપવો જ પડશે. નહિ તો હું... ”

“ શું ? ”

“ તમારી સાથે નહિ જોશું. ”

“ હં કીક, ત્યારે તમે માનિનીનો અભિનય કરવાની ઇચ્છાત પણ કરી લીધી ખરી ? ”

“ તમે તમારું નામ સરખું પણ ખતાવતા નથી.

“ રાજકુમારી મારા પરિચય મેળવીને તમને સુખ નહિ મળે !

“ સુખદુઃખની મને ચિંતા નથી: મારે તો તમારો પરિચય જોઈએ છે. ”

“ મારો પરિચય આપીને કદાચિત હું તમારા રત્નદંથી વંચિત બની જઈશ એવો મને બય રહે છે. ”

“ એ તમારી શૂલ છે, મારા હૃદય પર કેવળ તમારો... ”

“ ત્યાર શું મારે પરિચય આપવો જ પડશે ? ”

“ હા, આજે હું જરૂર... ”

“ રાજકુમારી ! હું મારો સાચો પરિચય આપું કે ખોટો ? ”

“ જે તમને પ્રિય હોય તે. ”

“ સાચો ! ”

“ હું પણ જાણતી હતી કે તમે તમારો સાચો પરિચય જ આપશો. ”

“ રાજકુમારી ! ”

“ હા. ”

“ હું જલદરથુ રાજધ્વજ છું. ”

“ રાજકુમારીએ આશ્ચર્ય સ્વરે કહ્યું: હે ? ”

જલદરથુ રાજધ્વજે મસ્તક નીચું ઢાળી દીધું

“ મેં સાચો જ પરિચય આપ્યો છે. ”

રાજકુમારીએ સ્વસ્થ ચર્ચા જલદરથુ રાજધ્વજ તરફ ગીટ મોડી.

“ શું સાચે જ તમે જલદરથુ... ”

“ હા, રાજકુમારી ! ”

રાજકુમારી ચિંતાપુકન બની.

“ શું મારા પ્રતિ કૃષ્ણા- ? ”

“ રાજધ્વજ ! તમે સ્ત્રીના પ્રેમને નથી સમજી શક્યા. સ્ત્રીનો પ્રણય કેવળ એક

વ્યક્તિને માટે જ હોય છે. તે પોતાનો પ્રાણ અર્પીને પણ પોતાની પ્રણયની રક્ષા કરે છે. ”

“ રાજકુમારી ”-જલદરથુ રાજકુમારીની મદાનતા પર આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યો હતો.

“ હાં, રાજધ્વજ ! ”

“ રાજકુમારી ! તહમને ખબર તો હશે કે રાજ્ય તરફથી મારા પ્રાણુનું મૂલ્ય એકહજાર સુવર્ણ મુદ્રા જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. એ રિયતિમાં મારે અદિથી ચાલ્યા જવામાં જ મારી સલામતી છે: પરંતુ આ ક્ષણે એમ કરવું એ મારે માટે અશક્ય છે. ”

એ અશક્ય શા માટે હતું તે રાજકુમારી સમજતી હતી.

“ પરંતુ અહિં તો પ્રતિક્ષણ તમારે માટે સંકટમય વાતાવરણ. ”

“ એને માટે શું કરી શકાય રાજકુમારી ? ”

“ ઠાણ જ ઉપાય નથી ? ”

“ છે. ફક્ત એક જ. ”

“ એક તો એક. પણ એ શા છે ? ”

“ કદાચ તમને એ ન મળે. ”

“ કહો તો ખરા ! ”

રાજધ્વજે ઝૂકીને રાજકુમારીના કાનમાં કાંઈક કહ્યું; અને ક્ષણવારમાં રાજકુમારીનું મુખ ગંભીર બની ગયું. એણે રાજધ્વજ તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવી.

“ શું એ એક જ ઉપાય છે ? ”

“ હા. કેવળ એ એક જ. ”

રાજકુમારી મોન બની.

રાજધ્વજે કહ્યું: “ એને માટે વિચાર કરી રહો. ”

રાજકુમારી વિચારમગ્ન બની.

“ શું તમારે હો ? ”

સંમતિ દર્શાવતી રાજકુમારીએ મસ્તક નીચું ઢાળ્યું.

નીલસમુદ્રની લહેરો પર એક નીકા જઈ રહી હતી. નીકા પર જલદરમુ રાજધ્વજ અને રાજકુમારી ઉપરાંત ખીજ અગિયાર જલદરમુ પણ હતા.

“ રાજધ્વજ ! ”

“ રાજકુમારી ! ”

“ એ સંબોધનને હવે પડતું મૂકો, રાજધ્વજ ! હવે રાજકુમારી ચન્દ્રિકા કેવળ ચન્દ્રિકા જ છે. ”

રાજધ્વજે ચન્દ્રિકાના મુખ તરફ એકામ દષ્ટિએ જોયું.

“ તમારું સાદસ અસીમ છે ! ” રાજકુમારીએ કહ્યું.

“ સાદસ કેવું ? ”

“ કેવળ તમે જ રાજમહેલમાંથી સમુદ્રતટ પર્યંત નિજ પ્રાણોની ચિંતા ન કરતાં અને લાવી ને... ”

“ હા, હવે કંઈ ચિંતા નથી. જલ પર રાજધ્વજનું શાસન છે. સમુદ્રના તરંગો પણ એનાં સંકેતથી ઉછળે છે તે શમે છે. જલચર રાજધ્વજની નીકાની સમીપમાં આવવાનું સાદસ નથી કરતાં; કારણ કે એમને પેતાના પ્રાણ પ્રિય છે, અને દક્ષિણેયની નીકાએ રાજધ્વજને જલ-કરં આપ્યા પછી જ સુવર્ણ-દીપ વગેરે સાથે વ્યાપાર કરી શકે છે. જલ પર જલદરમુઓ સિવાય અન્ય કોઈનો અધિકાર નથી. કેમ સાચી વાતને, ભાઈઓ ! ”

અગિયારે દરમુઓએ એકી સ્વરે કહ્યું:

“ અવસ્ય દેવ ! ”

“ કીક, તમારું નિવાસસ્થાન ક્યાં છે ? ” રાજકુમારીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ જળમાં. ”

બંનેનો વાતીસાપ અહિં થઈ ગયો.

રાજકુમારી ચન્દ્રિકાના હૃદયમાં વિચારોનું તોફાન જાગી રહ્યું હતું; અને રાજધ્વજ સમુદ્રતરંગોને નિહાળી રહ્યો હતો.

અંખના

આજ અંતરમાં આશા, અંધુકે,
કે ચેતનની જ્યોત આ બંધુકે,
ને સૂતેલા પ્રાણ નિંક ત્યાગે:
કે કંક આલું ગાલું સખિ ! ૧

પેલા જોવાના સાગરો વિશાળા,
એ જાડા અગાધ આગ કાળા,
ને તદીજોના નીર સૌ નિરાળા:
કે ફર ફર જાલું સખિ ! ૨

સદા સૂણાલું ઝરણાનાં ગીતો,
પેલા બુદ્ધિલ ને કૈયલ સંગીતો,
એની વણવી છે ભાષા ને રીતો:
કે કંક આલું ગાલું સખિ ! ૩

આ આલના જાડાણ આજ જોવા,
ને તારલાના ફૂલકાંચ લેવા,
અરે ચાંદા સૂરજ હશે, કેવા ?
કે ફર ફર જાલું સખિ ! ૪

શુધું રાસે હું સંધ્યાના વેશે,
ઉપા નિશાના રમ્ય સૌ પ્રદેશે,
આ સુંદર તમ સ્વપ્નોના કેશે:
કે કંક આલું ગાલું સખિ ! ૫

ઊર વાંછાના મોર મીઠા મહેકે,
કે ફર ફર જાલું સખિ !
કે જાગીને પ્રાણ આજ અંજે,
કે કંક આલું ગાલું સખિ !

શ્રી. રમણલાલ વ્યાસ

રાજકુમારી ચન્દ્રિકા પોતાના પિતાનો સંબંધ છોડીને, કેવળ રાજધ્વજની રક્ષાની ખાતર આવી હતી. એને ખબર હતી કે જો પોતે રાજપ્રાસાદમાં જ રહેશે; તો રાજધ્વજ વારંવાર તેની મુશ્કાતે આવવાનો: અને તેમ કરતાં એ કદાચ કેદ પકડાઈ પશુ જાય. એક હજાર સુવર્ણ મહેરોના લોભથી કાંઈ ગુપ્તચર એનું પ્રણયપુષ્પ નષ્ટ કરી નાંખે. રાજધ્વજની પ્રાચુર્યરક્ષાને ખાતર જ તે પોતાના પિતાનો રનેહસંબંધ તોડીને આવી હતી, કારણ કે પિતાની કઠોરતાને કામળતામાં ફેરવી નાખવાનો કિમિયો એને આવડતો ન હતો.

નોકાની નિસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરતાં એક દર્યુ જમ પાડી ઊઠ્યો:

“ માલિક ! ”

“ શું છે ? ”

“ પેલું જૂઓ ! ”

“ જોહ ! રાનનોકા ! ”

“ શું છે ? ” ચન્દ્રિકાની વિચારધારાનો ભંગ થયો.

“ તારા નાસી છૂટ્યાની ખબર તારા પિતાને પડી હોય તેમ લાગે છે: અને તેમણે જ આપણને કેદ કરવા માટે એ નોકા મોકલી મારે છે.

“ પરંતુ એ બ્યાપારી જહાજ પશુ હોઈ શકે છે. ”

“ નહિ. એ યુદ્ધનોકા હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે; અને જો, શત્રુનાં હથિયાર વાલુને આર્શોગી રહ્યાં છે. ”

રાજધ્વજે જોયું તો સૂર્યનાં કિરણોમાં ઝળગેલો નોકા હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે; અને એ, શત્રુનાં હથિયાર વાલુને આર્શોગી રહ્યાં છે. ”

“ હવે શું થશે ? ”

“ જે યવાન હોય તે યાય ! હું ફક્ત એક જ નોકા લઈને નીકળી છું એ મેં

જૂલ કરી છે: પરંતુ ધ્વજની ઇચ્છાથી શત્રુ પશુ એક જ છે. ”

નોકા સમીપમાં આવી રહી હતી.

“ હા. બેલીઓ ! તૈયાર થઈ જાઓ ! ”

દર્યુઓ એક સાથે બેલી ઊઠ્યા: એમને આવવા દો ! અમે તો તૈયાર જ છીએ. ”

રાજધ્વજે જોયું તો નોકા કમચ: નજીકને નજીક આવી રહી હતી; અને તેના મુખ્ય ભાગમાં એક વ્યક્તિ તલવારની મૂક પર હાથ નાંખી ભવિષ્યની તૈયારી કરી બેઠો હતો.

રાજકુમારીએ એ માણસને ઝોળખ્યો. તે નાચક હતો. દર્યુદલ પશુ તૈયાર હતું; અને જાને પક્ષના માણસોનાં શત્રુઓ સૂર્યના પ્રકાશમાં ચળકી રહ્યાં હતાં.

નાયકે તીવરસ્વરે કહ્યું: “ દર્યુરાજ ! ક્યાં નાસી જાઓ છો ! તમારું મરતક તો મને એક હજાર સુવર્ણ મુદ્રા અપાવશે. નીચ ! રાજકુમારીનું અપહરણ કરીને નાસી જાય છે ? વીરોનું કાર્ય...”

સમુદ્રના સમાન ગંભીર સ્વરે રાજધ્વજ બોલ્યો: વીરના વાક્યબાણમાં નહિ, લોહ-બાણમાં છે: અને જલ પર રાજધ્વજની સન્મુખ ખડા રહેવાનું સાહસ હજી સુધી તો કાંઈએ ક્યું નથી. ”

“ એ સાહસ હું કરી રહ્યો છું. હું...”

નાયકનો સ્વર અટકી ગયો; કારણ કે દર્યુઓ તરફથી આવેલું એક તીર એના માથાની નજીક થઈ પસાર થયું: અને એક સૈનિકની છાતી વીંધી નાખી.

પહેલું આક્રમણ દર્યુઓએ કયું. હવે જાને બાજુએથી બાજુની વર્ષા થવા માંડી. દર્યુઓના બાહ્યભાગે સૈનિકોની સંખ્યા ઓછી હતી. જાને નોકાઓ વચ્ચેનું અંતર ઓછું થતું જતું હતું. એક સૈનિક જળમાં ફૂટી પડ્યો અને રાજધ્વજની નોકા તરફ આગળ

વધ્યો; પરંતુ એક દરુએ એને ખાણી વીધી નાખ્યો.

“ માલિક ! ”

“ શું છે ? ”

“ એક કામ કરવાથી આપણે-સાચવળે પેલા ખાણી-કે. કું ચુક્યોથી છાનો જળમાં કૂદી પડીય અને નીકાના પાછળના ભાગમાં છે; પાંદી દહસ. પછી તો...”

“ તું એમ કરી ચકાસ ખરા ? ”

“ અરસ! પરંતુ ચુક્યોતું ખાત જલ તરફ ન જાય એટલું સંભાળી લેશે. ”

“ વાર. જાએ નીકાના પાછળના ભાગમાંથી પાણીમાં ઉતરી પડ ! ”

રાજકુમારી ચંદિકાએ આશ્ચર્યભરી નજરે એ સ્થાનમાંથી કુત્ર તરફ જોયું; પડીજર તે પોતાના માલિકની રક્ષાને કાળે પોતાના પ્રાણની પણ ચિંતા ન કરનાર કુત્રને ન્યાયી રહી.

રાજાજનને આદેશ લતાં દરુએ દરીથી પ્રવળ આક્રમણ કરવા સાચા જોયી સૈન્યો તથા નાવિકની ક્ષિ જલ પર પડી રાખી નહિ. અને પેત્રો સ્થાનમાં દરુ જળમાં ઉતરી પડ્યો.

નાવકને તો ખાતી યંદ ચૂકી હતી કે તે ઘટજ દરુએ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી ચકશે. તેણે પોતાના સૈન્યોને વૃત્તાકૃત કરીને પોતાના મનુષ્ય પર તીર ચઢાવ્યું અને—

અને પછી એની નીકા ડોલવા લાગી. નીકાના પાછળના ભાગમાંથી એમાં પાણી ખરાતું આવતું હતું. નાવક અને એના સાથીઓનાં હૈયાં કંપી રહ્યાં.

જલદંડરૂપ અંદાસ સમુદના તરંગો

સાથે અમડાવું: “ એક સદા સુવર્ણ મુદાઓ તને સમુદના અંતઃસ્તીકમાંથી સાંપડશે. ”

નાવકે જોયું તો પોતાના પ્રાણની રક્ષા થવી અશક્ય હતી. સમુદની સદરીઓથી નીકા ડોલી રહી હતી અને નાવકના પગ સ્પર્શી પડેલી ચૂકું હતું. અકસ્માત નીકા એક જાળુએથી જળમાં ડૂબવા લાગી, અને જળતરંગો હતકુદ સૈન્યોને આશ્ચર્યવા લાગ્યા. જળદંડ પ્રસન્નતાથી પોતાર કરવા લાગ્યા ડૂબતા નાવકે પોતાનો જાનને સંભાળી, રાજાજનની તરફ અભિવંદના નેત્રે ખોટા મોંડી અને મનુષ્ય ઉઠાવીને એણે છેલ્લું તીર છોડ્યું; અને જળમંથ બની ગયો.

તીર રાજાજનને ન સાગનાં રાજકુમારી ચંદિકાના મસ્તકને વીધીને માથું મૂકું. રાજકુમારી આતંવાદ કરી નીકામાં પડાઈ પડી.

“ રાજકુમારી ! ચંદિકા ! ”

ચંદિકાએ મોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ કંઈકાં રસ ન રહ્યો નહોતો; અને જલદંડરૂપે વિજય વારતવમાં પરજય બની ગયો.

રાજાજનને મૃત રાજકુમારીનું મસ્તક ઉઠાવ્યું અને દરુએએ જે આંખોમાંથી જલનિંકુ સરખું હરિ દપડ્યું નહોતું એ આંખોમાંથી આંસુની ધારોએ નીકળતી ન્યાયી.

રાજાજનને ડૂબતા સૂત્ર તરફ નજર કરી. અને પછીથી ન્યાયું રાજકુમારીના ચળને.

જલદંડરૂપેએ મરતુ નીચાં કાળા રીધાં કડાય તેઓ પોતાનાં નેત્રોની નિર્જળતા ધુણવવા માંડતા હતા. *

“ જો દારવણ ” નીવમ “ ની એક વાતો કહાણી.

:: જ્યોતિષ ક્રષ્ટિએ દુઃખીને દીલાસો ::

લેખક : શ્રી. મોહનલાલ નરૈતમ સંપટ

જગતમાં, સીધા, સરળ, નિર્મળ, મનોહરીવાળા, સદ્કાર્યમાં પુરુષાર્થ કરનારા પરાપકારી માનસ ધરાવનાર અને ધર્મપ્રિયતાશીલ માનવ જીવડાઓને શા માટે વિટંબનાની પરાકાષ્ટાઓનો અનુભવ થઈ જરજરીત રીતિએ પડે છે ? આ સવાલ અનેક વરસોથી મૂંઝવી રહ્યો હતો. તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ તેનો જવાબ " પૂર્વકર્મનાં ફળ-વિપાક " એ સાચો સચોટ ઉત્તર છે જ. પણ તે ફળવિપાક ક્યાં સુધી ફેટલી મુદત સુધી ? તેની પારાશીથી, ટાઈમટેબલ, જ્યોતિષ વિજ્ઞાન છે. કર્મ વગર ફળ નથી. Law of causation કાર્ય કારણભાવ આ કર્મ-જૂમિને લાગુ જ છે. એ સાંખ્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ Laws of Nature સત્ય છે. પણ કર્મફળ ફેટલું ભોગવ્યું, ફેટલું બાકી તેના નીરાકરણે જ્યોતિષશાસ્ત્ર રચનારા મહાન રૂપી મુનીઓએ કુખથી જરજરીત પાલમાલ થઈ ગયેલ. પણ નિર્મળ માનસશીલ જીવો માટે હંડા શંકાધન કરો સિદ્ધિતો નિરાકરણ આપેલ છે. તત્ત્વજ્ઞાન અને જ્યોતિષની સમનવ્યય કરી સાથે જ શંકાધન જવાબ આપે છે માનવપ્રાણીને દુઃખમાં ધીરજ, શાંતિ, આશા રાખી શકે એ માટે મહાન સ્વપ્નદષ્ટા સ્વરૂપી રૂપીવર્યોએ જ્યોતિષ-શાસ્ત્ર સિદ્ધિતો નિર્માણ કર્યો છે. પૈસા ક્યારે મળશે. દોલતમંદ ક્યારે થઈશે ! શેર સદાની રૂપો, બાળર આગાહી માટે જ્યોતિષ નિર-માણ નથી થયું; પરિણામે આ ઉત્કૃષ્ટશાસ્ત્રના સિદ્ધિતાની સર્વ દૃષ્ટિએ શંકાધન નહિ થતાં લગભગ " ગણેશ " Astrological Gōṣhāp શાસ્ત્ર જેવી રીતિ છે.

ઉપરની દૃષ્ટિએ ફેટલાક વર્ષોથી જ્યોતિષ, તત્ત્વજ્ઞાન Astro Philosophy નું શંકાધન એકજ પ્રશ્નના જવાબ માટે લેખકે કયું છે. જે સદ્વર્તનશાળી નિર્મળ પ્રકૃતિના સમજન જીવડાઓને કુખ કેમ અને કર્મફળ ભોગવવાના હોય તેો તેનો અંત (END) ક્યારે ?

" શનિ "નું પરિભ્રમણ Saturn's Revolutionary aspect થી ઊભી દૃષ્ટિએ પૂરો પાઠો ખુલાસો મળ્યો છે. જે બંધબેસતો થાય છે.

શનિને સૂર્ય આસપાસ ફરતાં ૩૦ વર્ષ લાગે છે. જન્મકુંડલીમાં બારે રાશીમાં ફરીને ૩૦ વરસે અસલ રથળે પાછો ફરે છે.

શનિ—ઐહીક સુખ તેમજ કુખનો " કારક " છે. Lord of material Happiness and Misery.

શનિ—રચનાત્મક તેમજ વિનાશક તત્ત્વોનો કારક છે. Saturn. Lord of Construction and Destruction.

શનિ—અનાજ, રથાવર, જમીન, ખનીજ, તત્ત્વોનો કારક (creator) છે.

૧૨. રાશીમાં પરિભ્રમણ Circular Revolution પુર કરતાં શનિ ૩૦ વરસે અસલ રથળે પાછો આવે છે.

ઉપર લખેલી સુખ અને કુખ રથાવરનો આપનાર તથા વિનાશ કરનાર આત્મા પરસ્પર વિરોધી (Conflicting elements) તત્ત્વો ધરાવનાર એકજ મદ શની છે. જે સુખ આપે છે—કુખ આપે છે—અને તેનો કારક

હે. એ અમલકારિક છે. રાવજીને શનિ ફળદાયી (favourable) હોતો ત્યારે જ્યોત પર પર શાશન ચક્રાવી શક્યો. એ શનિની aspect ફળની વીપરીત ક્રિયા આવતાં રાવજી વિનાશ પામ્યો. અર્થર્થ શનિ મંદારાજ Sartrun's dual aspect (1) one for happiness (2) other for miseries (A) Construction (2) Destruction આટલું થાદ રાવજી પટે છે. જ્યાં સુધી શનિ પ્રયત્ન હોય ત્યાં સુધી જીવન મહો ગમે તેટલા સારાનરસા; બળવાન, નિર્મળ હોય છતાંયે શનિ તેઓની અસર પામવા દેતો નથી.

દવે આપણા જ્યોતિષીઓ કુંડલીમાં બળવાન શનિ હોય તો (શરણી અગર જીવનો હોય તો) મુખદાયી શુભ મળ્યો. આ પરંપરાની ભૂમિતો નીકાલ શ્રી, ગવના-થાયે સેકેડો વરસો ગહેલા આપ્યો છે જ. વિવરિતઃ ક્ષતેઃ ફલઃ ॥ શનિ ફળ જીવું (Roverro) રામજી. બળવાન શનિ કુંડલીમાં પડેલ શનિ મજકર ભાતક (અરને) પારાવાર કુખ આપશે. કારણ શનિ કુંખનો કારક છે તેમણે કુંડલીમાં હો, આડ્યે, બારગે, પડ્યો હોય. અમર જીવે હોય, અને તેમણે શનિની ક્રિયા-મદારાજ હોય ત્યારે શનિ પોતાનો પરચો ખતાવશે.

મૂળ વાતથી આ સામયિકાં કરવા નતાં વેગના જામ પડવાના બધે દુઃખીને જખાવવાનું જ. શનિ માનવજનમાં Double Role ભજવે છે. શી વરનાથજી દુષ્ટીએ-શનિ જ્યારે જગતજલ હોય ત્યારે વિપરીત ફળ આપે છે. એ સત્ત્વ સિદ્ધ બીના થાદ રાખીને આજગ વધીએ. કે શની મદારાજ હ. સ. ૧૬૩૦ની આખર પાકી તે હ. સ. ૧૬૪૧ ના જૂન મુસ

સુધી પોતાના orbit (કક્ષા)ના ૩૦ વરસના ચક્રરના અડધા ચક્રર ૧૫ વરસના માળામાં દરમ્યાન બળવાન જન્યા વધુ સક્તિશાળી થયા. કારણ મકર રાશી તેમનું ધર છે. ધન રાશીથી પ્રતી રાશીએ ગણતારી ચીયુન સુધીનું અડધું ચક્રર ૧૫ વરસનું બળવાન હતું જે જુદા જુદા ખરાસ મનોવૃત્તિના શ્રવેને જુદી જુદી રીતે ફળકારક નીવડ્યું.

રાશ્ત્રી, રવાધી બાવના Black olomnatis ધરાવનારા શ્રવેને આ બળવાન ચક્રર સમય અનેક રીતે વિવિધ મુખ-વેમ-વર્ના અપ્રોતમ-ક્રિયાએ પડોયાડો શક્યું. દમકો, નકારો, રવાધી પ્રવૃત્તિઓ. Black makkalangi વિ. આ સમય દરમ્યાન ક્રિયાશાળી બની-જ્યારે સાચા, નિરાધાર, સરગ ટપો, નિર્મળ મનોવૃત્તિના આ સમય ૧૬૩૦ થી ૧૬૪૧ જૂન ૧૨ સુધી ગાપમાણી, વિનાશની પરાશાઓ દેખાડો જગતમાં આ માળાનો હતિદાસ સદુને રિહિત છે. કમકતાનો ૧૬૪૩-૪૪ નો ફાળ મુખ્ય રૂપાંત છે.

રાશ્ત્રી મનોભાવનાવાળા સત્ત્વેની કુંડલી-ઓમાં શની નિર્મળ ક્રી રાશી, સિંદ રાશીની આસપાસનો દોષ દારે. તેઓને આ સમયે જીન વિરોધી, વધુ રાશ્ત્રી પાવા પર સામ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવા. જ્યારે સાચા સરગ શ્રવઃઓ કુખીયાં જરજરીત થવા, પળ ટકે રાવા દો તેની કુંડલીમાં આ "શની" મકર, કુંખ, ધન કેમીન આસપાસનો રાશીમાં દોષો જ જોડ્યો. આ શ્રવઃઓ સરગ-મર્જીઓનો જન્મ કુંડલીમાં "યુ" જીવેનો દોષો જોડ્યો. જેમણે તેમનું સરગ માનસ પડ્યું, કુખમાં ટકાયા, પણ શની મદારાજના બળવાન અર્થ ચક્રરના સામરસ્ય દરમ્યાન સામ તે આપી શકે નહી. કારણ જખાવ્યું છે જે શનીના સપાટા વખતે જન્મ મહો

શુભ હો તો પણ ટકાવ સીવાય (defensive) બચાવ સીવાય કંઈ કરી શકે નહીં.

હવે તા. ૨ ઓગસ્ટ ૧૯૪૬ થી શની "સાપન" સિદ્ધાંતે સિદ્ધમાં આવે છે. નિરયન મળ્યુંથી તા. ૧૨ જૂન ૧૯૪૬ થી કક્ષમાં આવે છે. તા. ૬ ઓગસ્ટ ૧૯૪૬ થી કક્ષમાં પ્રવેશ કરનાર શની પોતાની કક્ષના નિર્માળ ચક્રર Weak half Circleમાં પ્રવેશ બનેલ હોય ન્યારે ઉદય પામે છે. અને તા. ૧૮-૮-૧૯૪૬ થી શુક્ર મહારાજ (Jupiter) તુલામાં પ્રવેશે છે. તે સમય પછી જન્મત પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ છે જ ૧૫ વરસ સુધી સત્ય તપશ્વરીની પરાક્રમ્યતાએ પહેલેલે સેવાના જ કુરુધર સત્ય પ્રતીભાશાળી કેશિસના મહાન પ્રિય નેતાઓ આ દેશના રાજ્યશાસનના સિંહાસને ખીરાજમાન થયા છે. તા. ૨૫-૯-૧૯૪૬ થી સાપન મળ્યુંથી શુક્ર દશિકમાં પ્રવેશતાં વધુ જળબધકાર પ્રવર્તશે. નીરવધુ મળ્યુંથી તા. ૧૭ જાનેવારી ૧૯૪૭ અને જે પછી ૨૪-૧૦-૧૯૪૭ થી રાશીમાં સાપન દૃષ્ટિએ શુક્ર ખીરાજમાન થાય છે. જુલાઈ ૧૯૪૭ માં હવલ-મીથુનમાં (નિરયન) પ્રવેશે છે જ. જ્યાં ચાંચીય Disorientio સ્થૂમ કારણેનો અત્યુત્તમ સહકારથી સિદ્ધ થાય છે જ. સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬ થી સીધા, સરળ, નિર્માળ અને પ્રમાણિક પ્રકારથી જીવકાઓને ઇ. સ. ૧૯૩૨ની આસપાસથી મૃત્યુવૃત્ત વિદ્યબનાઓ, કષ્ટ, સંસારીક, આર્થિક, ચારીરિક વગેરે જે જે દુઃખો ભોગવના પડેલ તેનો બચાવ સુધા બદલો. શની મહારાજના પરીક્ષમળ્યુંથી કક્ષા "કક્ષ"માં પ્રવેશ્યા પછી અને અન્ય મહોના ઉપર જીવિતેલ તારીખોએ મળતા સહકારથી મળી રહેશે.

આવા નિરંમળ સંજ્ઞાનેને કેટલું સુખ કહે રહે છે બધું વ્યક્તિગત જન્મ કુંડલીના નિરક્ષયથી જ ખુલાસો મળે. પણ સાખીતી એ જે આ પ્રકૃતિના સરળ સંજ્ઞાનેને સને ૧૯૩૯, ૧૯૪૨, ૧૯૪૪, ૧૯૪૫ ના વરસો વિવિધ રીતે, વગર કસુરે, દેવ નિર્માત મારક અનેક વિષમ સંકટો અનુભવવી પડી હશે.

હવે ૧૯૪૬ના સપ્ટેમ્બર પછી તેમને એકીક સુખ, સંપત્તિ, શાંતિની પ્રાપ્તિનો સોનેરો સમય આવતા ૨૦ વરસ સુધી. એ થાય છે. ન્યારે રાક્ષસી ભાવના, પિશાચ મનોવૃત્તિ, Black mentality કૌતાલી તત્ત્વોના "સંકાર" વિનાશની જોરાવર નોખત સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬ થી શની મહારાજે વમાડી દીધી છે. દેશમાંથી આ તત્ત્વો નાબૂદ થશે. સાચો વેપાર-સમૃદ્ધિ-ખાલશે, સાચા સરળ સત્ માર્ગો જીવોની અનેક રીતે આખાડી Prosperity થશે અને વૃદ્ધિગત થયા કરશે.

જેથી સદ્વર્તનશાળી જે જે મહાત્માઓને છેલ્લા પાંચ વરસ થયા. વીના કસુરે અનેક આપત્તિઓની પરંપરા અનુભવવી પડી હોય તેમજો ધીરજ, હિંમત રાખી હર્ષ પામવું જે શની મહારાજે તેમની જે કસોટી કરી તેમાંથી પાર ઉતરવાથી "શની" જે Lord of material happiness એકીક સુખનો કારક છે તે જળવાન ગ્રહ તેમને હવે શાંતિ, રાહત, સુખ, સમૃદ્ધિ, વ્યક્તિગત જન્મ કુંડલીના "શની" અને અન્યમહોના સ્થાન પરત્વે તથા તેમની જળવંતતા Strength સુખ સુખ આપશે ન્યારે "રાક્ષસી" તત્ત્વોનો સંકાર થઈ વિનાશને પામશે.

સત્ય, ધર્મ અને પ્રજ્ઞાત વૃત્તિનો જન્મ જન્મકાર થશે.

હૈ શાંતિ.

સાંલ મુખારક - નુતનવર્ષાભિનંદન લટકણીયા

અને તેને જ લીધે એણે પત્નીને ત્યાં
ક્યો અને એકની એક છોકરીને પણ
ગુમાવી એકવાનો વખત આવ્યો.....

કાનના લટકણીયા કેવો
ઉત્પાત મચાવે છે તે જુઓ

ચિત્રા ગીડકથન્સ ચિત્ર

મુ મ કે [શૃંગારનો ભોગ]

—: શુભિકા :—

- o એળી અખતર
- o જાગીરદાર
- o સતિતા પવાર
- o સતીરા

—: વિગતો :—

જે. કે. નંદા

—: સંપાદ :—

કમતાઅલ્લી તાજ

★ રાજલક્ષ્મી ટાંકીઝ ★ ફાલ ૭૦૭
સિદ્ધનાથ રોડ : વોલરા

—: આવતાં આકર્ષણ :—

કારકાનનું સંખીત ચિત્ર
સન્ધ્યાસી

★

આઆનું
પહેચાન

જાનકાના મુખવાળી માલ તે તાલુકા રોકે અને સિદ્ધનાથ મંદિર પ્રમુખની છાત્ર પ્રમુખ રોકે
એનો રસ રખ કરવું ફાલસુન માલવર ચિત્ર

ધરતી કે લાલ

વિદ્યુન

‘નૂતન વડોદરા’નું સંસ્કરણ કરનાર મહાન વિદ્વાત

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ

ભાગ ૧-૨

તેખક :

મૂલ્ય રૂ. ૩-૧૧-૬

શ્રી. ચીમનલાલ

પોસ્ટેજ શૂદ્ધ

મ. ડાકદર

★

રાગદેવ વિના શુભ્રાહી દિધી લખાએલ

ઉત્તમ છવનચરિત્ર

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી

કિંમત રૂ. ૨-૫-૦

તેખક :

પોસ્ટેજ અલગ

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર

મો. રસાઈ, બી. જી.

★

માત્ર બેજ નકલ બાકી છે

સાગર

છવન અને કવન

મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦

તેખક :

પોસ્ટેજ શૂદ્ધ

યોગીન્દ્ર જી. ત્રિપાઠી,

કેમ. જી., બી. ટી.

આનો જ લખો

હિંદુસ્તાનના બાણીતાં શહેરો

વડોદરાની સામાન્ય માહિતી

રજી કરતું પુસ્તક

વડોદરા

કિ. ર. ૦-૨-૦

તેખક :

પોસ્ટેજ અલગ

શ્રી. ચંદ્રશંકર

મ. ભદ્ર.

★

સૂતના શોખીન શોખીના રસિક

છવનનો અનુભવ લેવાનું મન થાય

તેજુ પુસ્તક

સૂરત

ભાગ ૧-૨

તેખક :

કિ. રૂ. ૧-૦-૦

શ્રી. મંગેશરાય

પોસ્ટેજ અલગ

જી. પાઠકજી

●

હવે દુકંદ વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે

દ્વારકા

તેખક : શ્રી. હર્યાજીરાવ ના. ભેરૂશી

★

અધ્યમોદ્ધારક

સહજાનંદજી

તેખક : શ્રી. ચંદ્રશંકર મહેતા

વ્યવસ્થાપક : લુહાણામિત્ર પ્રેસ, રાવપરા, વડોદરા

મરણવિધિ

શ્રી. કિશોરલાલ ઘ. મરાઠવાળા.

મરણની તદ્દન પૂર્વે અને પછીના વિધિઓ કરવામાં જેવા સંસ્કારોમાં આપણે ઉછર્યા હોઈએ અને જે સમાજમાં રહેતા હોઈએ, તેની અસર હોવાની જ. સુધારા કરીએ તે પણ તે અસરથી તદ્દન મુક્ત થઈને કરી શકાશે નહિ. પણ તે વિધિઓને કુંધમનું—એટલે કે, તેના ઉપર મરનાર કે વિધિઓ કરનારની સહગતિ-કુમંતિનો આધાર છે, એવી શ્રદ્ધાનું—મદત્ત આપતો નથી. દિક્ક, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી વગેરે સંપ્રદાયો પ્રમાણે દેવા વિધિઓ જરૂરી કે ખીતજરૂરી અથવા યોગ્ય કે અયોગ્ય ગણાય તે વિશે લખવાનો મને અધિકાર પણ નથી, રુચિ પણ નથી. ધર્મ—સંપ્રદાયોથી પર દેવળ માનવ વિવેકની દૃષ્ટિએ જ મને આનો વિચાર કરવો ઠીક લાગે છે, અને એ દૃષ્ટિએ લેખનના સ્વાસોના, જાણે કું પોતે તે વિધિઓ કે વર્તનનું નિમિત્ત હોઈ તો મને શું યોગ્ય લાગે, તે રીતે આપું છું.

(૧) મરણ પૂર્વે: જ્યારે મારી આજીવનના લોકોને એમ લાગે કે હવે હું થોડા દિવસનો કે કલાકનો જ મહેમાન છું તે વખતે, જો મને જ્ઞાન હોય અને હું મારી ઘડી નજીક આવેલી છે એમ ન જાણતો હોઈ તો, મને સાવધ કરી દેવા જોઈએ. પોતે અંદર અંદર ચેતી જવું અને મને અંધારામાં રાખવો એ બરાબર નથી. હું તો મારી અને સમજી છું, મને શું કહેવાનું હોય એવી કલ્પના પણ ન કરી લેવી. કારણ કે જીવિતવા આત્મજ્ઞાનીને જે મોઢમાં નાખી દે છે, હું જીવતા માટે તત્કાપી જોતો હોઈ તો મિત્રોએ

મારા કાંઈની વ્યર્થતા બતાવી મને મરણનો ભય છોડવા સમજાવવો જોઈએ.

દાકતરો અને સર્ગાઓનો એક સ્વભાવ પડેલો હોય છે કે છેલ્લા શ્વાસસુધી જિવાડવા માટે કાંઈ ને કાંઈ દોડધામ કર્યા જ કરે છે. છેલ્લી ક્ષણે પણ હેમગર્ભ આપવા, ઈન્જેક્શનો ભોંકવા, "શક્તિ સાચવવા માટે" બોરાક આપ્યા કરવા અને કોઈક નવા દાકતર, વૈદ્ય, હકીમ ઇત્યાદિ કોઈ જલામણ કરે તો તેને બોલાવવા દોડે છે. આને પરિણામે કોઈ વિરલ જ છરી જાય છે; મોટે ભાગે માણસો વધારે રિત્તાઈને મરે છે. આમાં મને ડડાપણ લાગતું નથી.

દવાઓ જે પ્રકારની હોય છે: એક હૃદયને થોડા કલાક વધારે ચાલવું રાખવાના હૃદય-વાળી, અને બીજી મરનારની વેદનાઓને બોલી કરી તેને થોડી રાહત આપવાવાળી. જીવવાની આરામ બિલકુલ ન લાગતી હોય છતાં જે એ કલાક મરણ ઠેલાય તેટલું ઠીક એ વિચારથી થતા ઉપચારો મને ખોટા લાગે છે. મને અસહ્ય વેદનાઓ થતી હોય તેમાં મને કાંઈક રાહત મળે; અને મારું મરણ શાંતિબધું અને શીઘ્ર થઈ જાય તેવા ઉપચારો કરવાને હરકત ન હોય. દા. ત. ગળું સુકાવું હોય તો તેમાં પાણી રેડવું, શ્વાસ લેવાનો ન હોય તો ઓક્સિજનની મદદ આપવી વગેરે. આમ કરવામાં કદીક કુદરતને જે પોતાનું કામ કરવાની તક મળી શકે. પણ દવાઓ તો સામાન્ય રીતે કુદરત વિરોધી જ હોય છે. હિંમત હોય તો વિષમ અવસ્થામાં વિષ આપવું પણ અયોગ્ય નથી.

દાકતરો સમજાવે છે કે છેલ્લી ક્ષણ સુધી પ્રયત્ન ન હોડવો એ એમનો ધર્મ છે, ડાહ્યાઓ તેને ટેકા આપે છે કે આશા અમર છે, કદી નિરાશ થઇને પ્રયત્ન છોડાય નહિ. આ જાને કથને અધૂરાં છે. જે પ્રયત્નની અસર વિશે આપણી ખાતરી હોય તેને છોડવો નહિ, એ તો બરાબર છે; પણ જ્યાં મનુષ્યનું જ્ઞાન ખૂટ્યું, ત્યાં કેવળ ડૂબતો માણસ તણખણું ઝાસે તેમ ક્ષાંદાં મારવાં અને તેને પ્રયત્ન કહેવો એ બરાબર નથી અને "આશા અમર છે" તેથી આશાળતા હમેશાં ડહાપણનું જ લક્ષણ છે એમ ન કહેવાય. દરેક આશાને અમર રાખવી એ વિવેક નથી. વિવેકભરી આશાને ન છોડવી એ બરાબર ગણાય, વળી, આશા અને ઇચ્છા એ બે જુદી બાબતો છે. મારા રનેહીઓ ઇચ્છે કે હું સદા જીવતો રહું, અને તેથી તેઓ આશા રાખે કે કદાચ હું જીવી જમણ તો તે આશા નહિ પણ ઇચ્છા જ છે. સર્વ સંતોએ તપાસતાં જુએ જનવાનો સંભવ છે, તેનો અંદાજ તે આશા અથવા નિરાશા છે. તે જોતાં જો એવો અંદાજ થાય કે હું જીવી ચૂકું એમ નથી, તો ત્યાં "આશા અમર છે" એ ન્યાય લાગુ પડતો નથી. ત્યાં મને મરણ માટે તૈયાર કરવો અને ખીનઓએ પણ તૈયાર રહેવું એમાં વિવેક છે.

મને જ્ઞાન હોય તો મારું મરણ તજકર્મ છે એમ મને સાવધ કદી પડી જો હું તે સમાચારથી અભરાર્થ ગઈ કે નાદિંમત થઈ જઈ તો સમજી મિત્રોએ મને શુદ્ધ-અવિજ્ઞાન કુલગાતાના કિરચાર્યા છે. તેમ સફુપદેશ આપી દિંમત આપવી જોઈએ. પોતે જે રડારોજ ન કરતી જોઈએ અને મનેયે જાણે મારા પર ટાઇ મદાન આપત્તિ આવી પડેલી હોય તેમ વેત્તાકો ન થવા દેવો જોઈએ. મારે કાંઈ કરેવા કરવાનું હોય, મૂચનાઓ

આપવાની હોય તો તે દિંમતપૂર્વક પૂછવી જોઈએ. અને નોંધી લેવી જોઈએ. આ કામ જેમ જાને તેમ અપાટાળધ પતાવી દેવું જોઈએ.

(૨) ઇશ્વરભક્ત: ત પછી મને ઇશ્વર-પરાયણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ બાબતમાં સગાં-રનેહીઓએ પોતાને ગાદતો બજાવો, સ્તોત્રો કે નામસ્મરણને બદલે, જાણતા હોય તો, મને પ્રિય હોય, સંમજતા હોય અથવા જેની ટેવ હોય તેવાં કરવાં. દા. ત. હું મુસલમાન મિત્રો વચ્ચે મરતો હોઉં અને તેઓ મને કુરાનની મુરાઓ સંભળાવે, અથવા હિંદુઓ વચ્ચે ટાઇ મુસલમાન મરે અને હિંદુ મિત્રો તેની પાસે ગીતાપાઠ, ઉપનિષદપાઠ કે "સ્વપતિ રાધવ રાગરામ"ની ધૂન સલાવે તો તે સર્વધર્મ-સમભાવી હોય તોયે તે કશું તેને સંતોષ નહિ થાય, એટલે એનું મન ઇશ્વરમાં નોડાઈ નહિ શકે. ધૈયાદાને લીધે, અશક્તિને લીધે તથા શાકને લીધે ઘેનમાં પડી જાય તો બલે, પંજુ એવું ચિત્ત શાંતિ નહિ પામે. એ જ રીતે મને સંસ્કૃત સમજાવું ન હોય અથવા મુસ્લેમીથી સમજાવું હોય, અને છતાં ગીતાપાઠ કે ઉપનિષદ પાઠ સલાવવામાં આવે તો તેને નકામા જ જાય. મને પ્રિય સામનારાં નામધૂન કે બાજન સ્તોત્રથી જ મારું સમાધાન થઈ શકે. ઇશ્વરસ્મરણ, બાજન વિગેરે કરવાં તેનો અર્થ એમ ન કરવો જોઈએ કે ગીતા કે ખીન સ્તોત્રો વગેરેની મેલ રૂનો દોડાવવી; અથવા જાણે ચાર ચાર કલાકો સુધી અજ-થોળો અને હર ગાનની મૂખનારો કાલાદસ મચાવવે, મારા ચિત્તનું અનુસંધાન ન રહી શકે, હું ચાહીને શોધ થઈ જાઉં, બધાના કાન પાડી જાય એમ આ વસ્તુઓ થી ન જોઈએ. આ બાબતમાં એક વાત યાદ રાખીએ તો ધણે પ્રભાસે થઈ જાય માંડૂ માણસ બાલાવરચામાં છે એમ સમજવું.

તેના મગજ પર બહુ બોલે ન નખાય અને એની બાંધાપુરવાની ઉપાસના એને અગ્રિય લાગશે નહિ એમ માની લઈ ચકાય. એ બદલવા કહે તો જુદી વાત છે.

આટલું મને બાન હોય તો. મને બાન ન હોય તો છેવટના કલાકો દરમિયાન મારી આસપાસ શાંતિ રાખી અંત આવે ત્યાં સુધી વાટ જોવી એ જ સારો માર્ગ ગણાય. તે વખતે જે કાંઈ નામરમરણ કે ઈશ્વરભજન કરવામાં આવે તે રોહીઓની પોતાની શાંતિ માટેનાં જ ગણાય. તે વખતે પોતાની ચક્ષુ મુગ્ધ થોંધાટ ક્યો વિના તેમ કરવામાં આવે તે શોભા આપનારું ન ગણાય. દાકતરો, નસી વગેરે માટે દોડધામ અને ધાંધલ કરવા કરતાં આમ શાંતિપૂર્વક પ્રસંગનો સામનો કરવો એમાં વધારે વિવેક છે.

છેલ્લી ધડીએ દાનધમ કરાવવામાં અને મારો હાથ લગડાવવામાં તત્ત્વ રીતે કાંઈ અર્થ નથી. મને અમુક અગિયારશોનું કે બીજું પ્રતો કે તીર્થોનું પુણ્ય અપાઈ કરવાનો એ કાંઈ અર્થ નથી. તે જ પ્રમાણે પગે લાગીને ક્ષમાયાચના વગેરે કરવામાંયે તત્ત્વતઃ કાંઈ અર્થ નથી. પણ એમાં કેમળ લાગણીઓ અને રોહની અભિવ્યક્તિ છે, એટલે એ નિર્દોષ ક્રિયાઓ કહી શકાય. એવું કરવાથી સર્ગાં રોહીઓના મનને સંતોષ લાગતો હોય તો તેમને અટકાવવાનું પ્રયોજન નથી. પણ તેવું ન સૂઝવાથી અને કરવાનું રહી જવાથી, કે તેવી કેમળ રોહીને બોળી શ્રદ્ધા ન હોય તેથી કશું ન કરે તેથી કાંઈ બિચુપ રહી મૂર્ધ એમ સમજવું ન જોઈએ.

(૩) સૂત્રચક્ષુઃ હું પથારીમાં જ મરી જઈશ તો મારી અવગતિ યશે એવી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. તેથી, મર્યા પહેલાં સાદી પર લેવાની કે ચોકામાં નાખવાની ધાંધલ કરવાની જરૂર નથી. પણ એમ કરવાથી એક

ફાયદો થાય છે ખરો. એ વખતની ઉપાડ-એને પરિજીએ નમણું થયેલું હૃદય અને નકામો કચકા મારતા શ્વાસને ધક્કો લાગવાથી એ કંઈ લાંબે બાંધ પડી જઈ શકે છે, અને નકામું લંબાવું મૃત્યુ થોડુંક નજીક આવી શકે છે. તેથી એમાં મારા પ્રત્યેની જૂલહાથી પ્રેરાધને એમ કરવું હોય તો બસે. વળી, પથારીમાં મરી જઈ તો એ પથારી કાઢી નાખવી પડશે એવો મનમાં વસતસો હોય તો તે દષ્ટિએ પણ એમ કરવામાં વહેવાર કદાપચુ લાગતું હોય તો એ બસે. મને પોતાને બાન જ નથી એમ માની લીધેલું હોવાથી, એમાં મારી વેદના વચવાનો સવાલ રહેતો નથી.

મર્યા પછી ચોકામાં નાખવો કે પથારીમાં જ રાખવો વગેરે બાબતોને સદ્મતિ-દુર્મતિ સાથે કરી સંબંધ નથી. એ બધી લોકચારની શ્લેષો છે. એમાં ધણીવાર નિસ્સા નિસ્સા અને પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચે અને જુદી, જુદી ન્યાતોમાં ફરક પણ રહે છે. “આમારામાં આમ કરે, તેમ ન કરું” એટલે બાપડા મરનારનું અધૂરું રહ્યું. “એવા વિચારો અણસમજના છે. માટે જેવા માણસોની વચ્ચે મરું, તેવા માણસોને જેમ સૂએ તેમ કરવામાં જરાયે હરકત નથી.

(૪) અત્યવિધિ: મરવાની આદર્શ રીત તો મારી દષ્ટિએ શ્રી. વાલજીભાઈ દેસાઈનાં માતૃશ્રીની હતી. સાંભળ્યા પ્રમાણે તે વાલજીભાઈ જોકે સાખરમતી આશ્રમથી અમદાવાદ જવા નીકળ્યાં. નહીં ઓળખીને કુષેશ્વર રમશાનના આરા પર આવતાં જ હાંશે મળ્યાં, અને ત્યાં જ એમનું હૃદય બંધ પડી ગયું. ઉપાડીને રમશાન લઈ જવાં પડે એટલીયે તકલીફ એમણે કાઢીને આપી નહિ. આનું મરણુ તો કરોડોમાંથી એકાદને જ આવે. એથી બીજા નંખરતું મહાદેવભાઈના જેવું. પણ એણે પાંચને નસીને નથી હોતું. આથી

ઉપર મેં મંદવાડ ભોગવીને યતાં મરણતું જ દષ્ટાંત લીધું છે.

કાંઈ ખાસ પ્રયોજન ન હોય તો શયનો ફેટો લેવો એ મારી દષ્ટિએ એક જાતનું વેવલાપણું અને આ જમાનામાં ઉત્પન્ન થયેલું માંડપણ છે. મરનારના મરણ વિષે કાંઈ આગળ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ હોય અને તેથી તેનો ફેટો લઈ રાખવો પડે એ જુદી વાત છે. પણ મરનાર મદસ્તનો માણસ કે પોતાના પ્રેમનું પાત્ર છે, માટે તેના શયનો ફેટો લેવો એમાં વિવેક નથી.

મારા મરી ગયા પછી મારા શયનો કાંઈ પણ રીતે નિકાલ તો કરવો રહ્યો જ. મરી ગયાની ખાતરી થયા પછી, જેમ અને તેમ વહેણે નિકાલ કરવો જ સારો. કેવી રીતે નિકાલ કરવો તે રચાનિક સગવડ ઉપર આધાર રાખે છે. સગવડ હોય, અને મંદ-વાડને પરિણામે કે ખીજાં કારણસર શરીર અસ્વચ્છ હોય અથવા વાસ છૂટવા લાગી હોય તો પાણીથી સાફ કરીને ધોતું એ સારી રીત છે. પણ નવડાવવાની રીત છે માટે ઘડે પાણી ડોળવાનો જરૂર નથી. શરીર સાફ જ હોય તો તો બિલકુલ જ જરૂર નથી, અને ન હોય તો એમ પાણી ડોળવામાં કાંઈ સ્વચ્છતા આવી ચકવાની નથી, માટે જરૂર નથી. એવી જગ્યાએ મરી જઈ કે ત્યાં પાણીની સગવડ ન હોય તો પછી ખેંચાણને નવડાવવાની જરૂર નથી. મર્ધા પડેલાં જ નવડાવવો બરાબર નથી, સિવાય કે ચૂસુ સમીપ લાવવાના ઉદ્દેશથી.

વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ સારી રીત તો બાળ-વાની મરું છું. પણ સમજે કે લાકડાં કુર્સિયા જ છે, તો દાટવાને જે દરકત નથી નરી જાતના બાળવાના ચૂસા આવે છે તેમાં મરમીનૂત કરવાને જે દરકત નથી. મર્ધા જેની મોટી નરી કે સમુદમાં વહેતું મૂકવાને જે

બાધ નથી. અને, જે કાંઈ ઇરિપતાલમાં મરું અથવા દાકતરોને લાગે કે મારું શરીર ખોલીને અભ્યાસ કરવા જેવું છે, અથવા કાંઈ ખીજા દરદીને માટે તેના કાંઈ ભાગનો ઉપયોગ કરવા જેવું છે, તો તેમને સોંપવામાં ઉદારતા જ છે. દૂકામાં, કપ રીતે શયનો નિકાલ આણવો, એ સાથે મને સંબંધ નથી, સમાજને સંબંધ છે. સમાજને અનુકૂળ હોય તેમ કરે.

રમશાનમાં લઈ જવા માટે હિંદુ કાઠીની ગરીબ પ્રજાને પાલકે એવી કરકસરમંદી રીત છે. પણ દૂર લઈ જવાનું હોય, બિચકનારા ન હોય, અથવા ખીજાં કાંઈ કારણ હોય તો શયનો વાહનમાં નાખીને લઈ જવામાં કશો સકોચ માનવા જેવું નથી. વાહનમાં લઈ જાય તો કાઠી બાંધવાની જે જરૂર નથી.

શયને ચંદન અને ફૂલ ચડાવવાં, સારા વસ્ત્રોથી શયનગારનું, ચંદનનાં લાકડાંમાં લી સાથે બાંજવું વગેરે બાળતો ધન અને મિથ્યા-ભિમાનની છે; સદ્ગતિ-કુર્મતિની નથી. મારા જેવી રિયતિના માણસને એક ધોતિયામેર, સારી ચાદર ચોઢાડી, ખેર-બાવળની ચિતામાં, જરૂર પડે માસતેલની મદદથી બાળવામાં નાનમ માનવાની જરૂર નથી.

આગ કાણ મૂકે અને પગ પર, મોઢા પર કે માથા પર મૂકે વગેરે બાળતો મને જરામે મદસ્તની ક્ષામતી નથી. જેમ સાંકર જાંથી ચાખીએ ત્યાંથી ગળા લાગે, તેમ આજ જેનાથી તથા જાંથી લાગે તેનાથી અને ત્યાંથી બાળે. માટે એમાં પસંદગી ના-પસંદગીનો પ્રશ્ન ન હોવો જોઈએ. કાણુઓમાંથી જે વડીલ હોય તે જેમ મૂથના કરે તેમ વર્તવું, અને તે વિષે કાંઈ શંકા-કુશંકા કરવી નહિ એ હદાપણ છે.

એવી જ રીતે રાજ પત્ર આગળથી બહાર કાઢવું કે માથા આગળથી, પિસામાંની જગ્યાએ મૂકે મરું વગેરે બાળતો પણ સમજાય

માથસીએ ચર્ચાનો વિષય બનાવવા જેવી નથી. એની સાથે શુદ્ધ અપશુદ્ધ જોડવાં એ વહેમીપણાનું લક્ષણ છે.

પણ બાળવા દાટવા માટે નજીકમાં નજીક આવેલા સ્મશાન-કબરતાનને જ ઉપયોગ કરવો ઘટે. કોઈ ખાસ જગ્યા શોધવાની જરૂર નથી, અને હું આજે છું તે કરતાં ઘણો વધારે મોટો માથુસ યજ્ઞને મરું. તેણે તેમાં ફેરફાર કરવો યોગ્ય નથી. તે જગ્યા પર સમાધિ કે કબર બાંધવી, અને તે પર ફૂલ ચઢાવવા કે ત્યાં જઈ પ્રાર્થના નમાવ કરવાં વગેરે મને જીતપૂર્ણના પ્રકાર સાગે છે. પાળેલો પોપટ પાંજરામાંથી છટકો મથા પછી તેના ખાલી પડેલા પાંજરાને બાળા કે દાડી હાથે, અને પછી તેના ઉપર ચણવેશ બાંધી રોગ ફૂલ મગાવીએ અને પોપટને નામે પ્રાર્થના કરીએ કે આંસુ સારીએ, તેના જેવો પ્રાણુ ગયા પછી શબને. બાળવા-દાટવાની જગ્યાનો ગદિમા વધારવાનો મોહ છે. પણ એ મોહ એટલો જીડો છે કે મદાગાનીઓને પણ તેનો સંસ્કાર છૂટી રાકેલો નથી. તે જગ્યા તીર્થનું સ્થાન બની જાય છે, ક્યારેક તે સમાધિ કે કબર રસ્તાની વચ્ચે આવી પડે અને ખસેડવાની જરૂર જીમી થાય તો મોહીની નદી વડે એવીજેતના પરથી તડાલ જીમી થાય છે. મૂઢપણે બાવનાની ખીચરણીનાં અંતિમ પરિણામ ત્યાં આવી શકે છે તે આ દેખાડે છે. મનુષ્ય સિવાય બીજાં કોઈ પ્રાણીમાં આપું કરવા જેટલો જુદો મન નિઃસંશય થયો નથી ! સાચે જ, મનુષ્ય બીજાં પ્રાણીઓ કરતાં એક છે, કારણ કે તેને જુદો મજેલી છે !

એટલું મરો જઈ ત્યાં કે મને બાળવા-દાટવામાં આવે ત્યાં કશું મેં ચિદ્ર શખનું નહિ. એ જગ્યા બોમ્બા મરનાર માટે, કે કોઈ બેનરમાં બાગ્યો-દાટ્યો હોય તો પેતીને માટે

ઉપયોગમાં લેવી. જે ઘર કે બોરડામાં મર્યો હોઈ તેને પાછળથી બોમ્બોએ અવશ્ય વપરાશમાં લેવો. ચિતાની જગ્યાએ કે મરના કોઈ બાગમાં હું જીત યજ્ઞને રહેવાનો નથી, એટલે કોઈ સ્થાનને જીતધર બનાવીને નિરુપયોગી કરવાની જરૂર નથી. આપણા વંશ-પરંપરામત મહાનમાં અનેક પૂર્વજો અને સગાઓ મરી ગયા હોય છે. તેમની વાપરેલી જગ્યાનો આપણે ઉપયોગ છોડી દેતા નથી. એ જ રીત બરાબર છે.

બાળવાની જગ્યા સાફ કરી નાખવાની દૃષ્ટિએ ફૂલ વીણી લેવાની રીત સારી છે. પાણીથી ચિતા હોલવવાની અનુકૂળતા હોય તો તે જ વખતે તેમ કરી શકાય; નહિ તો કરી જાય ત્યારે તેમ કરવાનું રહે. એ સગવડનો સવાલ છે. જે રીતે નજીકમાં નજીક યજ્ઞ રાકેલો હોય તે રીતે ફૂલનો નિકાલ કરવો, કોઈ કાઠમાં એનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરી શકેલો હોય તો કરવો. નહિ તો નજીકમાં જે કોઈ વડેલી નદી હોય તેમાં નાખવા. મથન, દરદાર કે સમુદ્ર કુદી પડેલાગાવાની જરૂર નથી.

મારા કુટુંબમાં સાદીનો, રાવા-કુટવાનો કે મરુડ પુરાણ મેસાડવાનો વિચાર નથી. તેથી કુટુંબમાં તેવો પ્રથમ મારે માટે જીડવાનો સંભવ નથી. પણ જે સંસ્કારો સાથે મારે સંબંધ છે, ત્યાં તેની સુધરેલી આરતિ લખત લેવાનો સંભવ ખરેખર. એટલે કે, રામા, નારમા વગેરે દિવસોને કે મરજીની તિથિ કે તારીખને મદત્ત આપી તે દિવસે કાંતણ, મીનાપાક વગેરે મોજવાની સૂચનાઓ કરવામાં આવે એમ જાને. કાંતણ અને મીનાપાકને બદલે પણ તિથિઓને આપું કૃષિમ મદત્ત આપવું, અથવા તિથિઓને બદલે કાંતણ અને મીનાપાકને પ્રચ્છર કરવો-એ જાને રીતો મને હજી લાગતી નથી. અને

એક પછી એક મારા જેવા અનેક કાર્ય-
કર્તાઓ મરશે. ડેટલાકની તિથિઓ પળાશે ?
અને મારે આમ કયું તો વતે મારે કેમ
નહિ એવી ઈર્ષ્યા પણ એમાંથી દરેકના ખાસ
ચાહનારાઓના દિલમાં ઉત્પન્ન થાય. જ્યારે
કોઈ વિવાજ આવું સ્વરૂપ પકડે, ત્યારે તે
કર્મકાંડ બન્યો કહેવાય. આથી, બસે બી-
જાઓ મારે આમ કયું હોય અથવા ભવિ-
ષ્યમાં થાય, મારે નિમિત્તે આવું કયું ન
યોગ્યતાની દૃઢ મલામણુ કરું.

(૫) શ્રાદ્ધ દાન વગેરે : તર્પણ, પિંડ-
દાન વગેરે પિતૃપૂજા અને પ્રેતપૂજના પ્રકારો
છે. ગીતાએ તો તેને રાગસ-તામસ શ્રદ્ધા
કહી છે; છતાં ગીતામંકતો તેને છોડતા નથી.
મરનારને એ બધું પહેલેએ છે, અથવા તે ન
કરવાથી મરનારની અશુભ ગતિ થાય છે,
એ બોળા શ્રદ્ધા છે. મર્યા પછી વ્યક્તિત્વ
જળજાર્ધ રહેતું હોય તોયે ધણામાં ધણું એમ
કહી શકાય કે જીવન દરમ્યાન જે જે અનુ-
ભવોમાંથી એ પસાર થયો, તેને પરિણામે
તેની શુણ્યપ્રકૃતિમાં જે ફેરફાર નજરે પડ્યો
હોય, તે પ્રકૃતિના સંસ્કારો એ સાથે લઈને
જાય છે. અથવા માનો કે મરનાર જે વસ્તુનું
રટન કરતો મરે છે, તે સાથે તદ્દપ ધર્મ જાય
છે; એટલે કે તે પોતાની એક સ્વપ્નસૃષ્ટિ
સ્થિતિ તે સ્વપ્ન ક્ષીણ થાય ત્યાં સુધી તેમાં રહે
છે. પરંતુ પોતાના જીવન દરમ્યાનની જામત
વ્યવસ્થાની સૃષ્ટિનું સ્મરણ કરવાનું એનું
શુદ્ધ સાધન મરણને તીથે નહિ થયેલું
જોવાળી, તે સૃષ્ટિની સાથે એ સંબંધ રાખી
શકે નહિ.

પણ મરનાર પ્રત્યેના સ્નેહને તીથે ડેટલાક
કાગ સુધી તેનો સ્મૃતિ જળજવાની રક્તિ
સમાં સ્નેહીઓમાં રહે એ સ્વાભાવિક છે.
આથી પિંડ-તર્પણ વગેરેનાં શ્રાદ્ધ કરવામાં ન
બાધે, તોયે કોઈને કોઈ પ્રકારનાં શ્રાદ્ધ સ્નેહ

થપા કરવાનાં જ. મરનારને નામે દાન
કરવું એ તેનો એક અને તાના મોટા દરેકના
મરણ પાછળ થઈ શકે એવો પ્રકાર છે. દાન
કેવે માર્ગે કરવું એ કોઈ વાર દાન આપ-
નારની રુચિ ઉપર અને કોઈ વાર મરનારની
જીણમણી રુચિ ઉપર આધાર રાખે છે.

સ્મારકો જીમાં કરવાની રીત આવા
શ્રાદ્ધનો જ એક પ્રકાર છે. આગકાલ એવાં
શ્રાદ્ધ મરનારનો સાર્વજનિક મહત્તાના પ્રમા-
ણમાં વિવિધ રૂપો લે છે. ડેટલાકના “ ખાસ
અંકો ” કટાય છે, ડેટલાકની માદગીરીઓ
લખાય છે, ડેટલાકનાં જીવનચરિત્ર લખાય છે,
ડેટલાકના કાગળપત્રોની શોધખોળ થાય છે,
ડેટલાકનાં ચિત્રો કે પૂતળાંઓ ખુલ્લાં મુકાય
છે, કોઈ સંસ્થા, મકાન, રસ્તા વગેરે સાથે
ડેટલાકનાં નામો જોડવામાં આવે છે, ડેટલાક-
ની પાછળ મોટાં ફોટો જીમાં કરી કોઈ મોટી
પ્રતિષ્ઠા કે સંસ્થા, સ્થાવામાં આવે છે. આ
બધાંમાં બહુ વિવેકની જરૂર છે. નાંદ તો
“ મૂંઝ બેસના મોટા ડોળા ” જેવા ઘાટ
થાય. સ્નેહી મરી જાય છે, ત્યારે થોડા દિવસ
સુધી વિપાદ છતાં તેને મારે કાંઈક કરવું
એવો સમાં-સ્નેહીઓને ઉત્સાહ આવે છે.
આવા ઉત્સાહના જોશમાં કોઈ બાંધ સૂચના
કરે કે મરનારનું સ્મારક કરવું જોઈએ, તો
તેનો વિરોધ કરવાની બીજાઓની સાધારણ
રીતે દિંમત થતી નથી. પણ એવા સંકલ્પ
સંકેતોથી પાર પડતા નથી. દિવસો પસાર
થાય છે, તેમ તેમ મરનાર સુલ્લભ જાય છે.
તેના વિરોધથી જીવનું જામત રેવાતું જાય
છે, તેમ તેમ સ્મારકનો સંકલ્પ દીલો પડતો
જાય છે, અને ક્યાં આ ઉપાધિ લઈને મોઝા
એવું થે થાય છે. મારે બહુ ઉતાવળે આવા
સંકલ્પો કરવા ન જોઈએ.

આજના જમાનાનો ખાસિયત સ્નેહ
મારી પાછળ કોઈ ઉત્સાહી મિત્ર ચાલી શકતા

મૂકે તો તે નવાઇની વસ્તુ નહિ કહેવાય. તે સૂચનાનો વિરોધ કરતાં બીજા સ્વજનોને સંકેત આપે એમ બને. માટે એ વિરોધ હું જ નોંધી રાખજા. ઇચ્છું છું.

મારું “આધારભૂત-વિસ્તૃત જીવન ચરિત્ર” લખાવવાની, તેની સામગ્રી ભેગી કરવાની, મારા કામજો ભેગા કરવાની, મારા અધૂરા પડેલા ભેગો બોળી કાઢવાની, મારે માટે “આંસ આંક” કાઢી મને બોળખનારા સ્વજનો પાસે ભેગો લખાવવાની વગેરે વગેરે પુરાતત્વશોધનનો જંગલમાંથી હું મિત્રોને ઉમરી લેવા ઇચ્છું. એમાંથી મારને આર્થિક લાભ થવા સંભવ હોય, અને તે દષ્ટિએ માર કરે તો તે તેના પોતાના હિતાહિતની બાબત છે. જેટલું મેં છપાવ્યું છે તેટલું બધું જ સદાને માટે ઉપયોગી છે એવું મને મિત્રવા-ભિમાન નથી જે અધૂરું રહ્યું છે, તેના વગર મૃત્યુ અગ્નિદાહ કરવામાં આપણે અને મારા શુભો અને આશીર્વાદોને જાળવેર કરવાનું માંડી વાળવામાં આવશે તો શાવિ પ્રજાની કાંઈ બારે દાનિ યથ જશે એવો મારને ડર હોય તો તે અરથાને છે. જેટલું છપાવ્યું છે તેટલું જ માનવપ્રજાને જેટલો કાળ ઉપયોગી લાગે તેટલો કાળ વાંચે અને તેમાંથી જેટલું વિવે-કથો બરાબર લાગે તેટલું જ લે, તો જસ છે. મારા કરતાં ધણી વધારે અધિકારી પુરુષો ભૂતકાળમાં થયા છે, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યકાળમાં થશે. પોતાના જ કાળના અધિકારી પુરુષો શુદ્ધિયુક્ત વાત માણસો સાંભળે અને અનુસરે, અને ભૂતકાળમાં શુભ થયેલા મૃત્યુ તથા હિતાસેના અજ્ઞાસમાં ન પડે તો સંભવ છે કે મનુષ્યજાતિ વધારે સીધે રસ્તે જાય. મનુષ્યના ધણી અજ્ઞાન નિમિત્ત ભૂતકાળની સ્મૃતિઓ અને વ્યક્તિઓ થાય છે. ભૂતકાળની કલ્પનાથી રમ્ય કે ભવ્ય લાગતું ચિત્ર ‘પાછા ભૂતકાળમાં આશો’ એવો

આદર્શ નિર્મોલ્ય કરે છે. પાછું કરી લેવાને તેવા ભૂતકાળમાં જ્યાં તો રાકાણું જ નથી, પણ ખોટો આદર્શ પ્રતિષ્ઠિત દિશાને ખોટી બનાવી દે છે.

“વ્યાજબેરીને મેં અર્થશાસ્ત્રની નહિ, પણ અનર્થશાસ્ત્રની પ્રથા માનેલી છે. દાન જેમ જુને તેમ જલહી વપરાય જવાં જોઇએ. પણ પોતાના પૈસાનો હમેશાં ઉપયોગ થતો રહે, છતાં વ્યાજબેરી ન થાય એવું જ દાન કરવાની ઇચ્છા હોય તો તે કૃપા બોધાવવાનું. દાન છે પણ તેનો અર્થ એ નથી કે કૃપા પર તપ્તી એસાડવી થાય છે એમ હું ગાનું છું.” એ તો બાળશુદ્ધિ છે.

આનો અર્થ એ પણ નથી કે કૃપા બોધવા સિવાયનાં બીજાં દાનો અપેક્ષા છે, પણ કાપથી ફડ કરી તેના વ્યાજમાંથી પ્રવૃત્તિ ચલાવવાની પ્રથા અને અપેક્ષા લાગે છે. “વૃત્ત દાન મહાપ્રણય” એ કહેવત સારી છે.

આ જ ન્યાયે માણસે પોતાના જીવતાં જ દાનધર્મ કરી નાખવાં એ સારામાં સાડું છે. મરી પડી વીસ કરવું પડે એટલી સંપત્તિ જ મૂકી જતી ન જોઇએ, એ બાબત હજારત મહંમદ અને કેટલાક મુસલમાન સંતો સારા આદર્શ મૂકી મળ્યા છે. પણ એટલી દિનમત ન હોય અને વીસથી દાન કરવું હોય તો ભલે. પણ તેમાં વૃત્ત ખરચાઇ જાય એવો જાતનાં જ દાનો કરવાં થાય છે. લાખ કરોડ રૂપિયા કાઢવા હોય તો શુદ્ધ વાત છે, પણ નાનકડા દાનને માથે મોટાં દૂરદની પાલકી મૂકવાના મોહમાં પડવું ઠીક નથી. બીજું કશું ન સૂચે તો પૈસા ખૂટે ત્યાં સુધી ગરીબને બેળો ભરી જુવાર આપી દેવી વધારે સાડું. એક ટંકનો તો એને સંતોષ થશે !

(૧) દિલાસા-શોકસલા વગેરે—
છેલ્લી પચ્ચીસી દરમ્યાન દિલાસાના તારો,
શોકસભા વગેરેની ધાંધલ ખૂબ જ નથી મળ
છે. પહેલાં જેને માટે પશુ લખાવું, તેને માટે
હવે તારો છૂટે છે. ૧૯૦૧ માં વિક્ટોરિયા
રાણી કે દાદાભાઈ નવરોજીની કોટિના નેતા
માટે જેટલી શોકસભા થતી તેના કરતાં વધારે
શોકસભા હવે બીજી, ત્રીજી કે પાંચમી પંક્તિના
યે નેતાને માટે થાય છે. સભ્યતાની દ્રષ્ટિ
સર્વાવદાકાંક્ષીઓ પાછા એના વળના આભા-
રના જવાબ આપવાના હોય છે. જે-ત્યાર
દિવસ તો બાપડા બંધિતગત જવાબ આપવા
પ્રયત્ન કરે છે, પણ પછી થાકીને છાપાં ફારા
માફોપત્ર લઈ મુક્તિ મેળવે છે.

એક વસ્તુ હૃદયથી થતી અટકી કેવળ
એક રૂઢિતું અને શિષ્ટાચારનું રૂપ પડી લે.
તેનું જ નામ કર્મકાંડ. આમ દિલાસા-
શોકસભા, વગેરે કાણે જવાની રૂઢિતી જ નથી
આવૃત્તિ છે. આ બધાંથી છૂટવા મરજી કે
કરજ બનવું નથી, પણ જરૂરિયાત, કૃત્રિમ
અને દંભી બને છે.

ખરખરાતા કાગળ લખવાનો મને ઘણી
વાર પ્રસંગ આવે છે. “પ્રભુ મરનારના
આત્માને શાંતિ આપે” એવું લખવાની
દામદામમાં સર્વસામાન્ય રૂઢિ પડી છે. મર-
નારની પાછળ તેનાં સર્વાવદાકાંક્ષી ધીરજ
અને શાંતિ ખરો એવી કહી જાય તો દુ-
રહોવી મળે છે, પણ મરનારના આત્માને
શાંતિ મળે એ અર્થનું વાક્ય મારી કહ્યું.

માધી હિતરી શક્ય નથી. આત્મા અને
અર્થાંતિ એ બે વસ્તુઓનાં મને પરસ્પર
વિરોધી લાગે છે, મારા આત્માની શાંતિની
ચિંતા ન કરવી; મારાં સ્વબને અને મિત્રોનાં
હિંમને સમાવવા પ્રયત્ન કરવાને હરકત ન હોય.

હિયસંહાર :

મરણવિધિ વિશે મારા વિચારો આવા
છે. એ હિયર કદાચ કેટલાક એવી ટીકા કરશે
કે કિ. ધ. મ. તો એક કેવળ બુદ્ધિપ્રધાન
માણસ જ છે. બાવનાને તો એના “પ્રખર”
(મફ્ટેન ચર: ? ઉત્કૃષ્ટ મધેડા જેવા ?)
તત્ત્વચિંતનમાં રથાન જ હોય એમ લાગતું
નથી. આ બાબતમાં શરૂઆતમાં જ મેં કહ્યું
છે કે કર્મકાંડમાં મને ઝાઝી ગમ નથી, રસ
નથી, આમલ પછુ નથી. છતાં મારા મિત્રની
હિંમ જ બીડી મળ અને મારા જ વિચારો
જાણવાનો આમલ થયો, એટલે આ જણાવવા
પ્રયત્ન થયો છું.

પણ તેથી વાચકે એ વિચારો સ્વીકારવા
જ નોંધે એવો મારો આમલ નથી. એ
વિચારોનો અમલ કેવળ મારા પૂરતો જ થાય
તો મે બસ; અને તેટલો મે ન થાય અને
મારું ચરીર અને મારી રમૂતિ અને મારા
કાગળ-પત્રોની મારી પાછળ રહેશે સમાજ
મધ બીજી વ્યવસ્થા ને કરશે તો તેથી
‘મારો આત્મા’ કુશાંસી એવોમે ૩૨ રાખવાની
જરૂર નથી.

“પ્રયત્ન” માંથી.

- વડોદરા રામમહેલ રોડ સી સમાજનો ચરફુલ્લ સી. જરજાઈ કાચુના પ્રમુખપરે થયો દત્તો.
- વડોદરા સીમનાગાઈ સી સમાજનો ચરફુલ્લ સી. કાચીબંદેન મુતરીઆના પ્રમુખપરે થયો દત્તો.
- અખીલ હિંદ મદલ પરીવાનું અધિવેશન કિમ્બરમાં અગાવામાં તુડી રામરાવજી પ્રમુખપરે મળશે.

ગુણસુન્દરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૪૭

વિશેષ : ૧૯૪૧

અંક ૪

સોહા અમર પરાગ

સોહા અમર પરાગ,

જીવનમાં સોહા અમર પરાગ.

આજ લગી મુજ જીવનકેરું હૃદય બનેલ સુકાન,
આશનિરાશની અસ્થિરતામાં ચૂક્યો અચલ નિશાન;
અરેરે ! ચૂક્યો અચલ નિશાન.
જીવનનું બૂક્યો ચાચું નિશાન.

ભરખીભૂત થતાં હર આને પામું જીવનનિશાન,
આત્મા એક જ જીવનસુકાની, બૂલું ન જીવનભાન.
હવે શે બૂલું પરમ નિશાન ?
જીવનનું એક જ અચલ નિશાન.

રાગ બધો પ બળી જળી નતતાં પ્રગટયો પરમ વિરાગ,
આશ થતાં સૌ હુપ્ત જીવનની, પ્રગટયા અમર પરાગ.
જીવનમાં સોહા અમર પરાગ,
હૃદયમાં પ્રસર્યા અમર પરાગ.

આશનિરાશ તણું શૂંઠ અન્તર, તેમાં લાગી આગ—
ભરખીભૂત બન્યું હર, તો આ ક્યાંથી અમર પરાગ ?
જીવનમાં વિકસ્યા આત્મપરાગ,
અહો ! શા સોહા અમર પરાગ.

સોહા અમર પરાગ,

જીવનમાં સોહા અમર પરાગ.

શ્રી યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી

(૧)

એ એ હશે કવિ કલ્પના, કવિ કલ્પના પણ ભવ્ય છે,
પાટના શિરીન-ફરહાદની પ્રિય દિવ્ય દિવ્ય સુરમ્ય છે;
એ પ્રેમને એના ખરા રૂપમાં નબર આમળ કરે,
નવ કલ્પના પણ સત્ય એ ને હૃદય પ્રેમ યાદી ભરે.

પ્રેમી જીવનમાં પ્રેમને વશવર્તી આ જગમાં રહે,
આશ્રત મુશીબત વેદના એને નહીં વિસંહિત કરે;
છે પ્રેમ કુર્યાની તણી અદ્ભુત અઝોદિત રે કથા.
પ્રેમી કરે પરવા નહીં હરદમ નિમિત્તે છે બધા.

પ્રેમી શિરીન ફરહાદ ઢેરી નિઃશ્વસીને સાર આ,
વેા હૃદયમાં સ્પર્શ કરતો હૃદયવાળાને અઠા !
એ પ્રેમીઓને ધન્ય છે ને પ્રેમને સિર આપતા,
એ પ્રેમીઓને ધન્ય છે ને પ્રેમને શરણે જતા.

(૨)

તમે પૂછો કે-પ્રિય ઓ ચહે શું ?

આ નિહંમીમાં સુમુખિ ! કહે છું !

સુણો તમે એક તણો જવાબ,

કહું મીઠા ભાવ કયા રહું છું :

ઠાલા ! તમે મેઘ મધુર યાગ્યો,

અને બનુ છું ચંપલા મન્દાની;

તમે બનેા તેમજ ચંદ્ર ચાર,

બનું અને ઓ પ્રિય ! હું ચક્રેરી.

વળી તમે વારિધિ યાવ ઠાલા !

થવા ચઢું છું સરિતા સદાની,

અને તમે યાવ મધુર મારા,

ફરું મધું થાવ યનયુ - મધુરી.

તમે બનેા સૂર્ય, સુવર્ચલા હું,

તમે બનેા ચંકર - પાર્વતી હું,

વળી બનેા જીવન ! કૃષ્ણ કાળા,

થવા ચઢું સુંદર રક્તિમણી હું.

વિશેષ થું છું કહું આપને ઓ !

ઉંચા છુટા પ્રેમતણા કુવારા !

બની તમે રામ રંગો સદાના

રીતા તણા આ ઉર પ્રાણીવારા !

(૩)

હે નાથ ! રોજ સુખને કરી સ્પર્શ મીઠો;
તારા મધુર કરથી વિકસાવ ઠાલા
એવી વિનંતી નક્ષિની કરતી ન તોયે,
એને વિભાકર સદાય ખીલાવતો રે.

ને ઇન્દુનો પણ સ્વભાવ જણાય એવો,
એ માગણી વગર પોયણીને હસાવે;
જમૂત તેમ પળવાર રહે ન ખાખ્યો,
એનો યતાં સમય સત્વર આવતો એ.

આ વાત સાવ સવળી નહિ કોણ માને !
શુભે ન એક સંરખી સઘળા જ કાને !
દેખાય સ્પષ્ટ પણ રે' કયમ ઓ હું રાની !
દેખાસુના ! બીર વાત વિચાર આની.

(૪)

નવ - કલ્પને હોય 'એ' પકડો તમે !

આવ, વેણી દે'કવેા દુકડો મમે !

રે તમારી વાત છે સૌથી જીવી,

ના મહોં હા નેા, ખનિ કરતા તમે !

ન્યાં સરજતા ને, સરસતા ઉરની,

ત્યાં વિના તકરાર આં સિર છે નમે,

બોલવામાં છે તમે ઝાઝા થરા,

પણ સમય આવે સદા ડરતાં તમે !

ધારની વાતો કરી પલવાર રે,

બોલતા તલકાળ મસ્તક છે મમે;

દાય ! અપ્રિય પ્રેમ ! તો પ્રિય થું ? કહો !

સ્પષ્ટ બોલી જાવ ન્યાં જાવું મમે !

(૫)

શી રીતે સુજ વાત હું મૂકી ચઢું !

કે વિના તકરાર સૌ સમજ થશે !

પ્રેમની વાતો મને ગમતી છતાં

પ્રેમનો ના દંભ આ ઉરને મમે.

માનવી માનવ મટી દાનવ બરે

ને થયા 'કે' કે અનયો થાય એ

દંભથી એવા હૃદય સુજ દર હો !

ને વડે ના સત્ય કે મમજનવ કે

શ્રી. રવિશંકર નરસિંહભાસ પાંદે

:: અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ ::

ત્રીજી ગુજરાત પ્રાંતિક પરિષદના પ્રમુખ

શ્રીમતિ સયાણીનું પ્રવચન*

ભાગ્યે મેં વર્ષ પર હું વલ્લભાડ આવી હતી તે વખતે સાખા તો સ્થપાયલી હતી. સાખાની બહેનો સાથેની વાતચીતમાં મેં બહેનોને કામ ખતથી ઉપાડી સેવા માટે વિનંતિ કરી હતી. ભાગ્યે હું અત્રે પાછી આવી છું અને મેં અહેવાલ વાંચ્યો. સંભળ્યો છે તે ઉપરથી મને લાગે છે કે આ સાખાએ કામની ચુસ્તતા ધણી સારી કરી છે.

મરચની સાખાના અહેવાલ પરથી હું કહી શકું છું કે ત્યાંની સાખા પણ સારું કામ કરી રહી છે. અને હાલમાં 'તમારા હિંસામાંથી અડધા અનાજનું રેશન છોડો' ની ને પ્રવૃત્તિ ઉપાડી છે અને થોડા જ દિવસોના પ્રયત્નથી ચૌદ હજાર ટુનિટ નેટહું અનાજ બચાવ્યું છે અને હજુ તે બચાવવા ને કાપીશ કરી રહી છે તે જાણી મને ધણે આનંદ થયો છે.

તમે જાણતાં હશે જ કે આવતા ત્રણ મહિના આખા હિન્દુસ્તાન માટે કટોકટી ભરેલા છે. તેવે સમયે આપ બધી બહેનો અનાજનો કરકસરથી ઉપયોગ કરો એ ખૂબ ઇચ્છવા લેમ છે. આ કામ બહેનો ધણી સારી રીતે કરી શકે તેમ છે કારણ કે તેઓ ગૃહરાત્ર્યની રાણી સમી છે. ઘરનો વહીવટ તેના હાથમાં છે. હું ઇચ્છું છું કે આ કામ મરચમાં આમે છે તેવી રીતે ત્રીજી સાખાઓ ચલાવે અને દરેક બહેન તેને સફળ બનાવવા પોતાનો ફાળો

આપે. આ કામ આપણા પોતાના દેશબંધોને બચાવવાનું મુશ્કેલું કામ છે.

શ્રીઓએ ધરકામ કરવાનું છે પણ ધરની ચાર દિવાલોમાં જ તેની ફરજ પૂરી થતી નથી. એમ માને તો તે એમની સંકુચિત દૃષ્ટિ છે. કુટુંબની સાથે સાથે સમાજની અને દેશની સેવા કરવાની તેની ફરજ છે. તમે એમ ન માનશો કે હું તમને ધરત્યાર, પતિ, સંતાનો વગેરેને છોડી દઈ બહાર નીકળી જવાનું કહું છું. મને પણ ત્રણ સંતાન છે. પતિ છે, ધર છે, બધું જ છે. પરંતુ મને લાગ્યું કે તેમાં જ મારું જમત સમાવું નથી. મારે દેશની સેવા પણ કરવાની છે. તમે બહાર નીકળો ! તમારી પુત્રીઓને સમાજમાં હરવા ફરવા દો. તેઓનાં દુઃખ જ્યેવા દો અને પછી તે દુઃખ નિવારવાના ઉપાયો શોધવા દો. અલબત્ત આ માટે શ્રીઓને કેળવણી તો આપવી જ પડશે. તેમને નિયાયે મોકલો; સહશિક્ષણ સેવા દો અને સેવાના કાર્યોને હાથ ધરવાને માર્ગ વાળો.

શ્રીઓમાં શક્તિ નથી તેમ નથી. એમને પણ લઘુ આપવામાં આવે તો તેમની 'લુહિ' અને શક્તિ ઉપયોગી કામો જરૂર કરી શકે છે. તમે ધારો તો દેશને ઉન્નતિને પંથે આગળ

* તા. ૬ નવેમ્બર '૪૬ ના રાત્રી વલ્લભાડમાં અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદની ગુજરાત પ્રાંતિક પરિષદનું ત્રીજું અધિવેશન કરાયું. તે પ્રસંગે અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રીમતિ સયાણીએ કરેલું પ્રવચન.

લક્ષ જન શકે છે. દેશમાં શિક્ષણને ફેલાવો કરી શકે છે. જ્યારે પણ કુરસદ હોય ત્યારે તમારાં પડોશી બહેનોને જે લખી વાંચી શકતી ન હોય અથવા તમારા ઘરની કામ-વાળા હોય તો તેને પણ તમે અક્ષરજ્ઞાન આપી શકો છો—હું પણ મુંબઈના મહોલ્લા-ઓમાં જઈને ત્યાંની બહેનોને બધાનું છું. શરૂઆતમાં તેઓને ત્યાં જઈ તેમનાં મુખ-કુખમાં ભાગ લેશે, તેમને વિનવશે તો પછી તેઓ મોઢસ લાગશે. અને પછી તો તમારી રાહ જોવી ઉભી રહેશે. આ કાર્ય સ્ત્રીઓ હાથ ધરે તો થોડાક જ વખતમાં હિન્દુ-સ્તાનમાંથી નિરક્ષરતા નાબૂદ થાય સ્ત્રી, એ તો સમાજના બે અંગોમાંનું એક અંગ છે. તેને જાન વગરનું રાખશે તો અકલિ સમાજ અધકારમાં રહેશે. સંસાર રૂપી ગાડાને બે પેડાં છે. એક પેડું નાનું હોય અથવા વાંકું હોય તો માડું ચાલતું નથી. સ્ત્રી અમલુ હોય અને પુરુષ મને તેટલો વિદ્વાન અને સામાજિક કાર્યકર અથવા દેશનેતા હશે તો પણ તે જોઈએ તે રીતે આગળ વધી શકશે નહિ. તે સારી રીતે ત્યારે જ આગળ વધી શકે કે જ્યારે તેની રૂત પથ સાથે સાથે કેળવણી હશે. જો સ્ત્રી કેળવણી હશે તો તે પોતાના સંતાનોને બરાબર કેળવી શકશે. અને દેશને સુસંતાનો આપી શકશે. બંધિયની પ્રગતે ધડવાનું કાર્ય સ્ત્રીઓનું છે અને તેથી દરેક બહેનેને મારી વિનંતિ છે કે પોતાની કન્યાઓને બધાવે અને દેશની ઉન્નતિના કાર્યમાં પોતાનો ફાળો આપે. સદશિક્ષણ આપવા માટે ધણી ગામઝો ખુદી હોવાં નથી પણ ધણી દેશમાં સદશિક્ષણ અપાય છે. અને આપણે ત્યાં અપાય તો તે ખોટું નથી. કાલેજામાં સદશિક્ષણ અપાય છે તે શરૂઆતથી જ અપાય તો વધારે સારું છે.

આજી કેળવણીને કારણે સ્ત્રીઓ સામા-

જિક કાર્યમાં જોડાઈ રસ લે છે. અને આપણી આજની સમા તેના દેખીતો દાખલો છે. અને આજા હતી કે આજની સમાને ખાસ કરીને ગુજરાત પ્રાંતની પરિવર વલસાડને આંગણે બરાબ ત્યારે વલસાડની દરેક બહેનો હાજરી આપશે. પરંતુ આથી ઉલટું જ નીકળ્યું છે. ફરી પાછી હું અને આવું ત્યારે આ ગામમાં બહેનો વધારે જોશ્ય એમ હું ધચ્છું છું. વલસાડની આજુબાજુ ધણી ગામડાં છે ત્યાં ત્યારે તરફ કાચોનો વિસ્તાર વધારી ગામડાં નામ દીધાવો. જે મામને આગળ પાછળ ગામડાં લાગ્યાં હોય છે ત્યાં સાફ કાર્ય થઈ શકે છે. તમારું કાર્ય વલસાડની સ્ત્રીઓ પૂરતું નથી. પરંતુ ગામડાંની સ્ત્રીઓ માટે પણ છે. કામ મામડાંની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનું છે. મામડે મામડે રાખા-ખોલવાની છે. જ્યારે આ કાર્ય હિન્દને ગામડે ગામડે થશે ત્યારે આપણી સંસ્થાનું કાર્ય દીપશે અને સાચું સ્વરાજ ત્યારે આવશે અંજારો.

આજનો દરોહોમાં કેટલાક તો ધણી જ મહત્વના દરોહો છે. આજ સર્વને બંધાર હશે જ કે ખોરાક ખાતાના પ્રધાન ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદે હમણાં જ રેડીયો પરથી બંકેર કહ્યું હતું કે અનાજની એટલી બધી તંગી છે કે આવતા ત્રણ માસ કોટાકટી બનશે છે. તેથી જ રીતે માપડની તંગી પણ છે. અનાજ ખવાવવાનું તથા કાપડ જેમની પાસે હોય તે લેવાનું જરૂર કરે તો આપણે દેશની સેવા કરી અંજારો. આ તળકે દેશની મહત્વની સેવાઓમાંની આ એક મહત્વની સેવા છે. આ કાર્ય સ્ત્રીઓ જરૂરથી જવાશે જોવી મને આજા છે.

દેશમાં આજે શું બની રહ્યું છે તે તમે જાણતાં હશે. આજે બાઈ બાઈનું ગળું

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદની ત્રીજી ગુજરાત પ્રાંતિક પરિષદમાં.

પસાર થયેલા ઠરાવો

ઠરાવ ૧—ગુજરાતના કવિસમાદ શ્રી. નાનાલાલ દવિના અવસાનની આ સભા સખેદ નોંધ લે છે. તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યની કરેલી યજ્ઞોદ્ધાર સેવાએ ગુજરાતનું સાહિત્ય સમૃદ્ધ બનાવ્યું છે અને ગુજરાતની અરિમતા વધારી છે. તેમના કુટુંબીજનો પ્રત્યે આ પરિષદ સદાનુભૂતિ દર્શાવે છે અને સ્વર્ગસ્થના આત્માને ઇશ્વર શાંતિ આપે એવું ઇચ્છે છે.

૨જી કરનાર : પ્રમુખ

ઠરાવ ૨—ગુજરાતના જાણીતા મુત્સદી-વિદ્વાન શ્રી. મનુભાઈ મહેતાના અવસાનની આ પરિષદ સખેદ નોંધ લે છે અને ગુજરાતને પહેલી ખેટ ન પુરાય તેવી છે તે માટે દુઃખ વ્યક્ત કરે છે. તેમના કુટુંબીજનો તથા પરિવંદના પ્રમુખ શ્રી. હંસાબહેન મહેતા પ્રત્યે સદાનુભૂતિ દર્શાવે છે અને સદગતના આત્માને ઇશ્વર શાંતિ આપે એવું ઇચ્છે છે.

૨જી કરનાર : પ્રમુખ

ઠરાવ ૩—આ પરિષદ શ્રીમતિ વિજયા-લક્ષ્મી પંડિત જેમને દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દીઓના પ્રશ્ન અંગે આપણા પ્રતિનિધિ-મંડળના અધિષ્ઠાત્રી નિમાતા માટે તથા પ્રતિનિધિ મંડળને આજની સભા અભિનંદન આપે છે, અને દક્ષિણ આફ્રિકાના તેમના કાર્યમાં અને લડતમાં સરજાત મળે એમ ઇચ્છે છે.

૨જી કરનાર : શ્રી. હેમલતા દેસાઈ
અનુમોદન : શ્રી. પુષ્પાબહેન દેસાઈ

ઠરાવ ૪—હિન્દીઓની પહેલી સરકારને આજની પરિષદ અભિનંદે છે અને પ્રત્યેક

પક્ષના થયેલા સહકાર અને રચનાને વધાવે છે. આ પરિષદ આ શુભ શરુઆતથી ગરીબ અને કચરાપલા દેશની ઉન્નતિ થશે અને વચગાળાની સરકાર રાષ્ટ્રને આઝાદી, ઉન્નતિ અને આઝાદી તરફ લાઇ જશે એમ માને છે.

૨જી કરનાર : શ્રી. ગંગુભાઈ હાલકર
અનુમોદન : શ્રી. કુસુમબહેન ધોળાભાઈ

ઠરાવ ૫—મુંબઈની પ્રાંતિક પારાસભામાં ઓએના હિતને અનુલક્ષીને જે સામાજિક ઠરાવો મૂક્યા છે તેને આ અધિવેશન હાર્દિક રીતે આપે છે.

૨જી કરનાર : શ્રી. મનહરભાઈ કાઠી
અનુમોદન : શ્રી. લીલાવતીબહેન જાડવ
અને શ્રી. પુષ્પાબહેન મહેતા

ઠરાવ ૬—મધ્યમ સરકારમાં ઓએના પ્રતિનીધીત્વ યોગ્યતાના ધોરણે મળે એવું આજની પરિષદ માને છે પણ ઓએના અગ્રમ બેઠક હોય એવી નીતિ આ પરિષદ સ્વિકારતી નથી. (મુધારીને વધુ મતે પસાર કરવામાં આગ્યો હતો).

૨જી કરનાર : શ્રી. સુરીલાબહેન વ્યારા.
અનુમોદન : શ્રી. મીડાંબહેન કેંદ્રાકર.
મુધારો ૨જી કરનાર : શ્રી. હેમલતા દેસાઈ
અનુમોદન : શ્રી. પુષ્પાબહેન મહેતા

ઠરાવ ૭—આવતા ત્રણ માસમાં આખા હિન્દુસ્તાનમાં અને ખાસ કરીને મુંબઈ પ્રધાનમાં આવનારી આજની કરોડરી અને તંગીને પહેંચી વળવા માટે આ પરિષદ સારી રીયતિના લોકોને પોતાના રેશનમાંથી સ્વેચ્છાથી અને તેટલો દિરસો છોડવા માટે વિનંતિ કરે છે. દરેક યાખાને યુગ ઉત્સાહથી

અને મહેનતથી આ પ્રચાર કાર્ય ઉપાડી લેવા વિનંતિ કરે છે.

સ્વ. કરનાર : ડૉ. મ. શુભચિંતકી હાકર

અનુમોદન : શ્રી. હેમલતા દેસાઈ

કરાવ ૮—પૂર્વ બંગાળમાંથી કેટલાક બાગમાં જે અમાનુષી અત્યાચારો થયા છે તે માનવજાતને કલંકરૂપ અને ધરમજનક છે. નિદોષ બાળકોની કતલ અને સ્ત્રીઓની મર્મદાહનતા કૃત્યોને જાતબરની તમામ સંસ્કૃતિને ધરમાવનાર છે. તેને આજની એક વખોડી કાઢે છે.

ઉપરના બનાવોના જાણનાર્થી બિદારમાં થયેલાં રમખાણોને પણ આ સમા વખોડી કાઢે છે.

આ બનાવો અંગે સીધો કે આડકતરો સંબંધ ધરાવનાર વર્ગને સખત નરુપત થવી જોઈએ, એવી ગમ્યરૂપ સરકાર પાસે માંગણી કરે છે.

આ પરિપદ, આ અવિચારોના ભોજ તેલાં તરફ સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ પામે છે, અને સમાજ તેમને અપનાવી લે એવું માને છે.

આ બનાવો બિવિધમાં થતા અટકાવવા માટે આ પરિપદ કેમી ઐક્યતા વધારવા માગે તે કુવાનોમાં પ્રચાર કરવા પ્રજાને વિનંતિ કરે છે.

સ્વ. કરનાર : શ્રી. વિદ્યાચંદન ઠાકર

અનુમોદન : શ્રી. ચૌરોચિરતી જનવાળા

કરાવ ૯—કાપડની તંગીને પદોંચી વગવા માટે આજની પરિપદ બલામજુ કરે છે કે જેમની પાસે તાત્કાલિક જરૂરિયાત પૂરતું કાપડ હોય તેમણે પોતાનું કાપડ છોડી દેવું અને એ રીતે તંગીને પદોંચી વગવામાં મદદરૂપ થવું.

કલકત્તાની સ્થાયી સમિતિના કાર્યને આજની સમા આવકારે છે અને તેને સંપૂર્ણ ટેકા આપે છે.

આ ઉપરાંત સરકારને કાપડનું ઉત્પન્ન વધારવા અને પૂરતું કાપડ પ્રજાને મળી રહે એવા પ્રયત્ન કરવા વિનંતિ કરે છે.

સ્વ. કરનાર : શ્રી. હેમલતા દેસાઈ

અનુમોદન : શ્રી. કુમુદચંદન ઠાકર

કરાવ ૧૦—મુંબઈ શહેર માટે જે યોજના સરકારે દૂધના વપરાય માટે સ્વિકારી છે, એ યોજના બીજાં શહેરોમાં અમલમાં મૂકવા માટે આજની પરિપદ સરકારને વિનંતિ કરે છે.

સ્વ. કરનાર : શ્રી. ચૌરોચિરતી જનવાળા

અનુમોદન : શ્રી. નંદનગૌરી ચૌહાની

કરાવ ૧૧—અત્યારની દેશની પરિસ્થિતિ જોતાં આ પરિપદ સરકારને અને સ્ત્રી સંસ્થાઓને સ્ત્રીઓની સ્વરક્ષણની તાલીમ દેશબરમાં આપવા વિનંતિ કરે છે. અસલ સ્ત્રીઓને હથિયાર વાપરવાની તાલીમ આપવામાં આવતી હતી. તેઓ વખત આવે હાલ અને સ્વરક્ષણ માટે તેનાથી હાલતી. સ્વરક્ષણની તાલીમ એટલે એકલાં હથિયાર વાપરવાની કે લાકી ફેરવવાનું જ નહીં પણ તેની સાથે માનસિક તાલીમ પણ આપવી જોઈએ. તેમનું મનોબળ મજબૂત જોઈએ, આ કાર્ય સ્ત્રી સંસ્થાઓએ હાથ ધરવું જોઈએ.

સ્વ. કરનાર : શ્રી. પુષ્પાચંદન દેસાઈ

અનુમોદન : શ્રી. આરમતિ ધામ

કરાવ ૧૨—દરિદ્રજનોની હામારી નિવારવા સ્ત્રી તપાસના બીજાને આજની પરિપદ આવકાર આપે છે અને સંપૂર્ણ ટેકા આપે છે.

સ્વ. કરનાર : શ્રી. પુષ્પાચંદન મહેતા

અનુમોદન : શ્રી. સવિતાચંદન સરેલા

કર્યાવ ૧૩—અખિલ દિન્દિ મહિલા પરિપદ પસાર કરેલા મેમોરેન્ડમ-ઓએના હકનામાને આ પરિપદ ટેકા આપે છે અને 'હકનામા' મધ્યસ્થ સરકાર અને પ્રાંતિક સરકાર રિવકાર એવી આચારા રાખે છે.

૨૦૦ કરનાર : શ્રી. હેમલતા દેસાઈ
અનુમોદન : શ્રી. પદ્મા મહેતા

કર્યાવ ૧૪—ગુજરાતમાં અને દિન્દિના કેટલાક ભાગમાં કન્યાવિકલ અને વરવિકલની પ્રથા પ્રચલિત છે. કેટલીક ગાંતિઓમાં વરવિકલની પ્રથા એટલી દુઃખદ રીતે પ્રવર્તે છે કે કન્યાઓ માટે યોગ્ય પતિ મેળવતાં માતા-પિતાને માથામાથ થવું પડે છે. તેથી આ મરિપદ માને છે કે

(ક) પરિપદ, એ સંસ્થાઓ, કાવ્યકરો તેમજ રાષ્ટ્રીય સરકારે આ માટે પ્રયત્ન કરવો અને આ પ્રથા વહેલી તરી નાખી શાય એ માટે પ્રયત્ન કરવા.

(છ) જે જે ગાંતિઓમાં વરવિકલ અને કન્યાવિકલ હોય તેને ગાંતિની ઓએને અને કન્યાએને આ પ્રથા સામે શરા સખમવર્ત્તા અને આવાં કમોને સામાજિક બદલકાર કરવો.

આ હિપરંત વલસાને મેટીકનું સેન્ટર બનાવવા બાબત અને સ્થાનિક સુધારાના એવર્તન અંગે કસાવ કરવામાં આવ્યા હતા.

શ્રીમતિ સયાણીનું પ્રવચન

— ૪. ૧૧૪૫ માસ —

કાપી રલા છે. કેટલી ય નિર્દોષ ઓએ તથા બાળકોના જન લેવાય છે અને જગતકારો થાય છે. જે લાલઓના રાદ જુદા લેલ તે તેથી શું એક બીજાને મારી નાંખવા જોઈએ ? આપણે એક જ દેશમાં રહેવાનાં છીએ અને ભાઈ તરીકે જ રહેવાનું છે. માટે એકતા સાધવી જ જોઈએ. ખાસ કરીને આ કાવ્ય પછી ઓએ વધારે સારી રીતે કરી શકે એમ છે. શું 'ધર્મ' બદલાય છે તેથી બધું જ પડતાઈ જાય છે ? મારા વંડવાઓ લુદાણા હતા. પછી મારું લોલો તો દિન્દિ-સ્તાનીનું રહ્યું છે. અમે પ્રથમ દિન્દિ છીએ તેવું જ કહેવું યોગ્ય છે. એટલું હજી આચાર્ય દર્શક હકીકત એ કે ઓએમાં આ માટે બહુ મતમતાંતર નથી. તેનો એક જ કાખલો આપું. ત્યારે ઈજ્ઞાંમાં પરિપદ બરાબ દલી ત્યારે દિન્દિ ઓએ પોતાના એ તરીકેના હક રજી કરવા ઈજ્ઞાં મહી. તલે જુદી કામની હતી. પરંતુ ત્યારે તેમને પૂજવામાં આવ્યું કે તમે કાણ છે ત્યારે તેમણે જ્વાળ આપી હતો કે અમે દિન્દિ છીએ.

આ સાંભળી મોરોએ જેમો દિન્દિ મુરિખમનો મેદ આ ઓએમાં પગલવા માખતા હતા તે ન કારી રાધા. બહેનો જાગૃત થાએ અને આ કાવ્ય કાપ કરો, આપણા નિર્દોષ બાઈઓ તથા સંતાનો અને બહેનોને આ દુઃખમાંથી બચાવો. જેથી આપણે શાયણી આજ્ઞાતી વહેલો મેળવી શકીએ. અને દિન્દિના દુઃખ નિવારી તેને સમૃદ્ધિ અને ઉન્નતિને પંથે લઈ જઈએ.

ત્યારે આપણને માથમ પડે છે કે સરકારી તાલોમની થઈ જર છે. આ તાલોમ પ્રથમથી જ અપાર્થ હોત તો ઓએને ત્યારે જે સદન કરવું પડે છે. તેવું કરવું ન પડત. તોર કાખાં, બાલા, તથવાર, કાકી વગેરેની જે તાલોમ અગતી હતી તેવાથી ઓએ સરકારી કરતી હતી. અને કુદમાં પછી ઉતરીને દેશને ઉતારતી હતી. અતમાં મને આ પરિપદનું પ્રમુખ રથન આપું તેમજ કાંધક આપ સો સમસ રજી કહું તે ગાંતિથી સાંભળવા બદલ આભાર માનું છું.

અને મહેનતથી આ પ્રચાર કાપું છિપાડી લેવા વિનંતિ કરે છે.

રત્ન કરનાર : હા, જાણુજેન હકકર
અનુમોદન : શ્રી. હેમલતા દેસાઈ

કરોવ ૮—પૂર્વ બંગાળમાંથી કેટલાક ભાગીમાં જે અમારુથી અત્યાચારો થયા છે તે માનવજાતને હર્ષકરુષ અને શરમજનક છે. નિર્દોષ બાળકોની કતલ અને બીજીની મર્યાદામંગના ફેલોને જખતબરની તમામ સંસ્કૃતિને શરમાવનાર છે. તેને આજની એક વંચોડી કાઢે છે.

ઉપરના બનાવોના જવાબમાં બિહારમાં થયેલાં રમખાણોને પણ આ સમા વંચોડી કાઢે છે.

આ બનાવો અંગે સીધા કે આડકતરા રાજ્ય ધરાવનાર વર્ગને સખત નસત લેવી જોઈએ, એવી સમ્પ્રદાય સરકાર પાસે માંગણી કરે છે.

આ પરિષદ આ અવિચારિની ભોજ બનેલાં તરફ સંપૂર્ણ સહાયુક્તિ પાઠવે છે, અને સમાજ તેમને અપનાવી લે એવું માને છે.

આ બનાવો ભવિષ્યમાં થતા અટકાવવા માટે આ પરિષદ ટીપ્પી ઐક્યતા વધારવા બાળકો ને યુવાનોમાં પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન વિનંતિ કરે છે.

રત્ન કરનાર : શ્રી. વિદ્યાકહેન કાકર
અનુમોદન : શ્રી. પોદોચિસ્તી છનવાળા

કરોવ ૯—કાપડની તંગીને પહોંચી વળવા માટે આજની પરિષદ બલાગણુ કરે છે કે ભંગની પાસે તાત્કાલિક જરૂરિયાત પૂરતું કાપડ કોપ તેમજ પોતાનું કાપડ છોડી દેવું અને એ રીતે તંગીને પહોંચી વળવામાં મદદરૂપ થવું.

કલકત્તાની સ્થાયી સમિતિના કરાવને આજની સમા આવકારે છે અને તેને સંપૂર્ણ ટીકા આપે છે.

આ ઉપરાંત સરકારને કાપડનું ઉત્પન્ન વધારવા અને પૂરતું કાપડ પ્રબળને મળી રહે એવા પ્રયત્ન કરવા વિનંતિ કરે છે.

રત્ન કરનાર : શ્રી. હેમલતા દેસાઈ
અનુમોદન : શ્રી. કુમુદકહેન કાકર

કરોવ ૧૦—સુબર્ષ સહેર માટે જે યોજના સરકાર દ્વંધના વપરાશ માટે સ્વિકારી છે, એ યોજના ખીખ સહેરમાં અમલમાં મુકવા માટે આજની પરિષદ સરકારને વિનંતિ કરે છે.

રત્ન કરનાર : શ્રી. પોદોચિસ્તી છનવાળા
અનુમોદન : શ્રી. નંદનગોરી ચોહરી

કરોવ ૧૧—અત્યારની દેશની પરિસ્થિતિ જોતાં આ પરિષદ સરકારને અને બી સંસ્થાઓને બીજીની સ્વરક્ષણની તાલીમ દેશમરમાં આપવા વિનંતિ કરે છે. અમલ બીજીને હથિયાર વાપરવાની તાલીમ આપવામાં આવતી હતી. તેઓ વખત આવે હાત અને સ્વરક્ષણ માટે તેનાથી લડતી. સ્વરક્ષણની તાલીમ એટલે એકલાં હથિયાર વાપરવાની કે લાઠી ફેરવવાનું જ નહીં પણ તેની સાથે માનસિક તાલીમ પણ આપવી જોઈએ. તેમનું મનોબળ ટેગવનું જોઈએ આ કાપ બી સંસ્થાઓએ કાપ ધરવું જોઈએ.

રત્ન કરનાર : શ્રી. પુષ્પાકહેન દેસાઈ
અનુમોદન : શ્રી. આરુભતિ ઘાઘ

કરોવ ૧૨—હરિજનોની હામમરી નિવારવા શ્રી. તપાસોના ખીલને આજની પરિષદ આવકાર આપે છે અને સંપૂર્ણ ટીકા આપે છે.

રત્ન કરનાર : શ્રી. પુષ્પાકહેન મહેતા
અનુમોદન : શ્રી. સચિતાકહેન સરેલા

૬૨૧૧ ૧૩—અખિલ દિન્દિ મદિતા
પરિષદે પસાર કરેલા મેમ્બરે-ડમ-ઓમિના
દકનામાંને આ પરિષદે ટોા આપે છે અને
'દકનામું' અખરશ સરકાર અને પ્રાંતિક
સરકાર સ્વિકારે એવી આશા રાખે છે.

૨૦૦ કરનાર : શ્રી. હેમચંદ્રા દેસાઈ
અનુપાદાન : શ્રી. પદ્મા પ્રહલા

૬૨૧૧ ૧૪—મુંબઈમાં અને દિન્દિના
કેટલાક બામમાં કન્યાવિક્રય અને વરવિક્રયની
પ્રથા પ્રચલિત છે. કેટલીક ગાંતિઓમાં વર-
વિક્રયની પ્રથા એટલી કુઝ્મદ રીતે પ્રચલે છે
કે કન્યાઓ માટે યોગ્ય પતિ મેળવતાં માતા-
પિતાને પાપમાય થવું પડે છે. તેથી આ
પરિષદે મને છે કે

(ક) પરિષદે, એ સંસ્થાઓ, કાર્યકરો
તેમજ શાશ્વત સરકારે આ માટે
પ્રચાર કરવો અને આ પ્રથા વહેલી
તો નાબૂદ થાય એ માટે પ્રયત્ન કરવા.

(ખ) ને ને ગાંતિઓમાં વરવિક્રય અને
કન્યાવિક્રય દોષ તેને ગાંતિની ઓમિને
અને કન્યાઓને આ પ્રથા સાથે યથા
સમજાવવાં અને આવાં લોકોને
સામાજિક બદિષ્ઠકાર કરવો.

આ ઉપરાંત વલસાડને મેટ્રીકલ સેન્ટર
બનાવવા બાબત અને રચાનિક મુદ્દસામના
ચેરવર્તન અંગે દ્વાર કરવામાં આવ્યા હતા.

શ્રીમતિ સુચાણીનું પ્રવચન

— ૫. ૧૧૨૫ માં —

કાળી રણા છે. કેટલી ય નિરીપ ઓમિ તથા
બાળકોના જન લેવાય છે અને બળાતારો
થાય છે. ને બાલકોનાં શદ જુદા દોષ તો
તેથી શું એક બીજાને મારી નાખવા
જેમકે ? આપણે એક જ દેશમાં રહેવાનાં
છીએ અને બાલ તરીકે જ રહેવાનું છે. મારે
એકતા સાધવી જ જોઈએ. ખાસ કરીને આ
કાર્ય પછી ઓમિ વધારે સારી રીતે કરી
શકે એમ છે. શું. ધર્મ ખડલાય છે તેથી
બધું જ પલટાઈ જાય છે ? મારા વંડવાઓ
જુદાજુદા હતા. યજુ મારું લોહી. તો હિન્દુ-
સ્તાનીનું રક્ત છે. અમે પ્રથમ દિન્દિ છીએ
તેવું જ કહેવું યોગ્ય છે. એટલું હજી આચા-
રપદ દર્શાવતું છે કે ઓમિમાં આ માટે
બહુ મતમતાંતર નથી. તેનો એક જ દાખલો
આપું. ન્યારે ઇંગ્લેંડમાં પરિષદ બનાવ દલી
ત્યારે દિન્દિ ઓમિ પોતાના ઓ તરીકેના
દક્ષ રજી કરવા ઇંગ્લેંડ મઠ. ત્રણ જુદી
કામની હતી. પરંતુ ન્યારે તેમને પૂજામાં
આવ્યું કે તમે કાશુ છો ત્યારે તેમણે
જવાબ આપ્યો હતો કે અમે દિન્દિ છીએ.

આ સાંભળી મારાઓ જેઓ દિન્દુ મુશ્કેલીનો
લેદ આ ઓમિમાં પડાવવા મામતા હતા તે
ન કાળી શક્યા. બહેનો જાણત થાઓ
અને આ કાર્ય હાથ ધરો. આપણા નિરીપ
બાઈઓ તથા સંતાનો અને બહેનોને આ
કુઝ્મદાથી બચાવો. જેથી આપણે આપણી
આઝાદી વહેલી મેળવી શકીએ. અને દિન્દિનાં
કુઝ્મ નિવારી તેને સમર્થિ અને ઉન્નતિને
પથે લઈ જઈએ.

જત્યારે આપણને માલમ પડે છે કે
સ્વરાજ્યની તાલોમની ધજી જરૂર છે. આ
તાલોમ પ્રથમથી જ અપાઈ હોત તો
ઓમિને અત્યારે ને સહન કરવું પડે છે.
તેવું કરવું ન પડત. તોર કામમાં, બાલા,
તલવાર, લાડી વગેરેની ને તાલોમ અગાળી
હતી તેનાથી ઓમિ સ્વરાજ્ય કરતી હતી.
અને મુદ્દમાં પછી ઉતરીને દેશને ઉચારતી હતી.

અતમાં અને આ પરિવર્તન પ્રયુખ
સ્થાન આપ્યું તેમજ કાંઈક આપ સૌ સમક્ષ
રજૂ થયું. તે સાંતિથી સંભળવા બદલ
આભાર માનું છું.

અધિવેશનનો હવાલો

લેખિકા : કુ. પુષ્પા દેસાઈ,

સહમંત્રી, અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ-સુરત શાખા.

ગુજરાત પ્રાંતિક પરિષદની બેઠક તા. ૧-૧૧-૪૬ ને દિવસે વલસાડ મુકામે રાખવામાં આવી હતી. તેનું પ્રમુખરયાન અ. હિં. મ. પ. ના જનરલ સેક્રેટરી મી. પ્રીસં કુલસુમબહેન સયાણીએ લીધું હતું.

પરિષદનું ઉદ્ઘાટન તા. ૧-૧૧-૪૬ ને રાજ સોજના ચાર વાગે સ્વાગત પ્રમુખ શ્રી. કુસુમબહેન ધોળાભાઈના બાપબુથી થયું હતું. તેમણે દાજર રહેલા તમામનું સ્વાગત કરતાં જણાવ્યું હતું, કે હજી આપણે ઘણા દેકો મેળવવાના બાકી છે, માટે એ દિશામાં પ્રગતિ જારી રાખવા આમ્રહ ક્યો હતો તે ઉપરાંત તેમણે શ્રીઓની કેળવણીમાં મુદ્દા રચ્યા, તેમજ શ્રીઓ માટે વધુ કેસેઝની જરૂરીયાત તેમજ વારસા હકના બહેનોનું દિત, તેમજ લગ્ન અંગેની સ્વતંત્રતા વગેરે સંબંધમાં પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા હતા.

ત્યારપછી શ્રી. સુધાક્ષમીબહેને શ્રીમતિ કુલસુમબહેન સયાણીને તે દિવસની બેઠકનું પ્રમુખરયાન લેવા વિનંતી કરી હતી તેમણે પ્રમુખરયાન લીધું હતું અને કુલસુમબેન સયાણીએ હિંદીમાં પ્રવચન પ્રવચન થયું હતું. સભામાં વલસાડ, સુરત, બરુચ અને અમદાવાદના પ્રતિનિધિઓએ તેમજ મુદ્દાકાતીઓએ સંખ્યામાં દાજરી આપી હતી.

શ્રીમતિ કુલસુમબહેને બોલતાં જણાવ્યું હતું કે લોકોમાં એવી માન્યતા પ્રચલીત છે કે અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ એ કુદા દેશનેજલ શ્રીઓની બનેલી સંસ્થા છે.

પરંતુ એ વાત તદ્દન વંચુદ વંચરની છે. આ સંસ્થામાં સમોજની ઉપલા તેમજ નીચલા વર્ગની તમામ બહેનોને રયાન છે. આ સંસ્થામાં ત્રીસ હજાર બહેનો સભ્ય છે.

વધુમાં તેમણે કોમી કુલસુમબેન સખત શબ્દોમાં વખોડી કાઢ્યું હતું, અને એક બીજા પ્રત્યે ભાતુભાવની તેમજ ભગીની ભાવની ભાવના ફેલાવવા આમ્રહ ક્યો હતો. તેમણે પ્રાથમિક રંગેને છોડી ભારતની ખરી સંસ્કૃતિ અપનાવવાની આમ્રહ ભરી વિનંતી કરી હતી.

ત્યારબાદ તેમણે હિન્દની અનાજ અંગેની પરિસ્થિતિ કેટલી બધી કટોકટી ભરલી છે, તેનો ખ્યાલ આપ્યો હતો, 'અને બચાવો' ની લડત ઉપાડી લેવા આમ્રહ ક્યો હતો. આ દિશામાં બરુચની બહેનોએ કરેલી પ્રગતિની પ્રસંસા કરી હતી.

સભામાં હંસાબહેન મહેતાને પરિષદને સફળતા પ્રિય હતો સંદેશો વાંચી સાંભળાવ્યો હતો, અને સભાનું કામકાજ ખતમ થયું હતું તેજ રાત્રે બધા પ્રતિનિધી બહેનોની વિષય વિચારીણી બેઠક મળી હતી. તા. ૭-૧૧-૪૬ ને બપોરે એ વાગે શ્રીઓને સંસ્પર્શતા જુદા જુદા કોરોના રજુ થયા હતા, સભામાં લગભગ ૮૦ પ્રતિનિધીઓ અને મુદ્દાકાતીઓ તેમજ વલસાડની બહેનોએ દાજરી આપી હતી. શ્રી હિન્નતીને સંસ્પર્શતા તેર કોરોના પસાર થયા હતા.

તેમાં કવિ સમ્રાટ નાનાલાલ કવિ તેમજ અખર વિદ્વાન તેમજ મુલસદી મનુભાઈ મહેતાને અંજલિ આપવામાં આવી હતી.

ત્યારપછી શ્રીમતિ વિન્યાસદમી પંડીત તેમજ વચગાળાની સરકારને અભિનંદન આપતા હરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. દક્ષિણ આફ્રીકામાં વસતા હિંદીઓને યોગ્ય રથાન અને ન્યાય મળવો. જોઈએ અને તેઓ દરેક હકકો જોખવે, એવી માંગણી કરતો હરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

ત્યારબાદ અસમાન સજન, તેમજ એક પલિત્વ પીઠ લાવનાર શ્રીમતિ લીલાવતી મુન્શી અને શ્રીયુત મોરારજીભાઈને અભિનંદન આપતો હરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ હરાવ પર ઠીક ચર્ચો થઈ હતી. અને ધણી બહેનો આ હરાવ પર બોલ્યા હતાં. આ હરાવ દ્વારા સમાજનો સડો નાબુદ કરવા વિનંતિ કરી હતી.

અનાજને સમતો એક હરાવ રજુ કરવામાં આવ્યો હતો, અને અનાજની જોઈએ-ણીમાં જે ત્રુટિઓ છે, ને એને સધને જે બગાડ થાય છે, તે અટકાવવા વિશે યોગ્ય ચર્ચાઓ થઈ હતી. દરેક સાખા તરફથી અનાજ બમાવ અંગે પ્રતિ શરૂ થઈ જોઈએ.

એ પછી વચગાળાની સરકારમાં એક પશુ સીને રથાન નથી મળ્યું તે મળવું જોઈએ, એ હરાવ પર સુધારો આવતાં ખુલાસો થયો હતો, જેને સીની અસમ જોઈએ જેમ હરીજનને મળે છે, તેમ નહિ, પશુ સીને સી તરીકે નહિ, પણ લાયકાતના ધોરણે સમોવડી જોઈએ મળવી જોઈએ. આને માટે સીએલ્ડી લાયકાતના દાખલા રજુ થયા હતા ને આ હરાવ પર પુરોજન પાસે વિવાદ ને ચર્ચો થઈ હતી. પછી સુધારા સાથે આ હરાવ પસાર થયો હતો.

ત્યારબાદ કાપડને સમતો હરાવ રજુ થયો હતો કાપડની જે અસમાન જોઈએ થાય છે તેમાં જનતાને પછી નથી મુશ્કેલી નડે છે તે વિશે ચર્ચો થઈ હતી. કાઠીવાલાડના

કેટલાક ગામોમાં એક કાડ પર ત્રણ વાર કાપડ મળે છે તે ત્રણે રંગના ત્રણ પુકડા મળે છે. આથી સીઓની સાડી ને પુરવાની ધોતીમાં ધણી મુશ્કેલી નડે છે. કાપડનો કવોટા વધારવો જોઈએ કે નેથી મધ્યમ વર્ગના તેમજ ગરીબ વર્ગના લોકોને પડતી મુશ્કેલી દૂર થાય, અને જે લોકો પાસે એકાદ વર્ષ ચાલે એટલું કાપડ છે, તેમણે રવેચાએ ચોતાનું રેશન જલ્દી કરી જીજનને સમવડ કરી આપવી જોઈએ એવો પ્રચાર થયો જોઈએ. એમ નક્કી થયું હતું.

શી. તાપસેનો જે હરીજનને સમતો હરાવ છે, તે જોઈએ સમાજિક દરજ્જાને સુધારવો જોઈએ. તેમજ તેમને દરેક ઠેકાણે પ્રવેશવાની છૂટ મળવી જોઈએ. તે હરાવનો ટેકો આપતો હરાવ રજુ થયો હતો, ને અરપૂરપતા નિર્ધારણ વિશે ચર્ચો થઈ હતી. હરીજનોને સારા સંસ્કાર અને જીવણી આપવા વિશે ચર્ચો થઈ હતી.

ત્યારપછી સ્વરક્ષણની તાલીમ પર હરાવ રજુ થયો હતો, સી જવારે પુરવતી સમોવડી થવા માંગે છે. ત્યારે ચોતાનું જાતિય રક્ષણ પેશતાની મેળે કરવાને સમર્થ થાય એવી તાલીમ અપાવવી જોઈએ, અને આ જનતાની તાલીમ માટે આપણી સરકાર પાસે વધુ ફંન્ડો ખોલાવવા જોઈએ, આપણા દેશમાં પુરતી તાલીમ પામેલી ચિરાંમનાઓના દાખલા (જર્સી II રાણી, અદલ્યાપાલ) આપવામાં આવ્યા હતા. આ હરાવ પણ સારા ટેકો સહિત પસાર થયો હતો.

ત્યારબાદ સીઓના હક વિશે હરાવ રજુ થયો હતો. સીઓને રાજકીય તેમજ સામાજિક ક્ષેત્રમાં પુરવતી જોઈએ ને દરેક મળવો જોઈએ, કોઈ પણ જાતનો બેદરબારી રાખવો જોઈએ નહિ. એ હરાવ પસાર થયો હતો.

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદની

મીઠી શુભરાત પ્રાંતિક પરિષદનાં

સંભારણાં

શ્રી. હેમલતા દેસાઈ,

મંત્રી, અ. હિં. મ. પરિષદ

અગ્ર્ય સાખા

તા. ૬ નવેમ્બર ૧૯૪૬ ના રોજ સાંજના ચાર વાગે વલસાડમાં પાઠશાળાના મકાનમાં અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનું ત્રીજું વાર્ષિક અધિવેશન ભરાયું હતું. અમદાવાદથી ૩ ભરૂચથી ૫ સુરતથી ૮ અને વલસાડનાં ૮ પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપી હતી, રચાનિક પ્રેક્ષકો ઉપરાંત સુરત વગેરે સ્થળોએથી પ્રેક્ષકોની હાજરી પણ ઠીક પ્રમાણમાં માન્ય પડતી હતી.

વલસાડ શાખાનાં પ્રમુખ શ્રીમતિ સુધ-લક્ષ્મીબહેને અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનાં સામાન્ય મંત્રી શ્રીમતિ કુલસુમ સપાણીનું નામ આ અધિવેશનના પ્રમુખપદ માટે રજૂ કર્યું હતું. મંત્રી શ્રીમતિ વિમળાબહેને દરખાસ્તને ટેકા આપ્યો હતો. ભગ્ય સાખાના પ્રમુખ ડૉ. મંડુબહેન દલકરે શ્રીમતિ કુલસુમ સપાણીને સુંદર ભાષામાં પરિચય આપ્યો હતો.

પ્રમુખપદના ભેટાં શ્રીમતિ સપાણીએ વલસાડ શાખાનો અને જ્યાં પ્રતિનિધિઓનો આભાર માન્યો હતો.

ત્યારબાદ સ્વાગત સમિતિનાં પ્રમુખ ડૉ. કુલસુમબહેને જ્યાંની આવકાર આપતાં જણાવ્યું હતું કે અમારી શાખાને સ્વપાયે હજુ અઢી વર્ષ થયાં છે. તેટલામાં જ શુભરાત પ્રાંતની પરિષદ ભરવાનો અમારો સાખાને જે તક આપવામાં આવી છે તે બદલ સ્વાગત સમિતિ અને અત્રેની સાખા સર્વેનો આભાર માને છે. સર્વજન હાર્દિક સ્વાગત કરતાં અને આનંદ લાખ છે.

સ્વાગત પ્રમુખશ્રીનાં ભાષણ બાદ નાની બાળાઓએ સ્વાગત ગીતથી મહેમાનોનું સ્વાગત કર્યું હતું.

પરિષદનું કામકાજ જુદી જુદી સાખાઓના અહેવાલોની રજુઆતથી શરૂ થયું હતું. વલસાડનો અહેવાલ ત્યાંના મંત્રી શ્રીમતિ વિમળાબહેને, ભરૂચનો મહેં સુરતનો શ્રીમતિ મંદાકિનીબહેન મુન્સફે અને અમદાવાદનો શ્રીમતિ પુષ્પાબહેન મહેતાએ રજૂ કર્યો હતો.

ત્યારબાદ પ્રમુખશ્રીએ શ્રીમતિ સપાણીએ પ્રવચન કર્યું હતું.

વલસાડના બે રચાનિક કાર્યકર બાબુઓએ પોતાનાં આંશુલ્યમાં આ પ્રસંગ થયા બદલ સૌનો આભાર માન્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે આપની આ સંસ્થા દ્વારા આતું સુંદર મૂલ્ય કાર્ય થાય છે તે જાણી અમને આનંદ થયો છે. અમને પ્રશ્ન છે તો દુનિયાના રાજકરણમાં શું જતી રહ્યું છે તે જોવા જાણવાની આજ્ઞા પણ હોય છે. એટલે અમે બીજું જાણવાની એાહી તરફ લખએ છીએ. ત્રીજાએ સાબિત કરી આપ્યું છે કે અમે પણ બહારનાં કાર્યો કરી શકીએ છીએ, અમેજમા મિત્રાત્રી સાથે કૃત્ય કરી શકીએ છીએ. જે પ્રશ્નો ઓળોને તક આપે આપે તથા સવડ કરી આપે તો દુનિયાના જ્યાં જ કસદ આપોઆપ દર થઈ શકે તેમ છે અને તે નિવારવાનું સાચો ઉપાય તો દરજ્યાં જ પ્રમુખ સાહેબે કહ્યું તેમ કેળવણી છે.

ત્યારમાઠ વડેમાતરમ મરાણા બાદ
બીજા દિવસ પર મુલતો રહી હતો.

અધિવેશનનો બીજો દિવસતા. ૭-૧૧-૪૬
ના રોજ સાંજના ૪ કલાકે અધિવેશ દિન
મહિલા પરિષદની બેઠકનું બીજા દિવસનું
કામ શરૂ થયું હતું.

લગભગ ૧૬ દરારો પસાર કરવામાં
આવ્યા હતા.

દરાર નં. ૪ ઉપર મહે' જણાવ્યું હતું
કે આજે આપની આમળ આ દરાર શા
માટે મુકવામાં આવ્યો છે તે જણવું જરૂરી
છે. આફ્રિકાના અધિકારમય ખંડની આગેવાન
રહેવા માટે અનુકૂળ નહોતી, અને ત્યારે
કોઈ ત્યાં રહેવું નહોતું તેવે વખતે આપણા
હિન્દીઓએ ત્યાં વસવાટ કરી તે ખંડને
રહેવા લાયક બનાવ્યો. વેપાર વધાર્યો. હવે
તેના બદલામાં સાહીવાદી અને રંજભેડવાળા
ગેરાઓએ હિન્દીઓ વિરુદ્ધ કાળા કાયદા
કરવા માંડ્યા. શહેરી તરીકેના તેમને હક
આપવાની ના પાડવામાં આવે છે. તેમને
અમુક તોફારીની જગ્યાએ ન મળી શકે.
તેમને અલગ નિશાળોમાં જ ભણવું પડે,
રહેવાની જગ્યા પણ જુદી જ; અને મિલકત
પણ ન વસાવી શકે. મતમળ કે તેમને
અદ્યત જોવી રિયલિટી અનેક. કાયદાઓથી કરી
મૂકવામાં આવી છે. આવી અપમાનજનક
રિયલિટી સુધારવા ત્યાંના આપણા દેશના
હિન્દીઓએ પોતાના હકો તથા શહેરીને મળતા
કુદરતી અને ન્યાયી હકો મેળવવા માટે
જ્ઞત્યામદ શરૂ કર્યો છે. આ સત્યાગ્રહમાં
અનેક જલ્દનોએ આમળ પડતો ભાગ ભજવ્યો
છે. સત્યાગ્રહનું બંન્ધરવાન આફ્રિકા છે. તે
આપણે સર્વ જાણીએ છીએ.

આપણા હિન્દીઓનો આ કેસ સંયુક્ત
પ્રજાતી સંસ્થા (U. N. O.) સમક્ષ
રજુ કરવા માટે શ્રીમતિ વિજયાલક્ષ્મીની

આગેવાની નીચે એક પ્રતિનિધિ મંડળ
વચ્ચમાળની સરકારે મોકલ્યું છે. શ્રીમતિ
વિજયાલક્ષ્મી પંડિતે હિન્દોના કેસ કુનિયાના
તમામ દેશનું ધ્યાન ખેંચે એવી કાબેલીયતથી
રજુ કર્યો છે અને તેમ કરી તેમણે આપણું
અને હિન્દુ મોરવ વધાર્યું છે. આ માટે
તેમને અને તેમના સાથીઓને ભેટશે ધન્ય-
વાદ આપીએ તેટલો જોછો છે. આફ્રિકા
આપણાથી આપો દેશ નથી. કેમ્પેસ
અને પંડિત જ્ઞાનદેવલાલજીએ આ
હકતને નૈતિક ટેકા આપ્યો છે. આ
હકતને ટેકા આપવાની આપણી પણ ફરજ છે.

ખાસ ગૌરવની વાત તો એ છે કે
ઓઓ પણ પોતાને તક મળતાં પુરવાર કરી
આપે છે તેઓ પણ કોઈ રીતે સોવિલી
જવાબદારી પાર પાડવામાં પાછી પડતી નથી.

ઉપરના દરારને શ્રીમતિ પુષ્પાબહેન
દેસાઈએ ટેકા આપ્યો હોતો અને જણાવ્યું
હતું કે એક સ્ત્રીની આગેવાની નીચેના આ
પ્રતિનિધિ મંડળ જેણે આટલું બધું સાડું
કામ કર્યું છે તેને આપ સર્વ હાર્દિક ટેકા
આપશો.

આ દરારને પણ અનુમોદન આપતાં
મહયના કુ. પોરોચિસ્ત જીનવાળાએ જણાવ્યું
હતું કે ગેરી પ્રજા એમ માને છે કે અમે
રંગીન પ્રજા પર રાજ્ય કરવા સર્ગર્થા છીએ.
પણ હવે તે દિવસો ગયા છે એમ તેમણે
સમજવું જોઈએ અને ફરેક પારકા દેશમાંથી
જુદારો સંભળાવવામાં આવે છે.

દરાર નં. ૫ ઉપર શ્રીમતિ મનહરબહેન
બોધતાં જણાવ્યું હતું કે કનેડા વિધેનાલીયથી
સમાજને પણ કાયદો યશો-શારદા બીલ પસાર
થવા પછી બાળલબોમાં ધટાડો થયો છે.
કાયદો સમાજનો સડો ફર કરવામાં મારો
શબો આપી શકે છે. પણ તેનો કાયદો આપણે
ઉઠાવવો જોઈએ, અને પ્રજામત જન્યુત રાખવો

જોઈએ, નહિ તો કાપદો પોથી પર પડી રહે છે. એક પર જીજી કરવાનો પવન દાદમાં ધણો વધી ગયો હતો. એ વિષે કાપદો થયો છે તે ખુશ થવા જેવું છે. આવીજ રીતે વરવિક્ષ અને કન્યાવિક્ષ માટે કાપદા કરવાની જરૂર છે.

આ ઠરાવને શ્રીમતિ લીલાવતીબહેન જાણ તથા શ્રીમતિ પુષ્પાબહેન મહેતાએ અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું હતું કે મોટી ઉમરના તકાવતવાળાં લગ્નોથી અને એક પર જીજી કરવાની રીતથી સમાજની અવનતિ થાય છે તેથી આવા કાપદાઓને આપણે ઇત્સાહથી વધાવી લેવા જોઈએ.

ઠરાવ નં. ૬ ઉપર વચગાળાની સરકારમાં સ્ત્રીઓને પણ એક બેક મળવી જોઈએ એવો એક ઠરાવ શ્રીમતિ મુશીલાબહેન બાસે રજૂ કર્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું હતું કે આ સરકારમાં સ્ત્રીઓને એક પણ બેક મળી નથી. તે ધણું ગેરવ્યાજબી કહેવાય. સ્ત્રી પોતાના સવાસો સારી રીતે સમજી શકે છે. તે જી લેવાની જોઈએ.

આ ઠરાવને ટેકા આપતાં શ્રીમતિ મીનાબહેન ડેન્ડાકટરે સ્ત્રીઓનો મુરોશીઓ સ્ત્રીઓજ સારી રીતે સમજી શકે અને તેથી તેમનું પ્રતિનિધિત્વ હેતુજ જોઈએ.

આ ઠરાવ ઉપર બોલતા મહે જણાવ્યું હતું કે આપણે વચગાળાની સરકાર રચવાની હતી ત્યારે એક જાણવારી પ્રતિનિધિએ શ્રીમતિ સરનામિતિનીને પૂછ્યું હતું કે આ સરકારમાં સ્ત્રીઓને સ્થાન મળવું જોઈએ કે કેમ? આ પ્રશ્નનો તેમણે જવાબ આપ્યો હતો કે અમે સ્ત્રી તરીકેના અધિકારનો જવાબ માનતાં નથી. અમે સમાનતાને માનનારાં છીએ. અમે સ્ત્રી છીએ માટે અમને સ્થાન આપો એમ કહેવું ગૌરવમયું નથી.

મહારી ઉપરની દલીલને શ્રીમતિ પુષ્પાબહેન મહેતાએ અનુમોદન આપ્યું હતું અને નીચેના સુધારો મુક્યો હતો.

સુધારો-અધ્યક્ષ સરકારમાં સ્ત્રીઓને પ્રતિનિધિત્વ યોગ્યતાના ધોરણે મળે એવું આજની પરિવદ માને છે. પણ સ્ત્રીઓની અલગ બેક હોય એવી નીતિ આ પરિવદ સ્વિકારતી નથી.

આ સુધારાને શ્રીમતિ મુશીલાબહેન ધરમદાસ ટેકા આપ્યો હતો.

સુધારો રવીકારવામાં આવ્યો હતો અને તે અસહ્ય રૂપમાં તરીકે પસાર થયો હતો.

ઠરાવ નં. ૭ ડૉ. ગંગુભટ્ટે મૂકતાં જણાવ્યું હતું કે બહુની અમારી સાખાએ સ્વેચ્છાએ અનાજ બચાવોની ચળવળ એક મહિનાથી શરૂ કરી છે. પરિણામે અમે ૧૪ હજાર રતલ જેટલું અનાજ છોડાવી શક્યા છીએ. અને વધુ છોડાવીશું તેવી આશા રાખીએ છીએ. આ કારણે જીજી સાખાઓ ઉપર એ ઇચ્છવાનું છે.

આ ઠરાવનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરતાં મહે જણાવ્યું હતું કે રાખે કાંઈ એમ માને કે આ પ્રતિષ્ઠા પૈસા તમારે આપવાના છે. આ તો તમે જે અનાજ બચાવી છો એમ હો તે અંગે એક ફોર્મ ભરી આપવું છે. જેથી એ બચેલું અનાજ બીજા ગણતવાળા બાજમાં ગોઠવાઈ શકાય. વાંચ્યમાં ૧૫ હજાર કાર્ડ દરેક દાઢ એક જાણવા માટે અનાજ છોડે તો પાંચ હજાર માલસને આપણે ત્રણ મહીના માટે બૂખમરાના મોર્મ પાના બચાવી શકીએ. આ દિસાએ મામે માગ આ પ્રમાણે થાય તો આખા દિનને બૂખમરામાંથી બચાવી શકીએ. આ ઉપરાંત રેલની અનાજ વિષેની પરિસ્થિતિ જોઈ બહેનોએ ગામડે ગામડે જઈને જેવોને વધારાનું અનાજ

સરકારને વેચવા વિનંતિ કરવામાં આવે તો
ય આપત્તિ હળવી બનવી શકીએ.

શ્રીમતિ સુશીલાબહેને સમર્થનમાં
બોક્ષતાં જણાવ્યું હતું કે આ તો-પુણ્યનું
કાર્ય છે. બધી બહેનો આ પ્રવૃત્તિને વેચ
આપશે.

આ દરાવ ઉપર શ્રીમતિ મનહરબહેન
પણ બોલ્યાં હતાં.

દરાવ નં. ૮ ને શ્રી. પોરોચિસ્તી
જીનવાળાએ ટેકા આપતા જણાવ્યું હતું કે
આ ટેકામકામનાં દુસ્તક દિનમાં હોદ્દાએ વર્ષના
અંગ્રેજી શાળાના સીધા પરિણામ રૂપ છે.
આવાં ફક્તે માટે ગિરુદ પ્રચંડ આદોક્ષન
શર કરવું જોઈએ કે જ્યાં બલિષ્ઠમાં આવું
ન બને.

દરાવ નં. ૯ મૂકતાં મેં જણાવ્યું હતું
કે આપણે ત્યાં દર વર્ષે એક ટેકા એટલે
સમજાય એક કરોડની વરતી વધે છે. બ્યારે
અનાજ તે પ્રમાણે પેદા થતું નથી. અને તેને
કારણે પ્રદોષી વળાતું નહોતું. અનાજ પહેલાં
પણ પરદેશથી આવતું હતું. પણ તે સગાઈ
દરમિયાન આવતું મોઢું થવાથી અનાજની
તંગી પડી અને તેને કારણે કપાસનું પાવેતર
કમી કરી અનાજ ઉગાડવા માટે શરૂઆત
રીતે એકત્રિત કરવામાં આવ્યું. પરિણામે ફતી
પેદાશ બોહો થઈ મધ અને કાપડનું ઉત્પા-
દન પણ થયું. ગીમનું કાપડ બધાને સરખી
રીતે મળી રહે તે માટે સરકારે માપનથી
કાપડ કરી છે. જેરમરી કવેટા સિવાયના
કાપડની માપમાં, હાથચાળ અને પાવરચાળ
કાપડ મોઢાને મળી શકે છે.

તે બહેનો પાસે કાપડ દોષ તે રેવેન્જાથી
પેતાને દિસે. જતેઃ કરે તે પ્રમ્ન દગવો
બને અને જરૂરિયાતવાળા બહેનોને કાપડ વધુ
મળી શકે.

શ્રીમતિ કુલપાબહેન મહેતાએ આ દરાવ

પર બોક્ષતાં જણાવ્યું હતું કે અહીં તો
આટલું પણ કાપડ મળે છે જ્યારે કાઠિયા-
વાડમાં એક અને અડધો વાર અને તે પણ
જુદા જુદા રંગનું મળે છે. ત્યાંની રિશ્તિ
દયાબળ છે. સરકારે ઉત્પાદન વધારવું
જોઈએ.

બરમનાં પ્રતિનિધિ શ્રીમતિ કુમુદબહેન
દોઢે દરાવને ટેકા આપતાં જણાવ્યું હતું કે
જે વાત કહેવામાં આવી છે તે બ્યાનથી જ
છે. કાપડની માપનથી નથી. પણ સમાન
વહેવધી છે.

દરાવ નં. ૧૧ ને અમદાવાદ શાખાનાં
મંત્રી શ્રીમતિ મારમતી મોધે તેને ટેકા આપે
હતે. શ્રીમતિ કુલપાબહેન મહેતા અને શ્રીમતિ
સુશીલાબહેને સ્વરક્ષણની તાલીમ પર બાર
ચૂકપો દતો. હાલમાં ધુરૂપો પેતાનું રક્ષણ
કરવા અસમર્થ છે. તે સીનું રક્ષણ ક્યાંથી
કરવાના છે ! માટે સીએને દરેક તરફની
તાલીમ આપવી જોઈએ.

દરાવ નં. ૧૨ ઉપર શ્રીમતિ કુલપાબહેન
મહેતાએ મોક્ષતા જણાવ્યું હતું કે દરિજનો
અને સીએની રિશ્તિ સરખી છે. આપણે
દરાવ કરી મેચી ન રહેતાં તેનો અમલ
કરવો જોઈએ.

શ્રીમતિ સવિતાબહેન સરેલાએ આ દરાવને
ટેકા આપેલા હતા.

દરાવ નં. ૧૪ ઉપર વલસાડનાં એક
જુદ બહેન શ્રીમતિ પાર્વતીબહેન મોળવાળા
આ ખરાબ રિવાજો ઉપર ખુબ સાદું
બોલ્યાં હતાં.

તેમણે જણાવ્યું હતું કે આ રિવાજ
માખાપોને ખૂબ બાર પડે એવા છે. આ
રિવાજોને કાંઈ પણ બહેનોને આપવાત
કરવા પડે છે. આ રિવાજોને કાંઈવા માટે
કાપડાઓ કરવા જોઈએ.

વલસાડ શાખાનાં પ્રમુખ અને સ્વામી

મધુખ શ્રીમતિ સૂર્યલક્ષ્મીબહેને સર્વનો આભાર માન્યો હતો અને કાંઈપણ ત્રુટીઓ માલમ પડી હોય તો તે બદલ ક્ષમા માગી હતી.

મહત્ત્વ શાખા તરફથી વલસાડ શાખાનો આભાર માનતાં મહે' જણાવ્યું હતું કે વલસાડમાં આવવા માટે આમંત્રણ આપ્યું તે બદલ વલસાડ શાખાનો આભાર માનવાની આ તક લઈ છું. શ્રીમતિ સૂર્યલક્ષ્મીબહેને ત્રુટીઓ માટે ઉલ્લેખ કરી ક્ષમા માગવા કરી છે તે એમની યાજમાન તારીફની ઉદારતા છે. એમને એવી ત્રુટીઓ લાગી નથી. અને કદાચ ત્રુટીઓ હોય તોય આ પરિપદમાં જોડાવું તેનો અર્થજ એમ છે કે આમ જનતામાં જવું અને કાર્ય કરવું.

કરવું. આમ જનતામાં કાર્ય કરવા જતાં મુશીબતો પણ આવે. મુશીબતોનો સામનો કરવો. મુશીબતથી જ સમ્યુ જીવન થાય છે. આ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરનારાઓને ત્રુટીઓ લાગવી જ જોઈએ નહિ. હું તો એમ પણ સૂચન કરું કે હવેની પરિવર્તો મામડામાં ભરવી જોઈએ. જેથી આપણને ગામડાની સ્ત્રીઓના સલાસોનો અનુભવ પૂર્વકનો ખ્યાલ આવે.

મુરત શાખા તરફથી શ્રીમતિ મનહરબહેને કાઝીએ વલસાડ શાખાનો મહેમાનગીરી બદલ આભાર માન્યો હતો અને અમદાવાદ શાખા તરફથી શ્રીમતિ પ્રુષ્પાબહેન મહેતાએ સર્વનો આભાર માન્યો હતો, ત્યારબાદ પરિવર્તુ કામ પૂરું થયું હતું.

કન્યાવિદ્યાલયમાં આત્મરક્ષણ વર્ગ

તેજાપુરી તથા પૂર્વ ખંજાળના બનાવેલું પુનરાવર્તન દરેક રથને થક સકમ્યુએ પરિસ્થિતિમાં આપણી બેનેને આત્મરક્ષણની તથા પ્રત્યાક્ષમજીની તાલીમ: આપવી જોઈએ. ૧ લી નવેમ્બરથી સંસ્થામાં સુભાષ ખીલીટરી એકેડેમીના તત્વાધાનમાં એક સૈનિક વિદ્યાલયની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. સત્ર ૧ લી નવેમ્બરથી ૩૦ મી એપ્રિલ સુધી પ્રતિ વર્ષ રહેશે સત્રથી ૩૦૦) રાખવામાં આવી છે. આ વર્ષ ૫૦) બેનેને દાખલ કરવામાં આવશે. દાખલ થનાર બેનેને આર્થિક-મદાવિદ્યાલયના છાત્રાલયમાં ત્યાંના નિયમ પ્રમાણે રહેવું પડશે. તેમને પી. ટી. ડીલસ, યોડેસ્વારી, બંદુક નિગાન, ધનુષ્ય-આણ, છરા તથવાર વગેરેનું શિક્ષણ આપવામાં આવશે. આ કાર્યક્રમ માટે અમેને શ્રીયુત જી. એસ. નંધન જેઓ ઘરકરી શિક્ષણના નીષ્ઠાત છે અને ૧૪ વર્ષ પુરા કુરોપમાં રજા છે. તેમનો અવરિષ્ઠ સહકાર મળશે-આપામ તથા ઘરકરી તાલીમ ઉપરિત પોલીટીકલ હવાઈ જહાજ વિભાગ તથા આત્મરક્ષણના ગોર્યાઓ, પ્રત્યાક્ષમજીના ગોર્યાઓ સંબંધી શીક્ષણ આપવામાં આવશે. વર્ગી શીક્ષણ લીધા પછી એક બેન પોતે વર્ગોનું સંચાલન કરી શકે તેટલી મેચવતા કરાવવામાં આવશે-સુભાષ ખીલીટરી એકેડેમી માટે અને રા. પાંચ લાખ ભેગા થક રજા છે. સુભાષખાનુનું સંસ્થાનું સ્થાપક આ પ્રમાણે વિદ્યાલયે રા. થકું છે. મોટી રકમના દાનદાતાઓ જમાનાને જોળખી આ તરફ હાથ લંબાવવા કૃપા કરે દાખલ થનાર બેનેઓ શાંધર દાખલો મેળવી દેવા.

નિવેદીશ

શુશીલા પંડીત,

આમાર્થ, આર્થિક-મદાવિદ્યાલય, વરેકસ.

ભારતભૂષણની જીવનઝરમર

પંડીત મદનમોહન માલવીયાનો જન્મ માળવાના એક કુળવાન પ્રદલ્લુ કુટુંબમાં થયો હતો. આજથી ૪૦૦ વર્ષો પુર્વે એમના વડવા માળવાથી અલાહાબાદ યુકામે જન્મને વર્યા હતા. એમનાં કુટુંબમાં છેલ્લી દેહલીક પેઢીઓથી સંસ્કૃત વીશતરદો જન્મ્યા છે. એમના પીતા પંડીત મનનાથ, એમના યુગના એક ધુરંધર પંડીત હતા. દરજંગા અને બનારસના મહારાજા એમને પોતાના ગુરુ માનતા.

પંડીત મદનમોહન માલવીયાનો જન્મ અલાહાબાદ યુકામે તા. ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૬૧ ને રોજ થયો હતો અને એમનાં જીવનનાં ૪૮ મા વર્ષે એમણે હિંદની રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસનું સંકાન હાથમાં લીધું હતું. એમના જન્મસ્થાન અલાહાબાદ પ્રત્યે એમને અત્યંત પ્રેમ હતો.

સરસ્વતમાં એ સંસ્કૃત પાઠશાળાઓમાં એમણે જ્ઞાન લીધા બાદ એઓ ધર્મશાસ્ત્ર રહસ્યામાં આંખ્યા હતા અને પછી શાળાની પરીક્ષા પસાર કરીને એઓ મ્યુર સેન્ટ્રલ કોલેજમાં દાખલ થયા હતા. વીદ્યાથી જીવન દરમિયાન એમના માનિતા વીરપોમાં ધર્મ અને જીવવણી હતાં અને એક છેવટની ધડી સુધી એઓ ધર્મ અને જીવવણી પાછળ જ મર્યા રહ્યાં હતા. એમણે અલાહાબાદ હીટરરી ઇન્સ્ટીટ્યુટ અને 'હિંદુ સમાજ'ની સ્થાપના કરી હતી. વીદ્યાથી તરીકે એમની કારકીર્દી સળકતી નહોતી છતાં

તેઓએ ૧૮૮૪ માં કલકત્તા યુની. બી. એ. ની પદવી મેળવી હતી અને સાત વર્ષ પછી એમણે એલ. એલ. બી. ની પદવી મેળવી હતી. બી. એ થયા પછી એમણે અલાહાબાદની ગવર્નમેન્ટ હાઈસ્કૂલમાં એસીસ્ટન્ટ ટીચર અને નોકરી સ્વીકારી હતી ત્યારે તેમનો પગાર રૂ. ૫૦ થી ૭૫ હતો.

પરંતુ ૧૮૮૭ માં 'હિંદુસ્થાન' પત્રના વ્યવસ્થાપક રાજા રામપાલસોંમની સાથે એમને સંબંધ બંધાયો અને પરિણામે એમણે શીક્ષકની નોકરીને તીક્ષ્ણજી આપી એ પત્રના અધીપતી બન્યા. એ પદ પર એઓ ૨ વર્ષ સુધી રહ્યા અને પત્રકારીત્વના ધંધામાં એટલી કુશળતા અને કુનેદ બતાવી હતી કે સરકારી રીપોર્ટમાં પણ તે વીરે ભારે વખાણ થયાં હતાં. ત્યારે બાદ એઓ સંજ્ઞાધ પત્રોના સમાજમર્મા આંખ્યા પત્રકારીત્વનાં ધંધાને એમણે અતી પવિત્ર વ્યવસાય તરીકે ગણ્યો છે. તેમણે પોતાનું એક જીવું હિંદી પત્ર 'અબ્યુદય' પણ ચાલુ કર્યું હતું પરંતુ એ ક્ષેત્રમાં એમનું અહીંતીય સાદસ તો એમનું અંગ્રેજી પત્ર 'હિંદુ' હતું.

'હિંદુસ્તાન' પત્રના તંત્રી હતા ત્યારે એમને થી. એ. એલ. હકુમ સાથે પરિચય થયો હતો અને એઓ એમને એમના ગુરુ માનતા હતા. એમને વર્ગીકારતો શોખ હતો અને એઓ સન ૧૮૯૩ માં હાઈકોર્ટમાં જોડાયા હતા પરંતુ સામાજિક અને જાહેર કાર્યો પ્રત્યે એમની મમતા એટલી દહે હતી કે એમને કાલદાના કૌતમાં આગળ હાથ મૂકતી કરવી તદન અસંકલ્પ થઈ પડી.

એમણે ૧૮૮૬ માં હોદી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ સાથે સર્ગર્થ બાંધ્યાં તે વેળા કલકત્તા મુકામે એની ખીજ બેઠક રવ. દાદાભાઈ મવરોજીના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી, તે વેળા જુદા જુદા નેતાઓને સાંભળ્યા બાદ પંડીત મદન મોહનને પણ બોલવાનું મન થયું અને તર તજ એએએ મંચ પર આવીને લેજરસે ટીવ કાઢી-સીલના મુધારા પર અતી મનનીય બાપણ આપ્યું. એમનું એ બાપણ સાંભળીને રવ. હયુમે એમનાં સુંદર શબ્દોમાં વખાણ કર્યાં હતાં. એજ પ્રમાણે ખીજવાર એમણે મદ્રાસ ખાતેની કોંગ્રેસમાં પણ બાપણ આપ્યું હતું. મદ્રાસ ખાતેની એ બેઠક પહેલાં રવ. હયુમ તરફથી સંયુક્ત પ્રાંતના કેટલાક ડેલીગેટ કોંગ્રેસમાં ભાગ લે એવી ઇચ્છા વ્યક્ત કરવામાં આવી અને તરતજ પંડીત મદનમોહન આખા પ્રાંતમાં ઠેર ઠેર પ્રચાર અર્થે ધુમી વળ્યા. પરીણામે એ બેઠકમાં સુ. પી. તરફથી ૪૫ પ્રતીનિધીઓ મદ્રાસ ખાતે આવ્યા હતા.

ત્યાર બાદ રવ. હયુમે આવતી બેઠક અલાહાબાદ ખાતે બંદરવાની ઇચ્છા બતાવી અને પરીણામે સન ૧૮૮૮ માં પંડીત મદન મોહન માલવીયાની જવાબદારી નીચે અલાહાબાદ મુકામે કોંગ્રેસની બેઠક મળી તે વેળા એએ મંત્રો હતા.

એએ અલાહાબાદ યુનીસીસ બોર્ડના ચબ્બા લાખા સમર્પણ સભ્ય હતા સન ૧૯૦૨ માં એએ થી. ખીસંબરનાયની જદ ઉંમર થતા તેમની જગ્યાએ લેજરસેટીવ કાઉન્સીલના સભ્ય બન્યા હતા.

કાઉન્સીલમાં એમની પ્રતિભાને એમણે અલ્લે પરીચય કરાવ્યો. તે જમાનામાં તેમણે પંડીત મોનીસાલ નંદેશ અને બાજુ મંજાપ્રસાદ વમો સાથે નવી કાઉન્સીલમાં

કાર્ય કર્યું અને એમની એ પ્રતિભાને પરીણામેજ એમને ઇમ્પીરીયલ લેજરસેટીવ કાઉન્સીલના સભ્ય બનાવવામાં આવ્યા હતા.

એમણે આગુશાગ્રુના ગામમાંઓમાંથી અલાહાબાદ ખાતે વીલામ્બાસ માટે આવતા વીલાધીઓને માટે પંડીત સુંદરસાલ સાથે મળીને એક હોદ્દા બોર્ડીંગ હાઉસની રચાપના કરી. તેના નીલાવ માટે એમણે ગામડે ગામડે નાણાં ભેગાં કરવા પ્રવાસ કર્યો હતો.

એમની ધાર્મિક વૃત્તિ જગવીખ્યાત હતી. ધર્મ અને કેળવણીની ઉન્નતી કાળે એમણે કરેલાં અનેક કાર્યોમાં સફળી આત્મર્ણ પડતું કાર્ય તે બનારસ ખાતેની યુનીવર્સીટીની રચાપના. એ યુનીવર્સીટીની રચાપના પાછળ એમણે અયાગ પરીશ્રમ લીધો હતો. આજે એ યુની. માં વીટાન, ટેકનીકલ અને ફુન્ડર ઉદ્યોગને લગતી કેળવણી આપવામાં આવે છે અને સાથે સાથે ધાર્મિક અને પુરાણીક સંસ્કૃતીનું પણ શીક્ષણ આપવામાં આવે છે. એમને એ વીલાસપત્રી સફળતા પ્રત્યે અયામ વૌશ્વાસ હતો અને એની સેવા કાળે એમણે એમનું બાકીનું જીવન વ્યતીત કર્યું હતું. તેમની એકજ બીનંતી માત્રમાં ૩. એક કરોડ ભેગા થઇ ગયા હતા. એની ઉદ્ધાટન કીયા વાઇસરોય 'લોડ' દાડીજના દરતે સન ૧૯૧૮ માં થઇ હતી.

મેરસે-મીટા મુધારા પર તેમણે ઇતિહાસીક બાપણે આપી સખ્ત વૌરોધ દર્શાવ્યો હતો. તેમણે જલ્સીયાનવાળા પામ અને પંજના દત્ત્યાકાંડની સખ્ત ઝાટકણી કાઢી હતી. હોદીઓને સ્વમાનને ખાતર રવરેશી જત લેવાની અખીલ કરી હતી. રવરેશી ફુન્ડર ઉદ્યોગ ખીલવવા બારે જદેમતો હાથો હતી. એમણે મરીમોની રાજ સમાન ખાદી અપનાવો લેવા જનતાને હંમરી સલાહ

આપી હતી. મહારાખા અને હીંદુ મદાસખા-
ના પ્રમુખરચાનેથી પૈયુ તેમજે હીંદુ-મુસ્લીમ
એકતોના સંદેશાઓ પાઠવ્યા હતા.

આપણા દેશનો માત્ર મોંઘો અને ઉત-
રતી કક્ષાનો હોય તેમ છતાં એનેજ ઉત્તેજન
આપવું એ આપણી ફરજ છે. એના ઉદા-
દરણુજ એઓ દંમેશ પરદેશોને લાખશે
આપતાં સાથે સાથે એમજે હીંદુના વેપાર
ઉદ્યોગમાં પણ અમ બામ બામવવા મંડિશે
હતો. સન ૧૯૦૫ માં એમનાજ પ્રયાસોને
સીધે બનારસમાં ઇન્ડિયન ટેન્ડર સ મળી
હતો, તે ઉપરાંત એમને ઉંચા પ્રકારની
ટેકનીકલ તાલીમ પ્રત્યે પણ અત્યંત રસ
હતો અને તેથીજ એમજે હીંદુ યુની. મંડિ
એ મારે તમામ પ્રયાસો કરીને અવકુલેદ
સાધનોથી સજ્જ કરી છે.

એમના ખાનગી જીવનમાં એઓની
મજાના ફાનગીરમાં થતી હતો. એક પણ
એવું સામાજીક યા એવું જનસેવાનું કાર્ય
જે જેમાં માનવજાતને કંઈ પણ ફુઝમંદીથી
મુક્તી મળવાની હોય તેમ કાર્યમાં પોતાનો
પદ્ધતિથી ફાળો એમના તરફથી મળ્યા વિના

સમાં રહેતા નવાવું જાણાયું હતું. એમની
એ 'દેશ ૩૫'ની યોજના એકસી સોકમીય
યજ્ઞ પડી હતી જે બીજે વર્ષે સમગ્ર
૩૦૦૦ માણસો ત્યાં ભય વિના રહી
ચકમાં હતાં.

આખરે એ જીવન છતાં કાપરત વ્યક્તી
માટે જેસમાં જવાનો સમય પાછા ગયો.
૧૯૩૦ ની સાલમાં હીંદુઓમાં સત્યાગ્રહ શરૂ
નીજાઓ. પંડીતજીએ તેમાં અપાસાયું અને
મામેમામ સ્વ. વીરમભાઈ પરેશ સાથે ફરીને
સકતને વેગ આપવા વદારવવા છતાં પ્રવા-
સોની જરૂરેત ઉદ્ધારી મુંબઈમાં તોડક જવંતી
નીમીનો નીકળેલાં પાદમાર જંગી સરપસમાં
તેમજે બામ લીધો. સરકારે એ કદપસ
કદાહતા મનાઈ કુલક કર્યો હતો પરંતુ આમે-
વાનોએ અનાદર કરી મુંબઈના જાહેર રસ્તા
બોરીજંદર આગળ મુન્ટીશીપાલીડીની ઇમા-
રત આમળના રસ્તા ઉપર સત્યાગ્રહ કર્યો
હતો આ સત્યાગ્રહમાં પંડીત માસરીપાજીએ
બામ લીધો હતો. પંડીતજીને તે વેળા પંદર
દીવસની કેદ મળી હતી.

★ સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા ★

લેખક :
શ્રી. દેવાયત સોની

સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા એ એક અગત્ય અને લાભદાયક પ્રથા હોવા છતાં આજે એ પ્રથા ભાંગતી જાય છે. એ પ્રથાના અનેક લાભો પૈકી એક લાભ એ છે કે સંયુક્ત કુટુંબની એક વ્યક્તિનું કુળ આખા કુટુંબનું કુળ બની રહે છે. એટલે કે સુખ અને કુળમાં આખું કુટુંબ ભાગીદાર બનતું હોય છે નેથી કોઈ એક વ્યક્તિ પર અસર થોડી આવી પડતો નથી.

આ સિવાય એ પ્રથામાં બીજા અનેક લાભો છે. છતાંય આજે એ પ્રથા ભાંગતી જાય છે એ સ્પષ્ટ દર્શીત છે. ત્યારે એનાં કારણો શું? હશે એ જાણવું જરૂરી છે.

આત્મારની કોટુલિક પરિસ્થિતિને કારણે મુખ્યત્વે નીચે મુજબનાં વિભાગોમાં વહેલી નાખીએ.

૧. એક એવા વર્ગ છે કે જેનાં મા, બાપ, બે ગાર દીકરા, દીકરાની વધુએ અને નંદકના કાકા બાપા વિગેરે કુટુંબીએ એક સાથે રહે છે. કુટુંબના તમામ માણસોમાં સારો ક્રાંતિ હોય છે. વડીલની ચેલ પર્વોદ પળાય છે. કોઈનાર એ મર્વોદનો લોપ થઈ જાય તો વડીલો ક્રમાશીય હોય છે. કલદને અહીં સ્થાતમ નથી મગવું. આમ કુટુંબ સુખમાં દિરસો વ્યતીત કરે છે.

૨. જીને વર્ગ એવા છે કે જેમાં કુટુંબનાં સૌ માણસો સાથે રહે છે. પુરુષ વર્ગમાં સારો સંપ હોય છે પરંતુ સ્ત્રી વર્ગમાં તકરાર ચાલ્યા કરે છે. કોઈ કોઈને

મજાકરતું નથી. સાથ વધુ ઉપર બને નેહાળી દેરાળી પર નેહુકમી ચુભરવામાં આવે છે માંગે છે. દરેક સ્ત્રી પોતાના પતિ પાસે પોતાનું કુળ માયાં કરે છે. ધડીબર પતિનું દીવ બકગાઈ ઉડે છે. પરંતુ 'કંઈ' કરવાને ન સાચાર બને છે. આમ તકરાર થવા કરે છે, અન્યાય ચાલ્યા કરે છે અને કલેશ છતાં સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા જમવાઈ રહે છે.

૩ ત્રીજો વર્ગ એવા છે કે જેમાં સં નેપુ' કંઈ છેજ નહિ. એક જ બાપના સંતાને સૌ જુદાં જુદાં રહે છે. આટલું જ નહિ પરંતુ એક બીજાને મારી નાખવા નેટલ દરે પશુ તેઓ તૈયાર થતા હોય છે. સ્ત્રીઓ મા' આથી પશુ વધુ ક્રમ'પ હોય છે. સારા માઠા પ્રસંગે પશુ તેઓ એક બીજાને ઘેર જતાં નથી આવી. રીતે આ આ વિભાગમાં સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા સાચી જીવનશૈલી થઈ હોય છે.

૪. ચોથો અને સૌથી નાનો વર્ગ એવા હોય છે કે જેમાં સૌ કુટુંબીઓ ગાયે રહે છે. છાંદસો બાપની સંપૂર્ણ આઠા પાકે છે. વડીલ ભુદિશળા હોય છે. નેથી સંતાનો ઉમર નવા થતાં જ જેમ જેમ લગ્ન થતા જાય છે તેમ તેમ પરિસ્થિતિનું માપ કાઢી જરૂર જણાય એટલે તુરંત સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાને તિલાંમલી આપી દીકરા-પુત્રને જુદા કરે છે. વજા બીજે પૂત પરજે અને પરમાં વડા આવે એકાદ બે વાં થતા અને સદેખ પશુ સામુ-વડના ગ્રજકાની યજ્ઞાન થાય એટલે

દુરત દીકરા નહુને જુદા કાઢે છે. આવી રીતે આ વર્ગમાં સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા નથી છતાં પણ પુરુષ વર્ગમાં સારો મંપ જળવાઈ રહે છે. સ્ત્રીઓમાં પણ ખાસ કવહ હોતો નથી. આ વર્ગમાં સૌ જુદા રહેતા હોય છતાં એક વ્યક્તિના કુઃખમાં સૌ કાષ્ઠ ભાગ લે છે. આમ સંયુક્ત કુટુંબનું મુળ ધ્યેય ટકી રહે છે.

ખાસ કરીને ઉપરના ચાર વર્ગમાં આપણે આપણાં કુટુંબોને વહેંચી શકીએ. હવે આપણે દરેક વિભાગનું અવલોકન કરીએ તો સંયુક્ત પ્રથા ભાંગતી જતી હોવાનું કારણ મળી રહેશે.

પહેલા વર્ગનો વિચાર કરશું તો સમજાશે કે આવા કુટુંબો મળવાં આગે તો દોઢલાં છે. આવાં કુટુંબો ભાગ્યેજ ક્યાંય હોય છે. અને ભાગ્યેજ હોય છે ત્યાં સાચું સ્વર્ગ વરસું હોય છે. સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાના લાભોનું આવા કુટુંબો જ્વલંત લેહાહરણ છે.

ગુણની દૃષ્ટિએ વિચારશું તો, બીજા વર્ગ બાહ્યદૃષ્ટિએ હીક લાગવા છતાં એ મ' તો તદ્દન અનિચ્છનીય કહેવાય. એ વર્ગમાં નબળાઓનેજ સહન કરવાનું હોય છે. હમેશનો એ કંકાસ અંતે તો સૌને વૃક્ષાન પહોંચાડે છે. પ્રભુવર્ગનો જન્મ મુખ્યત્વે આ બીજા વર્ગમાંથીજ થાય છે. સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાને ખોટી રીતે વળગી રહેવાનું આ કશું પરિણામ હોય છે. ભોક્ષદૃષ્ટિએ આ એટલું બધું ખરાબ નથી હોતું એથી ઉત્કૃષ્ટ ભોક્ષ તો આવાં જીવન નિભાવી રાખનારને શુદ્ધિશાળી અને સ્વાપણવાળા મળે છે પરંતુ વાર્તાવિક રીતે એના જેવું ખરાબ જીવન બીજાં એકોય નથી.

તેમ આ વર્ગના જન્મ ઉપર જણાવેલ બીજા વર્ગમાંથીજ થાય છે.

ચોથો વર્ગ આગે બહુ થોડો. જેવા મળે એ પરંતુ અધુનિક સામાજિક પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરતાં સમજાય છે કે એ વર્ગનું સ્થાન ચાર વર્ગો પૈકિ બીજાં આવે છે, આ વર્ગનો વહીવટ મુખ્યત્વે શુદ્ધિશાળી હોય છે. આખા કુટુંબની રહેણી કરણીની લગામ તેના હાથમાં હોય છે જરૂર પડે સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાને વળગી ન રહેતાં જુદા જુદા ભાગમાં વહેંચાઈ પાણી પડેલાં પાણ બંધવાનું તે પસંદ કરે છે. પરિણામે જુદા થવા છતાં એક બીજા પ્રત્યે રોહ અને મમતા ટકી રહે છે.

ઉપર મુજબ ચારેય વર્ગોનું અવલોકન કરી પછી સમજાશે કે સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા ભાંગવામાંનીએ મુજબનાં કારણો મુખ્ય હોય છે.

આગે વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યની ભાવના ખોટી રીતે લોકોના માનસમાં ધર કરી જાય છે. આગનું શિશુજી જ મુખ્યત્વે આ પરિસ્થિતિ માટે જવાબદાર છે. યુવકો અને યુવતીઓમાં પ્રથમથીજ સ્વતંત્રતાને નામે સ્વહંતા પોષાય છે. તેને લીધે તેઓને વહીવેલાં ઉપરીપણું રચતું નથી.

નાના અને મોટા સીમાંથી આગે સદનશીલતાનો લોપ થયેલો જણાય છે. પરિણામે સામાન્ય જાણી વાતોમાંથી કચરાય વધતી જાય છે. ક્ષમાદૃષ્ટિ આગે બહુ ઓછામાં હોય છે. આ કચરાય ને વધતી અટકાવવામાં ઉપરના વર્ગો પૈકિ ચોથો વર્ગ સારું કામ કરે છે. અને તેના શુભ પરિણામે તે ભોગવે છે. પરંતુ આ કચરાયને અટકાવવાના મોઝા ઉપારો ન લેવાય તો તેમાંથી બચકર પરિણામો જન્મે એ દેખીતું છે.

યુવાન વર્ગની મારફત આગની આ

રહીતિ માટે વડીલો પણ કેટલેક અંશે જવાબદાર છે. યુવાન વર્ગ સ્વછંદતા તરફ ઢળતો જાય છે તેની સાથે વડીલો પોતાના હક્કમાના ગુણને વીસરી જઈ કંઈક જનતા જાય છે. નવી હવાને તેઓ ઝોળખી શકતા નથી તેમજ તેને અનુરૂપ બની શકતા નથી. સંતાનોના સ્વછંદી માનસને કાર્પનિક બધ કેટલીકવાર વડીલોના મનમાં ધર કરી બેસે હોય છે પરિણામે અનેક ગોટાળા થાય છે.

આ બધા ઉપરાંત સાસુ-વડાના ઝગમગ એ બાંધતી પ્રથાનું મુખ્ય કારણ છે. આ બાબતમાં અહીં વિશેષ ચર્ચા જોઈ જરૂરી છે. પરંતુ એના કારણો મુખ્યત્વે ઉપરના કારણોમાં જ સમાપ્ત જાય છે.

સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાની આજ્ઞા રહીતિ અને તેના કારણો વિચાર્યો પછી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજાય છે કે એ કારણો આજે એટલા ઊંડા ધર કરી ચયાં છે કે એને સહેલાઈથી દૂર કરી શકાય તેમ નથી. ત્યારે તો હવે સંયુક્ત કુટુંબની એ પ્રથા નાશ

પામે તો પણ તેનું મૂળ ખોલ જાવવાઈ રહે તેવો માર્ગ શોધવો રહ્યા.

ઉપરના વર્ગો પૈકિ જોગ અને નીજ વર્ગને તો ખોસકુલ ન જ સ્વીકારી શકાય. પહેલા વર્ગની આજે તો આરા રાખવી જ નકમી છે. આ સંજોગમાં ચોથો વર્ગ જ સમાજ માટે વધુ દિનકર જણાય છે.

સૌથી છુદ્દિશાળી માણસ તો એ જ પ્રેવાય કે જે સંજોગને ઝોળખી લઈ સંયુક્ત કુટુંબને મોડ હોડી જઈ જણાય તે મુજબ કુટુંબને જુદા વિભાગોમાં વહેંચી નાખે. અને આમ કરી એક બીજા પ્રત્યેની બધી લાગણીઓને જીવંત રાખે.

સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા લાગભાગ છે એ ખરું વસ્તુ એ પ્રથાનું મુળ ખોલ નાશ પામે એ પ્રથાના મૂળ આપણા માથે જાય પછી આવી બોખાને વળગી રહેવામાં તો લાભ કરતાં દાનિજ વિશેષ છે એ સમજી લેવું જરૂરી છે.

નાનેરૂ બાળ

[રાત્રી : મીઠા લાગ્યા છે અને આખા કમરમાં]

હરો હીધું છે અને નાનેરૂ બાળ છે.

પુરી છે અંતરની બારા છે, માઈ એ નાનેરૂ બાળ છે...હરો. નજમાં જેમ અંદ્ર ખીલે, ખીલે દિન રાત છે.

પુણિમાએ પુણી થાય છે, માઈ એ નાનેરૂ બાળ છે...હરો. હીરો શોભામણું દિવ્ય અને ભાગ્યપુરું.

અંતરમાં ઊર્મી ના માય છે, માઈ એ નાનેરૂ બાળ છે...હરો. રાય અને રંકતણું જાળમેણું રત્ન એ.

હીના જીવનને એક વડાણ છે, માઈ એ નાનેરૂ બાળ છે...હરો. પુરં એ આંખનું ના તારો કોઈનું પ્રભુ.

જીવન જીવવાનું મન થાય છે, માઈ એ નાનેરૂ બાળ છે હરો. બાલ રવિ બલપણથી ઉષાએ શોભતી.

બાલકશરી ભોજા મન થાય છે, માઈ એ નાનેરૂ બાળ છે...હરો. છઠને એ જાણ પુરે જીવનના કોડ છે.

શાન્તિ મુમિત્ર સખે થાય છે, માઈ એ નાનેરૂ બાળ છે...હરો.

શ્રી. શાન્તિસાહ અબાસાહ આવસાર

નોંધપોથી માંથી—

આ પછી વર્તમાન પરિસ્થિતિ અક્યનો
જડે દરેદ ક્ષેત્રમાં રચાયેલા માંમે
છે. સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે જેવાની બેભાવના સામે
પણ આ જડો સૂચક રીતે ઉભો છે સંયુક્ત
અને સશક્ત ભોરવાની આવશ્યકતાના સમયે,
સ્ત્રી-પુરુષના પ્રત્યેક કાર્યક્રમમાં સામ્યતાનો
અતિ આગ્રહ રાખવામાં આવે છે સદાકાર્ય
સહશિક્ષણ વગેરે સાધનોનો આ જ નિશ્ચિત
કારણેલી દૃષ્ટિથી વિનિયોગ કરવા તરફ આજે
લક્ષ્ય અપાય છે. આ બધું હજી છે અને
પ્રગતિયુગની અગ્રેક્ષાએ અવશ્ય આવકારદાયક
છે. પરંતુ, સ્ત્રીની સ્ત્રી તરીકે અને પુરુષની
પુરુષ તરીકેની શક્તિ-મયોદાઓ અને નૈસર્ગિક
વલણોનો શિષ્ટ વિચાર સર્વદા દૃષ્ટિમયોદા
આગળ રાખવાની, અને તે માટે સંપૂર્ણ
સંભાળ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. સ્ત્રીકાર્ય
કે સ્ત્રીકૃત અનિવાર્ય બંધનો અને પાળોનું
જો વિનાવિવેકે વારંવાર અતિક્રમણ કરવામાં
આવે તો તેથી નથી સ્ત્રીજીવનની પ્રગતિ,
નથી પુરુષજીવનની પ્રગતિ પરંતુ ઉભયનાં
બંધોનું પરસ્પરનું વ્યર્થ ધર્મણ સમગ્ર
સમાજના જીવન-સામર્થ્યનું શોષણ કરે, અને
પરિણામે સમાજ દુર્ગંજ અને વિકૃત બની
વિનાશને વશ થાય એ સ્પષ્ટ છે.

ઉપરોક્ત વિચારશ્રેણી, સ્ત્રીઓ-યુવતી-
ઓની ગંભીર જવાબદારીઓને અનુદક્ષીને
સૂચિત કરાશેલી છે. અણસંગત યુવકવર્ગ
તેમાં પોતાનો પોષક કાળો આપતો નથી, એ
વધારે શોષનિય છે. સામ્ય, સ્વાતંત્ર્ય, સદાકાર્ય
વગેરે સદાન્તિક ગ્રંથના અવિરમ સ્વચ્છતા,
સુક્ત સદચાર, સુક્ત સદવાસ અને અંતે
આનુષંગિક ગંભીર નિર્દોષતાઓને બેરતા
અનિષ્ટોને આપકારવાનું સાદસ, આજની

નોંધપોથી માંથી—
શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મો. દેસાઈ, બી. એ

પ્રગતિશીલ-પ્રગતિવાંચક યુવતીઓ. (યુવકો-
પણ) ન કરે, એ કથનનું તાત્પર્ય છે. અને
માત્ર મહત્ત્વની એક બે બાબતો-કે જે અંગે
ઉપર 'પ્રગતિશીલ સામ્યદૃષ્ટિ' એ વધુ પેડતી
અસર કરી છે તે-સંબંધમાં સહેજ ઉલ્લેખ
કરીશું.

એમ દલીલ કરવામાં આવે છે કે, સદ-
શિક્ષણ તથા રાષ્ટ્રોદ્ધાર અને એના જેવી
અનેકવિધ સેવાપ્રવણ સંસ્થાક્રિય પ્રવૃત્તિઓમાં
યુવાન સ્ત્રી પુરુષો સાથે હરે, કરે, મળે,
મિત્રાચારી સેવે, સંપૂર્ણ સહકાર દ્વારા
એકબીજાના સેવાકાર્યમાં ધગણ અને ધૈર્યનો
વેગ ભરે, એમાં જાતિય બેભાવની વિકૃત
મનોદર્શા ધારણ કરવાની શી જરૂર ?

સંદર શબ્દોમાં સુવાણી વાતો રજુ કરવી
વેધક અને આકર્ષક લાગે છે. પરંતુ અનુ-
ભવમાં અણુશુદ્ધ ઉતારવી બહુ કપરી લાગે
છે. સ્ત્રી અને પુરુષ-બંને નિર્દોષ વિકારવિહીન
અણુસમજી બાળકો મટી, ઢિરોર અને તરણ
વધને પ્રાપ્ત થતાં, જાતિયાકર્ષણને સમજવા
માંડે છે એટલું જ નહિ પણ ન સમજાય
તે રીતે અનુભવે છે. કુદરતનો નિયમ, સ્ત્રી
પુરુષોની દૈદિક અને આંતરિક બિન્નતાને
બેદીને બરાબર કાર્ય કરે છે. માત્ર, આપણાં
સંસ્કારી આર્ષ બાળકો, યુવક યુવતીઓ
પોતાને સ્વભાવતઃ (જન્મસંસ્કારથી જ)
પ્રાપ્ત થયેલ સંયમને અનુસરતાં હોય છે.
નિરાધનો એમને શરૂઆતમાં અવ્યાસ કરવી
પડે નથી પ્રયાસ વિનાજ તેઓ યુગ
વાતાવરણમાં પણ શિસ્ત, શીલ અને સંસ્કાર
સંયમના પંથને હીપતી શકે છે. પરંતુ આવી
સુવળપ્રાપ્ત બારતબ્રૂમિકા અને આર્ષ
સંસ્કારોના આશ્રય નીચે સદાસર્વદા સુરક્ષિત

રહેવાની જ, કે મોતે વિકાર આદિ અનિ
ષ્ટોથી પર રહી પતી છે અને વન'શે એવી
ભામણાને વશ રહેવાની બૂદ જો નમી શકે !
આત્મનો યુગ આગળ વધેના જાય છે.
પાશ્ચિમીય સંસ્કૃતિજનોએ પણ સમાજ-
જીવનમાં કીડકીડ અસર પેદા કરેલી છે. પ્રત્યેક
દાણે બીનસલામતિના, દાણિકતાના અવાજો
અધગ્રાપ છે. પુરાવારૂપ દષ્ટાન્તો ઉપરિચિત
થતાં જાય છે. ત્યારે નિસર્ગરમિત ઓ પુરપતાં
બેદનાં અંશોને જૂલી જવાનો ભ્રમ સેવવામાં
શો લાભ !

મતંસખ કે, દરેક ક્ષેત્રમાં આવરણ અને
ધર્મ-નીતિની મર્યાદાના અંકુશને માન આપી,
પ્રત્યેક ઓ પુરુષો સમાજજીવનમાં સદકાર્ય
દ્વારા આગેરૂં કરવી અને સમાજ તથા
રાષ્ટ્રની ઉન્નતિમાં પોતાનો પરમ ફાળો આપવો,
એ આદર્શ સ્થિતિ છે, તે આદર્શ સ્થિતિની
વિકૃતિનું પ્રેત પ્રમતિના શરીરને વળમો હોય
ત કેરે, તેની સંપૂર્ણ જવાબદારી પ્રગતિની
કૃત્ય કરનારાં અને સદ્યારને વેગ આપનારાં
ઉપર છે.

માટે જ એક બે બાળક પુણવાનું મન
થાય છે કે, ખાસ બીનસ્વાર્થી અને જરૂરી
કારણો સિવાય, યુવક-યુવતીઓએ શા મારે
પરસ્પરના મેળાપ, સદકાર કે વાતોવિનોદને
વંધારે આગળ પડતો અવગણ આપવો
જોઈએ ? આત્મના શમયે એટલું નશાળીને
આગળ ચાલીએ તો પણ, પ્રયોજન સિવાય,
સદજ સદજમાં, ન્યાં સમ્મતિપ સદ્યારથી જ
કાર્ય જરાજર પાતું હોય ત્યાં શા માટે
વિનમિતિપ સદ્યારથી અપેક્ષા કરેલી કે તે માટે
હૃદયમિતિપ કુક્ષિતિઓમાં પડી જવું ! વગી, પુરુષ
મિત્રો કે સ્ત્રી-મિત્રો જે રીતે અને જોડેથી
હરે પરસ્પરને સદ્યાર-રપથ સ્વાભાવિક
રીતે માણી શકે, તે રીતે અને તેટલી હરે
વિનમિતિપ સદકાર્યને શા માટે વિરુદ્ધવાળી

અનુકૂળતા-અનિચ્છિક રીતે પશુ-કરી આપતી !
વચેરે. કાષ્ટ ને કાષ્ટ બદાના હેઠળ, ઓ
પુરુષોનાં અવયવો એક બીજાને આકર્ષવા
મથે એ સ્થિતિ નિષકુલ ધ્વજનીય નથી.
અંતરમાં વિકાર હોય કે ન હોય તો પણ
પણીવાર એમ કહેવામાં આવે છે કે ભાવિ
જીવનમાં સદા સાથે રહેવા સમર્થતા બે
વિનમિતિપ એકબે પૂરતો પરિચય પામી,
સદ્યારથી એક બીજાની સમીપ આરવતી
ભૂમિકા તૈયાર કરે છે અને એ રીતે વિકાસનો
ગામં સરળ બનાવે છે, પણ, આ બધી
શબ્દજન્ય લાગે છે ! સીપુરુષના વિકાસ-
ક્રમોની દિશાએ તદ્દન જુદી છે, એ તો
આધુનિક વૈજ્ઞાનિક પણ આજે સ્વીકારે છે.
ઉપર જણાવેલા બન્ને, સીપુરુષોનો સમાન
વિકાસક્રમ ક્યાં, કેટલે સુધી અને કેવી રીતે
છે, તથા બન્નેની અંદર રહેલાં સમાન ધર્મો
ક્યાં છે, તે ઓગળવાનો વિવેક નહીં થયો
છે. આત્મના કાન્તિકારી કેળવણીકારી પણ
આજ વસ્તુ પર ભાર મૂકે છે, અને તેઓ
તો બધે પ્રતિષ્ઠાન કરવા ટ્રેસાય છે કે
સમાજમાં ન્યાં ત્યાં પ્રુષ્ઠા અને ખાનખો
બજાર્યાર દષ્ટિગ્રાહ્ય થાય છે તેનાં મોટાં
ભાગનાં બીજા મુખ્યત્વે સદશિષ્યજીની બેઠી
પ્રવામિતિ ઉતરી આવેલાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય,
મુક્ત સદ્યાર-સદવાસ વચેરેનાં બેદુદા વિનુત
વિચારોમાં જગાયમાં છે.

ઉપરના કલનને અર્થ છાશ કુટી કુટીને
પીવી કે પ્રત્યેક પળે બગડીને આપવું એવો
નથી પરંતુ સ્ત્રી-પુરુષના ચારીરિક અને
માનસિક જંથારણ પરત્વે પ્રવર્તતા નૈસર્ગિક
નિપમોનાં જાનપૂર્વક આવરણ મર્યાદાઓને
માન આપીને જ સેવાનો નજીવ સીપુરુષોનો
સદ્યાર કે સદ્યાર આદરને પાત્ર છે. બંધે
મન નિર્મળ હોય, વૃત્તિઓ વિનુદ હોય,
આદર્શો લેયા હોય, ઉચ્ચ નીતિનું ધોરણ

સર્વદા દષ્ટિ સમક્ષ તરવરતું હોય, અને પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં પણ બાહ્યબદ્ધતાના ભાવોથી જ હૃદય રંગાતાં હોય...તો પણ સાદી અને નાની નિહોય શક્યતામાં જ બાવિ બધકર પરિણામોનાં બીજક રોપવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે, એ સંગ્રામનીય વિચાર અજોડ કરેલા ક્ષિતાવદ નથી. અલગત, સારા પરિણામોનાં બીજોની રચાપનાની પણ તેમાં સંપૂર્ણ શક્યતા છે પરંતુ તે વય અને વાતાવરણમાં, તેમજ કુદરતી કરામત કહો કે માયાવી આકર્ષણ કહો-તેના અદ્યય ઉત્સાદમાં, સારાં નરસાં બીજોને ઓળખવાની તથા ભવિષ્યનાં પરિણામોને માપવાની વિવેકશીલ દીર્ઘદષ્ટિ વિરલ વ્યક્તિઓમાં જ પામેલી હોય છે. એટલે, અંધારામાં જૂસકો મારવા જેવું ન થાય, એ દષ્ટિએ ઉપરોક્ત સૂચનાને-પાણેલાં કે અમણ પણ કાઢ્યા પૂર્વજોની સહેલુક સૂચનાને-આ જમાનામાં પણ આવકારી શકે દષ્ટિ નથી લાગતી !

વર્તમાન દાયકામાં, કેટલીક ફેશનોની વાતો જુવા દષ્ટિએ તો પણ, બહેનો પ્રત્યે એક લાગણી વ્યક્ત કરવી અયોગ્ય લાગતી નથી. એ વ્યક્ત કરવામાં, માનસશાસ્ત્ર અને અને સ્ત્રી-પુરુષના ચરીરોની રચનામાં રહેલા એક સંબંધી શાસ્ત્રનાં રહસ્યોનું સત્ય રહેલું છે, એમ વિચારશીલ અનુભવી જનોને લાગ્યા વિના નહિ રહે. જાણીને પરદેશમાં, પણ પોતાનો પહેરવેશ ત્યજતા નથી, એ આપણે તખાલીએ છીએ. તેઓ વેશપરોઢ કરે. તો ગદુ મોરો અનિષ્ટ ફેરારે ચલાવો સંભવ પણ લાગતો નથી. પરંતુ, ખાસ કરીને દિંદમા, અને ચૂરગાતમાં તરજ બહેનો બામજોનાં વેા ધારણ કરે અથવા એવી એવી વેશમૂર્ધને લગતી મિથ્યા આકર્ષણ કરનારી વિચિત્ર વસ્ત્રો રીઠાકરે, ત્યારે કેટલીક વખત કેટલીક બામજો વાંધાપાત્ર ગણાવી પડે છે. એ

તે દેશને અતુક્રુણ એવા નક્કો કરેલા વેશને વળગી રહેવામાં સ્ત્રીઓની શેઠા અને રક્ષા મોટો ભાગ બજવતા હોય છે, તરજ પુરુષોનાં અંજોને વિશેષ પ્રમાણમાં ખુશ્કાં દેખાડવામાં ખાસ ભય કે જોખમ જણાતાં નથી. એ જાહેર વ્યાયામના પ્રયોગો ઉપરાંત, વ્યવહારને સીનો અનુભવ છે. પરંતુ આપણે ત્યાં, સ્ત્રીઓ મિશ્ર સમાજમાં અમર એકલી બેસતી કે કામ કરતી તો તેમાં પગની પાની સુદાં પણ છૂપાવતી. એ વિષયને વિશેષ વ્યક્ત કરવામાં જ ચર્ચાતાં, એટલે જ વિચાર કરાવવાની અમત્ય છે કે, ફેશન, સ્થાપત્યતા કે મુક્ત સહચારના વદનમાં તણાઈ, તરજ લક્ષનાઓએ પોતાની વેશભૂષામાં એવી મોઢકતા-કૃત્રિમ મોઢકતા-વિના કારણ ન જ આણવી જોઈએ કે નથી તેઓનાં અંજો તરફ આંખ કરવાની વૃત્તિ, સાધુજનમાં પણ અનિચ્છાએ જ જાગે ! એનો અર્થ એવો નથી કે ઠાણ ગમે તેમ પહેરે, ફેરે, અભિનય કરે, તેમાં બીજાંઓની વૃત્તિ ઉત્તેજન યાપ તો તેમાં બીજાંઓની વિકારશીલતા કારણ બૂત નથી. પરંતુ તાત્પર્ય એ છે કે, સ્ત્રીઓની તેમનાં ચરીરની રચના વગેરેનો વિચાર તથા અનુભવ લક્ષ્યમાં લેતાં, વિકારશીલ કે અવિકારશીલ વૃત્તિનાં પુરુષો સમક્ષ પણ પ્રવતી સમાજ પોતાની પરિમાલ વ્યવસ્થા જદુ જ શિરતબદ્ધ અને શીશાનુસાર રાખતી પડે છે. નિર્ગોડીને પણ નિરર્થક મોદ પ્રમાણવા ગમે એવી રીતિનો જળજતાં અજળજતાં પણ, ત્યાજ કરે પડે છે, એવો શિષ્ટ પુરુષો અને સદ્ગુણોના સદાગ્રહ છે તે ગેરજાજની નથી.

આ મુદ્દાના સમર્થનમાં આજના પ્રગમો અને કોચીક માર્ગમાં મરકરી કરનારા વિખાણી પુરુષોનો પ્રગ્ન સમાધાન થય છે. આવા પુરુષો પોતાનો દુરિત વૃત્તિથી જ ને કે પ્રેશવ છે, તો પણ તરજ પ્રવતીઓની

વેપળૂપા, અંગદ્યોન વગેરે ગામતમાં વધારે પડતી છુટછાટ અને મોદક રીતિ પદ્ધતિ, તેમની, બીજાશૂત જુગુપ્સાદિતિને એકદમ હરોટવામાં કારણશૂત અને છે. આથી વિરોધ આ ગામ-તમાં શું કહી શકાય ?

*

બીજો એક પ્રશ્ન સમ સંબંધી છે. હાલમાં એવા દષ્ટાન્તો વંધારે પ્રમાણમાં મળતાં નથી છે કે જેમાં, સુચિશિત, વિદ્યા-પીઠની પદવીઓ પ્રાપ્ત કરેલી તરણીઓ, એવા પુરુષને પરણી એસે છે, કે જે આયેઃ વયનો હોય છે, અથવા જેને એક પત્ની હપાત હોય છે, અને કદિ કદિ તે તે પત્નીને જે ચાર છોકરાં પણ હોય છે ! આવાં સમો થતાં પહેલાં અગર પછી-કદિ કદિ-કાલદાની મદદથી અનુકૂળ આવે તે રચણે અને તે રીતે, પ્રથમ પત્નીથી છુટાછેડા લેવાના પ્રયત્નો પણ થતા હોય છે. પછાત યત્નિનાં અમણુ સ્ત્રી-પુરુષોનાં નાતરનો પ્રશ્ન હોત તે તે જુદી વાત. પરંતુ આ તે હિચ્ચ કેગરણી પામેલી, સગ્નની સમસ્યાઓનો તર્કવાદદારા હોલ કરવા ચલતી, સમજદાર બાવનાછાળી મુરક-મુવતીઓ આ પ્રમાણે કરે છે ! તેમાં શા સિદ્ધાન્ત, શું સ્વસ્થ છે, તે કાંઈ બેન સમાજવશી ! એક બેન જોઈ બેનના સ્વાતંત્ર્ય-

માત્ર દેર આઈલ
નહિ પરંતુ દેરવોનીક
થણ છે. . . .

હાલના સમાજમાં, માથાવાળે શીલક
સમજા માટે દેર કોઈલની જાણ
નથી દેર તમારે એવો નેકની જાણ રહે
કે જે તમારા વાળને મજબુત બનાવે,
તમારે માથે અને બિંદીની રીતમાં
લગાવે તે દુરંદેહ રાખે મુકલ મેર માથ
મેકે તેમ છે જે તમારી ઉપાડી બાલિ-
વાળને પહેાડી વગી સો માથુ કે માથ
કે ખુલ્લાથી દુરંદેહ વનસ્પતિવિધી
ને બનાવવામાં આપ્યું છે.

વાળની વધારે મજ-
બુત બનાવે છે. બિ-
ંદીને નાશ કરે છે.
સાથે પાંચી બાળને
છે. નેકલિને
વધારે છે.

દુકુલ
દેર આઈલ.

આપણે સમજ સમજી દેખાડે. અવગતનેરે.

સદ્યાર કે એકાંત મૌનનો પણ પ્રસંગ પાડવો કે પાડવા દેવો જોઈએ નહિ. એટલું જ નહિ પણ તેઓએ, પેતાની સંયમવૃત્તિ સમજાવકત, સહનરીક્ષતા અને આત્મશ્રદ્ધા ઉપર કોઈ પણ સંયોગોમાં વધારે પડતો વિશ્વાસ રાખવાનું સાહસ કરવું જોઈએ નહિ.

વજીન્ટર લગ્નોની વધુ પડતી ખોલખાસ તો હવે દેશનાયકો પણ ગાય છે. પણ એનો અર્થ એ નહિ કે વજીન્ટર વિવાહ જ પ્રત્યેક સમયે થવા જોઈએ. કાન્તિની ત્યાં ધણી જરૂર જ છે, કાન્તિ ત્યાં ધર્મ યઈ પડે છે, ત્યાં કોઈ કાન્તિ કરવું નથી. અને અને ત્યાં કાન્તિ એ વિષાતક અને અનાવશ્યક યઈ પડે ત્યાં કાન્તિ થાય એ કેટલું અસંગત અને અનીતિગમ્ય છે ! દા. ત. એક નાની યાત્રીમાં સંખ્યાબંધ એકડાઓ છે. સંકુચિત રિવાજ પ્રમાણે, એક એકડાની કન્યા બીજા એકડામાં આવી ચકાય નહિ. અને કાન્તિને પૂછી અવકાશ છે, એકડાફર અને જરૂર પડે યાત્રી ફેર કન્યા, પ્રસંગ પડે આપવા લેવાનો વ્યવહાર બજેલાં ભાઈ બહેનો જો કરે તો તે વ્યાજબી ગણાય. પરંતુ જે યાત્રી વિચાળ છે અને સંખ્યાબંધ કન્યાઓ કે પુરોષો, લાયક અને સુશિક્ષિત-કૌતારા છે; છતાં ત્યાં 'મનને મમ્મુ' તે ખરું - કરી, વજીન્ટર લગ્નો જ થવા કરે અને તે પણ ઉપર કશું તેવા પ્રકારનાં-બજેલી બહેન બીજા બહેનના સુખ ઉપર તરાપ મારનારાં-લગ્નો થાય, ત્યાં પરજીનાર વ્યક્તિઓ કુટુંબો તે જાતિ સમાજ અને સમસ્ત સંસ્કૃતિને કંઈ પણ કાપેલું થવાની શક્યતા વિચારથીયે માનસને જગાતો નથી.

અંતમાં, આ નોંધ વાંચનાં ગેરસમજાન ન થાય તે માટે એક સૂચન કરી લેવું જરૂરી છે. સદશિક્ષણ, સ્ત્રી-પુરોષોએ સાથે કાંઈ કરવું. બાળક કરવું કે રરુનોની આપડ કરી,

વગેરે બાળકોમાં વિકારની જાતિ રાખી, પ્રત્યાષાતી કે રિયલિસ્ટ (orthodox) મન સંકોચ રાખવો, એવું જરૂર પણ મનાવ્ય નથી. અને એ મનાવ્ય વધાર્ય રીતે બાળક-શિષ્ય પણ નથી. પરંતુ અતિ સર્વજ્ઞ વડોચેત્-એ સૂત્ર આપારે, રીતેમાણેનાં પ્રવેશી ગોટા લાગતી સ્ત્રીઓનો વર્ગ આજે જે વિદ્યુત દશાને પાગી રહ્યો છે, એ 'દશા-અવદશા-પ્રદ-કૌટુંબિક સમાજમાં સ્વચ્છ જીવનને જાળવી આપણી' જોનો ન આવકારે, તે માટે સદ્યાર સદ્યાર-સ્વાતંત્ર્ય વગેરે બાળકમાં-ધિવેકેલીની રીતે, તેઓ orthodox બન્યાં જોડા રાખી બંદુ દૂર ન નીકળી જાય, તે માટેની આ સૂચક લાલણી જ છે. દંત્ર બાળકો ત્યાં તો આ પ્રકારનાં અનિષ્ટોની પ્રારંભ દશાનાં છૂટાછવાયાં ચિદો માત્ર દષ્ટિગોચર થાય છે. કાંઈ વિકૃતિએ પર, માણુ નથી. પાણી પહેલાં પાણ બંધાય તે ધ્યાનનીય છે !

બીજું સૂચન વિકાર રાજ્યમાં છે, પ્રત્યેક સ્ત્રી-પણ તે નરનું હોવા કે નારીનું હોય-પોતાની સંયમશીલ વૃત્તિની કયા અંતુ-સાર ઝોલાયતા પ્રમાણમાં વિકારને અનુભવે જાય છે, સ્ત્રીકાર છે, વશ થાય છે કે તેનાં હમન વા શમન કરે છે ! એમાં સ્ત્રીઓનાં કે કેવળ પુરોષોનાં હોય કાંઈયે મુકન નથી. પણ, પુરોષોમાં જો વૃત્તિને જાગત કરવા કે ઉરદેરવા, સ્ત્રી સ્ત્રીનાં અંગોમાં અદ્ભુત સાદાક્રિય આકર્ષણ ફરતે મૂકેલું છે, એ દર્શકતની કોઈ ધર્મશાસ્ત્ર કે સમાજશાસ્ત્ર, મનોવિજ્ઞાન કે પદાર્થશાસ્ત્ર, મુદાન, આદિ કે રક્ત પુરુષ, પ્રાચીન કે આધુનિક, પૌર્ણીય કે પાશ્ચાત્ય-કોઈ ના પાડી શકે તેમ છે ! માટે આ 'વિકાર' વિષયક મુદ્દાને અનુ-બન્ધ માની અંત્ર અગીયુક્ત કરી છે.

આ લેખની ત્રીજી અધ્યાયકાવ્ય જ સંદર્ભ પ્રતિપાદન કરવાનું પ્રયોગન નથી. પરંતુ તેના વધાર્ય અનુવાદ-અનુવાદ વંદે. મત્ર માર્યન્તુ વૃત્ત્યને વ્યક્ત્ય મત્ર વ્યક્ત્ય-એ સત્યનું સંમર્દન કરવાનો પવિત્ર દિવસ છે.

પો. ય. જી. અને પ્રિ. ત. મ.

લેખક : શ્રી. બાલકૃષ્ણ એસ. દેસાઈ

આ શા અને નિરાશા ! માનવીના જીવનમાં કંઈકવાર જન્મે છે-મૃત્યુ પામે છે-ઉમે છે, આશા છે-ખાલે છે અને કર-ભાવ છે. આશા એ જન્માવરણ, ઉત્ક્રમણ, અને ખીલતી અવરણ. નિરાશા એ મૃત્યુઅવરણ, આઘમણ અને કરમાતી અવરણ. આશાની સ્ત્રીકણી માટી જીવન વૃક્ષને ઉમિં જળાપી પેભે છે અને નિરાશાના કાગળ કાતરીને એ વૃક્ષને મૃતપ્રાય કરે છે. દારૂ અને ડુલ્હના પાંચા જ જીવનમાં સંભળાય છે-દુઃખમાં આશા અને નિરાશાનું સંઘર્ષજી એજ માનવ જીવનનો ઇતિહાસ.

પોષણીનો આત્મા ચેતનવંત છે-એનામાં દર્દીબધુ હૃદય છુપાએલું છે. એનાં દેખાનો ઉમાડ, એની ખીલવણી અને એથી વધુ એના પ્રિતમ માટેની એની ધેનજા માનવીના સ્વાર્થો ભાવેને યરમાતી દે છે. એની નિઃશ્વસકે રમત, એનું આંદની સાથેનું નૃત્ય, અને આંદ સાથેની છૂપી વાતો કયા રસિક, હૃદયને ન ક્ષમ્યાવે ! અને એના પ્રિતમ સાથેની મરતી, માનવીને શે બોધ આપતી હતી !-એ માનવ દેહ નથી, એ ટુલસી છે, પણ એનામાં માનવ દેહનું ચેતન્ય, હૃદય, આગળી અને ભાવના જુરુર છે. તમે કહી પોષણીને મુશ્કરતી નેહી છે ! એના દેખાનો એક એક ધારી નિદહ્યા છે ! એથી વધુ એના પ્રિતમને મારે ખલિદાન દેખાની એની ધગત નેહ છે ! એ એને મળવા કેટલી ઉત્સુક હોય છે !-ચાંદીઓ એ એનો રાગ અને એ એની રાણી ! એને માંડની જ મીઠી કૂંડ જમે છે-એને માટે પોતાનો

આત્મા તથાપિ છે-રાધા કૃષ્ણની મરતી-ચેતનવંત હતી-એમનો માનવી દેહ હતો. માનવ દેહની તેજોમય વાગણી અને ભાવના હતી ! પોષણી અને પ્રિતમ દૂર દૂરથી પ્રજ્વળેલા દિવ્ય સંદેશ જળતને આપી રહ્યા હતા ! એમના પ્રેમમાં કંઈ સ્વાર્થતા, વિષય સોડુપતા કે કામધૃતિ નથી-એમના હૃદયમાં ખેલ્યા ભાવેને લેણ માત્ર રચાત નથી-એને એ ન દોષ છે-એના કામળ હૃદયમાં દિવ્ય પ્રેમની મહેરીઓ મહેરાતી દોષ છે !

આંસુનો સાગર જ એમાં જીવન નાવડી તરે છે. ખડું કઠીએ તેા જીવનની પાછળ આંસુની ઓળો જુરુર છે અને એમાં કંઈક જીવન વિમિન ઘર્ષ જાય છે. કંઈકનાં આંસુ-મય જીવનમાં લેણ પળ સુખનો પ્રકાશ સંપાદનો નથી-એમના મુના હૃદયમાં આનંદ ત્યોત ક્યાં હોઈ શકે !-દર્દીબધુ મુશ્કર-એને એમાં જ અને એજ વિકલતામાં અને આશાની હિમારનો પડારમાં જ એમનાં જીવન આશા જાય છે. મનનો મુશ્કર ક્યાં રેલવે ? લઈ પલાયન લઈ જાય છે-અમીરોની અમીરાઈમાં, અને એમના તિલાસ ભોજોમાં, જરીમોના એક લે સાચા આંસુની કિમત હોઈ શકે ! શરીર પર શોમના લાખો ડુધી-વળા અગ્રકારો-કે મોતી આમળ આ-એના હૃદયનો દાવ કયા રમુ કરતું-પાણીનું ટીપું-એ એના માઝ ઉપર-મોતી કરતાં પણ જીવનનો સાચી કિમત સમજાવે છે-એ અમીરોને મન વુન્ડ દોષ છે ! પણ એ ટીપાંની દર્દીબધી કયા-એ જરીમોની અંખીને ચેતોમાં અને

દેલાં. પાણીનાં મોતીનો કિંમત એમને કરવી ઘટે ! બલે હાલ એમને એમની શ્રીમંતાઈની ખુમારી એ કિંમત આંકવા ન પ્રેરે ! પણ એ યાદ જરૂર રાખવું ઘટે કે એમની શ્રીમંતાઈ પાછળ કે એમના ભોગવિલાસ હેઠળ ગરીબોનો શ્રમ પડ્યો છે. એનો સાચા હૃદયની મહેનત એને મોજ માણવા દે છે. પણ એ ગર્વે ધુમેલાને એનું સાચું ભાન હોતું નથી. એ ગરીબોની રોટી છીનવી અને મોજ વિલાસો માણતા શ્રીમંતોને ઇશ્વર શી સજા કરી શકે ? એને માટે કયા સ્વર્ગનો દરવાજો ઉઘાડવો પડે ?

ગરીબોની આંસુ કયા કહેતાં કે લખતાં-શબ્દો જડે એમ નથી-એને સહાનુભૂતિ-ચળાવણિ જરૂર આપે. એના હિના હૈયાને લેખિની આશ્વાસન જરૂર આપે. પણ એ શ્રીમંતોનું કૂર હૃદય કંઈ કયા ન દર્શાવી શકે ? પોયણીનું હૃદય જતાવતાં, શ્રીમંતોના હૃદય તરફ નિર્દેશ કરી ગયો !—

પોયણીનામાં કોમળતા નથી, ભાવના નથી કે ધગશ નથી એમ પણ માનતા હશે. એનામાં માનવદેહની લાગણી વસતી નથી એમ લાગે ખરૂં. પણ તમે કદી પોયણીને ખીલતી જોઈ છે ? એનું હાસ્ય ન્યારે પૃથ્વી ઉપર છલકાય છે ત્યારે તમે કદી જોયું છે ?—એની આંખડી ન્યારે એજ પ્રિતમની આંખડી સાથે ઢંચે છે ત્યારે એની અવસ્થા જોઈ છે ?—એની વિવશતા જોઈ છે ? ચાંદ આઠાં મઢ્યો કે પોયણીનું સાત્રાન્ય-એને મસ્તી સ્પર્શી ઉઠે છે. એનું દેહુ ખોલી દે છે. અને એના હૃદયના ખૂણામાં એના પ્રિતમને છૂપાવી દે છે—અને ગાંડીધેલી વાતો કરે છે—મસ્તીભરી રાતડી વિતાવે છે—પણ તમે એને જરા અડકો તો ! એની પાંખડી ધીમેધીમે ખરવા માંડશે—એને માનવીનો કૂર અને કઈંક સ્પર્શ ખરેખરે ! એ ખરી જાહેર વિરોધ

જાહેર કરે છે. પણ માનવી એ ભાવના હૃદયે સમજે ખરે !—એના ભાવ કે લાગણી વિનાના હૃદયમાં એ લાગણી જતો ખરી ? અને એનું કંઈક હૃદય કુલની કોમળતા મેળવે ખરું !

પોયણી કોમળ ન હોય તો એને ખરવું શું ?—માનવનો સ્વાર્થ ગંધથી ગભરાવું શું ?—

પોયણીનું રુદન તમે સાંભળ્યું છે ? એના હૈયાને સાચો પ્રેમ કદી નિહાળ્યો છે એની સાચો કિંમત કદી આંકવાનો પ્રસંગ તમને સાંપડ્યો છે. ચંદ્ર જૂતાં પોયણીની વ્યાકુળતા તમે જોઈ છે ? એના હૈયાનું છાતું રુદન તમે આંખો માંડી નિહાળ્યું છે ? હૈયાની ધડીએનો સંકેત તમે જોયો છે ?—

પોયણીની સાહેલીઓની મશ્કરી પોયણીને સતાવે છે. પોયણીની સાહેલી વાદળીઓ કદી કદી ચાંદને છૂપાવી દે છે. પોયણીનું દર્શનયેહુ. હૃદય અને આંખડી એ સાંખી શકે ? એને દર્શન માટે તલપ વધે છે. એને વધુ સમય યતાં હૃદયે રૂમે ભરાર્થ ભય છે. એની આંખોથી આંસુ સરે છે. પણ સાહેલીને મશ્કરી આગળ આંસુની કિંમત કયાં કરવી છે ? એના તડપતા હૃદયને વધુ તડપાવે છે.

ચાંદને માટે પોયણી વધુ ઘેડી અને છે. પણ સાહેલીઓની કૂર મશ્કરી એના હૈયાના લાવોને કચડી નાંખે છે. એ રડે છે, ત્યારે સાહેલીએને એના પ્રિતમની વિવશતાની કિંમત સમજાય છે પોયણીનો વધુ તડપાટ એ જોઈ શકતી નથી. અને એનો પ્રિતમ એને સોંપે છે—તે વખતે પોયણીને કેવો આનંદ હશે ? કેવી લાગણી હશે ? અને કેવું હૃદય હશે ?

એક માનવી જ એનું હૃદય રાખે છે કે એના બદલાતા મુલ્યમાં પણ આંખોને આંસુથી દર રાખે છે. એનામાં જ દિવ્ય

પ્રેમનો એકો દેખાતો નથી-એના જીવનમાં
સુના તારો પડેલા બેડે છે.

પોષણી અને પ્રિતમ રાત બર મીઠી
વાનો કરે છે-એમને જમતની પરવા નથી-
એમના સાચા ભાવોમાં, લાગણી અને પ્રેમમાં
જીવનની સાચી કિંમત એ સમજે છે.
'એમના પ્રેમમાં જન્મતુ પ્રેમ નથી-પણ
આત્માનું એકાકરણ અને એથી જાગતો
દિવ્ય પ્રેમ છે—

માનવ ! તારા જીવનનો સુકાનો કોણ
છે ? તારા હૃદયના ભાવોનું કોણ નિયંત્ર
કરે છે-તારા આત્માને કોણ દોરે છે ?-તારી
નાવડીમાં ખેરેલ બાર ધણે છે. એ તને
અધવચ, દુખાડશે. એ નાવડીમાં રજાઈતા,
કપટ અને વિષધાષિતા બરસી છે-અને દિવ્ય
પ્રેમની જગ્યાએ મોહની કપરી ભાગ તે
ખીણાવી છે-એ નાવડીને જરૂર દુખાડશે. તારો
આત્મનિષ્ઠતા વિશ્વવ્યાપી અને યશહાનો લાભ
અને એથી વધુ રાધાનો પ્યારો પ્રિતમ
કંઈકે તારો સુકાનો ન બને ?-એની લગની
તને હોઈ ન શકે ? એને મારે તારું જીવન
વેડાછડી બંધ તો તને ધારો ખરો ? કે
જીવનના મૂલ્ય આંધવામાં જ જીવનની કિંમત
અંકિતા બૂલધું-તારું જીવન તારા હાથમાં
ક્યાં છે ?

જમતનો પણ સેઈ બાંધવો છે. એને તારી
લાગણી સાથે-જમતને પણ લાગણી દર્શાવવી
છે. અને તારા હૈના હૃદયને કારણે છે પણ
સાથે જમતના હૃદયને કારણે 'અરુને-ન' એની
ચકિત તને જ જોઈએ અને દમે એને શું ન
મેળતીએ ?

માનવીની પાસે સાચો ખરીસો છે ?
એના હૃદયમાં સાચા બાવની જડીઓ છે
ખરી ?-શું એક કુલના હૃદયથી પણ એનું
હૃદય દલકે ? બ-નું ?—

પોષણી અને એના પ્રિતમનો કદાચી
માનવીના દિલને સ્પર્શે હશે તો ?-પણ
માનવીનું વિષય હૃદય દિવ્ય અને ત્યારે ને ?
તેની હૃદય-અને પોષણીનું હૃદય જરૂર
સંરખું દશે. તેની હૃદયમાં કામગતા, બાવના
અને લાગણી અને દિવ્યતા દશે-તેની હૃદય પણ
માનવીને જાનિવાનની વેતી પર-જીવનની અને
એના કુમળા બાવેલી કિંમત દર્શાવી શકે
છે. એ એના જીવનને પુરુષને ચરણે મોપે
છે-એના હૃદયને પુરુષ પાસે ખેામે છે-અને
અને એરી વધુ, પોષણીનું શમન હૃદય એના
હૃદયમાં છુપાતી કે છે. એ એના હૃદયમાં,
સાચા ભાવો જગાડે છે. પુરુષને પણ એની
ક્યાં કિંમત છે ? એની વિશ્વ સોશુલતા, અને
કામગતા એ પ્રેમ કે બાવની દલાઈ ક્યાં

ક્ષણિક વાસના માટે કે લોભપતા માટે—
 ઠોંધતું કે પોતાનું જીવન બગાડવું ? અને
 એને માટે પોતાની આયુરુને પણ દૂર કરવી ?
 એક બુદ્ધાગને એના છોડ ઉપર પ્રાણ મળે
 છે—જે ભાવના મળે છે કે જે સુંદરતા સાંપડે
 છે એ એને તોડ્યા પછી એ મેળવે ખરું ?
 એને તોડ્યા પછી—એ હસતું બોલે ખરું ?
 અને એનાં રુદનની કિંમત આપણને ખરી ?
 તો પછી શા માટે—એને એના સ્થાનેથી કે
 એની માતાની મીઠી દુધ આપણે છીનવી
 લઈએ ? ઇશ્વરનું એ નિર્દોષ બાલક તારા
 હૃદયને નથી કંઈ સંદેશ આપવું ?—એની
 કોમળતા અને નિર્દોષતા, તારા-રસહીન
 જીવનને કંઈ ગ્રેસળા પણ નથી પાતું ? —
 તો તું જગતમાં જન્મેસો ને મરેસો
 સરખો છે. ત્યાં હૃદય છે ત્યાં ભાવના છે,
 લાગણી છે, દર્દ છે, અને વ્યાકુળતા છે—
 પોયણીને હૃદય છે—અને હૃદય નથી તો ?
 તો પછી—અંદ્ર છીપતાં લાગણી શી, ? દર્દ
 શું ? વ્યાકુળતા શી ?—એમ એનું જીવન
 અને હૃદય—કોમળ—ત્યારે માનવીનું—જીવન
 કોમળ અને હૃદય કહ્યું—માનવીના એક એક
 આંસુનું પૃથક્કરણ કરીએ તો એના જીવનના
 સાચાં મૂલ્ય જડશે—એના ક્ષણિક જીવનની—
 વિષમ ધડીઓ જણાશે—અને એના હાર્ય-
 બાઈ સુખમાં રુદનનાં શેરડા પણ તરવરી
 આવશે !—આ છે માનવીનું કરુણ જીવન.

જીવનમાં—સ્વાર્થ, કપટ અને દેવ ભાવની
 કડવી લાગણીઓ—એ જીવન સાચું સુખ
 ક્યાંથી દઈ શકે ?—

એ દિવ્યાનંદ ક્યાં આપે ? —

જે પોયણીને એના પ્રિતમ સરસો—
 એના ભાઈ-બહેન અને પૃથ્વી ઉપર દરેક વસ્તુ
 સરખી છે. એ પોયણીને સમભાવ એને કહ્યું
 સુખ આપે !—એના કોમળ હૃદયમાં સ્વાર્થ
 ભાવો—કે—કપટ જડતા નથી—પણ એને ક્યાં

અને શા માટે સ્વાર્થ કપટ રાખવાં છે એ
 દુનીયાથી વિરક્ત અને દૂર છે—કુદરતની
 રંગભૂમિ—અમે સરોવરનું હૃદય એનું રહેઠાણ
 છે. અને આંદ સાથે એની સમાધિ છે—એ
 સમાધિમાં આત્માનું એકીકરણ છે, અને
 એકીકરણમાં દિવ્યાનંદનો રસ છંદોછલ,
 છલકાય છે.

માનવી ! તારું આત્મ જીવન
 હોઈ શકે ?

* * *
 જેણે માનવતા વિસારી મૂકી છે—માનવીના
 પ્રારમાં, લક્ષ્મીના મોહમાં અને જીવનની
 પરચુરણ ગડમથલમાં એ પૂંજ ખોઈ બેસે
 છે—આધાર વિહાર એના દિલની તાકાત
 છીનવી લે છે. એને ડરપોક પરી મૂકે છે—
 અને એ એટલો બહીતો રહે છે કે જીવનને
 પણ ગમરાટમાં સાચવી શકે નથી—જીવનનો
 ભાર એ, કુળજો ક્યાંથી ઝીરવી શકે ?—એણે
 કદી જીવન જીવી નવું છે ? લક્ષ્મીના મોહમાં
 પોતાની દુર્દશા કરનાર માનવી પોતાની
 સાચી કિંમત સમજતો થાય તો ? એ
 પોતાની જાતને દગો દે છે. એના સનીતન
 પાલકને તિરસ્કારે છે—અને એવી વહાલમરી
 ગાદ એ છોડી દે છે—એની દારવણી એ
 માનતો નથી. આત્માના અવાજને પિછાણવા
 ત્યાર નથી—પણ ખોટો—અવળે માર્ગે
 ભટકાય છે.

પછી કકળે છે—રસતો સૂજતો નથી—
 રેરતામાં એના જેવા જ ખમાર વટેમાર્ગ
 જીવન પથને શોધતા આત્મા જાય છે.
 એમને એમના પહેલેયવાના સ્થાનની માહિતી
 નથી. જે વસ્તુ અને તત્વને એ ઈચ્છે છે એ
 એની નજદીક જ છે. એનાં હાથ પાસે છે
 આંખની આગળ છે. એના હૃદયમાં છુપાએલું
 છે. છતાં એ બીજે દક્ષિ મારે છે. “ જગતમાં
 છોડું અને ગામમાં હું ” એ કહેવતને

સાચી પાડે છે. એ તાવળું અસ્તિત્વ બધામાં છે. કદી વ્યાપક કુસોમાં એ ખેલી રહ્યું છે. કદી નદીના નિર્મળ જળમાં નમ્મેરે મટે છે. કદી વર્ષાનાં દીપામાં ટપકે છે. કદી આકાશમાં દોડતી વાદળાઓમાં લપાએલું છે. —એ ક્યાં નથી. જ્યાં એ નથી ત્યાં કાંઈ નથી—ત્યાં કાંઈ નથી ત્યાં એ નથી. આ જીવનની મદન દિલસુરીમાં જ તારું જીવન ફરિયાવ છે. એ દિલસુરી જ—એ તાવ જ તારા જીવનની લગામ છે. તારા જીવનને સારી રીતે નાથીને એ દોરી શકે એમ છે. તારો આત્મા એ તત્વને જ એ છે પણ એની ગ્રાંખી ક્યાં ?—

માણસે એનું જીવન યત્નપત્ત કરી દીધું છે. એના જીવનમાં એણે ખોટી જાગૃત્તી ઉભી કરી છે. લક્ષ્મીમાં એને શરીરની, એના હૃદયના સાચા અવાજની, પરવા આછી છે—એને દિવ્ય સંદેશ ગમતો નથી. એને એનાં અમૂલ્ય જીવનને જેમ બને તેમ પૂડું કરવાની ઇચ્છા છે. એ લક્ષ્મીને જીવનનું સર્વસ્વ સમજે છે. એને ખાતર એ એના બાપનું, માઈનું, અને એથી આગળ વધીને પુત્રનું પણ લોહી પીવા તેપાર ચાપ છે. એ દીલમાંથી ક્યાં ક્યાં દૂર કરી મૂકે છે એ સમજાતું નથી—એના હૃદયને ધ્રુવરે ક્યાં તાલોડું ધડ્યું છે—એમાં જાગૃત્તા પ્રવેશતાં પાછી પડે છે—એને જીવનની મત્રા—જીવન વેશી નાંખવામાં જાવ છે. માનવીનું જીવન—જન્મતને સાચો સંદેશ આપવામાં સત્યાચૂત થઈ શકે, પણ એ જીવન—પાણીની માફક જેમ તેમ વહી નીચે છે—પાણી પણ મસ્તી સાથે વહે છે, એના જીવનને એણે સાચું કંઈ આપ્યું છે. એના અવાજમાં સાચો પ્રાણ છે. એ ખળખળ વહે છે—ત્યારે એ શો સંદેશ આપે છે ?

એ જીવનને કાંઈ સંદેશ આપતું તો હશે જ—એ ખળખળ વહેતું ક્યાં જાય છે

એ તો રહેજે સમજાવે હોય. એ એના સાગરાગ્નને મળવા ધેલું થઈ દોડે છે. એના નિષંતા સાગર છે. એના હૃદયને ટૂંકું કે વિશાળ કરવું સાગરને માટે શક્ય છે. સાગર એના જીવનની મહત્તા બતાવે છે. અને એને દુનિઆમાં સુંદર સ્થાન માટે લાપક બતાવે છે—સરિતા અને સાગર—પુરુષ અને સ્ત્રી અને પોમણી અને પ્રિતમ—ત્રણે એક બીજામાંથી પ્રેરણા મેળવે છે.

એ પ્રેરણા એમના જીવનને દોરે છે—અને જીવનનો સાચો રાહ દેખાડે છે—જ્યારે પાણી જેવું નિષેતન પણ સાચો સંદેશ જીવનને આપે છે. ત્યારે માનવી જ એવા જીવનને માટે ખોટો આડંબર રાખે છે. એને એ—મિથ્યાચારમાં ગુમાવે છે—અને સાચી પળો વિત્યા ખાદ એને એ મદન પણ અશ્વોઙ્કિક પળોની ઈંમત સમજાય છે. માનવીનો આત્મા—એનું હૃદય અને એનું ચિત્ત તકીરી લે છે—એની આંખો પાણી પાડે છે—એ દીપાં એનાં જીવનની વિષમતા દર્શાવવા પૂરતા છે—પણ રાંડવા પછી ડડાપણુ સંપાડે તેવી શી ઈંમત ?—

અને એ લાગણી ફરી જન્મે ખરી ?—અને પુનર્જન્મ પામેલી લાગણી—સાચો પ્રાણ કઈ રીતે દર્શ શકે ?—અને કે તો પછી એ જીવનને સાચું બનાવવા મિથ્યા પ્રયત્ન કરે છે એમ જરૂર કહી શકાય !—

એના કઈંસ હૃદયમાં ત્યારે જ કેમજતા પ્રવેશે છે જ્યારે એના દેખામાં—જાનું રૂડન જન્મે છે. એના ખાંધે પર આંસુ ફેરે છે અને એની કુટુંબ કચની કે કહાણી એના જીવન અને હૃદયને પળે પળે સતાવે છે—એ સતામણી સદન કરી શકતો નથી—એ સદન કરવાની એનામાં તાકાત નથી—સદનશીલતા એને વરી નથી—એ કાપર છે. જીવન સંમા-મમાં એનો આત્મા નિર્જળ છે—એ—આત્મ

બળથી જીવી શકતો નથી-એનું-શુદ્ધાત્મા માનસ શુદ્ધાત્માની જાણે એને પહેરાવી રહ્યું છે-એના જીવનને પરાધીન બનાવવામાં એને આત્મબળની ખામી સાથે છે-એનું જીવન તો શું પણ એનો દેશ શુદ્ધાત્મા ભોમવે છે. એની બારત માતા આજે નિસ્તેજ છે. એના શુદ્ધાત્મા મુખમાં પર-આજે કરચલીઓ પડેલી છે. એના ભાવો, એની સંસ્કૃતિ આજે વેચાઈ ગઈ છે. અને એને પરદેશી સંસ્કૃતિના ઓવારણમાં લેવા પડે છે-એને માટે કોણ જવાબદાર ?-એક માની લાજ કોના હાથમાં હોઈ શકે ? માની આજરુ ન્યારે એના સંતાનો છુટાતી જુએ સારે-એ સંતાનો કેવા કહી શકાય ? એમના લોહીનું ખમીર સાચું નથી-એમ તો માતાની લાજ છુટતા સંતાનો સામે એનું હૃદય ખંડ પોકારવું જ જોઈએ-એને જીરસો અને જોમ આવે ત્યારે એનામાં દારૂની ઓછાજ ખીછાવી શકે-એનું હાર્ય હલકવું વધી-એના પ્રતિને આઝાદીના પાઠ કે આઝાદીની તમચા જરૂર શીખવાડી શકે ! -

આપણે કેટલી હદ સુધી શુદ્ધાત્મા ભોમ-વીશું ? આપણને આપણી વાણી પર સ્વાતંત્ર્ય નથી-આપણા ઉલ્લોમ કે આપણી ઉન્નતિ કે સંસ્કૃતિ ખીલવવા માટે પણ પરવાનગી નથી-આપણા દેશમાં જીવતા હાડપિંજરો નજરે ચડે છે. એમને એક ટંક રોટી પણ હાથ આવતી નથી-એમનો ઉતો નિસ્વાસ સમાજમાં વસેલા શ્રીમંતો પર વરસે છે-એમને એમનું જીવન યોગેન્દ્રપ લાગે છે-એમની ભાવના અને આદર્શોને સાચો પ્રાણ મળતો નથી-એમની મહેનત અને પરિશ્રમની પેદાશ-શ્રીમંતોને ભોગ વિલાસ માટે સામગ્રી

પૂરી પાડે છે-એ સામગ્રી પાછળ ગરીબોનું લોહી ચૂસાયેલું છે-ગરીબોનાં શરીર હાડકામાં છે-એની આમડી લગી પડેલી છે-એનું વદન નિસ્તેજ બનેલું છે. એના હેવામાં હાથ-વંરણ છે-એ એના કુખી સરો કઈ વિશ્વાસ પર જગાવી શકે ?-કઈ વિશ્વાસ એના હૃદયના અવાજને રજું કરી શકે ! -

સમાજમાં એવા માનવીની કુદંડા હોય તો એને માટે કોણ જવાબદાર ? માનવીની સ્વાર્થતા કે પ્રાણી એનું કમનસીબ !-નસીબને માણસ સર્જે છે. વિધાતાના હાથમાંથી રોટલો છીનવી એ શકે છે. વિધાતાના લેખો એ ફેરવી શકે છે પણ કયારે ? ન્યારે એનું હૃદય સાચો અવાજ-કાઠવું થાય ત્યારે-એની આંખો રુદનના ઓછાજથી દૂર રહે-એનું હૃદય સાચી ભાવનાને પોષે અને એનો આત્મા-એના સ્વપ્નનો સાથે એકી કરણ કરી, સમાધી સાથે-એ સમાધીમાં એ એના જીવનને પણ લેકરી નાંખે-એની પાછળ જીવનની સર્વસ્વ સામગ્રી, સર્વ બોંબવિલાસો બાજુએ મૂકે-અને એના જીવનની ન્યોતિ મેળવવા એ સાચો ક્ષીર બને-એનું હૃદય રંગાય-એને ખોટું ખરું-સાચું જુઠું; માણસ સ્ત્રી, પશુ-સૌ એક, સમાન જણાય-એને મન તો સંસાર-એક-બગીચો બની રહે. માણસ કુલમાં સમ શોભે-અને એ કુલમાંની ફારમ-એને તડકાવે. એને તો કુદરતની રંગભૂમિ-નદાને વહાલમયો કિનારો-નદીનું શીઠું સંગીત-સૂર્યચંદ્રના પ્રેમાળ કિરણો અને લીલીછમ ભૂમિ-એના જીવનને જગાડવા બસ છે-એ વાતાવરણ એને કંઈક નહિ તો કંઈક પણ આપશે જ.

(અપૂર્ણ)

ચિદ્ધન

લેખક : શ્રી. બાળકૃષ્ણ જોશી

તેની પ્રેમકથા પ્રથમ દર્શને જ ઉદ્ભવતા પ્રેમ પ્રસંગ જેવી નાનુકડે સિનેમાના રૂપેરી પરદા પર ચીતરવા જેવી કાંઈ અદ્ભુત ન હતી !

રશ્મિલાને તે નાનપણથી જ ઝોજખતો હતો, નિશાગમ્માં બહુતી વખતે લેસન કરવાને તેને ત્યાં જતાં જ પાંચ બાઈઓ વચ્ચે એકની એક, લાડમાં ઉછરેલી રોબને રોજ સ્ટેડ લાંગતી અને પેન્સીસ ખોઈ નાખતી હકીલી રશ્મિલા એકદમ ડાહીડમરી બની તેની સાથે બહુવા બેસતી. તેના પ્રેમાળ અને આપણુ મળતાવડા સ્વભાવથી રશ્મિલાનાં માખાપ રાંછ રાંછ ચંઈ જતાં. ડેઈની આગળ કદિ નમતું નહિ આપતી. હકીલી રશ્મિલા માતું કહું માને છે તે જોઈ ચિદ્ધનને પણ આનંદ સાથે બારે ગર્વ ઉપજતો અને તેથી જ તે એને બહુ ગમતી. બાલ્યાવસ્થાને તે સુખદ અમલ હતો.

એક દિવસ શરદ પુર્ણિમા હતી. દર વરસે શરદ પૂનમની રાત્રે રશ્મિલાને ઘેર દૂધ પહોંચા તે બળિયાંને નાનકડો જલસો ઉડેલો. તે રાત્રે ચિદ્ધન રશ્મિલાને ત્યાં ગયો. પણ તે એના જોડામાં ન ગયા. આથી એ અગાસીમાં ગયો, તો અગાસીના કહેડા પર વાંકો વળી ચંદ્ર સામે ગજર માંડતી રશ્મિલા કંઈક ગાવડમાં લીન બની મઠ હતી ! કુવ પદ લલકારતાં એ ચંદ્રને જ સંબોધતી હોય એમ માતી હતી.

“ હે ચંદ્ર ધીમા રે પ્રકાશા ગગન મંડલે, ચિદ્ધન છું જ રશ્મિ શાં ઉજળતી. ”

ચિદ્ધન તેની પાછળ તફન નજીક જઈ મોટેથી બોલ્યો : “ હાં હાં, રશ્મિ, શું કહે છે ? આ રહો છું ચિદ્ધન—”

રશ્મિલાએ પાછાં ફરીને જોયું.. ફાંકતો કાતર બને હાથે ઉચો કરતાં, મોઢું ચડાવી ગરસામાં એ બોલી “ ત્યારે ? છું કાંઈ તમને નડોતી બોલાવતી-હું તો આકાશના-સ્વર્ગના ચિદ્ધનને કહેતી હતી—” પાછાં જવાને શરીરને એક વળાંક વાળતાં ચિદ્ધન બોલ્યો “ એમ કે ? ત્યારે તો તે ચિદ્ધનને બોલાવ- તે નાહક નીચે ઉતરી તને સ્વર્ગના સુખની વાતો કરશે, પણ ત્યાં હવાપાણીનાં જ ટેકાણાં નહિ તો ખાત્રા પીવાની શી વાત ? રમ જોરગી કપડાં અને કુલની માળાઓ પહેરી ર્થો કરજે—”

કહો ચિદ્ધન જપાટામંદ ચાલવા માંડ્યો. તે જોઈ કરગરતા અવાજે રશ્મિલા બોલી : “ ના, ના, મારા મમ, ચિદ્ધન ! તમે જ મારા ચિદ્ધન-નીજી કાંઈ જ નહિ-તમને જ હું બોલાવતી હતી-પણ તમે જલદી નહિ આવ્યા તેથી મને આજ તમારા પર રીસ ચડી હતી ? ” અને પછો તેને પ્રસન્ન થએલા જોતાં રશ્મિલા બોલી. “ સાચે ચિદ્ધન ! તમે મને બહુ ગમેો છો, આજંથી તમે મારા સ્વર્ગના સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ ચિદ્ધન હો. ”

(૨)

પરંતુ તે સમયથી સુખદ સમયને પણ સીમા હતી ! મોટપણમાં તે સુખ અને

રમણીયતા નષ્ટ થયાં. રસ્મિતાના ઘરમાં જૂના આચાર વિચારનાં વડીલો એને પળપળે ટેકતાં “ મોટી નોટી છોકરીઓએ મોટા છોકરાઓ સાથે વાતો કેવી કરવાની ? ને તેમની સાથે વળી મિત્રતા કેવી ? ”

રસ્મિતા છઠ્ઠી પાસ થઈ પશુ મેટ્રીકમાં જતા પહેલાંજ એને હાઇસ્કૂલમાંથી ઉઠાડી મૂકી.

ચિદ્ધન તેજ વરસે મેટ્રીક પાસ થયો અને કોલેજના અભ્યાસ માટે મુંબઈ ઉપડી ગયો. પશુ દરેક વખતે એ રજાઓમાં ઘેર આવતો ત્યારે એને આજીઆજીવું વાતાવરણ શુભ લાગતું. એની દક્ષા બા પાસે રસ્મિલા કોઈ કોઈ વાર આવતી તેટલા પૂરતીજ તેની મુલાકાત થતી; પશુ બાના દેખતાં થયેલી વાતચીતમાં તેનું હૃદય ચિદ્ધનને કદિ સમજતું નહિ. એ રજાઓમાં આવતો કે દરેક વખતે એની નજરમાં રસ્મિલા વધારે ને વધારે આવતી. તેની મૂર્તિ એના હૃદયમાં વધારે ને વધારે ઠાતરાતી. તેથીજ ઐત્યુએટ થતાં કોઈપણ રસ્તે તેને મેળવવાનો એણે વ્યય કર્યો હતો. એણે ધુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી

“ સાડેજ પાસે રજા મેળવો અને ઉમંગમાં ન ઉમંગમાં એ એક કલાક વહેરો રોડને આવી મળ્યો.

ચિદ્ધનની ટૂંક ઉપડી. પશુ તે સાથે રસ્મિલાનાં માતાપિતા આંગળ માગણી કરતી વખતે થું થું કહેવું, ને કેવી રીતે બોલવું તેના વિચારોમાં એ ઉડો ઉતરી ગયો; અને એ વિચારવમળમાં જ ગોથાં મારતાં સૂરત આવી ગયું તેનો એને ખ્યાલ રહ્યો નહિ. પશુ સદ્ભાગ્યે એના કપામાંથી ધણાખરા ઉતાંરો નીચે ઉતરતાં એ ખજભળાટથી બાનમાં આવ્યો અને સૂરત રોડન આગ્યાનું સાંભળી એ પોતાની જાત પર દસતો દસતો નીચે ઉતર્યો.

“ અપ્પિયાં મિલાકે, જિયા બરમાકે, ”
“ ચલે નહિ જના, ”
હો ઓ ઓ.....ચલે નહિ જના. ”

સામેના ખંગલામાં વાગતા મારોફેનની રેકડનાં મધુર સંગીતની લહરીઓ કાને અચકાર્તા ચિદ્ધન જાગી ઉઠ્યો. એણે આસ્તેથી આંખો ખોલી. સુયોદય થવાને હજી વાર હતો. નીચે ચિદ્ધનની દક્ષા બા કચરો કાઢતાં કાઢતાં પ્રભાતીયાં ગાતી હતી. તેનો અવાજ સાંભળી રપટ રીતે ઉપર આવતો હતો. સાઠ વસલની ઉંમરે પહેંચેલાં દક્ષા બાનો કપાનો ધંટડી જોવો મધુર અવાજ સાંભળી ચિદ્ધન મનમાં દર્યો. “ અત્યારે મુંબાઈથી મારી ઓફીસનો કોઈ માણસ અચાનક આવી ચડે તો કાલે બીમાર થઈ મયેલી દક્ષા બા આજ તાજમાજ સ્વરથ થઈ વહેલી સવારમાં કેવું રજૂતિથી કામ કરતી હતી તેનું તેને આશ્ચર્ય જ લાગે ? દક્ષા બાનો સ્વર ચાલુ હતો.

સમ દષ્ટિને તૃષ્ણા ત્યાગી,
પરસ્તી જેને માત રે.
જીદવા યકો અસત્ય ન બોલે,
પરધન નવ ઝાલે હાથ રે,
વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે પીડ પરાધ જાણે રે,

ચિદ્ધન વિચારવમળમાં એવાતો. “ ખરેખર જીકું ન બોલવું ! તદન સાંચી વાત ! પશુ હું તો બા અંતીર માંદગીમાં હોવાનું બોલું કારણ આપી રજા મળતાં ચાલી આવ્યો. જીકું ન બોલવું એ જરાખર છે. પશુ મોટા સાડેજ પાસે રજાનો રીપોર્ટ આપતાં સત્યાગદી હરિશ્ચંદ્ર કે ધર્મરાજ કુધિઞિરનો આદર્શ સામે રાખવા મયો હોત તો મારી પ્રેયસીને એના માળાપ બીજાં પશુથી દેવા માગે છે એ વાત સવારમાં

મારા મિત્રે કહી ત્યારે તે સગ્ન થઇ જતા
પહેલાં તાત્કાલિક ઠેરજ મારો પ્રેમ બહેર
કરતાં તેનું માથું કરવાની ખાસ જરૂર હતી.
એટલે એકદમ રમ્મ તો જોઇએ છે. એવું
સાચું કારણ જણાવવું પડતે. ને
કોઇ છોકરીને હું ચાહું છું એમ કહેવામાં
સરમ પણ શાનો ? પણ એવી રીતે સત્ય
વાત કહેવા જતાં એકદમ રમ્મ મળવાનો
સંભવ એછો જ હતો ! અમેરિકામાં પ્રેમને
કેટલું મહત્વ આપવામાં આવે છે તે બાબત
અમેરિકાથી હમણાંજ પાછા ફરેલા વિદ્યાર્થી
વાત કરી હતી-ત્યાં એકવાર પૂરપાટ મોટર
દોડાવતા એક યુવકને પોલિસે અટકાવ્યો અને
વેગની બાબતમાં કાયદાનો બંન કરવા મારે
તેનો ભારે દંડ કરી નાખ્યો ! હંડેલી રકમ

સાંભળતાંજ એણે ખુલાસો કર્યો "કે થોડાજ
દિવસમાં, માફ" સગ્ન થવાનું છે ! મારી
પ્રેમણીનો જરૂરી સંદેશો આવવાથી તેને મળ-
વાની ઉતાવળમાં નીકળ્યો હતો અને તેની
ધૂનમાં વેગના નિયમનું મને બાન રહ્યું નહિ."

પ્રેમનું કારણ સાંભળતાં પોલિસ અમલ-
દારના થરસાનો પારો એકદમ ઉતરી ગયો
અને દંડ માફ કરી દીધો. ત્યાં રસ્તાપરના
સાદા સીધા પોલિસે પણ પ્રેમનું મહત્વ
સમજે છે અને અહીં !

અમેરિકામાં પ્રેમનું નંદનવન ખીલી રહ્યું
છે ભારે અહીં !

રામકૃષ્ણ ગોવિન્દ.

(અપૂર્ણ)

પાછડું પાનું

જસે છે દિલમાં તારા
સખે, કેં દઈ તો છાનું :
છતાં શો લાલ વાંચ્યાથી
હવે એ પાછડું પાનું !

લખ્યા તેં ચોરીબારીથી
સખે, સુજને પ્રણયપત્રો,
અને આપી સુલાકાતો
સહૃદયતા સર્વ પીછાનું !

પરન્તુ પારકાની છું
થઈ આજે પૂરું જાણું :
સખે, શો લાલ વાંચ્યાથી
હવે એ પાછડું પાનું !

વિરહ કેરી વ્યથા ભારે
જીવનમાં એય પરમાણુ :
છતાં તુજ માટ મારે તો
રહું બસ વિરહનું ગાણું !

પિતાએ અન્યની કીધી
ન તારું ઉર પીછાનું,
હવે શો લાલ વાંચ્યાથી
સખે, એ પાછડું પાનું !

શ્રી. જનાર્દન પ્રભાસકર

ગેરૂ પ્રતિસ માટે રચાયેલા પ્રતિસ સ્વપ્ન એવિઝા દળની તાલીમ

[અંકો : પ્રતિબંધિત સીમન્યથી

—સુરતના એક ખાંટકીની સગીર વંચનો બાળાને તસાડવાના પ્રયત્ન કરતા માટે રાવજી-ખાંટકીના અબ્દુલ કયેમ નામના માણસની પોલિસે ધડપટક કરી છે.

—સુરતની અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદની શીખાંચે નોઆખલીના અત્યાચારને વખોડી નાંખતો, અને સ્ત્રી બાળકો પર શુદ્ધરેલા અત્યાચારની તપાસ માટે સમિતિ નીમવાની માંગણી કરતો દરાવ પસાર કર્યો છે.

—મંગળા મહિલા સમિતિના મંત્રી જણાવે છે કે પ્રાચીન રમખાણોમાં હેરાન થયેલા સ્ત્રી બાળકોને મદદ કરવા માટે કાળો મોકલો આવે.

—નોઆખલી અને રીપેરા જિલ્લાઓની મુલાકાત લઈ પાછા ફરેલા ક. સુરીઅલ લીસ્ટરે આંધીજની મુલાકાત લીધી હતી. દરમિયાન તેમણે રમખાણોની અને તુકસાનોની ચર્ચા કરી હતી.

—નોઆખલીના એક કિસ્સામાં તો, એક નવ મહિલાનો ગર્ભ ધારણ કરેલી એક સ્ત્રીએ એક હથિયાર વડે ત્યારે એક ગુડા પર દસ્તો કર્યો ત્યારે એક ખીલ્લો ગુડાએ એના પેટમાં બાંધો થોડી દીધો પણ એની દરકાર થી વિના લોલી ઝરતા ધા પર એક હાથ

દાખી, પેલી વીરાંગનાએ પાસે આવેલા એક ગુડા પર ધા કર્યો અને એને નીચે પાડ્યો.

—કરવરના રમારક ફંડના આશયે રોડની ગામમાં મુતિકાગૃહ બેલવામાં આવ્યું છે.

—વડોદરા રાજ્યના મહિલા મંડળે તાલેતરમાં

નવસારીની મફતલાલ ખીલમાં કામ કરતી બહેનોને મીઠાના કમ્પાઉન્ડમાં જે મારપીટ કરવામાં આવી હતી, અને તેથી દસ બહેનોને મૃત્યુ પશુ વધ હતી, તે અંગે નિષ્પક્ષપાત તપાસ સમિતિ નીમવાનો અને જે તપાસ સમિતિમાં બહેનોને પશુ પ્રતિનિધિ તરીકે રાખવાનો વડોદરા સત્તાધીશોને આમ્રદ કરવામાં આવ્યો છે.

—સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની સોન શીપલ કમિટીએ સર્વોત્તમતે એવો દરાવ પસાર કર્યો છે કે ચાર્ટરના હેતુ અને લક્ષ્ય બિંદુ પાર પાડવાને માટે જે રાજ્યોએ અત્યાચાર સુધીમાં સ્ત્રીઓને પ્રવેશના જેવા જ રાજદારી દલો

મને તેવાં પમલા ન બધાં હોય તેમને તેવાં પમલાં ભરવાનો આમ્રદ કરવો.

—અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ દિન શ્રીમતી દેસા મહેતાને પ્રમુખપદે મુઆપના ડે-વોશિયન હોલમાં થોડા દિવસ પર ઉજવાયો હતો.

રવરસેવિકા દળનાં સેનાનાયક શ્રીમતિ આરાદેવી [જોડા : 'અલબુ'ના સોન-વધો]

—ન્યુયોર્કમાં યુનોની માનવતા અને સામાજિક ઉપસંમિતિની આજની સ્ત્રીઓના સામાજિક હક્કો અંગેની ચર્ચામાં બેલતાં શ્રીમતી પંડિતે જણાવ્યું કે પશ્ચિમની સ્ત્રીમંદિર સ્ત્રીઓને પોતાના હક્કો માટે લડત ચલાવતી પડતી નથી. પુરૂષો સાથે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં દિંદો સ્ત્રીઓએ સમાનતા મેળવ્યાના અતિદાસિક દાખલાઓ દર્શાવે તેમજે વધુમાં જણાવ્યું કે દળ દિંદમાં કેળવણી રિયર થઈ નથી, અને અંગે સ્વાતંત્ર્ય મેળવતાં નથી, છતાં પણ અંગે ધણે અંગે પુરૂષો જેટલા સમાન હક્કો પ્રાપ્ત કરવાની રીયતિ મેળવી લીધી છે. દિંદમાં સ્ત્રીઓની પ્રગતિ આડે પ્રકાશને વિરોધ હોતો જ નથી.

—સ્ત્રીઓ અને ખાંડ સિવાયની સંધ્યા ખાણી પીણાની ઓળેના બાવ પરનો અંકુશ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સે ઉઠાવી લીધો છે.

—૧૯૪૬ નું ચાંલિત મારેલું નોબેલ પારિતોષિક કે. એમિલી ગ્રીન બાલક અને મિ. જોહન મોટને એનાયત થયું છે.

—૧૯૪૬ ના મુજબનાં દિંદુ બહુપત્નીત્વ પ્રતિષેધક કાયદાને મળેલો મજુરી મળી મળ્યું છે અને તે હવે મુજબ પ્રતિષેધ અમલમાં આવ્યો છે. દવે એકપર બીજી પત્ની કરનારને મુન્દેમાર લેખવામાં આવશે.

—એક જ માતિના જુદા જુદા પેરા વિભાગે અથવા એક જ ગોત્ર કે પ્રવરના માણસોને લગ્નની છૂટ આપનારો ડૉ. જી. વી. દેગમુખને ખરડો વખેર મતગણતરીએ પસાર થઈ ગયો છે.

—સાડીનો રાજકુમારી શ્રી. બારતીદેવીનું સગપણ સુગતા પુવરાજ. ઓ. ધર્મેન્દ્રસિંહજી સાથે થયું છે.

—ફોર્સીડની મીસીસ લીલીયનજી ૨૦ વર્ષની ઉંમરે પ્રલીયત યુનીવર્સિટીમાં બી. એ. થઈ. જે પછી એ ૧૧ બાળકોની મા બની છતાં વધુ બચવાનું મન રતાં પોતાના

બાળકો સાથે અગ્નિમાં ચાલુ રાખી ૮૧ વર્ષની વયે એમ. એ. તથા ૮૨ વર્ષની વયે ડૉક્ટરની ડીગ્રી મેળવી છે.

—બીહારમાં અપહરણના કિસ્સાની કેટલીક ફરીયાદો આવી છે, તેથી સરકાર સ્ત્રી સીપાઇઓ નીમવાનો પ્રયત્ન રાખે છે અને કેટલીક પ્રતિષ્ઠિત પહેનો એ ફરજ બજાવવા, અગળ પણ આવી છે.

—શ્રીમતી કમલદેવી ચૌધરાણી મહાસભાના અધીવેશનનો સ્વામત સમિતિના મંદનીય મંત્રી નિમાર્થ હતા.

—પટેલીનવાર દિંદો વિદ્યાર્થીની કમલા આચાર્ય જ્યોતિષી ઓક્સફર્ડની સેન્ટ એમ્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે તેઓની ઓક્સફર્ડ યુનીવર્સિટી મીન્સલસની પ્રેમખ સુદાહ છે.

—આઝાદ દિંદ દેશમાં પ્રચાર થતાં મહાસનનું બર્લિન ખાતેથી કામ કરતાં શ્રી સેનચુપતિ દંપતિ વીંચ વર્ષના દેશવદા બાદ માદેવતન દિંદમાં આવી પહોંચ્યા છે.

—જમનગરમાં એક જીવલેણ મોટર અકસ્માતમાં સાતેક ભરવાડ સ્ત્રીઓ કચડાઈ મર્યા હતી. અને એક સગમી સ્ત્રીનું તો ત્યાજ પેટ ફાટી મર્યા હતું અને બાળક બહાર નીકળી જતી તે ત્યાજ થયું પામી હતી.

—મુજબના પરાઓમાં વસતી સ્ત્રીઓની મળેલી સભામાં એવી મામણી કરવામાં આવી હતી કે પોતાના રક્ષણ માટે સ્ત્રીઓને દયાવાર રાખવાની છૂટ મળવી જોઈએ. પૂર્વ બંગાળ અને દેશના બીજા ભાગોમાં સ્ત્રીઓ પર થયેલા અત્યાચાર વખોડી કાઢવો હરાવ પણ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

—ગાંધીજી કહે છે કે—જનરલ્સથી જેટું હરણ થયું હોય તે કન્યાઓ દોષીત નથી. તેઓને ધરમાં વડાલગણે આવકાર મળવો જોઈએ.

—અખિલ દિંદુ મદિલા પરિપક્વની સાખાએ બંગાળ અને નેપાળમાંથીના અત્યાચારોનો વિરોધ કરતો હરાવ થયો હતો.